059
P 45

ԹԷՈԴԻԿ

SOUREN H. SARKISIAN
1628 RIDGE AVE.
EVANSTON, ILL.

ՏՈՒՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՒՑԸ

ԱԶԱՏ ՀԱՅՈՒՆ ՊԱՏԻԿ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆԸ

1915

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Մ. ԾՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ՏՊԱՐԱՆԻ
ՀԵՌԱԾԱՅԻ՝ ՊՕՍԼԻՍ 561

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
ՅԱՒԱԿԱՆ ԳՐԱՊԱՐԱՆ

1915

Ա. ՄԱՍ

•

ՆԱԽԱՄՈՒՏ

•

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

•

Թ. ՏՊԻՐՔ

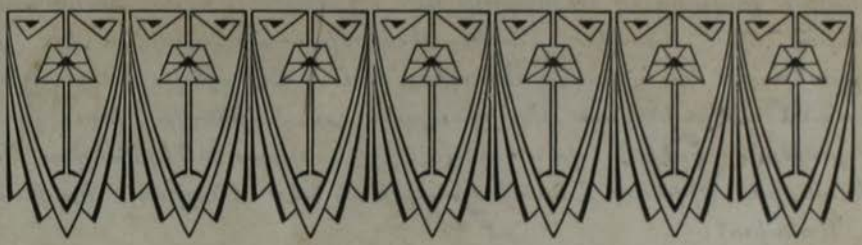

ՕՍՄ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆ

ՈՒ ՀԱՑԵՐԸ

31 Մայիս 1914 ին էր որ Կոստանդնուպոլսոյ առման, և Ա. յա-Սոֆիայի մէջ՝ մեծանուն սխարհակալ Սուլթան Ֆաթիհի առաջին անգամ Սէլամլըքի արարողութիւն կատարելուն 471 րդ. տարեդարձը տօնուեցաւ մեծահանդէս, նո՛յն այդ պատմական հրապարակին վրայ։ Մայրաքաղաքիս ամբողջ բնակչութիւնն արտասովոր եռանդով մասնակցեցաւ այդ հանդիսութեանց. նոյն օրը վաճառատուններ՝ ի յարգանս փակուած էին և չէնքեր դրօշազարդ։

Ա. յա վառաշուք տօնէն վերջ հազիւ մէկուկէս ամիս բոլորուած էր և սկսած՝ Տարեցոյցիս տպագրութիւնը, երբ

անդին՝ բոլանդակ Եւրոպայի մէջ կը պայթէր ահեղ ճակատամարտ մը։ Այսպէս, նախ Աւստրիա-Հունգարիա էր որ պատերազմ կը հռչակէր Սերպիոյ դէմ — Սէրայէվոյի եղեռնին՝ Ցռանդ Ֆէրտինանտ Արհիդուքսին ու Տիճնոջը խուժդուժ սպանման գրէթէ վաղորդայնին, — ապա Գերմանիա և Աւստրիա՝ երրեակ Համաձայնութեան դէմ (Անգլիա, Ֆրանսա և Ռուսիա)։

Աւելորդ է այս աշխարհասաստան պատերազմին սոսգած հին ու նոր փուլերուն մէջ մտնել, քանի որ Մամուլն անոնց արձագանգը եղաւ օրը օրին, և կը չարունակէ ըլլալ։

Մինչ այս մինչ այն, Օսմ. Կառավարութիւնը որ առաւել քան երբեք ինքնագիտակցութեան ոգւոյը տոգորուն է 28 Օգոստ. 1914 ին պատեհ առիթը նկատեց ջնջել Քարիֆիւլասիճնները կայս. Իրատէով, և խանդավառ ցոյցեր տեղի ունեցան վերատին՝ Պոլիս ու գաւառները։ Այս ջնջումը գործադրութեան դրուեցաւ ամիս մը վերջ, 1 Հոկտեմբերին։

Երբ անդին թնդանօթը կը գոռար և սուիններ կ'չխկչխկէին, մեր Կառավարութիւնը կը չարունակէր պահել այն չէզոքութիւնը զոր յայտարարած էր առջի մէկ օրէն։ Սակայն և այնպէս, Օսմ. տորմիղը մինչ փորձեր կատարելու զբաղած էր Սեւ Ծովու մէջ, ռուս թշնամութեանց չկրնալով հանդուրժել, ստիպուեցաւ ոմբակոծել ռուսական եզերքներ և ընկղմել թշնամի քանի մը մարտանաւ։ Այս դէպքն էր ահա որ տեղի տուաւ երրեակ Համաձայնութեան Պոլսոյ Ներկայացուցիչներուն՝ անգլ., ֆրնս. և ռուս դեսպանաց մեկնումին, և Թուրքիա զինքի դիմաց։

Տաճկահայը որ Սահմանադրութեան հռչակմամբ՝ քաղաքացիական իրաւունքի տիրացաւ, իր երիտասարդ այժերը կը տրամադրէր Հայրենիքին՝ իր զինուոր. և մարզուած կտրիճ հայորդիներ՝ Ընդհանուր Զօրակոչին վրայ՝ խառնուեցան Բանակի չարքերուն։

Մեր երիտասարդ ուշիմ Պատրիարքը՝ Զաւէն Արքեպիսկ. հայրենասիրական աւիւնով մը վառուած, խոհականութիւնն ունեցաւ իսկոյն Շրջաբերական մը ուղղելու համայն Հայոց Թուրքիոյ, որպէս զի մեր ազգն, իբր Օսմանցի, չմերանայ իր

պարտականութիւնը ժէջ՝ հանդէպ իր սիրելի հայրենիքին, և շարունակէ դաւերէ՛ ի վեր առ Օսմ. Գահին ունեցած հաւատարմութիւնը։ Ն. Սրբազնութիւնը, գործնալ, կը յորդորէր կազմել ազգատախնամ մարմիններ՝ խնամելու զինքի տակ կոչուած զօրաց անենգուկ ընտանիքները, տրամադրել պաշ-

Օգոստափառ Սուլթան Մուհամմէտ Ե.

ԿԱՑՄՐ ԹՈՒՐՔԻՈՑ

ածնական հատուցումներ զինուորներու հանգստեան և անոնցմէ հիւանդաց կամ վիրաւորներու դարմանուելին համար, ժէկ բառով՝ ընել ամէն զոհողութիւն և ունենալ սիրալիր վերաբերում՝ ուրիշ հայրենակիցներու նկատմամբ, ամենայն շրջահայեցութեամբ և անձնուիրութեամբ։ Եւ թեև մամուլը

դրուագալից տողերով՝ ի վեր կը հանէր այս ամէնքը զոր մեր Ազգին Պետը յօժարափոյթ կը պարտադրէր Հայութեան։

Մեր նոր Տարեգլխին այս անդրանիկ էջերուն մէջ հապճեպով արձանագրուած սոյն հարեւանցիկ նօթերուս չարքին կցենք նաեւ ուշագրաւ երկու դրուագներ եւս, որոնք կատարուեցան 1 Նոյեմբեր 1914 ին։ — Իթթիհատի և Մուտաֆա՛ի Մկրիկ (Ազգային Պաշտպանութեան) քօմիթէին կոչմէ նոյն չարաթի օրը սարքուեցան մեծ ցոյցեր։ Այդ առթիւ, Ցաթիհի մզկիթը՝ յոգնախուռն բազմութեան և բոլոր արհեստապետութեանց նուիրակներուն ներկայութեան, հանդիսաւորապէս կարգացուեցաւ Սուրբ Պատերազմ (Ճիհատ) յայտարարող Ցէֆուան. ապա մեծ «միթինկ» Ցաթիհի հրապարակը։ Նմանը դուն ուրիք տեսնուած անագին խափօր մը դրօշներով և խանդագին կոչերով չրջագայեցաւ ամբողջ օրը մայրաքաղքին պզտուանները, Ճիհատի անճնուէր արձագանգն ըլլալով, մինչ անդին, մեծնոյն օրը կը քանդուէր Սան Սթէֆանոյի մօտ՝ Կալաֆաթրիայի մօտքօֆեան չիշտաւակարանը, հայրենասիրական ճառերէ վերջ։ Առոր հիմանցը մէջ գետեղուած էին 1877 ի պատերազմին մեռնող ռուս սպաներուս և զօրաց աճիւնները։

Օսմ. Բանակն ու Նաւատորմիղը որ վերջին տարիներու մէջ մեծապէս վերակազմուեցան և ուժովցան՝ չնորհիւ Նոր Թուրքիոյ և իր ազատատեսիլ ու կորովի Կառավարութեան, ապահով ենք թէ իր թշնամիներուն դէմ պիտի տանի բազձացուած յաղթանակը։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

6 Նոյ. 1914

Վեհափառ Տ. Տ. ԳԷՈՐԳ Ե. (Սուրէնեանց)
Արքագլուխն Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
(Ամենավերջին լուսանկարը)

ԴՐՈՒՅՑԵԱՆ ՏԱՐԻ

63	64	65	66	67	68	69	
1	2	3	4				
5	6	7	8				
9	10	11	12				
13	14	15	16				
17	18	19	20				
21	22	23	24				
25	26	27	28				
29	30	31	32				
33	34	35	36				
37	38	39	40				

ԳԱՐՔ

ԱՄՍՈՎ ԻՐԱՐԱՆՑՈՒՄ ՏԱՐԻՆ

Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Օգոստ.	Չ
Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Ք
Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Հ
Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ա

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԱԻՈՒՐՔ

Կիր.	Բշ.	Գշ.	Դշ.	Եշ.	Ուր.	Շբ.	1	8	15	22	29
Բշ.	Գշ.	Դշ.	Եշ.	Ուր.	Շբ.	Կիր.	2	9	16	23	30
Գշ.	Դշ.	Եշ.	Ուր.	Շբ.	Կիր.	Բշ.	3	10	17	24	31
Դշ.	Եշ.	Ուր.	Շբ.	Կիր.	Բշ.	Գշ.	4	11	18	25	
Եշ.	Ուր.	Շբ.	Կիր.	Բշ.	Գշ.	Դշ.	5	12	19	26	
Ուր.	Շբ.	Կիր.	Բշ.	Գշ.	Դշ.	Եշ.	6	13	20	27	
Շշ.	Կիր.	Բշ.	Գշ.	Դշ.	Եշ.	Ուր.	7	14	21	28	

ԱՄՍԱԹՎԵՐՔ

ՄՇՏՆՋԵՆԱԿԱՆ ՕՐԱՑՈՅՑ

Մեկնութիւնը տե՛ս էջ 3

ԼՕՔՆԵՐԵԱԿՔ							ՆԱԽ Ք. Ծ. ԿՐԻՍՏ.							ՅԵՏ Ծ. ԿՐԻՍՏՈՍԻ															Ա Մ Ք
Գ	Գ	Բ	Ա	Է	Զ	Ե	45	40	34	28	23	17	12	6	0	5	11	16	22	28	33	39	44	50	56	61	67	72	78	84	89	95
Ե	Գ	Գ	Բ	Ա	Է	Զ	44	39	33	28	22	16	11	5	0	6	12	17	23	28	34	40	45	51	56	62	68	73	79	84	90	96
Զ	Ե	Գ	Գ	Բ	Ա	Է	44	38	32	27	21	16	10	4	1	7	12	18	24	29	35	40	46	52	57	63	68	74	80	85	91	96
Է	Զ	Ե	Գ	Գ	Բ	Ա	43	37	32	26	20	15	9	4	2	8	13	19	24	30	36	41	47	52	58	64	69	75	80	86	92	97
Ա	Է	Զ	Ե	Գ	Գ	Բ	42	36	31	25	20	14	8	3	3	8	14	20	25	31	36	42	48	53	59	64	70	76	81	87	92	98
Բ	Ա	Է	Զ	Ե	Գ	Գ	41	36	30	24	19	13	8	2	4	9	15	20	26	32	37	43	48	54	60	65	71	76	82	88	93	99
Գ	Բ	Ա	Է	Զ	Ե	Գ	40	35	29	24	18	12	7	1	4	10	16	21	27	32	38	44	49	55	60	66	72	77	83	88	94	00

ՅԻՆԼԱՆ. ՏՈՄԱՐ														ՔԱՆ ԼՕՔՆԵՐԵԱՆՑ							
0	1	2	3	4	5	6	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Գ							
7	8	9	10	11	12	13															
14	15	16	17	18	19	20															
21	22	23	24	25	26	27	Մայիս	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Զ							
28	29	30	31	32	33	34															
35	36	37	38	39	40	41															
42	43	44	45	46	47	48	Օգոստ.	Փետր. Մարտ Նոյեմ.	Յունիս	Սեպտ. Դեկտ.	Ապրիլ Յուլիս	Յունվ. Հոկտ.	Մայիս	Ե							
49	50	51	52	53	54	55															
56	57	58	59	60	61	62															

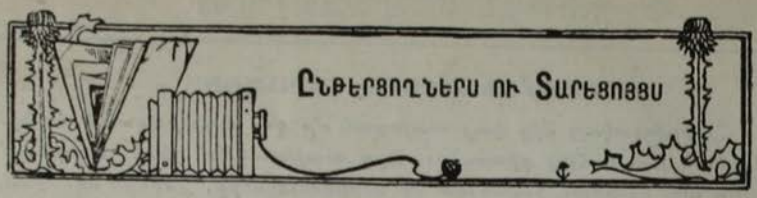

Բարեջան սիրելի. — Առաջիկայ նոր տարւոյ տարեցոյցը գուցէ դուն կարգադրեցիր արդէն, եւ ես տակաւին ներկայ տարւոյ երկասիրութեանդ վրայ բան մը չըսի: Բայց ինչպէ՞ս բան ըսուեցաւ, եւ չզրուցուած ինչ մնաց որ «Ամէնուն Տարեցոյցը»իդ վրայ ես նոր բան մը կարենամ ըսել: Տարեցոյցներուն նպատակն առնուն տեղեկութիւններն են, եւ չեմ խմանար թէ ինչո՞ւ այդ անունը կ'առնեն նաեւ անկապակից եւ աննպատակ յօդուածներու հաւաքածոներ: Դուն նպատակին հաւատարիմ մնացած ըլլալու արժանիքն ունիս, եւ նայէ՛ որ անկէ չշեղիս եւ տարուէ տարի բարձրացնես Տարեցոյցիդ յարգը. այնպէս որ անիկա Ամէնուն ըլլայ տիրապէս, եւ ոչ որ վրիպի՝ անոր մէջ ուզածը փնտուած ատեն :

Բերա, 17 Այր. 1914 **Մաղաքիա Ս.ր Պետրոսեան Օրմանեան**

. . . Հրապուրիչ ժամանց պատրաստեցիր դարձեալ ինծի Տարեցոյց? գրոյկով: Հարցականս պիտի զարմացնէ զիեզ, բայց ամբողջ գրին ընթերցման ատեն՝ միտս կը ուեցաւ ինծի հետ եւ վերջապէս չկրցայ հաշոզուիլ որ Տարեցոյց մ'ըլլայ կարդացածս, այլ Փորիկ Հանրագիտարան մը, որ Տարւոյ շրջանէն անդին ալ ապրելու սահմանուած է: Դուն պարբերաբար երեւցող տարեգիրով՝ *տարին* կը ցուցնես, գրական, գեղարուեստական, *հայ* տարին իսկ ես Ը. հատորին պատճառ տեղը ընտրելով իր նախորդ 7 աղբարիկներուն քով՝ կը կարծեմ թէ փոխադիր Հանրագիտարան մը կը պատրաստես, որուն հատորներուն թիւը՝ գիտեմ թէ հաւելեմատական պիտի չըլլայ հու նեանիդ տարեթուոյն, վասն զի գիտցար օգնական մըն ալ գտնել ինքդ չափ ազնատաւոր եւ գրասէր: . . . Ջ. Մասին տակ բժշկ. գեղեցիկ յօդուածիդ յաջորդել տուած ես Դր. Մասիսի *հրաշալի* յօդուածը. հրաշալի՝ իր խօսած հրաշալի նիւթէն առած չէ անունը, այլ այն գաղտնիքէն, որ ունի այս իմ բարեկամս՝ Դր. Թորգոմեանին պէս, հայերէն գրելու: Բժշկութիւնն արուեստներուն արուեստն է. բայց բժշկ. կարեւոր գիտելիքներն ընդհանրացընելու ատեն գործածելիք լեզուն ալ՝ ոչինչ նուազ արուեստ մըն է: Շնորհաւոր ըլլայ Տարեցոյցիդ տպագրութիւնն ալ. գրքին վերջին էջն արդէն կարեւորն բան է եւ գրողն ու տպագրիչը գիտար կը ներկայացնեն ընթերցողներուն՝ հաւասարապէս մեր շնորհակալիքը յայտնելու:*

Քոյդ՝ ողջունիւ

Նայսաց, 4 Փետր. 1914 **Հ. Գաբրիէլ Ծ. Վ. Մկրտիչեան**

Տարեցոյցդ Քարմ գրականութեան սալօնի գիրքն է:

Վենետիկ, 24 Դեկ. 1914 **Հ. Սիմոն Վ.րդ. Երեմեան**

. . . Յորելեան հանդէսներու հրատարակութեանց մէջ առաջին պատուոյ տեղն արժանաւորապէս կը գրաւէ «Տիպ ու Տառ»ը: Անոր հեղինակը կը ներկայանայ բանաստ, գրագէտ եւ խուզարկու բանասէր: . . . Իր արդիւնաւոր գործունէութիւնը կը շարունակէ նաեւ «Ամէնուն Տարեցոյցը»ն հրատարակելով, որուն վրայ խօսիլն իսկ աւելորդ է, քանի որ արդէն փայլուն շրջան մը կատարած է եւ իր 8րդ տարին թեւակոխած, միշտ սիրուած ամէնէն ու միշտ փնտռուած՝ իր բազմատեսակ եւ օգտակար պարունակութեամբ:

Հ. Ճ. Վրդ. Աւգերեան

Բազմավէպ (Mrs.-Ապր. 1914)

Աւելորդ կը համարեմ աւնոր մասին գովեստ ըսայլել, բանի որ ամէն տարի ինքզինքը կը գերազանցէ՝ իր մէջ պարունակած իւրաքանչիւր դասակարգի յատուկ այլազան, օգտաւէտ, հիւթեղ եւ շինիչ նիւթերով:

Սամաթիա, 16 Նոյ. 1913 **Գրիստակէս Ինճ. Հիսարլեան**

Կարծիքս Նոր Տարեցոյցիդ մասին նպաստաւոր է եւ գոհացուցիչ:

Խարկով **Գուրգինիկ Կուրդինեան**

Ձեր սարեցոյցն ամենայն մասամբ հաճելի և շահեկան գտայ. ժամանդրավայր Հանդիսարան մը բոլոր կարեւոր դէմքերու և տիպերու Գովելի ձեռնարկ որուն հետեւողներ եղան, այլ գերազանցող՝ չեմ կարծեր:

Ն.-Ցorf **Տէր. Ճ. Թիրեաքեան Խան**

. . . Ամէն աջողութիւն կը մաղթեմ Ձեր ազգանուէր գործունէութեան. կը մաղթեմ մանաւանդ որ Տարեցոյցներու բազաւորիդ գահը անսասան մնայ միշտ:

Միհրան Ձերազ

Բարիզ, 3 Մայիս 1914

Ձեր Տարեցոյցը շահեկան ու ճոխ գտայ, ինչպէս միշտ: Կը ցաւիմ որ չպիտի կրնամ Ձեզի բան մը դրկել. ամբողջ ուժս և ժամանակս այսուհետեւ պէտք է յատկացնեմ աւարտելու քանի մը կարեւոր գործեր: **Ս. Զօպանեան**

Փարիզ, 8 Մայիս 1914

. . . եթէ Տարեցոյցիդ մէջ ես յօդուած չունենայի, չպիտի քաշուէի գործիդ հիանալի եւ ամէն կերպով օգտակար ըլլալը յայտարարելէ:

Փարիզ, 23 Ապր. 1914 **Կ. Ճ. Բասմաջեան**

Տարեցոյցներու «էֆիսօճ»ը: **Յարութիւն Ալթիպար**

Եհոի Գուլէ

. . . Այս անգամ շատ աւելի շքեղ է քան անցեալները: Բովանդակութեան հետ սկսել եմ ծանօթանալ: **Վրթանէս Փափազեան**

Պուսա, 11 Նոյեմ. 1913

. . . Դիւրաւ չեմ մոռնար որ քու մեղուաբան աշխատութիւնդ — նուիրագործուած ու շատ ճիշդ բացատրութեամբ մը — ինչպէս անշուշտ շատերու՝ իմ ալ գլուխս իրեն նիւթ ընտրելու պատիւը կ'ընէր, իբրեւ ծաղիկ իմն տարօրինակ ուրկէ կը կարծէր մասնիկ մը մեղր քամել . . .: Իրաւունք ունիս. եթէ ատանկ չըլնես՝ ոչինչ չես առներ մեզի պէս ծաղիկներէ, որոմ եթէ իբրեւ գրող մեզի պատճառ կու տաս գանգատելու, իբրեւ ընթերցող սակայն պարտաւոր ենք քեզի գոհութիւննիս յայտնելու, քանի որ կաթիլ առ կաթիլ խլուած այդ նիւթերով է որ ամէն տարի կը կազմես տարեցոյց եւ հայացոյց սեղանդ, որոնցմէ այս տարուանը ինծի մասնաւորապէս ախորժելի թուեցաւ: Անոր ընթերցումէն իրօք որ այս հետաւորութեան եւ առանձնութեան մէջ ինծի մեծապէս սփոփիչ եւ հաճելի եղաւ: Շարունակէ . . . խափշիկին պէս՝ ոչ միայն մնալ ինչ որ ես, այլ եւ տրնիլ խափշիկի մը նման, ի մեծ գոհունակութիւն ժամանակակիցներուդ, նաեւ վաստըկելու համար երախտագիտութիւնը ապագային, որ թանկագին վաւերաթուղթերու պէս պիտի պրպտէ տարեցոյցնէրդ:

Կեսարիա, Ս. Կարապետ Վանք **Վահան Թէքէեան**

6 Յնվր. 1914

Դիւերուան մը մէջ կարդացի զայն ծայրէ ի ծայր ու երեւակայեցի թէ ինչ գերմարդկային նիգ թափած ըլլալու ես՝ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ այդման կուռ գործ մը գլուխ հանելու համար: Գարձուցած էջերուս հետ՝ վերապրեցայ այդ էջերուն համար լուսցուցած գիշերներդ, հակատդ հակած բուղթի դէզերուն վրայ, ուշադիր, հետ ի հետ:

Ղ. Նազարեանց

. . . Իր բանասիրական յոդնաչան աշխատութեանց արդիւնքը կը ցոլանայ «Ամէնուն Տարեցոյցը» անուն ժողովածոներուն մէջ որոնք տարիներէ ի վեր կանոնաւորապէս և գերազանցօրէն հրապուրիչ կերպով կը հրատարակուին:

(Պատմ. հայ ընդուի եւ Բանահիւսութեան) **Գագիկ Օգանեան**

1914ի Տարեցոյցդ սեղեակիս լուրին մէջ գինովօրէն վայելելու համար՝ աղուոր գիշեր մը անցուցի: Պատիւ գեղագէտ միտքիդ որ գիտէ մէկտեղել Գեղեցիկը, Հաճելին եւ Օգտակարը:

Մ. Խապիրեան

Մերասիա

. . . Ամէն մէկ տարին՝ մէյմէկ գոհար: Այդ գոհարներու հաւաքածոյով պիտի կազմուի մանեակ մը անզուգական:

Ե. Գալճեանեան

Ա. Գոչիս *Ընդհ. Ճարտարագէտ Օսմ. Բ. բանակի*

1914ի տարեցոյցդ մասնաւորապէս բաղդատելով այս տարուան տարեցոյցներու բանակին հետ, տեսայ որ գերակշիռ դիրքն ու առաջնութիւնը շահած ես: Եթէ տարեցոյցներու համար մրցանակ մը հաստատուած ըլլար՝ զայն դո՛ւն կ'առանայիր ապահովաբար:

Վ. Զարդարեան

Գահիրէ

Անյագօրէն կարդացի զայն: Քու ինքնայատուկ մեղուաջանութիւնդ կը տեսնուէր նորէն անոր մէջ. նկատի՛ որ գիրքդ գովաբանելու յանդգնութիւնը խնայեմ ինքզինքիս: **Ս. Թիւթիւնճեան**

Դահիրէ

«Ամէնուն Տարեցոյցը» օգտակազ, խնամուած ու լուրջ աշխատութիւն մըն է, արժանի ամէն գովասանքի եւ հաչալերութեան: **Ս.զ.**

Պոսթըն

Տարեցոյցներու Թագուհին է այս շքեղ հրատարակութիւնն՝ իր պէսպիսութեամբ և ամէն գրական ճաշակի ժամանցումներով: **Ա.շխատանք**

Իզմիր

. . . Այս տարեցոյցն ա՛յնքան հանրածանօթ դարձած է եւ ներքողների արժանացած, որ աւելորդ կը համարինք անոր մասին խօսիլ: Պարունակութիւնը, ինչպէս ամէն տարի, այս տարի ալ հետզհետէ աւելի հետաքրքրաշարժ դարձած է, հին ու այժմեական բազմազան նիւթերով լցուած:

Մարսէյլ **Ա.ռաքելեան**

Ամէն կաղանդի՝ նուէր մը սպասելու վստահ ակնկալութիւնով խանդավառուող հոգիներուն պէս, կ'սպասենք 8 տարիէ ի վեր յոյս տեսնող այս Տարեցոյցին: Անիկա իր բազմաթիւ տարեցուցակիցներու կարգին մէջ այնպիսի առաջնակարգ դիրք մը գրաւած է, որ անոնցմէ ո՛չ միսն իր մտքէն կ'անցընէ մրցումի ելլել անոր հետ: Ուրիշներ ասպարէներու նման եկան անցան, առանց լուսաւոր հետք մը թողլու: Թէոդիկ հոգ կը տանի ո՛չ միայն իր տարեցոյցին գր. բաժնին, այլ եւ գեղարուեստականին, ջանալով մանաւանդ անմահացնել իր շրեղ հատորներուն մէջ Հայկական ամէն նշխար, հետաքրքրական, հանելին եւ օգտակարն ի մի ձուլելով: Կորսուելու վտանգին մէջ գտնուող արբուքիւն մը, անմահացնելու արժանի բեկոր մը եւ այլ այս կարգի նիւթեր պրպտելու, գտնելու, ընտրելու, գեղեցկացնելու մտքական արուեստին տիրացած է ան, որուն Տարեցոյցը իմ աչքիս մեծապէս ազգային ըլլալու առաւելութիւնն ունի գէթ: **Վան - Տոսպ**

Վան (գրախօսական)

Այս հոյակապ գործը որ ա՛լ իր անխուսափելի տեղն ունի ամէն գրադարանի մէջ, այս տարի իր նոխութեամբ կը գերազանցէ նախորդները, ըլլալով ժամադրավայրը հին ու նոր ծանօթ գրողներու՝ իրենց անտիպ գրուածքներով, և շտեմարան մը ամէն կարգի անհրաժեշտ գիտելիքներու: Տպուան անհետացող զէմքերն իրենց կենսագրականն ունին հոն, և կարեւոր զէպքեր՝ իրենց աբձանագրութիւնը: Եւ այս ամէնը՝ յանկուցիչ և ինքնատիպ ոճով մը որ Թէոդիկին յատուկ է, և տպագրական մաքրութեամբ մը որ Մ. Յովակիմեանի Տպարանին մասնագիտութիւնն է: **Տաճար**

Կ. Պոլիս

Բ. ՄԱՍ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

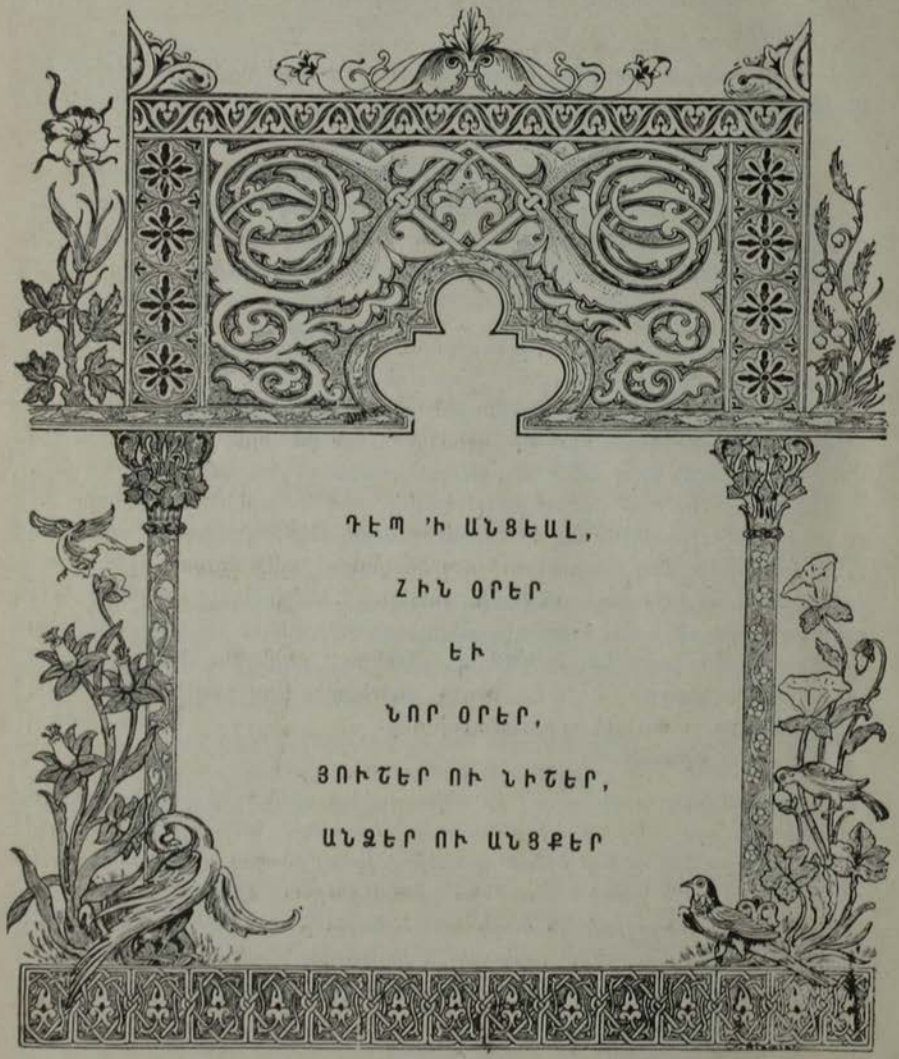

Բ. ՏԱՐԻ ❀ ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ ❀ 1915

Ա՛ն Աղջի իմ Պատուկի

(ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ՎԱՐԴԻ)

Է՛, իմ վարդիկ, ըզքեզ ողբամ ամի ամի,
Բուսիդ գեղոյ թշնամի ի ամեն խամի,
Թուփդ խրչել, թերթդ ցրել ՚ի քաց կամի.
Ըզնա խանեա՛ (1), ըզքեզ պահեա՛ եւ զիս շահեա՛:

Բարակ բարակ թերթից ֆոյից նրբատեսակ
Զեն տաղ ջանան, տապախաւանեալ հողմ եւ խորշակ,
Վասն այն ՚ի ղաց եւ ՚ի սուգ կամ, գերիս յարակ (2).
Ա՛ոդ լե՛ր տեղեակ, ես քեզ գուշակ, հնարեա՛ ճարակ:

Քեզ Կարմելոս (3) եւ Լիբանան, այլ եւ Սանիր (4)
Սահման կալեալ, բանակ արկեալ օթևանի՛ր,
Մինչեւ անցցի ձիւն եւ ձրմեռն՝ այդրեն խնամի՛ր.
Ըզքեզ ծանի՛ր, ղուսոյ նմանի՛ր, փոյթ մի՛ բանիր:

Ցոգոջ պահել ըզքեզ կամիմ դարձ ՚ի դար,
Երբ ինձեր ըղձից խնդաց ճար եւ հընար.
Զայս աղերսեմ եւ պաղատիմ միշտ անդադար,
Ցոյժ խղճաբար, յար ՚ի վրտար՝ յերկիր օտար:

Այս ո՞ զերոյս բիւր որոգայթ սարեալ չարեն,
Առ ՚ի որսալ ջանիւ հնարից զինքըս փարեն,
Տարմից թռչնոց հանդերմանեալ թեւատարեն,
Ուրմիւ խարեն, հրոյ խարեն, յաղ հարհարեն (5):

*

Երբ տեսից ըզքեզ բարեաւ՝ զըւարճանամ,
Վաղվաղակի զայս ամենայն ես մոռանամ,
Վերադարձեալ ՚ի հնութենէն նոր նորանամ.
Բե՛ւ յօրանամ (6), յոյժ զօրանամ և՛ տիրանամ:

(1) Բանիլ, վարել, բշել։ (2) Անբա, [սիրա]կցորդ։ (3) Սաւուղ պատերազմէ դարձին՝ այս լերան վրայ կանգնեց յաղթութեան նշան մը։ (4) Կամ Հերմոն, Պաղեստինի ամենաբարձր լեռը։ (5) Աղել, նաեւ՝ յաղել, որսալ։ (6) Բեզմո՛վ պարծիմ։

Աւելի պատշաճ ու վայելուչ ինչ գրուածք կրնայինք գործածել իբր ներածութիւն Տարեցոյցիս ՀԱԳ ԿԵԱՆՔԸ բաժինին համար, քան այս գեղօնը չքնաղ ու յանգաճոխ՝ զոր ասկէ չուրջ մէկուկէս դար առաջ էջմիածնի մենաստանի մը — Դարանցի Պետրոս Վարդապետ — չարադրած է այնքան անուշ և հոգեցունց։ Ազեւոր վանականը, փոխանակ ուրիշներու պէս Տիրամայրն ու երկինքը փառաբանելու, երեսաստղական հանդէսի մը նուիրելիք զգալով իր մէջ՝ գուրգուրագին երգեր է ձօնած իր Ազգը պատուական, ծաղիկներու դիպուկին նմանցնելով զայն և պարզելով անոր գեղեցկութեան տխուր հակառակադրականութիւնները. յետոյ՝ նոր յոյսերով տոգորուն՝ բաղձացեր է որ «Վարդենի»ն, Հայ Ազգը, նորատունկ բողբոջի, ինքն ալ անոր տեսքովը վերստանայ գարնանային գեղ ու հրապոյր։ Ինչ ինչ տուներ յապաւեցինք սոյն միաձայն ու հայրենասէր տաղէն, ուժգնութիւնն անեղծ պահելու համար. և հրատարակելով զայն՝ ուզեցինք մանաւանդ վերարծարծել յիշատակն այդ վեհարատար աշուղին որ մոռցուած մըն է չատերէ. նոյն իսկ հայ մատենագրութեան պատմութեամբ զբաղողներէ։ Դարանցի վախճանած է 1784ին, մահէն 11 տարի առաջ իր քերթուածներուն տպագրուիլը երկի՛ցս տեսնելով։

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Անկիրթ ազգին թէ մի օր
Տալու ըլլան բազաւոր,
Թագ պահանջէ մեզ մի ոք,
Զը զիւռուի՛ եւ ոչ ոք։

Պանդխտութիւնը մեղմ չէ,
Մե՛ղմ է մոռնալ Հայրենիք.
Միանակ վատասկն հերիք չէ,
Պէտ է յիշել ընտանիք։

6 Յունվար 1897

(ԹՐՈՒԱԾ ԷՋԵՐ ՀԱՑՈՒՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՀԱՏՈՐԻՆ)

Ասկէ 18 տարիներ առաջ, Աստուածայայնութեան ծոցին օրը, Բրիտանական կայսրութեան բազաւորէն միոյն խաղաղ մէկ առուտրանքին մէջ, փառաւոր հանդէս մը տեղի կ'ունենար՝ դաս մը Հայերու կազմակերպութեամբ եւ անոգին բիւով հանրածանօթ Անգլիացիներու պատուաբեր ներկայութեամբ: Այդ հանդէսը որ իր կրօնական ու ազգարհական կրկնակ հանգամանքով հայասիրական անմոռանալի ցոյց մըն էր եւ ուշագրաւ տեղ մը պարտ էր գրաւել Հայոց ժամանակակից պատմութեան մէջ, անյիշատակ մնաց մերայնոց կողմէ, եւ Հին Ռէյթմին ու անկէ ալ եաֆ ո՛չ մէկ բրտահայ բերբ անոր արձագանգը կրցաւ ըլլալ: — Անցեալ տարի Վանի մէջ աճուռ եւ անճուռակ կերպով իր մահկանացուն կնքող բարեկամ՝ համալսարանական Խորէն Խրիմեան իր մահէն հանի մը ամիս առաջ ինձի կը խաւրէր տրցակ մը թուղթ, անգլ. հին բերթերէ խառնիխուռն բաղուած, զոր դասաւորելով եւ ի ճոռոյ խմբագրելով՝ կը հրամցունեմ ընթերցողներուս, իբր հարազատ նկարագրական այդ պատմական օրուան հանդիսութեանց: — Ցիօսասակարան-Պատուհանին լուսանկարումը կը պարտիմ «Մանգուէսթի երբեմնի բդրակից՝ Լօնտօնաբնակ Աբրահամ Ֆինճանի որ հաճեցաւ այդ զոհողութիւնը յանձն առնել, իսկ նկարագրական ճօթերու ճեղումը՝ Ջուդայեցի Տէր Ղօր:

※

6 Յունվար 1897, Ուրբաթ օրը Տիկին Կլէսթընի ծննդեան 85րդ տարեդարձն էր: Լօնտօնէն 214 մղոն հեռու, Ջէսթըր քաղքին արուարձաններէն՝ ՀԱՒԱՐՏՆԻ եկեղեցին՝ այդ տարիքին առթիւ տեղի կ'ունենար հանդէս մը որ ձեռնարկն էր Անգլօ-Ամերիկեան Ընկերութեան, հանրութեան ուշադրութիւնն անգամ մըն ալ դարձնելու համար Հայկական Հարցին վրայ: — Միջանկեալ ըսենք թէ այդ ընկերութիւնը հաստատուեցաւ 1890ին, նպատակ ունենալով համոզել Պէռլինի դաշնագիրը ստորագրող պետութիւնները, որպէս զի դրծադրէն իրենց դաշնագրական պարտականութիւնը դէպ ի Սուլթանին քրիստոնեայ հպատակ ժողովուրդը: Ընկերութիւնն իր գործադրութեան մեծ մասամբ կը պարտի Կլէսթընի ազդեցութեան: 1895ին, նոյն միութիւնը փափաքեցաւ յիշատակարան-պատուհան մը կանգնել Հավարտընի եկեղեցին, ի յիշատակ հոգւոց Սանոյ նահատակաց և անոնց քահանային

«Հայ Մարտիրոսաց Պատուհան» ը Հավարտցի Եկեղեցիի (Անգլիա)

Ս. Գր. Լուսաւորիչ

Ս. Բարթուղիմէոս Առաքեալ

որ վկայուած էր դիւային անգթութեամբ։ Այդ կոտորածին քիչ յետոյ յաջորդեցին հայաջինջ սրածութիւնները՝ մին միւսէն զարհուրելի։

Ռուսահայ կաթուածատէր՝ Պաքուցի Առաքել Ծատուրեան յօժարեցաւ այդ պատուհանին ծախքը հոգալ։ (Այս այն անձն էր որ 8000 ոսկի նուիրած էր Տաճկահայ աղէտեալներուն համար, և որ վերջէն անձնասպան եղաւ Երեւան)։ Հայր Սա. կէտսթէրն — Մեծ Մխիթարեան որդին — և համանուն ընտանիքն ամբողջ համաձայնեցան նախկին որոշումը մէկ կողմ դնել և անոր տեղ ընդունիլ ա՛յն որ այդ օրուան արաբողութեանց առարկան էր։

Առտուընէ Հաւարտնի եկեղեցիին վերեւ կը ծածանէր սպիտակ դրօշը։ Ուէսթմինսթրի դուքսն ու դքսուհին և Պատկառելի Ամոլը հոն փութացած էին այդուն՝ իրենց մերձակայ դղեակէն (Հատըն Քէսըլ)։ յետոյ եկան անոնց զաւակներն ու թոռներն՝ Սգաթի Եպիսկոպոսին ընկերակցութեամբ, Անգլօ-Արմէնեան Ընկ.ման անդամները խմբովին, Սթիֆէնսըն (Ընկ.ման նախագահը, Բաղրամէնթի ալ անդամ), Շէման (գանձապետը), Հայր Դօգչօտ (Վուսթրնի առաջնորդը), Ագքին, Թէոդորոս քհնյ. Զուղայեցի՝ Մանչէսթրրի Հայոց հովիւն՝ իր պատուիրակ, Սքարպրը քաղաքը բժշկութեամբ պարապող Քալանթարեանց՝ ներկայացուցիչ Ծատուրեանի, և դեռ ա՛յնքան ուրիշներ։

Հայ կղերականին վիճակուած էր խօսիլ իր ազգին կողմէ, Տիկին Կէտսթէրնը չնորհաւորել և իր հայանպաստ չանքերուն համար չնորհակալութիւն յայտնել ամուսնին։ Պատուիրակութիւնը կրօն. պաշտամունքէն առաջ գնաց երիցատան խուցը, ուր հազիւ 15-20 հոգի ներկայ էին. մինչ եկեղեցին հաւաքուած բազմութիւնը 500ի կը հասնէր, որոնց մէջ կը նշմարուէին ծանօթ Անգլիացիներ և Անգլիոյ զանազան քաղաքներէն ժամանող երկսեռ Հայեր։ « Չեմ կրնար մոռնալ « — այս առթիւ կը գրէ մեզ՝ Լօս Անճէլըսէն՝ Զուղայեցի « քահանան — Կէտսթէրնի ցոյց տուած քաղաքավարութիւնը « հանդէպ գաւառի իրենց երիտասարդ եպիսկոպոսին որ եկած « էր հանդէսին նախագահելու. Սրբազանը կ'ուզէր պատուոյ

« աթոռը Կէտսթընի տալ , վերջինս ալ կ'ստիպէր որ ան « բազմի հոն . քանիցս խնդրելէն ու մերժելէն վերջ , Կէտսթընը « կարուկ կերպով պատասխանեց . The consequence will be « that none of us shall sit. Այս խօսքին վրայ Եպիսկոպոսը « գիջաւ և պատուոյ աթոռին վրայ նստելով՝ ալեւոր քաղա- « քագէտին եւս նստելու առիթ տուաւ» :

Լուսամուտին մօտ , սեղանի մը վրայ դրուած էր Ամենայն Հայոց Կաթող . Երիմեան Հայրիկի իւղաներկ կենդա- նագիրը՝ Էմմիէրկի Արքե- պսկ .ին եղբայր և Գրա- քովի գեղարուեստից Ա- կադեմիոյ Բրօֆ . Թէօտոռ Ա.քսէնթօվիչի կողմէ նը- կարուած : Դէմ առ դէմ այս նկարին՝ նստած էր Յոռնեանց Տիկինը բազկա- թոռի մը վրայ , որուն չուրջը խմբուած էին իր թոռնները : Պրն . Սթիֆէն- սըն պատգամաւորութիւ- նը Կէտսթընի ներկայե- լուն առիթ հետեւեալը խօսեցաւ .

Բժշկապետ Յովհ. Քալանթարեանց

Աշխարհիս ամէն կողմ ցրուած Հայերու սրտին ջերմ փափաքն էր որ հայածուած եկեղեցիներու և կրօններու, նաեւ հարստահարեալ ազգաց պաշտպաններուն գլուխ-գրօչակիրին կոդակիցը, դուք, Տիկին Կէտսթընը, ձեր սեփականութիւնն ունենաք հայ ազգին ու եկեղեցիին գլուխ՝ Վեհ. Մկրտիչ Բ. Կաթող.ի պատկերը որ բազում տանջանք, վիշտ ու զրկանք կրելէ ետք, իր ազգէն ընտրուեցաւ յաջորդ Ս. Գր. Լուսաւորիչի Աթոռին, և բռնակալութենէ ձերբազատուած՝ խաղաղօրէն կը հովուէ հիմայ իր տառապեալ ժողովուրդը: Այս հեռաւոր երկրին մէջ երբ սիրտերնիս ա՛յնքան խռովեցաւ Տաճկահայոց կրած չարչարանքներուն լուրերով, հապա ո՛րքան աւելի ուժգին է այս վայրկենիս իրենց հովուապետին սրտի զգացումը, որ ականջալուր կ'ըլլայ յաճախ իր ժողովրդեան հարցա- տահարութեան, ինչ որ անհնար եղաւ կասեցուցնել նոյն իսկ լուսաւորեալ Եւրոպայի համար: Կը մաղթեմ Ձեզ և Պրն. Կէտսթընի ամէն բարեաս-

տուֆիւն Ձեր ծննդեան տարեդարձին առթիւ և կ'աղօթեմ առ Աստուած որ Ձեր ամօլը կենդանի պահէ, մինչեւ որ Ձեր աչքովը տեսնէք Ձեր ա՛յնքան ցաւակցած և համակրած Թշուառ Հայ Ազգին և երկիրին վրայ աւելի պայծառ ու փայլուն արշալոյսի մը ծագումը։ (Ներկաներուն ձայներ.— «Լսեցէ՛ք, լսեցէք»)։

Ցետոյ, իրեն յատուկ տարազով, Տ.քթ. Ա.Ծ. արանուէթեան՝ Բրօֆ. Արգար Բիւր հետագայ ուղերձը կարդաց։

Պատիւն ունիմ, Տիկին, խնդրելու որ հաճիք ընդունիլ Ն. Վ.Ե. մեր Կայսրուհի և Հնդկաստանի ու Մալակայի Թագուհիի հաւատարիմ՝

Տ. Թէոդորոս Քհնյ. Ջուղայեցի

հայազգի հպատակներու կողմէ՝ իրենց Հայրապետին պատկերն՝ իբր գոյզն առհաւատչեայ անսահման երախտագիտութեան առ Պրն. Կլէտըսթըն, Թշուառ ու դառն վիճակնուն հանդէպ՝ անոր ցոյց տուած կարեկցութեանը համար։ Հայերը լաւ են ու գիտեն թէ անիկա ո՛րքան համակրած է ճնշուած իտալացիներուն, թէ ի՛նչ մեծ ծառայութիւն և հզօր օգնութիւն է տուած Պուլկարաց, իրենց պատմութեան վերջին ճգնաժամին։ Եւ Հայերը լաւ գիտեն թէ այս վերջին օրերս ի նպաստ

իրենց վիճակին՝ Անգլ. ժողովուրդին հատակրութեան շատնալը մեծ մասամբ արդիւնք էր ձեր ամուսնոյն ազնիւ աջակցութեան ես, իբր ներկայացուցիչ liolı-folifoնմիսթներու (*), ջերմապէս կը բաղձամ ըսել Ձեզ այս պահուս թէ ինչքան վիշտ է մեզ համար, որ մեր Բրիտանական կառավարութիւնը կարող չեղաւ պաշտպանելու Հայերը, ինչ որ իր բարոյական պարտքն էր։ Ձեր ամուսինն այնքան իր փայլուն և անժխտելի արժանեաց համար չէ՛ որ կը գրաւէ մեր հիացումը, որքան այն վսեմ ձիրքին համար, որով անոր քաղաքագիտութիւնը կը բարձրանայ յօդուտ մարդասիրութեան և քրիստոնէութեան։ Երբ վերջերս Ամերիկա և Գանատա ուղեւորեցայ, Պրն. Կլէտսթընի անունն ամէնուն շրթունքին վրայ էր. ինձ այնպէս թուեցաւ որ անոնք միայն մէ՛կ անգլիացի, միայն մէ՛կ քաղաքագէտ կը ճանչնային որ կրցեր էր Աւլանտեան Ովկիանոսի միւս ափի մեր ազգակիցներուն յարգն ու վարկը գրաւել։ Թէ՛ այս և թէ՛ ապագայ կեանքին մէջ Ձեզ կը մաղթենք ամէն երջանկութիւն և օրհնութիւն երկնային։

Այս ուղերձին յաջորդեց Պրն. Եվանսի ճառը որ լի էր կրկին՝ հայրենասիրական անկեղծ զգացումներով, իսկ իբր վերջաբան և պատասխան այս ամէնուն, կարդը եկաւ Պրն. Կլէտսթընի։ Ամէնուն նայուածքը իր վրայ կեդրոնացած էր։ Պատկառելի ծերունին առանց իր վերարկուն հանելու, բարակ գաւազանին վրայ կռթնած, սկսաւ խօսիլ ընդհանուր լռութեան մէջ, յստակ, բառերը մէկիկ մէկիկ չեչտելով։ Իր ճառը մարգարէի մը պատգամն էր ունկնդրի, քան թէ մարտագոռ հրապարակախօսին բնմբռնացութիւնն էր այս որ 6–7 վայրկեան տեւեց։ Առջի անգամուանը՝ Լիվերբուլ տեղի ունեցած էր, ուր The great assasin յորջորջեց այժմու գահընկէց Սուլթանը, իսկ ասկէ հետու գործածեց ունկնդրին ուժգին բացատրութիւն մը, The greatest assasin in the world! Խօսքն իրեն տանք հիմայ.

Պարտականութիւնս է կնոջս կողմէ ձեզ ամէնուդ շնորհակալութիւն յայտնել այն մեծ բարութեան համար որ այս առթիւ յայտնեցիք և ըսել ձեզ թէ ինչ մեծ գոհունակութեամբ այս նուէրը կ'ընդունինք ձեր միջոցաւ։ Անիկա մեզ համար շատ թանկագին պիտի ըլլայ երկու տեսակէտով։ Առաջին՝ իբր գեղարուեստական գործ մը (որքան որ կրցայ քննել), երկրորդ՝ և առ առաւելն այն պատճառաւ որ զմեզ այս տեղ հաւաքելու առիթ է տուած։ Շատ ուրախ ենք հոս խմբուած տեսնելով

(*) Այլադաւան, անգլ. ազատ եկեղեցիներ որոնք չեն հնազանդիր կամ համակերպիր պետական հաստատուած եկեղեցւոյ ծէսերուն։

ա՛յնքան տարբեր դաղափարներու ներկայացուցիչներ։ Սրբազան Հա՛յր, պէտք է ըսեմ ձեր ներկայութեան թէ ի՛նչ մեծ ապաւորութիւն է գործած իմ վրաս ցարդ նմանը չտեսնուած այն կատարեալ համաձայնութիւնն ամէն դաւանանքի ներկայացուցիչներուն կողմէ (ընդհ՛ր, ընդհ՛ր) ի նպաստ Հայոց մեր այս ազգային շարժումին մէջ։ Այդ ժողովրդական շարժումին մէջ ամէն ազանդի ու կրօնի մարդիկ միեւնոյն խանդավառութիւնն ունեցան (ծափեր) յանուն ամենավսեմ մարդասիրական զգացման, նաեւ, պէտք է դրուցեմ, յանուն մեր Քրիստոնէութեան։ Կրնամ ըսել թէ բոլորնիս կարծես մէ՛կ հոգի, մէ՛կ սիրտ մեր ներսը զգացինք թէ այս հարցն աւադ կարեւորութիւն ունեցող հարց մըն է թէ՛ մարդկային և թէ՛ աստուածային տեսակէտներով։ Հիմայ, Ս. Հայր և արդոյ Պարոննե՛ր, չենք կրնար ուրանալ որ մինչեւ ցարդ բոլորովին անյաջող կ՚երեւինք մեր նպատակին հասնելու մասին։ Դուք ազնուօրէն ակնարկեցիք իմ ըրած փոքր ծառայութեանս. բայց կարծեմ թէ ձեր բարութեան մէջ խիստ անիրաւ կերպով կը չափազանցէք իմ ալեւոր տարիքս և հանրային գործունէութենէ քաշուիլս մեծապէս սեղմեցին Հայոց հարցին ու դատին մասին տուած աջակցութիւնս, մինչդեռ դուք շատ անհամեմատ կարեւորութիւն կու տաք իմ չնչին ծառայութեանս։ Պարոննե՛ր, ինչպէս ըսի, իրերուն երեւոյթէն դատելով, մենք բոլորովին ձախողակալ կը կարծունինք, սակայն ա՛չ թէ ժողովուրդին սիրտը շարժելու տեսակէտէն, ա՛չ, վասն զի անդր. ժողովուրդին սիրտը շարժեցաւ, կարծես իբր մէ՛կ մարմին, մէ՛կ հոգի (ծափեր), և հակառակ այն ամէն ջանքերուն որ հոս ու հոն թափուեցան այդ շարժումը մարելու և սառեցնելու համար, առանք բոլորն ի դերեւ ելան և ժողովրդային եռանդը կը մնայ ցարդ ա՛յնքան մշտավառ ու բորբոքուն, որքան էր այդ ցնորամիտ և վհատեցուցիչ փոթորկէն առաջ։ Թէեւ անդր. ժողովուրդը հանրային ամէն խնդիրներու մէջ մեծ դեր կը խաղայ և աշխարհի գործերու ընթացքին՝ մեծ ոյժ մըն է բարոյական, բայց և այնպէս աշխարհի գործերուն կարգադրութիւնը մեր ձեռքը չէ բոլորովին, և մեր սրտին բուռն զգացումները բարձրաձայն յայտնելէ և բողոքելէ զատ՝ մենք չկրցանք բան մը ընել։ Չկրցանք մեր փափաքներուն համեմատ ազդել վեց տէրութեանց վրայ. այսուհանդերձ, Պարոններ, չնայելով իրերու յուսահատական երեւոյթին, և թէպէտ ես անցած եմ և շատ՚ն անցած՝ գեղեցիկ ու պայծառ երազներ տեսնելու տարիքը, սրտիս խորը պահած ունիմ սակայն անխախտ ու անվրէպ յոյս մը Հայկական Հարցի մասին (ծափեր)։ Կրնամ իսկ աւելցունել որ այս առերեւոյթի պատուհասի մէջ՝ ապագային համար մխիթարութիւն մը կը տեսնեմ։ Այդ խժդժութիւնները չար ոգիի գործութեան՝ այնքան ահագին ու սարսափելի բորբոքումն էին — որ երբեմն նախախնամութիւնը թոյլ կու տայ թափել մարդկութեան գլխուն — որոնք անմոռանալի և անկորուստ պիտի մնան Պատմութեան էջերուն մէջ և որոնք անպատճառ պէտք է արդիւնաբերեն բլլան պարագային (ծափեր)։ Այդ պատմութեան [illegible]

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ինչպէս արդէն հարիւր անգամ կրկներ եմ, չեմ ուզեր այս կամ այն պետութեան վերագրել և բոլոր արտովս ո՛չ թէ կը յուսամ, այլ կը հաւատամ որ այդ կորանքին ու ամօթին մեծ մասն իր ուսերուն վրայ չունար։ Այո՛, Պարոններ, կը յուսամ ու կը հաւատամ որ այսպէս է։ Այդ ամօթալի պարտութեան կորանքն այսօր գլխուն է որ կը թափի Եւրոպական վեց տէրութեանց որոնք կը կազմեն աշխարհիս թէ՛ բարոյական և թէ՛ նիւթական զօրութեան ամենամեծ մասը։ Այդ ամօթն ու կորանքն ա՛յն աստիճան զարհուրելի է կ'ըսեմ, որ անոր բեռին տակ կարելի չէ երկար դիմանալ. մարդկային հասկացողութիւնն ու խիղճը կ'ընդվզին այդ ճնշումին տակ. (լսեցի՛ք, լսեցի՛ք)։ Վատահ եղէք, Պարոննե՛ր, այս վերջին դէպքերը պիտի չմոռցուին երբեք։ Բա՛ն մը պէտք է որ պատահի, ճիշդ է. այսօր այդ Սուլթանն՝ աշխարհի ամենամեծ մարդասպանը —վասն զի անոր ուրիշ անուն չեմ կարող տալ — մինչեւ այսօր յաղթական կը մնայ. բայց այդ չար ոգիին յաղթանակի ու փառքի վախճանը մօտալուտ է։ Նախախնամութիւնն իր խորին իմաստութեանը մէջ՝ իրեն վերապահած է այդ անօրէնութեանց վերջ մը դնելու թէ՛ ժամանակը, թէ՛ միջոցները, թէ՛ իշխանութիւնը։ Ուռանց սակայն փաստացի ապացոյցներով ուրիշներն ալ կարենալ համոզելու, ես խորապէս համոզուած եմ որ՝ թէեւ այդ ահաւոր, ողբալի և ամօթապարտ անօրէնութեանց «վերջ»ին չենք հասած, բայց և այնպէս աւելի պայծառ ու խաղաղաւէտ օրեր կ'սպասեն մեզ. համոզուած եմ, կ'ըսեմ, թէ անհնար է որ անօրէնութիւններ առ յաւէտ անպատիժ մնան և թէ հանուր մարդկութեան շահերն ու խոհեմութեան ամէն նկատողութիւններ Բրիտանիկութեան խղճին հետ պէտք է միաբանին և համօրէն Եւրոպայի ճիգն ու լոյսը թափեն՝ այս անհանդուրժելի վիճակին դարման մը դնելու և այս սարսափելի եղելութեանց վերջ մը տալու համար։ Սոյն տիսմարտ և յուսահատ նկատումները ձեզ կ'աւանդեմ, Պարոննե՛ր, իբր իմ անխախտ համոզումս, զոր՝ի բաց վանել սրտէս՝ անհնար է ինձ համար։ Եւ մինչդեռ մենք մեր համեստ աշխատանքը բոլորովին անպտուղ և ընդունայն կը սեպենք, ո՛վ գիտէ թէ այս վայրկեանը պիտի չըլլայ աւետարերը խաղաղ ու պայծառ օրուան մը, որուն արշալոյսի ծագման ժամը որոշելու իրաւունքն ու զօրութիւնն Ամենակարողն Աստուած իր իմաստուն և հզօր ձեռքերուն մէջն է պահած։

Ասպա կազմուեցաւ թափօր մը. հրաւիրեալներու և պատգամաւորներու խումբը տաճար առաջնորդուելով՝ սկսան հանդիսաւոր արարողութիւնները։ Կղերական դասն ու զպիրներ կարգաւ մտան երգելով. «Վասն ամենայն Սրբոց, որք հանգչին 'ի վաստակոց» չարականը։ Հայ քահանան իր եկեղ. զգեստներով կը քալէր իր Ս. Ազգի եպիսկոպոսին առջեւէն որ նոյնպէս զգեստաւորուած էր ու չրջապատուած սարկա-

ազնիւ և ձայնաւորներէ։ Եկեղեցիին ամէն կողմը զարդարուած էր մշտադալար տերեւներով, իսկ նստարաններն ու ամպիոնը՝ գաւէլիաներով և գոյնզգոյն ծաղիկներով։ Կէտոսթըն ամուլը, գաւակնին՝ Պրն. Հէրպըրթ և համանուն ընտանիքն ամբողջ նստած էին քօղաւորեալ լուսամուտին մօտ որ տաճարին հիւսիսային ծայրն է, իսկ պատգամաւորները բազմած էին ամպիոնին մօտ՝ նստարաններու վրայ։ Աւագերէցը, Հայր Ս. Կէտոսթըն, կը կատարէր պաշտօնը որ կը բաղկանար աւուր պատշաճի ազօթքներէ։ Անհաւասիկ հատուած մը առնցմէ.

Ո՛վ Տէր Յս. Քս. որ կը տեսնես քու ժողովուրդիդ ցաւերն ու չարչարանքը, կը խնդրենք ինէ, դթա՛ մեր Հայ եղբայրներուն վրայ որոնք իրենց տառապանքներուն մէջ ինչ կը դիմեն, կ'աղաչենք, ցոյց տո՛ւր կարողութիւնդ, երեւցի՛ր անոնց մէջ ու քու մեծ զօրութեամդ ազատէ՛ զանոնք հալածիչներու ձեռքերէն։ Սփոփէ՛ սգաւորը, հասի՛ր տանջուողին, օգնէ՛ կարօտեալներուն, կերակրէ՛ սովեալներն ու պատըսպարէ՛ մերկն ու անանկը. Ներչնչէ՛ Ս. Հոգիդ փորձեալ ակարներու սրտին, որպէս զի անոնք ուղիղ հաւատով և ամուր սրտով յոյսերնին Աստուծոյ վրայ դրած՝ վկայեն քու փառքդ մինչև նահատակութիւններն, քու անուամբդ որ թագաւոր ես ընդ Հօր և ընդ Հոգւոյն Սրբոյ, մի Աստուած ի վերայ անհուն տիեզերաց։

Դպիրներ դեղեցկաձայն երգեցին անգլ. չարականներ. «Փառաբանութիւն մարտիրոսաց 'ի փառս երկնաւոր արքայութեան» եւն., որոնց յաջորդեց աչխարհական արարողութիւնը։ Պրն. Ադքին առաջնորդեց Տքթ. Քալանթարեանցը դէպ ի եպիսկոպոսին բազմած աթոռը։ Հայ բժիշկը ծնրադիր անոր աջը համբուրեց, յետոյ իր կողմէ Պրն. Ադքին կարդաց հետեւեալը.

Ն. Սրբազնութիւն Տքթ. Ալֆրէտ ձօրճ Լուսբրա, աթոռակալ Ս. Ազաֆի. — Ամենապատիւ Հա՛յր, ինչպէս հաճելի եղաւ Ամենակալին Աստուծոյ հաւատարիմ և անխախտ պահել մինչեւ յետին շունչ մեր հայ եղբայրները որոնք զոհեցին իրենց կեանքն ու վկայեցին իրենց լոյս հաւատքը՝ Տաճկաստանի վերջին կոտորածներունատեն, Ձեր Սրբազնութեան կը մատուցանենք այս պատուհանը, 'ի յիշատակ հոգւոց քանի հաւատարիմ այն ծառաներուն որոնք նահատակուեցան յանուն ճշմարտութեան. և արդ, կ'աղերսենք Ձեզ, որ Ձեր օրհնութեամբ այս պատուհանը նուիրագործէք 'ի փառս Աստուծոյ, 'ի պատիւ առաքինի մարտիրոսաց և՝ 'ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ։

Սրբազանն աղերսագիրն ընդունելեն ետքը. «Կը հաճիմ ձեր խնդրանքին համեմատ» և ոտքի ելաւ, իր գաւազանակիրին հետ յառաջանալով դէպ ի լուսամուտը որ սպիտակ վարագուրուած էր։ Իսկ Տքթ. Քալանթարեանց իր թեւը տալով Տիկին Կէտսթընի՝ առաջնորդեց զայն եպիսկոպոսին մօտ։ Տիկինը չուանի մը ծայրը քաշելով, քօղագործ ըրաւ լուսամուտը, մինչ կոչնականերուն հնչիւնը կ'ազդարարէր արուարձանին և շրջականերուն թէ «Մարտիրոսաց պատուհանը» բացուած է հանդիսաւորապէս։ Եպիսկոպոսը կ'ընթեռնուր օծման աղօթքները. բայց ամէնուն ուշադրութիւնը կեդրոնացած էր լուսամուտին վրայ որ աննման նմոյշ մըն է ապակեայ նկարչական արուեստի՝ իր անուշ ու փափուկ գոյներով և պատկառելի ոճով։ Նոյն ժամին մէջ կան թէեւ ուրիշ նկարչեն լուսամուտներ երիվերփնան ու գեղատեսիլ, սակայն և այնպէս ամէներեւ է առաւելութիւնը Նորին որուն գծագրութիւնը Կէտսթընի կամքով յանձնուած էր՝ Ուէսթմինսթրի դուքսին պալատան իր նրբարուեստ գործերով զարդարող հանճարեղ նկարիչ Ֆրամիթընի։ Պատուհանին բարձրութիւնն է 21 ոտք, գծագրութիւնը ժե. դարու ոճով, 2 սիւներու բաժնուած, որոնց վրայ պատկերացած են Բարթուղիմէոս Առաքեալ և Գր. Լուսաւորիչ՝ երկուքն ալ վայելչօրէն զգեստաւորեալ և կանգնած քարէ պատուանդաններու վրայ, իրենց գլխուն վերեւ ուենետալով գոթական ճարտարապետութեամբ յօրինուած ամպհովանիներ։ Ձախատը, որոշ տառերով անգլ. արձանագրուած է Ս. Գիրքէն խօսք մը. «Առաքինի բանակն մարտիրոսաց վառաբանեն զ'ինէ»։

Պրն. Վ. Պոինթ պահ առ պահ երգեհոնի վրայ կ'ածէր Մենտէլսընի «Եղիայէն» «Ո՜հ, հանգիր 'ի Տէր» հոգեզմայլ հատուածները։ Ցետոյ եպիսկոպոսը բարձրացաւ ամպիոն և «Եւ արդ ուրախ եմ 'ի չարչարանս իմ վասն ձեր» ընտրեալ նուէ խօսեցաւ սրտայոյզ քարոզ մը որուն ամփոփումն ահա՛.

Քանի մը վայրկեան ունիմ ձեզ հետ խօսելու և այդ կարճ ժամանակը շատ արդիւնաւոր կերպով գործածած կ'ըլլամ, եթէ մեր այս սրբագործած լուսամուտին պատմութիւնն ու նշանակութիւնը բացատրեմ և համառօտակի ներկայեմ ձեզ կեանքն այն անձերուն որոնց

հոգիներուն համար կանգնուեցաւ այս յուշապատկերը։— Ըստ հայկական աւանդութեան, Հայաստան Ս. Բարթուղիմէոսի առաքելութեան դաշտն էր, իսկ Գր. Լուսաւորիչ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անդրանիկ հայրապետն ու պատրիարքն էր։ Թէ՛ առաքեալը, թէ անոր յաջորդ Գրիգոր Նահատակութեամբ ննջեցին 'ի Քս.։ Բարթուղիմէոս առաջինը եղաւ Աւետարանը Հայաստան բերող, իսկ Գրիգոր՝ առաջինը զոյն քարոզող։ Դարեր անցան այն օրէն ի վեր երբ Առաքեալը մարտիրոսացաւ անո՛նց ձեռքով որոնց հոգիին փրկութեանը համար իր անձն էր զոհած. և մենք քրիստոնէական ամենակատարեալ ապաստութիւն կը վայելենք այսօր այս երկրին մէջ, շնորհիւ այդ նախնի առաքեալներուն։ Սակայն Հայաշխարհը մինչեւ այս վայրկենիս՝ կ'աւելցունէ ու կ'աճեցունէ մարտիրոսաց բանակի թիւը, վերուղղելով իր աղերսից մրմունջն անո՛նց համար որ նահատակուեցան վասն Բանին Ա.։ Ո՛վ Տէր սուրբ և ճշմարիտ, մինչեւ ե՞րբ պիտի չդատես զանոնք որոնք կ'ապրին դեռ երկրիս վրայ՝ մեր արիւնին մէջ թաթխուած։ Իրրեւ անդամ Քս.ի եկեղեցւոյ, պէտք է բոլորով սրտիւ ցաւակցինք և համակրինք մեր եղբայրներուն որոնք ահեղի տանջանքներու են ենթարկուած։ Մինչեւ հիմայ մեր համակրութիւնը ճառերով ու նուէրներով միայն յայտնեցինք. ո՛ւր էր թէ աւելի ուրիշ եղանակաւ կարելի ըլլար զայն ցոյց տալ։ Ցուսանք որ այս օրուան հանդէսն ու սրբագործեալ սա Պատուհանը նորոգեն և առաւել բորբոքեն մեր համակրանքը դէպ ի Հայաստանի մեր եղբայրներն 'ի Քս.։ Լա՛ւ է որ կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ մեր այս ճիւղին մէջ ունեցանք յիշատակարան մը այդ քրիստոնեայ ժողովուրդին անյուր չարչարանաց 'ի յիշատակ և 'ի վկայութիւն բարձրաձայն այն համակրութեան, որով քանի՛ քանի սիրտեր համակրեցան ու շարժեցան այս երկրին մէջ՝ այս վերջին տարիներու աղէտից 'ի լուր։ Եւ եթէ Անգլիա այսպիսի յիշատակարան մը կանգնելը վայելուչ էր, այս երկրին մէջ ուրիշ ո՛չ մէկ կէտ կարելի էր գտնել առաւել արժանաւորապէս վայելուչ՝ քան այս եկեղեցին որ ազօթարանն է այն ալեւոր Տէրունիին, որուն տարիքը չէ չիջեցուցած իր բովանդակ կեանքին ջերմ եռանդը՝ ճնշուածներու պաշտպանութեան համար։ Ա՛յս տեղն էր որ բարձրացաւ այն ձայնը որ Անգլիոյ, նոյն իսկ Եւրոպայի խիղճը շարժեց և արթնցուց, ճանչցունելով քրիստոնեայ աշխարհին՝ իր պատասխանատուութիւնն այս խնդիրին մէջ։ — Անցնինք հիմայ հայ մարտիրոսներուն։ Պատշաճ չէ հոս մի առ մի յիշել այն աղէտները որոնք կորանք էին պարզապէս քրիստոնեայ Եւրոպային։ Այս պահուս մենք մեր ուշադրութիւնը կը դարձնենք այն յաճախադէպ և աներկբայելի եղելութեանց վրայ միայն, որոնց մէջ Հայերը նախամեծար սեպեցին իրենց կեանքը զոհել՝ քան թէ ուրանալ իրենց լոյս հաւատքը։ Մեր լուսաւորեալ երկրի կենաց կատարեալ ապահովութեան և հանգըստութեանը մէջ, անհնար է մեզ նոյն իսկ երեւակայութեամբ ամենադոյզն գաղափար մը կազմել Հայոց վիճակին վրայ. երեւակայել հալածեալներու անդորը, անցուցած անքուն դիշերներնին, մահէն աւելի վատ

թար բռնաբարութիւնները, մանաւանդ կրօնափոխութիւնը — գին և կաշառ ազատութեան։ Հայաստանի ջարդն ա՛յնքան սաստիկ եղաւ, ա՛յնքան երկարատեւ ու ծաւալուն որ սպաննուողներու թիւը յիշելն իսկ սոսկալի է։ Ո՛վ կարող է պատմել լեռնէ լեռ վայրի որսի պէս հալածական, սովատանջ, տնանկ֊ի՛ւ անգէն մարդոց, կանանց և երիտասարդներու քաշած սրատճմլիկ տուայտանքը։ Երբ մենք երբեմնի մեր չհաւնած այդ եկեղեցիին մարտիրոսներուն՝ անոնց չարչարանքին տակ ցոյց տուած հաստատամտութեան և համբերութեան դիւցազնավէպը կը լսենք, անկարելի է որ չմտաբերենք թէ արդեօք ի՞նչպէս մենք պիտի դիմանայինք առանկ փորձութեանց ու տանէինք զանոնք։ Վստահ եղէք, առանց ամուր հաւատքն ու անվրդով վկայութիւն տեսարան մըն է ամենավսեմ և ազնուացուցիչ։ Մենք ամէնքս պարտաւոր ենք մեր գլուխները խոնարհեցնել այդ նահատակաց գերեզմանին առջեւ։ Յիսուսի անձնազոհութիւնը պաշտամունք մըն է դարձած, իսկ իր խաչին նշանակութիւնը՝ զինուորութիւն մը չարչարանքի։ Եւ այսպէս, անոնք որ անմեղ կը չարչարուին, գիտութեամբ և անգիտութեամբ, ամենավսեմ հարկ մը և ծառայութիւն մը մատուցած կ'ըլլան իրենց Տիրոջ։ Երբ մենք անձնուրացութեամբ ապրելով չարչարութիւնք իրեն պէս, մասնակից և կենակից կ'ըլլանք իրեն։ Եւ որովհետեւ չարչարանքը մեզ կը մօտեցնէ Աստ., հետեւաբար կը միացնէ բոլոր քրիստոնեաները յեղբայրութիւն ի Քս., և այսպէս մենք ի բոլոր սրտէ կը համակրինք և ամենասիրտ կերպով կը մօտենանք մեր հայ եղբայրներուն ի Քրիստոս։

Բարոզէն յետոյ հանդանակութիւն եղաւ հայ ազէտեալներու ի նպաստ, ապա հացկերոյթի մատնաւոր հրաւիրեալներու որով վերջացան նկեղ. արարողութիւն և հանդէս։ Բազմութիւնը խուռներամ լեցուած էր ժամին բակը, սպասելով ծերունազարդ Ամոլին դուրս ելլուն, ողջունելու համար. Ցորեկարուհին պատիւն ըրաւ իր դղեակն ու ծառաստանները պտըտցնելու հայ պատուիրակները, իսկ իր որդին Հէրակլերթ (այժմ Լօրտ Կլէտսթըն և վերջերս Հարաւ֊Ափրիկէի փոխարքայ) զայնս առաջնորդեց մինչեւ կայարան։

. . . Ծառ ազգի մը կոտրէ սարքուած այս հանդէսին նկարագրութեան ընթերցումն իսկ կը խանդաղատեցնէ անչուշտ ամէն սիրտ որ Հայու է մանաւանդ։ Ու կը խորհիմ որ ոճնոյթի այդ ցնծութիւնները վաղուց զգրած թէեւ, մինչեւ այսօր կը մնայ սակայն պատկեր֊պատուհանը հոն, Անկլիգան Եկեղեցին, երկու հայազգի սուրբերուն անթմարթ հայեցողութեանը մէջ, իբր յուշարար անքարբառ՝ խօսուած ճառերուն և համակրանքի ցոյցերուն։

Ծ. Թ Է Ո.

Հայաշխարհի Հին ու Նոր Անուանիք

Դարանագի (Կամախ). Գուրուչայ (Մնձուր). Եկեղեաց (Երզնկա). Շատգոմք (Թորթում). Կարին (Էրզրում). Խորձան (Առինճ). Հաչտեանք (Ճապաղջուր). Բալահովիտ (Բալու). Մոխք (Ջմշկածագ). Հանձիթ (Խարբերդ). Նէրկերտ (Միւֆարղին). Կեթիկ (Տիարպէքիր?). Տատիկ (Դատուան). Խերհեթք, Սերխեթք (Սղերդ). Գզեղ (Խիզան). Սաղնաձոր (Բաղէշ). Տարօն (Մուշ). Աչմունիք (Խուլփ, Վարդոյ). Դալասա (Թօրլու). Հարք (Խնուս). Վարաժնունիք (Պուլանըգ). Բզնունիք (Խլաթ). Խորխոռունիք (Պուլանըգ). Իչոյ գաւառ (Սպարկերտ, Կարկառ). Ջերմաձոր (Շատախ). Փոքր Աղբակ (Ճուլամերկ). Ջարաւանդ (Սալմաստ). Հեր (Խոյ). Ռշտունիք (Գաւաչ). Տոսք (Վան). Դաւնի (Պայազիտի հարաւակողմը). Երուանդունիք, Երիմունիք (Հայոց Ձոր). Արտազ (Մակու). Մեծ Աղբակ (Դարագօյունլու). Ճուաչռոտ (Ագչայի մօտ Դարագօյունլը). Դողմն (Ագուլիս). Ճահուկ (Նախիջեւան). Վայոց Ձոր (Տարալագըզ). Գեղաքունի (Կէօք Չայ). Ծղակ (Մեղրի). Ձորք (Ղափան). Արեւիք (Մեղրի). Հաբանդ (Զլաթերդ, Շուչի). Բագաւան (Բագու). Շիկաչէն (Գանձակ). Տայիր (Լօռի). Ճակք (Ախալցխա). Ոքաղէ (Թօրթում). Ազորգաւիոր (Նաոխան, Թօրթում). Բասէն (Հասան Գալէ). Գաբեղեան (Վերին Բասէն). Աբեղեանք, Հաւունիք (Ստորին Բասէն). Արչարունիք (Զալտըրան, Կաղզուան). Բագրեւանդ (Ալաշկերտ). Շիրակ (Կիւրիւ). Վանանդ (Ղարս). Ճակատք (Տարաքէնտ, Կոպր). Մասեացոտն (Պայազիտ). Կոգովիտ (Պայազիտ). Նիգ (Կէօք-Չայ՝ Երեւանի). Կոտայք (Երեւան). Մազազ (Կէօք-Չայ, Ասպարանի). Ոստան Դուինայ (Գաոնիպազար). Մրէն (Գարասաղ). Սմբատաւան (Իսպիր). Բաբերդ (Պայպուրդ). Տամբուր (Համիչէն) եւն. եւն.։

Տեղեկութիւններ

Հայերէն Առաջին Տպագրութեան Մասին

Հանդ. Ամսօրեայի 1913 Դեկտեմբ. ի թուոյն մէջ Հ. Դր. Գալէմքեարեան Հայերէն առաջին տպագրեալ գրքերու մասին խօսելու առեն, մէջ բերած էր նաեւ Բիւզանդիոնի 2962 թուոյն մէջ իմ ալ տուած մէկ տեղեկութիւնս, որու մէջ հիմակ կը տեսնեմ թէ սխալում մը ունեցեր եմ, և այդ սխալիս համար քաշեր եմ Դեր. Հայրը։ Մեզաւոր Յակոբի հրատարակութիւնէն իմ ունեցած օրինակիս վրայ խօսելու առեն ըսեր էի որ Սաղմոս մ'ալ տեսած եմ և գրերու քիչ չատ նմանութիւնէն ու գրքին հնութիւնէն հետեւցուցեր էի թէ այս ալ Մեզաւոր Յակոբի հրատարակութիւնէն կրնայ ըլլալ։ Այս Սաղմոսը որ այժմ իմ սեփականութիւնս է, Զարդարեան եղբարց «Յիշատակարան» էն և Թէոդիկի «Տիպ ու Տառ» էն յայտնի եղաւ որ Սբգար գպիրի Սագմոսարանն է, ուստի և Մեզաւոր Յակոբի պրօշիւրներէն չէ։ Ուզղելով այս սխալս, ներողութիւն պիտի խնդրէի Դեր. Հօրմէն։

Մեզաւոր Յակոբի պրօշիւրներու մասին ցարդ հրատարակուած տեղեկութիւններուն մէջ դեռ պակաս կոզմեր կենալ կը կարծեմ, հետեւաբար իմ օրինակիս ցուցակագրութիւնն ընել չահեկան ըլլալ կը խորհիմ։ Այս հրատարակութիւնները կը բաղկանան ութաժամ պրակներու պրօշիւրներէ, առանձինն կամ մի քանիսը միասին դիրք մը եղած։ Էջերը թուահամարուած չեն. ձեռագրերու դրութեամբ պրակները Ա. Բ. Գ. և.ն. ով նշանակուած են. պրակին առաջին չորս թուղթերն ալ մայր թուագրին հետ նշանակուած են Ա. Բ. Գ. Դ. ով. օրինակ ԺԲ (պրակ), ԺԲ. Բ., ԺԲ. Գ., ԺԲ. Դ. այսինքն ԺԲ պրակի Բ. Գ. Դ թուղթ։

Իմ օրինակս դժբախտաբար խիստ պակասաւոր է սկիզբէն, վերջէն ու մէջտեղերէն։ Կաշեպատ կողքով, արեւելեան յատուկ կազմածով, կողքն ամբողջ ցեցակիր եղած։ Սկիզբը ԺԲ. պրակէն է եփուս վերնագիրով, մինչեւ 3 թուղթ տասը-

տասը տուն քառահարկեր են, իւրաքանչիւր տունը կ'սկսի Ա.–ժ տառերով. ասոնց քառահարկերը բախտասիրութիւններ են, նման վիճակի կամ Համբարձման տոնին պատահական անպիր բախտասիրութիւններուն։

Ահա կու գան Տօմարական զանազան գիտելիքներ այս վերնագրով. Ցուցանիկ զատիկի. Ջերազի ցուցանիկ. Ջկաղանդի ցուցանիկ. Ջատկոյ ցուցանիկ. մինչեւ ԺԷ. Դ պրակն։ Ապա կու գայ Բժշկարան եւ Հաֆիմարան ըստոյգ եւ զարմանալի։ Մեծին Ճաղաիոս հաֆիմին արարեալ, որ կը վերջանայ ԻԴ. Դ պրակով։ Պարապ մնացած թուղթի մը կը յաջորդէ «Պարզայտումար Հայոց»ը որ կ'սկսի նոր պրակով — Ա. ըսել է Պարզատումարն առանձին գիրք է. ասոր յառաջաբան-վերնագիրն է որ ընծի յայտնի եղաւ տպագրութիւնն թուականը՝ «Ինն հարիւր ու վաթսունու մէկին, գիրն Նոմի ի» 961+551=1512։ Պարզատումարը կը հասնի Դ. պրակին վերջը, պակասաւոր։ Ապա կը յաջորդէ Ուրբաթագիրքը Սուրբ Ուրբաթ վերնագրով եւ նոր պրակով. ասոր ալ սկիզբը պակաս է Ա. պրակին Դ. թուղթէն կ'սկսի և կը հասնի Գ. պրակը, դարձեալ պակասաւոր։ Կը յաջորդէ Տաղ Դարնան. Տաղ Մեռելի. Ներսեսի Հանիդուն՝ մինչեւ Լ. Գ. պրակ։ Վերջին թուղթին վերնագիրն է. Դոմմ երեք ազգ լեզուի վասն Տիրամարն Աստուածնին։

Հ. Սիլեան «Բուչիկք»ի մէջ չատ արհամարհանօք կը խօսի Հայ տպագրութեան այս երախայրիքին վրայ, չգտնելով անոր մէջ կրօնական կամ ազգ. մատենագրական ոչ մէկ բան։ Հայ տպագրութեան նահապետութիւնն վերապահելով Աբգար Դպիրի և Ոսկան Վրդպ.ի։ Յորելենական հանդէսներու առթիւ եղած հրատարակութիւններու մէջ ալ Մեղաւոր Յակոբի այս հրատարակութիւններուն Հայ տպագրութեան երախայրիքն ըլլալէ դադրիլ ուրիշ առաւելութիւն կամ արժէք չտրուեցաւ. միայն Հ. Գալէմքեարեան կրօնական հանդամանք մը կու տայ անոնց, դառնալով Մտրդատաբէն. Պարզատումարէն և... Սազմոսէն (իմ առած սխալ տեղեկութեանս վրայ հիմնուելով)։

Թէ ինչ է տանց արժէքը, այս կէտը կ'ուզեմ քիչ մը երկար քննել, և պիտի ըսեմ նախ թէ տանք գուա աշխատ-

հարան հանգամանք ունին, երբե՛ք կրօնական։ Այս դրքերն այն ժամանակի, և դեռ ներկայիս ալ, Հայ ժողովրդեան կեանքի ըմբռնումին և հոգեբանութեան պատկերացումն են, ու Մեղաւոր Յակոբ իրրեւ աշխարհիկ մարդ, կու գայ այդ պէտքին գոհացում տալ։ Այսօր իսկ, ապրելով Ի. դարուն մէջ, Հայաստան աշխարհը Քանեփեանի օրերէն ի վեր դարեր մը պօղ առաջ գնացած չէ իր բախտաւորութեան մէջ. անոր գլխէն անպակաս եղեր են բնական ամէն տեսակ պատահարներ ու աղէտներ և մարդկային պատուհասներ — Նոյի օրերէն սկսեալ՝ ջրհեղեղ, երկրաշարժ, սով, երաշտ, համաճարակ, սառակառաւոյց ձմեռ, հուր, սուր, աւերածութիւն, կոտորած, գերութիւն ու գերբութիւն։ Հոն ապրող սա անբախտ ժողովուրդը դարերով ոդորեր է սա ամէնուն դէմ, ու փարած մնացեր է իր արիւնովը ներկուած ու չաղախուած քարին ու հողին, միշտ ապագայ բախտաւորութեան մը ակնկալութեամբ՝ «հ՛ոմ լանք, հ՛ոմ երթանք»ը սկզբունք ընելով իրեն։ Նաւասարդը կամ Նոր Տարին գալուն, նոր հանգրուան մը հասած, ժողովուրդը կը դիմէր — իրրեւ Դելփեան պատգամախօսի — իր քուրմին կամ քահանային՝ ապագայ անակնկալներու և անցուդարձութիւններու մասին տեղեկանալու։ Հայը առաւելապէս երկրագործ ժողովուրդ, այսօր ալ հայ գիւղացին կը դիմէ գիւղի քահանային կամ վարժապետին՝ «Տօմարը նայիլ տալու» թէ ինչ է արդեօք տարւոյն բերաւոր, ձմեռը ծանր պիտի ըլլայ, անձրեւ, ձիւն ու դիւնի, ցուրեն ու գարի, հաց թացան առատ պիտի ըլլան, բարով-խէրով պիտի վայելէ։ Հետաքրքիր քաղաքացին ալ կը պրպտէ Տօմարը թէ ինչո՞ր պիտի պատահին յընթացս տարւոյն։ Մէջանկալաբար՝ Տօմարի գուշակութիւնները ո՛ր առոիճան հաւանական կրնան ըլլալ, վիճելի կէտ մըն է առ. մենք առաւել ըսենք որ 95ի կոտորածները որոշակի ցոյց արուած էին հոն։

Երազացոյցն ալ տօմարական գիտելիքներուն պէս աշխարհական հանգամանք ունի։ Աժդահակի և Բովսէփի օրերէն սկսեալ յԱբեւելս երազներու մեծ կարեւորութիւն կը տրուի, մանաւանդ կանանց դասուն մէջ՝ որոնց հետազոտութիւնն աւելցան նուբրէ է ու զգայուն։ Ժողովուրդը փորձառարար

մեկնաբիւններ յարմարցուցեր է երազներուն. երազայոյզն այդ մեկնաբիւնց հաւատքածն է։ — Եփուտը, ինչպէս ըսինք, բախտաբերութիւններ են. մինչեւ այսօր ալ Համբարձման ծոմին վիճակ ձգելու արարողութիւնը կը կատարուի՝ մէյմէկ բախտաբերութիւններ ըսելով իրենց անգիր դարձուածներն։

Ճաշիանոսի Բժշկարանը.— Այսօր իսկ մեր երկրի գլխաւոր քաղաքներուն մէջ հազիւ մի քանի վկայեալ բժիշկ և կանոնաւոր դեղարան կը գտնուին։ Դիւղեր, գիւղաքաղաքներ ըրկուած անոնցմէ, հիւանդին բանը Աստուծ միայնած կ'ըլլայ։ Երթանք հա մինչեւ Մեղաւոր Յակոբի ժամանակը, բժշկական գրքի մը պէտքը օ՛րքան զգալի պիտի չգտնենք։ Այս Բժշկարանին հրատարակութիւնեմբ՝ Մեղաւոր Յակոբ իր ժամանակի կենսական մէկ մեծ պէտքն է որ կը լեցնէ։ Աւելցնեմ թէ Դաղղիանոսի Բժշկարանն իր տարազներու պարզութիւնեմբը խիստ դիւրամատչելի ու հասկնալի է և կիրարկուելի այնքան դիւրին։

Պարզայտուածարը իրրեւ ժամակարգութիւնն և ծոմակատարութիւնց սահմանուած գիրք, ըստ երեւութին կրօնական հանգամանք ունի և քահանայից յատուկ է. բայց ժողովուրդն ալ նոյնքան նախանձախնդիր ու պարտաճանաչ կրօնական-եկեղեցական պարտականութիւնցը մէջ կանոնակից, չարունակ իր ձեռքին մէջ ունէր Պարզատումարը և ծոմարարողութիւնն այնքան ընդհանրացած էր հնոց մօտ, մինչդեռ հիմակ մոռցուած արհամարհուած է սիրեսո նորերէն։

Սուրբ Ուրբաթ կամ Ուրբաթագիրք.— Հայ եկեղեցին սահմանած է հիւանդաց գլխուն ընթերցուածներ և երդմնեցուցչութիւն, բայց սոսկ կը սահմանափակուին Բժշկութեան Աւետարաններու և Նարեկի մէջ։ Ուրբաթագիրքը մեր եկեղեցին ընդունած և սահմանած ըլլալ չեմ կարծեր. ուստի ան կրօնական հանգամանք չունի։ Բայց թէ աշխարհական դասուն, մանաւանդ կանանց մէջ, այդ գրքին հանդէպ տածուած հաւատքը խիստ մեծ է ու խոր։ Գիտութիւնն այսօր կ'ընդունի հոգեբուժութիւնը. Ուրբաթագրքի հիւանդաց վրայ ընթերցուածն ազդու և անմիջական հոգեբուժութեան համբաւը կը վայելէ դեռ մինչեւ օրս ալ։ Քաղաքիս մէջ քանիներ կան

որոնց գործը հիւանդացյ վրայ Ուրբաթագրքի ընթերցումն է։ Բայց ամէնէն աւելի համբաւուած էր Տէր Մղտեսին 25-30 տարի առաջ։ Ան առնի կրօն. ժողովն ու լուսահոգի Տ. Պետրոս Եպսկ. խոստիւ արգիլեցին Տէր Մղտիսուն Ուրբաթագրքի ընթերցումը, գիրքն ալ խարոյկի մատնեցին, իբրեւ աստուածայական խաբեպատիր ընթերցման գործի։ Իր ծանօթութիւն աւելցնենք թէ Սուրբ Ուրբաթ Հռոմայեցի քրիստոնեայ կոյս մըն էր՝ կատարուած «ի թվին Հայոց ԴՃԼԴ»։ Ուրբաթագրքն իր անունովը հիւսուած աղօթք է։

Պատարագի Խորհրդատետրը կը մնայ միայն իբրեւ կրօնական գիրք. բայց այս ալ կղերին չափ աշխարհականին պէտքի բան մըն է, քանի որ ժողովուրդը պատարագին ներկայ ըլլալ պարտաւոր է։ — Ախատարին, Գովքերուն, Տաղերուն, Ներսիսի Հանգուիներուն աշխարհական հանգամանքին վրայ պնդել աւելորդ կը համարինք։

Մեղաւոր Յակորի անձին ու հանգամանքին նկատմամբ ալ բաւական բան ըսուեցաւ. բայց քանի որ իր պարզ մէկ յիշատակարանէն դուրս իր մասին լոյս սփռող որ և է հետք մը չկայ, ըսուածները լոկ ենթադրութիւն կը մնան։ Մեղաւոր Յակորի յիշատակութիւնը 6-7 պրօշիւրներէն միայն մէկուն մէջ կոզմնակի ու գաղտագողի իմն դրուած ըլլալը և տպանիչ բոլորակին վերեւի կրկնաթեւ խաչն ու մէջի լատին չորս տառերը ցոյց կու տան թէ հրատարակիչը Լատին մըն էր, որ կ'արտօնուի Վենետիկի քաղաքապետութենէն (ինչպէս Մշակ, Բազմավէպ, Հ. Ամսօրեայ ի վեր հանեցին) տպագրել արեւելեան լեզուներով, ի միջի որոց հայերէն գործեր «. . . յօգուտ քրիստոնեայ հասարակապետութեան, ի պարծանս հաւատոյ, ի բարգաւաճումն բնական գիտութեան ու նաեւ բժշկութեան... և չատ անհամար քրիստոնեաներու մէջ, որ վերոյիշեալ գրքերը կը գործածեն (*)»։ Այս տողերուն մէջ մեր կռմանէ ստորագծուած բառերը ցոյց կու տան հրատարակիչին ձգտումը դէպի այն տեղին արտաքին գիտութիւնները։ Այս օտար հրատարակիչն իր ընտրած նիւթերու հայերէնին հայթայթման

(*) Բազմավէպ Թիւ 11-12, 1913։

համար պէտք ունէր Հայու մը և այդ կ'ըլլայ Մեղաւոր Յակոբ, հաւանաբար վաճառական ի Վենետիկ, որ քաջ ըմբռնելով իր ժամանակի հայ ժողովրդեան պէտքը՝ զայնս հայթայթած և օգնած է օտարական հրատարակչին: Հ. Գալէմքեարեան «Յակոբ քահանայ մը կամ վարդապետ մը պիտի ըլլայ» կ'ըսէ, ու քիչ մը եւս յառաջ գնալով «Հայ կաթողիկէ քահանայ մը չըլլա՛յ» կը յաւելու: Աւելորդ յոգնութիւն և անպատեհ ենթադրութիւններ են ասոնք: Քննած ըլլալով 400է չափ ձեռագրեր և անոնցմէ չատերը ցուցակագրած, մանաւորապէս նայած եմ թէ Յիշատակարաններուն մէջ գրիչն իր յիշատակութիւնն ընելու առեն, առ հասկնալի՝ ինքնիրեն խիլ մը նուաստացուցիչ ածականներ տալէ վերջ՝ չէ թերացած իր անուան կցել նաեւ իր հանգամանքը — վարդապետ, քահանայ, երէց, վարժապետ, դպիր, տիրացու ևն.: Կղերական մը իր անուան պարտի կցել իր հանգամանքը, աշխարհականի հետ չշփոթուելու համար. և այս այսպէս է մինչեւ այսօր ալ: Յակոբ ալ եթէ քահանայ կամ վարդապետ մըն էր, ինչ պատճառ ունէր իրեն Մեղաւոր ածականը տալէ վերջ՝ իր անուան քով չդնելու իր հանգամանքը: Մեղաւոր բառն առ ի խոնարհամտութիւն աշխարհականներու գործածելու մէկ բանաձեւն է, երբ խօսքն իր անձին վրայ է. օր. «Աս մեղաւորս...», «Մեղաւորս չըլլար նէ...»: Գալով Ուբբաթագրքին պատկերի մէջի վարդապետին (զոր Յակոբն ըլլալ կը կարծէ Գեր. Հայրը) և մոմակալներուն լատին տարազով ըլլալնուն, բնական էր որ ըստ երեւութին այդքան մը ձեւափոխութիւն պիտի ըլլար, քանի որ առանց Հռոմի արտօնութեան՝ ի Վենետիկ արտադոյ Հռոմայ Եկեղեցւոյ դիրք չէր տպագրուեր:

Տախտակի վրայ փորագրութեամբ թէ շարժական տառերով կատարուած են այս տպագրութիւնները: Այս մասին ալ երկար քննութիւն և վիճաբանութիւն տեղի ունեցան: Հ. Գալէմքէրեան ձեռնհասօրէն ի վեր կը հանէ չարժական տառերով տպագրուած ըլլալը: Ես ալ իմ օրինակս այս կէտէն բաւական քննեցի, բայց տպագրական արուեստէն չհասկնալուս՝ որոշ բան մը չպիտի կրնամ ըսել: Միայն Ուբբաթագրը-

քին Բ. Բ (Բ. պրակ Բ. Թուղթ)ին առաջին տողին մէջ տառերու կարեւոր տեղափոխութիւն մը գտայ. այն է «ջերայ երման»ին մէջ ջ տառը երեսնին է և պիտի ըլլայ «ջերման» ու առջի բառին երայ ին վը մնալով առջի էջին վերջին տողին մէջ՝ այս երայ ին հետ պիտի ըլլար «վերայ ջերման»: Յայտնի կ'երեւայ հոս թէ գրաշարը չվոթելով երկու բառերուն սկիզբի «եր»ը «ջերման»ին ջ տառը տարեր երայ ին վրայ դրեր և եղեր է «ջերայ երման»: Առանկ տառափոխութիւններ քանի տեղ կան, որով կասկած չմնար թէ շարժական տառերով եղած է տպագրութիւնս:

Թէ ո՛ւր եւ ի՛նչ օրինակներ կան Մեղաւոր Յակոբի այս հրատարակութիւններէն, Գեր. Հայրը գուրգուրանօք կը թուէ զանոնք: Նորեր աւելցնելու համար ըսեմ թէ 1. Կայ օրինակ մը իմ քովս ըստ վերնագոյն ցուցակագրութեանս: 2. Ճալխանոսի Բժշկարանէն օրինակ մը անցնալ տարի գտայ և զոր նուիրեցի Ծանօթ գրագէտ Տիար Գագիկ Օգանեանի: 3. Մէկ գրքի մէջ կազմուած 2 օրինակ Պարզատուներ հանդերձ Տօնական բաժինով կայ Ս. Հրեշտակապետ վանքը (Սվազէն 6 ժամ Ամասք գիւղին մօտ): 4. Տէր Մղտեսեան «Ախթարէր» կրօն. ժողովէն խարտիկի մատնուած: Ու դեռ պիտի աշխատիմ գտնել նոր օրինակներ, պահուած անծանօթ անկիւններ...:

Ամբար դպիրի Սաղմոսարանը.— Հ. Գալէմքեարեան ասկէ միայն 2 օրինակ մնացած ըլլալը կ'ըսէ, մէկը Վատիկան և միւսը Մխան. ուրախ եմ ծանուցանելու բանասիրական աշխարհին թէ օրինակ մ'ալ իմ քովս կայ, Մեղաւոր Յակոբի գործերէն վերջ: Ժիթախտաբար առ ալ սկիզբէն ու վերջէն չատ պակասաւոր է: Այս պակասները լրացուած են բոլորագիր մաքուր գրչագրով: «Տէր Ապաւէն» կանոնին վերեւ կայ պատկեր մը, որու լուսանկարը հանել տալով պիտի դրկեմ Թէոդիկին ուրիշ առթիւ մը: Հայ տպագրութեան նախախայրիք երկու օրինակներն ունենալով, ետեւէ եմ կազմելու Հայ Տպագրութեան սեղին մինչեւ ԺԹ. դար, ինչ որ չատերու հարուստ մատենադարաններուն նախանձը պիտի չարժէ կարծեմ:

Սերաստիա, 24 Մայիս 1914 Կ. ԳԱԲՒԿԵԱՆ

Հայկ. Հարցն Իտալիոյ մէջ

Հայկական խնդիրը միջազգային է այլ եւս։ Արդարութեան և մարդկութեան խնդիրը չկրնար անտարբեր թողուլ զմեզ, մինչ ամբողջ Եւրոպան կը ձգտի պետութիւններն ու ազգայնութիւնները բարեկարգելու աւելի հաստատուն կերպով, և մինչ արեւելեան խնդիրներ աւելի կենդանի և որոշ կ'ելլեն եւրոպական դիւանագիտութեան սեղանին վրայ։ Ձենք գիտեր թէ ինչ որոշեցին Հայկ. Հարցին նկատմամբ, կամ ինչ պիտի որոշեն մեծ Տէրութեանց ներկայացուցիչները, թէ ինչ երաշխաւորութիւններով պիտի պաշտպանուի այն ազնիւ ազգը որ վաղուց ի վեր զրկուած կ'սպասէ, բայց գիտենք որ Հայկ. Հարցը մօտ է այլ եւս եթէ ոչ լուծուելու՝ գոնէ յառաջանալու, և թէ նոյն ազգին լաւագոյն և դիւցազն որդիները վայրկեան մը իսկ պարապ չեն անցըներ՝ իրենց սիրելի հայրենիքին բարեկարգութեան նուիրական գործին մէջ։

Սակայն Հայկ. Հարցը միջազգային ըլլալէն առաջ՝ արդէն քանի մը Եւրոպացի ընտիր խորհուրդներու հոգին և միտքը գրաւած էր, որուն համար անոնք զոհած էին իրենց բոլոր ժառանգական թաւիը, և գրեթէ իրենց գոյութեան ընտրեալագոյն մասը։

Այսպէս, Ֆրանսայի մէջ Բիէռ Քիյեառ (որուն համար կը վառուին անմոռաց Էթախտագիտութեան խոնկեր ու մոմեր հայրենասէր Հայերէ) իսկ Իտալիոյ մէջ Ճիան Բիէթրօ Լուչինի (ազնիւ պաշտպան բոլոր ընկճուածներուն, և յանդուգն վարիչ արդարութեան և ազատութեան աւէն խնդիրներու)։

Առնցմէ զատ, մեր երկրին մէջ ունինք հայ բանաստեղծ մը որուն սիրտը միշտ կը բարախէ հայկական խնդրով։ Բանաստեղծ Հրանտ Նազարեանցն է ան, զաւակ այն ազնիւ երկրին որ իր բոլանդակ կեանքը յատկացուց անոր բարելաւմանը։ Կրթուած 'ի Ֆրանսա, ապրած 'ի Պոլիս, Նազարեանց հիմայ կը չրջի քաղաքէ քաղաք, կը վարէ կեանք մը չարաչարժ, կը բորբոքէ եռանդները, կ'ոգեւորէ թուլամորթները, կը մշակէ ազգու բարեկամութիւններ և սերտ կը պահէ

նրբայրակցութիւններ, և չատ հաւնատ է իր գործունէութեանցը մէջ։ Կարի յաղորդիչ են անոր զգացումները, վիշտերն ալ փոխանցիկ։ Բայց մանաւանդ գեղեցիկ են իր բանաստեղծութիւնները՝ հրաչալի երաժշտականութեամբ, երբեմն զեղուն՝ տարփագին տխրութեամբ, վասն զի անձնականութեանց մէջ կը հառաչէ իր սիրելի և տարաբախտ հայրենիքը։ Մանաւանդ են իր բանաստեղծութիւնները, կարի գնահատուած մանաւանդ Ֆրանսա և Իտալիա. վասն զի այդ

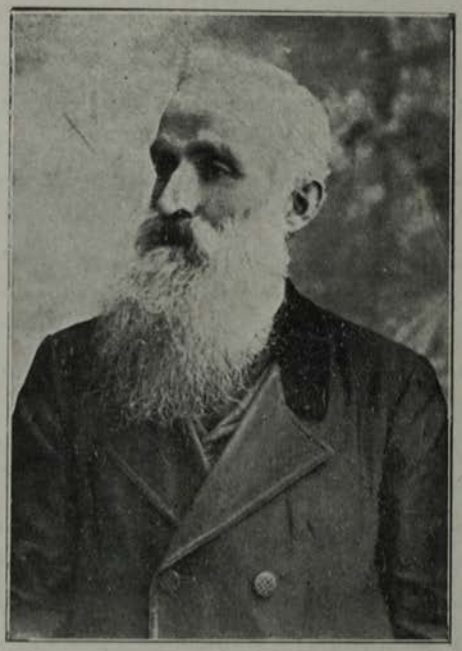

Ա. Սահակ Վ. Սրապեան

Մաշեցադարանապետ Անտոնեանց Գրադարանի (Օրթաէօյ)

Հայուն քերթողական ոգին, Մալխասէնց նաքը, գերազանցօրէն բացատրած է ժամանակիս արդի մխուանիները խորհրդապաշտ նմանութիւններով՝ պարզուն և ճառագայթարձակ ներշնչնակութեամբ խառն։ Իր Հայուած Երազները, հերոսական քանի մը լեզու թարգմանուած և դրուատուած լսուին աշխարհին ամէն հեղինակաւոր քննադատներէ, յայտնի ապացոյց են հայ մտքին զարգացման և մեզ ցոյց կու տան

թէ ո՞ւր պէտք է գնահատել այս ազգը, որ առ այժմ ձայն չունի քաղաքակիրթ ազգաց համաձայնութեան մէջ, և որ լուծի տակ կը հնձէ։

Լսենք ուրիշն գինքը, որ Պարիզէն մեզ կը գրէ 16 Յունիս 1913 թուագրաւ.

«Իտալիոյ մէջ ալ հիմայ առնգնել կը փորձուի չարժուած մը ի նպաստ մեր դժբախտ Հայաշխարհին։ Հարկաւ կարդացած էք Լուչինիին վերջին երկու յօդուածները Ֆիւրստերը ինչ ըրած վերնագիրով, հրատարակուած Rivista popolare del calaianni հանդէսին մէջ։ Երջանիկ եմ տեսնելով Իտալիոյ մտաւորականութիւնն ալ՝ ի պաշտպանութիւն մեր ազատութեան։ Նախընթաց խօսքեր եղան նաեւ Իտալիոյ խորհրդարանին մէջ, Մայիս 31ի նիստին, Ռօզերիօ Կալլոյի և իշխան Ընթալէյայի կողմէ։ Կալլօ ուժգին ճառ մը խօսելով մեր ազգին արդի թշուառութեանց վրայ, հրաւիրեց Իտալիան իր պարտականութեանց կատարման, և կառավարութեան հարցապնդում ըրաւ՝ թէ տրամադիր է արդեօք Իտալիա միանալու Պերլինի դաշնագիրը ստորագրող Տէրութեանց հետ, վերջ տալու համար այն անտանելի վիճակին, որուն մէջ կ'ապրին այսօր Հայերն իրենց հայրենիքը։ Եւ վերջապէս պահանջեց աւելի ազդու ձեռնարկ մը, բարեկարգութեանց ծրագիր մը խաղաղութիւնը ապահովելու համար ժողովրդեան մը, հարուստ՝ ազնիւ յիշատակներով և կոչուած յառաջադիմութեան և բարձր քաղաքակրթութեան։

«Յարաբերութեան մէջ եմ Ինճօչէնցօ Բաբբայի հետ, Հայասէր Իտալական ընկերութիւն մը հաստատելու համար, և, եթէ կարելի է, Իտալ-Հայկական գրական հանդէս մըն ալ Լուչինիի օգնութեամբ։ Շատ օգտակար պիտի ըլլայ նաեւ հրատարակել Հայոց համար պզտիկ լրագիր մը, ընդունակ զանոնք քիչ քիչ ծանօթացնելու գիտական ապացոյցներով, իրենց պատմութիւնն ու մարտիրոսութիւնը։

«Հայաստանի վիճակն աւելի քան երբեք անատոյգ գտնած է։ Սպանութիւններ ու թալան հոն յաճախագէպ են ցարդ»։

Հայ տառապանքները սրտմտութիւն յարուցին Անգլիոյ,

Ֆրանսայի, Ռուսիոյ և Գերմանիոյ մէջ։ Եւրոպայի խիզը կարծես վերջապէս չարժեր է վհատանձն միաձայնութեամբ։ Բոէսանեէի և Պէռատի ուղղութեան ներքեւ կը հրատարակուի արդէն ի Բարիզ հայանպատ օրական մը։ Պլճիքայի մէջ ալ սկսած է չարժում մը. Ուէնէ Լիր, Պլճիքայի հռչակաւոր գրողը, տնօրէն «Հանդէս արուեստից»ին, գլուխը կը գտնուի այդ չարժման, զոր Նազարեանց Իտալիայէն կը քաջալերէ։ Հոս, բայց աստի, Ձիւլեաննի Պօրէլլի ստանձնած է պաշտպանութիւնը նոյն հարցին և ուրիշ տեղեր ալ հայասէր խմբակցութիւններ կը կազմուին, Բարիզ, Պէրլին, Լօնտօն, Բէթէրսպուրկ և Ցուիցերիա։ Հայ պատուիրակութիւն մը ներկայացուց Լօնտօնի գեսպանախորհուրդին՝ հայկական բարեկարգութեանց գլխաւոր կէտերը, որ կարի հաժեստ են և չափաւոր։ Անոնք ուրիշ բան չեն խնդրեր, բայց եթէ 1895ին առաջարկուած տրամադրութեանց գործադրութիւնը։

1. — Հայկական վեց նահանգաց վրայ գործակատար (Commissaire) մը Բ. Դռնէն անուանուած համաձայնութեամբ եւրոպական պետութեանց։ Այս գործակատարը եւրոպացի պիտի ըլլար։

2. — Հաստատութիւն մշտակայ Յանձնաժողովի մը հակակշռի և հակազդութեան համար, որուն անդամը պիտի ըլլայ գործակատարին նատած նահանգին մէջ։ Այս Յանձնաժողովը պիտի կազմուի երեք իսլամ, երեք քրիստոնեայ և պետութիւններէ դրկուած երեք քաղաքական պաշտօնեաներէ։

Իսկ նկատմամբ Վարչական բարեկարգութեանց՝ կ'առաջարկուի հանրային ընտրութեամբ կազմեալ ժողով մը կէս առ կէս իսլամ և քրիստոնեայ անդամներէ։ Հաստատութիւն հայ ոստիկան զինուորաց, բարեկարգութիւն դատարանաց և կանոնագրութիւն երկրագործական տուրքերու ևայլն։ Մէկ խօսքով, Հայերը կ'ուզեն կեանքի, պատիւի և ինչքի ապահովութիւն։

Հոն, ճիշդ հոն, Արեւելքի այդ երկրին մէջ արիւնալի վէրք մը կայ, ժողովուրդ մը իրաւազուրկ, վհատանձն սերունդ մը, հարուստ՝ ազնիւ յիշատակներով, որ, վայրկեան ճակատագիրներու, յոյսովը լեցուն կը հնձէ այսօր։ Եւրոպան գիտէ զայն և չգիտնալ կը կեղծէ։ Այն ձեր

Եւրոպան ունի իր խնդիրն վրայ սոյն խայթը։ Ինչպէս միշտ, նոյնպէս ալ այսօր, ամէն ժամանակներու և երկիրներու դիւանագիտութիւնը գերադաս կը համարէ քաղաքական և տնտեսական շահերը՝ մարդկութեան շահերէն։

Բայց աշխարհիս ազատամիտներուն և արդարախոհներուն սիրտը միշտ կողմնակից է տառապեալներուն։

(Քաղուած «Վէլա Լաթինա» հանդէսէն, 1914 Փետր. 4)

ԷՆՐԻԳՕ ԳԱՌՏԻԼԷ

Իտալ. Թարգմ. Հ. ՍԱՀԱԿ Վ. ՍԻԱՊԵԱՆ

ԳՆԴԱՊԵՏ ԲԵԶԲՈՒԴ ՇԷԼՔՕՎՆԻՔՕՎ

Ծնած է 1837ին։ Ռուսահպատակ եղած ատեն՝ երբ ռուսական բանակը Հասան Գալէ հասած էր, Գնդապետ Բեզբուդ Շէլքօվնիքով ժամանակաւորապէս բանուելով մինչեւ 10 Փետր. 1878ին։

— Հ. Ղեւոնդ Ալիշան որ նոյն առիթներուն իր հոյակապ աշխատասիրութիւնն՝ Այրարատը կը պատրաստէր, Հասան Գալէի տեղագրութիւնը մէջ սա հատուածը աւելցուցած է.

— «Ի սկիզբ տարւոյս «(1878 յորում գրեմս) «սուտ մեռաւ քաջ զօրավարն մերազնեայ Բեզբուդ Մար- «տիրոսեան Շելկովնիկեանց, որ առ յոյժ արութեանցն ի «պատերազմի նախընթաց ամին՝ ամբարձեալ էր յայն աստի- «ճան և զինուորական գաւառապետ կարգեալ Կարնոյ 'ի «նուաճելն զսա Ռուսաց»։

Ազգային Գործեր

(ԹՈՂՀՐԴԱԾՈՒԹՒՒՆ)

Թիֆլիս, 22 Յուլիս 1909

... Աստուածը թէեւ, մեր խնացածին պէս, մերմացած նկատուի, փոխարէն կասկածոտ հակոտուքիւնն անքուն է, իրրեւ ահաբեկիչ առուեր, և սիրտ ի գոյ է մեզ գալիս ամեն նախատալու քաղաքացին իսկ։ Մակամիտ չարժմունքներին բնական հետեւանք՝ անձակոծում և խիստ սառն. չատ ցաւալին այն է միայն՝ որ գալոց գաւազանն ինքն էլ յանախ ձախուձուռ է խրատում, արդարացնելով Նասրէդդինի խնամատուքիւնը. թէեւ պէտք է՝ ի չատագովութիւն Մօլլայի՝ աւելացնեմ որ, նա ճիպտի տակ առնելով անտեղին, երբեմն էր այնպիսի վարիչների խրատչուքիւնը, որոնք չէին խարուում թացը չորի տեղ հնոց կոխել։

... Վէհ. Հայրապետի ականջներն՝ երեւի՝ մինչեւ օրս էլ դոնչում են յատ ճառերէն։ Մանր բերներ կապել գիտենք և բառագիտութեամբ լսելիք ընդարմացնել, բայց գործելու առակ չենք, վասն զի ամենայն օք իւր գլխի ցաւն ունի և առօրեի խնամ կարիքը, և գնում է իւր երկու լուծ եղնեների հետեւից։ Հասարակաց գործին արդիւնաբերութեամբ հետաքրքրելու պայմանը՝ հասարակաց տեղանէն կերակրուելու ապահովութիւնն է։ Երբ այդ չկայ, պարապորդ կամ հանդիսական ժամերին՝ ճառ միայն կ'ասենք և կարեւոր ճանապհուած դէմքերի տեսութիւնը կը վազենք, աւելի անձնատուր լինելու աննչով բռնուած։ Այդպիսիների ճառերը լսել Ն. Վեհափառութիւնը։ Մեզքը մեր պայմաններն է որ հասարակաց տեղան չունենք, կամ, ունեցածներս ապքաոիկ ունենք։ Եթէ Իշխողներն հնար գտան վարձի պայմանով գործի հրաւիրել իւր խորհրդատուներին, այն ժամանակ ցանկալի բանը կը յառաջանայ. իսկ եթէ ոչ, ճառերն ապատաժի վրայ իջնող ցօղ են, հոսելու՝ որ անձին գաշտերի վրայ կ'անցնեին տեսքալով։ — Մրիամեան առաջին տեսութիւնն պահին՝ ժամհարեանից 17 հազար մանէթ դուրս քաշեց, տակաւին մի որդեգիր բարձր

ուսումնարանում պահելու համար, և այդպիսի բազմաթիւ հազարներ նա ուրիշներից՝ դնելու համար քար քարի վրայ, որոնք անարժէք չէնքեր ճանապարհին։ Բայց մի քանի տասնեակ հազարներ կարող են Իզմիրլեանին մի քանի ձեռնհաս խորհրդատու գործաւորներ տալ տարիներով, այս պահպանելիքը կազմակերպ նաւը վերաշինելիքամբ ամբողջացնելու, որ իւր պերճ ընթացքի սկիզբն առնէ՝ մեր կեանքի ալիքներում։

... Աւազակների աւանդական այրը՝ երեսաղէմը իւր դրութիւն փոխելու չէ երթիլ, քանի որ նախապաշարմունքի կուռքերին նուիրեալներ լինել դիտէ և անոնցմէ չէ իջ ո՛րպիսի ձեռքերի մէջ է դնում նաւերը։ Եթէ էջմիածինը մնար լինէր, Կ. Պոլիսը՝ անապատ, ուխտաւորը՝ ոչ կայր, երեսաղէմն էլ ձեռքը առաջ կը պահէր պղծութիւնից և գողութիւնից։ Ուժից ինչ խնդրես, և ո՛վ ում վրայ լինի քարկոծէ. ո՛վ է որ խարազանը ձեռին՝ ազատակէ. «Տունն իմ տունն ազօթից, և դուք արարիք զայս այրս աւազակաց»։ Ինչ չտեսնուած մեծամեծ պէտքեր հոգալու, որ, աւա՛զ, գարձել է դուռ կրօնական և ազգականութեան, ուր ընկնում և սուզուում է ուխտաւոր ժողովրդի ոսկին։

... Երեսաղէմն աւազակաց վայր, Կեդրոնական վարժարանն անկնքարար, Ազգ. հիւանդանոցը փակուելու վրայ, իսկ ժողովները՝ վրկիչների զրախօսութիւններով ժամավաճառ. ահա՛ մեռելոտ պատկերը հայ ազգային կեանքին։ Դորա գարմանն ինչ է. անշուշտ գարձեալ ա՛յն, Օսմանեան Սորբոնգարանին ձեր մատնանշածը։ Բարեկեցիկ և ուրեմն ինքնաբեր ժողովուրդը միայն կարող է փարատել հասարակութիւնների վրայ արշաւած և արշաւող մռայլը։ Բայց մինչ ա՞յն. մինչ այն՝ մի կայծակնաչուքին մարդարէ, որ իւր հրեղեն լեզուով ամբոխներին չունչ տայ, ժայռերը ջուր բխեցնէ՝ տաղտուկածների պապակը զովացնելու։ Ո՞ւր է նա, ո՞վ է նա։ Ես այն կը ցանկայի պատրիարքական աթոռների վրայ որոնել, Սորբոգարաններում և վերջապէս գէթ օրագրութեան խմբագրիչներում, մի տեղ՝ որից ձայնը ծաւալ առնել կարենար մեծամասերը ամբոխի վրայ։ Արեւը կանգնեցնող մի Յեսու,

որ կասեցնէ խաւարը՝ մինչեւ ապահովուի յաղթութիւնը։

Այս կոչկոճումը — որ բերել են տուել մեր գլխին՝ ցնորական չարժումները — և գործերի ոգեվարքը առեւտրական և արդիւնագործական հրապարակի վրայ, լքում ու ցրում յառաջ բերած լինելով մեր կարողաւորների մէջ, կարծես անդամալուծել են կեանքը և վհատութիւն են փչել ամէն կողմ. այնպէս որ՝ ո՛չ մի Բ. Ը. Միութեան համար բերան բանալ սիրտ չես անում, վախելով թէ մի անտեղի առաջարկութիւն կ'ընդունուի արածդ։ Այսպիսի վհատութեան մէջ՝ սթափման ձայն արձակել կը խիզախէ Եհովայի դեւից լկուած մէկը։ Եթէ այդպիսի մէկը չյայտնուի Իզմիրլեան, հայրապետական օծումը իւր ձեռքին ընդունելուց յետ, իւր առաջին առ համայն ազգն — urbi et orbi — ուղղուած կոնդակովն, ապա մեզանից՝ գոնէ չատ հեռու պիտի նկատուի փրկութեան յոյսը։

Ասկէ 6 տարի առաջ, ռուսահայ կարող հրապարակագիր մը գրած է այս նամակը Պօլսոյ երեսփոխան իր մէկ բարեկամին։ Մեր ազգային գործերու գնացքին վրայ ձգած իր ակնարկն ու անաչառ խորհրդածութիւնները ցարդ ոչինչ նորուսած են կարծես՝ իրենց այժմէութենէն։ Ծ. ԹէՈ.

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Հին Իսրայէլի գերութեան
Օրերն ինչո՞վ անուշցուց.—
Հայրենիքին խաղցութեան
Նա յիշատակն հնչեցուց։

Դուքն մասին սառոյցի
Կայծ մը կղայ կրակի,
Բայց խաւարտ ազատին
Ձիգար օգուս աղխատի։

Կանանց գարդ՝ Համեստութիւն,
Առանց գարդ՝ Աշխատութիւն.
Աղջկանց եւ տղայոց
Առաքին գարդ՝ Կրթութիւն։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
Նախապատմական Գերեզմանները

Պեղումներ. — Ձեռք բերուած արդիւնքներ. — Թաղման արարողութիւններու հին սովորութիւններ. — Կրօնական ասիճանը հիներուն մէջ։

Հին ժողովուրդներու գերեզմանները ամէնէն հետաքրքրական վայրերն են։ Հինէն ի վեր մարդիկ չհագրգռուած են հին գերեզմաններով, բազմաթիւ տեսակներով։ Յատարակ ժողովուրդն իսկ գիտէ թէ հին դամբաններու մէջ շատ անգամ գանձեր կան թաղուած ու անյագ կերպով կը ջանայ բանալ գանձը, գտնելու համար պահուած գանձերը։ Գիտութեան համար շատ աւելի լուրջ պատճառներով չհեկան են անոնք։ Գերեզմանները, մանաւանդ նախապատմական դարերու համար, ամէն ինչ են պատմական տեսակէտով. անոնք բացուելով՝ կը բացուին հին դարերու պատմութիւնը, կը հասկըցուին հին ժողովուրդներու քաղաքակրթական վիճակը, սովորութիւնները, հաւատալիքները եւն. եւն.։

Հայաստան, իրրեւ հին, պատմական երկիր, հարուստ է գերեզմաններով. ամէն քայլափոխի՝ գիտուն ճանապարհորդը կը տեսնէ փոքրիկ բլրակներ, հողաթումբեր (tumulus), որոնք հին դամբաններ են։ Անոնց տակ թաղուած են դարաւոր մեռելներ, իրենց ժամանակի գործածութեան բազմաթիւ առարկաներով, կենդանիներու կմախքներու հետ, զարդերով ու կազմածներով։ Դժբախտաբար տակաւին, մանաւանդ Թուրքահայաստանի մէջ, փորուած՝ բացուած չեն այդ հողաթումբերը։ Անտարակոյս անոնք շատ գաղթնիքներ ու գանձեր երեւան պիտի բերէին։ Եթէ Թուրքիոյ Հայաստանի մէջ չեն կատարուած այդպիսի պեղումներ, կամ եթէ շատ չնչին չափով կատարուած են հոն, գէթ բախտաւոր ենք որ Ռուսահան Հայաստանի մէջ այդ ուղղութեամբ բաւական աշխատանք թափուած է։ Մարիեվիչ (1867-1876), *ժամ տը Մոր-*

կան (1888), Է. Ռեսլեր (1888-1895), Տիր. Վ. Պեղֆ (1889-1893), Աղեքսեյ Իվանովսկի (1897), Ե. Լալայեան (1904-1908) և ուրիշներ Կովկասի ու Հայկ. Բարձրաւանդակի վրայ պեղումներ կատարած, գերեզմաններ փորած են։ Անոնց աշխատանքները բաւական գեղեցիկ արդիւնքներ տուած են, հետաքրքրութեան արժանի։ (*)

Այդ գիտնականներու աշխատանքի արդիւնքները բաւա-

Գէորգ- Մնացող

կան որոշ եզրակացութիւններու կ'առաջնորդեն զիրենք։ Այդ գերեզմաններէն գտնուած են մասնաւորաբար երկայնագլուխ (dolichocéphale) կմախքներ, յետնոյ դարուն պատկանող զէն-

(*) Այս նիւթի մասին մենք գրած ենք նաեւ այս տարի հրատարակ եղած Քննական Պատմութիւն Հայոց գրքին Ա. հատորի 146 - 153 էջերուն մէջ, ուր ընթերցողը պիտի կրնայ ուրիշ մանրամասնութիւններ գտնել։

քեր, զարդեր, հին կենդանիներու (չուն, ձի, կատու ևն.) կմախքներ, նաեւ երկաթի զարուն պատկանող նման առարկաներ ու կմախքներ: Զեւք բերուած այս արդիւնքներու մասին խորհրդածութիւններ ընելէ առաջ, կ'ուզենք հայացնել Հերոդոտոսի մէկ նկարագրութիւնը հին Սկիւթացիներու պետութեան ու թաղման արարողութիւններուն մասին, և բաղդատել զանոնք Հայոց մատենագիրներու տուած ծանոթութիւններուն հետ:

Հերոդոտոս յոյն պատմիչը (484-425) կ'աւանդէ թէ (IV. 127), երբ Պարսից Դարեհ թագաւորը կ'արշաւէ Սկիւթացիներու՝ պատերազմէ խուսափելնուն համար, անոնց Իդանթիւրս թագաւորը սա պատասխանը կու տայ. «Մենք չենք վախնար մեր քաղաքներու գրաւումէն, քանի որ քաղաքներ չունինք բնաւ, և ոչ ալ մեր երկրին աւերումէն, քանի որ մշակուած չեն, պատճառ մը չունինք պատերազմը փութացնելու համար: Եթէ սակայն կ'ուզես առիթով զմեզ կռուելու, մենք ունինք մեր հայրերու գերեզմանները. գտի'ր զանոնք և փորձէ քանդել, պիտի հասկնաս այն ատեն թէ պիտի կռուինք զանոնք պաշտպանելու համար:»

Ահա թէ ի'նչպէս կը նկարագրէ Հերոդոտոս Սկիւթացւոց յուղարկաւորութեան սովորութիւնները, թագաւորի մը թաղման ատեն. «Երբ թագաւորը մեռնի, քառակուսի մեծ փոս մը կը պատրաստեն: Այս փոսը բանալէն ետք, մարմինը կը մոմազօծեն, փորը կը ճեղքեն և մաքրելէն ու մետրուած կիպկիբսով (souchet) հասմիններով, լախուրի և անիսոնի հատիկներով լեցնելէն ետք, նորէն կը կարեն: Մարմինը կառքով կը տանին ազգ ուրիշ նահանգ մը, որուն բնակիչները, արքունի Սկիւթացիներու օրինակին համեմատ, ականջնին քիչ մը կը կտրատեն, գլուխն բոլորապիտը մազերը կ'սէլեն, բազուկներուն վրայ կտրատումներ կ'ընեն, ճակատնին ու քիթերնին կը ցաւեն և ձախ ձեռքին մէջէն նետեր կ'անցընեն: Ցետոյ թագաւորին մարմինը կը փոխադրեն անոր պետութեան ուրիշ մէկ գաւառը: Երբ կը պատրաստեն անոր իշխանութեան բոլոր նահանգներուն ու տեղերուն մէջ, կը հանեն Գերրներու երկիրը, Սկիւթիոյ մէկ ծայրը և կը գնեն գայն իր գերեզմա-

նին մէջ, պիզուած աերեւներու և կանաչ մահիճի մը վրայ։ Աչխուհատու մարմինին բոլորտիքը կը տնկեն նիզակներ և ուռենիի ճիւղերով ծածկուած փայտի կտորներ կը պատեպեն անոնց վերեւ։ Այս փոսին պարապ միջոցին մէջ կը դնեն թագաւորին հարճերէն մէկը, զոր առաջուց խեղդած են, անոր մատուռակը, խոնարարը, գինակիցը, նախարարը, անոր ծառաներէն մէկը, ձիերը. մէկ խօսքով անոր գործածած

Այս պատբարանը կը գտնուի Նոր Պայազիտի մօտիկ. բացած է Պ. Ե. Լայայեան։ Մէջը կան մէկ էրիկմարդու, երկու կնոջ կմախքներ, ապարանջանաւոր ձեռիերով. մարդ մը պառկած դրութեամբ, գլուխն արեւելք, ոտիերն արեւմուտք. ամոր ոտ երկարէ բաւ մը 90 սանտիմ երկարութեամբ եւ երկարէ ցիզակ մը։ Այս մարդուն մօտ նաեւ ձիու կմախք մը, առջեւի ոտներ բերնին մօտ կապուած, բերանը՝ երկարէ ոսպե։

բոլոր բաներու Միապօրդին առաջաւորներն ու ոսկի ամաններ։ Այս ընդհէ յետոյ փոսը կը լեցնեն հողով և կ'աչխատին ամէնքն ալ, գիրար գերազանցելու ասպիճան, բարձրացնելու անոր գերեզմանին վրայ չատ բարձր հողակոյտ մը։»

Հերոդոտոսի այս նկարագրութիւնը չատերու համար թերեւս անհաւատալի թուի, բայց պէտք է խոստովանիլ թէ

ճիշտ են անոնք, և նոյն իսկ Հին Հայերու մէջ եւս գտնուած են նման սովորութիւններ: Նախահայրերու պաշտաժունքը, մանաւանդ անոնց գերեզմաններուն հանդէպ տածուած յարգանքը զօրաւոր էր նաեւ Հայոց մէջ: Շապուհի զինուորները հայրենի սրբութիւններուն հետ դէպ ի Պարսկաստան կերի կը տանէին նաեւ հայ թագաւորներու ոսկերոտին, որպէս զի հնազանդեցնեն Հայերը, և երբ Մանաւազուկի գերեզմանն ալ կ'ուզեն բանալ, չեն կրնար յաջողիլ անոր հաստատուն չինուածքին պատճառով: (Փ. Բիւզանդ, Դ. Գլ. իդ. էջ 142 տիպ Վենետիկ 1832): Ըստ Մորենացւոյ, Վաղարշակ արև-

Դամբարան Նոր Պայիգիսի մօս Ղզլաղ գիւղի մէջ

Հարաւ-արեւելեան անկիւնը բրգած դուրեհամբ կը գտնուին մէկ տղամարդու եւ մէկ կնոջ կմախքներ, որոնք երեսին իրարու դարձուցած են, ձեռքերնին իրարու վրայ փաթած: Առանց մօտիկ բրգած կնոջ կմախք մը, որու մօտ գտնուած է բոնզէ ապարանջան, գնդաձեղ մը եւ բանի մը ուլուճ: Առաջին երկու կմախքներուն առջեւ արեւմուտքէն արեւելք դրուած են երեք մարդու կմախք, որոնց գլուխները կտրուած են եւ ետեւուած:

գահն և լուանի հետ մէկտեղ իր նախնիքներուն համար ալ անպրինել կը կանգնէ. (Խոր. Բ. ը. էջ 80): Տիգրան իր քրմապետ եղբօր Մաժանի գերեզմանը, որ կը գտնուէր Բագրեւանդ (Ալաշկերտ) գաւառի Բոզնաց աւանին մէջ, կը պատուէ, բագին կը կանգնէ անոր վրայ ու վանք կը չինէ: Ցետոյ Վաղարշի օրով աշխարհախուժ ժողովրդեան մը վայրը կը դառնայ, ուր կը կատարէին Նաւասարդի կամ Նոր Տարիի ժողը (Խոր. Բ. կգ. էջ 146):

Հերոդոտոսի նկարագրութիւնը որքան ճիշդ կերպով կը պարզուի ու հաստատուի կը դառնայ Արտաշէսի և Արտաւազդի

մեր հայկական աւանդութեամբ, որ կ'աւանդուի Խորենացիէն. «Պատմի և հիւանդանալ նմա (Արտաշէսի) ի Մարանդի, ի Բակուրակերտ աւանի. և զԱրեզոյ զոմն նահապետ Արեգինից տոհմին, զայր չոյտ և չղոմաբար և սուտակասպաս ի նորին խնդրոյ արձակէ յՏկկեղեաց՝ յերիզայ, ի մեհեանն Աստղիկայ, խնդրել ի կռոցն բժշկութիւն և զբաղում կեանս։ Որոյ ոչ ժամանեալ դառնալ, հասանէ վախճան Արտաշէսի։ Եւ գրէ,

Գամբարաձև Դ.-ծալած գիւղի

Այս գերեզմանը բացած է Յոյնպէս Ե. Լալայեան. Ձ մեր երկար է։ Գտնուած են 32 մարդկային, 2 ձիու, 2 շան, 1 կատուի, 1 այծի եւ մի քանի ոչխարի կմախքներ, 32 հոգի աման։ Գերեզմանի հարաւային կողմը, համեմատաբար աւելի բարձր մասին մէջ կան թնկողմանած մարդու մը եւ բրգած կնոջ մը ու երեխայի մը կմախքներ։ Պատկած մարդուն մօտ կան նաեւ 2 կնոջ կմախք, մէկը մէկ կողմ, միւսը մէկ կողմ կեցած։ Գտնուած են նաեւ բոնզէ ապարանջան, երկաթէ դաշոյն։

եթէ ո՛րչափ ամբոխութիւնք մնան ի մահուանն Արտաշէսի, սիրելի կանայք և հարճք և մտերիմ ծառայք»։ Ապա կը նկարագրէ յուղարկաւորութիւնը, ոսկիզէն զագաղները, բեհեզեայ անկողիններն ու գահոյքը, թագը, յուղարկաւորները բազմութիւնը։ «Եւ չուրջ զգերեզմանատեղին լինէին կամաւոր մահուանք» կը վերջացնէ Խորենացին։

Փաւստոս Բիւզանդ, մեր հին պատմիչներէն մէկը, նոյնպէս կը հաստատէ այս պարագան. ան կը գրէ թէ Հայերն իրենց մեռելներուն վրայ ոճիրներ (կամաւոր մահեր) կը գործէին, կը կոծէին, փղկերով, փանդիռներով, վիճով կ'ողբային, կը կտրատէին, եղգերով կը ծակծկէին ինքզինքնին,

Բոնզէ զօսիի բեկորներ, գտնուած Կովկասեան-Հայկական գերեզմաններու մէջ։

երեսներն կը ցտկէին ալ». (Փ. Բիւզ. Դ. Գլ. դ., Ե. Գլ. ղա.)։

Ահա պատմական կամ գրաւոր փաստեր հին Հայերուն և Սկիւթացիներուն սովորութիւններու մասին։ Հերոդոտոսի Սկիւթացիները որոշ ազգ մը չեն, այլ հնդեւրոպական կամ արիական ցեղերու պատկանող մէկ քանի վայրագուն ու

թափառիկ ցեղերու մէկ խառնուրդը։ Անոնց բարքերը կը պատչաճին ուրիշ հնդեւրոպական ուրիշ ցեղերու բարքերուն։

Հայկ. Բարձրաւանդակի վրայ գտնուած ու բացուած գերեզմաններուն մէջ ալ այնպիսի նշաններ կան որ հին արիական ցեղերու գերեզմաններ ըլլալու գաղափարը կը ծնցնեն մեր մէջ։ Այդ գերեզմաններուն մէջ կան ոչ միայն կենդանիներու, մանաւանդ ձիու կմախքներ, այլ և կնոջ, տղաքներու կմախքներ եւս, որոնք ընդհանրապէս նուազ պատուաւոր դիրքի մէջ են։

Մէկ երկու գերեզմաններու նկարներ կը դնենք ու անոնց տակ ծանօթութիւններ կը գետեղենք նկարագրող բովանդա-

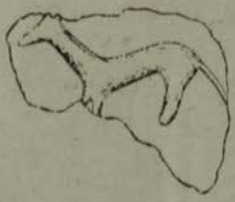

Բրոնզէ գօտիի բեկորներ (ըստ.)

կութիւնը։ Այդ նկարներն իսկ բաւական բարացուցական ու հրահանգիչ են։

Ինչ կրնանք հետեւցնել։ Ինչպէս ըսինք, դժբախտաբար դեռ եւս բացուած չեն Թուրքահայաստանի գերեզմանները. հին Հայերն առաւելապէս, նախնական շրջաններուն ապրած են արեւմտեան ու հարաւային Հայաստանի մէջ, հետեւաբար իրենց գերեզմաններուն մեծ մասը պէտք է հոն փնտռել։ Եթէ բացուին անոնք, այն ատեն մենք պիտի կրնանք բաղ-

զատել արդէն գտնուածներուն հետ, և ըսել թէ օրինակ Նոր Պայազիտի գերեզմաններդ Հայոց կը պատկանին, թէ Հայերէն առաջ հոն բնակող ժողովուրդի մը։ Անէն պարագայի տակ, այդ գերեզմանները, գէթ ընծաներնուն համար իր ծանօթ-ները, Ուրարտական շրջանին և Ուրարտացիներուն չեն պատկանիր, այլ հաւանաբար անկէց առաջ։ Մինչեւ հիմակ-

Բրոնզէ գօտիի մը նկարներն առանձին առնուած. այս գօտին գտած է Ռէօս էր 1894ին, Գանձակ նահանգի Շուշի գաղթին մօտ։

ուան բացուած այդ գերեզմաններն աւելի Հայոց կամ Հայոց ցեղակից ժողովուրդներու կը պատկանին, քան թէ Ուրար-տացիներուն։

Այդ գերեզմաններուն մէջ գտնուած զօրծիքները, զար-դերը, մանաւանդ բրոնզէ գօտիները, արժէքաւոր են նաեւ

անով որ կը ցուցնեն նոյն ցեղին քաղաքակրթական մակարդակը։ Այն նկարները որոնք կ'երեւին այդ զանազան ժեծութեամբ գօտիներուն ու անօթիներուն վրայ, կը ցուցնեն թէ Հայկական Բարձրաւանդակի վրայ ապրող այդ հին զարերու բնիկները, թէեւ օգտուած են ուրիշ ցեղերու քաղաքակրթութիւնէն, բայց իրենց կողմէ եւս ըրած են բաւական ինքնուրոյնութիւն։

Հետաքրքրութեան համար կը դնենք նաեւ մէկ երկու նկարներ՝ այդպիսի բրոնզէ գօտիներու, իրենց վրայ փորագրուած նկարներուն մէկ առանձին արտայրութիւնն ալ անջատ։

Անանք արդէն ցոյց կու տան Կոլասի ու Հայկ. Բարձրաւանդակի տեղը մարդկային նախնական քաղաքակրթութեան մէջ, և այդ տեղը չատ ատոր մակարդակի վրայ չի գտնուիր, ինչպէս խոստովանած է նշանաւոր մարդաբան – գիտուն Ռ. Վիրխով։

ԳԵՈՐԳ - ՄԵՍՐՈՊ

Կ. Պոլիս, 1914 Մայիս

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Հաւերուդ կուս տ'ւր առաս,
Կրկրոպով ձու կ'ածեն.
Զաւկրներուդ տ'ւր խրոտ՝
Որ պարտիներին կատարեն:

Մարդը բանիւ, հէրը գանիւ
Խրատխոսելի իրենց գործին.
Ցաման մարդը երթ'ւ բանիւ
Չը հասկցուիր ճիշդ խօսողին:

Խշխաններուն ականջը
Իրենց ոտին վրայ կ'ըլլայ.
Խնդրատու եղող անձը
Դէպ ի ոտը կը սողայ:

... ՀՆՈՒԹԵԱՆ ԲԵԿՈՐ ՄԸ ...

ԼԵՒՈՆ Ե. Ի ՍՈՒՐԸ զոր 1873ին Կիլիկիոյ մէջ Քուրդ մը գտած է եւ զոր լուսանկարած է Պրն. Կարապետ Ֆոյաճեանց:

Երախակալին քովերը քանդուած է Շինուած ի հաղարն Սիս, թուին Ռս.ի 1366 :

Հետագայ հատուածներ Սաղմոսէն տուներ են՝ սուրին վրայ արձանագրուած:

Եռանկեան մէջ աչք մը. բոլորքը՝ Հայր եւ Որդի եւ Ս. Հոգի.

Շրջանակին մէջ Մարիամ Յս. Որդին գրկած՝ բոլորքը՝ ի Քեզ Տէր յուսացայ, մի՛ ամաչեցից յեան.

Տ՛ուր զօրութիւն ծառայի քո, կեցո՛ զորդի աղախնոյ քո եւ արա՛ առ իս նշան բարութեան.

Շրջանակին մէջ պատկեր, խաչագլուխ մականն ի ձեռին. բոլորքը՝ Ողորմութեամբն Աչ. Լեւոն թագաւոր Հայոց.

Տեսցեն ատելիք իմ եւ ամաչեսցեն, զի դու Տ՛ր օգնեցեր ինձ եւ մխիթարեցեր զիս.

Սուրին կոնակը՝ վերէն վար, Ողորմութեամբ քով սատակեա՛ զթշնամիս իմ եւ կորո՛ զամենայն նեղիչս անձին իմոյ, զի ես ծառայ քո եմ.

Հին հետաքրքրական էջեր

ՃԱՆԻԿԻ ԼԵՌՆԵՐԸ, ՓՈՔՐ ԱՍԻՈՑ ԿԱՄ ԱՆԱՏՕԼՈՒԻ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԺԷ — ԺԸ ԴԱՐԵՐՈՒՆ

(Յատկապէս Տարեցոյցին համար պիտրիճակուած Պրլէաէրեան Գարգէն Պապկի կողմէ)

Ազգային Մատենադարանին (Կ. Պոլիս) Թիւ 60 Ձեռագիրն (Ճիհանիւմա): Ձեռագիրն ողջակի Նալեան Յակոբ Պատրիարքի գրչին է, ճօտրշղագիր, գործ առատչին գրչի:

ՅԱՂՈՒԹԻՒՆ ՀՈՒՆԿԱՐԻ ԼԵՌՆԱՆՑՆ

*Ճանիկու լերինքն Պոնտոսի մօտ են, և Ամասիոյ հողոյն կից են: Լեառն չահըն (?) բոլորովին ինձորենի է: Յայս լերինքս գերատաւ կոչնցեալ իւրմի կենդանիքն գտանին շատ. բնակիչքն ասենքեան զայն որսան, և մորթովն վաստակ առնեն: Յայս լերինս բերդոյն, մէկ երկու տեղ վէմք ծակեալ. (=ծակեցեալ կամ ծակուցեալ) մեծամեծ երկաթէ օղեր անցուցեալք են, և ի մէկ քանի տեղ մարդաչափ վէմք տաշեցեալք խորագոյն փոսք չինեցեալք են. թէ յինչ պէտս գործոյ լեալք իցեն ոչ է յայտնի: Բնակչաց կարծիքն այս է. թէ ժեծն Աղէքսանդր զՍեւ ծովու կիրճն (*) նախ քան զբանալն այս տեղիքս եղերք ծովու գոլով նաւք կապեցեալք իցեն: Եւ այս լեառնս թէ ի վերայ Ճանիկու և թէ հուպ Ամասիոյ, և Նիկասրու կողմունքն, ամէն մէկ անկիւնն անտառ և հոչակաւոր քաղցր ջուր և առողջարար եղանակք ունին և առաւել քան զամենեսեան չեմին եապրասին: Այս լերինս մատանցն ի միումն ծովահոսուպ եղկոյն, թիւրքմէնք եկեալ, ամէն մէկ անկիւնն իբր զքաղաք եղեալ շատ չէնլիք լինի: Յայս հյաւերս տաճիկք և թիւրքմէնք, թիւրքք և հոռոմք բնակին. տաճիկքն հանիփի մէզհէպք են, և ի ծածուկ բաֆազիք և կտապաչաք նաս

(*) Վոսփոր:

պատնէն. բայց գետնին եւ Իրիսոնեայ հայր մեկ բանի մահիճի իր գիւղակաին, զոր մեծ միճակ եւ բեմ շնորհեցաւ ի մեռում պատրիարքութեան Սեպուհեայ տերին, Սուրբ Լուսաւորչի շիրմին, ՌՄԵ թուին հայոց». (=1756)։ (էջ 303-304)

ՅԱՂԱԿՆ ՓՈՐՐ ԱՍԻՈՑ, ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՆԱՓՕԼԻ

Եւ այս մի՛ մնասցէ ծածկեալ, զի երկրագրօղքն Փոր Ասիա մակագրեն զայս կլիմայիս անուն, յիւսկիւտարու կալեալ զեզերօք Սեւ ծովու դէպ ի յարեւելս մինչեւ ի Թրապիզոն Սեւ Ծով կոչեն։ Իսկ յարեւմտից կողմանէ, անդրէն յիւսկիւտարու ըմբռնեալ չուրջ զՍպիտակ ծովու եզերօքն, յելլեալ ոտն, այսինքն ի Պօղազ հիսարիցն։ յիզմիրու առջեւէն չրջեալ յիսմանքէօյի կղզւոյ դիմացէն մինչ գնայ ի Թէքիր պուրնի, այն ծովուն՝ Սպիտակ Ծով ասեն։ Հարաւային սահմանքն ի Թէքիր Պուրնիէն դէպ յարեւելս գծօրէն մինչեւ 'ի Մարմարայ և ի Փինիքէ, յԱթալիա, Ալայիէ և ի Սելեւկիայ, և ծովեզերօքն մինչեւ ի Փայաս և յիսկէնտէրուն ժամանեն Ճերմակ Ծով կոչի։ Եւ յիսքէնտէրունէն մինչեւ յեփրատայ վերայ եղեալ ի Պիրէ ժամանեն, և անտի դէպ ի յարեւելս ի Պիրէյէ յերզնկան գնայն՝ Եփրատայ գետոյ անուամբն կոչին, և անտի Սեւ ծովն ի Թրապիզոն հասնիին, և դարձեալ դէպ ի յարեւմուտս ի Պօնտոսէ ծովեզերօքն ըմբռնեալ մինչեւ յիւսկիւտար Փոր Ասիայ կոչի։ Եւ այս ամենք տեղիք Շամայ տերութեանն անցեալք, ընդ Շամայ պատմեցան։ Իսկ Նարդենիս, բոլորքն տիրացեալք յաղթութեամբ յՕսմանցւոց ըստ պարգեւելոց նոցա յԱստուծոյ, գայնցանէ պատմելի է։

ՅԱՂԱԿՆ ՓՈՐՐ ԱՍԻՈՑ ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒԹԵԱՆ

Փորրն Ասիա՝ է վերջին մասն արեւմտեան Մեծին Ասիոյ, որ է պատուականագոյն կլիմայ մի, և մանաւանդ զի Ակն Օսման յայսմ աշխարհէ երեւեցաւ, և անուանն Անօթալի, ըստ յունաց բարբառոյն Աւետիք Թարգմանի և կամ աւետու ծագման տեղի։ Իսկ սահման ունի յարեւելս զԴարաման և զՄխլաս. ի հարաւ զՃերմակ Ծովն, յարեւմուտս զկիրճն Կոստանդնուպոլսոյ և զմասն ինչ ի Ճերմակ Ծովուն, և ի հիւսիս զՍեաւ

Ծովին։ Պէկէրպէկին և Տարիմէլիքն է Բիւթահեայ։ Եւ այս գաւառս ԺԴ (=14) բաժին է, որք են սոքա. Անկիւրիա, Այտին, Պօղի, Թէֆիկ, Հաճիս, Միւտաֆկնիֆկար, Սուղրանէօղի, Սարուխան, Գասբաւօնի, Գարհիսար, Սահապ Գարասի. Քեանղրի, Բիւրանէա, Մէնթէշէ։ Այս էյալէթն Տէֆթէրէք Խուտասի, և Թիւարի Տէֆթէրսարի ուէնի, և զիեամէթովն ուէնի չորս միւսէղիմ պէկի, և ԺԱ (=11) Իեայայ պէկի, և խասներն եւս ըստ սյսմ կերպի է։ Փոքր Ասիայ ուէնի ընդ ամենն ԻԱ (=21) բերդ, և ԺԷՌ (=17,000) ֆուրթ։ (էջ 306 - 307)։

Պօղոս Նուպար Փաշա

Իզմիրլեանի Նահակիներ

Ա. ՓՈՓՈՒԱՑԻՆ

Ինչպէս յայտնի է, Իզմիրլեան Ս. առաջին Պատրիարքութեան ատեն՝ Սուլթան Համիտի հրամանով ախտորուեցաւ Երուսաղէմ ուր մնաց 12 տարի, 1896 Սեպտեմբերէն մինչեւ 1908 Օգոստոս, միշտ խոյխոյուած առողջութեամբ, արտաքին ու ներքին ամէն յարաբերութեանէ զուրկ: Առանձնացեալ մարդու այդ դժպին օրերուն՝ անիկա սակայն յուսադրուած պարբեցաւ միշտ, բաղձալով եւ աղօթելով տեսնել տապալումը Բռնապետութեան, որպէս զի իր տառապած Ազգը սիրական փոփուի Ազատութեան արեւով: Հետեւեալ նամակները — արտակից բարեկամին՝ Տէր. Ն. Տաղաւարեանի ուղղեալ — միա՛կ թղթակցութիւնն է, որուն մէջ Մեծ Ախտրականն յ՛ոնհան յուզիչ եւ անսեթեւեթ կերպով պատկերացուցած է իր ներքին կեանքն ու ոգեխարհահայեացքը:

Ն. Թէոն.

Ս. Երուսաղէմ, 5 Յուլր. 1898

Ազնիւ Տօքթօր.— Ձեր Մանրհաբանութիւն դիրքը սառցայ: Այդն տեսակ հիւանդութեանց մանրէները գրեթէ նշանակուած գտայ հան. աքսորականս միայն իր ազեաց հիւանդութեան մանրէին չհանդիպեցաւ, որով չարաչար կը տանջուիմ: Անքուն մնալը կը փութացնէ գիս ի գերեզման:

✲

11 Յուլր. 1899

. . . Ինչպէս իրերու ձախորդ վիճակն իրարու անցած չղթայի օղակներուն պէս մէկզմէկ կը յաջորդէ, նոյնպէս են արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը: Ցիրաւի, տխուր ժամանակը երկարատեւ եղաւ. յուսալից ենք սակայն որ խաղաղութեան և անդորրութեան բարիքները շուտով պիտի հասնին: Խորհինք իրր գիտնական, և հաւատանք իրրեւ քրիստոնեայ. այն ատեն շատ է փարատելու մտայղ գաղափարները: — Դառնալով առողջական վիճակիս, հիւանդութիւնը հետզհետէ կը հիւծէ գիս. ախորժակ ունիմ, չեմ կրնար սակայն անոր համաձայն կերակուրի մատչիլ. որչեալ կերակուրներէ սակաւ ինչ խոտորում՝ թոյն կը դառնայ կարծես և այն գիշեր պէտք է չարչարուիմ: Սակայն արիութեամբ, տիրով և համբերութեամբ կը տանիմ այս չարչարակիր կեանքը, սպասելով Նախախնամութեան այցելութեան— Երէցեան Տ. Գէորգ Սրբազանի մասին «Տարազ»ի մէջ տուած հերքումս ամէն տարակոյսէ վեր է որ Գէորգ Ս.ի անձն ապազայ դիտողութիւններէ ազատ պահելու համար էր: Տարիէ մը ի վեր ո՛չ մէկ դիտողութիւն չէր եղած այդ մասին. առաջին անգամն ըլլալով Ձեր միջոցաւ կը հասնի այդօրինակ դիտողութիւն մը. չեմ զարմանար, և դուք մի՛ զարմանաք: Բիւրա ուժին հալածանաց հանդիպած մարդն ազգային ուժերէն ալ կը հալածուի. արգահատինք անոնց վրայ և ներենք անոնց. ա՛յս է մեր պարտքը:

✲

. . . Ի՞նչ որ ալ լինի Արեւմտեայց ընթացքն ու արդի արարք, անոնց ձեռքն է յուսածագի խնդրոց լուծումը։ Ասի այն տեսակ ճշմարտութիւններէն է այսօր որ հռետոր փաստաբաններու պէտք չունի, իսկ ազգապետաց ընթացքն ու արարք՝ ազգի փոփոխամտութեան հետեւանքն է. սակայն — ըստ որում փոփոխամիտ ազգ — շատ չտեւէ թերեւս ներկայ վիճակ։ Ուստի, ո՛չ այս և ոչ այն վիճակն որչափ

Իգնատիոս Ը.ի

Ա. Պատրիարք Ի.ցը

ցաւալի է, ա՛յնչափ յուսահատեցուցիչ պէտք չէ լինի։ — . . . Ազնիւ Տօքթօր, միայն Ձե՛զ է որ կը դրեմ և ի հօրէ և ի մօրէ որը քեռորդեաց վիճակին տեղեկանալու համար կը գրեմ։ Աքսորական մը իր վիճակին հետեւանօք՝ մոռնայ թերեւս Ամանորը, ինծի՝նդը, Զատիկը, բայց բարեկամը կարծեմ թէ պէտք չէ մոռնայ։ Ո՞վ սակայն կը մտաբերէ աքսորականը։— Փետր. 11ի գիշեր՝ իմ միայնարանիս մէջ ընթերցման պարապած պահուս՝ կոկորդէս փոքր անհանգստութիւն մը և գլխու թեթեւցաւ մը զգացի. ոտքի ելայ. նոյն տկարութեանց յաջորդեց անգօր հազ

մը, և անոր հետեւանք՝ սուրճի միջակ դաւաթի մը չափ արիւն եկաւ բերնէս, սեւ գոյնով։ Դիշեր էր, և ես առանձին էի. Յարութիւնն ալ քովս չէր. անմիջապէս երկու դաւաթ պաղ ջուր խմեցի, արեան հոսումը դադրեցաւ, մի քիչ հանգստացայ, բայց գիշերն անքուն անցուցի։ — Ահա առողջական վիճակս զոր համբերութեամբ կը տանիմ և կ'սպասեմ Աստուծոյ ողորմութեան։ — Աքսորավայրի փոփոխութիւնը, զոր յիշած էք Ձեր նամակին մէջ, լինի՛ պէտքութ. լինի՛ այլուր՝ թուենաւոր առաջարկ մ'է, և իմ աքսորը մշանջենաւորելու բնութիւնն ունի. ուստի ինչ տեսակէտով ալ լինի, չեմ ընդունիր անանկ առաջարկ։ Ակնկից առաջ ալ եղան նմանօրինակ առաջարկներ, բայց մերժեցի, ինչ որ գիտէ Տ. Դէորգ Սրբազան։

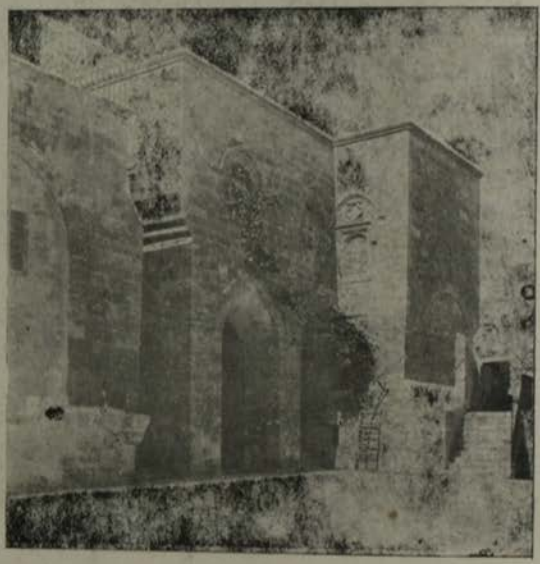

Ս. Յակոբեանց վանք (Երուսաղէմ)։ Հարաւային երես այն յարկաժիմին ուր Եզրիրեանց

Ս. Յակոբեանց Վանքի Հարաւային Կողմը, ուր Եզրիրեանց Օրհնեցաւ Ս. Իւղը։

5 Յուն. 1899

Հաճութեամբ սրտի կարդացի իմ ազատութեան մասին Ձեր Ազնուութեան յուսատու տողերը, բայց ով կը յիշէ անձնապահ եկեղեցականը, ով կը հետաքրքի անոր ունեցած դառն կացութեան գարման մ'ընելու։ Ես չեմ կարծեր որ յուրջ ջանք մը և կորովակիր աշխատութիւն մը — ի մասին այսպիսի աքսորեալց ազատման — անհետեւանք ձեայ։ Անտարբերութիւն միայն կը տեսնեմ, իբր այն թէ՝ ամենայն անձնուիրութեամբ աշխատող եկեղեցականին վարձքն աքսորն տառապանքը եղած ըլլայ։ Աքսորավայրի կլիմային ու միջավայրին տարապայման անյարմարութեան հետեւանօք՝ միշտ մաշելու ենթակայ եմ, ափսո՛ս, և

խորին ցաւ կ'զգամ այդ անտարբերութեան նկատմամբ, բայց քրիստոնէական արիութեամբ և սիրով կը տանիմ անտանելի վիճակս։ Ագօթեցէ՛ք որ Աստուած այցելութեան հասնի իմ այս դառն կացութեան, — խաղաղութեան Դեսպանախորհուրդը վիժեցաւ, անկէ յոյս չկայ, մանաւանդ որ (*) . . . ։ Դուն ալ մեր յոյսը Տիզկերաց Արաբչին վրայ և Անոր՝ մարդուն տուած մտաւորական կարողութեանց արդիւնք՝ Դիտութեան լոյսին վրայ, ու պիտի յաղթենք ամէն տեսակ դժուարութեանց, որո՛նց կողմէ ալ որ անոնք կ'լլլեն մեր քայլերուն առջեւ։ — Դիտութիւնը լոյս է, նախապաշարումները կը ջախջախէ. դիտնական կեանքով կ'ուզեմ ապրիլ, ուստի հաճեցէք դրկել ձեր վերջին երկը։

✲

5 Mars 1906

. . . Վիշտը, ցաւն ու տառապանքները մեր չարչարակիր Ազգին ամբողջ մարմինը կը կրծեն, կը հալեցնեն ու կը մաշեցնեն. բայց պիտի ապրի Հայ Ազգն ու պիտի անդորրանան անոր տառապակիր զաւակները. համբերութիւն և արիութիւն։ — Երուսաղէմի Հայոց վանքին մէջ իմ վիճակը շատ դառն է։ Զորս պատին մէջ ժամանակ կ'անցընեմ. ո՛չ նկզնցի կ'երթամ և ո՛չ միաբանութեան գործերուն կը միջամտեմ. Պատրիարքին քով ամբողջ տարին հազիւ երեք - չորս անգամ կ'երթամ։

✲

23 Mayis 1906

. . . Կը փափաքիս որ գրեմ. ի՛նչ գրեմ սակայն. հետզհետէ հալածանքը կը ծանրանայ վրաս։ Այս տարի Աւագ Հինգշաբթի պատարագելի, երեկոյեան ալ Յանձնառութիւնը կատարելի, և ահա քսանըչորս ժամը չանցած՝ տեղական կառավարութենէն հրաման հասաւ վանք թէ Իզմիրլեան կրօնական պաշտօն այնինչ չկրնար ընել ևն.։ Տեղւոյս կառավարչին հետագրին վրայ, Բ. Դռնէն պաշտօնագիր մ'ալ Պատրիարքարան կը հասնի նոյն պարունակութեամբ և ապդարարութեամբ։ Դիտէք արդէն թէ ի՛նչ կը մտածէ ու կ'ընէ վարչութիւնը . . . ։ Անձնականիս վերաբերեալ այս տողերը Ձեզի համար են միայն. հակառակ պարագային, հայհոյանքը բնականաբար աւելի կը սաստկանայ։

✲

27 Şubr. 1907

. . . Իմ մասին տեղեկութիւն կ'ուզէք։ Ի պերպման կը փութամ. սակայն բուռն կերպով կը փափաքիմ դանել չափով մը չարչարակիր Ազգիս փրկութիւնը տեսնել և ապա մեկնիլ դէպ ի յաւիտենականութիւն։

✲

(*) Հոս տարաբախտ եկեղեցականը կը յիշէ պատահարներ զորս հրատարակել պատշաճ չեմ տեսներ։ Ծ. Թ.Ո.

. . . Զգացումներ յանչափս կը չարչարեն դիս որ նիւթապէս չեմ կրնար օգնել կարգ մը ուսումնասիրաբար հայորդիներու, և հարիւրէն մէկին, երկուքին համար մուրացկանութեան կը դիմեմ, մեծատուններու դռները կը բախեմ, և այն ալ իրրև թէ անձիս համար դիմած ըլլամ, չեմ յաջողիր։ Այս պարագայից նկատմամբ զգացումներս կը խաչեն դիս։

Ս. Յակովբեանց վանք (Երուսաղէմ)

Խաւարի մէջ թաթխափող Տարօնեցի հայ երիտասարդ մ'է որ ազգաս՝ ուսում սորվելու համար օգնութիւն կը խնդրէ Ն. Վսեմութիւն Նուպար Փաշայէն։ Թող օգնէ ինք. յոյսի կաթիլ մը պիտի ցոլած ըլլայ գերեզմանին վրայ Սահակ Պարթեւի՝ որուն յաւիտեանս պաշտելի ոսկերոտին կը հանգչի Տարօնոյ Աշտիշատի մէջ։

Աղօթանուէր

ՄԱՏԹԷՈՍ ԱՐՔ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

Դասխարակին Յոբելեանը

* * *

Անցեալ տարի Փետրուարին, Բարիզի մէջ կը մեռնէր Միհրիշ Մեզպուրեան: 1890ին էր որ Պօլիս անվախուսնակ յոբելեանը կը կատարուէր 25 տարի շարունակ սերունդներ կրթող այդ անխոնջ դասխարակին: Երեք անհիպ գրուածքներ են հետեւեալները, որոնց մէջ Իզմիրցի մեծանուն հրապարակագիր Մ. Մամուրեան, յայտնի վիպագիր Տ. Կամսարականն եւ պօլսահայ վաղեմի ուսուցիչ Թէոդորոս Պասուելի Զօրայեան յարգանքներնին կը մատուցանեն Յոբելեարին, իրենց իմաստասուկ ոճերով:

... Եթէ գրեթէ անձայն և անպղտոր անցաւ Ձեր վարժարանի 25ամեակին և չգրգռեց հանրային ուշադրութիւնն՝ զոր միշտ գրգռելու յատկութիւն ունին նուազ կարեւորութիւն ունեցող 25ամեակները, պատճառն ոչ այնքան ազգային անտարբերութիւնն է, որքան այն համեստ այլ հանրօգուտ գործունէութիւնն որով վաղուց անտի գլուխ անցած էք Ձեր դասխարակի բարձր պաշտօնին և ցարդ կ'յարատեւէք անվհատ, առանձ փողեր ու թմբուկներ վարձկելու:

Այդ համեստութիւնն, ճշմարիտ հայրենասէրի և խղճամիտ դասխարակի գեղեցիկ յատկանիշ, անժխտելի ապացոյց մ'է որ դո՛ւք Ձեր աշխատութեան արդիւնքց մէջ կ'փնտռէք և և կ'գտնէք ոչ միայն բարոյական ներքին գոհունակութիւնն, այլ և անջնջելի փառաց պսակ մը:

Սակայն եթէ հանդիսական ցոյցեր, հրապարակային ներքողներ, որ առէպ անապարձութեան օգապարիկներ են և անճահ գոհատութեան փրփուրներ, չեն թոյլատրուիր մանել Մեզպուրեան վարժարանի սեմէն ներս, գէթ չէք կարող արգիլել որ Ձեր նահապետական անձնուրաւորութեան և Ձեր ազգային կրթական գործին համակրողներ և մտերմասրտաբաղխ բազմաթիւ Մեզպուրեան սանուն՛ք և սանուհի՛ք՝ որ այսօր Հայութեան անուշ չրջանին մէջ ժիր ու պարկեշտ անդամներ և ընտանեկան կենաց օրինակելի տիպարներ կ'կազմեն, իրենց սիրոյ և երախտագիտութեան արիւնաբուն Մեզպուրեան վարժարանի բազմարդիւն հիմնադրին նուիրեն:

Ներեցէ՛ք ինձ ուրեմն ձայնակից լինել Ձեզ համակրոզ-ներուն համեստ լռգէոնին, և ինչ որ առէպ բերանացի յայտ-

նած է Ձեր արժանաց և ազգային երախտաց վրայ վաղա-ծանօթ բարեկամդ Ձեր նախախնամական պաշտօնի մասին, գրաւորապէս չխօսեմ, Յոբելեանիդ առթիւ, և իմ չնորհաւո-րական խնդակցութիւնս հաւատարիմ արտայայտեմ:

Իմ կնոջակից Մարիամն և որդիս Հրանտն միեւնոյն զգացմամբ միանալով իմ մտքիդ անաչ, կ'ուրիշեն Ձեզ իրենց խնդակցական ողջոյնները, չերմագին համբուրելով Ձեր հայրա-խնամ ձեռքը, ինչպէս նաեւ Մեզպուբեան հիմնարկութեան

Միսէթ Մեզպուբեան

(թուականիցդ առաջ)

չնորհաչուք մի սիրեն եղոյ Ձեր ազնուասիրտ կենակցի՝ Տիկին Բերուզէի կ'մատուցանեն ինձ հետ իրենց սիրալիր յարգանքն և կ'մաղթեն որ անվհտհար և անվիչտ չարունակելով իր հոգե-չունչ և փրկաւէտ գերն, երջանկութիւնն ունենայ նաեւ բարեչնորհ ընտանիքը ծանել Մեզպուբեան վարժարանի յիմնադիրին:

Ձերդ

Զմիւռնիա, 7 Հոկտ. 1890

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

Ճշմարիտ և բուռն խանդաղատանքով մը ընթերցայ Երէկուան «Ճէրիհէյէ»ի մէջ ձեր կրթ. գործունէութեան 25 ամեակի հանդէսին նկարագրութիւնը: Ձեմ գիտեր ինչո՛ւ «Արեւելք»էն չպիտի համանայի կրթ. այդ կարի եզական տօնը. կարծեմ մամուլը առաջինը պիտի ըլլար իւր յարգանքը մատուցանելու ուսուցչութեան որուն հետ հասարակայ վախճան մ'ունի, — յուսաւորութիւնը: Կը կարծէք սակայն որ ներկայ տողերովս «Արեւելք»ի համրութեան դէմ ձեզի փոխարինութիւն մը ընելու յաւակնութիւնն ունենամ. այդ փոխարինութիւնը ունեցած էք դուք ձեր 25ամեակի հանդէսին օրը, և ձեր բովանդակ կեանքին մէջ, ամէն օր երբ դաս մը աւելի տուած էք ձեր աշակերտներուն, կամ դաս մը աւելի տրուած է ձեր վարժարանին մէջ:

Վարդապետական բառերէ կը խորշիմ և գիտեմ թէ դուք ալ բառարանի ածականներէն չէք ախորժիր, բայց հաւատացէ՛ք որ այս պահուս մեծ պէտք մը կ'զգամ հանդիսական բառերու, բացատրելու համար այն յարգանքը զոր ձեր կրթ. գործունէութիւնը կը ներշնչէ ինձ: Ամէն ազգային որ անտարբեր չէ կրթ. գործին՝ չկրնար առանց զգածման տեսնել կեանք մը նուիրուած ազգ. դաստիարակութեան: Եթէ ուրիշ ազգերու մէջ ուսուցչութիւնն ասպարէզ մ'է. ի մեզ անձնուիրութիւն մը եղած է, և ամէն անձնուիրութիւն իրաւունք ունի ընդհանուր հիացման և երախտագիտութեան:

Դուք, մեր ուսուցչաց յառաջապահներէն մին, որ նուիրած էք զձեզ սերունդ մը կրթելու (բայց ինչո՞ւ չըսել սերունդներ), դուք որ մեր կրթ. գործունէութեան կենդանի պատմութիւնն էք, դուք վերջապէս որ կ'ուսուցանէիք այն ատեն երբ չէր ծնած նա որ այս տողերը ձեզի ուղղելու պատիւն ունի՝ արժանի էք ազգ. երախտագիտութեան: Եւ այդ ընդհ. երախտագիտութեան մէջ բաժին մը ունենալու համար է որ ուզեցի չնորհաւորել զձեզ. սա գիտեմ որ եթերեք այսքան ինքնաբուխ չնորհաւորութիւն մը չեմ ըրած: Ձեզի դէմ պէտք է դարձի հինի և նորի նախապաշարումը, որովհետեւ դուք հիներու իմաստութիւնն ու փորձառութիւնն ունիք և նորերու ախոյժն ու ոգին. և բան մը ի ձեզ

առաւելապէս հիացուցած է զիս. 'ի ձեզ անգիտակից ու բնազդային բան մ'է եղած կարծես այն համակերպութիւնը որով կը տանիք 25 տարիներէ 'ի վեր կրթական ձեր ծանրածանր բեռը: Ձեր այդ պարզ, անտրտունջ ու նոյն իսկ զուարթ համակերպութիւնը կը յուզէ զիս, զի ճշմարիտ արուեստիները միայն հանդարտ է և անխռով:

Կը խնդրեմ որ ընդունիք իմ ամենաջերմ մաղթանքներս ձեր յիսնամեակը տօնելու օր մը, և սրտագին չնորհաւորութիւններս ձեր 25ամեակի համար:

Դասրիկոյ, 3 Հոկտ. 1890 — ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

ՈՒՂԵՐՁ

Մարդը իմիմին ո՞վ կ'ըսէ թէ կը կրթի,
Թէ ոչ վարժչի մը հրամբ նախ մրկրտի.
Ա՛յն ալ եթէ լուրջ ուղեղի է ժառանգ
Ու կը տածէ ուսանելու յօժարանիք:

Կ'ըսեն. «Տեսանիք անուս անձանց մէջ շատ հեղ
Այր հոյակապ, սիրտը մաքուր, շուքն անհեղ».
Ըստոյգ էր այդ, եթէ գանուած հարն հնդիկ
Տաշուածի տեղ ընդունէին միշտ մարդիկ:

Բամբ իմաստնոց յուսման կայից կը ծագին
Զայս տիեզերք կը դրուատեն ցնծագին.
Մարդ կատարեալ այսպէս ազան անագան
Ներիւրական յարկէդ միայն 'ի յայս գան:

Տիար, տիկին, տի՛նա տիրոջ տանուտէր
Բայց յոսկեկայ ձուլարանէդ ո՞ւր գրտեր.
Մերթ յաղաւնոյ բունէ գայ դուրս եւ կասկամ,
Որուն համար անիրնարին ցաւ ըզգամ:

Իրօք չար է բացառութիւնդ այդ դժխեմ,
Սակայն անդուստ արտափայլի այր խոհեմ.

Անցի Տէվարդ, անցի Պագօճ, անցի Քանդ,
Նոխա ցուցին մակացութեանց ոճն անմանդ:

Ձեն անծանօթ եւ յազգային արդ շատեր
Ոյժ մարգարի ձիւնասարաս իբր հատեր՝
Կը շրփոթեն զարհեստագէտս անդադար,
Այնպիսեացը հատանելու գին արդար:

Միթէ յա՛յդչափ արդիւնաւէտ արտորայ
Կա՞յ ծրնող որ զաւակն յանձնել չ'արտորայ.
Զի երբ վարժչի հրտունին ալ զարդն ողողեն,
Ա՛լ սերափիւր կը նաւառնին սեաւ հողէն:

Պատուելի Թէոդոս Զօրայեան

Երբ առնուիմ դասիարակն 'ի ընդին,
Անդէն եւ անդ 'ի յայս կու գայ միշտ ինծին
Որ պատճառանն ընտրութիւնը յիւրմէ չէ,
Այլ Հոգիէն՝ որ ծածկուած յիւր մէջ է:

Զարմանա՛ց բան, հաւատածանօթ մի հանճար՝
Աշխարհիս մէջ որպէս թէ այլ չի կայ ճար,
Ցայս լուծ անծուկ բուռըն բերմամբ կը մրոի,
Ան դոյզըն պէտս հոսել հրտունս խիստ աղի:

Պնդեա՛ ըզմեջս, ո՞վ վարժիչ դու, արթուն լե՛ր,
Անսա՛ ազդից, ել չե պակաս խոջալեր.
Զոր ինչ յերկնե կր պահանջես՝ կ'օժտե ինձ.
Իմո՛վ լեզու կ'ելնեն համրեր ու խարինք:

Որ դեռադեռ գուշտերն յերկինս զես գորտեան
Եւ որպես յովս մի ճշմարե զյաւիտեան,
Ի մի հայեաց կր նրկատե անքերի
Եւ ամենայն որ խաղին յո՛ մրրերի:

Ի՛ ամեն իժիր մի անվրեպ 'ի նրժար
Փոխարինե, յոր ի՛նչ տեսնե զոհ յօժար.
Օձելափառ ձեռ մ'ըզմանկտին մրկրտե,
Վարժիչ մ'ահա տրհաս դասերս միշտ կրթե:

Որպե 'ի նոյն չափե զարդիւնս երկոցունց
Եւ վարձատրե ըստ արժանեաց տալով ցունց.
Մրկրտութիւն կեդրոնանայ յենթակայն,
Իսկ կրթութիւն հաղորդի բիւրս յապագայն:

Եւ սոյնգունակ զանդրժելի հաւասին
Ես այրն մեծ ցր կատարեալ ներկայ տիս:
Ոչ զրլանայ նաեւ յապայս վառ ոգին
Ցօտել սրբել ըզգինեւեն գիւր այգին:

Այրդ տածեր եւ ըզսանուց հոգ ազահ,
Երբ երկին չեր հաստատած զոհ յայդ գահ,
Ինք գոհանայ, զի յիւր այգւոջ խաչ ուռ ես,
Սա, զի տարափ շնորհաց գիւր դրախ առոգես:

Նի՛ստ ընդ աջմե բարերաց, Մեզպուրեան,
Յ'երեխրկնել ըզՊատտամանդ յորելեան.
Արդ շրւարիմ՝ զո՞ խաչ խնկել, զանուա՞նդ Տօն.
Ծրտա՞ցդ արդիւնս, բե զօգտատաս Ձեր Պատտօն:

Թ. Զ.

Պարսիկ Բառերը Հին Հայերէնի մէջ

Ի Պարսկաց բազում ինչ հասարակորդ է լեզուիս մերոյ սոյն եւ մեր առ նոսա, զոր երբ ստուգաբանեմ ոմն մեծագիտ սխալի. եանզի բազում անգամ մեր իսկ տեսեալ է ստուգաբանելոյ մերոցս զայսպիսիս, որ այլոց լեզուաց են, որ իհարստութիւ կարծիցեալ հին եւ այն յանիմաստութենէ լեզուաց:

ԴՐԻԴՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ

Հայ և պարսիկ լեզուները հնդեւրոպական ըլլալով, բնականաբար ցեղակից են։ Սակայն այս երկու լեզուներուն առընչութիւնը շատ աւելի սերտ է, քան երկու ուրիշ լեզուներու սովորական ցեղակցութիւնը։ Այս երկու ազգերը՝ շատ դարեր իրը դրացի և մշտապէս հաղորդակից ժողովուրդներ՝ քաղաքակրթական շփումներ ունեցեր են։ Այս պատճառով իսկ հայ լեզուն ու պատմութիւնը շատ աւելի ներքին բազմաձիւղ թելերով ներհիւսուած է իր արեւելեան մեծ դրացիի լեզուին ու պատմութեան հետ, քան սովորաբար կը կարծուի։ Ոչ մանաւանդ անգամ սովորական աչքով դիտելով, երկու լեզուներու մէջ շատ նման բառեր կը տեսնենք. ուստի յաճախ այս հարցումները կը տրուին 1) Հայերը Պարսիկներէն առեր են, թէ հակառակը. 2) Արդեօք այս բառերը երկու լեզուներուն համար ալ հասարակաց չե՞ն, քանի որ ցեղակիցներ են։ Մոյն հարցմանց ճիշտ պատասխան տալու համար նախ պէտք է պարզենք թէ ի՛նչ միջոցով ճշտել կարելի է բառի մը օտար կամ բնիկ ըլլալը։ Լեզուի մը բառամթերքը կը բաժնուի երկու մեծ խումբի՝ օտար կամ փոխառնուած բառեր, և բնիկ կամ բուն լեզուին պատկանող բառեր։ Բացարձակապէս ճշմարիտ է թէ չկայ լեզու մը որ իր մէջ չունենայ օտար կամ փոխառեալ բառեր. որովհետեւ երկրիս վրայ դեռ ո՛չ մէկ ազգ կրցեր է խզել իր յարաբերութիւնն ուրիշ ազգերու հետ և կզգիացած ապրիլ։ Փոխառութեան տեսակէտէն նայելով, լեզուներն իրարմէ կը տարբերին իրենց փոխ առած բառերուն քանակովը միայն. իսկ քանակը կախում ունի շփուող ժողովուրդներու քաղ. ու քաղաքակրթական յարաբերութեան տեւողութենէն և ազդեցութենէն։ Երկար տեւն և ազդեցիկն ենթակայ փոխառու ազգի մը որդեգրած օտար բառերու քանակն ալ բնականաբար մեծ պիտի ըլլայ։ Արդ՝ այս հայեցակէտով՝ հազիւ թէ կարելի ըլլայ դասել ուրիշ երկու ազգ, որոնք այնքան երկար տեւեն քաղ. և քաղաքակրթական անբնդհատ յարաբերութիւն ունեցած ըլլան՝ որքան Հայերն ու Պարսիկները։ Իսկ ազդեցութեան տեսակէտով, այս յարաբերութիւնը կը բնորոշուի տիրողի և հպատակի յարաբերութեամբ։

Ստոյգ պատմութիւնը կը հաստատէ թէ դեռ ն. ք. Ցա՛ Զ. դարուն Պարսիկները տիրեր են հայկ. բարձրաւանդակին և փոքրիկ ընդհարումով այս տիրապետութիւնը տեւեր է Լ. դար՝ Ցա՛ն յետոյ. Թէպէտ այսօ՛ հետեւ ալ բոլորովին չէ դագրեր այս յարաբերութիւնը մինչեւ ժԹ. դարու սկիզբը։ Բազմադարեան այս տիրապետական շփումը, հասկնալի է, խորապէս պիտի ազդեր հայ կեանքի վրայ և իր հետքերը պիտի Թողուր հոն։ Լեզուն յուշարձանն է ազգի մը կեանքին, ուր կը դրոշմուին անոր կեանքին բոլոր երանգաւորումները։ Այս յուշարձանին վրայ կը գտնենք ստուար Թիւ մը այնպիսի բառերու, որոնք պարսիկ են և շատ կանուխէն փոխառնուած հին հայերէնի մէջ։ Լեզուական փոխառութիւնը կը կատարուի զանազան պայմաններու մէջ, և մենք հոս պէտք է յիշենք քանի մը գլխաւորները, որպէս զի լուսաբանուի խնդրին էութիւնը։

Լեզուական փոխառութիւնը 2 տեսակ է, ներքին և օտար նիւթի կամ բառերու փոխառութիւն։ Երբ բնիկ լեզուին բառերը կը շարադասուին ու կը հիւսուին օտար լեզուին յատուկ ձեւերով, երբ խնդրառութիւնն ու համաձայնութիւնը կը կատարուին օտար լեզուի յատուկ կանոններով, այն ատեն եղածը կը կոչուի լեզուի ներքին փոխառութիւն կամ օտարաբանութիւն։ Ներքին փոխառութիւնն ազգուելու արդիւնք է, որ մեծ մասամբ կը կատարուի անգիտակցաբար։ Հայ և պարսիկ լեզուներու յարաբերութիւնը դեռ ուսումնասիրուած չէ այս տեսակէտով։ Օտար բառերու փոխառութեան բնական շարժառիթն առօրեայ հաղորդակցութեան պահանջն է։ Փոխ կ'առնուին այնպիսի գաղափարներու անուններ, բառեր զորս չունի փոխառու լեզուն։ Սովորաբար գաղափարն ու բառը փոխ կ'առնուին միեւնոյն աղբիւրէ և միաժամանակ։ Կրնայ ըլլալ որ փոխառեալ գաղափարին անունը կը տրուի մայրենի լեզուով. օրինակ, երբ չոգենաւի, երկաթուղիի, հեծանիւի և սուսանակի պէս նոր գաղափարներ փոխ առնուեցան՝ մայրենի լեզուով յորջորջուեցան, փոխանակ իրենց սկզբնական անուններով ընդունուելու։ Վերջին պարագան՝ երբ օտար անունն՝ այսինքն բառը կ'ընդունուի հին, արդէն ծանօթ գաղափարի մը համար՝ մոռացութեան դատապարտելով անոր նախկին յորջորջումը։ Այսպէս, ներկայ հայ հասարակաց լեզուն բազմաթիւ Թուրքերէն բառեր կը գործածէ, որոնց հոմանիշ հայ բառերը մեռնելու դատապարտուած են։ Լեզուի փոխառութեան դէպքերու մէջ այս տեսակ փոխառութիւնը վտանգաւոր է փոխառու լեզուին համար, որովհետեւ այս ուղղութեամբ է որ լեզու մը տեղի կու տայ օտար լեզուին և ամբողջ համայնք մը կը դառնայ օտարախօս։ Հայ ժողովուրդը դժբախտութիւնն ունի այսօր մեկ աւելի լեզուներով օտարախօս համայնքներ հաշուելու իր մէջ։ Լեզուի փոխառութեան մէջ տեղի և թանձրու անուններն աւելի դիւրաւ և յաճախ փոխ կ'առնուին. այնուհետեւ օտար երկրէ ներմուծուած բերքերու և արուեստական արտադրութիւններու անունները։ Հայ պատմ. անուններու պատկառելի մեկ Թիւը պարսիկ ծագում ունի. այսպէս Արշակ, Արտաշէս,

Տրգատ, Խոսրով, Արտաւազդ, Վասակ, Վահագն, Վահրամ, Վռամշապուհ, Սուրէն եւլն. Պարսիկ են. տեղի անուններէն՝ Արտաշատ, Բագաւան, Վաղարշակերտ, Տիգրանակերտ, Վաղարշապատ եւայլն նոյնպէս Պարսիկ են։

Լեզուի մը մէջ օտար բառ ճանչնալու ապահով միջոցը՝ բառին հնչական կազմութիւնն է։ Հապիւ թէ գտնուին 2 այնպիսի լեզուներ որոնք իրենց հնչական կազմութեամբ բոլորովին նոյնն ըլլան. ուստի փոխառու լեզուն՝ օտար բառի մէջ գտնուած այն հնչուիները զորս չունի՝ պիտի յարմարցնէ իր մայրենի լեզուի հնչուիներուն։ Այսպէս հայերէնը չունի ֆ հնչուիւնը. ուստի f=ֆ֊ն փոխարիներ է 3 տարբեր հնչուիներով. — Նախ պահպ. f բառի սկիզբ ռէն առաջ վերածուեր է հ֊ի. օրինակ՝ պահ. frahang = հայ. հրահանգ, framan = հրաման, fravartak = հրովարտակ. պրակ. frasakh, farsakh = հրասախ, freschtak = հրեշտակ, Frêdun = Հրուտեն : երկրորդ՝ բառի մէջ u և i ձայնաւորներէն յետոյ f = ւ. օր. պահ. taft = հայ. տաւթ (sop), naft = նաւթ, zift = ձիւթ, drafsch = դրաւշ (drošj), kafschik = կաւշիկ (košik) : Նոր պրակ. afschar = աւշարակ (ošarak) : Երրորդ՝ բառի սկիզբ ձայնաւորէ առաջ f = փ. օր. պրակ. farr = հայ. փառ, Farr-Nerseh = Փառներսեհ, afsos = ափսոս, farsakh = փարսախ : Յիշենք նաեւ, որ օտար բառի մը մերթ այս, մերթ այն հնչուիով տառադարձուիլը կրնայ նշան ըլլալ թէ բառը տարբեր շրջաններու մէջ փոխ առնուեր է. օրինակ՝ նախ հրասախ և փարսախ բառերը. հին պարսկերէն Arya = Արիք «Արիաց աբքայ, Արիաց աշխարհ». Սասանեաններու շրջանին մէջ կ'արտասանուէր Erân. ուստի հայերէն երան — «երան և ան֊երան». իսկ այժմ՝ Irân և մենք կ'արտասանենք Իրան : Հին պրակ. Auramazda = Աւրամազդ, իսկ Սասանեաններու օրով Aormizd, Ohrmizd = Որմիզդ. Այս կարգի փոփոխութիւնը կրնայ այնքան հիմնական ըլլալ, որ նոյն լեզուին հմուտ անձերն իսկ դժուարանան ճանչնալ օտար բառը։ Այս տեսակ փոփոխութեան պատճառը՝ փոխառու լեզուի մէջ կատարուած հնչափոխական զարգացումն է։ Հայերէնը բազմաթիւ բառեր ունի պահպ. շրջանէն փոխառած, որոնք բնաւ նման չեն այն ձեւերուն զորս ստացեր են անոնք նոր պարսկերէնի մէջ. օր. պահ. vinas = վինաս = նոր պրակ. gunah. պահ. vard = վարդ = նոր պրակ. gul. պահ. sard = նաւասարդ = նոր պրակ. sal (տարի). պհ. varaz = վարազ = նոր պրակ. guraz : Այսպէս են նաեւ վազր = gurz = գուրչ. vac'ar = վաճառ = bazar. vat = վաս = bed. vang = վանգ = bang. c'ambar = ճամբար = cember = չիմբիր եւն.։ Եթէ չունենայինք պահպ. շրջանի հին ձեւերը, շատ դժուար պիտի ըլլար ճանչնալ թէ հայերէն վինաս, վարդ, վաճառ, վաս, վազր և սարդ բառերը նոյն են նոր պրակ. gunah, gul, bazar, bet, gurz և sal բառերու հետ։ Եթէ նիդիչէի մէջ բերած մեծ հազարապետին յայտնի նամակին վերնագիրը «Միհրներսեհ Վղրուկ հրամատար երան և ան֊երան» վերածենք նոր պարսկերէնի, պիտի ստանանք՝ «Միհրներսեհ Պուզուրկ ֆարա֊

մատար Իրան և ան – Իրան ձեւերը, (Միհրներսեհ մեծ հրամատար Իրանի և ոչ-Իրանի)։ Այսպէս ալ պահլաւ. շրջանի «մոգպետաց մոգպետ = մովպետան մովպետ» ձեւերուն՝ սասանեան ժամանակի եւրոյն։

Յաճախ կը պատահի, որ բառն իր հարազատ լեզուին մէջ կրած փոփոխութեան հետ կրեր է նաեւ իմաստի փոփոխութիւն։ Այս պարագային, փոխառու լեզու ընդունելով 2 ն ալ՝ կը պահէ իբրեւ զատ բառեր և ոչ մէկ կապակցութիւն կ'ղգացուի անոնց միջեւ. օր. հին պաշտպան և նոր՝ փուշտիպան, մշտիկ (աւել) և մուշտի (բռունցք) [Թիֆլիզեցիներ կը գործածեն «մուշտի կռիւ»], ձախարակ և չարխ, ճամբար և չհմբեր, համաշխարհիկ և հիմշհիրի (հէմշէրի) եւլն. ։ փոխ առնուած բառը ենթակայ է նաեւ նոր լեզուին յատուկ փոփոխութեանց։ Եթէ այսպիսի փոփոխութեան մը ժամանակը ճշտուած է, այն ատեն կարելի պիտի ըլլայ ճշտել ժամանակի ընթացքին փոխ առնուած բառերու փոխառութեան ժամանակը։ Այսպիսի ձայնական օրէնք մը երեւան եկած միջոցին՝ իրեն կ'ենթարկուին նոյն ատենի լեզուին մէջ գտնուած բոլոր բառերը. բայց երբ օրէնքը կը դադրի գործելէ, այնուհետեւ նոր ընդունուած բառերն այլեւս չեն ենթարկուիր նոյն օրէնքին։ Այսպէս, Արշակունիներու օրով փոխ առնուած բառերը բնիկ հայ բառերու հետ ի և ու ձայնաւորներու կրճատումին ենթարկուեր են. օր. պրսկ. vikaya = վկայ, vic'ir = վճիռ, vinas = վնաս. նոր պրսկ. kurbag = կրպակ, sundus = սնդուս, c'akundar = ճակնդեղ։ Այն ինչ վերջին ատեններ փոխ առնուածները պահեր են իրենց մէջի այս ձայնաւորները ոչ-վերջին վանկերու մէջ. օր. նոր պրսկ. փուշտիպան, մշտիկ, պատիճան, որոնք պէտք էին ըլլալ փշտպան, մշտիկ, պատճան։ — Փոխառութիւնը կը կատարուի ամբողջ բառերով և ոչ երբեք ածանցով կամ հոլովման ու խոնարհումի կցորդներով։ Սակայն երբ մեծ քանակութեամբ փոխ առնուին այնպիսի բառեր որոնք միեւնոյն ածանցն ունին, այն ատեն այս ածանցը կրնայ հանգիստութեան օրէնքով փոխանցուիլ նաեւ բնիկ ուրիշ բառերու վրայ և արգասաւորուիլ։ Այսպէս՝ պահլաւ. akan, նոր պրսկ. agan, gan ածանցը որ վաճառ-ական, անահտ-ական, Որմզդ-ական բառերուն միջոցով փոխ առնուած է՝ ընդհանրացեր է նաեւ բնիկ հայ բառերու վրայ և ածանցեր է բաւ-ական, օտար-ական, կոչն-ական, հայկ-ական, եւլն. բազմաթիւ բառեր։ Այս բացատրութիւնները կը ցուցնեն թէ հին հայերէն բառ մը ուղղակի նոր պարսկերէն բառերու առացած ձեւերուն հետ համեմատելը կրնայ մեծ սխալներու տեղի տալ, որովհետեւ պարսկերէնն ունի զանազան շրջաններ որոնք կը բնորոշուին իրենց յատուկ հնչական երեւոյթներով։ Ուստի ապահով համեմատութեան համար, միշտ պէտք է նկատի ունենալ պարսիկ բառի մը հնագոյն ձեւը։ Երկրորդ՝ ապահով համեմատութեան համար անհրաժեշտ է գիտնալ պարսիկ լեզուի հնագոյն շրջանէն (*)

(*) Պարսիկ լեզուն բաւի մը շրջաններ ունի. Ա. հնագոյն շրջանն է հին պարսկերէնը՝ Դարեհեան Սեպագրերու լեզուն. Բ. ն է Պահլաւ կամ

մինչեւ նոր պարսկերէն և ներկայիս կրած հնչափոխութեան վերաբերեալ բոլոր օրէնքները որոնց միջոցաւ միայն հնարաւոր է բառի մը դիտական ստուգաբանութիւնը։

Այժմ դառնանք Բ. հարցումին. — Այս նման բառերն արդեօք հայերէնը փոխ առեր է, թէ ցեղակցութեան հիման վրայ 2 ն ալ նոյն բառերն ունին։ Հայերէնն ու Պարսկերէնը հաւասարապէս հնդեւրոպական ըլլալով հանդերձ, կը պատկանին նոյն լեզուախումբի 2 իրարմէ տարբեր ճիւղերու որոնք յայտնի են արիական եւ եւրոպական ճիւղեր անուններով։ Այս բաժանումը հիմնուած է հնչաբանական որոշ երեւոյթներու վրայ. այնպէս որ նոյն բառարմատն արիական ճիւղին մէջ իր զարգացման ընթացքին փոփոխութեան ենթարկուելով՝ տարբեր ձեւ ստացեր է, իսկ եւրոպականին մէջ՝ տարբեր։ Եւրոպացի լեզուաբաններու ուսումնասիրութեան շնորհիւ, այսօր արդէն ընդունուած է թէ հայերէնը կը պատկանի եւրոպական ճիւղին. այն ինչ պարսկերէնը արիական (*) է. ուստի նոյն արմատը 2 լեզուներուն մէջ պէտք է տարբեր բառաձեւերով ներկայանայ։ Աւելորդ չենք համարիր քանի մը օրինակներ մէջ բերել. — Առնենք հնդեւրոպ. նախալեզուի (= հնխ.) արմատն ու հետեւինք անոնց հնչական փոփոխութեանց՝ արիական և եւրոպական ճիւղերու մէջ. —

Հնդ. նախլզ. *Dhughater	= *Լատնկերեն.* duhitar, *պահլ.* dukht (*դուխտ*) *հայերէն փոխ առած. Ատն-դուխս, խոսրովդուխս։* = *Յուն.* dugháter, *գոթերէն.* dauhtar, *պատնեէրէն* dus'ti (= *դուշտի*) *հայ բնիկ բառ դուստր։*
Հնխլզ. *leûko	= *Լատնկ.* rôc'is (*լոյս, օր*). *Հին պրսկ.* rasc'ah, *պահլ.* rôc', rôc'ik = *հայ. փոխ առած ոճիկ (մէկ օրական պարէն)։* = *Յնր.* leûkós, *լատին.* lux, lucco = *հայ բնիկ բառ լոյս։*

Արշակունիներու շրջան որուն մէջ կիրարկուած լեզուն անցեր է նաեւ Սասանեաններուն։ Այս լեզուն կը կոչուի նաեւ «Միջին պարսկերէն»։ Այս լեզուով մնացեր է փոքրաթիւ գրականութիւն մը, այսպէս կոչուած՝ պահլաւ գրոյ։ Հին հայերէնի փոխառութեան մեծագոյն մասը սոյն շրջանէն է։ Գիտէ նոր պարսկերէնի շրջան — մահմետական Պարսկաստանի լեզուն, որուն բնորեալագոյն ներկայացուցիչն է Ֆիրտուսիի «Շահնամէ»ն։ Այս շրջանէն մեծ քանակութեամբ փոխառութիւն ըրեր են հայ միջնադարեան երգիչներն ու հայ հաղորդակցութեան լեզուն։

(*) Հնդեւրոպական բոլոր լեզուները 2 մեծ ճիւղերու բաժնուելով՝ սապէս կը հաստատուին. — Արիական են Սանսկրիտն (իր բոլոր ճիւղերով), Պարսկաստանի հին ու նոր բոլոր լեզուները, Պէլուճերէնն, Ամպանճերէնն ու Քիւրտերէնը։ Ուրեմն Ասիոյ բոլոր հնդեւրոպական լեզուները, բաց ի Հայերէնէ։ Իսկ Բ. ճիւղին կը պատկանին եւրոպական բոլոր ազգայ լեզուները, բաց ի Հունգարերէնէ եւ Ֆինճերէնէ, իսկ Ասիայէն ալ՝ Հայերէնը։

ՀնդՆախ. *ghêni-s
= Մնակ. gnâ (կին), պհլ. z'an (= ժան), պաւբ. z'éna (ժէնա). Հայ փոխ առած ժան-ուար բառի մէջ։ Նպրկ. zan-bar։
= ՅՆրն. gunê, գոթթ. kvên-s, պրուսբ. geno, հայ. կին։

ՀնդՆախ. *gôu-s
= Մնկր. gâs, պհլ. gauv. Հայերէն փոխ առած գառ-ա-գան բառի մէջ. (կը նշանակէ կովագան)։
= ՅՆրն. boûs լատ. bos (bovis) պր. gov-edo, հայ. կով։

ՀնդՆախ. *mes, mens
= Մկրտ. mâs, Հպրսկ. mâha, պհլ. mahik, Հայերէն փոխ առած՝ մահիկ. Նպրսկ. mah։
= ՅՆր. mên, լտ. mênsis, պր. mêseçi, Հայ. ա-միս։

ՀնԽախ. *dent
= Մնակ. danta, պհլ. dandân, dandanband, Հայ. փոխ առած դանդան-ք. դանդանաւանդ։
= ՅՆր. odoûs, լտր. dens Հայերէն՝ ատամն։

ՀնԽախ. *dhver
= Մնկր. dvâr-, duras, պհլ. dar, Հայ. փոխ առած՝ դար-ա-պան։
= ՅՆր. thura, լատն. foros, գոթթ. daur, պր. dviri, Հայ բնիկ բառ դուռն, դռն-ա-պան։

ՀնԽախ. *pedo
= Մնկ. pada-m, պհլ. paik, Հայ փոխ առած պայիկ, փայիկ։
= ՅՆր. pédon, լատն. peda, Հայերէն բնիկ հետ-ք, հետ-եւակ։

ՀնԽախ. *nevo-s
= Մնկա. nava-s. Հպրս. nava-sareda, հ. փ. նաւ-ա-սարդ, նոր պակ. nau-sal։
= ՅՆր. néos, լատն. novus, պր. novu, Հայ. նոր, ամա-նոր։

ՀնդՆախ. *astêr
= Մնկ. star, պհլ. akhtar (= ախտար), Նպրսկ. axtar, հ. փ. ախտար-ք։
= ՅՆր. astêr, լատն. stella, Հայ բնիկ բառ՝ աստղ։

Այս օրինակներուն թիւը կարելի էր բազմապատկել, բայց այսքանն ալ բաւական է հաստատելու թէ նոյն արմատը պարսկերէնի մէջ բոլորովին տարբեր ձեւ առած է, իսկ Հայերէնի մէջ տարբեր. ուստի ո՛չ մէկ պարադայի կարելի է ըսել թէ Հայերէնի մէջ պարսիկ բառերու նման եղածները ցեղակցութեամբ առած եկած են. այս նմանութիւնը միայն մէկ բացատրութիւն ունի, այն է փոխառութիւն — Հայ լեզուն ունենալով պարսկերէնի բոլոր հնչուածները՝ շատ հաւանարմութեամբ պահեր է պարսիկ բառերու բնիկ հնչական ձեւը, որով ո՛չ միայն կը ճանչցուին Հայերէնի մէջ պարսիկ բառերը, այլ և Հայերէնի փոխ առած

պարսիկ բառերը մեծ դիւրութիւն կու տան լուծելու Պահլաւ շրջանի բառաձեւերը, որոնք գրուած ըլլալով Սասանեան շրջանին գործածուած իւրատեսակ գրով մը՝ շատ անգամ անվերծանելի են և յաճախ դժուար է ճիշտ կերպով կարդալ զանոնք։ Պահլաւագէտները վստահ ըլլալով հայերէնի պահած հնչական հաւատարմութեան վրայ՝ ուղիղ կերպով կը կարդան այս առեղծուածային տառախումբերը։

Արդ՝ իրը եզրակացութիւն պէտք է ընդունինք, որ հայերէնի մէջ այն բոլոր բառերը, որոնք իրենց հնչուածներով նոյն կամ նման են պարսիկ նոյնանիշ բառերուն, անկէ փոխառուած են հայերէնի մէջ և մեծ մասամբ կը պատկանին Աքեմենեան շրջանին։ Ք. դարուն երբ հայ դպրութիւնը սկսաւ, հայ գրողներու համար նոյն բառերն արդէն վաղուց ազգայնացեր էին և դպիրները բնաւ չէին անդրադառնար անոնց օտար ըլլալուն։ Երկրորդ՝ հնդեւրոպական նախալեզուի արմատ մը բոլորովին տարբեր հնչական վարգացում ունեցեր է պարսկերէնի, և տարբեր՝ հայերէնի մէջ։

Այս փոքրիկ ուսումնասիրութիւնն իսկ շատ որոշ կերպով կը ցուցնէ թէ հայ լեզուի մէջ պրակ. բառի մը ներկայութիւնը ճշդել՝ այնքան այ դիւրին բան չէ և կապուած է մէկէ աւելի երեւոյթներու ծանօթութեան հետ, մանաւանդ երբ ուզուի զայն հասատաւել լեզուաբանական սկզբունքներուն համաձայն, և Մադիսարոս իրաւունք ունի ըսելու. «Ջոր եթէ ատուգաբանէ ոք, մեծապէս սխալէ»։ Մենք պիտի փափաքինք որ այն հայ վարժարաններուն մէջ ուր պարսկերէն կ'աւանդուի, պարսկերէնի ուսուցիչն ուշադրութիւն դարձնէ հայերէնի մէջ փոխառնուած պրակ. բառերու վրայ որոնց թիւը մօտաւորապէս 1000ի կը հասնի։ Այս ուղղութեամբ պիտի դիւրացնէ և հետաքրքրական դարձնէ պարսիկ լեզուի ուսումը, առանց որու՝ կատարեալ հայերէնագիտութիւն կարելի չէ։ Պարսիկ լեզուի հմտութիւնը միջոց կու տայ ճիշտ կերպով հասկընալու մեր հին մատենագրութիւնը, շատ բառերու նախնական նշանակութիւնը որոշելով ու գտնելով անոնց ստուգաբանութիւնը։ Այս արդիւնքը ստանալու համար սակայն անհրաժեշտ է որ պարսկերէնի ուսուցիչը մէկ կողմէն ճանչնայ նոյն իսկ պարսիկ լեզուի մէջ կատարուած հնչական փոփոխութիւնը, միւս կողմէն ալ տեղեակ ըլլայ պարսիկ բառերու հայերէնի մէջ կրած ձայնափոխութեան կանոններուն։ Նոյն պահանջը մենք կը դնենք նաեւ հին հայերէնի ուսուցիչներու համար։

Բերա, 10 Մայս. 1914

Ա. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

Թրխանապցս առոյն Պատրիարքը

Որվեն է Սվերդցի Աբեխա քահանայ Տէր Եղիայեանի

որ Պաղտատի առաջնորդական տեղապահ կարգուած էր։

Հոն ծնաւ 1869ին Միքայէլ (Պատրիարքին աշխարհական անունը) և նախնական կրթութիւնը առաջաւ Պաղտատի Ազգ. վարժարանին մէջ։ Քանի մը տարի ուսուցչութիւն ընելէ վերջ, 1891ին Արմաշի Դպրեվանքը մտաւ և ընդունուեցաւ Դ. դասարանը՝ դասակից ըլլալով անդրանիկ աշակերտներուն։ 1895ին աւարտելով Դպրեվանքը վարդապետ ձեռնադրուեցաւ իր 6 ընկերներուն հետ (Բարգէն, Յոսրով, Մուշեղ, Սմբատ, Ազան և Մաշթոց)։ Մէկ տարի հոն ուսուցչութիւն ընելէ ետք՝ 1897ին Խասգիւղի քարոզիչ, 1898ին Սամաթիա և յետոյ գաւառական պաշտօնի կոչուեցաւ. նախ Կարինի առաջնորդական տեղապահ կարգուեցաւ և այդ վիճակին առաջնորդ ընտրուեցաւ 1901ին։ — 1908 Յունիսի վերջ իբր քննիչ ղրկուեցաւ Վան, որուն առաջնորդական տեղապահութեան պաշտօնը վարեց ժամանակ մը. 1910 ին է որ Տիգրանակերտի առաջնորդ ընտրուելով հոն պաշտօնատարեց մինչեւ իր պատրիարք ընտրուիլը՝ քուէներու բաձարցակ առաւելութեամբ, 30 Օգոստոս 1913ին։ 1910ին եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ։ Մանօթ է թուրքերէն լեզուին։ Գիտէ նաեւ արաբերէն, ֆրանսերէն և քիչ մըն ալ անգլիերէն։ Պօլիս հասաւ 7/20 Նոյ. 1913ին, անցնելով պաշտօնին գլուխը, վարելով զայն ցարդ հրիտասարդական աւիւնով և խղճմտօրէն։

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Կապիկ կերաւ մաճունը՝
Աղջուկին դունչը ըրսեց.
Կ'ազատի յանցաւորը,
Իսկ արդարը կ'ուտի ծեծ:

Ձգնաւոր են չեն ուտեր միս,
Ծոմ կը պահեն ամեն ամիս.
Բայց ձուն կ'ուտին մոմին վրայ
Ջոր չը՛ գիտեր եւ սատանայ:

Կ'ուզե՞ս հանգիստ կեանք վարել,
Այդոց արարմ մի՛ բնեներ.
Կ'ուզե՞ս չաւ օր անցուցանել,
Ամեն բանը մի՛ լրսեր:

Տէր. Ներսէս Մեզպուրեան

Սիրելի Մեզպուրեան (Միրտիչ)

Լրագիրք դուժեցին ազնիւ հարապատիդ՝ Ներսէսի անակնկալ մահը. պատրաստեցայ մխիթարական գրել քեզ, չկարացի, քանզի ես ինքնին անմխիթար էի. սիրտս յուզուած էր ու միտքս ապշած. գրիչս յառաջ չէր երթար և աւելի լալ կը սիրէի քան գրել։ Լալ կը սիրէի քանզի գիտէք՝ թէ որչափ կը սիրէի Ներսէս։ Առաջին անգամ Տաճկաստանի հողը կոխած ժամանակ իմ առաջին ծանօթս ու բարեկամս էր Ներսէս Մեզպուրեան, որ 1865ին դաստիարակութեան պաշտօն կը վարէր ի Տրապիզոն։ Նորա աշակերտքն ու աշակերտուհիքն էին որ, այցելութեանս ժամանակ, հայրենասիրական սրտաշարժ երգերով սիրտս կը վառէին և աչքերս արտասուօք կը տամկացնէին։ Տարիներ անցան այն օրէն ի վեր, Ներսէս հեռացաւ աչքէս, բայց ո՛չ սրտէս ու մտքէս։ Ներսէս Պօլսէն ի Բարիզ կը պանդխտէր՝ բժշկութիւն ուսանելու, ես յերուսադէմ կը տքնէի վարդապետելու։ Ներսէս Ֆրանքօ-Գերմանական պատերազմին առթիւ ի Պօլիս կը դառնար և դիս անդանօր կը դտնէր վարդապետացեալ։ Գիտէք թէ ի՛նչպէս էր մեր սէրն յայնժամ. լոկ բարեկամական չէր այն, այլ եղբայրական ու Դուք էիք մեծ եղբայրութեան կապը։ Ներսէս յԵւրոպա վերադարձաւ և ես յերուսադէմ. տարիներ հոլովեցան և վերստին ի Պօլիս գտանք զմիմեանս։ Դուք, սիրելի Մկրտիչ, Մեզպուրեան գերդաստանի աւագն ու բարերարն էիք, ուստի կը խնդայիք ու կը ցնծայիք, որ Ներսէս, Ձեր օրինակելի եղբայրութեան շնորհիւ, բժշկական պատուաւոր վիճակի հասած է, Ձեր գոհողութիւնքն պսակած և Ձեր նահապետական գերդաստանի փառքն յաւելցուցած։

Ես առաջնորդ էի արդէն ի Զմիւռնիա, երբ Ներսէս յԱնգլիա կը դիմէր և անդանօր ամուսնանալով կը վերադառնար և յատկապէս Զմիւռնէն կ'անցնէր՝ իւր նոր կենաց ուրախութիւնը հազորդելով ինձ և օրհնութիւն ու ազօթք խնդրելով։ 1865 Թուականէն ի վեր Ներսէսի կեանքն հարցասիրական և սիրելի էր ինձ։ Տեսած էի Ներսէս դաստիարակութեան պաշտօնին մէջ, զոր խիստ յաջողութեամբ կը վարէր։ Տեսած էի բժշկական ուսման մշակութեան մէջ, երբ իւր տաղանդն ու հմտութիւնն աճեցնելու կ'աշխատէր։ Տեսած էի գիտութեան և մարդասիրութեան գմայլելի պարապմանն մէջ, երբ կը գտրնէր ու կ'սփոփէր իրեն դիմող ազքատ հիւանդներէն։ Ձեր նահապետական յարկին տակ։ Այս ամէնը տեսնելով հանդերձ, տեսի նաեւ անցած տարի ի Պօլիս՝ թէ ի՛նչ ընտանեկան ու ընկերական պատուաւոր դիրք ունէր, թէ ի՛նչպէս կը յարգուէր ամէնէն իւր ազնուութեան ու բժշկական ճարտարութեան համար և թէ՝ ի՛նչպէս կը սիրէր ինք իւր նահապետական ընտանիքն, ի՛նչպէս կը գգուէր ու կը փայփայէր իւր եղբարց զաւակներն ու իւր

անդրանիկն. ինչպես կը թոթովէր ու կ'երգէր նոցա հետ. ինչպէ՛ս դուարթ էր ու զուարթացնէր իւր բոլոր դերդաստանն իւր ընտանեսէր վարք ու բարքով։

Տեսած էի այս ամէնը, սիրած էի զինքն իբր եղբայր, ու միշտ վայելած էի իւր եղբայրական սէրն ու համակրանքը, և այս էր պատճառը որ իւր մահագուժէն սիրտս դղրդեցաւ, հոգիս վշտացաւ գառնապէս և չկարացի անցած շաբթու մխիթարական գրել Ձեզ։

Արդարեւ մահուան երեւոյթը նոր բան չէր, քանզի կեանք ու մահ խառն կը տեսնենք ամենուրեք և մահը չէր այնքան որ սիրտս կը խոցէր, այլ այն հանգամանքներն ու խորհրդածութիւնք, զորս ներսէսի մահը կը զարթուցուներ մտացս մէջ։ Քանզի ընկերականութիւնը կը զրկուէր մի ճարտար բժշկէ, որ աշխատասիրութեան ու գիտասիրութեան տիպար էր։ Հայութիւնը կը զրկուէր մի ազնիւ Հայէ, որ քրտնաթոր ջանիւք զարգացման բարձր աստիճանին հասած էր և կենդանի օրինակ էր ինքնին թէ մի պարզ շինականն անգամ կարող է մեծ կատարելութեան հասնիլ։ Մեզպուրեան գերդաստանը կը զրկուէր մի ընտանեսէր անդամէ, որ իւր փառքն ու պարծանքն էր։ Դեռահաս ամուսին մը կը զրկուէր իւր լծակցէն ու նեցուկէն և մատաղ մանկունք կը զրկուէին իրենց հոր գգուանքէն ու փայփայանքէն։ Ո՛, և Դու, սիրելի Մեզպուրեան, ո՛չ միայն կը զրկուէիր սիրելի հարազատէդ, այլ յաւէտ գաւակէդ. քանզի Դու միայն եղբայր չէիր ներսէսին, այլ և հայր։ Ուստի և շատ ծանր էր ինձ գրել քեզ, ինչպէս որ ծանր իսկ է ամէն վայրկենիս, թէեւ բաւականին օրեր անցած են յետ մահուան ներսէսի։ Եւ ինչ է ծանրութիւնն. — ահա բացատրեմ քեզ։ Իբր մարդ կը ցաւիմ, կը վշտանամ. իբր քրիստոնեայ և քրիստոնէութեան վարդապետ՝ կը փափաքիմ, կը կը ջանամ նախ դիս և ապա այլս մխիթարել։ Երկու զգացմունք — մարդկային և քրիստոնէական — կը մրցին յիս։ Կեղծել չդիտեմ, վիշտ ու մխիթարանք միասին կ'ղգամ. ո՛չ ցաւոց մէջ կարեմ մխիթարութիւնս ծածկել և ո՛չ մխիթարութեան մէջ՝ ցաւս։ Բոլոր սրտովս կ'ղգամ և կը խոստովանիմ, որ մահն ո՛չինչ է այն մարդոյն համար որ կենաց նպատակը հասկցած է և իւր կեանքով անմահ անուն գնած. բայց երբ կը տեսնեմ թէ Աղգին մէջէն, մարդկութեան մէջէն նշանաւոր անհատ մը կը պակսի, սիրտս կը յուզի ու կը խռովի։ Վայրկեաններ կան, յորս մարդոյ մտախոհութիւնը կը տկարանայ և լոյսը կը նսեմանայ։ Այս պահուն մէջ է ահա՛ քրիստոնէական զօրութիւնն ու յաղթանակն և ահա՛ այս զօրութիւնն է որ կը քաջալերէ դիս ասել. — Մահն ոչինչ է մարդոյ համար, քանզի մահկանացուն մարդոյ մարմինը կամ կեղեւն է, և ո՛չ թէ բուն մարդը. բուն մարդն հոգին է՝ մարմին հագած. և ինչ է մարմինն զկնի մահուան, եթէ ոչ՝ մաշեալ հագուստ. ինչ է զգայական կեանքն յետ վախճանի, եթէ ոչ՝ երազ անցողական։ Հոգեկան կեանքն է ուրեմն, որ արժանիք ու զօրութիւն ունի երկրիս վրայ, զոր մահը կարող չէ երբեք յափշտակել, և որ անմահ է և ո՛չ երկրային։ Հետեւապէս այն

մարդն որ հոգեկան մեծութեան ու զարգացման կը դիմէ, նա իւր կենաց ամենաարժէք նպատակին ու անմահութեան կը դիմէ։ Իսկ որ անասնական ու զգայական կեանքէն կը բարձրանայ, անմահութեան անհունութիւնը կը թեւակոխէ և անսպառ շնչով կը շնչաւորի։

Ներսէս շինական կեանքէն բժշկական կենաց բարձրացած էր. իրեն օգնելէն զկնի՝ այլոց օգնելու բարձրութիւնը թեւակոխած էր. կարմիր ասել որ իւր կենաց բարձր նպատակին դիմած էր. մարմնաւոր հիւանդութիւնը կ'ապաքինէր՝ հոգեկան առողջութիւնն անվթար պահպանելու համար։ Նա վշտաչարչար մարդկութեան բարեկամն էր, ինչպէս և ամեն ճշմարիտ բժիշկ։ Մարդոյ մարմինը կամ հոգւոյ կեցութ, չասեմ իւր

† Մելիքեդեկ Եպիսկ. Առաքելեան (1900)

գոյատևութեան, իւր ծննդեան առաջին վայրկենէն՝ ենթակայ է ամեն վշտակրութեան։ Տագնապ կը տագնապի, ցրտէն կը դողանայ, հովէն կը տատանի, անշարժ օդէն կը թախկանայ, չուտելէն կը նուազի, շատ ուտելէն կը գայլայի; ամէն օր վտանգ, ամէն ժամ փորձանք անպակաս են իրմէն։ Ու ինչ են բժիշկներն, եթէ ոչ այսքան վշտակրութեանց ափսիչներէն վշտաչարչար մարդոյն օգնելու համար՝ ամէն վիշտ յանձն կ'առնուն, անկկիզ ժանտախտի ու մահատարաժամի աւերածներուն մէջ կը մտնեն և մարդիկ կ'ազատեն, պատերազմի արհաւրալից դաշտին մէջ վիրաւորելոց մխիթար կը հանդիսանան, ծնելոյն կ'օգնեն և հոգեվարքին մահճակալէն չեն հեռանար։ Ներսէս ինքնայօրդոր և ինքնաշխատ այն

մարդասիրութեան ասպարէզը մտած էր, և միթէ մահ ունի մարդասիրութիւնը։

Շատ շէներու և ազանիներու մէջ ծոյլ ու դանդաղ և ընդարմացած հայութիւնը շատ բան կարող է օրինակել Մեղպուրեան նահապետական գերդաստանի կեանքէն — սէր աշխատանաց և յառաջդիմութեան, սէր ազգութեան և կրօնի, սէր օգնութեան և ապագային վերաբինութեան։ Այն բնաւորիքները կամ այն անհատներն որոնք զարգացման ու հոգեկան կենաց մեծութեան կը ձգտին, նոքա մարդկութեան մեծ նպատակի գործաւորներն են և նոյն իսկ աշխարհիս վերայ անմահութեան անուշութիւնը կը ծաւալեն։ Քանզի ճշմարիտ մարդն անմահութեան զաւակ է. նա տարիներու և ժամանակի հոսանաց մէջէն, մահուան ահերկնեղու մէջէն իւր ընթացքն միշտ կ'ուղղէ դէպ ի կատարելութիւն և անեղծութիւն։ Մարդն Աբարչի նպատակին սպասաւորն է աշխարհիս վերայ. նա Աստուծոյ գործակից է և անմահութեան մշակ։ Երկինք և երկիր կ'անցնին, բայց մարդը չանցնիր։ Այս մեծ կոչումն է որ մարդը կը բարձրացնէ և այս մեծ նպատակը պիտի լինի մարդոյ գործունէութեան ճշմարիտ հրապոյր։

Ձեմ կամիր երկարօրէն անմահութիւն քարոզել քեզ, սիրելի Մեղպուրեան, քանզի դու ինքնին անմահութեան մշակ ես դաստիարակութեանդ պաշտօնիւ։ Ձեմ կամիր քրիստոնէական աւետարանիչ լինիլ քեզ, քանզի դու ինքնին սիրող ես Աւետարանի որ ամէն միթիթարութիւն կը պարունակէ իւր մէջ։ Ձեմ կամիր յիշել՝ թէ ո՛րչափ ծանր էր պաշտօնդ բնաւնիկան շրջանին մէջ և ո՛րչափ ծանրացաւ, քանզի դու ինքնին գիտակ ես որ նախանձառութեան ճանապարհի եզերքը միայն յայտնի է մեզ. իսկ բուն ճանապարհը խորհուրդ է մեզ անհաս։ Մեր ամէն ծանրութիւնքն իսկ թեթեւ են, երբ նախանձառութեան կամքն օրհնելով կը տանիմք. նախանձառութիւնն է մեզ կեանք ու լոյս պարգեւողը, կար ու գօրութիւն տուողը, մեր թախիծն ու տրտմութիւնը փարատողը։ Նախանձառութիւնն է որ գարնան ու ամրան ոսկեծոլի աւուրց կը նշոյլ իւր ամէն սքանչելիքներով։ Նախանձառութիւնն է որով արեգակը կը ճառագայթի, ամպերը կը ցօղանան, լուսինը կը լուսաւորէ և բնութիւն համբերէն կը ծառայէ մարդոյն։ Նախանձառութիւննն է որ նահատակուեր գիշերի մէջ անքուն կը հսկէ մեր վերայ, փոթորկաց և արհաւրաց մէջ ապաւէն կը հանդիսանայ և մեր ցաւոց ու վշտաց ալեկոծութեան մէջ կ'առաջնորդէ զմեզ ի շաւիղ զգուշաւորութեան։

Օրհնենք աւրեմն, սիրելի Մեղպուրեան, օրհնենք նախանձառութեան կամքն և իւր միթիթարութիւնն ու հովանաւորութիւնն հայցենք Ձեր նահապետական գերդաստանի բոլոր վշտակիր անդամոց համար։

Զմիւռնիա, 15 Նոյ. 1880

Մ. ԵՊՍԿ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ

Դպրեվանքի Ադիւճը

Եկեղեցականաց դատաբարակութիւնն խնդիրը ներհակընդդէմ քննադատութիւնաց նիւթ եղած է անոնց որոնք ազգային գործերով կը զբաղին, և որովհետեւ մեր այժմեան դիրքին մէջ անհնար է եկեղեցին ազգէն զատել, եկեղեցական տեսակէտն ալ դիտողութիւններ կը խտանայ։

Անուա կամ թերուա եկեղեցականներու կը հանդիպին... իսկոյն կը սկսին բղաւել, թէ եկեղեցին կ'անարգուի, եկեղեցականութիւնը կը նախատուի, ժողովուրդը կը զրկուի, հան-

Ադիւճօու Դպրեվանքը

բային պատիւը կը կորսուի, ազգն անխնամ կը թողուի, և այս տեսակ չատ մը մեղադրանքներ։

Ուսանող ըսուելու չափ բանդէտ և բանիմաց եկեղեցականներ կը տեսնեն... կը սկսին խծրծել թէ իմաստակութիւնն կը հետեւին, իրենց շրջանակը կ'անցնին, եկեղեցական ազգութիւնը կը զօրացնեն, կղերականութիւն կը ստեղծեն, ազգային շահերէ կը հեռանան. և այս ոճով կը չատաչեն։

Մենք չենք կարծեր որ խնդիրը զժուարին ըլլայ։ Մ'չ ոք պիտի չատակնի անուտութիւնը չատագովել. ո'չ ոք պիտի կարենայ ուսումը մոլութիւն կարծել։ Ուսումը միանակար կրնայ զառնալ՝ երբ անվորձներու, կամ կիրքէ մղուողներու, կամ չահագէտներու ձեռքն իյնայ։ Ուսումն անկասկած բան մը կը զառնայ՝ երբոր մտաւորական հմտութեանց ընկեր չու-

նեննար ուղիղ բարոյականի սկզբունքները։ Ուսումը վսեմագոյն կ'ըլլայ՝ երբոր իր անձնական հաճոյից գործիք կը ճանչցուի։

Այս անտեղութեանց մէկ դաբմանը մասնագիտական ուսումն է. ոչ այն ուսումը որ հանրագիտական տեղեկութիւններով պլշտիած՝ ամէն խնդիր լուծելու յաւակնութիւն կ'ունենայ, այլ այն ուսումը որ յատուկ նիւթի մը շուրջը գիտակցաբար կը զբաղի, և իւր նիւթին ամէն կողմերով ուսումնասիրած է։ Մեր մեծ դժբախտութիւնն այս մասնագիտական ուսման բացակայութիւնը։ Ամէն շրջանակներու մէջ, երեսփոխանութիւն, վարչութիւն, Խմբագրութիւն, Ուսուցչութիւն, ոչ մասնագէտներ են որ այս ճիւղերով կը զբաղին, այլ ամէն բան գիտնալու հովեր առնողներ, որ խօսքի տէր կը դառնան, և գրիչի մագիստրոսներ կը կարծուին։

Եկեղեցիին դուռը չգիտցողներ՝ եկեղեցւոյ գործերուն վրայ վճիռներ կ'արձակեն, վանքի երես չտեսնողներ՝ վանական կանոնագիրներ կը յօրինեն. հաւատքի սկզբունքն ուրացողներ՝ կրօնական խնդիրներ կը լուծեն, բարոյական սկզբունքներ անարգողներ՝ բարոյագէտի դեր կը վարեն։

Եկեղեցական մասնագիտութիւնը մեր ազգային աւանդութեան հիմնաքարը կրնանք հոչակել։ Եթէ քիչ մը պատմական էջերը թարթափենք, պիտի տեսնենք Լուսաւորիչներ, Ներսէսներ, Սահակներ, Մեսրոպներ, որոք եկեղեցական ուսմանց հաստատութիւններ կը հիմնեն և արդիւնաւոր եկեղեցականներ կը պատրաստեն. Ճոներ, Շնորհալիներ, Սեաւխաչեցիներ, Որոտնեցիներ, Տաթեւացիներ, Ալբակուենցիներ, Հոթոցեցիներ, որոնք կարգ ըսած կարգին նոյն ճանապարհն կը հետեւին. մինչեւ Բագրեւանցիներ, Կոլոտներ, Նալեաններ, Կազդուռանցիներ, Երեւանեցիներ, և անոնց հետեւորդներ։

Մինչեւ իսկ համարձակութիւն կը զգանք բարձրաբարբառ հոչակել, պատմութեանց վրայ կրթնելով, թէ եկեղեցական ուսմանց նուազման միջոցները՝ ազգային կեանքի անկման ալ առիթներն են։

Ահա այն տեսութիւնները որոնք մեզ առաջնորդեցին Դպրեվանքի մը հիմնարկութեան, երբ աւելի բարձր կը հնչէին

եկեղեցականաց անբաւականութեան դէմ գանգատներ։ Եթէ այդ նպատակին համար մեր կարողութեամբ աշխատեցանք մենք, Օրմանեան և Դուբեան, մեզի պաշտօնական հովանաւոր ունեցանք Աշըքեան պատրիարքը, և նիւթական պաշտպան ունեցանք Աբիկ Ոսճեանը։ Արդիւնքին հաչակել թերեա իւծի չկրնար, բայց իմ միտքս ներբողաբան ըլլալ չէ, այլ լոկ պատմաբան, եղելութիւնները պարզաբանող մը։

Նախապէս ըսեմ թէ միաւորնիս միայն վարդապետ հաստցընել չէր, այլ եկեղեցական կացութեան գործացում տալ վարդապետով, քահանայով և վարժապետով։ Այնպէս որ Դպրեվանքի աշակերտներէն հազիւ տասնէն մէկը վարդապետ եղած է, և թիւը 33 է միայն. մինչ բազմաթիւ են ուսուցչութեան հանուղները, մանաւանդ գաւառներու մէջ։ Դժբախտաբար սակաւաթիւ են քահանայութեան հանուղներ, և ասոր պատճառն ալ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ փոքր ի չատէ կրթական վիճակ և ուսման պաշար առնողներ, իրենց համար գոհացուցիչ չեն գտներ այժմեան դրութեամբ քահանայից յատկացուած չրջանակը, որ ոչ կենցաղական առատութիւն, ոչ յառաջադիմութեան ասպարէզ, և ոչ աշխատութեան թեթեւութիւն կը խոստանայ հանուղներուն։

Ես չեմ քաշուած քահանայական դասուն փառասիրութիւնն ընդէմ և անոնց սեփական իրաւունքներն իրենց դարձընելու պէտքը զգացնել, մինչև իսկ եպիսկոպոսական աստիճանը քահանայական դասակարգութեան լրումը ճանչնալէ և վարդապետական կոչումէն օտար համարիլէ։ Այլ տեսական չրջանակէն դուրս չելի և չեմ կրնար երթալ. գործնականը հեղինակաւոր իշխանութեան և հանրային մտայնութեան կը պատկանի։ Վերոյիշեալ 33 վարդապետներէն չորսը վախճանած են են արդէն (Թաթիոլ, Վահրիճ, Կորիւն, Եղիշէ), երկուքը՝ բնոր անտանելի գտած և հեռացած են (Մաշթոց, Մեհրուժան), իսկ մնացած 27ներ աշխատութեան մէջ եղած են միշտ, և այժմ ալ անգործ հանդիսատ փնտռող դասակարգին չեն պատկանիր։ Պատրիարքական գահէն մինչև յետին վիճակներու սխմոններ, Դպրեվանքցիներու յանձնուած են, և ո՛չ ոք պիտի կարենայ երկուանալ թէ չատ տագնապալի պիտի ըլ-

խմբանկարը կը ներկայացուցէ Արմաշի Դպրեվանուց առաջին հունձը: *Ոտի կեցողներն են՝ աջեն ձախ՝* 1. Աղաճ, 2. Սմբատ, 3. Մաւթոց (այժմ Ներսէս Փափազեան) վարդապետներ: *Նստողներն են՝ աջեն ձախ՝* 1. Զաւէն (այժմ Պատրիարք), 2. Բարգէն, 3. Օրմանեան Ս., 4. Խորոմ, 5. Մուշեղ վարդապետներ: — Դպրեվանքին 25ամեակը լրացաւ նախորդ տարի: Խնամակալութիւնն ու եկեղ. դասը գեղեցիկ գաղափարը յղացան նոյն յոբելեանին առթիւ կերպարանելու պատկերազարդ փառաւոր յուշարձան մը բանձրանատոր որուն մէջ համանուն վանքին անցեալն ու ներկան պատկերացած են եւ ուր իրենց խնամեալ յոդուածներն ունին Միաբանութիւնն ու աշակերտութիւնը: Մամուլի տակ է այս հատոր զոր թղթատող ամէն Հայ մեծագոյն վայելքը պիտի ըմբռնէ ե՛ւ գրական ե՛ւ գեղարուեստական կրկնակ տեսակէտներով, — գործ Մ. Յովակիմեան Առեւտր. Նոր Տպարանին:

լար ազգային վարչական կացութիւնը, եթէ Դպրեվանքի միաբանները չըլլային: Անոնք են որ մերթ ընդ մերթ գրական աշխատութիւններով երեւան կու գան եկեղեցական դասակարգէն, անոնք են որ բեմերու վրայէն ուսնկղրութեան կ'արժանանան, անոնք են որ վարժարանական աշխատութեամբ կը զբաղին, անոնք են որ ժողովրդոց մխիթարութեան կը հետեւին:

Աչկցուցէք քահանայական աստիճանով եկեղեցւոյ ծառայողները, աչկցուցէք քաղաքներու մէջ ուսուցչութեան նուիրեալները, աչկցուցէք գաւառական դպրոցներու մէջ ոգի՛ ի բռին աշխատողները, աչկցուցէք եկեղեցւոյ սպասաւորութեան մէջ գտնուողները, և կ'ուսնեանաք Դպրեվանքի արդիւնքին կշիռը:

Դպրեվանքցիներէն ոմանց վրայ՝ այս կամ այն կերպ խօսուած ըլլալը մեզի ալ ծանօթ է. վերջապէս Դպրեվանքցիներ մարդկութիւնը չմերկացան և հրեշտակներ չեղան: Բայց եթէ այնպէս խօսողները եկեղեցականներ են, յայտնապէս հրաւէր պիտի կարդանք որ աներեսի ի ձեռջ յառաջ անցնի առաջին քարն արձակելու: Իսկ եթէ աշխարհիկ ժողովրդականներ են, պէտք է յիշենք մեր զուգես կրաներ, ի զուր ուրիշներու հաշուոյն զմեղուկս վառներ: Շատ անգամ նախանձայոյզ եռանդն է, կամ, բծախնդիր պահանջն է որ Դպրե-

վանքսյոց վրայ կը մեղադրուի, այլ այս՝ ոչ մոլեկան կերպի, և ոչ չահախնդիր միտքի, և ոչ ազատեղեալ սիրտի հետեւանք է, այլ լոկ չափազանց, ըսենք եւս, անխոհական ձգտումնեբուս հետեւանք է միայն։

Մենք ուզեցինք իրողութիւնը պարզաբանել, առանձին անկեղծութեամբ և կատարեալ անկախութեամբ։ Ընթերցողներուս կը թողունք իրենց եզրակացութիւնը քաղել։ Մենք մեր կողմէն արդիւնաւոր հատատուտութիւն մը կը գտնենք Դպրեվանքը, և ազգային պէտքերուն անհրաժեշտ պահանջ մը։ Կը մաղթենք որ ան՝ իբ բարձրութեան մէջ պահուի, մանաւանդ թէ օր աւուր զարգանայ, և Ազգն ու Ազգայինները կը հրաւիրենք որ իբրեւ քանչիւրն ըստ իբ կարի անոր պահպանութեան և բարգաւաճման նպաստէ, մանաւակցելով քառնեհինգ ամեայ յոբելենական տարեդարձին առթիւ կազմակերպուած ձեռնարկներուն։

Երուսաղէմ, 4 Յունիս 1914 ՄԱՂ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

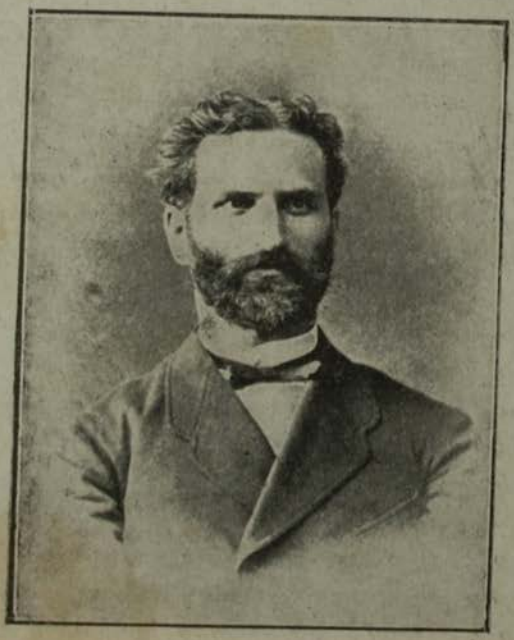

Ոգեհաւոց Թովմաս

Եպայեան (Օրթաքէօյ)

Միսաքիրի համար Իֆռամ

Անցեալ տարի «Օսմիթնալ կնդակ մը» խորագրով գրուածք մը հրատարակեցինք՝ ի գրուշութիւն զարդասիրութենիք Պոլսոյ Հայուհիներու: Շարադրողը ՅԱԿՈԲ Պատրիարքն էր, բայց ո՛չ ՆԱԼԵԱՆ, ըստ որում **1840** *ին Պոլսոյ ապրուին վրայ գտնուողը ՍԵՐՈԲԵԱՆն էր: — Ուղղելով մակաւնունքի այդ վրիպը, կը փութանք ՁՈՒԽԱՃԵԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍ Պատրիարքի գրչին ներած ներշնչման «Օսմիթնալ» կնդակ մըն ալ հրատարակելով մեր ընթերցողներուն, յանձնառութեամբ որ ուշի ուշով կարդան զայն եւ տեսնեն թէ ասկի* **70** *տարի առաջ հայ Պատրիարք մը ի՛նչպէս նախանձախնդիր է եղեր ժողովրդական սիւռմէին նկատմամբ, յատկապէս ազգ. ժողով գումարելով եւ պաշտօնապէս հրամայելով ամեն դասակարգի Պոլսահայերու որ «իֆռամ»ի սովորութենէն ետ կենան եւ կարի՛ չափաւորեն ինքզինքնին համար ընդհանուր անպիտ ծախքերնին: Ներկայ տնտեսական տագնապին մէջ, կրկնապէս շահեկան կը դառնայ անոնց յորդորական կնդակին ընթերցումը:*

. . . Սիրով եւ օրհնութեամբ գիտութիւն լիցի հաւատոցն Ազգիս, զի ի 1845 Դեկտեմբեր 20 յաւուր հինգշաբթի՝ ի Պատրիարգարանս ազգային մեծաժողով գումարեալ, յորում ներկայացան օրհնեալ Ազգիս գլխաւոր ազնուական ազգասէր ազգախնամ Ամիրայք, նաեւ գլխաւոր հանգիստացեալ գամենեսեան՝ ի նոյն հանդիսի ժողովոյ՝ ստորագրութեամբ եւ կնիքովք ամենեցուն, յորոց մին այս իսկ է, զի չեն այսորիկ ազգովին ըստ ամենայնի արգիլեալ է ի տանց հայազգի ժողովրդականաց մեծաց եւ փոքունց առ հասարակ Անուանն որ է Քէչէլ, եւ Շերպէթն, զի մի՛ տացի ամենեւին ումեք միաձիրի, այլ միայն խաւիղ, եւ ոչ այլ ինչ. եւ մի՛ լիցի նեմիճ եւ Շեհէրլամէ հանել, Գինի կամ Ամպէրիճ կամ Բախի տալով պատուել. որ տայ եւ որ ուզէ՝ պարտական գտանի առաջի Ազգին. զի այսոհիւ բնաւ փոքր ինչ հատարին չաչս ոմանց, բայց զմարդն մեծամեծ բարեաց արժանացուցանեն, զի մեկ թաղիս Անուանն բնաւ ոչ ինչ բան մի հատարիմ, բայց վասն այնր մտածեցէք թէ ամ չամէ չո՛րհան ղուռնէ զրկի մարդ, եւ տուն գլուխ սակս Անուանի եղեալ մասանցն ի գումար առեալ՝ գբազմագումար դրամս ի քիւ

առնուէ, այնման դրամ ՚ի հսակ Ազգիս մնալն միթէ վնա՞ս ինչ իցէ, եւ այլն:

Նոյնպէս եւ ի Տավէթի՝ մինչ կոչէ զոհ ՚ի տուն, թէ յո՞րման մեծաց ծախուց ելանէի, վասն որոյ որոշեցաք յերիս կարգս Տավէթի. Էլայն (*հշա* կամ *աշա*, արբ. բարձր՝ հարուստ դասակարգ) ի Տավէթի հօրն տեսակ կերակուրս պատրաստեցէ, եւ Էվասեն (*հվասթ*, արբ. միջակ դասակարգ) հինգ տեսակ, եւ Էսենայն (*հսնա*, արբ. խոնարհ՝ աղքատ դասակարգ) երեք, եւ առաւելն հան զսոսին արգիլեալ է ազգովին. եւ որ ապախս առնէ զգրեցելովս՝ ազգասիրութեան կանոնաց հակառակ լինի, եւ պարտաւոր զանձն կացուցանէ առաջի Ազգին, ՚ի հարկէ եւ յանդիմանութեան արժանաւոր գտանի, յորոց զգուշացուցեալ զձեզ՝ յորդորեմք սիրովն Աստուծոյ ՚ի հնազանդութիւն ազգօգուտ կանոնացս այսոցիկ. եւ որք կատարէք զհրաման մեր՝ լերուք ողջ եւ զօրացեալք ի Յիսուս Քրիստոս:

1845 Դեկտեմբեր 20

Ի Պատրիարգարանս Ամենայն Հայոց
որ ՚ի Կոստանդնուպոլիս

Ազգ. ճեմարանի բանասէրք Լors Պայրըն որ միջոց մը Ս. փոխան ապրեցուցին իւրեանց վիճակեցեալ տեղեաց:

Երկու Պատրիարքներ

ՈՐ ԿՐ ՀԱՆԳՉԻՆ ՍԿԻՍԱՐԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆՈՑԸ

Տահարձաւ Տ. Տ. ՍԱՐԳԻՍ Արքպ. ՏԱՐԱԲԱՇԵՄԵԱՆ Ա.ԳՐԻՒԱՆՈՒՊՈԼՍԵՑՒՑ եւ Պատրիարգի Ս. Պօլսոյ

1865 Յուլիս 28

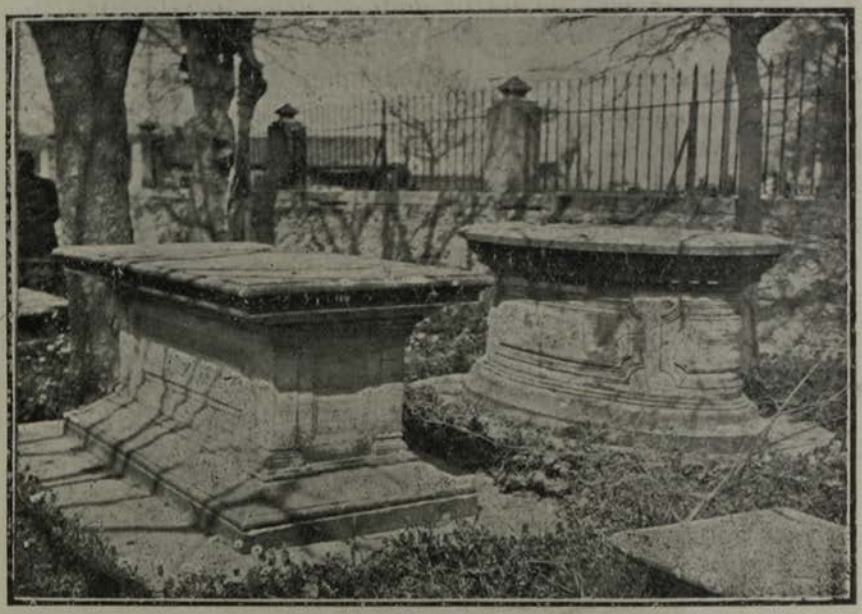

Տապան հանգուսեան Արթոյ Ս.թոռոյն Երուսաղէմի վիտպան Ս. Պօլսեցի ՆՈՒՒԱՐԻՍ Ա.ՐՔԵՊԱՇԻՒ որ ոտքսմեայ ժամանակաւ Պատրիարգ կարգեցաւ Ս. Պօլսոյ, յորմէ կամովին հրաժարեալ առանձնացաւ ի տան իւրում ի Խրխուպօլիս (Սկիւտար), ընդ հովանեաւ Ս. Խաչի չհնազանդելոյ յամս 29, եւ ի հասակի 67 ամաց կենաց իւրոց հանգչեալ Էջաւ յայլ գերեզմանի զոր ինքն էր պատրաստեալ, ուր այժմ խնդրէ ընթերցողացդ Ս. աստուած ողորմի:

Ցամի Տեառն 1850 Յուլիս 31

ՍԿԻՒՏԱՐԻՆԵՐՈՒՆ ՀԱՅՏԸՆԸ

. . . Թէոդիկ. — Տարեցոյցիդ համար նեբիակ կը դրկեմ **71** տարուան անթիմա մը։ Պարունակութենէն դիւրաւ կ'ըմբռնուի Թէ երեք քառորդ դար առա՛ջ ալ Սկիւտարի մէջ պիցիամագներ շատ կան եղեր, բանի որ մեր արուարձանէն «խօսք հասկցող մը» կը փնտռէ ժամանակին յոյժ բարձր. Սրբազնութիւնը։

Սկիւտար, 12 Յուլ. 1914

ՅՐ. ՀԱՋԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

(Թաղական Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ)

Բարեկրօն Աւագ և Ազնուական Բնդ. Սր. Խաչ Եկեղեցւոյ. — Յառաջիկայ չարաթի օրը՝ Եկեղեցական ազանութենէն մէկը, և ձեր կողմի բնակիչներէն խօսք հասկացող գլխաւոր մէկ մը, նաեւ մուխտարը և քհնայն հետերնին ունալով ի ժամ 4 ին գայք գանըվիք ի Պարբրնա. որովհետեւ Տէրութենան հրամանաւ հարկաւոր ծանուցանելիք ունիմ ձեզ։ Ողջ լերուք։

ԱԾ.ԱՏՈՒՐ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

1843 Դեկտ. 16, ի Պտրճ.ի

Ն.Ը. Սուլթանը

Փուատէն Յուսէիի

ՊՕՂՈՍ ԴԵԼՓԵԱՆ.—Ծնած է Սրաբկիրի Վաղչէն գիւղը։ Կանուխէն Պօլիս գալով, նիւթ. կրճուխիւնը կ'սառնայ հոն։ Կը մտերմանայ բանաստեղծ Դուրեան Պետրոսի հետ, որուն մահուանը վաղորդայնին՝ Եփրաս թերթի մէջ (12 Փետր. 1872, թիւ 53) կը հրատարակէ պարզ ու սրտագին գրուածք մը, որուն վերջամասն է հետեւեալը.— Դեռ աւիւս մ'առաջ երբ «Մօսիւիֆ» ըսի, «ես մեռնելու եմ, մա՛ի խօսք» ըսաւ. ինծի պարտք դրաւ «Թէ երբ որ մեռնիմ, դարձեալիս վրայ ձա՛ռ խօսք» ըսաւ. «Իսկ երբ գալ տարի գաս Պաղչար Պաշի, սեւ հողիս վրայ արտասուէ՛» ըսաւ։ Վա՛ի, չուռ պատանի, ես սիրտ երգեմ ու հոգւոյդ երգեր, ա՛լ իմ խօսքս հատաւ...։ Բնաւ, սեր ու վիշտ ձեզ կար անբաժան։ Անմահութիւնն արդ ձոյդ ըղձայ կայան։ Հառաչ, աւա՛ղ, ո՛ափսոսանք վիայն։ Ահա՛ խօսք եւ ձառ դարձեալիդ վրան...։ — Դելփեան, իբր Սանասարեանի տան, իր մեծվրժկն. ընթացքն աւարտած է Իէնա, Սթրազպուրկ և Ցիւրիխ, Արուեանի, Մատաթեանի և Սողիկեանի հետ։ 1879 ին ծննդավայրը դառնալէ վերջ, 1880 ին անցած է Կարին, ուսուցչ. պաշտօնով, մինչեւ բացումը Սանասարեան վրժրն.ի, 1881 ի աշնան։ Հոն հազիւ $1\frac{1}{2}$ ամիս պաշտօնավարած, կը մեռնի 18 Նոյեմբերին՝ ուղեցային կամուրջի հետեւանքով։ — Մատնագիտական ճիւղ ընտրած էր ուսուցական դիտութիւնները։

Ոսկի եւ երկար երկու Տիգրաններ

Երկու-քն ալ սիրուած և սիրելի էակներ որ վաղաժամ գերանդեալ՝ յաւիտենականութեան ծոցը կը հանգչին այժմ, ինձ՝ ամօք աւազադուներն թողլով կրկնել իրենց յիշատակը։ Երկու պատուական Հայեր, երկու իսկական տագանդներ, երկու ամրիծ սրտեր, երկու անխոնջ մշակներ, երկու ազնիւ հոգիներ։ Մին հայ գրականութեամբ կ'զմայլէր, միւսն հայ իրականութեամբ կը տոչորէր, երկու-քին ալ յանգակէտը նոյն, եթէ ուղղութիւնը տարբեր, — հայ ցեղի և անուան նախանձայուզութիւնը։ Երկու-քն ալ ճանչցայ միեւնոյն չարանսիհ աստղի և երկնքի տակ, երկու-քին ալ ներկայ եղայ սկզբնական երկանց, երկու-քին ալ խորհրդակից, խօսակից և ըղձակից եղայ։

Ա.

Տիգրան Ելքէնճեանը որ այնքան թարմ և քաղցր յիշատակ ձգած է նոր սերնդի մէջ, անծանօթ և աննշան էր յայնժամ։ Կէտիք-փաշայի զառիվայրին ստորոտը տուն մը կը բնակէր, Գատրկայի վրայ, ոչ շատ հեռու ինէ որ նոյն զառիվերի գլուխը լինելով, գրէթէ դրացի էինք միմեանց։ Մետադական գործերով զբաղելով, յաճախ ենթակայ կը լինէր այս կարգի աշխատութեանց հետեւանք անհանգստութեանց և յաճախակի առիթներ կու տար ինձ դինք տեսնելու. բայց տեսակցութիւնը միմիայն բժշկական գետնի վրայ չէր ձեւը, բուռն ախորժ մը կը ցուցնէր գրական նիւթերու վրայ խօսելու և զարմանօք կը տեսնէի թէ դոց գրքեր և մեռեալ տառեր չէին իրեն համար հայ հրաշակերտները։ Որոճացած, ըմբռշխնած և իւրացուցած էր գրէթէ բոլոր նշանաւոր հեղինակները որոնցմէ երկար հատուածներ ալ կարող էր արտասանել յիշողական հիանալի ճշդութեամբ։ Ինքն ալ իր կարգին բաւական յաջող փորձեր ըրած էր զոր կը թելադրէի որ հրատարակէր։

Ինձ համար յայտնութիւն մը, անհաւատալի իրողութիւն մը եղած էր տեսնել թէ ի՛նչպէս օրն ի բուն բովերու, քուրաներու, հալոցներու, խառնոցներու թանձր աշխարհին մէջ կեանքը թաւալող երիտասարդ մը դաղտնիքը գտեր էր հաշտեցնելու այս կոշտ աշխատութիւնը մտաւոր բարձր մշակութեան հետ և կրցեր էր ա՛յնչափ զարգանալ ա՛րչափ նոյն իսկ արուեստիս և պարապմանց գրագէտներու մէջ հազուագէպ է հանդիպիլ։

Պիտի բսեմ թէ նախապաշարում մ'է ուրեմն կարծել թէ շուկայ և գիրք անհամադաշն են, բայց ոչ. ճշմարտութեան մա՛ս մը միայն կայ այս նախապաշարման մէջ և այն մեր Հայոց իրականութեան մէջ ուր մեր շուկայիկները վարժապետութիւն սովոր են կարծել և անուանել ինչ որ գիր և ճաշակ կը բուրէ։ Ծատր ազգաց մէջ հակառակին կը հանդի-

պինք. չեմ ըսեր թէ ամէնքն ալ առհասարակ զարդացեալ միտք և գրական պաշարներ ունին, ո՛չ, բայց ամէնքն ալ ընթերցասէր են և գոնէ որոշ մշակութեան հասած և գէթ, որ մեծն է, չեն առեր տաղանդի և ճաշակի արտայայտութիւնները, չեն ցուցադրեր այն կարեվէր արհամարհանքը որ մեր գործի աշխարհին մէջ այնչափ ակնառու է։

Այս նկատումներն ինքնին բաւական էին բարձրացնելու ոգեզացեալ ելքէնճեանին արժանիքը, եթէ տաղանդը ինքնին իրական բարձրութեամբ չպահանջէր իւր բաժինը։ Այս սեփական արժանիքն էր որ ժամանակին տեսած, մղած և քաջալերած էի ես իմովհանն։

Անցան ժամանակներ, բազում ժամանակներ, ինձ բաժին եղաւ տարագրութիւնը. առ ահի Նորոգութեան, հին յիշատակները սկսած էին աղօտանալ, երբ յանկարծ օր մը «Իւզանդիոն»ին մէջ իւր անունը կարդացի արժանաւոր գովեստներով։ Վարանման մէջ էի թէ սա նոյն այն երիտասա՞րդն էր արդեօք, թէ մի այլ ոմն, և տարի կամ տարիներ յետոյ երբ դարձեալ նոյն թերթին մէջ գրաբար նմոյշներ և մի ուրիշի կողմանէ իւր ինքնութիւնը պարզող յուսարանութիւններ տեսայ, այլ եւս երկմտելու տեղի չմնաց և յայնժամ փոխանակեցան մեր մէջ երկու գրաբար թղթակցութիւններ (*), գրաբար որ հաւատարապէս սիրելի էր թէ՛ իրեն և թէ՛ ինձ, նոյնին չուրջը գարձած լինելով մեր բոլոր վաղընչեան տեսութիւնները։

Դիտեմ որ տաբօրինակ պիտի թուի ոմանց մեր այս արտայայտութիւնը հին լեզուի նկատմամբ, մանաւանդ վերջերս կարդացուած «Հոգւոց»էն ետքը, բայց կը սիրեմ հաւատալ որ հայրերուն մէջ կը գտնուին տակաւին շատեր որոնց համար Մահակայ և Մեսրոպայ հրաշակերտած ոսկեղինիկ բարբառը կորուսած չէ իւր աղնուութենէն և հրապոյրէն, և կը մնայ միշտ իւր ծնողի և անուշչի անկապտելի դերին մէջ՝ նորոյն հանդէպ։ Այնուհետեւ ելքէնճեանը վերջին գրողը չպիտի լինի Արիաս հայ հին բարբառով։

Բ.

Պիէդիքճեան կարապետը երկրորդ Տիգրանն էր որ ճանչցայ, երբ Բերա փոխադրուեցայ։ Նոյնպէս ընտանեաց բժիշկը լինելով, յաճախ մուտ ունէի իրենց տունը և իր բարեպաշտ պատուական հօրմէն սկսեալ որ լի էր հին յիշատակներով, տան ամէն մի անդամներուն հետ մտերմական յարաբերութիւն մը հաստատուած էր մեր մէջ։ Երիտասարդ կարապետը մանաւանդ կը տեսնէի որ մասնաւոր ջերմութեամբ մը կը վերաբերուէր ինձ հետ և ախորժ կ'զգար ա՛յնպիսի նիւթերու վրայ բերել յաճախ խօսակցութիւնը որոնց վրայ ա՛յնչափ ալ հեշտ չէր աղատօրէն արտա-

(*) Իսկապէս շահեկան այդ թղթակցութիւնները զոր մեր խնդրանքին վրայ՝ մեծանուն բժիշկը հաճեցաւ մեզ ուղարկել, պիտի հրատարակենք առաջիկայ տարուան «Ամէնուն Տարեցոյցը»ին մէջ։ Ե. Թ.Ո.

յայտութիւր։ Հեղձուցիչ էր մթնոլորտը. իրր լրտեսութեան ցանցն ամենուրեք սրտերը պաշարած, և խէթ ու կասկածանք ա՛յնպիսի ահասոր համեմատութեանց հասած էին որ յարաբերութեանց մէջ ամէնէն վստահելին և մտերմագոյնն իսկ տեսակ մը վարանման ենթակայ եղած էր։ Մարդ ոչ թէ համարձակ խօսելու՝ այլ քիչ մ'ազատօրէն խորհելու իսկ կը վախնար թէ մի՛ գուցէ դժնեայ աչքերը հոգւոյն ալքերուն մէջ թափանցէին։ Այսպիսի դժոխային կացութեան մէջ ազատ հաղորդակցութիւնը բնականաբար անկարելի էր. այլ սակայն ա՛յնչափ բարեկիրթ, բարեբարոյ և անկեղծ տեսայ երիտասարդը որ անիրաւել համարեցայ

Տէր. Յ. Թիւրեանեան խումբ

Երիտասարդութիւնը (1880)

իւր ուղղամտութեանը վրայ տարակուսիլը. այսպէս հետզհետէ մտերմութեամբ կապուեցանք իրարու հետ։

Յաճախ գիշերները կ'այցելէր ինձ և ժամերը կը տահէին ու մենք դեռ խորասուզեալ կը զրուցէինք։ Թէպէտ սովորաբար գաղղիերէնով կը բացատրուէինք, թերեւս իրր աւելի դիւրաւոր մեր բուռն հարած նիւթերուն, բայց ուրախութեամբ իմացայ որ ոչ նուազ խնամեալ էր նաեւ հայերէնը, և ինքը եղած էր «Դաստիարակութիւն» և այլ կարեւոր յօդուածներուն հեղինակը «Հայրենիք»ի մէջ։

Իւր հայեացքները կը գանէի խորին և յուրջ, խոյանքները բարձր և ազատ, հոգեկան յոյզերն ալ բուռն ու եռանդալից։ Կը զարմանայի տեսնելով այն նիհար և նիհար կազապարի մէջ, որպէս էր իւր մարմինը,

ա՛յնչափ մեծ հոգի, ա՛յնչափ հզօր կամք և ա՛յնչափ աննկուն կորով։ Ցնորք և բանդագուշանք չկային իւր յայտնած միտքերուն մէջ. ամէն ինչ ի հեռուստ չափուած, կշռուած և մշակուած էր, այլ սակայն արտայայտութեան եղանակին մէջ ա՛յնպիսի փափկութիւն, նրբութիւն և ախորժ դաշնաւորութիւն մը գիտէր դնել որ ամէնէն չոր և լերկ նիւթերն ալ կրնար գուարճագին ընծայել։ Բանաստեղծական ճաշակն էր անշուշտ որ կը յայտնուէր արդէն։ Կը գուշակէի որ օր մը կարեւոր դեր մը պիտի խաղար այդ շնորհալի երիտասարդը, բայց հեռի էի յայնժամ չափելէ ծաւալն այն ոյժին և այն գործունէութեան որ պահուած էին իրեն, և թէ օր մը Յունաստան պիտի պաշտէր զինքն իբրեւ նոր ոմն Պրոյկեսիոս, և Հանոթօ, որ հայասիրութեամբը չէր փայլեր, պիտի ըսէր «Այսքան խորհրդաւոր տողեր շատ շատ Մալըպըրի մը կրնար գրել» (*) և ուրիշ Ֆրանսացի գրագէտ մը « C'est un poète d'une incomparable beauté » (**) ։

1896ի սեպտեմբերին իւր վերջին քառորդին մէջն էր երբ օր մ'ինձ եկաւ յայտնել թէ պիտի մեկնի Պոլիսէն և իւր ի վաղուց փայփայած իդէալներուն իրագործմանը պիտի նուիրուի Եւրոպա։ Ցորա ելքը խիստ կանխեց մի շաբաթով, որչափ կը յիշեմ, և այդպէս՝ բաժնուեցանք այդ աննման հոգիէն ալ։ Բայց կը հետաքրքրուէի գիտնալ թէ ո՛ւր և ի՛նչ վիճակի մէջ է. քանիցս գրեցի Պարսկաստանէն մեր երկոցունց հասարակ մի բարեկամի, առանց իւր մասին ակնարկ մը՝ պատասխան մ'ընդունելու. հասկցայ որ ղգուշաւորութիւնն էր այդ լռութեան պատճառը. ես ալ գտարեցայ այլ եւս մասնանշելէ զայն տարապարտ հարցասիրութեամբ։

Ոչ սակաւ տարիներ բոլորեցան ասոր վրայ, առանց որ ո՛և է տեղեկութիւն ստանայի իւր մասին, երբ առաջին Եւրոպա անցնելուս՝ Փարիզէն կը մեկնէի Ցիւրիխ, ժընէվի վրայով. այս վերջնոյս կայարանին մէջ նատած՝ մի քանի «Ազահիա»ները որ Ջօպանեանէն առած էի՝ կը թղթատէի, յանկարծ աչքիս հանդիպեցաւ «Տիգրան Երկաթ»ը, իւր գործունէութիւնը և, աւա՛ղ, իւր մահը։ Այդ մականունը թէեւ անծանօթ էր ինձ, բայց տրուած տեղեկութիւններն այնչափ բացայայտ և որոշ էին որ անկարելի էր չհասկնալ հոն իմ սիրելի Կարապետս, այդ զգայուն բանաստեղծը, այդ խորհրդաւոր քաղաքագէտը, այդ աննման հայրենասէրը որ Եւրոպական ստանիներու մէջ այնքան հռչակ առած, գնահատութեանց արժանացած և վերջապէս անձն իսկ զոհաբերած էր իւր սեւեռուն իդէային։

Բոլոր էութեամբս ցնցուեցայ, մթագնեցաւ հորիզոնն աչքիս և յարատեւս փղձկալ պացայ մտօք այն երկարաձիգ գիշերներուն յորս այնքան մտերմական զրոյցներ կ'ոգեխօսէինք։ Կը փափաքէի, գէթ այսքան տառապանաց և անջատման, վերատին հանդիպիլ իրեն և համրու-

(*) «Բազմավէպ» 1914 — էջ 108 : (**) Անդ :

բել Ճակատը, այն ջինջ Ճակատը զոր դիտցաւ այնչափ բարձր պահել, վրիպեցայ, հազար ափսո՛ս։

Ահա տխուր այլ հիացախառն տպաւորութիւններս երկու անմահանուն Տիգրաններուն վրայ որք աներկմիտ եմ թէ ենդանի պիտի ձնան հայ սրտերու մէջ, իբրեւ ճշդիւ տիպարներ աշխատութեան, պարկեշտութեան և ազնուութեան։

Ն.-Եorf, 20 Յնս. 1913

Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ

Գաբրիէլ Էֆ. Նորատունկեան

Օսմ. կառավարութեան վարչութի պաշտօնատար, Համրօ. գուն Շինուքեանց, առա Ս. Տաճկի Դարձոց ճախիկի ճաք առար, ծերակուտական, Ազգային երեսփ. ժողովի եւ Իզմիրեան Գրական Ճանճամոդոլոյ ատենապետ։

Փունջ Դաշտային Առածներու

❀ Անհայ, անագ, հոգիս քեզ մատաղ: ❀ Երկու ազուէս մէկ տաիւծէն զօրեղ են: ❀ Երաշխաւորին ձեռքը ծոցը պէտք է ըլլայ: ❀ Զընեմ ես, չհաւնիմ ես, ինչո՞վ ապրիմ ես: ❀ Պառաւը գժոխք չերթար, քաշելով կը տանին: ❀ Զիստ չմրջած՝ ձուկ չբռնուիր: ❀ Պատուին ըսաւ՝ ես ոսկի եմ, խուրձին ըսաւ՝ ես ա՛շակէ եմ: ❀ Ժլատ մեծատունն, ոսկի թամբով անասունն: ❀ Իշուն քիթին՝ ռեհան: ❀ Ես կը քչեմ նախրի մէջ, ան կը մտնէ գոմի մէջ: ❀ Ակօսը մեծ եզէն կը ծռի: ❀ Կայրին ինչ փոյթ թէ մոմը թանկ է: ❀ Երկու իշուկ՝ կարաւանն, երկու կնիկ՝ հաբռնարան: ❀ Հօ՛ հօ՛ ըսելը՝ զադրած եզին հոգին է: ❀ Ո՛չ խաչին խոստում, ոչ ալ տղուն բլթի: ❀ Էրած սիրտը խօսուն կ'ըլլայ, անկրեսը՝ ծիծղուն: ❀ Բեռն՝ աքլորը կը տանի, սիրտն՝ ուզտ մը: ❀ Ո՛չ աչքդ ի դրեան, ոչ ձեռքդ ի գրպան: ❀ Որո՛ւ ուզտափառ ըսի, կուռքը ծոցէն հանեց: ❀ Ուզտապանին բարեկամ եղողը՝ դուռը պէտք է բարձր ընէ: ❀ Ես քու բուսուկդ կ'ուզեմ, Բասէն ցորեն չա՛տ: ❀ Երկու մերկէն թշուառ կը ծնի: ❀ Սիրէ՛ քեզ սիրողը, թէ ըլլայ հողին հաւասար. մի՛ սիրեր քեզ չսիրողը, թէ ըլլայ նախարար: ❀ Քոտոտ դատարկաշրջիկ, աքայական բաղնիք: ❀ Շան լակոտը գայլ չըլլար: ❀ Շոգին չկենաս, զովին չդզոտիս: ❀ Ինձար մոգին լաւ եզ կ'ըլլայ: ❀ Սարեցին ևկեր՝ ոնեցին կը վռնտէ: ❀ Սագը սագին հետ, բազը բազին հետ, գոնջ աքլորն ալ՝ գոնջ հաւերուն հետ: ❀ Ա՛րջ էր թէ գայլ՝ չեմ գիտեր, մեր ոչխարը կերաւ: ❀ Արջուն քոթոթը արջէն չվախնար: ❀ Մարդ կալակ, դրամ չալակ: ❀ Հարուստ ոգորմած՝ կապերտ է աղքատաց: ❀ Հաւուան իրմէ կը խոնի, անկրեսը կ'ըսէ՝ ինէ է: ❀ Հոս սուր կը խաղայ, Բերիա ծայրը ցոյց կու տայ: ❀ Գեղարդին բռունցք չզարնուիր: ❀ Գայլն ինկաւ հօտին, վայ ևկաւ ոչխին: ❀ Ծով կ'երթաս, ծարաւ կու գաս: ❀ Ցուչիկ յուչիկ պարտէ, մկրատի պէս կտրտէ: ❀ Բարի արտին բերբեր ես,

իսաակ արտին քաղաւոր : ❀ Բախտաւոր կնիկն էրկընէն առաջ կը մեռնի : ❀ Հարսին սաակը , դրան հնչակը : ❀ Առանկ չան՝

Մանող հայ խաթուն, բնաւխառնի տարազով

առանկ չարաչան : ❀ Կ'ուզես ըլլալ մեզաւոր , եկի՛ր փոխանորդ կամ երաշխաւոր : ❀ Լուսը փուշ է , մուխն անուշ է :

Ընտրանիօք խաղուած ձեռագիր հատւածոյկ մը զոր պատրաստած է ատենիօք Անտօնեան միաբան † Հ. Վահան Վրդ. Թեհանեան՝ իր խանութեան պաշտօնատարութեանը միջոցին՝ Կարնոյ Աղծաթի գիւղ իր ծննդավայրը:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԻՓԼԻՓՃԵԱՆ. — Իր ուսումը կատարելա-
գործած է Ջուիցերիա, Մանկավարժութիւնն ընդով իր մաս-
նագիտութիւնը: Երկար տարի ապրած է Կ. Պոլսոյ մէջ և
ուսուցչութեամբ պարապած: Մինչ մը ազգ. վարժարաննե-
րու ընդհ. տեսուչ կ'անուանուի և կը պատրաստէ կրթ.
օրինաց ընդարձակ ծը-
րագիր մը, որմէ յետոյ
օգտուած է Պէրպէրեան
և պատրաստած իր
«կազմական կանոնա-
դիր»ը: 1870ին կ'առանձ-
նէ Հասքէօյի Նուպար
Շահնազարեան վար-
ժարանի տեսչութիւնը,
հսկողութեամբ բազմա-
թիւ տարիներ: Նոյն կըր-
թարանին օգնական՝ «Երկ-
րագունտ» ուսանողա-
կան հանդէսին տնօրէ-
նութիւնն ալ կը վարէ
34րդ թիւէն սկսեալ,
յաջորդելով Ս. Մինաս-
եվեանին: — Պահ մը

վարած է Ուսումնական Խորհուրդի տեղեկագրութիւնն ալ:
Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Դուրուչէյէ (1881-3): — Կը
մեռնի Պոլիս 3 Դեկտ. 1883ին, 45 տարու: — Ցաւակ բերինք
հմայ Ռ. Յ. Պէրպէրեանի տպիկը. — «Իր կեանքն ազգին
համար օգտակար կեանքերէն մին եղաւ, և անշինջ պիտի
մնայ իւր հետք Հայոց դաստիարակութեան պատմութեան
մէջ: Ստեղծիչ ոգի մը, ձեռներէց հիմնարկու մը չէր, բայց
կ'անձնուիրէր կրթ. բարեկարգութեան գաղափարն որու-
տեղ տեսնէր եղաւ: Կրթ. նոր սկզբունքներու հաստատ նեղուց
որք արգասաւորեցան, և մտքերու դրական ուղղութեան

նպաստեց»։ Ե. Տէմիրճիպաշեան եւս սակայն՝ ի վեր կը հանէ անոր արժանիքը.—«Թրքահայոց ուսանելին մէջ ուր մեծամեծաց շուրթեր կ'արտասանեն մեծագործ բառեր, Իփէքճեան նախ հնչեց ու հնչեցուց այն խոնարհ բառն՝ ոյր նշանակութիւնն ամէն օր կը մեծնայ ու կը բարձրանայ. Մանկավարժութիւն։ Ինք, բանիւ և գրչաւ, արդեամբ և անձին զոհողութեամբ, պաշտպանեց մանկավարժական գաղափարներն։ Արդարեւ, Մանկավարժութիւն բառն այն օրէն մտաւ Թրքահայոց բառարանին մէջ, ուր Հ. Իփէքճեան առ մեզ երեւեցաւ. և իր բերնէն լսարանաց ու դասարանաց ու խորհրդարանաց մէջ իմացուեցան, և իր գրչէն՝ օրագրաց ու հանդիսից ու ծրագրաց ու տեղեկագրաց՝ կեան նախ բացայայտ մանկավարժական պատուէրներ, նոր նոր ծանօթութիւններ, ազգ. ընդհ. կրթութեան վրայ մտացի դիտողութիւններ և օգտակար խորհուրդներ»։

Հայր Նուպար Փաշա

(Վերջին լուսանկարը)

Կարդինալ Հասուն

Ինած է Կ. Պոլիս 1811ին եղուպ Հասսո ազգաւ ասորի կաթոլիկ հօրմէ և Բուչաքճեան Թէրէզինա հայ կաթոլիկ մօրմէ։ 14 տարու՝ Հռոմ Բրօբականտայի կղերանոցը կը ղրկուի, ուսկից չընդունուիր՝ անհրաման եկած ըլլալուն համար։ Անտոնեան միաբանները կը պատսպարեն զինք իրենց Ս. Դր. Լուսաւորիչ վանքը, և Ս. Պետրոսի դպրոցը կը դնեն ուր քանի մը տարի ուսման պարապելով՝ վերոյիշեալ վանքին միաբաններէն Հ. Բարսեղ Տուրսունեանի և Հ. Կարապետ Յովհաննեանի միջնորդութեամբ Լեւոն ԺԳ. Պապը կ'արտօնէ զինք Բրօբականտայի կղերանոցը մտնելու, ուր 3 տարի ետքը քահանայ կը ձեռնադրուի 1833ին Բագինեան Գրիգոր Թէոդուպոլսոյ տիտղոսաւոր Արքեպիսկոպոսէն։

Անտոն Վ. Հասուն հայրենիք վերադառնալով՝ կը գործակցի Նուբիճեան Անտոն Կ. Պոլսոյ Ա. Նախագահ Արքեպիսկոպոսին հակառակորդաց, որ ամբաստանած էին զինքը Հռոմայ առեանին առջեւ իբրեւ կարի հայասէր՝ ազգային ծիսից և արարողութեանց յոյժ նախանձախնդիր ըլլալուն համար, և իբրեւ անկարող՝ ժողովուրդը կառավարելու։ Հետեւարար Հասուն՝ արդէն նախագահական առենադպիր՝ Հռոմայ հրամանաւ տեղապահ կը կարգուի ի կենդանութեան Նուբիճեանի, որ տարի մը ետքը կը վախճանի 1838 Յունվար 20ին։

Պօղոս Մարուշ Բ. նախագահին ժամանակ Հասուն կ'երթայ Դաղաստիա իբրեւ քննիչ, հաշուեցնելու համար տեղւոյն ժողովուրդն իր կղերին հետ, բայց անիկա կղերն արդար հանելով յանիրաւի՝ խռովութիւնն աւելի եւս կը զայրացնէ և ապարդիւն ետ կը դառնայ Պոլիս, ուր Օրթաքէօյի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նորաշէն եկեղեցւոյն Ա. մեծաւոր կը կարգուի 1839ին, մինչ Ս. Յակոբ ազգային հիւանդանոցին Հոգաբարձութեան առենապետն էր միանգամայն։

Նուբիճեանին ազգասիրութեան պէս՝ Մարուշին ալ ծերութիւնը գանգատանքի տեղի կու տայ օտարուսումն քահանաներէ ոմանց, որ անգադար գրելով՝ վերջապէս կը յաջողին Հասունին համար ընդունիլ Բրօբականտայի հրաւէրը որ զինքը Հռոմ կը կոչէր։ Հասուն կը փութայ Դանուբ-Վիեննայի վրայէն երթալ Հռոմ, բայց ճամբան տիֆիժանէն խլնալով՝ քանի մ'օր ետքը Կ. Պոլիս կը վերադառնայ կիսամահ։ Այս առաջին անգամը չէ սակայն որ Հասուն նմանօրինակ արկածից կը պատահի, այլ երբորդ։ Բայց այս անգամ 3 ամիս անկողնոյ ծառայելէ ետքը՝ հազիւ կ'ապաքինի, և դարձեալ ճամբայ ելլելով կը հասնի նպատակին 1842ին։

Հռոմէն դառնալով իբրեւ օժանդակ եպիսկոպոս՝ 3 տարի ետք իր կողմնակիցներուն ջանքերով պատրիարքական իշխանութիւնն ալ ձեռք կը բերէ և բոլոր ազգ. իրաւունքները վեր ի վայր կը շրջէ։ Պատրիարքական փոխանորդը, դիւանապետը, դատաստ. խորհուրդի անդամները, նաեւ

Պատրիարքարանի բոլոր պաշտօնեաներն ինքը կը կարգէ։ Ասով ալ չգոհանալով՝ Հասուն օր մը Շիշմանեան Տ. Անտոնն, Ասատուրեան Տ. Տիմոթէոսն ու Մարգարեան պզտիկ Տ. Յովհաննէսը հետն առնելով՝ կ'երթայ Պէշիկթաշէրէ Պիլէզիկճիի Պօղոս ազային տունը, ուր կը գտնուէր Մարուշ նախագահը։ Ասոնք կը պատճեն անոր շուրջ և թուղթ ու գրիչ ներկայացնելով «ասյօր, կ'ըսեն, Ազատծոյ փառաց և եկեղեցւոյ օգտին համար պէտք է հրաժարականիդ գրէք»։ Այս անուր և բռնաւոր առաջարկին վրայ՝ ալեւոր Ծերունին կը սահմռկի և ճիչ մը անգամ չհանելով՝ նաւակ կը նստի, Զալաթիա իր եպիսկոպոսարանը դառնալու համար, բայց Ճամբան արտադուղն կսիտուածահար ըլլալով՝ քանի մ'օրէն հոգին կ'աւանդէ։

1846ին կը հաստատուի Համազգեաց Ընկերութիւնը քանի մը հայ կաթոլիկ երիտասարդներէ, որուն կանոնագիրը կը խմբագրէ Հ. Պետրոս Մինասեան, Մխիթարեան վիենեցի։ Ընկերութեանս նպատակն էր ազգերկսեռ մանկտւոյն կարգալ-գրել և արուեստ սորվեցնել, և որուն կրնար անդամակցիլ ամէն Հայ առանց կրօնի խտրութեան, ինչպէս յայտնի է իր անուանէն։ Հասուն ոչով չափ կը հակառակի այս ընկերութեան՝ իբրեւ հաւատոյ վտանգաւոր, ուսկից ահագին չփոթներ կը ծագին։

Երկու տարի անցած էր Մարուչի մահուան վրայ, երբ 1848 Օգոստ. 6ին Հասուն իբր տեղապահ եպիսկոպոս և ազգապետ պատրիարք՝ ընդհանուր ժողով կը գումարէ Ցա. փրկիչ եկեղեցին, ուր ներկայ կը գտնուին եկեղեցականներէն 36 հոգի, իսկ աշխարհականներէն աւագանի և երեսփոխան 100ի չափ։ Ասոնց առջեւ կը կարդացուի պապական կոնդակ մը զոր Հասուն ունէր իր գրպանը 6 տարիէ ի վեր, և որուն զօրութեամբ կը յաջորդէր Մարուշին։ Անհնար է բացատրել հոս ժողովականաց զայրոյթն ու չչնկոցն այս ապօրէն որոշոդութեան վրայ։ Բայց Տիւց Յակոբ Զէյէկին համոզկեր խօսքերով ամէնքը կը խաղաղեցնէ, կ'առաջարկէ բողոքել Հռոմայ՝ եղածն ի սէր խաղաղութեան բացառաբար ընդունիլ ազգային օրինակ չըլլալու պայմանաւ, ազգապետ պատրիարքի պաշտօնանկութեան և ազատ ընտրութեան իրաւունքն Ազգին վերապահելով։ Հաճոյ կ'երեւայ այս ամէնը ժողովականաց. բողոքագիրը պատրաստուելով ներկաներէն կ'առորագրուի և կը դրկուի Հռոմ։

Մինչեւ Դեկտեմբեր, արտաքոյ կարգի դեսպան, կու գայ Պոլիս, մասուցանելու համար Սուլթան Մէճիտ կայսեր՝ Պիոս Թ.ի շնորհակալութիւնները փոխարէն այն բարեմտղիութեանց զոր ըրած էր անոր գահակալութեան առթիւ։ Մասնաւոր դեսպանութեամբ Շէֆիկ Էֆէնտին։ Դեկտեմբերին կը յանձնուի միանգամայն Համազգեաց Ընկերական խնդիրին քննութիւնը զոր կը գտատպարտէ Հռոմայ կողմէ, բայց Օսմ. Կառավարութիւնը կը հաստատէ զայն, որով այսօր եթէ ոչ Ընկերութիւնը՝ գոնէ անոր ազդկանց վարժարանը կանգուն մնացած է Բերա, Լալէ փողոց, թիւ 11։

Հասուն իր նախագահութեան Ա. տարւոյն վերջերը պատրիարքութենէն կը հրաժարի, որպէս զի ննեմարկուած չըլլայ ազգին իտարեի կամ

երկոտասանից ժողովին որ նոր հաստատուած էր իտալիոյ, և որուն որոշողութիւններն իրրեւ ազդապետ պատրիարք գործադրել կը պարտաւորէր, ինչ որ առընչութիւն կը համարէր հրէշային ամբարտաւանութեամբ իր նախագահի արժանապատուութեան, Ֆէրիէրիին հետ կը փորձէ Ազգասանոցին հաշուադիրքերը ձեռք անցընել, բայց կը ձախողի։

1849 Օգոստոս 23ին Հասուն Հառմ կ'երթայ ուրախակցութեան համար Պիոս Թ.ին, որ Գաղղիոյ բանակին դիմաց յաջողութեամբ կայէթայէն յաղթական Հառմ մտած էր։ Տարի մը ետքը Պոլիս կը վերադառնայ ճոխացեալ, գաւառային եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու իշխանութեամբ (*)։ Ուստի 1850 Յունիս 25ի առաւուն կանուխ լոյսը չծագած 3 եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Ցս. Փրկիչ եկեղեցին դռնփակ, հակառակ գաւառացւոց կրկին և կրկին բողոքագիրերուն, որոնցմով կը յայտնէին թէ չեն կրնար ընդունիլ իրենց չընտրած եպիսկոպոսները (Շիշմանեան Աստուածատուր, Աստուածատուրեան Տիմոթէոս և Հաճի-Դաւիթեան Յովսէփ)։ Առնք եպիսկոպոս կ'ըլլան ժողովրդային մակադրութեամբ գիշերով եւ խաւարի։ Սակայն կարելի չըլլար Հասունին այս եպիսկոպոսներուն ֆէրմաններն ընդունիլ Բ. Դռնէն, բայց եթէ թարիրով ազգին իտարեի ժողովքին, որուն ենթարկուած ըլլալը ժամանակ մը իրեն առընչութիւն համարած էր։

Երկոտասանից ժողովը երբ դիչերային եպիսկոպոսներուն ֆէրմանները կ'արգիլէ, այն ատեն Հասուն 5 վիճաբիկի Մխիթարեան վարդապետներ, 5 ն ալ ազգին սիրելի, Պոլսէն կ'աքսորէ՝ Հառմի Բրօբականտային ձեռօք։ Այս եւս բաւական չէ, իր դպրոցակից քահանաներէն Տ. Պօղոս Մաղաքեանին «Ս. Ղազարու Մխիթարեանը» անուամբ իտալերէն դիրք մը խմբագրել կու տայ՝ խորհրդակցութեամբ Տ. Յովհաննէս Հօղասեանի և Տ. Սահակ Ազարեանի, և զազանի տպագրել եւս կու տայ զայն Փօրժիլլայի դրծարանն ի Պոլիս, բայց դիրքին ճակատը Լիվոռնօ կը դրուի։ Այս դիրքով Հասուն Մխիթարեաններն անխղճօրէն կը վարկաբեկէ, տարակուսելի կը ցուցնէ իրենց հաւատքը Հառմայ առջեւ, և կասկածելի ընկերութիւն մը՝ հանդէպ Օսմ. Տէրութեան, իրր ապստամբական ոգի քարոզող ժողովրդեան մէջ Հայոց Թագաւորութիւնը վերականդնելու Համար !։ Ժողովուրդն իրաւամբ Ջարտաստաան կամ Պարսաւագիրէ կը կոչէ զայն, և Բնհեղդերուզ կ'ամչնայ անոր գաղափարը յղանալու անձեռնհաս գտնուելուն համար, անանկ որ Հառմէն կը դատապարտուի և Index մէջ կ'անցնի։ Բ. Դուռը Հ. Նիկողայոս Կակռնեան ազդապետ պատրիարքին (Մխաբան Աստուածատուրեան) յատուկ հրամանագիրով կը պատուիրէ ժողվել բոլոր այդ գիրքերն ու դրկել Հառմ, փոխանակ ազերասանաց ազգին որ այրել խնդրած էր Ցս. Փրկիչ ժամին բակը։ Երբ խնդիրն այսպէս սուր

(*) Այս իշխանութիւնն ուրիշ Հրէաստնեայ ազգաց մէջ ամէն մեծատատիճներ եւ պատրիարքներ ունին, բայց Կաթոլիկաց մէջ Պապին կողմէ կապատուած է։

հանգամանքներ կ'առնէ, Հասուն նեղը մտնելով Ցօն Բրիսոսթոմոս կաթոլիկոս Վուչինօ լատին քահանային կը վերագրէ տէրութեան առջեւ սոյն գիրքին հեղինակութիւնը, որուն աշխատակից միայն եղած էր լեզուին մաքրութեան համար, բայց կը փութայ միանգամայն Վուչինօն իր ծախքով Հռոմ փախցնել։

Մօնսինեօր իկէրօ ժամանակին լատին եպիսկոպոսը սոսկալի կը զայրանայ իր կղերին համբաւն ապարտուելուն վրայ, կ'երթայ Հռոմ, ամբաստանելու զՀասուն, ուր սա եւս կը կոչուի ինքզինքը պաշտպանելու։ Հասուն Բրօքականտայի ամէն պաշտօնեաները կաշառելով՝ յաղթութիւնը տանելու ապահով սպասած պահուն ի Հռոմ, ահա կը հասնի

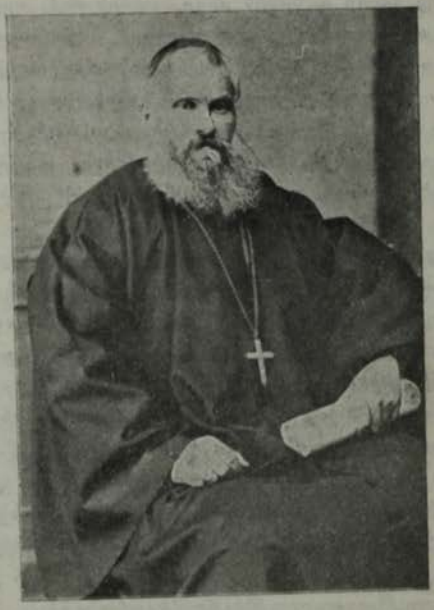

Հասուն

բադրէ Կաւատէն Ցովհաննիկեան կրօնաւորը որ Պապին կողմէ քննիչ ղրկուած էր Պոլիս, խնդիրը տեղւոյն վրայ քննելու։ Երբ Բրօքականտայի կարգինալը կը կարդայ քննիչին տեղեկագիրը, յանցապարտ կը դառնէ Հասունը, բայց չուզեր իր սիրելի աբբահակը դատել, այլ եղածը պարզապէս եղբայրսիրութեան դէմ գործ մը համարելով՝ Պիոս Թ.ի ձեռօք կը հաշտեցնէ երկու ոսոխները։ Այս ամէնը կ'անցնէր կը դառնար Հասունի առանցքին վրայ 1852ին։

Հասուն և իկէրօ 1853 փետր. 10ին Պոլիս կը մտնեն։ Առաջինը քիչ եւքը թեմական այցելութեան կ'ելլէ դէպ ի փոքր Ասիա, թեմական եպիսկոպոսներուն իրր ընծայ հետը տանելով քանի մը օրինակ Զարամատեանն

Դարձին, Հռոմի ձեռօք Հ. Պետրոս Մինասեանը Տրապիզոնէն կը հեռացնէ և կը փակէ անոր հիմնարկած և շինած դպրոցը՝ հանգանակութեամբ ժողովրդեան, որուն չէնքը տարիներով անբնակ մնալով, և տեղւոյն առաջնորդ Առաքելեան Յովսէփ եպիսկոպոսին երուանդ Բ.ի աչքերով անդադար անոր վրայ նայելովը՝ կը հալի, կը մաշի և վերջապէս կը փլի և կ'անյայտանայ։ Միևնոյն տարուան մէջ Անարատ Յղութեան ազգ. կուսանաց միաբանութիւնը կը հիմնարկէ՝ նպատակաւ աղջկանց դաստիարակութեան։ 1857ին սկիզբ կ'առնէ Օսմ. Տէրութենէն իրր կրօնապետ, այսինքն զուտ կրօնական գործերն ինքնիրեն կատարելու, իսկ քաղաքականով խառն գործերն ալ ազգապետ պատրիարքի խորհրդակցութեամբ, ինչ որ պատճառ կ'ըլլայ կակոնեան պատրիարքին հրաժարման 1860ին։ Այնուհետեւ պատրիարքական աթոռը 7 տարի թափուր կը մնայ։ Եւ որպէս զի նոր պատրիարքի ընտրութիւնն արգիլէ, կերպ կերպ անհետեւանք գործերով ժողովուրդը կը զբաղեցնէ։ Ազգ. կրթութեան ժողով մը կը գումարէ, որուն հոգը պիտի ըլլար նախագահական և կաթողիկոսական թեմերուն մէջ դպրոցներ հաստատել։ Հասունին բուն նպատակը սակայն այս չէր, այլ իր արբանեակներուն ճամբայ բանալ՝ կաթողիկոսական թեմերը մտնելու և զանոնք գրաւելու։ Հռոմ գուշակելով այս ձեռնարկին հետեւանքը՝ կ'արգիլէ զայն, բայց ուշ. Հասուն արդէն Խարբերդի և Ամասիոյ թեմերը գրաւած էր, ինչպէս նաեւ իր կողմը ձգած վանականներէն մէկ քանին անկատար խոստումներով, որպէս զի անոնց միաբանութիւնները տկարացնէ։ Ազգ. կանոնագրութեան խնդիր մըն ալ կը յարուցանէ, որուն համար յանձնաժողով մը կը կազմէ որ շուտով ծրագիր մը կը պատրաստէ, բայց ան իր միտքը կը փոխէ և աւելորդ կը համարէ անոր վաւերացումը։

Հոս փակագիծի մէջ կ'ուզենք դէպք մը յիշել որ իր տեսակին մէջ չափազանց աչքառու է։ Փիրիմեան այս անուն անձը Դաղատիայէն կ'երթայ Եգիպտոս, ուր հարստանալով Պոլիս կու գայ և Բերա՝ Ֆէրիմիէ փողոց՝ տուն մը վարձելով, ունեցած ադամանդներն ու մեծագնահ գումարը պարտէզին մէջ կը թաղէ, վրան կամարիկ մը շինելով։ Փիրիմեան կը հիւանդանայ, իրեն դրացի Մադաքեան Տ. Ամբրոսիոս վարդապետը կանչել կու տայ և իր հոգեւոր պարտականութիւնները կատարելէ վերջ կը յայտնէ անոր՝ իր պարտէզին մէջ թաղած գանձին տեղը, յանձնարարելով որ եթէ մահ պատահի իրեն, Դաղատիոյ մէջ ունեցած ազգականներուն ղրկէ զայն։ Փիրիմեան կը մեռնի. Մադաքեան պեղելով գանձը կը հանէ և փոխանակ Դաղատիա ղրկելու՝ Հասունին կը յանձնէ։ Հանգուցեալին ազգականները Դաղատիայէն քալելով կու գան Պոլիս՝ իրենց ժառանգութիւնն առնելու։ Կը դիմեն Հասունին, որ և ո՛չ իսկ ներկայութեանը կ'ընդունի։ Քանի մը անգամ կու գան կը զարնեն Արքեպիսկոպոսարանին դուռը որ մէկ անգամ միայն կը բացուի, ուսկից բարապաններըը յանկարծ դուրս կը խուժեն և դուռը զարնողներն իրր յիմար ձերբակալել կու տան ոստիկանութեան որ զանոնք կը տանի

Ս. Յակոբ Հիւանդանոցը ուր խստօրէն արգելափակ կ'ըլլան՝ Բաւական ժամանակ հոն մնալէն ետքը՝ վերջապէս Փիրիմեանի ժառանգորդք «ամէն բանէ կը հրաժարինք, կ'ըսեն, միայն թէ զմեզ հոսկէ ազատեցէք»՝ եւ հազիւ իրենց օձիքը հազար աղաչանօք պրծելով՝ Դաղատիա կը վերադառնան հետիոտն, ինչպէս եկած էին։

Վերոյիշեալ թեմերու գրաւումը կը փութացնէ 2 նուիրապետական աթոռներուն միացումը, որուն կը ցանկար Գրիգոր Պետրոս Ք. Տէր-Ա.ատուրեան, Հայ Կաթոլիկաց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, մանաւանդ թէ բանակցութեան համար 2 արքեպիսկոպոս պատուիրակ եւս կը ղրկէր 1865ին։ Ասոնք ճիշդ այն պահուն կը հասնին Պոլիս, երբ կը ճարակէր քոլէրան, և օրուան մէջ 3000 մահ պատահած առեն՝ Հասուն կարկինը ձեռք առած ցորկը Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիին և իր պալատան շէնքերը կը չափէր ու կը չափչփէր, իսկ դիշերը Գատը-Քէօյ Թուբպաղը Տէրէսիի ամարանոցը իր հանգիստը կը նայէր, փոխանակ իր ժողովրդեան մէջ շրջելու և զայն մխիթարելու, ինչպէս ուրիշ հասարակութեանց հովիւները կ'ընէին։ Այս դժնդակ պարագաներուն մէջ, կաթոլիկոսական պատուիրակները հազիւ միջոց մը կը դանեն բանակցութեան, և կ'առաջարկեն «երկու նուիրապետաց հրաժարմամբ Դ. մը ընտրել», ինչ որ դուռին չգար Հասունին և խնդիրը կը լուծուի կաթողիկոսին մահուամբ նոյն տարին՝ Դեկտ. 25ին։ Յաջորդին ընտրութիւնը Հռոմայ հրամանով տարի մը կը յետաձգուի։ Այս միջոցին Հասուն եպիսկոպոսներէ չատերը կը կաշառէ, որոնք 1866 Սեպտ. 13ին դումարուելով ի Սիւնհոդոս ի վանս վերափոխման Ս. Կուսին՝ Լիբանանի մէջ, Հասունը կաթողիկոս կ'ընտրեն 2ի դէմ 6 քուէով, յաջորդ իրաւանց և առանձնաշնորհմանց իր նախորդին։ Սիւնհոդոսական հայրերէն ոմանք չեն եկած այս ընտրութեան, դուցէ ապագայ չարիքը դուշակելով։

1867 Յուլիս 12 Պիոս Թ. Պապը Սիքսթոս Դ.ի մատուռը Պապիւմ(*) կու տայ Հասուն Կաթողիկոսին, նախապէս առնելով անոր հաւատոյ դաւանութիւնն ու հրաժարումը բոլոր կաթող. իրաւունքներէն և առանձնաշնորհումներէն, ինչ որ 2 աթոռներուն միութեան և իր ընտրութեան ընդունելիութեան (ըստ որում ինքը Զմմառու միաբան չէր) անհրաժեշտ պայման դրուած էր և ազգէն դաղանի՝ Հասունէն ընդունուած։ Արտաքնապէս շքեղ է այս հանդէսը, բայց ներքնապէս կարի տխուր, որուն ներկայ դանուեր են Հռոմայ՝ բոլոր Հայերը, Բիւզանդեան դպրոցին աշակերտներն ու Անտոնեան միաբանները։

Հասուն փարիզէն անցնելով ընկերակցութեամբ Տ. Մատթէոս Ազարեանի՝ փութով Պոլիս կը մտնէ նոյն տարին Օգոստ. 7ին. հետը կը բերէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչայ մեծ նշխար մը ձուլածոյ տապանի մէջ, զոր ընծայած է անոր Պիոս Թ. Թերեւս ի փոխարէն ազգային իրաւունքները

(*) Ասիկա հաւատոյ վիւրեան նշան մ'է զոր Պապերը ամէն պատրիարքաց կու տան, ինչ որ հին ատենը եպիսկոպոսաց ետս կը տուէր։

մատնելուն։ Հանելէն վեց օր ետքը Հասուն Ս. Աստուածածնայ աթոռանիստ եկեղեցին, ուր գեռեզուած է վերոյիշեալ նշխարը, Տիրամօր Կուսին վերափոխման օրը կաթողիկոս կ'օրհնուի (*) հանդիսապրութեամբ բոլոր սինոդական հայրերուն, ուսկից կը բացակայէին քանի մը եպիսկոպոսներ, որոնցմէ մին էր Հ. Մուքիաս Վ. Դալանճեան (Աբգեպիսկոպոս Անթիոքայ և Ալեռնեան միաբանութեան աբբահայրը) քան որում անոր եկեղեցական գլեսաները Հասուն ետ դրկել տուած էր. պատճա՞ռ . . . վասն զի իւր ընտրութեան ներկայ չգտնուիլն անձնական հակառակութիւն համարած էր, մինչդեռ անոր բացակայութեան պատճառը ընտրութեան Սիւնհոդոսէն՝ հիւանդութիւնն էր, հաստատուած բժշկական տեղեկագրերով։ Այս ամէնը կը կատարուի հաչտութեան գոհը մատուցանելու սկսէէն քանի մը վայրկեան առաջ։ Եւ ոչ այսչափ միայն՝ այլ և Հոռմայ առջեւ պէս պէս գրպարտութիւններով դատ կը բանայ Դալանճեանի գէմ, բայց կը յաղթուի։

Կաթողիկոսական օրհնենքին կը յաջորդէ Հասունին քաղաքական պատրիարքութեան փիրմանն ալ ձեռք բերելը գաղտագողի, առանց հանրային ընտրութեան։ Հայ կաթողիկէ համայնքը կը փութայ բողոքել տէրութեան, այս ապօրէն արարքին դէմ։

Ինքնիներ պատրիարքը հասարակութիւնը դարձեալ գրաղեցնելու համար միջոց մը կը գտնէ . . . կաթողիկոսական ընդհանուր սինոդ մը պատրաստութեան ձեռք կը զարնէ, որով, կ'ըսէ, ամէն ինչ պիտի կարգադրուի։ Սինոդը կը գումարուի 1869ին։

Այս պահուս Օսմեան Ադիզ սուլթան կայսեր փոխադարձ այցելութեան կու գայ Գաղղիոյ Լօժէնի կայսրուհին, ամուսին Նափոլէոն Գ.ի, որ կիրակի մը կ'անցնէ ի Կ. Պոլիս։ Պէտք էր ուրեմն իրեն՝ երթալ եկեղեցի մը և պատարագի ներկայ ըլլալ։ Ժամանակին պապական նուիրակը Մ'օնս. Բիւլիէր իր աթոռանիստ եկեղեցին Ս. Յոհան Ոսկեբերան (*), որ յԱղա-Ջամի, կը հրաւիրէր կայսրուհին։ Հասուն դիտել կու տայ Տէրութեան թէ ի՛նչպէս Ձեր կայսերական հիւրը թոյլ կու տաք որ օտարազգի եկեղեցի մը երթայ . . . ասի Ձեր արժանապատուութիւնը կը վիրաւորէ . . . ։ Վերջապէս կը համոզէ Տէրութիւնը Ս. Աստուածածնին

(*) Հայ Կաթոլիկաց մէջ Կաթողիկոսները չեն օծուիր, այլ կ'օրհնուին միայն, որպէս զի անոնց արքազնացումը Պապիկէն աւելի փայլուն չըլլայ, քանզի այնմ որ Պապերը չեն օծուիր։ Մեզի համար երկուքն ալ անհետաքրքիր են, վասն զի կաթողիկոսութիւնը եկեղեցական ատեհնան մը չէ, այլ եպիսկոպոսաց դասուն մէջ առաջնութեան, եւ Սինոդի մէջ նախագահութեան պատիւ մը, որուն համար բաւական է գահակալութեան արարողութիւն մը միայն կատարել։

(**) Այրած 1870ին. այժմ ապարանիք յունազգի Շիշման Օղլու գերդաստանին, Բերա, Մեծ Փողոց, նոր թիւ 134 ։

իր իսկ աթոռանիստ եկեղեցին առաջնորդելու կայսրուհին, որուն համար 2000 օսմ. ոսկի եւս կ'ընդունի Տէրութենէն եկեղեցւոյ զարդարանքին և կայսրուհւոյն գահուն շինութեան, որոնց համար յատկացուած մեծ գումարէն յայտնի չէ թէ ո՛րչափը ծախսուած է։ Այս վերջինը կոպէկնի գործարանը գործի վրայ շինուած Բրիստոսի այլակերպութեան հսկայ պատկեր մը կը նուիրէ, որ այսօր եկեղեցւոյ ձախակողմը զետեղուած է։

Վատիկանի ժողովոյն հռչակմամբ՝ Հասունին սինոդը կ'ընդհատի, և սինոդական հայրեր ամէն ինչ կիսկատար թողլով՝ Հռոմ կը դիմեն իրենց նախագահովը միասին, որ չմեկնած տեղապահ կը կարգէ Գասպարեան Տէր Բարսեղ Կիպրոսի տիտղոսաւոր արքեպիսկոպոսը։ Այս քաջ հովիւը երբ ժողովուրդն իրրեւ հայր կը յանձնաձէր և անոր հետ համբաշխ կ'ընթանար, Հասուն պաշտօնանկ ընելով զինք՝ տեղը կը դրկէ Հռոմէն Աւագքէնան Յովսէփ Գաղատիոյ եպիսկոպոսը. ասկէ է որ կը ծագի 1870ի եղբայրատեաց պայքարը։

Գաղղիոյ և Բրուսիոյ պատերազմին պատճառաւ ալ Վատիկանեան ժողովը կ'ընդհատի և Հասուն կը վերադառնայ Կ. Պոլիս, ուր իրաց վիճակը կարի տարբեր կը գտնէ, ժողովուրդը երկուքի բաժնուած և Ոսկեբերան եկեղեցին ի Թագսիմ ձեռքէ ելած, Կաթողիկոսարանը, Վարդապետանոցը, Էմմինարիոն և Մայրապետարանոցը հրոյ ճարակ եղած 1870 Մայիս 24ին՝ Հայոց Սահմանադրութեան տարեդարձին օրը պատահած լափլիզող հրդեհէն։ Ասոնց ոչ մէկուն կարեւորութիւն չտար Հասուն, այլ իր սանդարամետի հակառակութիւնն առաջ մղել կը ջանայ։ Երկու կուսակցութեան մէջ բացուած խրամատը փոխանակ սիրով ծածկելու՝ աւելի եւս կ'ընդարձակէ։ Հռոմէն բանադրանք բերել կու տայ, 4 եպիսկոպոս և 40ի չափ քահանայ եկեղ. պատժոյ կ'ենթարկէ։ Բայց ինքն ալ 1871ին պատրիարքութենէ պաշտօնանկ կ'ըլլայ, և տարի մը ետքն ալ իրրեւ խռովարար՝ Տէրութենէն կ'աքսորուի և կ'երթայ Հռոմ։ Հինգ տարի ետքը Թուրքիոյ վհատութը փոխուելով՝ քաղաքական յանցաւորաց ներում կը շնորհուի, և Հասուն դարձեալ Կ. Պոլիս կու գայ, և կը յաջողի Կ. Պատրիարքի աթոռը վերստին ամրառնալ, կաշառելով Բիւբէլեան Ցոհան պատրիարքն ու Պախտիարեան Ցակոբ Կաթողիկոսը, երկուքն ալ Զմմառու աշակերտ, որոնք հրաժարած են իրենց պաշտօնէն, ժողովուրդն անոք և անտէր մէջտեղը թողլով։

Հասուն հաղիւ թէ կ'աւարտէ այրած Կաթողիկոսարանի, Էմմինարիոյի և Վարդապետանոցի վերաշինութիւնները, Հռոմէն կը կոչուի և Նափօլի հասնելով՝ արտաքսմանի մէջ հրաժարական կը գրէ 1879ին, որուն համար վերջին ատիճան կը զայրանայ Օսմանեան Կառավարութիւնը, քանի որ իրեն երբեք միջոց չմնար հրաժարականին վրայ տրամադրութիւն մը ընելու։ Լեւոն ԺԳ. Պապը կարդինալութեան պատուին կը վերամբառնայ զինք՝ քանի առակին պապական արքունեաց Chi fa piri sporco diventa priore (ով աւելի աղտոտ կը գործէ, մեծ կ'ըլլայ)։ Հոն եւս պարապ չմնար Հասուն. Պապէն կը խնդրէ երկգաւ-

եան խոստման մը գործադրութիւնը, այն է հաստատել Հռոմայ մէջ հայ դպրոց մը։ Պապը կ'ընդունի այս խնդիրքը և Սան Նիքօլօ տա Թօլէնթինօ Քարուչինաց վանքին կէսը գնելով՝ Հայ Կաթոլիկաց կը շնորհէ, որուն մուրհակն իտալական կալուածագրոց մէջ հայ կաթոլիկ պատրիարքարանի անուան կ'արձանագրուի և կը կոչուի Հայկազեան վարժարան որ այսօր կղերանոց է։ Ս. Վլաս ազգային հիւրանոցին կալուածոց կէսը կը յատկացուի սանուց ապրուստին, որ նորատացիկ վարժարանին մէջ կ'ուտեն կը պառկին միայն և ուսման համար բրօբականտայի դպրոցը կը յաճախեն, որով այսօր անուամբ միայն հայ է այս կղերանոցն՝ իսկ իրականութեան մէջ լատին։ Հասուն այս նոր կղերանոցին շէնքին վրայ կարեւոր բարեփոխութիւններ ընել տուած պահուն կը մտի, Թոքատապով կը հիւանդանայ և քիչ օրէն կը վախճանի 1884ին և Սան Լօրէնցոյի գերեզմանատունը կը թաղուի։

Հայ կաթոլիկութեան ապագայ սերունդը կարդալով այս կենսագրութիւնը,—որուն խոշոր գիծերովը միայն զոհացանք,— ոչ միայն չպիտի հետեւի անոր, այլ պիտի խորշի անկէ, և երկու ձեռքով ծածկելով իր երեսը՝ պիտի ամչնայ և ցաւի իր կրօնապետաց յարանուանութեան մէջ Հասուն մը գտնուելուն վրայ։ Պիտի փնտռէ մխիթարեանք մը առանց երբեք գտնելու, բայց եթէ ուսումնասիրելով անոր սերունդը որ խառնածին մըն է և ոչ զուտ Հայ, և պիտի դասէ զինքը Սուբմակներու, Շմաւէլներու և Բրքիշներու կարգը։

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ.— Հասուեեան բաղմականութիւն։—Մէնմուտի Ախպար թիւ 4775 - 6 : — Ծերենց (Տիր. Յովսէփ Շիւմանեան) : — Տօն Քաուր: — Ս. Յակոբ Ազգային Հիւանդանոց (տես Հ. Ամսօրեայ) :

"POÈTES ARMÉNIENS,,

«Հեղինակը (Մ. Զերազ) — հայ գրագէտ մը որ համբաւ ունի արդէն 'ի Ֆրանսա իր ա'յնքան չքնաղ Nouvelles Orientalesին և ա'յնքան շահեկան Orient Inéditին հրատարակութեամբ,—հաւաքած է այս նոր հատորին մէջ հայ 6 բանաստեղծներու լաւագոյն բերդուածները զոր ինք Քարգմանած ու ծանօթագրած է։ Այս գիրքը զոր Էմմ. Ռօսման կոչած է յուզիչ փորիկ ծաղկեպատ մը, 'ի յայտ կը բերէ մեզ՝ մեծ ինքնատպութիւնն ու անբաղդատելի գեղեցկութիւնն հայ բանաստեղծութեան որ ցարդ գրեթէ անծանօթ մնացած է Եւրոպայի մէջ»։

Argus des Revues (1913 Դեկ.)

ՉՕՐԱՎԱՐ ՑԱԿՈՑ ԱԼԽԱԶՈՑ

Ծնած է 1 Մայր. 1826 ին, Չքաւոր ծնողքէ։ Ուսումը ստացած է Թիֆլիզի գին. վարժարանին մէջ և կոչուած զինուորական ծառայութեան։ 1863 ին մասնակցելով Լեհական ապստամբութեան դէմ մղուած գործողութեանց, անուանի եղաւ իր քաջութիւններով։ 1874 ին Կովկասի 19րդ զօրաբաժնի, իսկ 1877 ին նախ Ռուէմայիսի՝ ապա Սօխում Գալէի զօրաբաժինի հրամատար նշանակուեցաւ։ Իր համբաւը չհշտուեցաւ մանաւանդ ռուսեւթուրք պատերազմին (1877-8), մինչեւոյն ատեն Աբխազ, Ուբուխ, Շափսըղ և այլ լեռնականներու դէմ մղուած կռիւներուն գլխ. զօրապետի պաշտօն կատարեց։ 1885 ին 3րդ զօրաբանակի հրամատարութիւնը ստանձնեց՝ Ռուսիոյ արեւմտ. սահմաններուն վրայ։ 1894 ին այդ պաշտօնէն քաշուելով, Բեթրոպոլիի արքունի գին. խորհուրդի անդամ կարգուեցաւ. հոն մեռաւ 2 Նոյ. 1896 ին։ Մարմինը Թիֆլիզ բերուելով՝ ամփոփուեցաւ Վանք – մայր ժամին բակը։

ՇԱՇԵԿԱՆ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Անցեալ տարի ճնս. 12ին Տքթ. Վահրամ Թորգոմեան Հայ Բժշկ. Միութեան առջեւ կ'ընծեռնու ֆրանսերէն այն խղճամիտ ուսումնասիրութիւնը զոր ըրկած էր Լօնտոնի Բժշկ. Համաժողովին ուր կարդացուած էր։ Նիւթն է՝ հայ նշ. բժիշկ և Ֆաթիհ Սուլթանի բժշկապետ Ամիրտովլաթի կեանքն ու գործերը։

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՀԱՅ ԶՕՐԱՎԱՐ ՄԸ

Իշխան Մովսես Զամարեան Երևանաբազուկ ծնած է 1798 ին՝ ի Սանահին։ Դեռ մանուկ էր երբ անցաւ Թիֆլիզ և երիտասարդ հասակին՝ մտաւ զին. ծառայութեան մէջ, մասնակցելով ռուսաւ-պարսիկ պատերազմին-բուն (1826-8). իսկ 1829 ին կարգուեցաւ Երևանի տեղակալ. այնուհետեւ երկար տարիներ վարեց Տաղիստանի և անդը-կասպեան երկիրներու զո-րավարի և գլխ. կառա-վարիչի պաշտօնները, մասնակցելով Շամիլի յար-ձակումին դէմ մղուած կռիւներուն։ — 1851 ին սկսած Տաղիստանի խըռո-վութեանց մէջօգին քանի մը անգամ չարգեց Լէզ-գիները։ Ինք էր որ հիմնեց Տէմի-Խան-Շուրան, որուն համար 1878 ին քաղաքին մէջ իր անձանը կանգնեցին։ Մեռաւ 1855 ին, թողուելով իր հօրենական կալուածին՝ Սանահինի վանքը, Զաքարէ սպասալարի գաւիթը։

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅՈՑ ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐԸ

Թէեւ կառավարութեան պաշտօնական վիճակագրութենէն կը տեսնուի թէ 100,000ի կը հասնի Ամերիկայի հայ գաղութին թիւը, սակայն առաջնորդ Արսէն Ծ. Վրդ. Վեհունիի կարծեօք 60,000 է, հետեւեալ կերպով։ Ուստըր և շրջակայք 3000, Բրօվէնս և շրջակայք 6000, Պոսթըն և շրջակայք 12,000, Լօրէնս-Լօվէլ և շրջակայք 2000, Հարթֆըրտ, Նիւ Պրիթէյն եւն. 2000, Նիւ Եօրք 6000, Ուէսթ Հօպօքըն 1500, Ֆիլատելֆիա եւն. 1500, Զիքագօ, Սէնթ Լուիզ եւն. 10,000, Լօս Անճէլըս 3000, Ֆրէզնօ, Ֆաուլըր, Եդեմ եւն. 7000, Քանատա 1000, Հարաւային Ամերիկա-Պուէնոս Այրէս 3000։

Հանրիկ Ալամեան (յակիմսարեան հայցող)

Հռչակաւոր վիմագրիչ, փորագրիչ, գրաձուլիչ, հայ տպագրական տառերու հնարիչ, տպագրիչ եւ տպարանատէր-արուեստագէտ որ միաժամանակ գրող ալ էր եւ ազգ. գործիչ մը: Ծն. **1820**, մեռ. **1870**: — Իր ընդարձակ կենսագրութիւնը տե՛ս «Տիպ ու Տառ» էջ **92 - 95**:

Ածականներու Օտար Վերջաձեւեր

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

Դասական յոյն ու լատին լեզուներու մէջ ածականները ունէին՝ արական, իգական ու չեզոք բառերու համար յատուկ վերջաձեւեր. այս ձեւերուն մէջէն յաճախագոյն գործածութիւն կը վայելեն արականի համար՝ -ος, -us, *իգականի համար՝* -η (α), -a, *չեզոքի համար՝* -ον, -um *վերջաձեւերը: Հայ*

լեզուն, որովհետեւ սեռի զանազանութիւն չի ճանչնար, չունի բնականաբար նաեւ ածականներու սեռային նմանաձեւ վերջաւորութիւններ. այս պատճառաւ — օրինակի համար — լատիներէն pater bonus, mater bona, signum bonum այլավերջ ածականները ստիպուած է միաձեւի փոխելով ըսել բարի հայր, բարի մայր, բարի նշան:

Սեռի զանազանութիւնը հայերէնի մէջ զգալիօրէն արտայայտելու համար յունարան դարաշրջանին մէջ հնարուած չարաձեւ դիւտերու մասին չարժէր բնաւ խօսք բանալ այստեղ, համեմատէ՛ միայն յոյն ῆδε, αὕτη իգական ցուցական դերանուէնները ստիպօրէն ներկայացընելու համար կարկատուած «ահ», «դհ», «ևհ» անհարազատ ձեւ՛երը: Հետաքրքրական է ընդհակառակն և ոչ զուրկ օգտակարութենէ կը կարծենք նկատել փոխառեալ այն բառերը կամ ածականները, որոնք յայտնի կամ լռելեայն իրենց կից գոյականներու յատուկ սեռին համեմատ վերջաւորութեամբ չդրուած ու պահուած են հայերէնի մէջ: Մեր՝ այս տեսակէտով հաւաքած բազմաթիւ օրինակներէն կարեւորագոյնները միայն ստիպուած ենք յառաջ բերել հետագայ տողերուն մէջ:

Ա.ռական. — Այր մարդու սեռ ու վիճակ արտայայտող անուէնները կամ գոյականները յոյն ու լատին լեզուներու մէջ չատ անգամ, ինչպէս ըսինք, կը կրեն -ος, -us վերջաւորութիւնը, որ հայերէնի մէջ -ոս վերջաձեւը կու տայ. ըստ այսմ լեզուի մը քերականական կանոններուն լաւատեղեակ անձը կը կոչուի «գրամա[ր]տիկոս = γραμματικός.— Յորինացին կը պատմէ թէ Ատտիկոս առ Սահակ Թուղթի մէջ կը գրէ, ուր կ'աւելտէ ի մէջ այլոց թէ «և զառաքեալս ի քէն զմեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել եկղեսիաստիկոս» (Դպր. գ. 57), որ է «յառաջին վարդապետան գրեցաք» (անդ, Թուղթ Թէոդ. առ Սահակ). — Նովատեան աղանդաւորները իրենք զիրենք «կաթարոս» (=καθαρὸς, սուրբ) կը կոչէին, Սեբեր, էջ 87, «Մօս զ վան զատկի, կաթարոսաց, որ կոչին անարատ.— Ամբողջ ազգի մը ընդհանրական հայրապետը կամ պատրիարքը կ'անուանուի «կաթողիկոս», որ յունարէնի մէջ պարզապէս «ընդհանրական» կը նշանակէ (καθολικὸς). — ինչպէս

«աւգոստոս» լատին ածականը, նոյնպէս յոյն «սեբաստոս» մակդիրը կը տրուի հռոմէական կայսրերուն իբր պատուանուն՝ (պաշտելի, սուրբ, աստուածային). «Աւգոստոս կայսր սեբաստոս անուանեցաւ», «Թագաւորէ կայսր սեբաստոս Հոկտաւիանոս». — Հռոմայ հօթնեբորդ թագաւորը Տարկուինոս իր գոռոզ բնաւորութեանը համար անչուչտ յորջորջուեցաւ «Սուպերբոս», որ հայարտ նշանակութիւնն ունի լատիներէնի մէջ (superbus).—ὄφις = օձ բառը, որովհետեւ յունարէնի մէջ արական է, պատմական «արքայիկ օձ»ը կ'ըսուի նաեւ «բասիլիսկոս = βασιλίσκος» նոյնպէս ἵππος = ձի, որ արական է, Յայտնութեան գրքին մէջ «չլորոս» արական՝ վերջաւորութեամբ ածական կ'առնու. «տեսի ես ձի շլորոս» Զ, 8, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλορός = ձի աշխէտ: (Այս մասին տեսնելու է Նորայր, Կորիւն վարդապետ, էջ 420-421). — յոյն լեզուի մէջ πυρετὸς (ջերմ) արական սեռ ունի, հետեւապէս «օրական ջերմ»ի համար պիտի գործածուի ἀφημερινὸς արականաւերջ ածականը. այս ձեւը «Հիպոկրատոս» ազաւաղեալ վիճակի մէջ կը գործածեն մեր բժշկական գրքերը ջերման մէկ տեսակը արտայայտելու համար. « դրիտոն » = (τριταῖος πυρετός = երեքօրեայ ջերմ) չէզոքը գոյականաբար գործածուած կը թուի՝ τρίτον):

Իգական. — Իգականաձեւ ածականներու մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ Սուտ-Կալիսթենեայ Ազեքսանդրի վարքին մէջ գործածուած «ամարանտինէ» ածականը. «արեգակն՝ սառնային բիւրեղեայ և լուսին (որովհետեւ իգական է՝ σελήνη)՝ ամարանտինէ», այս ձեւը պիտի ընթերցուի «ադամանտինէ — ἀδαμαντίνη», որ «ադամանտինոս» արականին իգական ձեւն է. — Կիր(ի)ակոս = κυριακὸς (տէրունի) չատ ծանօթ յատուկ անուան հանդէպ ունինք «կիւրակէ» (=κυριακή) բառը, որ «տէրունական օր» կը նշանակէ և իգական է ա՛յն պատճառաւ, որ ἡμέρα (=օր) յունարէնի մէջ իգական է. — «կաթողիկոս» անուան կից կը գործածենք «կաթուղիկէ եկեղեցի», «կաթուղիկէ թուղթ», «կաթուղիկէ հաւատք» եւն. իգականաձեւ ածականը (καθολική), ըստ որում «եկեղեցի», «թուղթ», «հաւատք» բառերը նոյնպէս իգական են յունարէնի

(և լատիներէնի) մէջ. — «Հոգեգալուստ» ազգային բացատրութեան դէմ գործածութեան մէջ է նաեւ «պենդեկոստե» (յիսներորդ) յոյն իգականը, ուր գարձեալ ἡμέρα (=օր) բառը լռելեայն կ'իմացուի.—Ագաթանգեղոսի քով «մեզաղէ կեսարու արքեպիսկոպոս մետրոպոլիտ» կ'անուանուի Ղեւոնդէս (էջ 428), որովհետեւ «կեսարիա» իգական է և կը պահանջէ իգականաձեւ ածական մը μεγάλη = մեծ (արկն. μέγας, չգ. μέγα).— ինչպէս հռոմայեցի կայսրերը կը կոչուին «աւգոստոս, սեբաստոս», նոյնպէս անոնց կիները կը յորջորջուին «աւգոստա, սեբաստե» (=σεβαστή). օրինակ «Դոմետիանոսի կինն սեբաստե անուանեցաւ», Խրոն. Բ. էջ 276: Ազգային իգական յատուկ անուններուն սովորաբար «—անոյշ,—դուխտ, —ուհի» մասնիկները կը կրեն, իսկ ածականներէ կերտուած իգական օտար անուններն «է» (-η) կամ «ա» (-α) կը վերջանան՝ Եւբիպէ, Եւփեմէ, Վառվառե, Բրիսկիլե, Աղեքսանդրա, Կոռնելիա, Վալերիա. Փաբիոլա ևլն.:

Չգոյ.— Արական և իգական վերջաւորութիւններու նման յաճախադէպ չէ հայ լեզուի մէջ -, ον - um չէզոք ածականաւարտները. ինծի ծանօթ օրինակներէն յառաջ կը բերեմ միայն հետեւեալները. Թովմաս Արծրունի կը գործածէ «բարբարիկոն» երեւութապէս ուղիղ չէզոք ածականը. «Հնագանդել ընդ ձեռամբ հեթանոսական և բարբարիկոն ազգին սասանականին», ուր «-ոն» վերջաւորութիւնը դրուած է, կը կարծեմ յոյն ἔθνος (=ազգ) չէզոք բառին պատճառաւ.— «Եմիփորոն» բառը — ուսանող եպիսկոպոսաց ի վերայ չուրջառի, խաչանիշ և խաչաձեւ պատեալ զուսովք զանձօք — որ կազմուած է ὦμος (ուս) և φέρω (կրեմ) բառերէն, և քանի որ վերջնոյս չէզոք ընդունակութիւնն է φόρον, ուղիղ կ'ըլլայ բառս գրել «ոմոփորոն».— «յաղագս սպասաւորութեան քերմոնի» համար համեմատելու է յոյն τὸ θερμὸν չէզոքը, որ «տաք ըմպելի» կը նշանակէ գոյականաբար (տես մեր վերը յիշած «տրիտոն» ձեւը).— չենք կրնար չյիշել μέλας=սեւ ածականին μέλαν չէզոք ձեւը, որ τὸ որոշեալ յօդով գործածուելով կը նշանակէ «թմանաք» «սեւադեղ», և իրրեւ այսպիսի փոխառնուած է և կը կիրարկուի տակաւին հայերէնի մէջ՝ «մելան»

«ժկան». — Սևկի հետաքրքրական է սակայն Մորենացւոյ ընծայուած Աշխարհագրութեան մէջ գործածուած «քիմեռոն» բառը. «ի յայրեցածէն մինչեւ ցիմեռոն», այսինքն մինչեւ հիւսիսային, ձմեռնային գօտի, նոտրատիպ բառը χειμέριος (ձմեռնային) ածականին - ον չէզոք վերջաւորութիւնն է որ կը ներկայացընէ մեզի. — ինչպէս մեկնելու է ի վերջոյ եւսեբիոսի «Բրոնիկոն կանոն»ը, քանի որ χανὼν բառը արական է. կը թուի ինծի թէ Գրքիա χρονικά (=ժամանակականք) չէզոք յոգն. ուղղ. վերջաւորութիւնը եզակիի վերածուած է պարզաւորէս՝ χρονικὸν և գործածուած գոյականաբար, համեմատէ լատիներէն Chronicon bipartitum։

Բերա, Մայս. 1914

Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ Վ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
(Վիեննա. Մխիթ.)

Անգլ. բանաստեղծի անգամ, որուն տանիկան մեկ ճամբան — ծանօթ Հայու մը ուղղակ — պիտի հրատարակէ։

Գիտակ գրադիրդ ծանօթ է. վեռ Դոն յղի

Հ. ՌԱՓԱԷԼ Վ. ՄԻԱՍԻՐԵԱՆ, թագաւոր Աբբայ Անտոնեան Միաբանութեան։ —Ծնած է Գաղատիա 1826 ին, քահանայ ձեռնադր. (1849), տեղական վիճակաւոր Հռոմի Ս. Գր. Լուսաւորիչ մենաստանին (1861), անդամ վարիչ ժողովոյ Անտոնեանց՝ ի վանս Պէյթխաչպօ (Լիբանան) 1867, ած. տարան ազգ. կթթոզ. ընդհ. սինոդին մէջ՝ Պօլիս գումարուած (1869), Աբբայ ընտրուած համանուն Ուխտին (1876), իր պաշտօնը վարելով ցարդ։ — Հ. Միսէրեան խմբագրած է իր պատկանած Միաբանութեան 200 տարուան պատմութիւնը, ստուար գործ գրաբար որ կը մնայ անտիպ։ 89 ամեայ խոր ծերութեանը մէջ՝ կը պահէ իր մտաւորական բովանդակ կարողութիւնը։

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Երիտասարդ տարիքը
Մի բանպակի կրծիկ է.
Թէ խակուցաւ կրծիկը,
Ամլ ապրիլը հերիք է:

Ձոխը մնաւ՝ թողուց փող,
Թևդնի ալ պարտիզ բաղնիք.
Բայց երկուքին ալ բաժին
Եղաւ միայն ափ մը հող:

37 ՅԱՐՈՒԱՆ ՆԱՄԱՅ ՄԸ

1878 ի Պոլիսի Վեհաժողովին հետեւանօք՝ հայկական հարցին արծարծուման առթիւ, հայր Նուպար Փաշայի Բարիզեն Պոլիս բարեկարի մը գրած նամակն է հետեւեալը, որուն բարգմանութիւնը տե՛ս հանդիպակաց էջ.

Բարիզ, 28 Յունիս 1878

Սիրեցեալդ իմ Տիար.

Ստացայ այն նամակը զոր հաճեր էիք ինձ գրել։ Իմ յիշատակարանս Պօլիս՝ Պատրիարքարան գրկեցի։ Արիմեան Արքազան ուզած էր ինձ. յղեցի զայն իրեն, խնդրելով որ այն պարագային միայն ներկայացունէ՝ երբ համապատասխան

S. E. Nubar Pacha (1880)

Զոհրապ վերադարձած ատենդ տանիր

գտնէ Պօլսոյ գաղափարներուն և հրահանգներուն։ Այս ամէնը լաւ կ'ընթանայ։ Այս կամ այն ձևին տակ, Հայերը պիտի ստանան ինչ որ կ'ուզեն և պիտի կարենան հանգիստ ապրիլ այսուհետև։ Աստուած տայ։ Մեծ պատիւ մըն է Ն. Ամենապատուութեան՝ ներսէս Ա.ի և ձեզ՝ ամէնուդ համար որ աշխատեցաք այս բարի և մեծ գործին։ Ձեր անձնուէր ծառան

Ն. ՆՈՒՊԱՐ

ԲՅՆԴԱՆՈՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

Եփրատ գետի այս կամուրջը դուռներով կը փակուի ամէն իրիկուն, եւ եթէ թշնամի ունենան՝ վը վերցունեն զայն, որով գետն անանցանելի

կը դառնայ: (Բաղդատել այս իրական պատկերը՝ Հ. Ալիշանի եւ Հ. Էփրիկեանի գործերուն մէջ երեւցած մատուցածին պատկերին հետ):

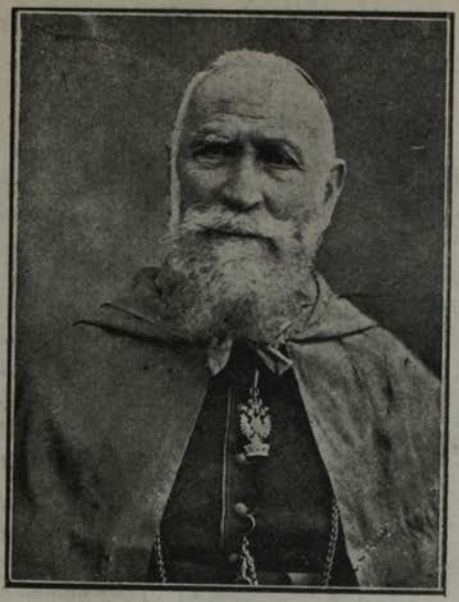

Ա. Գերագոյ Պ. Գաւրիկեան

(Արքեպիսկոպոս Պիլիպպոսեան)

Հայ Առածներ

❁ Դարբինին դանակն է պակաս, ջուլհին ալ պատանքը։ ❁ Շիտակ խօսողին ձի մը պէտք է որ ըսէ ու փախչի։ ❁ Ուր որ լսես թէ հայը մեծ է, տոպրակը պզտիկ տար։ ❁ Ծոյլին ճաշն աղով՝ Աստուած է։ ❁ Հիշաղը մա՛զ ալ ըլլայ՝ կ'արուիր. հատաւը դերա՛ն ալ գառնայ՝ կը կոտրի։ ❁ Կովը հորթին, հորթը կովին, գլուխը ցաւի հովիւին։ ❁ Հարիւր հակ բամպակ կայ, հարիւր մկկ ծակ կայ։ ❁ Անիծած ծառը պոյ ծառ կ'ըլլայ։ ❁ Մարդուս սոակը որ է՛ւ կ'ընայ, տուներին սիւները ծուռ կ'երեւնան իր աչքին։ ❁ Մինչեւ թուրն նկաւ, լեզուն գլուխը կտրեց։ ❁ Շուները կը կռուին իրարու հետ, գայլին դէմը կը միանան։ ❁ Շողոքորթ գառնուկը եօթը մօր ծիծ է կերեր։ ❁ Ով չուտ, նա կուչտ։ ❁ Սիրը սովորը կ'ուտէ, թանը՝ մոլորը։ ❁ Սոխ ու հայ, սիրտը բաց։ ❁ Փորձուած սատանան՝ անփորձ հրեշտակէն աղէկ է։

Յակոբ Ոսկան

Ինած է 1824 Դեկտ.ին, Բերա, հայ կաթոլիկ ծնողքէ։ Հայրը՝ Կարապետ Աբծաթի գիւղէն Ոսկան Կոմոդեան՝ վարպետն էր փողերանոցի հալոցներու։ Ընտանեկան դժբախտութեանց հետեւանօք, Յակոբիկ շատ

Յակոբ Ոսկան 1876ին

ադցաւոր մանկութիւն մը կը բոլորէ և պահ մը կ'աշակերտի ձիվվիճներու վարժոցը։ Մխիթարեան վարդապետի մը բախտութեամբ, 11 տարեկանին կը ղրկուի Իտալիա և Վենետկոյ Բէզարոյի պալատը 1835ին հաստատուած Իափաթէեան վարժարանի առաջին սաներէն կ'ըլլայ։ Տարի մը հոն ուսանելէ վերջ, կը մանէ Ս. Ղազարու վանքը՝ հին հայերէնի հմտանալու համար, մինչեւ 1839, և հակառակ եկեղեցական ըլլալու համար եղած առաջարկներուն՝ կը վերադառնայ ծննդավայրը, ինքնուսութեամբ կ'սկսի անգլ. և ֆրանս. լեզուները մշակել և Ղալաթիա Անգլիացի յանձնախումբի մը քով ծառայութեան կը մտնէ, յետոյ Ապրէշ անուն Գերմանի մը քով որ պօյոյ առաջին լուսանկարիչն եղած է, երբ լուսանկարչութեան արուեստը հնարիչին անուամբ կը յորջորջուէր Տակէոթիփ և պատկերները կը պատրաստուէին արծաթեպատ պղինձի տախտակներու վրայ։ — Յակոբ առեւտր. գանազան գրադուներըը լքելով, 1842ին կը կոչուի ուսուցչութեան՝ Տատեանց ապարանքը Սան Սթէֆանօ, ուր քանի մը տարի նոյն ամիրայական ընտանիքին զաւակներուն դաստիարակի պաշտօնը կը վարէ։ 1844ին կ'անցնի Սամաթիա, իբր գաղղիարան ազգ. վարժարանի, տարիներ վերջն ալ Դում Դարու՝ Մայր վարժարան (ֆրնս. և գրաբար), յետոյ Օրթաքէօյ՝ Թարգմանչաց, Հիսար Տիպի՝ Մեզոպուբեան, այցելու դասախօս հայ ջոջերու տուներ, կէս գար շարունակ աչխատելով ազգ. կրթութեան գործին և հասցունելով բազմաթիւ սաներ որոնցմէ յիշենք՝ Բ. Թէչեան, Բ. Պօղաճեան, Տքթ. Ֆրանկիւլ Մալէզեան, Եղիազար Մելիք-

եան, Գարակէօզեան, Մ֊ք. Յակոբեան, գեղագործ Քիւչիւկեան, Սեթեան Յովհ. և Տիգրան, Ա. Պիպէռճեան, Յ. Գուրգէն, Կիւմիւշկերտան եղբարք և դեռ ա՛յնքան ուրիշներ։ Սերտ բարեկամ Ջնացած է ցվերջ 2 կրթ. գործիչներու, Պէրպէրեանի և Մեզպուրեանի, — Ասկան գրականութեան մէջ իր մուտքն ըրած է Յ. Միւհէնտիսեանի 40ական թուականին սկսեալ պարբերաբար հրատարակած օրացոյցներով որոնց սկիզբը զեռեղուած բանաստեղծութիւնք ի վեր հանեցին իր քերթողական կարողութիւնը։ Այնուհետեւ աշխատակցած է ժամանակի թերթերուն՝ այլ և այլ յօդուածներով։ Իր քերթուածներէն մանաւանդ «Ոգի Քրիստոնէութեան», «Նժդեհ եմ ես», «Մազթանք առ Աէրն» և «Լոյս տո՛ւր, Տէ՛ր, աչաց իմոց» — հրատարակուած Ե. Մուրատեանի Դրագիտութեան մէջ — բաւական են ցոյց տալու համար իր ոճին շնորհն ու գաղափարներուն վսեմութիւնը։ — Վիննեակոյ Ուխտէն՝ Հ. Պետրոս վ. Մինասեանի նախաձեռնութեամբ երբ Բերա կը կազմուի Համազգաց Ընկ֊ը (որ պիտի ըլլար կեդրոն խմբման Ազգին բաժանեալ երկու հատուածներուն), ինքն ալ խանդավառ կերպով կ'անդամակցի անոր։ Հակահասունեան հոսանքը կը սաստկանայ. Ասկան այդ պայքարին մէջ կը նետուի, քաջաբար կռուելով պարագլուխ Խաչիկ Դադէգեանի հետ — Բատուայի Մուրատեան վրժրն.ի Ա. սանէրէն, — մինչ Հասուն ի զուր կը ջանար զինքը շահիլ։ Խօսքն իրեն տանք հիմայ. — «Անոնց դրութիւնք երկուստեք կը հրատարակուէին յորս բարձրաստիճան եկեղեցականաց պատուոյն չէր խնայուեր. Հասուն անունն ի մասնաւորի երգիծանաց առարկայ մ'էր։ Անանուն գրութեանց հեղինակները ենթադրութեանց խնդիր մ'էին, և ինչ որ հայերէնի պէս բան մ'էր՝ ինձ կը վերագրուէր, մանաւանդ որ 'ի խնդրոյ Խ. Դադէգեան բարեկամիս՝ դիչերային ակումբներու դանուեցայ յորս Արեւելեան կաթոլիկաց ներկայացուցիչք իրենց նախնական իրաւունքները պահելու հարկին վրայ կը խորհրդակցէին։ Ինձ առաջարկուած էր անոնց կարծիքներն ամփոփել և տալ անոնց ազերսագրի ձեւ մը հայերէն՝ ուղ-

Յակոբ Ասկան 1903ին

ղեալ առ գահն Հռոմմայ, Իտալերէնի թարգմանեցի զայն և մեր կողման աւագանին, ականաւորք և տանուտեարք ստորագրեցին մօտ 1500 անուն։ Սակայն իմ յատուկ կարծիքս այն եղած էր թէ 'ի զուր է իրաւունք պահանջել Հռոմմէ որ կ'ոյր հնազանդութիւն կը պահանջէր իր հոգեւոր իշխանութեան ենթարկեալներէն. հետեւապէս կամ Հին Կաթողիկէ ըլլալու է, ինչպէս է Հայ Եկեղեցին, կամ Ադի Կաթոլիկ, ինչպէս էր Բրոբականտայի պահանջը։ Դեհկիկ ամբոխը յուզեալ էր և զգուշական միջոցք՝ կարեւոր, մանաւանդ զի մեծ եղբայրս և իրեն ընկերներէն ոմանք սր մերթ մոլեռանդ էին և ապա անուս իմաստասէրք ազատ խորհող, կրնային իրենց անզգուշութեամբն 'ի զրոյցս անպատեհութեանց առիթ տալ»։ Այդ առթիւ Ոսկան խմբագրած է Հասունի ուղղեալ 300 տողնոց գրաբար ոտանաւոր մը յորդորական որ մեծ ազդուկ հանած է։ Իրն է դարձեալ Աւետիս Հասուն՝ իմը տրհաս, Հայոց ազգին մեծ պատուհաս բառախաղը որ Հասունի վերջին օրերուն ծառայած է իբր տապանագիր։ — Տարիներ տեւող այս երկպառակութիւններէն զզուած՝ Ոսկան կը դիմէ Հայ Եկեղեցւոյ գիրկը։ Ահաւասիկ օրուան Պատրիարքին տուած արտօնագիրը.—Մեք շնորհօք Տեառն Պատր. Հայոց Տ. Յակոբ Արհեպսկ. ընկալաք զՊրև. Յակոբ Ոսկանեան ընդ մեռով պաշտպանութեամբ, սակս հայազգի գողոյն, որով հաղորդ է սա բաղմական իրաւանց եւ ազգային արտօնութեանց։ 1851 Մարտ 16, 'ի Պատրիարգարանի Հայոց։ 'Ի հաստատութիւն գրեցոս ստորագրեալ կնիքիմբ։ Պ. Կ. Յակոբ Արհեպս.։ — Ամուսնացած է 1853ի վերջերը, իր որդին է Նշ. արձանագործ Երուանդ Ոսկան զոր Հայ Ազգը հերու կորսնցուց և զոր կենսագրած ենք Տարեցոյցիս Գեղարուեստական Բաժինին մէջ։ — Յ. Ոսկանի լոյս ընծայած երկերն են. — Երեսունը իրեք տարու միջոց, Ներկայս անցեալին ծնունդն է և ապագային առաջնորդը (1861), 'ի հանդէս 49րդ տարեդարձի Ազգ. Հիւանդանոցի (Ճառ) 1879, Դաստիարակութիւն (1887)։ Թարգմանած է Տիւմայի «Անգութն Պետրոս»ը։ Կը թողու, բաց 'ի թերթերու, հաւաքածոներու և օրացոյցներու մէջ երեւցածներէն, 2 ստուար տետրակներ ուր կան իր անտիպ բանաստեղծութիւնները ու արձակները, 2 տետրակ եւս «Յ. Ոսկանայ ինքնագիր կենցաղ» խորագրով որմէ քաղեցինք այս նօթերուն մեծ մասը, մնացեալներն ալ՝ իր ողբացեալ զաւակէն, 1896ին, Հարպիէի (Բերա) իր տան պատուհանը նստած՝ երբ ականատես եղաւ հայ նահատակաց դիակներու փոխադրութեան 4 օր և 4 գիշեր, վիշտով լեցուած՝ հրամայեց որ այրուին իր գիրքերն ու ձեռագրները բոլոր։ Երուանդ հազիւ կ'աջողի փրկել վերոյիշեալները։ — 13 Յնվր. 1907ին կը մեռնի, իր կեանքին 65 տարիները նուիրած ազգային կրթութեան գործին, թողով ուղղամիտ, ազգասէր, լեզուագէտ և պատրաստարան մարդու համբաւ մը։ Ազգին Տուին — Ս. Փրկչի Ազգային Հիւանդանոցի իբր հոմանիշ — իր հնարած բացատրութիւնն է՝ այլ եւս նուիրագործեալ։

† Տ. Պօղոս Քիւլէճեան (Սեբաստացի)—որ դիւ Ծորի մէջ բժշկութիւն ասրելով ան ալիճ Հայերէն մին եղած է։

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ. ՍԱՀԱԿ Վ. ՍՐԱՊԵԱՆԻ

Ծնած է Գուժ Գարու (Պոլիս) 24 Յնս. 1850ին և նախ. կրթութիւնը ստացած՝ Անտոնեանց դպրոցը, Բերա (Չէչմէ փողոց)։ 14 տարեկանին՝ նոյն Ուխտին Հռոմի Ս. Գր. Լուսաւորիչ վանքը մտնելով, 1870ին հոնկէ Ֆրանսա՝ Օրլէանու կղերանոցը դրկուած է իր ժիաբանակից Հ. Եղիա Վ. Քիլճեանի ընկերակցութեամբ, ուրկէ Պոլիս դարձած՝ Ֆրանքֆուրտեան պատերազմին պատճառաւ։ Ս. Յովհան Ոսկեբերան եկեղեցին 3 ընկերներով քհնյ. ձեռնադր. 1873ին։ Պաշտօնով չրջած Փոքր Ասիա, Ասորիք ու Կովկաս։ Հիմայ մատենադարանապետն է իր վանքին ճոխ գրադարանին (Օրթաքէօյ) և կը պահէ Միաբանութեան դիւանը։ Կ'գրպդի նաեւ հայերէնի դասախօսութեամբ, հետեւելով Եզնիկ Կողբացի ոսկեդարեանին ոճին. իսկ գրելու արուեստը կրօն. և ընկերային նիւթերու վրայ կ'ուսուցանէ աշխարհաբարով։ Աշխատակից «Հ. Ամսօրեայ»ի։ Գրած է իր ծագումէն մինչեւ մեր օրերը՝ Ս. Յակոբ Ազգային Հիւանդանոցի պատմութիւնը (մամուլի տակ)։

Աբեւելեան ճահանգաց ընդհանուր ճաշիչ Հօմ Պէյ (իր օգնականներով) որ համբերոպական պատերազմին հետեւանօք՝ անցեալ ամսուն վերադարձաւ Վանէն։

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Նիւներու առատութեան և տեղի անձկութեան պատճառաւ հարկադրուեցանք գալ տարուան յետաձգել Հայկական Բաժինի յատուկ մեր ամբարած նիւթերէն 1. — Խորհ. Նարպիլի, 2. — Տիր. Ն. Տաղաւարեանի, 3. — Վաղեմի կրթ. գործիչ Մ. Ալամտեանի, 4. — Բ.յշկապետ Յովհ. Քալանթարեանցի ընդարձակ կենսագրութիւնները, 5. — Մ. Իսպիրեանի «Ընչակեան Կուսակցութեան Ծագումը Սվազի մէջ» յօդուածը, նաեւ շատ մը հետաքրքրական նիւթեր, կենսագրութիւններ և բնաշխարհի պատկերներ ։

ՊՕՂՈՍ ՇԱՇԵԱՆ

Մենք չատեր մոռցած ըլլալու չենք թէ 1879 ին Ազգ. Պատրիարքարանն ունեցաւ Սուլթոց Ճանճաղաժողով մը որ նպատակ ունէր օգնութիւն փութացուցնել նոյն առենները՝ գաւառներուն մէջ սովէն տանջուող Հայերու։ Այդ փրկարար գործին համար կազմուած Ճանճաղաժողովին քարտուղարն էր Շահեան, իր ընկերներուն հետ ցոյց տալով ժեղուաջան գործունէութիւն մը և խմբագրելով պերճախօս կոչեր դրաբար՝ հրատարակուած հին «Մասիս» ներուն մէջ։ — Եղբայր Պետրոս Շահեանի որ առաջին Հայ տօքթօրն է եղած՝ Բարիզի Իրաւաբանական վարժարանէն չրջանաւարտ և գրած «Թէզ» մը Հռոմէական օրէնքին վրայ։ — Պօղոս Շահեան մեռած է Բեկրա 3 Նոյ. 1900 ին և թաղուած Շիշլի՝ կաթոլիկ Հայոց գերեզմանատունը։

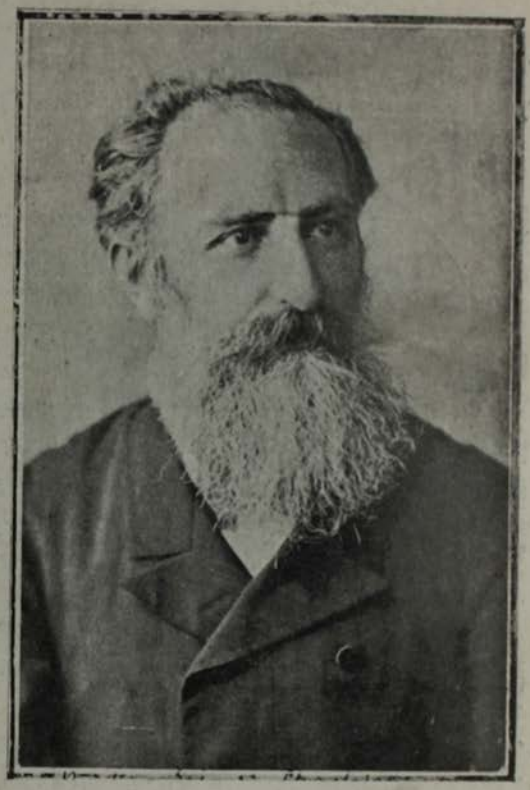

ՔՆԱՐ ԱՌԱԿԵՐԳՈՒ

Արցունք եղած ցաղը
Խնդրի ընկան մի՛ խնդար,
Հառնիիր եղած ցաղը
Որքի ընկան դուն մի՛ յար։

Մատնի մըն ի ցու մատին
Համնատատուն պարկեշտ կին.
Որդիիդդ՝ ինչ գաւազան,
Երկ յարած ևն ուսման։

ՎԱՂԵՄԻ ՊԱՇՏՕՆԱՏԱՐ ՕՐԱԳՐՈՂ ՄԸ

ՅՈՎԱԿԻՄ Գ. ՐԻՅԻՍԵԱՆ. — Ծնած է Սթէնիա (Վոսփոր) 1843 ին ու հոն. կրթութիւնը առացած է Եէնիքէօյ։ Իր հայրն էր «Ինքնատիպ ազգաբ» Հիւսէյին պէյ իբրև Գրիգոր Արտաքին Գործոց պաշտօնատան Տպագրութեան գրասենեակը պաշտօնի կոչուած է 1864 ին՝ Կոստանդեան Կոստանդ էֆ. ի չնարհիւ, 1871 ին Առեւտր. Գործոց պաշտօնատան քարտուղար, 1875 ին՝ Եէնիքէօյի դատարանի անդամ, 1879 ին՝ Ա. Պօղոս Վիզէ դաւանին, իսկ 1885 ին՝ Քիւսի նոյն. դատարանի նախագահ, 2 տարի վերջ ալ Բատում՝ նոյն պաշտօնով, մինչեւ հանգստեան կոչուիլը 1909 ին։

— Մասնակցած է ազգ. վարչական գործերու, թաղական ընտրութիւով Սթէնիայի (1869), Գանտիլլիի (1871) և Եէնիքէօյի (1875 և 1885). Սահմանադրութեան գործադիր ժողովի անդամ 1872 ին, նաեւ Ուսումն. Խորհուրդի (1872-3 և 1877)։ Իբր օրագրող ալ երեւցած է լրագրական հրապարակի վրայ, 1872 Հոկտ. 7 էն սկսեալ լոյս ընծայելով Ասիա «Թարգման հայրենեաց» անուն փոքրագիր չաբաթաթերթի մը հայ. և տաճկ.։ Այս թերթը 24 թիւէն յետոյ փոխանցած է Մկրտիչ Փորթուգալեանի։ — Ըէյհանեան 1910 էն ՚ի վեր Պօլիս փոխադրուած՝ ընտանեօք կը բնակի Օրթաքէօյ։

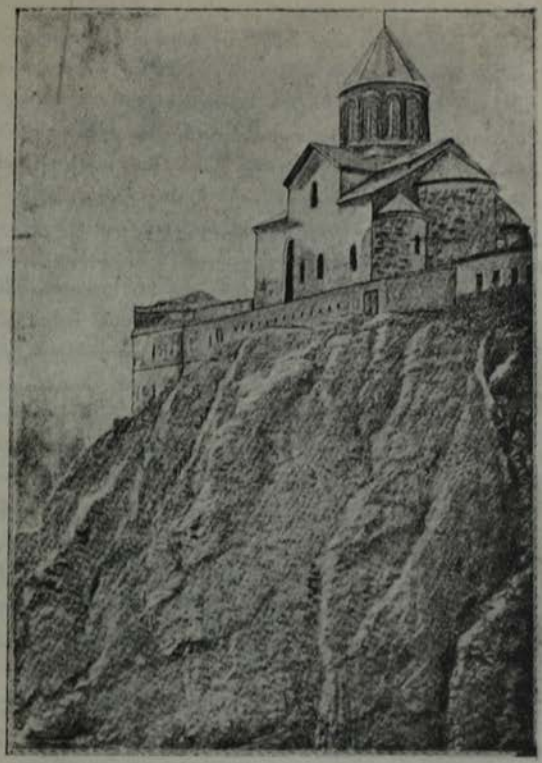

Մեհենի բերդը (Ի Թիֆլիզ) առ կը ցցուցանէ վիմագրեալ գ. շարուածը

(Այս ճօ. բերդին պատմականը տե՛ս Ա.մ. Տարեց. 1911, էջ 346-2)

ՆՈՐ ՅՈՒԲԼԵԱՆՆԵՐ

16 Դեկտ. 1913.—Բառասնամեակ կրթ. վաղեմի վաստակաւոր եւ յայտնի գրաբարագէտ ՅԱԿՈԲ ԴՈՒՐԴԻՆի (Բերա, Էսաեան վրժրն.ի սրահը), Ի ներկայութեան անձերու, համակիրներու եւ ընտրեալ հրաւիրելոց: Կը խօսուին ուղերձներ: Հասոյթ 600 օամ. ոսկի:

20 Ապր. 1914.—Ծորեղեան ուսուցիչ-գրագէտ ԻՍԱՀԱԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆի (Թիֆլիզ): Կը խօսուին ուղերձներ ու կը մատուցուին շատ գեղ նուէրներ:

27 Ապր. 1914.—Բառասնամեակ ուսուցիչ, հրապարակագիր եւ ազգ. գործիչ ՄԿՐՏԻՉ ՓՈՐԹՈՒԿԱԼԵԱՆի (Բերա, Բրթի Շանի թատրոնը): Անսովոր բազմութիւն, խանդավառ ցոյցեր ու ճառեր: Հասոյթ 20,000 ֆր.:

«ԼՐԱԳԻՐ» ԵՒ ՆԻԿ. ԹԻԼՊԷՆՏՃԵԱՆ

Ինած է 1841ին Հասքէօյ որուն Ս. Ներսէսեան դպրոցը աստցած է իր ուսումը, Խրիմու պատերազմի վերջաւորութեան, երբ Փրնս. զօրքեր վրաններով կը բանակին 'ի Զիֆթէ-Թապիա (այժմու Համազգ. Անկեալ-նոցին վայրը), պատանին Նիկողոս սպաներուն քով Թարգմանի պաշտօն կը կատարէ, առեն մըն ալ Փրնս. լեզուի դաս կու տայ մանաւորներու տուներ։ Այնուհետեւ կը նետուի առեւտր. հրապարակ, 10 տարի ծառայելով Ա. Բացախեանի վաճառատան մէջ իբր տոմարակալ, երբեմն Ն. Մ. Թ. սկզբնատառերով յօդուածներ ալ գրելով Թերթերու մէջ։ 1870ին լքելով այդ պաշտօնը՝ կ'իջնէ լրագր. ասպարէզ, 5 տարի աշխատակցելով Օ. Խաճատուրեանի «Օրագիր»ին, մինչեւ «Լրագիր» անուն իր թերթին տրատնութիւնն առնելը 1 Մայս. 1875ին։ Կը ծագի Պօսնա-Հէրսէքի և պուլկր. ապստամբութիւնը որ կը յանգի ռուսեւթուրք պատերազմին։ Նախապէս 300 օրինակ տպառոդ «Լրագիր»ը կը բարձրանայ 10 հազարի, իսկ Կովկասեան շինծու ապրատմրութեան լուրը տարածուելուն՝ մինչեւ 20 հազարի։ Այս փայլուն վիճակը երկար չտեւեր, մանաւանդ որ խմբագրապետը միշտ խիստ կը գրէր ու իր թերթը դադարման կը դատապարտուէր ամէն՝ նոյն առենի տպագր. տեսուչ Մաճիտ պէյէ։ Թիւլպէնտճեան ամէն անգամ որ դադարման հրամանագիր առանար՝ ուրիշ անուամբ շարաթաթերթի մը արտօնատիրոջ հետ համաձայնելով օրաթերթի կը վերածէր զայն, լրագրավաճառք ալ մանեսիկի դերը կը առանձնէին և իբր «Լրագիր» կը ծախէին։ — Ռուսեւթուրք պատերազմին առեններբ Այտրնցի կամաւոր Զէյպէքներ Պոլիս հասած և յոտից ցցուխ գինեալ՝ փողոցները կը շրջէին, ահաւոյզ ազդելով անցորդներու։ Առանցմէ մին Բերա Հրաչեայ անուն կնոջ մը վրայ յարձակած ըլլալով՝ կը քննադատուի «Լրագիր»ին մէջ։ Թերթն առանց դադրելու՝ Թիւլպէնտճեան կը բանտուի, շարաթ մը ետքն ալ աքսորի վճիռ կ'առանայ։ Ներսէս Պատր. կը միջամտէ և հէք օրագրողը կ'առաջնորդուի կեդր. բանտ ուր կը դանուէին արդէն «Տիօժէնէ»ի արտօնատէր Թէօտոր Փասապիտէս և Բէյաղ պէյ։ Հանկէ դադանի յօդուածներ կ'սկսի գրել իր թերթին զոր եղբայրը՝ գրաշար Արթին կը հրատարակէր, մինչեւ իր ազատ

Ն. Թիւլպէնտճեան (1865)

արձակուիլը 3 շաբաթ յետոյ։ Օր մըն ալ «Լրագիր» բոլորովին կը խափանուի՝ մերաշիր գրամոց կէս-ականէս կառուելուն դէմ Նիկողոս բուռն յօդուած մը գրած ըլլալուն հետեւանօք։ «Լրագիր» կը բոլորէ 6 ամեայ կեանք մը (1875–80)։ Այնուհետեւ Թիւրկենտեան 2 տարի կ'աշխատակցի «Մասիս» գաւեշտաթերթին։ — 82ի վերջերն էր, երբ Դէորգ Դ. Ջիմիտին կը հրաւիրէ պինգ իր տպարանին կազմած քը Դէորգ Այվազեանի ծախելով, Նիկողոս կ'ուզեւորի Մայր Աթոռ և կը կարգուի քարտուղար արտաքին թղթակցութեանց դիւանին, մինչև կաթողիկոսին վախճանումը։ 84ին Պոլիս դարձին՝ կը վարէ իր ծննդավայրին գպրոցին տեսչութիւնը։ Տարի մը վերջ կ'անցնի վաճառ ու կ'սատանձնէ «Իրաւունք» թերթի խմբագրապետութիւնը։ Հոն տկարանալով, 3 ամիսէն Պոլիս կը վերադառնայ և կ'ապրի ամէն զբաղումէ հրաժարած՝ հիւանդութեանը պատճառաւ։ Կը մեռնի 1887 Յուլիսին։ — Հոգաբարձու Ներսէսեան վարժարանի, խարբերդէն, ազգ. երեսփոխան ընտր. 1877ին։ — Թարգմանած է — մեծ մասամբ ձեռագիր — ինչ. վեպեր որոնցմէ մին թերթօնուած է «Լրագիր»ին մէջ և զոր ամբողջացուց վերջէն Բ. Հատորով։

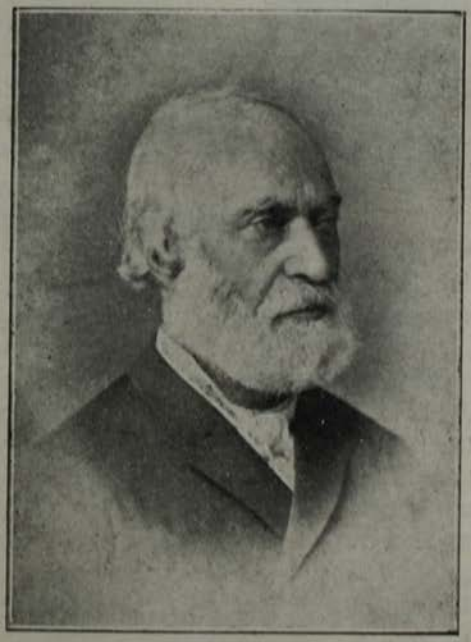

Պատուելի Մկրտիչ Քիւրկճեան
Բողոքականութեան յառող առաջին Հայերէն

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԱԾ Ա.ՋԴ. ԴՈՐԾԻՉ ՄԸ

ՍԱՐԳԻՍ Դ. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ. — Ծնած է Մարտ 12 Մարտ 1856 ին և աշակերտած տեղւոյն Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն նախակրթարանին մէջ՝ ուր Ղազիճ կոչուած պատուելիներ Բերական և Յազմոս կ'աւանդէին։ 1873ին, ապրուստը ճարելու համար պարապած է ջուլհակութեամբ (ինչպէս տեղացիները ըսած մեծամասնութիւնը), միաժամանակ մասնաւոր դասեր առնելով այդ տեսնի ուսումնականներէն Եփրեմ քհնյ. Տէր Ղազարեանէ, որուն աղջկան հետ ամուսնացած է 1878ին։ Այնուհետեւ Սամուէլեան ընտանեօք կը փոխադրուի Այնթապ և կը մտնէ Ամերիկեան Գոլէճ՝ իբր ուսուցիչ հայ լեզուի և ուսանող անգլիերէնի ու գիտութեանց, 3 տարիէն շրջանաւարտ ելլելով հոնկէ։ Ծննդավայրը վերադարձին՝ կը նուիրուի կրթ. ու յեղափոխական գործին, իր հայրենակիցներուն սիրտին մէջ կը ջանայ արթնցնել ազգային ոգին և դաստիարակութեան սերը, քիչ առնէն շահելով մեծ ժողովրդականութիւն։ Հանգանակութեամբ կը հիմնէ կեդրոնական վարժարանը—ցարդ կանգուն—անոր սրահը վերածելով կիրակնօրեայ առենախօսութեանց։ Հոն է որ կ'սկսին դիմել Միսիոնարներու դպրոցը յաճախողներ, և կեդրոնականն իր Ա. տարիներուն՝ կը բոլորէ փայլուն շրջաններ։ Կը սարքէ յեղ. կեանքէ զանազան ներկայացումներ, երբ դեռ եւս Թատրոնը բնաւ գոյութիւն չէր ունեցած 'ի Մարաչ։ Դարձեալ, Թրքախօս Հայերու մէջ մայրենի լեզուն տարածելու և զանոնք յառաջդիմութեան մղելու համար՝ նախաձեռնարկ կ'ըլլայ հիմնելու կրթ., բարեսիրական և առեւտր. ընկերութիւններ։ Ինքնօգնութեամբ և փոքառաբար ուսած բժշկութեան շնորհիւ՝ բացառիկ հանգամանք մը կ'ստեղծէ իր շուրջ, այնպիսի առեն մը և տեղ մը ուր բժիշկ ալ չկար։—Յեղ. կուսակցութիւնք դեռ նոր կազմակերպուած էին և Հնչակեանութիւնը մուտ գործած 'ի Կիլիկիա։ Սամուէլեան կանուխէն այդ գաղափարներով տոգորուած՝ մասնաճիւղ մը կը կազմէ. կ'անդամակցին բազմաթիւ երիտասարդներ և իրմէ կ'սկսին սորվիլ դիւրորական մարզանք եկեղեցիին մէջ։—Գործակալը եղած է Պօլսոյ և իզմիրի բոլոր թերթերուն, երբեմն յօդուածներ ալ գրած

օգտակար նիւթերու վրայ, մանաւանդ Տաղաւարեանի «Գիտ. շաբաժուռ»ին մէջ։ Ունէր ճոխ մատենադարան մը որմէ մինչեւ հիմայ կ'օգտուին շատեր, նոյն իսկ . . . Տարեցոյցիս մատենամոլ հեղինակը— Համիտեան կառավարութիւնը բնական էր որ աչքէ չվրիպեցուներ իրեն պէս ակնառու դէմք մը. ու կ'սկսի հալածանքը, դեգերումովը լրտեսներու իր տան շուրջ ուր սովորաբար տեղի կ'ունենային գումարումներ։ Վերջապէս, 8 Օգոստ. 1892ին Սամուէլեան քանի մը ընկերներով կը ձերբակալուի ու կը ղրկուի Հալէպի բանտը։ Դատավարութիւնը միջոցին շնորհիւ իր ճարտար լեզուին և տրամաբանական պաշտպանողականին (բանէ նաեւ մամոնային), ազատ կ'արձակուի իրեններուն հետ։ Այս դէպքը փոխանակ խոտորելու զինք առաջադրած ուղիէն՝ կարծես աւելի թափ կու տայ իր եռանդին։ Դաղտնի թղթակցութեան կ'սկսի Ջեթունի ազդեցիկ անձերու հետ, և իբր Մարաշի Հնչ. պետ՝ կ'օժանդակէ Ջեթունի 1895ի ապստամբութեան ծագելուն։ — Ջարդերը կ'սկսին նոյն տարին. էշրաֆներու դրդումով՝ խուժանը կը յարձակի իր տունին ալ վրայ, դուռները կացիններով կը խորտակէ, ամէն ինչ կը թալէ, խժաբար սպաննելով զինքն ու Պարոյրը, 16 տարեկան իր ուշիմ զաւակը։ Իր որդին է դարձեալ Հրանտ-Սամուէլ (այն տաճն քառամեայ որբուկ մը) որ քանի մը տարի հետէ աւագ-խմբագիր է «Ժամանակ»ի և այս տարի կ'աւարտէ Օսմանեան իրաւաբանական համալսարանը։

Քնար Առակերգու

Ունեցած ըսպացուածքին
Հազիւ մրջնոյ բեռ կ'ըլլայ.
Բայց ա'յնչափ մեծ սիրտ ունին
Որ մեկ ուղտի բեռ կ'ըլլայ:

Թէ բաւ մարդ ես՝ գործով ցո'յց,
Դործոցդ տո'ւր ապացոյց.
Առանց գործի՝ չոր խոստումով
Են անասնարու որոտումով:

Բարի խօսքը սակաւ է,
Շատեր կու տան չոր խրատս.
Երբ խելօք ալ է կաւէ,
Ինկար արդեն խտորխորատս:

ՀԱՑ ՀԵՐՔԻՆԱ ՄԸ

ՍԻՄՈՆ ԲԻՀԼԻՎԱՆ կը կոչուի ան որ իր ահռելի ուժով և ըմբիշի կարողութեամբ մեծ հռչակ հանած է Պօլսոյ մէջ

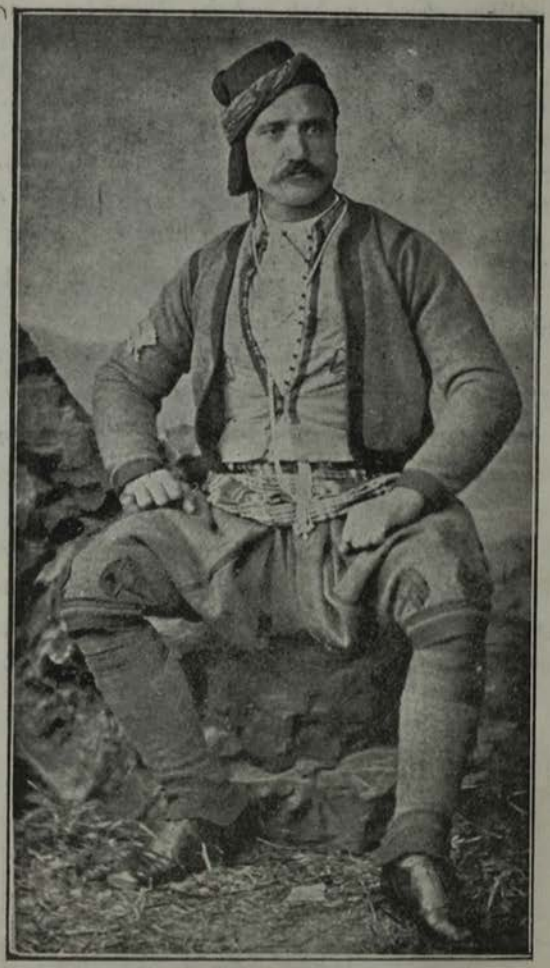

չուրջ 30-32 տարի առաջ, իր անունը կրկնուելով ամէնուն բերնէն։ — Գաւառացի այս խոնարհ Հայը Սուլթան Պօլիս պանդխտելով՝ իբր պահապան կը ծառայէր Դալաթիա հաս-

տատուած կալանիի դրամատունը։ Նոյն առաւօտուն ԲԱՆԱՆԻ մայրաքաղաքս այցելած էր և սկսած իր ներկայացումներուն։ Օր մը Բրիմի Շահի պարտէզը դիտելու կ'երթայ Սերաստացին Սիմոն՝ իր բաթմրանին հետ՝ հետզհետէ այդ նշանաւոր ըմբիշը։ Թատրոնին վարչութեան կողմէ հրաւէր կը կարդացուի թէ ո՛վ որ կը փափաքի ըմբշամարտիլ Բանանիի հետ՝ ազատ է։ Սիմոն պատրաստակամութիւն կը յայտնէ, և հակառակ իր մեծին և բարեկամներու յորդորին թէ վտանգաւոր էր այդ քայլը՝ Սիմոն առաջ կը նետուի, ախոյանին հետ չափուելու։ Եւ մեծ կ'ըլլայ հանդիսականներուն զարմանքը, երբ կը տեսնեն Եւրոպական հռչակ ունեցող այդ Հելլենացիին կորակոր պարտութիւնը՝ զարիպ անանուն Հայու մը կաչմրուռն բազուկներուն տակ։ Այդ օրէն իսկ Սիմոն Բէհլիւանի համբաւը բերնէ բերան տարածուած էր արդէն Պօլսոյ մէջ, և երկրորդ ներկայացման՝ խուռներամ ամենազգի բազմութիւն մը թէեւ կը փութայ Բրիմի Շան իբր հանդիսատես, բայց կառավարութիւնը Յոյն և Հայ ազգաց մէջ գժտութեան որոմ չսերմանելու հեռատեսութեամբ՝ կ'արգիլէ ըմբշամարտութեան այդ հանդէսը։ Սիմոն կը հրաւիրուի յետոյ Կայա. Պալատ, ուր Թուրք ըմբիշի մը հետ մրցիլ հարկ պիտի ըլլար։ Նախօրօք կը խրատեն ու վարձատրեն զինք, որ իր Սամփսոնեան ոյժը չափաւորէ և յաղթուած ձեւանայ։ Սիմոն Բէհլիւան կ'ատիպուի անսալ տրուած խորհուրդին. ապա Հաւիտի հրամանաւ ու պարգեւներով կը ճամբուի հայրենիք։

Գ. ՄԱՍ

ՀԱՅ ՄԻՏՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ԱՄԲՈՂՋՈՒԹԵԱՄԲ ԱՆՏԻՄ

ՅՕԴ ՈՒԱՄՆԵՐ

ԵՒ

ՔԵՐԹՈՒԱՄՆԵՐ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ, ԳԱՒԱՌԻ

ԵՒ ՊՕԼԻՍԻ

ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐԷ

ԻՐԵՆՑ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

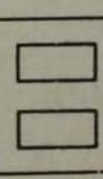

Թ. ՏԱՐԻ 1915

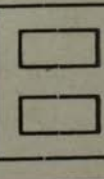

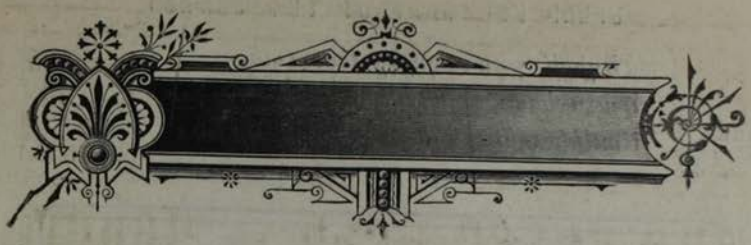

Յոյներ Հայ Միտքին

[ԷՍԱԵԱՆՑ ՁԵՌԱԴԻՐ ԱԼՊՕՄԷՆ ԸՆՏՐԱՆՕՔ ՔԱՂՈՒԱԾ]

ԱՇԽԱՐՀԻ ԲԱՆ (Առած Հայոց). — Մարդ ջրաղաց է, կին՝ ալրատուն: Երբ ալրատուն ծակ լինի, ալիւրը ջուր կը տանի: (Ի միտ առէք, Տիկնայք Հայոց): ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

12 Մայիս 1887

Ամեն սիրտ կը բաբախէ, կ'ուզէ, կը հարցընէ. միայն իմաստունն կրնայ տալ պատշաճ պատասխան:

Հ. ՂԵՒՈՆԴ Մ. ԱԼԻՇԱՆ

Թովիչն երբ յօժէ հարուած ընդունի, կամ վնասակար գազանաց հետ խաղացողն վտանգի պատահի՝ զրպարի չէ: Սոյնպէս գրպարի չեն որոնիք վտանգաւոր ընկերութեանց մէջ յանախելով վնասուց կը պատահին: ԽՈՐԷՆ ԱՐՔԵՊՍԿ.

15 Նոյեմ. 1888

Մարդիկ չատ անգամ հարկաւորէն կ'անցնին, աւելորդէն չեն կրնար անցնիլ. զի աւելորդը մարդուս անսահման ըղձից արտայայտութիւնն ըլլալով՝ քան զնարկաւորն հարկաւորագոյն է: Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ

Թէ կարճ եմ կեանքի՝ զի՞ գանգատիս, ո՛ բարեկամ.
Անըզգայիցն համար ունայն՝ միշտ հազար ամ,
Այր ըզգայուն տարբեր ապրի ի մի վայրկեան,
Եւ որ մ'ալ լոկ իմաստունին է բաւական
Որ ըսանայ անհան կենաց պսակն անթառամ:

12 Յունիս 1887 Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

«Եղիցի՛ լոյս» գոչեց Աստուած,
Ծաւալեցաւ լոյսն ալ իսկոյն
Ցաւերն անհուն է դոյզն հատուած.

† Աստիճ Ա. Խ. Չուճեդ
Մեկնեցաւ - գրագէտ

Իբր առաջապահ այս վերի ձայնին՝
«Լո՛յս» գոչէ այժմ եւ Փիտուքիւն.
Ու մտաց ըստուերք ահա ցնդին:

—

Ո՛վ Յոյս, խարող ես, գիտեմ զայն:
Բայց եւ այնու կենացս յուղի
Ջին մի՛ բողուր առանց ղեկոյդ.
Շողովդ՝ հոգւոյն ծաղիկն կ՚ապրի:

ԹՈՎՄԱՍ ԹԵՐՋԵԱՆ

... կը նայիմ թուղթ օրացոյցիս: Մայիսի, ծննդեանս ամսոյն վերջին օրն է այսօր, և կը հրճուիմ, կարդալով հոն թէ անուանս տօնն է այսօր: Երէկ գիշեր արդէն ընդունեցայ զոյգ նամակ և մէկ բանաստեղծութիւն. նամակաց հեղինակք էին Թ. Թէրզեան և Մ. Չերազ, դիւթական անուանք, իսկ բանաստեղծութեան հեղինակք էին «Երկիր և Երկին», զի փունջ մ՚էր այն ծաղկանց: Չը գիտեմ ի՛նչ պիտի ընդունիմ այսօր ալ: Ո՛հ, ինչ որ կը տեսնչայի ընդունիլ՝ համբոյրն էր հօրս և եղբօրս որք հողին տակ են, աւա՛ղ: Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Ծառն արմատով է ծառ, պտուղն ծառովն է պտուղ, Հայն ալ կրօնիով եւ լեզուաւն է Հայ: Ա. Խ. ՋՈՒՆԴ

Իմաստութեան Կաթոռիկներ

⊠ *Բարութիւն ընելը՝ ստակ փոխ տալուն կը նմանի. ոմանք կ՚ուրանան, ոմանք ալ տոկոսով կը վճարեն զայն:*

⊠ *Նախատինքը յանցաւորներու փաստն է:*

⊠ *Զուարթութիւն, ժուժկալութիւն և հանգիստ. այս երեքէն եթէ միշտ ունենային մարդիկ՝ անօթի պիտի ձգէին բժիշկները, դեղագործներն ալ՝ անանկ:*

⊠ *Մի՛ քննադատեր երբ բարկացած ես. մի՛ բարկանար երբ կը քննադատես:*

⊠ *Կանխիկ գնուած քացախը լաւ է ապառիկ գնուած հրուշակէն:*

⊠ *Ցաւագիտութիւնը բառ մըն է զոր մարդ կը հեգէ: Մ՚չ ոք կրնայ բառն ամբողջովին հնչել:*

⊠ *Ինքզինքն ուսուցնական ձեւացնող իմաստակը կը նմանի հնաոճ կարկատած մը որուն քով ամէն տեսակ կաշիի կտորներ կը գտնուին, բայց ամբողջ՝ բնաւ:*

Բարիք տպուած Մահուան

Գ. Ր. ՕՏԵԱՆԻ

M

Vous êtes prié d'assister aux Convoi, Service et Enterrement de

Son Excellence Krikor Effendi ODIAN

décédé le 27 Août 1887, dans sa cinquante-troisième année, en son domicile, rue d'Auteuil, 55 ;

Qui se feront le Lundi 29 courant, à MIDI TRÈS-PRÉCIS

ON SE RÉUNIRA A LA MAISON MORTUAIRE

De Profundis !

De la part de :

Monsieur Nichan ODIAN, Monsieur Hatchig-Effendi ODIAN, ses Frères ; Mademoiselle Eftik ODIAN, sa Sœur ; Messieurs Herande et Yervante ODIAN, ses Neveux ; et de ses Amis et Compatriotes.

L'Inhumation aura lieu au Cimetière du Père-Lachaise

Հաւատք եւ Գիտութիւն(*)

Մարդիկ կան որ պէտք ունին Աստուծոյ չհաւատալու. անոնց խօսքը չընենք: Տեսակ մը մասխարաներ ալ կան որ Ըրենաին ջիղերուն կը դպչին և որք առանց բան մը գիտնալու և առանց միտքերնին յոգնեցուցած ըլլալու՝ կ'ելլան ամէն բան կ'ուրանան: Ըրենան զանոնք mauvais drôle *կը կոչէ և կ'աւելցնէ թէ խիստ քիչ մարդ կայ որ իրաւունք ունենայ չը հաւատալու քրիստոնէութեան, այսինքն անոնք որ իրեն չափ սեմական ու քաղդէական լեզուներն ուսեր և քրիստոնէական հաւատալեաց աղբիւրները կրցած են քննել: Ըրենանը մէկդի, 18րդ դարուն խմաստասէրներն ալ մէկդի առնելով, այսօր գիտութիւնը, մանաւանդ փորձառական գրութեան վրայ հիմնեալ գիտութիւնը, իր ընդհանուր արտայայտութեանցը մէջ ոչնչացնել կը ձգտի ինչ որ մարդկութեան աւանդութիւնն է, ընդհանուր հաւատալեաց աննիւթական ժառանգութիւնը որ ի հարց և ի նախահարց անտի կ'անցնի կը մնայ յորդւոց յորդի, ինչ որ արձագանգն է մնացած Աստուծոյ ձայնին մարդկանց մէջ: Երբէք այսպիսի դղրդում մը չ'էր եղած ու երբէք մարդկային միտքը որ բացարձակ ճշմարտութեան հետամուտ է ի բնէ, այսպէս յանկարծակի կանգ չ'էր առած յարաբերական ճշմարտութեանց առջեւ: Եւ զարմանալին այն է որ գիտութեան գիւտերէն աւելի հաւանականութեան վրայ հիմնեալ ենթադրութիւնք են որ այս հետեւանքն յառաջ բերին:*

Այլ ինչ որ զարմանալի չ'է, այն է որ չատ անկեղծ միտքեր ալ մեր ազգին մէջ դրաւուին պաշարուին այդ նոր գաղափարներով որոնց բացատրութիւնն ու բացայայտութիւնը կրնայ համարուիլ դրական խմաստասիրութիւնը: Այս խմաս-

(*) 3 Յուլիս 1883 ին, Մկրտիչ Էֆ. Լսաեանի ուղղած իր անձիպ նամակէն առագրուած:— Օտեանի հանի մը յուզիչ «Ընճատնեկան նամակներ»ն ալ ձեռ ձգած ըլլալով՝ Տիկին Ե. Օտեանի շնորհիւ, պիտի հրատարակենք զանոնք գալ տարի:

Ծ. Թէմ.

տասիրութեան հաւատին ու հեղինակներն ի բաց առնելով, իւր էն ջերմ քարոզիչ և առաքեալներուն մէջ աստուածապաշտ անձինք ալ կան կամ թէ կրկին են հետեւանքն որ մի և նոյն դրութենէ կը քաղեն իւր վարդապետք, ինչպէս նաեւ մեծերուն մէջ ամենէն մեծ պիտուններ կան որ անունք ալ Աստուծոյ կը հաւատան։

Ինչ որ կը տեսնէ մարդ՝ երբ լաւ կը դիտէ, զինքն յանհաւատութիւն կը մղէ. ինչ որ չը տեսներ՝ երբ լաւ կը զգայ, զինքն հաւատացեալ կ'ընէ։ Գիտութիւնը չատ բան կրնայ ապացուցանել, ամէն բան տիեզերաց մէջ, և ինչպէսն ամեն բանի. միայն բան մը կայ որուն չը կրնար պատասխանել, տիեզերաց ինչո՛ւն։ Ասոր պատասխանը մենք մեր ներսի ղին ունինք։

Օր մը թերեւս երկարօրէն գրեմ, և այն իմ վերջին բանս ըլլայ առ բարեկամս իմ կամ առ ազգն, այս անաւոր խնդրոյն վրայ, երբ ան անցնի ինէ ու լուրջ աշխատութիւն մը արտադրելու կարօղութիւնն առանամ։ Ջի ժամքիս ու սրտիս վիճակը, բարեկամս, ես զայն ժամանակէ մը ի վեր կը ծածկեմ ձենէ, այլ նոյնն է ինչ որ դիտէիր երբ մէկտեղ էինք, ու թերեւս երբեմն ալ աւելի։

Ֆոյդ ՕՏԵԱՆ

Օրհօյղ (Բարիզ)

Իմաստութեան Կաթոռիկներ

- Անթերի գեղեցկութիւնը զտուած ջուր մըն է որ . . . համ չունի։
- Ճաշէն առաջ ոգելից ըմպելի գործածելը՝ կը նշանակէ սխալ բանալիով մը ստամոքսը բանալ։
- Շահախնդիր մարդիկ ամէն լեզու կը խօսին, ամէն դեր կը խաղան, նոյն իսկ անշահախնդիր մարդոց դերերը։
- Նեղ հոգիի տէր մարդը կը նմանի վերի կոշմը նեղ շիշի մը որ՝ ի՛նչքան քիչ բան պարունակէ՝ ա՛յնքան մեծ ձայնով կը պարպուի։
- Ինքնատիպ գրագէտն անիկա չէ՝ որ մէկու մը չէ նմանած, հապա անիկա որուն մէ՛կը չկրնար նմանիլ։

Իղձ ունի

Կ'ուզեի գրիչ մ'ինձ երկնիէն,
Եւ ըղար այն սո՛ւր, սիւրեկու,
Եւ ըսեի արդարութեան.
«Անա պատրաստ եմ, խօսէ՛ դու»:

Եւ պատեանեն երբ ցաթիւր ելա,
Ինչպես կայծակն ամպին խորեն,
Կորագոյն խո՛յս տան ոճիրներ
Իր մահապիտուկ փայլակներէն:

Կ'ուզեի գրիչ մ'ինձ երկնիէն
Եւ այն ըղար դիւրիչ մահակ
Չոր զարնելով ժայռին՝ բղխեր
Գոհարներու փայլփլուն վըտակ:

Եւ ըսեի. «Առէ՛ք ջաքուռն,
Ո՛վ կարօտեալ, ո՛վ զրկեալներ,
Չե՛զ են գանձերն այն անըսպառ,
Արցունք տեսնել ա՛լ չեմ ուզեր»:

Կ'ուզեի գրիչ մ'ինձ երկնիէն,
Գրիչ մը՝ ոյսեր ցաթկեցընող
Որ յուսաբեկ աւերսիին վրայ
Բանայ 'ռշոյս մը յուսաշող:

Եւ մինչ ըսուերք կը խուճապեն
Տըգիտութեան եւ ախտերու,
Անոր ոյսով՝ գիրար ճանչնալու
Մարդիկ եւ գիրկ տան իրարու:

1901 Փետր. Թ. ԹԷՐԶԵԱՆ
(Անթիպ)

Աշխարհաքաղաքացիութիւն

Մարդկութեան բաժանուելին յայլ և այլ ազգս և հայրենիս՝ նկատուած է յոմանց իբրեւ աննպատակ՝ մարդասիրութեան զգացումին տարածման։ Այլ է պատճառ, կ'ըսեն, որ ազգաց մէջ չեն պակասիր կագ և կռիւ, որ ազգք միշտ նախանձընդդէմ հակառակամարտ են միմեանց, որ միմեանց վնասուն ու անկման մէջ կ'որոնեն իւրեանց օգուտն ու բարձրացում։ Վերցո՛ւր, կը յաւելուն, այդ բաժանումին, և ահա՛ մարդկութիւնը բովանդակ պիտի լինի մի և նոյն ազգ, և բոլոր մարդիկ պիտի սիրեն ու պաշտպանեն զիրար իբրեւ մէկ հայրենեաց զաւակներ։ Եւ կան որք տեսականէն անցնելով գործնականին՝ կ'ապրին իբրեւ թէ չվերաբերէին ո՛չ մի հայրենեաց, և կը կարծեն հաւասար սէր տածել առ ամենայն մարդիկ, չղնելով խոիր ազգայնոց և օտարի մէջ։ Սոքա աշխարհաքաղաքացի կ'անուանեն զինքեանս։ Սոյն անուամբ արդէն հնութեան մէջ կը կոչէին զիրենք Ստոյիկեանք, և առ այնմ կը գրէին աքսորը, քան զի՝ կ'ըսէին թէ ամենուրեք կը գտնեն մարդիկ, հետևապէս ազգակից. զի երկիր հասարակաց հայրենիքն է մարդոց։ Զարժէր անշուշտ խօսիլ այն անտարբերներուն վրայ որք ո՛չ մի հայրենիք կը գաւանին, որպէս զի ո՛չ մէկուն նկատմամբ ունենան պարտք հաւատարմութեան և անձնուիրութեան. դոքա անձնասէրներ են, և իրենց նշանարանն է ծանօթ առածը. Ubi bene, ibi patria. (Ուր մարդ հանգիստ է, հո՛ն է հայրենիքը)։

Աշխարհաքաղաքացիութեան վարդապետութիւնը կը թնուռ սխալ դաղափարի մը վրայ. նա կը կարծէ թէ ազգի և հայրենեաց սէրը չկարէ ոք կրել ի սրտին՝ առանց ատելու օտարները, այլ ազգերը։ Եթէ այս ճշմարիտ լինէր, այն ատեն անտարակոյս հարկ էր խլել զայն մարդոց սրտերէն՝ իրրեւ աղբիւր մ'ատելութեան և քինոտ, յորմէ կը բղխին հանապազ չարիք աշխարհի։ Բայց այդ կը լինէր կոյր ու մոլեռանդ սէր մը ազգի, և կարելի է միշտ ու պարտք է սիրել իւր ազգակիցները լուսամիտ ու պարկեշտ սիրով։ Ճիշդ ասոր կը նմանի

ընտանեաց սէրն ալ. պէտք է և բնական որ մարդ սիրէ իր ընտանիքն ու անձնուէր լինի անոր բարւոյն, բայց առ այս հարկ է լինել անիրաւ, զրկել զայլս՝ զի վայելել տայ ոք իրենիներուն, և նոյն իսկ կ'արգիլէ այս այն գումծն զոր պարտիմք ունենալ մեր տառապեալ նմանեաց վրայ: Բայց արդէն ինչ որ կ'ըսեն ընդդէմ հայրենեաց իրրեւ խոչընդոտ մարդկութեան սիրոյ՝ կ'ըսեն զայն նաեւ ընդդէմ ընտանեաց իրրեւ արգել քաղաքակցաց սիրոյն առ միմեանս: Ո՞չ ապաքէն Պղատոն իր Հասարակապետութեան մէջ կը մերժէր ընդունիլ ընտանիքի հաստատութիւնն (instutition) և կ'ուզէր որ սեռք ազատօրէն կենակցէին և տղայք վերաբերէին ամէնուն և անանձին ու կրթուէին պետութեան ծախիւք: Ա.յն առեն, կ'ըսէր, ամէն պատանիք զիրար իրրեւ եղբայր պիտի սիրեն, զամէն կատարեալ այր ու կին՝ իրրեւ հայր ու մայր պիտի նկատեն, և պիտի մեծարեն քաղաքին (cité) ամէն ծերերն՝ իրրեւ իրենց պապերը: Ցնո՛րք այս ամենայն: Կրնա՞ս պահանջել մօրմէն որ իր զաւակն յանձնէ հասարակաց, և կարելի՞ է յուսալ թէ երբ մտատագ ու քնքուշ մանկութեան պակասի հօր և մօր գորովագութի ու անձնուէր խնամքը, կարենայ նա ապրիլ ու զարգանալ ապահովապէս, կարենայ երջանիկ ըլլալ: Երբ ո՛չ եւս լինին եղբարք, այսինքն էակներ որք միեւնոյն ընտանեկան յարկի մթնոլորտին մէջ ծնունդ ու մնունդ են առած, միեւնոյն մօր կաթը ծծած, միեւնոյն հօր խնամքը վայելած, միեւնոյն պապուն կամ հանուոյն ծնգաց վրայ խաղացած, բաժնած ի միասին խինդն ու վիշտը, կը կորսուի եղբայրական սիրոյ գաղափարն իսկ, և ինչպէս կարելի է յուսալ որ մարդ նուիրէ այլոց ինչ որ կը պակսի և անծանօթի իսկ է իրեն: Երբ ընտանիքը պակասի, սիրոյ և անձնուիրութեան զգացումներու ամէնէն վառ հնոցը կը մարի, զի հոն կը սովրի մարդ, զրկել հզօրագոյն բնազդումներէ, սիրել, զրկիլ, զոհել այլոց բարւոյն և երջանկութեան համար, և ապա դիւրագոյն եւս իր հեռաւոր նմանեաց վրայ կարող է դարձնել իր այլասիրական զգացումները: Ընտանիքի հաստատութիւնն է, որ մարդկային սրտին զաստիարակութիւնն է ըրած, կակղացուցած և աղնուացուցած է զայն:

Այսպէս է և ազգի և մարդկութեան սէրերուն համար։ Ազգը մարդասիրութեան դպրոցն է. ո՛վ որ իր ազգակիցը չի սիրեր՝ չէ կարող սիրել զայլ մարդիկ։ Սէրը մի հնոց է. նա բնականաբար կը տաքցնէ նախ ինչ որ կայ իր մօտը։ Ի բնէ մարդիկ առաւել սերտիւ կը սիրեն իրենց ազգակիցները. նոցա հետ ունին արեան և սրտի մերձաւորագոյն ու պնդագոյն կապեր. նո՛յն բնիկ հողոյն վրայ կ՚ապրին ամէնքն ալ, ուր ապրեր են և իրենց նախահարք. միևնոյն լեզուն կը խօսին. միևնոյն փառաց կամ սգոյ օրերու յիշատակօք կը բարախեն իրենց սրտերը. համերաշխ են միմեանց. նոյն հասարակաց չահերն ունին ի պաշտպանել ի միասին, և քաղաքակրթութեան առաջարիգին մէջ աջակից ու ընթացակից են։

Եւ բարի է այս. սէրն իր չրջանակին անձկացնելով՝ կը զօրանայ ու յետոյ այդ զօրացեալ սէրը դիւրագոյնս կ՚անցնի չրջանակին սահմաններէն դուրս։ Իր ազգին մէջ մարդ կը սովրի նախ յարգել իր նմանին իրաւունքները, հնազանդիլ օրինաց, զոհեր ընել յօգուտ այլոց, և այնուհետեւ առանց ճգան կրնայ սիրել առհասարակ զամէն մարդիկ։ Ազգք պարտին կազմել ներդաշնակ ամբողջութիւն մը (concert). այո՛, անտարակոյս. և ա՛յդ է իտէալը. պէտք է որ ի սպառ բարձուին ազգաց մէջէն հետ և նախանձ և կռիւ. բայց ներդաշնակութիւնը կ՚ենթադրէ գոյութիւնը բազում ձայներու, և մարդկային ներդաշնակ ընկերութիւնը չենթադրեր ի հարկէ այլազան ազգերու ձուլումն ի մի։ Հարկաւոր չէ՛ որ ազգասէր լինելու համար առեցող լինի ոք այլ ազգաց. մարդ կարող է սիրել իր երկիրն ու արդար ըլլալ այլոց նկատմամբ, նոյն իսկ ձեռնտու և բարերար առ այս։ Ո՞վ կը տարակուսի մեր Պէզճեանին ազգասիրութեան վրայ, բայց Ցոյնք և Հրեայք եւս կը պահեն ցայսօր յիշատակն այն բարիքներուն զոր վայելած են ի նմանէ։ Միայն քաղաքականութիւն է անչուշտ այն որ իր երկրին մեծութիւնը կը խնդրէ իր զրացւոյն տկարութեան մէջ. ազգերն, իբրեւ բարոյական անձինք, նոյն պարտականութիւններն ունին արդարութեան և սիրոյ՝ առ միմեանս, ինչ որ անհատք առ իրեարս։ Թող նախանձն (envie) փոխուի անոնց մէջ յաղնիւ նախանձաւորութիւն (émulation) և թող մրցին միմեանց հետ գիտութեանց, ար-

ուսուցից և վաճառականութեան մէջ. այդ մրցումէն պիտի չահին ամէնքն ալ:

Բնութիւնը սէրը տուած է իբրեւ դիւրացուցիչ մը մեր պարտուց կատարման, իբրեւ մեր բանականութեան օժանդակ. ընտանեաց սէրը կը դիւրէ ազգի սէրը, և ազգի սէրն ալ կը դիւրէ մարդկութեան սէրը:

Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Գարեգին Տէմիրճիպաշեան
(Եղիայի հօրեղբօրորդին)

Պագ. երեսփոխան եւ Օսմ. Բրիւսսէլի դեսպանութեան
Թարգման Գերմանիոյ տիրոջ

Tout Passe!

Tout passe, mon aimable amie,
Tout s'évanouit sous ce ciel,
Chaque instant varie à nos yeux
Le tableau mouvant de la vie.
Les êtres sur qui notre cœur avait
Concentré sa tendresse
Et fondé pour jamais l'espoir de
Son bonheur
Nous sont ravis dès leur jeunesse
Et le temps jaloux ne nous laisse
Que les regrets et la douleur!

KARÉKINE DÉMIRDJIBACHIAN

Ես իմ հիւրին տրայ

Տո՛ւր ինձ, ո՛ Տէր, որ ցայգ ու՝ եղեւեմ հիւրիդ դուրս,
Որոտանիդ ուր այնիսո՛ւն դղրդի դիպցի,
Սրսիսպանիդ ուր ցուրտ շուներս սեղմեցի,
Վշտեմազդի վայրն այցեմ, այլ յարտասո՛ւս:

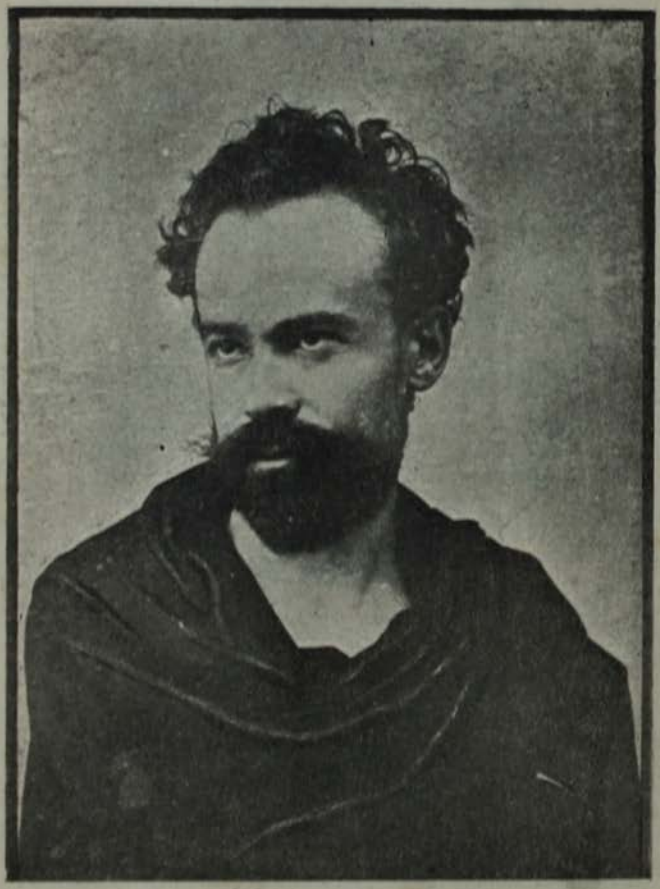

Եղիա Տէմիրճիպաշեանց

Ձ. Ֆոտիրի տարազով

Ուռենւոյն զոյգ՝ տապանափարս — մարմար կոյս —
Թևերուս մէջ գրկե՛մ՝ հանգիստ չոյս գանձի,
Եւ իմաստիւ մրրիկ, տառիւ գերդաստի
Տապանագիրս ընթերցո՛ւմ, այլ յարտասուս:

Եւ զի չունիմ մայր որ չխոսիս վրայ զայ ղալ,
— Քանի զի մա՛յր մը կրնայ անկեղծ ղալ, —
Կո՛ւշտ մ՚արտասուեմ ընդ՚մա՛յր անցած կեանքիս վրայ,

Սիրտըս պարապ ուր պարտիր սիրե՛ ո՛ւ ղողալ,
Լեցընեմ զայն դառն արտասուօքս հիրահմա՛ղ:
— Միակ ապրած օրս ա՛յդ, եղո՛ւկ, երկրի վրայ:
1907 (Անթիպ)

ԵՂՒԱ

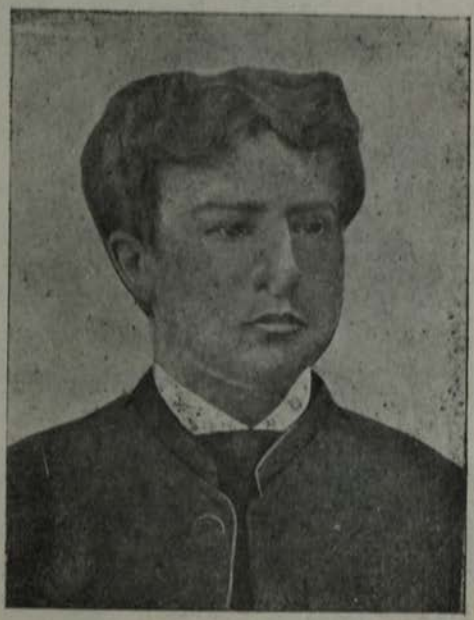

Եղիայի եղբայր՝ զոհամեռնի Գեղամ Տէմիրճի-պաշեանց, զոր բռնատիրջն սպանեց արտ-

իրեն մեծ ի փոխան իր կեցման իրագործել յոյսի

Վէրք ու վէրք

Չոմ ու մաքուր ջուր բերի՛ր,
Վէրիս արիւն կը յորդի.
Չը պիտ՛ երկար փնտրուիր,
Մարմի՛ն հոգի, համան՛ վէրդ:

Աչքումըս աղի՛ կը կաթի
Բերանատաց վիրացս վրջ.

Վ.հրխրս սո՛ւր սո՛ւր կրսկրծի,
Վ.հրխրս, մա՛յր իմ, կրսկրծի:

Փուշ ու նիզակ չեռեւիր,
Ո՞վ յար յիս վհրխ կը բանայ.
Աւրցուկին այխս չի դադրիր.
Դուն ինձ, մա՛յր իմ, ի՞նչ ըրիր:

Անիպ

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Բա՛ռնի

Անկողնոյ տեղ չո՛ւկ բարձ մը,
Բարձին վրայ չոկ փոս մը
Գտնել ո՛ւմ դառն է, Տէ՛ր իմ:

Ոտիցը տեղ չոկ ինեմ մը,
Դրդո՞ւմ.. մազի չոկ թել մը
Գտնել ո՛ւմ դառն է, Տէ՛ր իմ:

Լանջքի տեղ՝ չայն պատատ մը,
Ծրծի տեղ՝ ծայր մ՛ու ծայր մը
Գտնել ո՛ւմ դառն է, Տէ՛ր իմ:

Պրկո՞ւմ.. ո՛ւմ պատրուածի մը,
Բարձի վրսահամ բացի մը
Գտնել ո՛ւմ դառն է, Տէ՛ր իմ:

Թաշկինակ մը ու բարձ մը,
Հրաժեշտ ու արցունի մը
Գտնել ո՛ւմ դառն է, Տէ՛ր իմ:

Եւ այդ բարձին վրայ ծուն մը,
Յաւիտենին Հո՛ւնկ ծունը
Գրնել ա՛մն դառն է, Տէ՛ր իմ:

Անիպ

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ (*)

(*) Այս անմահանուն գրագէտ-բանաստեղծէն ձեռ.ի ձգեցինք դարձեալ բազմաթիւ անտիպ գեղեցիկ նամակներ ու ինքնուածներ զորս պիտի հրատարակենք գալ տարի:

Ծ. Թ.Ն.

Հայրենիքի Հրապոյրը

Ինչ քաղցր է չնչել ծննդավայրի օդը, մանաւանդ երբ մարդ երկար տարիներէ ի վեր անկէ հեռու թափառած լինի կարօտակէզ։ Հոն աչքին առջեւ կը պատկերանայ իր մանկութիւնը քաղցր յիշատակներով, սարեր, դաշտեր, քարերն անգամ լեզու կ'ելնեն՝ և իրեն կը պատմեն իր անմեղ մանկութեան և ժպտուն երիտասարդութեան կեանքէն այնպիսի սիրալիր դէպքեր որոնք քաղցր յիշատակներով իր միտքն ու սիրտը կը յուզեն մինչեւ խորերը։ Այդ յիշատակներով մարդ կը խորասուզուի անցեալին մէջ, կը պրպտէ, կ'ուզէ տեսնել զանոնք եթէ նոյն իսկ արտասուքի չարժենգինք. իր սիրելիների գերեզմաններն անգամ՝ ուխտատեղիներ կը դառնան իրեն համար։ Միթէ՞ կարելի է որ բանական մարդը չըզգածուի հայրենիքի սիրով և յիշատակներով երբ անբան կենդանիներն անգամ բնազդօրէն կը զգան իրենց բնակավայրի սէրը և ի հարկին զայն պաշտպանել կը ջանան։

Մ. Փորթուգալեան

Հայրենիքի անունը, անոր սէրը մագնիսի մը պէս իրեն կը քաշէ նոյն իսկ օտար աստղերի առաջնորդութեան հետեւելով հեռացած իր զաւակները։ Հայրենիքի յիշատակ մը, նոյն իսկ երբեմն հայրենական անունէն մը հնչումը կը յուզէ, կը ցնցէ մարդը իր ամբողջ մարմնովն ու հոգիովը։ Հայրենիքի սէրը այնչափ հզօր բնազդ մ'է մարդ էակին մէջ որ հայրենիքէն հեռու մնացողներ կ'ենթարկուին երբեմն հիւանդութեան մը

որ կը կոչուի հայրենիքի կարօտի հիւանդութիւն (mal du pays)։

Հայրենիքը այնպիսի բան մը չէ որ մարդ իր կօշկի տակ կապելով իրեն հետ տանի ուր որ ինք երթայ։

15/28 Մայիս 1914 Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ

Բեռլին

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

—

Ա.ռ. Տիկին Ա.Ն.Ա.Ց.Ի.Ս

Ցիշատակ մը... այն է կանխուած բիչ մը մոխիր
Անկէ որուն պիտ՝ վերածուի մարդը բոլոր,
Ու զի հովը չկրնայ ցնդել զայն ցան ու ցիր,
Մոխիր ամաններ կազմել մեր իղձն է էֆն աղուոր։

1900 Ցունիս Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Բաղուած յարգելի գրագիտուհիին ձեռագիր ալպոմէն)

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

—

Շշմարիտ է, մարդիկ դէպ ապագայն կը բաղձան կրթութեան ճանապարհով, որ գտնեն բաղաբակրթութեամբ ազատ կեանք. բայց շշմարիտ եւս է որ դէպ անցեալն ալ նային եւ չթողուն ու չմոռնան մեր նախնիի սուրբ հարց կրօն, հաւատք, եկեղեցին եւ աւանդութիւն, որ է Քրիստոսի բացած ճանապարհ. զի չիք շշմարիտ բաղաբակրթութիւն՝ առանց Աւետարանի քարոզած բարոյականութեան։

ԽՐԻՄԵԱՆ

1 Մեպտ. 1880

(Գ. Նորատունկեանի ընտ. ալպոմէն)

Ջօն (*)

Տաղուհուոյ հասակ, ճախաս, կերպարան
Քեզ պարգեւեցան ձրիւք բազմազան,

Եւ աւեւն ըզքեզ տեսող կայ յակճիռ,
Աւդեօք Հայ դիշխոյն դարձեա՞լ է յերկիր:

Միտ՝ նորա հանգոյն բարձրաթռիչ ի վեր,
Միտս՝ վառեալ Ազգին խրնամս եւ ի սեր,

(*) Այս հերթուածը — որուն անհիպ բնագիրը հանեցաւ մեզ տրամադրել Գ. Նեմցէ, — ուղղուած է այժմ հանգուցեալ տիկնոջ մը՝ որ ատենօք հայ որբունիներու կրթութեան գործին սաստարած է մեծ անձնուիրութեամբ:
Ծ. Թէմ.

Ակնարկիմ ես սրտիցս հաղցրութիւն
Եւ ձայնի՝ թշնաւոց ազգիս սիոնիութիւն:

Ծրնող բարերաս սիրուն զաւակաց,
Քեզ որդեգրեցիր որբեր վշշտագգեաց.
Եւ ա՛յնման ան այնս առաս գութ ունիս՝
Իբրու թէ հին երկանց ես որդիս:

Մայր ազնուախոհ, տիպար մայրերու,
Լոյս եւ սէր ցոդես դու հոգիներու,
Եւ սրտիդ ի շունչ ազդես կուսանաց
Անձնուիրութիւն եւ սէր Հայրենեաց:

Քո շուրջ դիզացեալ զերդ ամպ լուսալից
Հոգեծին որդւոցդ խրնկերն աղօթից
Ի վշշտաբորբոք կենաց բուրվառին
Սլանան մինչ յԱբոռ ուր քազմի Որ Էն:

Դո՛ւ, Հայ Կուռնելիա, ոչ չոկ ես զորդիս՝
Այլ եւ զաղխատա՛րն տաս զանձ Աստիս.
Պատմութիւն զԱնուն ես վշշտապայծառ
Պիտի դրոշմէ ոսկեղին ի տառ:

Եւ դրշխոյն Զապէդ պիտի զքայ նախանձ,
Զի թէ նա իշխեց երկրին Հայկազանց,
Տիկի՛ն, դուն ըզնա գերազոյն ես դու,
Քանի զի դու տիրես Հայոց սրտերու:

20 Մարտ 1890 Խ. ԱՐՔԵՊՍԿ. Ն՛ԱՐ-ՊԵՑ
(Անթիպ)

Անտիպ Նամակ Յ. Յ. Պարոնեանի.

24 տարիներ անցած են Պարոնեանի մահեն ի վեր, սակայն մենք ո՛չ ոք մոռցած է անունն այդ անմահ երգիծաբանին որ իր ինքնատիպ գրչով ա՛յնքան զուարթացուց եւ հրահանգեց իր ժամանակակիցներն ու գալիք Ոջիս, մանաւանդ Ռուսիա՝ իր գործերը բազմաթիւ տպագրութենց արժանացան. ամեն հատածոյ՝ պատառիկներ դրաւ իր գրուածքներեն, իսկ Հր. Ասատուր խղճամիտ ուսումնասիրութիւններ բրաւ անոր կեանքին ու գործունէութենը վրայ: — Դալ տարուան վերապահելով Հ. Ասատուր պատրաստած կենսագրութեան շահեկան մեկ մասը, ստորեւ կը հրատարակենք 37 տարուան փոքրիկ նամակ մը որուն մեջ Պարոնեան ուրիշ ուրիշ իր տառապութիւններն ու կսմիրները սպրդեցուցած է նորեն: — Այս նամակը Պարոնեանի մեկ նոր կարողութիւնն ալ երեւան կը հանէ, այն է՝ իր հմտութիւնը փռանսերենի մասին, ինչ որ զարմանալի է էջմիածնի մեջ նախնական կրթութիւն մը ստացող Հայու մը համար:

Ծ. Թէմ.

Andrinople, le 28 Décembre 1878

Monsieur Herande Assadourian

Constantinople

Je vous prie, avant tout, de ne pas taxer de paresse le silence que j'ai gardé jusqu'aujourd'hui. J'étais trop occupé pour m'informer de ce qui se passait autour de moi, par conséquent j'ai préféré me taire que de vous parler de la fièvre qui m'a accompagné et qui ne m'a quitté qu'après m'avoir visitée trois ou quatre fois. D'ailleurs, vous m'aviez demandé des scènes comiques, et moi je n'avais que des tragiques. Quand je me mets à la poursuite du ris, je me heurte contre des larmes. C'est ce qui m'arrive toujours, c'est ce qui m'est arrivé encore cette fois. Ainsi, nos écoles se trouvent ici dans un état déplorable, par suite d'une divergence qui existe, depuis deux ans, parmi nos connationaux, au sujet de Kévork Vartabet (*), leur prélat. Ce Vartabet, grand ignorant en matière de religion et tout-à-fait étranger

(*) Ռուսնուխեան Գէորգ վարդապետին համար է, որ յետոյ պատր. փոխանորդ եղաւ:

aux affaires étrangères (*), loin de calmer les esprits, ne fait que les surexciter. Il aime, dit-on, sa nation, ce qui n'em-

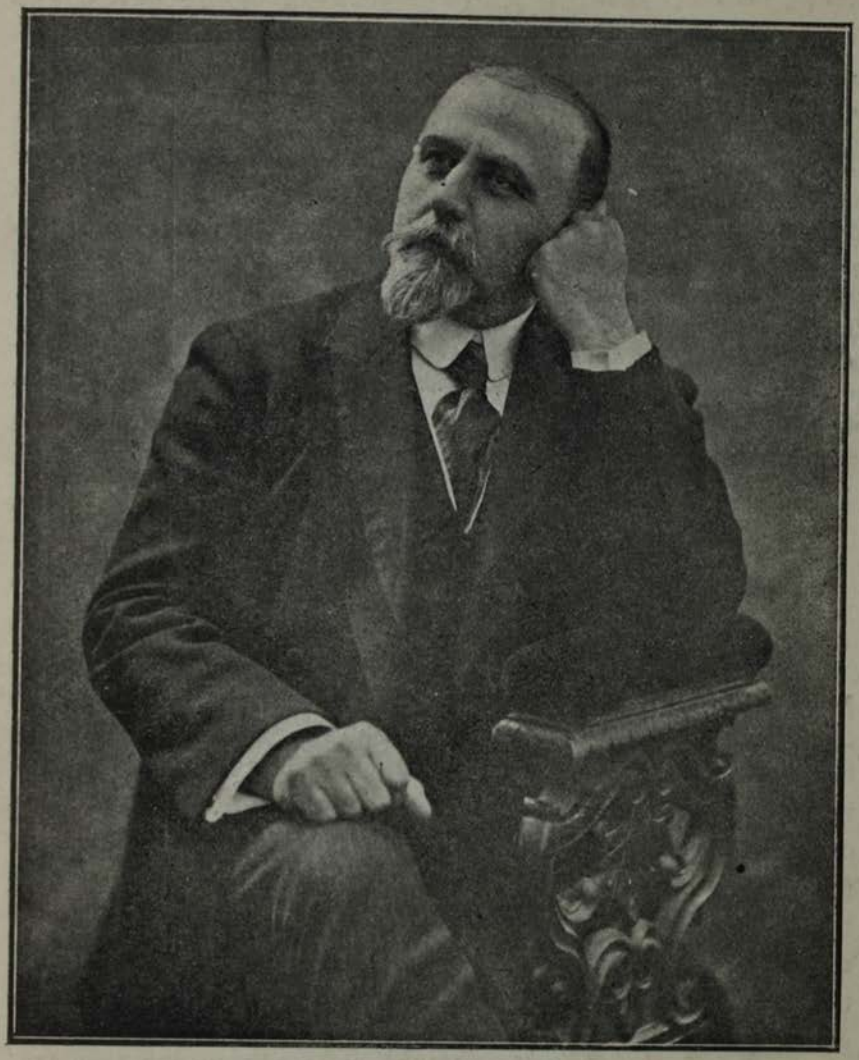

Պեսախաճ խորհուրդի անդամ Հրանց էմ. Ասասուր,
Օրէնսգէտ եւ բանասէր (1914)

(*) Պարոնեանի սրամիտ բառախաղ մը կ'ուզէ ընել, իրարու մօտեցուած *étranger* եւ affaires *étrangères* բառերուն վրայ որոնք նոյն տարբեր իմաստներ կ'արտայայտեն : Ծ. Թ.Ի.Ո.

pêche point d'aimer. . . les femmes. Il n'a jamais décliné le mot Sacrifice, pourtant il a eu bien soin de conjuguer le «manger» sur le verbe Aimer et le «boire», bien qu'il soit irrégulier sur le verbe «recevoir» . . . de l'argent. Ce Vartabet, enfin, ou plutôt cette vartabet, car *il* ou *elle* aime à se parer plus que Khorène, ne se soucie point du préjudice qu'il porte à son honneur.

Quant à moi, il ne serait pas inutile de vous dire que j'éprouve autant de plaisir dans le service de votre honorable maison que j'ai éprouvé de regret dans la maudite carrière où j'ai passé cinq grosses années . . . infructueuses.

Vous me demanderez naturellement la cause du choix que j'ai fait de la langue française pour notre correspondance. Je vous réponds. La grammaire de notre langue moderne étant en discussion, je fus obligé d'avoir recours à la dite langue, pour faciliter le moyen de nous entendre. N'ai-je pas raison ?

D'après les journaux arméniens, la 2me édition de la brochure de Mr. Tcéraze vient de paraître, augmentée d'une réponse aux attaques de (*) Nigohos (le prophète). Si vous poussiez m'en envoyer une, je vous en aurais une gratitude infinie.

Veuillez, je vous prie, présenter mes respects chez vous. En attendant votre réponse, je vous serre la main.

J. J. BARONIAN

ԹՂԹԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. Պօլիս, 28 Դեկ. 1878

Տիար Հրանտ Ասատուր(եան)

Կ. Պօլիս

Նախ կը խնդրեմ որ ծուլութիւնս չվերագրէք մինչեւ այսօր պահած լռութիւնս : Զափազանց զբաղած էի՝ գիտնալու

(*) Կ'ակնարկէ հրապարակագիր Նիկողոս Թիւլպէնճեանի որ իր «Լրագիր»ին մէջ Կովկասեան ճիճու յեղափոխութեան մը արձագանգը եղած էր այդ ատենները:

համար թէ ի՛նչ կ՛անցնէր կը դառնար չուրջս. հետեւաբար նախադաս համարեցի լուռ, քան թէ ձեղի խօսիլ այն տենդին մասին որուն ենթակայ եղայ և որ 3–4 հեղ ինձ այցելելէ վե՛րջ միայն օձիքս թողուց։ Ասկէ զատ, ինչ խնդրած էիք զաւեշտական տեսարաններ, մինչ ես ողբերգականներ միայն ունէի։ Միծազը հետապնդած միջոցիս՝ արցունքներու կը բաղխիմ. ահա՛ ինչ որ կը պատահի ինձ յաճախ և որ պատահեցաւ այս անգամ ալ։ Այսպէս, հոս մեր դպրոցները ողբալի վիճակի մը մէջ կը գտնուին այն անհամաձայնութեան հետեւանօք որ 2 տարիէ հետէ գոյութիւն ունի մեր ազգակիցներուն միջև՝ առաջնորդ Գէորգ Վ.ի համար։ Այս վարդապետը — մեծ տգէտ մը կրօնի մասին և բոլորովին անհմուտ արտաքին գործերու — միտքերը հանդարտեցնելու տեղ՝ ընդհակառակն կը գրգռէ զանոնք։ Կ՛ըսեն թէ իր ազգը կը սիրէ, ինչ որ չարգիլեր սիրելէ... կ՛ինները։ Անիկա Զոհողութիւն բառը հոլոված չէ կրթուք, և սակայն մեծ հոգ տարած է «ուտել» և «խմել» բայերը խոնարհելու Սիրել բային վրայ, թէեւ խմել (boir) բայն անկանոն ըլլալով՝ ստակ... ընդունիլ (recevoir) բային պէս չխոնարհուիր։ Այս վարդապետը, կամ մանաւանդ այս վարդապետութիւն — որովհետեւ նա կամ նէ կը սիրէ հագուիլ չքնուիլը՝ Մորէն (Նար-Պէյ)է աւելի, հոգն իսկ չըներ իր պատիւին գալիք վնասը։

Գալով ինծի, աւելորդ չըլլայ ըսել թէ այնքան հաճոյք կ՛զգամ ձեր բարեհամբաւ վաճառատան մէջ պաշտօնավարելով, որքան ցաւ զգացած եմ այս անիծեալ (լրագրական) ասպարէզին մէջ ուր գտնուած եմ 5 խոշոր տարիներ... ապարդիւն։

Պիտի հարցունէք անշուշտ թէ ինչո՞ւ Ֆրանսերէնին ընտրեցի մեր թղթակցութեան համար։ Պատասխանեմ։ Մեր աշխարհաբարը վիճաբանութեան առարկայ ըլլալով դեռ, ստիպուեցայ յիշեալ լեզուին դիմելու՝ իրար հասկնալու միջոցներս դիւրացնելու համար։ Իրաւունք չունի՞մ։

Հայաթերթք ծանուցին թէ Պրն. Զեռազ լոյս ընծայած է Բ. տիպն իր գրքոյկին ուր աւելցուցած է պատասխան մը Նիկողոս Մարգարէի յարձակմանց։ Օրինակ մը եթէ կարենաք

ինձ զրկել՝ անհուսնապէս երախտապարտ պիտի մնամ ձեզ։

Հաճեցէք յարգանքներս հաղորդել Ձեր ընտանեաց։ Սպասելով Ձեր պատասխանին, կը սեղմեմ ձեռքերնիդ։

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԶՕՆ ՀԱՓՍԱՆԵԱՑ (*)

Թուխերուն մէջ խօլաբար
Հարբուրեակ թոչունիմ զիրար,
Ու զեփիւռիկն ալ դողդոջ
Ծաղիկներ գգուէ բողբոջ:

Տիեզերքին մէջ այսպէս
Կատարուելով սուրբ հանդէս՝
Հարսնիքներով նորանոր
Աշխարհ կ'ըլլայ բեղմնաւոր:

Ահա սիրոյ երաժիշտ
Պզտուկն ալ վարդ երգէ միշտ.
Արեւ, ամպեր, լեռ եւ ծով
Զիրար գրկեն գարնովի:

Իսկ Աւրիհնի կոյս անմեղ
Եւ երբ Գեղամ անձնագնդ
Ուխտեն յաւերժ անբիծ սէր՝
Կը նախանձին հրեշտակներ:

Դուք որ հիմա ձեր ճակտին
Կապեցիք նարօտն ուխտին,
Թո՛ղ ձեր բախտն ըլլայ յաւդող
Ու ձեր սէրն ալ միշտ յաղթող:

Մ. ԱՃԵՄԵԱՆ

(*) Իր սիրելի եղբօրաղջկան՝ Օր. Աւրիհնէի ամուսնութեան առթիւ գրած է այս հերթուածը, որ գուցէ իր կարապի երգն ըլլայ, վասն զի բանաստեղծն իր ալեւոյթին մէջ՝ ուզած է լրել ճառը:

Տարեմատ «L'Orient Inédit»ի

Տասանձն գուբա երիւրան՝ նոյ նահապետ երբ ապի անկեց Ագռաւատ լեռին առտուան, առագիլ գայն կապիկի մը, բուի մը և աղխէմի մը արիւնով։ Ահա թէ ինչո՛ւ կը խնդան մեզի

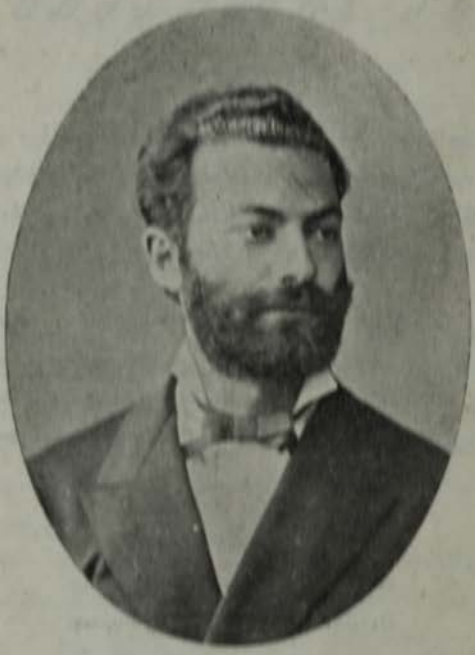

պիտուխներէ անանք, ուրիշներ կու լան մեզի և սկզբ՝ կը կատին մեզի։

ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԱՐԴԻՆ ՄԱՍԻ

Մարդ մը՝ կարգուելու համար իրէն հրաման ուզող գաւ-ղին կ'ըսէ. «Երթէ կ'ուզես իմ թոռնուհիս առնել, գնա՛ տակի մը չահէ»։

Ինչ ընելը չէր գիտեր ազամարդը։ Մարդը գիշերով վրան՝ գաղտուկին տակի մը կու տայ ամեր որ խակոն կը տանի հօրը յանձնելի, երբ Նա կը հանգչէր պարտէզին աւազանին եզերքը։

Հայրը ջուրը կը նետէ ամպին ու կ'լսէ իր պատգամը. «Կ'ուզեմ որ հակառակ քրմերգո՛վը չահիս»։

Տգեղ լուռ կը մնայ. վերամբն կը դիտէ մարդը որ գազաւուկէն ուրիշ ամպի մը կու տայ։ Երբ այդ ամպին ալ կը յանձնէ հայրիկին, անոնիկա դարձեալ Նոքէն ջուրը կը նետէ կրկնելով. «Կ'ուզեմ որ հակառակ քրմերգո՛վը չահիս»։

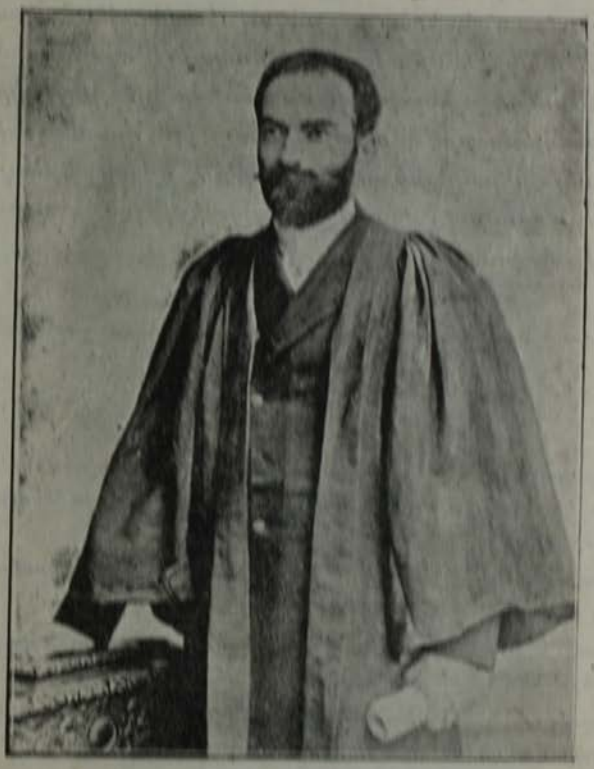

Ե. Նետ.
1890 թ. ամպին Քիմիա դպրոցի հանդիսասրահին։

Ներքաղաքացին լուռ կը մնայ, բայց իր անհրաժեշտ հրաժարելու պէտքը տեսնելով՝ գործի կ'անցնի. ամպի մը կը չահի վերջապէս ու կը յանձնէ իր հօր։ Անոնիկա կը պատրաստուէր ջուրը նետել պայն, երբ կարճ բանաւորը կը բռնէ անոր թեւէն՝ յուզմամբ գոչելով. «Առաւօտ՛յ սիրուն, մի՛ նետեր. արհեստքրմերգ մասյ այս ամպը վատարկելու համար»։

Այս խօսքին անհիմնաւորութեանը համոզուած՝ հայրը կարգադրելու իրաւասութիւն կը չնորհէ գեղասէր սիրահարին։

ՆՐԱՏԱՍԱՐԴԻ ՄԸ ՆՐԱՋԸ

Կաղնիի մը չուքին տակ Նասած՝ երիտասարդ մը կ'երազէր քարի կէն մը և քարէ ալ գառներ ունենալու երջանկութիւնը։ Թմրութիւն մը գգաց և քունը տարաւ։

Երազին մէջ տեսաւ որ 3 գառակ ունեցեր էր. մին դրամաշորթի եղեր էր, միւսը՝ գող, երրորդն ալ մարդասպան։ Եւ որովհետեւ երազներուն կը հաւատար, մեռքը դրաւ բնաւ չկարգուիլ՝ ընտանիքի հայր ըլլալու փափաքին հակառակ։

Բարեկամներէն մին կրցաւ տակաւին տարհամոզել զինք՝ ըսելով. «Առանց ոչխար քանի մը համար մի՛ անհրկիր։ Առջինները փառասէրն ըրէ՛, պիտի կրնայ իր դրամաշորթութիւնները ծածկել. միւսը մատաղասէր ըրէ՛, պիտի կրնայ գողնալ՝ օձիքը ձեռք չտալով. կրտսերդ ալ խիչկ ըրէ՛, պիտի կրնայ մեղադրանել անպատճառ»։

Մ. ՉԵՐԱՋ

Բարիզ

Իմաստութեան Կաթոլիկներ

☐ Աղքատին խրճիթէն հարուստին պալատը փոխադրուելու համար մէկ կառք կայ. այդ կառքին պէտք է լծել Աչխատութեան և Խնայողութեան ձիերը։

☐ Դատաստանի մէջ՝ մէկ քեզի, մէկ ինձի։ Բարեկամութեան մէջ՝ թէ՛ քեզի, թէ՛ ինձի։ Մահուան մէջ՝ ո՛չ քեզի, ո՛չ ինձի։

☐ Պատիւ և իշխանութեան հասած մարդուն դրանը քով՝ էն առաջ շողոքորթները բեռներին վար կը դնեն։

☐ Դաղափարները պղտուած մագաղաթներ են. խօսակցութիւնն է որ կը բանայ զանոնք։

☐ Ինչպէս որ ամէնէն բարակ մազն անգամ չուք մը ունի, այնպէս ալ ամէնէն փոքր գործը՝ հետեւանք մը։

☐ Քամի ցանողը փոթորիկ կը ժողվէ։ (Իտալական առած)։

☐ Դաղափարներ սառնալը կը նմանի ծագիկներ քաղելուն, իսկ խորհիլը՝ ծագկեփունջ կազմելուն։

☐ Մեծութիւն, իշխանութիւն և փառք ծովու պէս են. ո՛րչափ բացուիս՝ ա՛յնչափ աւելի վտանգաւոր է։

☐ Իւրաքանչիւր անկողինին մէջ խոկացողը կը տեսնէ արագահաս թշուառութեան երազներ։

Ուղերձ Սիրոյ

Առ Օր. ԹԱՓՈՒՀԻ ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ

Ո՛ զհասակիդ գրգռասուն տեսեալ եւ ոչ զարմանայցի,
Մինչ ՚ի յակունք փոխիկ մանկանց, դու իմաստուն նոռաւի,
Քառոտես գեղեցկածայն զԱկիսիոն եւ զԱնիբաղ.
Եւ ճարտար ես լեզուաւ ճառիս զաճեղ նոցուն բզմարս:
Նորընձիւղ բնկերուհիդ յապուշ կրբիւն բզբարբառիդ,
Զի ոչ այլ ինչ ճանաչեն բայց բզվարդիկ, զվրիժուր ջրոյ,

Ընդ իւր գուարդ Օր. Թագուհի Շիշմանեան

տեսանել գեղեցիկ մեծ (վերջապահի) տիկին մեծ

Ըզիրեւնիկ գեղապարիկ, գեղախօսիկ եւ զվրտակ.
Մինչդեռ ճոխ խրնդաբարբառ կրբիւն բզիես գողտրիկ բրոչնոյ,
Դու զնոսա յբաճես ՚ի հեռախոյզ բարձր իմաստից,
Եւ գեղայիւ ես աչիւնիւ կաս ՚ի ծողոզ հոաբոբոյ.
Աւդեօք իցե՞ս դու զբաւարուն ՚ի կերպարան մանկական.
Քան զի զճանճարդ ունել չէ հնար, զի տակաւին առեր ՚ի ձօն
՚ի զարնայնոյ լոկ ուր պրտակ ՚ի զարդ գրլխոյդ գեղագանգուր:

Ֆո առրնթեր տարփելուդդ 'ի տատանիլդ գեղանազ
Զայնեալ 'ի սեր «հայրի՛կ հայրի՛կ» գոգցես լրսեմ զաւաչ բրուչնոյ
Որ երեուն 'ի յիւր նիւղիկ յօրինեն զերգրն զուարթալից.
Ա՛յնման ֆո կոչ է փափկալուր եւ ծածանումդդ գեղաբնորհ:
Զի՞նչ իցես դու, ասա՛, հրեշտա՞կ կամ թե պրլպուլ զի՞նչ, ասա՛.
Ընդե՞ր լրռես, ո՛ հանճարիկ, զի՞նչ ինչ անուն ֆեզ հրնչեցից.
Լո՛ւր ինձ ապա, արժանաւոր չես յարդարեալ ֆեզ անուն,
Զայս ըզխոնարհ տաց ֆեզ այժմիկ, *Համայն Մանկանց Թագուհի:*

Օրթաֆոյ, 1867 ՍՐԲՈՒՀԻ ՎԱՇԱՆ (ՏԻԿԻՆ ՏԻՒՍԱՔ)
(Անտիպ)

Նուագ 'ի Հանդէս Հարսանեաց

Քնարն ոսկի՝ բարմաձ երգոց հոգեզմայլ՝
Կախեալ 'ի սրահս էր կամարին ասղապայլ.
Եւ կ'անցնէին խովեն երամ Քրովբէից,
Մեն մի հիւսեալ ուխտ նորապսակ ամոլից:

Դեղոյ հրեշտակն ասէր.—«Դրախտիս
Մշտափրթիր բարմ վարդերեն
Փունջ մի ձօնեմ ես նազելոյն».
Ոսկի քնարիկն հնչէր «Ամէ՛ն»:

Եւ Հանճարոյ հրեշտակն.—«Ես տամ
Այդ պատանւոյն ոգի հրեղեն
Եւ ասպարէզ բանամ անձայր».
Ոսկի քնարիկն հնչէր «Ամէ՛ն»:

Բախտին հրեշտակ.—«Ամեն արգել
Ես կը ջնջեմ նոցա նամբեն
Լրնում ըզբնաւ նոցին տեղչաձս».
Ոսկի քնարիկն հնչէր «Ամէ՛ն»:

Սիրոյն հրեշտակ.—«Ծրնողանման
Հոյլ որդեկաց նոցա շնորհեմ
Եւ կեանս երկար երեսունիւս».
Ոսկի քնարիկն՝ «Ամէ՛ն, ամէ՛ն»:

1883 (անտիպ) Թ. ԹԵՐԶԵԱՆ

Յուղարկաւոր

Վերեն վար հագած սրգաւոր սեւեր,
Էտմօն դագաղի մը կը հետեւեր,
Քաղաքեն դուրս, դեպ ի գերեզմանատուն...
Բայց ա՛յնման գոհ էր դէմքն, ա՛յնման ժպտուն
Որ ովկն երթալով համարձակօրեն
«Այս մեռնողն ո՞վ է — հարցուցի իրեն —
Որ այդման ուրախ կ'երեւաս ինծի:
Անե՞րդ է արդեօք հարուստ ու կծծի...»:
— «Ո՛չ»:

— «Անտանելի զոհա՞ւիչդ է պառաւ
Որ բեռնէ առաջ վե՛րջապէս մեռաւ...»:
— «Ո՛չ»:

— «Արդեօք Լօրան վաշխառո՞ւն է ծեր
Որ անգթաբար բեզ կը հալածէր...»:
— «Ո՛չ»:

— «Հօրեղբա՞յրդ է ամուրի, ագահ
Որ գացած տեղեն եռ պիտի չի գայ
Եւ դուն ես միակ ժառանգորդն անոր...»:
— «Ո՛չ»:

— «Սրիկա՞ն է մեռնողն, Աժենօր
Որ միշտ կը ջանար փորձերով յայտնի
Կործանել իսպառ հանգիստդ ընտանի...»:
— «Ո՛չ...»:

— Հասկըցա՛յ դէմքդ ինչո՛ւ կը շողայ...
Կրնի՛կդ է մեռնողն...: Երջանի՛կ տըղայ:

Ֆրանս. նմանողաբար

ԱԼՓԱՍԼԱՆ

Բերա, 1907

Միոյ Երգ

Առ Որ. Քն. Ն.

Քե՛զ կ'երազէի երբ արբնցայ ես
Գիշերուան աներ՛ւը հուսկեն առաջին...
Երբ աստղեր շողան վառ լոյսերու պես,
Ու մեղմիկ հովեր թեթեւ կը բոչին,
Քե՛զ կ'երազէի երբ արբնցայ ես...
Եւ ոգի մը լուռ ու խորհրդաւոր
Առաջնորդեց գիս — չեմ գիտեր ինչպես —
Քու պատուհանիդ առջեւ, ի՛մ աղուոր:

Կը նուադին տակաւ սիւգեր թափառուն
Իբրեւ թէ տարտամ հոսանք մ'ըլլային...
Կ'սպառին դաշտին բոյրերն ալ, հեռո՛ւն,
Խռովի, յոյզերու պես անրջային...
Եւ սոխակին ալ վիշտն հառաչագին
Իր սիրտին վրայ կը մեռնի, մինչ ես
Լանջիդ վրայ—որ բոյնն է հեշտանքին—
Կը ցանկամ մեռնիլ գրգռանքի՛ մը պես...:

Վերջո՛ւր, մի՛ բողոր գիս գետնին վերեւ,
Չի կը հատնիմ ես, կը հալիմ, աւա՛ղ.
Սիրդ, համբոյրներու մէջ, բո՛ղ, իբր անձրեւ
Ցօղ առակէ երբանցս, աչերուս նրւաղ...:
Ճակատս է տժգոյն ցուրտ քսուերներէն,
Սիրտս կը պատեն Մահուան տեղ ու դող...
Ա՛հ, զայն կուրծիդ վրայ սեղմէ՛ ուժգնօրէն
Որ երանութեամբ հոն փշրուի՛ բող...:

ՎԸՐՏՎԸՐԹ
Բերա, 1910

Անգլիերէնէ հայացուց
ԱՂԵՔՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Կեանք եւ Մահ

Ինչ ինչ մասերը համառօտուած՝ ցաւակցական գիր մըն է հետեւեալը, վաղեմի դաստիարակուհի Տիկին Մեզպուրեանի մահուան առթիւ իր ամուսնոյն՝ Բարիզ ուղղեալ, է ի ըսիր եւ հոգեպատ խոհրդածութիւններով կեանքի եւ Մահուան դիմայեղութեանց մասին:

. . . Կ'արժէ՛ր որ ապրէր նա, իր ամբողջութեամբը ներկայացնելով յարգուած այն ամբոլը որուն վրայ կը կեդրոնանայ բազմաց ջերմ համակրութիւնը, և որուն ո՛չ այլ ինչ կը մնար ընել՝ այլ երջանիկ ըլլալ ընտանեկան խաղաղ երդիքին ներքեւ, հատուցած ըլլալով առաքինութիւնն իր պարտքը լիովին և բազմապատիկ: Կ'արժէ՛ր որ ապրէր նա ձեզ հետ և ձեր քով, հոգեկից և խորհրդակից ձեզ, յուշ ածելով անցեալ ժամանակաց և միասին ապրուած կեանքին զուարթ կամ տխուր ելեւէջները: Ու հիմայ կ'երթայ աճապարանօք հատուցանել Մայր Բնութեան իր միւս պարտքը, կը դառնայ ափ մը հող, քիչ մը փոշի: . . . Ինչ զգացում պէտք է ունենալ մահուան հանդէպ. լա՞լ, մորմոքի՞լ: Մեր դիրքը չի՞ նմանիր ողջերթի գացող բարեկամներու, որոնք փոքր ինչ կ'ընկերանան սիրուած ճամբորդի մը որ կը մեկնի կ'երթայ խաղաղ, ազուոր երկիր մը: Միթէ չաւագոյն ճակատագրի մը չի՞ յաջողիր իր պարտքը խղճիւ հատուցանող հանգուցեալը: Այսօր վրայ մտածած չէինք կեանքի սպառիչ պայքարն ու ոսկիի ծարաւը մեր ամբողջ մտադրութիւնը գրաւած են, ուստի խորհած չունինք այս կնճիռներուն վրայ:

Յարութիւն Սիրասեան

Ամէն անգամ որ դադաղ մը կը դրուի և փոս մը կը պեղուի առջեւիս, անագորոյն հարցը կը ցցուի անակնկալի մը պէս: Յաւիտենական ահաւոր անծանօթը որմէ խուսափիլ կ'ուզենք յաւէտ՝ նոր ու չախչախիչ բախում մը կ'ունենայ մեր իմացականութեան հետ, և կ'անդրադառնանք մտածելու. Ո՞վ ենք, ո՞ւստի կու գանք, ո՞ւր կ'երթանք: Անոնք որ ուշնուրեան կը հաւատան, կ'ընդունին սակայն որ անգիտակից նիւթը

ոչնչութեան չմատնուիր. կ'ընդունին դարձեալ թէ նիւթը չարժող անգիտակից զօրութիւնք (էլեկտրականութիւն եւլն.) ոչնչութեան չեն մատնուիր, բայց անոնք կ'ուզեն որ մարդը կազմող ափ մը հողին՝ ու մատ մը զօրութիւնը կենդանացընող ինքնաճանաչ միւս զօրութիւնը ոչնչանայ. Ոչնչանալ անոր իմացականութիւնը, խիղճը չինող գիտակից զօրութիւնը որուն Հոգի կ'բսենք. Այսպէ՞ս է իրաւ. Անշուշտ կը յարգեմ ամէն հաստատուած որ անկեղծութեամբ յօրինուած է. սրչափ հեռի եմ անխոհեմ կերպով հաստատելու կամ ժխտելու բան մը որ իմացականութեանս պարունակը կ'անցնի, իմ միտքս ալ չատերու պէս ենթադրութեանդ մէջ կը թափառի, կ'երկրայի. ա՛ն ալ աներեւոյթ զօրութեանդ, անհունին, անջրպետին, ծովերուն ու խորխորատներուն կ'ուզղէ անվերջ հարցումներ որոնք տարակոյսները չեն փարատեր և հաստատումները չեն հաստատեր. Բայց ահաւադին անիւը կը դառնայ մեր գլխուն վերեւ՝ առանց մեզմով զբաղելու. Տիւ և գիշեր, ամառ և ձմեռ կը բղխորին, կեանքերը կ'սկսին ու կը վերջանան. հարցը սոսկալիօրէն կարծես թէ ինչ է սակայն կեանք կոչուածը. յաւիտենից ցյաւիտեան է ան, թէ ոչ՝ խուսափուկ երեւոյթ մը, աչքերու խարկանք մը, առուպ մը՝ ակնթարթի մը տեւողութեամբ, կամ — ինչպէս ոչնչութեան հաւատացեալք կը պնդեն — գիպուած մը՝ յաւէտ աննպատակ. Եթէ սակայն կենաց առաջին սկզբունքը դիպուածով եղաւ, եթէ փոխարինին անապատին հրաւառ աւազներէն առաջին բջիջը խլելով բերաւ ծովեզրի ապառաժին վրայ դրաւ՝ առաջին մարմարը առեղծելով, անգիտակից նիւթն ու զօրութիւններն ինչ խորհրդաւոր գաղտնիքով մը կրցան շարունակել սկսուած այդ կեանքբջիջները փոխանակ առանց վազուն իրր անիմաստ և աննպատակ բաներ մը կորսուելու՝ բնդհակառակն իրարու վրայ, քով քովի զարգացան, մեծցան, իրարմէ ծնան ամէնայն կանոնաւորութեամբ, շարունակեցին, ցեղերու բաժնուեցան ու կը տեւեն, այնպէս որ իրենց կազմակերպութեան մէջ նպատակ մը կայ ապրելու, աճելու և յարատեւելու.

Դէտ բնախօսական կեանքն է այս. խնդիրին սեւի բարդ մասը կայ. Անգիտակից նիւթն ու զօրութիւնները ինչպէս սկսան հոգեբանական գիտակից կեանք մը. Ինչ է այդ ամրողջ իմացական ոլորտին առաջին՝ իր առոյգ առաջնաններէն սկսեալ մինչեւ բարձրերը. Ո՛ւր կը յանգի ամենաբարձրը. Զգլա՞յ այն Աստուածութիւնը. . . . Եթէ կեանքը մանրէական իր անկատարութեան մէջ անծանօթ անսահմանութեանց խորը կը կորսուի, ինչպէս կարելի է նոյնը չըլլալ իր մեծութեան ու կատարելութեան մէջ. Մարդս իր կատարելութեամբ այս անհուն սրեւ-ղերքին վերջին բա՞ռն է արդեօք. չկա՛յ իրմէ անդին, իրմէ բարձր ուրիշ կեանքեր, ուրիշ կատարելութիւններ, ուրիշ իմացականութիւններ. Ինչպէս միտքս կը մերժէ մարդ էակին վրայ կանգ առնել և ըսել թէ համայն արարչագործութեան վերջին կատարելութիւնն է ան. Մեր խիղճը չի՛ վկայեր շատ մը տկարութիւններ, մոլութիւններ, մոլորութիւններ, կիրքեր. Ըսէ՛ք ինձ, ինչո՞ւ են գանկերնուս մէջ յաճախ

յարուցուած արդարութեան և անիրաւութեան, ճշմարտին ու սուտին փոխօրինները. ինչո՞ւ են դատաւորին խիղճը փեռնկոտ տարակոյսներն անդոլը, անուժելի հիւանդին անարին վերեւ մխաբը վայրապար չարչարող դիտուներն անկարող խարխափումները։ Ի՞նչ կատարելութիւն է այս։ — Անանք որ ամենավսեմ բանաստեղծութիւնները կը գրեն՝ իրենց մտաններէն ներշնչեալ, անանք որ գերանուբը դգացումներով վառ՝ վերացական աչխարհին մարդկութեան մէջ կը սատանեն, ամէնէն խելացիները չեն մարդկային ընկերութեան։ Իւկա լօթի մը երբեք պիտի չհրաւիրուի իր երկրին ճակատագիրը վարելու։ Ընդհակառակն անանք որ ամէնէն խելացիներն են և ժողովուրդներու բախտ ձեռքերնին ունին, անանք որ խորհրդարաններու է՛ն պերճախօս բեմբասացներն են, և անանք որ կը վարեն յաղթական բանակները՝ մանանեխի հատ չափ դգացում չունին։

. . . Դիտանք թէ մարդուն իմացականութիւնը կատարելութիւն մը չէ, բայց ան կը ներկայացընէ գարգացումի որ և է ատիճան, իր խակ բնութեամբ բացորոշ կերպով դիմելով դէպ՝ի կատարելութիւն։ Անոր ճակտին վրայ մեծութեան և ազնուութեան դրոշմը կայ։ Կ՛ուսանի, կ՛ուսուցանէ։ Իր փառասիրութիւնն է կատարելագործուիլ դիտնալ, մեծ, ճոխ ու գօրաւոր ըլլալ, փայլիլ, տիրել, ընձեռել։ Ինչ ազնիւ են իր դգացումները՝ միշտ ի խնդիր արդարութեան օրուն կը կառչի։ Ոչինչ կը խնայէ անոր համար։ Կառափնատ, խարոյկ, գահիճ, ոչինչ կարող է գինքը կասեցընել. կը նահատակուի ան, ու կը յաղթանակէ արդարութեան գաղափարը։

. . . Յորչափ Մայր Բնութիւնը մեզ ներկայանայ ճշմարտութեանց հրաշակերտ մը, ամէն ինչ չափագիտօրէն նախատեսուած և հաշուուած անթերի օրէնքներու ամրոզջութիւն մը ուր բան մը չգործուիր աննպատակ, բան մը չոչնչանար և աւելնար, ուր պատճառ և արդիւնք հանգուցուած են անլուծելի կերպով. այո՛, յորչափ այն անգիտակից գօրութիւնը որ թէեւ անկատար՝ բայց իրական ու դգալի՝ գոյութիւն ունեցաւ՝ի մեզ, արտադրեց, կամեցաւ, սիրեց, առեց և իրմէ բղխեցան մտացի գործունէութիւն և հզօր կամք. յորչափ ապրեցաւ կեանք մը ընկերային և հոգեկան, իրմէ դուրս և ինք իր մէջ, անիկա պիտի չոչնչանայ, այլ պիտի ունենայ միւս լաւագոյն կեանքը կատարելութեանց ու պիտի երթայ թռչիլ աչխարհներու, հոգիներու, լոյսերու և երջանկութեանց մէջ, քարձրերը սատանի՝ աւելի ազատ, թեթեւ և ուժով, ըլլալ, հայիլ, գգալ, դիտնալ, բերկրիլ և երջանիկ ըլլալ։

Զերդ

Քաւիխս (Ասպանիա)

ՅՐ. ՍԻՈՍԵԱՆ

Դիւցազնուհի Վանական

Կարծես հունի մ'անապատին դուրս կ'ելլէր ան,
Ուր արեւուն փառերուն հետ՝ դէմ յանդիման՝

Խիստ ժայռերու՝ պարեխներու վրայ հրկիզուն
Առիւծներու կը ննջէ մե՛ծվայելչութիւնն:

Այդ վանականն էր հրսկայ՝ դուժ՝ պերճ փառացի,
Ու մարմնին կազմն էր սահմանուած անվերջ գործի.

Դէմքն՝ ուր բռնած էր քաւ ըսէ՛ր մազերուն՝
Ակնակապով կը սրլահէր բոլոր անհունն:

Աղաղ ուսին կը ծանրանար ութսուն ամեր՝
Որոնց մէջէն կը բնդար հայրն իր անվեհեր.

Հոյակապ բի՛կն ըզգեստին մէջ կը կարկառի
Ծանր ու դաժան անկիւններով հարաժայռի.

Գոգցես ոտերն կը սղկէին իրեր կործան,
Ու ձեռերովն ալ կը խախտէր կոն ու արձան.

Իբր թէ Քրիստոս զինքն երկաթէ դարբնած ըլլար՝
Իրմով դժոխքի հորձմը նմլել տալու համար:

※

Թուրի սուրի շրջաններուն սերն ունէր ան՝
Ուր մարդ իր կեա՛նքը կը նետէ Հագներգութեան՝

Որ մեր սա խորթ ժամանակին ու դարուն ցած՝
Սե՛ւ ու աճեղ առաքեալ՝ շա՛տ ուշ էր հասած,

Որ՝ անկումին համեմատ՝ չէ՛ր նուաղած ինքնին,
Շա՛տ մեծ էր ան մնալու համար խորթ վանքին՝

Ու խեղդելու սիրտը ճահճին մէջ տաղտուկի,
Ու այսօրուան կանոններուն տակ անհարկի:

※

Պետք ուներ ան մեծ կայքերու բուռըն կրակին,
Մութ աւերով շանթահարուած սեպ խարակին,

Տո՛ր երկինքին, ամայքներուն, օդին լերանց,
Փորձումներուն ծեր դեւերուն այն իգախանձ՝

Որ կը խտղեն աղիճներու միսերն յուրի,
Կ'այրեն իր շուրթն ըսպիճներով կարմրավարդի,

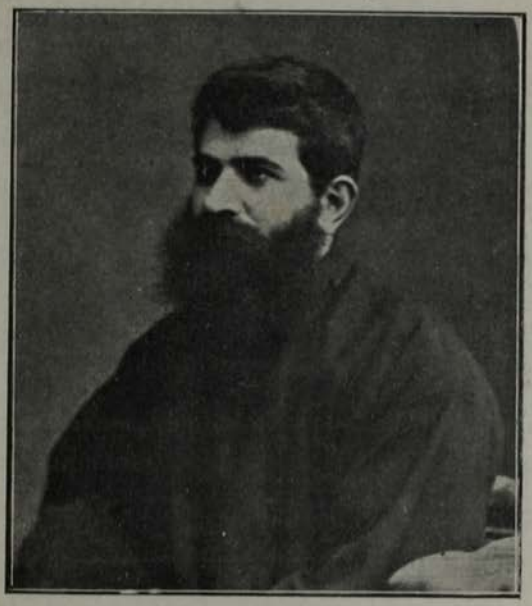

Դուրեան Եղիշէ Արքեպիսկոպոսի վարդապետութիւնը

Կը խցեն աչերն իրանցներով որդանի գոյն,
Ջերդ՝ արեւու ոսկւով ջուրերը լիճերուն:

※

Կը կարծուէր թէ մեռուբեանց խորերը գէշ
Ան կրճացած էր կեցուածքի բռուբեան մէջ,

Իր ժուժկալ սիրտը դեղնա՛ծ՝ մի՛տն ալ կարծրացած՝
Միանակ էր միշտ, միանակ անբաւութեան դիմաց:

Հիմա սակայն կը խալէ գոռ ծովափներէ,
Մայրիներու՝ մօրերու եզրը կը ճեռ,

Գերմարդկային տեսանողի շարժուածով վիս,
Ու դեպ՝ աշխարհն հոովմկական կու գայ այդպես.

Կաղնի բունն տաճուած ունի միայն մեկ խաչ,
Բայց բերնին մէջ՝ աւերածի գոյժ ու կառաչ.

Բայց սեւեռուն են նայուածքներն՝ ա՛չխն անընդել,
Ետ՛ւժ լուսակրօն որ ասուածներն կու գայ ճանդել:

Վանականի Հոգեմարմ

Ողորմէ՛, Տէր, մահամերձ ծեր վանականին,
Ու ձեռքերուդ մէջ ընդունէ անոր հոգին:

Երբ ցաւերը ձայնեն իրեն՝ թէ ուժն իր խոր
Ակ վերջացուց իր կեանքի գնա՛ցը երկրաւոր,

Երբ նայուածքներն իր սառնակերպ՝ պղտոր ու մռայլ
Հրաժեշտ ուղղեն դեպ՝ երկիւղներն աստեղափայլ,

Երբ տեղերու սարսափին մէջ վերջին անգամ
Ցածի անուղղ իր շուրթերուն վրայ տարտամ,

Երբ դիմադրել ուզէ նիգով մը անդրագոյն՝
Բոլոր իր միսը զարհուրած ի տես մահուան,

Երբ խաւարի աշխատանքին միտը մրնած՝
Փրնտռէ խա՛չն իր ձեռքերովն երիթամած,

Երբ մոխիրով ծածկեն նախատն իր հոլանի
Ու խաչաձեւ դրնեն թեւերն որ լաւ մեռնի,

Երբ տան Հաղորդն իբրեւ ներում մը գերիվեր՝
Իբրեւ արեւ՝ ուղեւորի մ'իբրեւ լապտեր,

Հրսկող մոմերն իրենց շողովն երբ տրժգունեն
Իր ողողուած դէմքն օրհասի հրեշնքներէն,

Երբ վայրահակ կոպերն անոր փակեն անտես՝
Իր խառացած բլթին վրայ՝ յաւէրժապես,

Երբ ժանգառին իր անդամներն ալ ազգուն՝
Ու կողերուն մէջ ըսկսի՛ խլիրտն որդերուն,

Գիշերն այն ինչ հասած՝ երբ գինին իջեցնեն
Մեռելներուն մօտ՝ որ խոսի տակ կը նիջեն,

Առագ մոռացին երբ անոր ցուրտ փոսը կարթէ
Ինչպէս հեղձուած գիրքը ճարմանդ մը երկաթէ,

Ողորմէ՛, Տէր, անոր համէտս յիշատակին,
Ու փառիդ մէջ բող տե՛ղ գտնէ անոր հոգին:

EMILE VERHÆREN
12 Յուլիս 1914

Թարգմ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Լուսին

Ճերմակ լուսին, ո՛ւր կ՛երթաս...
— «Հիւղակներուն խաւարին
Կը տանիմ շողը ջոյսին»:
Գրնա՛, լուսին, դուր կ՛երթաս:

✲

Գոհար լուսին, ո՛ւր կ՛երթաս...
— «Դողերուն մէջ արծաթի
Կը տանիմ կաթ հիւանդի»:
Գրնա՛, լուսին, դուր կ՛երթաս:

✲

Լրոիկ լուսին, ո՛ւր կ՛երթաս...
— «Կ՛երթամ բերել ես ինձի
Եարիդ խոսումը կոյսի»:
Լուսին, լուսին, զո՛ւր կ՛երթաս:

Բերա, 28 Մայ. 1913

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Մանկական Վերյիշումներ

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս հայերէնը՝ ֆրանսերէնն ալ առաջին անգամ հօքրիկէս՝ Եւփիմէ Օտեանէն սորված եմ։ 1879ին էր երբ հօքարիս՝ Գրիգոր Օտեանի և հօքրիկիս հետ Բարիզ գացած էինք։ Հազիւ 10 տարեկան մանուկ էի այն ատեն, բան սորվելու համար ծայրայեղօրէն ծոյլ և գրէթէ անկարող։ Պոլիս հօքրիկս հազիւ կրցած էր հայկական այբուբենը սորվեցնել, տառնեահներով քերական սպառնէլ և ամիսներ աչխատեցէլ հառը։ Տասը տարեկան հասակիս, տակաւին հեգնելով հազիւ կըրնայի կարդալ, և երբ Եւրոպա գացինք՝ հայերէնի դասերս դադրեցան, ինչ որ ինծի համար եւրոպայի գլխաւոր հրապոյրներէն մէկը եղաւ առաջին չարաճճիներուն։ Բայց ահա՛ հօքարս սարսափելի գաղափար մը ունեցաւ օր մը.

Երուանդ Օտեանի մանկութիւնը (1882)

— «Քանի որ Բարիզ կը գտնուինք, պէտք է առիթէն օգտուինք և Երուանդին ֆրանսերէն սորվեցնենք վճռեց»։

Եւ վճիռը գործադրութեան դրուելով՝ ֆրանսերէնի դասատու նշանակուեցաւ հօքրիկս. և ի լրումն դժբախտութեան՝ իսկոյն ֆրանսերէն քերական մըն ալ առնուեցաւ։ Ահա մը հառը հազիւ լատինական քանի մը տառեր կրցած էի մտքիս մէջ դրոշմել։ Այս արդիւնքը պարզապէս յուսահատական էր։ Պէտք էր ուսուցման եղանակը փոխել։

—Կարդալը թո՛ղ առ այժմ մնայ, խօսի՛լ սորվեցուր միայն, խորհուրդ տուաւ հօքարս հօքրիկիս։—«Ինչպէս ընենք...»։

— Այժէն օր թո՛ղ տասը ֆրանսերէն բառ գոց ընէ իրենց նշանակութիւնը։

Տա՛ր բառ...։ Գեհենական չարչարանքը սկսաւ։ Եւ սակայն ո՛չ, անկարելի էր, երեք օրը 10 ֆրանսերէն բառ չպիտի կրնայի գոց ընել։ Հօքրիկս միջամտեց, որպէս զի քանակութիւնը զեղչուէր։

— «Լա՛ւ, թո՛ղ ութը բառ գոց ընէ» ըսաւ հօրարս։ Այդ ալ կարելի չեղաւ։ Եւ ի վերջոյ հարկ եղաւ 5 բառով գոհանալ։ Միայն թէ այս անգամ ալ զիջում պիտի չըլլար, եւ եթէ այժէն իրիկուն չկրնայի գոց ըրած 5 բառերս կրկնել հօքարիս՝ զանազան պատիժներու պիտի ենթարկուէի։ Օրինակի համար պտոյտէ, թատրոնէ, կրկէսէ և նոյն իսկ կերակուրէ զրկուիլ։ Այլ եւս խնդիրը կատակ չէր վերցներ։ Օրն ի բուն, ժամերով, երեսս պատին դարձուցած, որպէս զի ուշադրութիւնս ուրիշ կողմ չմոլորի, անընդհատ կը կրկնէի. «Nez՝ քիթ, bouche՝ բերան, langue՝ լեզու, cheveu՝ մազ, joue՝ այտ...»։ Եւ երբ վստահ ըլլայի թէ 5 բառերը գոց ըրած էի, չիտակ կը վազէի հօքարիս վրայ.

— Հօքար, այս օրուան սորված հինգ բառերս ըսե՞մ։ «Ըսէ՛»։

Եւ ահա՛ յանկարծ, վճռական վայրկեանին, յիշողութիւնը զիս կը լքէր։ Մտովի կը ջանայի բառերը կրկնել և կը յաջողէի, բայց երբ հարկ կ'ըլլար բարձրաձայն ըսել, ափսո՛ս, յուզումը, սրտաղողը լեզուս կը կապկպէր և ահա՛ քիթը ականջին հետ, լեզուն աչքին հետ կը չփոթէի։

— Աս ինչ է, դա՛րձեալ չես սորվեր, կը գոչէր հօքարս բարկաճայթ, այս իրիկուն կերակուր պիտի չուտես ու մեզի հետ թատրոն պիտի չգաս...։

Այս պատիժները ընդունելէ ետքը կ'երթայի անկիւն մը, տրտում տխուր, անոնց գործադրութեանը սպասելու։ Եւ սակայն երբ ճաշի ժամը հնչէր, փառաւորապէս կերակուրս կ'ուտէի ու յետոյ ամէնքս միասին թատրոն կ'երթայինք։ Կը դատապարտուէի պատիժ, բայց պատիժը չէր գործադրուեր։ Պէտանժէն օրէնքն էր այս, պարզապէս, հօքարիս կողմէ կախամտածուած։

Քանի մը ամիս տեւեց այս դասառութիւնս։ Վերջապէս

հօքրիկս տեսաւ որ կարող չէի պիմանալ այս «չարաչար աչխատութեանս»։ — «Տղան հիւանդ պիտի ըլլայ, քիչ մը ժամանակի համար ֆրանսերէնի դասերը դադրեցնենք» առաջարկեց։

— «Ես ալ այդ կարծիքէն եմ, ըսաւ հօրաքս»։ Հա՞րկ է ըսել որ ես արդէն չատո՞նց այդ կարծիքէն էի։ Եւ այսպէս վերջ գտաւ ֆրանսերէնի առաջին դասաւորութիւնս։

Բերա, 25 Յուլիս 1914

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ՀԱՆԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

—

Դեղցիկ կիներն ևն կայսերց նըման,
Դիշեր ևւ տիւ
Ցաւգ ու պատիւ,
Քրծիմ անվերջ ևւ անհատար
— կև՛դծ բողոքին —
Իրենց կ՚ուղղուին . . .
— Լոկ շահո՛ւ համար։

8 Ցնվր. 1913

Ա. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՅԾՈՒԻԿՆԵՐ

⊞ Այն անձը որ իր խելացութեանը վրայ կը հրաւիրէ ուրիշներուն ուշադրութիւնը, կը նմանի իր ունեցած քանի մը տասնոցները հնչեցնող աղքատին։

⊞ Վայելքը՝ երջանկութեան թշուառութիւնն է, իսկ յոյսը՝ թշուառութե՛ն երջանկութիւնը։

⊞ Նախանձոտին պահած լռութիւնը համազօր է գովեստի։

⊞ Սիրոյ գոլորշիները կը ցնդին ապահովութեան մէջ։

⊞ Անկեղծութիւնը չէ՛ թէ մտածածդ ամբողջ ըսելն է, հապա ամբողջ ըսածիդ վրայ մտածելը։

Երկու Աստղեր

Մութ երկրնքին եզերքին
Համակրման խոստու
Կը պլպղայ գոյգ մ'աստղեր
Իբրեւ աչեր սիրարկու.

Տիկին Եւփիմէ Աւետիսեան

1896 (ոսկեդար)

Լուռ գիշերին մէջ յղսալի
Երգի մը սիրտ տրտմագին,
Աղուոր աչեր՝ անսպառում
Տառապանքներ ըսխրած :

Շողակիսագեղ գոյգ ձըրագ,
Չոն՝ կաւարին վըրայ խոր
Կը փայլփլին թափառուն

Ձերթ հոգիներ վեհաւոր.
Դողդոջ խոյս տալ կը թուին
Ուղիներուն պապրղուն,
Մինչ հրդեհուող հոյլերուն
Լուսաթաւալ ասպետուն:

Դաշնակութեանն հրաշալի
Տիեզերքին՝ անուարներ,
Մութ երկրիին եզերքին
Իրեւ առկախ արցունքներ,
Երկրագունիս վրայ վրդոյդ
Գիշերն ողջոյն կ'ուրուներն
Անձկակաուոս զոյգ մ'աչքեր
Պատուհանի մ'հետեւին . . :

Գաղրէթ, 1914 Ապրիլ

ԱՆԱՅԻՍ

Իմաստութեան Կաթոուկներ

⊞ *Ագահ մարդուն առաջին սկզբունքը գումարում է. իսկ անոր ժառանգորդներուն առաջին սկզբունքը՝ բաժանում:*

⊞ *Մրջիւնին բնակարանին մէջ՝ ցօղի մը կաթիլը ջրհեղեղ է:*

⊞ *Լքացած տարին խորտակուած սիւն մըն է ժամանակի տաճարին մէջ: (Ալիշան)*

⊞ *Մարդերու մէջ ամէնէն ընթացիկ դրամը շողոքորթութիւնն է. անկէ քաղելիք միակ օգուտնիս սա է թէ, լսելով ինչ որ մենք չենք՝ կրնանք սորվիլ թէ ի՛նչ ըլլալու ենք:*

⊞ *Իրաւունքն ու պարտքը երկու արմաւենիներու կը նմանին. մինչև որ քովէ քով չաճին՝ պտուղ չեն տար:*

⊞ *Ջուկն ու հիւրը երեք օր վերջ գէշ կը հոտին:*

⊞ *Ով որ գինետունը կը մեծնայ, հիւանդանոցի՛ն մէջ հոգին կուտայ:*

⊞ *Իր թշնամիին բարիք ընելով ներողը կը նմանի բուրվառին մէջ ծխուած խունկին որ կ'անուշահոտէ դինքն այրող կրակը:*

⊞ *Երիտասարդութիւնը գինովութիւն մըն է՝ առանց գինիի, իսկ ծերութիւնը գինի մըն է՝ առանց գինովութեան:*

⊞ *Լաւ է առանց ընթրիքի պառկիլ, քան թէ պարտապան արթննալ:*

վրայ։ Եւ մարտիրոսութիւնը այն միակ փառ
պիտի նային ամէն դարերու եւ ամէն ժամ
կատարած աշխարհի իրրեւ գերագոյն փո-
մի՛շտ կենդանի, մի՛շտ վառ, մի՛շտ բա
բոլորանուէր պաշտամունքի. եւ այ
փառքի ընծայուած է ու պիտի
թիւնը միակ յաղթական

Այն ամէն որ տոնեցին ամէն տեղ իմ չուրջս։ Արեւ կայ նոյնպէս բոլոր ծառերուն մէջ, բոլոր պտուղներուն վրայ, եւ իմ սիրական բոլոր թռչուններուս երգին մէջ...

Ա՛խ, այս առաւօտ արե՛ւ կայ սիրտիս մէջ... իմ սիրա-կանս, տե՛ս, պզտիկ աղջկան մը պէս ժպտուն կու գամ քեզի. պզտիկ աղջկան մը սէրովը կու գամ քեզի։

Այս առաւօտ արե՛ւ կը բերեմ քեզի ձայնիս մէջ, բիբե-րուս մէջ, մազերուս մէջ...

Անցո՛ւր թեւերդ մէջքիս, և գեղջուկ սիրահարներու պէս, կ՚ուզե՞ս, տանինք մեր սէրը հեռուի դաշտերուն, հեռուի ջու-րերուն, հեռուի ծաղիկներուն, ուր արե՛ւ կայ, արե՛ւ, ինչպէս իմ սիրտիս մէջ...

***

Ծաղիկներ բերեր ես ինծի։
Ծաղիկներդ կ՚իյնան ոտքերուս տակ...
Սիրտդ բերեր ես ինծի։
Սիրտդ կը սառի փակ չրթներուս տակ...

Ա՛խ, այս իրիկուն հոգիս այնքա՜ն հիւանդ է որ՝ մոռցեր եմ քեզի։

Ծաղիկներ կ՚իյնան ոտքերուս տակ...

Ա՛խ, այս իրիկուն հոգիս այնքա՜ն հիւանդ է որ, տե՛ս, գգուանքներս կորսուեր են։

Սիրտդ կը սառի՛ փակ չրթներուս տակ...

Բարիզ, 1914 Յունիս

ՄԱՆՈՒԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Մասնաւանձիր վեհաւոր.

ալ կը թուին
ողուն,
Փ Ա՛Ռ Ք ուերեհն
ւն:

Անո՛նք որ այս մարմարէ փառքը
աճիւններուդ պաշտամունքին նուիրուած, անո՛նք
երկրպագեցին հոյակապօրէն ստեղծագործող մտքիդ, ազնուական,
կու հոգիիդ ու վիթխարի կորովիդ յարգանքին նուիրուած այս գեղա-
կերտ յուշարձանին առջեւ, շա՛տ լաւ համոզուած են, ափսո՛ս, որ ամէն
բան աւերող, ամէն նուիրականութիւն քանդող ժամանակը պիտի չյարգէ
նաեւ այս պաշտելի մարմարը, և պիտի գայ անխուսափելի օր մը,
յորում տարիներու հնութեան փլուզումներուն, փոշիներուն տակ պիտի
թաղուի, անէանայ, փոշիանայ անիկա, ինչպէս անէացած, փճացած են
այնքա՛ն մարմարեղէն, պղնձեղէն, ոսկեղէն յիշակերտներ, որոնք կը
ներկայացնէին իրենց ժամանակին հսկայական դէմքերն ու դէպքերը:

Բայց եթէ նիւթական պաշտուած յիշատակարանի մը քանդումին,
աւերումին մտածումը վայրկեան մը կը տխրեցնէ մեր հոգիները, մեր
աչքերուն առջեւ կը ներկայանայ սակայն հրաշափառ Անմահութիւն
մը, որը Արդարութեան և Ճշմարտութեան մշտավառ ջահը ձեռքը
բռնած՝ կը կանգնի աստուածային գեղեցկութեամբ մը յաղթական:
Անիկա Պատմութիւնն է, որը կ'ապրի դարերու ընթացքին մէջ, և որուն
համար չկա՛յ քանդում, չկա՛յ փլուզում, չկա՛յ անէացում, և որը գուր-
գուրանօք պիտի պահէ պահպանէ, յաւերժացնէ քու անմահ փառքդ,
որովհետեւ դո՛ւն ալ եւս Պատմութեան կը պատկանիս, և այս գիտակ-
ցութիւնը մեզի կը մխիթարէ:

✲

Դեռ մանուկ, դպրոցական գրասեղաններուն վրայէն սկսայ սիրել
քու անունդ, որովհետեւ քու անունդ այն անուններէն է, որոնք եզա-
կան հմայքն ունին՝ մանկութիւնը, այսինքն ցեղին ապագան խանգա-
վառելու, ոգեւորելու և առաջնորդելու դէպ ի վեր, դէպ ի խոհակ
կեանքը: Քու անունդ այն անուններէն է, որոնց ճակատագրուած է
դարէ դար, սերունդէ սերունդ փոխանցուիլ օրհնութեան, սիրոյ և երախ-
տագիտութեան յիշատակութիւններով:

Փա՛ռք քեզ: Կը խոնարհիմ ամենախորունկ յարգանքով գերազան-
ցօրէն ներշնչուած գրագէտի փառքիդ առջեւ: Կը խոնարհիմ ջերմեռանդ
պաշտումով մեծանուն հեղինակի փառքիդ առջեւ: Կը խոնարհիմ և
երկիւղած հաւատքով կ'երկրպագեմ մանաւանդ քու դաստիարակի և
ուսուցչի փառքիդ առջեւ, որովհետեւ դաստիարակ, ուսուցիչ ըլլալ՝ կը
նշանակէ աստուած ըլլալ, միտք, հոգի, սիրտ ստեղծել և Աստուածային
Դաստիարակին պէս օր մը փուշէ պսակը ճակտին՝ մարտիրոսանալ խաչին

վրայ։ Եւ մարտիրոսութիւնը այն միակ փառքն է, որուն սերունդները պիտի նային ամէն դարերու և ամէն ժամանակներու մէջ և մինչեւ ի կատարած աշխարհի իրրեւ գերագոյն փառքը, միա՛կ ճշմարիտ փառքը, մի՛շտ կենդանի, մի՛շտ վառ, մի՛շտ բարախուն, արժանի յաւիտենական բոլորանուէր պաշտամունքի. և անոր ընծայուած յարգանքը ո՛չ մէկ փառքի ընծայուած է ու պիտի ընծայուի երբեք, որովհետեւ մարտիրոսութիւնը միակ յաղթական ոյժն է որուն առջեւ կը խորտակուին ամէն կեղծիք և ամէն ստութիւն, և որը միակ կարող է հզօրապէս և խորապէս ներշնչելու և ամրապնդելու հոգիներու խորը ճշմարտութեան և

Տիկին Մառի Պէյլէրեան

Արդարութեան սկզբունքները։ Անիկա սերունդներուն միակ անպարտելի առաջնորդն է դէպ ի բարւոյն և վսեմին ճամբան։

Փա՛ռք քեզ, մարտիրո՛ս։

Երբ կը նայիմ մարմարեղէն գլխիդ, երբ կը դիտեմ այդ բարձր ու խոհուն ճակատը, կը շլանան աչքերս անոր մեծութեան ու վեհութեան ճառագայթներէն։ Կը նայիմ աչքերուդ, ու անոնց մէջ կը կարդամ խորունկ տխրութիւն մը՝ անբացատրելի քաղցրութեան մը խառնուած։

Ու ես ինքս ալ ուսուցիչ, կը զգամ թէ՝ ասպարէզին դառնութիւնն է որ այդ տխրութիւնը դրեր է նայուածքիդ մէջ և դաստիարակած սերունդներուդ, զոր բոցավառեցիր քու մեծ հոգիիդ անշէջ կրակովը, որոնց փչեցիր կենդանի շունչը և աւանդեցիր կենդանի բանը և որոնց զաւակներուն ու թոռներուն մէջ ուզեցիր մշտնջենաւորել քո՛ւ կեանքդ,

քո՛ւ միտքդ և քո՛ւ սիրտդ, այդ սերունդներուն, կ'ըսեմ, առ քեզ տածած ջերմ սէրը և անկեղծ գորովն է որ այդ անհուն քաղցրութիւնը կը շնչտէ նայուածքիդ մէջ՝ տխրութեան այնքա՛ն քովիկը։

Եւ կը կարծեմ լսել ձայնդ որ կ'ըսէ բոլոր հայ ուսուցիչներուն և բոլոր հայ դաստիարակներուն. «Քաջալերուեցէ՛ք, ո՛վ Դուք, որոնց անբմբռնելի ճակատագրականութեամբ մը վիճակած է ցաւ և տառապանք ի կենդանութեան, գրուած է որ Ձեր գերեզմաններուն առջեւ միայն կանգ պիտի առնեն ամէ՛նատելութիւն, ամէ՛ն նախատինք և ամէն հալածանք, և անո՛նք որ Ձեր կենդանութեան Ձեր սիրտը, Ձեր հոգին քակտեցին, պիտի գան ծաղիկներ և արցունքներ թափելու Ձեր հողակոյտերուն վրայ, որովհետեւ «Մահը պիտի գեղեցկացնէ, պիտի դարձնէ զՁեզ տարփելի»։

Կը հաւատամ ատոր, հոյակա՛պ վարպետ և աննմա՛ն ուսուցիչ, և անձկանօք սպասելով յաւիտենական խաղաղութեան այդ ցանկալի օրուան, պիտի կրկնեմ և ես ողբացեալ պաշտելի բանաստեղծ-ուսուցչին հետ.

Տե՛ս, զիա՛րդ գեղեցկացոյց զիս մահ, ատար զիս տարփելի . . . :

Իզմիր, 24 Մայիս 1914 ՄԱՌԻ ՊԷՅԼԷՐԵԱՆ

Իմաստութեան Կաթոռիկներ

⊞ Պետութիւն մը ո՛րքան ապականուի, ա՛յնքան օրէնքները կը շատնան։

⊞ Իր բարոյական զգացումը կորնցուցնող անձը՝ սրունքը կորնցուցնող գինւորի մը կը նմանի։

⊞ Կեանքն անապատ մըն է ուր մարդս ուղեւոր մըն է, իսկ կինը . . . ուղտ մը։

⊞ Ցիմարը խրատելը կը նմանի՝ կոյրին հայելի ցոյց տալուն։

⊞ Սէրը չաստուած մըն է. անոր արձանը՝ մեր ըղձանքներուն ձեւն ունի միայն։

Ա. Բօսալ

Զօպանեան

Ամենից

Չէ՛, չեմ կարող մէկին սիրել ես, քրնա՛ւ,
Իսկ սիրելոյդ՝ յոգնեցո՛ւ չափ ամենուսյ...
Շուտ ապրելոյդ սիրտըս յոգնած՝ շատ իրնաւ.
Բախտի շեմիդ ներս չը մտած՝ ես անցայ...:

Անկէ՛ն Եսի սերըն ունայն ու պազչոն
Որ պիտ՝ զերկ հրպարտ հոգուս չոկ մէկին...
Թող ցաւ լինի, լինի ուղի ինդ, իրշուտ,
Պետք է սիրե՛ղ, պետք է սիրե՛ղ ամենին...:

Խարկով, Յունիս 1914

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՐՂԻՆԵԱՆ

Հանդիպում մը

Մանկութիւնն ընկերուհիի մը պէս որուն ձամբուդ վրայ յանկարծ կը հանդիպիս տարիներ վերջ, անցքիս վրայ հանդիպեցայ քեզի, ճնշոզկուզակներու ազատ տարբնայ։

Տիկին Պերճուհի (Ծնեալ Եագըճեան) եւ Պերճուհի Փարամիան, քանասերծ ամեան

Ճիւղերդ՝ լեռակազոյն ողկոյզներով բահուանդուած՝ կը տիրէին յորդ զեղումով մը ցանկապատին երկայնքը։ կը թափփէիր վար, մերթ հովատուն հովանեակներ ձեւացնելով, մերթ ալ երազային օրրաններ հիւսելով։

Քեզմէ արտածորդ բոյրի ալիք մը՝ հնչատալից արբշռանք-

քալ մը օդը կը լեցնէր։ Երկար առեն անչարժ, կարծես քարացած՝ դիտելի դգեց, տանըշինդ երկար տարիներու քաղաքարձ ոստում մը ընելով դէպ ի անցեալը։ Քու բոլորիդ մէջ մանկութիւնս ապրեցայ պահ մը. հոն իմ երթեւեկի անուրջներս չնչեցի։

Կը յիշեմ որ այն առեն, յուշայարը՛յդ ծագիկ, պարտէզս ու պատուհանս կը պճնէիր քու բուրուխտաէտ ներկայութեամբդ. այծաներեւոյթներ իրենց ծիրանեզոյն բաժակները կու գային ընդելուզել քու տերեւախիտ ոստերուդ։

Մաղկահիւս կամարիդ կիսաստուերին ներքեւ երազած եմ ժամերո՛վ. քու բոլորիդ խառնած եմ իմ մանուկ, դեռատի հոգիիս բոլոր ցնորքներն ու զեղումները։

Այսօր դուն մի՛չտ մեռնողնին ես, համակ գարուն, համակ բոյր. մինչդեռ իմ հոգիս իր յոյզերով ու խռովքներով առաջուընէ ո՛րքան տարրեր է հիմայ...

Մանկութեան ընկերուհիի մը պէս որուն ճամբուդ վրայ յանկարծ կը հանդիպիս տարիներ վերջ, անցքիս վրայ հանդիպեցայ քեզի, ճնշողկուզակիներու ազա՛ր տարրինայ։

Բեռա, 10 Մայիս 1914

ՊԵՐՃՈՒՀԻ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Իմաստութեան Կաթսուկներ

- Յոյսը փոխառութիւն մըն է երջանկութենէն։
- Յաղթահարած կ'ըլլաս թշնամիիդ, երբ բարիք ընես անոր. վասն զի բարութիւնը վրէժխնդրութեանց վսեմագոյնն է։
- Ինդրութի՛ւնը միայն կրնայ թափանցել այն զրահէն ներս՝ որուն վրայ կշտամբանքի նիզակներ ա՛չ մէկ տպաւորութիւն կարող են ձգել։
- Ոչինչ կը խոնարհի աչխարհիս վրայ՝ քան բարձրանալ ուզող հպարտութիւնը։
- Սէրը որ երիկ մարդուն կեանքին մէջ դէպք մըն է լոկ, կնիկ մարդուն կեանքին ամբողջ պատմութիւնն է։
- Շատեր իրենց բարեկամներուն հետ խաղի թուղթի պէս կը վարուին. խաղը լմնցալէ ետք՝ եթէ շահած ալ ըլլան՝ թուղթերը կը վերցուենն, մէկդի կը նետեն։

Դրևա՛ . . .

Յարութիւն զակիա

Դիւթուած հոգիս բախտէն պժխեմ,
Անապատին մէջ հրայրեաց,
Ա՛խ, ալ չիպ՛տի՛ վերատեսնեմ
Զիւնն ու մշուշն իմ հայրենեաց։

Եղնիկի պէս օր մը երթիք
Հին երկնային բարձունքն ի վեր
Զիպ՛տի՛ սուրամ ու սրտաբեկ
Պիտի հառնի՛մ հոս կարևէր . . ։

Ես կը մբախամ մինչ կարօտով
Հոգիիս բոցը չի մարած,
Ու կ՛որոնեմ սրտախըռով
Զիւնն ու մշո՛ւշն իմ հայրենեաց,

Ամպը կ՛անցնի ծովէն անդին
Ու փոխօրինակը խելայեղ
Կը սլանա՛յ սրտատրին
Անդունդներու մէջէն ահեղ։

Ո՞ւր կը դիմեն ամպն ու մրրիկ,
Երգն ամայքին, հեւքն ովկիանին,
Ո՞ւր կեանքն ու իր տրտում ալիք,
Հին երազներըս ո՞ւր գացին . . ։

Երգէ՛, հո՛գիս, երգդ ո՞ւր մընաց,
Յանձնեցիր զայն ո՞ր կոհակին.
Միայն մենիկ ու տխրամած
Անթախանձ՛րը հոս երգ չունին . . . ։

Գէթ դո՛ւն գընա, տըղաս, դուն որ միասին
Հոս այրեցա՛ր արեւներու բոցին տակ,

Որ անտրտունջ բաժնեցիր հետս կեանքին
Լեղի բաժակ։

Սուրբ ամպին, փոթորկին հետ հեռացիր,
Ամայութեան կոհակներէն չատ հեռուն,
Հորիզոնէն անդին անհուն ու անծիր.
Վէմս Տաւրոսի լեռներուն։

Գրեթէ ամբիծ ձիւնն ու մշուշն հայրենեաց,
Տո՛ւր ճակատիդ ցուրտ, սառուցիկ հովերուն,
Ու ջիղերով պողպատի պէս կարծրացած՝
Ողջունէ՛ նոր մի գարուն։

Ձիս մի՛ հոգար, ես քայլերով պողպջուն,
Կրնա՛մ երթալ բաժանումի Գողգոթան.
Դո՛ւն, հին, մեռած երազներո՛ւս Յարութիւն,
Փակէ՛ աչերս ու գընա՛...

Վերացինէ՛ տընաիս ամէր ու լքուած,
Համբոյրներուս տո՛ւր վարդերուն սիրահմայ,
Ու դէպ՝ ամբիծ ձիւնն ու մշուշն հայրենեաց,
Փակէ՛ աչերս ու գընա՛...։

21 Յուլիս 1914
Ձիպուտի

ՌՈՒԲԵՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ԱՆԱՊԱՏԻ ՄԷՋ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ)

Յամաքի այն մասը որ կորակտուց հրւանդանի ձեւով պարզւում էր դէպ ի լիճը, իր աջ կողմի վրայ ունէր կիսակլոր մի խորշ։ Ջրերը այդ խորշի մէջ սահում էին հանդարտ, և հազի՛ւ լսելի մրմունջով ողողում էին ուռիների սաորոտները։ 10 - 15 ծառ էր ընդ ամէնը. գիւղի ամբողջ բուսականութիւնը ա՛յդ էր։ Եւ անշուշտ դրա համար էր որ Սահակ հայր-սուրբը միշտ այդ տեղ էր իր ճաշը անում։ Ցետոյ, ջրից քիչ աւելի

Վիպագիր - ուսուցիչ Վրթանէս Փափազեան (1913)

հեռու, փռել էր տալիս կարպետը, ներքնակը, և գլուխը բարձին դրած՝ պառկում էր քնելու։ Ամենահանգիստ անկիւնն էր յիրաւի. ո՛չ կալ անողների աղմուկն էր հասնում այդ տեղ, ո՛չ էլ փոթորկող լճի շառաչիւնը։ Մէկ-մէկ՝ շների հաչոց, երբեմն մի զիլ աղաղակ, պառկելուն պէս էլ՝ գետնի տակի՛ց կարծես հնչող հեռաւոր և խուլ մռնչիւնը ծովի. և ահա՛ բոլորը։ Քնելը չէր խանգարում. վարժւել էր։

Այդ շաբաթ օր սակայն գիւղացիք մի քիչ աւելի տանջեցին հայր-սուրբին։ Կալի ժամանակներ էր. վանքի պտղին ժողովելու համար պէտք էր եռանդո՛ւն գործունէութիւն։ Փոքր ինչ անհոգութիւն և յապաղում,

և կղզիի Միաբանութիւնը կարող էր սովի մատնուել ձմեռը։ Սահակ վարդապետը, ասենք սկզբից, վարպետ էր այդ գործի մէջ։ Սեւանայ վանքը նրանից լաւը ո՛չ գտնել կարող էր, ո՛չ էլ տեսել էր։ Թո՛ղ վանահայրն ու միաբանները ձնային կղզիի վրայ, աղօթքին ու քնքին ուշադրութեան չափ, հոգ չէր։ Նա հէնց որ ցամաքարդ կամ դոմաձոր էր ելնում, նաւակ նաւակի ետեւից, պաշարով լի՝ հասնում էին կղզիի ափը և բեռնաւորուածների շարքը մտնում էր Դրսի տունը։ Վարդապետը իր գործը լաւ գիտէր, գիւղացիներին էլ լաւ էր ճանաչում։ ու մասնագէտի հաճոյքով էր որ սկսում էր վիճել, համոզել, գոռգոռալ և սպառնալ։ Երկնքի ամրողջ օրհնութիւնները արամադիր ունէր առատ ուշադրութեան համար, գժոխքի անէծքների կարկուտը՝ ժլատների։ — Այսպէս էր որ այդ օր էլ կալից կալ, տնից տուն էր պտտել, ժողովել էր, բեռնել, ուղարկել, նաւակները լցրել և վերջապէս յոգնած՝ պէտք էր զգացել հանգստանալու ձայնը, կղզիից դուրս ելնելու օրիցը սկսած՝ վատ չէր։ վառեկ, ձուազեղ, Աշտարակի ընտիր գինի, կերած խմած՝ նա հաճոյքով մեկնել էր ոտները, երեսը դէպ ի լեռները դարձրել և պատրաստւում էր քնելու։ Վազը կիրակի էր։ ո՛չ կալ ուրեմն և ո՛չ պտղի։ Փառք Աստծոյ, աղատ էր այժմ եկեղեցի գնալուց, աղօթքներից, մանաւանդ դիչերային այն անտանելի ժամերգութիւններից որոնք ա՛յնքան անգթօրէն թրատում են մարդու քունը, ոչ այժ խնայելով, ոչ էլ հանգստութիւն։ Աղատ էր ո՛չ միայն դրանցից, այլ և 3 ամիս, գուցէ ձմե՛ռն էլ այդ տարի, շնորհիւ նոր վանահօր թուլութեանը՝ կարող էր մնալ դուրս և չտիպալ օրը միայն մէկ անգամ ճաշելու, այն էլ լօրի, սիսեռ ու ոսպ։ Դէ՛հ, այդպէս ուտելուց յետոյ՝ գնա՛ և օրը 5-6 ժամ աղօթի՛ր, 20 անգամ յօրանջի՛ր, 2 անգամ խոստովանի՛ր չեղած մեղքերդ ու ձանձրացի՛ր մահու չափ։ Վարժւե՛լ էին մարդիկ։ չաղօթէին ի՞նչ անէին, էլ ուրիշ ի՞նչ կար անելու որ։ Վանահայրը յաճախ բացակայում էր և՛ հսկումներից, և՛ դիչերային ժամերգութիւններից։ Աշտարակի գինի՛ն էր մեղաւորը։

Ի՛նչ որ էլ լինէր, նոյն իսկ հոգու փրկութեան համար — մեղա՛յ Աստծոյ — սակայն Սահակ հայր-սուրբը սրտի խորքից անկեղծօրէ՛ն կ՛ուզենար դուրսը մնալ, մանաւանդ երբ գարունը սկսում էր այդպէս անուշ ժպտել լեռներին և ձորերին, երբ նրա տեսքն ու բուրումը գինովցնում էր մարդու, մոռացնել էր տալիս հոգի, և թեւեր տալով՝ սլացնում էր հեռո՛ւ։ Եւ ո՛րքան ձանձրալի էին թւում այդ բոլորի առաջ՝ այն լերկ ժայռերը կղզիի, այն հնացած եկեղեցիներն ու մութ խուցերը, ո՛րքան անտանելի՝ մռայլ դէմքերը, անշարժութիւնն ու մեռելութիւնը. մինչ այս տեղ, գիւղի մէջ, գարնան հետ բացւում էր ամէն ինչ, ամէն օր նո՛ր շարժում, վէճ, կռիւ, կեանք. . . ։ Գնա՛ մտիր տները, խառնի՛ր մարդկանց, խօսի՛ր, խնդա՛, նայի՛ր այն ծիծղուն կանանց զւարթ դէմքերին՝ առանց քաշւելու, խօսակցի՛ր, ժպտա՛, մի՛ վախենար։ Ի՞նչ կայ, մարդ չե՞ս դու էլ։ Ի՞նչ անենք որ վարդապետ ես։ Միշտ աղօթել կարելի՞ է։ Ի՞նչ օգուտ աթոռ, եթէ բերանովդ աղօթում ես, իսկ միտքդ ոսոնում

է կղզիից ու տաճարից, ծովից ու ճգնարանից հեռու, սրանում է . . . հէնց, օրինակ, դէպ ի այն լեռան կողերը որոնք այդքան շքեղօրէն զարդարել են կարմիր խիայով և ոտներն են լւանում ծովի մէջ։ — Ինչ ծաղիկներ են, յիրաւի. սուտ չէ՞ր, այո՛, պուտ էր, խոշոր ու թխլիկ՝ սիրուն կանանց դիրուկ այտերի նման։ Աւելի հեռուն, այն դաշտերը դեղնորակ, մէջ տեղը լայն ճամբան՝ ճերմակ շերտով, որ օձապտոյտ սրանում է կանաչ տարածութիւնների կուրծքի վրայից։ Աւելի վար, դէպ ի Մասիսը՝ սեւին են տալիս գիւղախմբերը, ժպտում են շքեղ հովիտները, որոնց դալարիների ծայրին պարում է սիւգը ծփուռներով, ծաղիկներն էլ միահամուռ չափով ծափահարում են վայելչութեամբ։ Ո՛չ, թող թոյլ տրուէր իրեն վայելելու այդ ամէնը, իր սիրած ծովախոչի մօտ գալ, պառկիլ ուռենիների զով տուելի տակ, և հայեացքը սեւեռած արօտներին, ծաղիկներին, կեանքին, լեռներին՝ ննջել անուշ վայելքով։

Ջ.

Երեւի սակայն վիճակուած չէ՛ր այդ վայելքը Սեւանայ անապատի կենսալից վարդապետին։ Հազիւ փոքր ինչ գոցել էր աչքերը, որ ստիպուած եղաւ վեր թռնել ու նստել։ Ձիշտ ուռենիի տակ էին ժողովուել 5-6 գիւղացիներ և նրանցից մէկն էլ ձեռքի մարակի կոթովը բոթում էր վարդապետի կողն ու գոչում. — «Հա՛յր-սուրբ վե՛ր կաց»։ Վեր կացաւ յիրաւի և տրորեց աչքերը. ի՞նչ էին ուզում. նաւահանգի՞ստն էին արդեօք ընկղմել, թէ կղզիի մէջ մի աղէտ էր պատահել։ Անծանօթը գլխարկը հանեց, կուացաւ, հայր-սուրբի ձեռքը համբուրեց և ասաց. « — Ծառայ եմ . . . Ախտայից եմ գալիս ձիով. տէր-հայրը ուղարկեց. . . Վեհափառը այս երեկոյ Ախտա կը հասնի, վաղն էլ այս տեղ»։

Սահակ վ. դունատուեց և մի վայրկեան կարծեց թէ գետինը շարժւում էր։ «Ի՞նչ ես ասում, ա՛յ տղայ, ի՞նչ վեհափառ»։ — «Վեհափառը քանի՞ հատ է որ, ժպտեց գիւղացին. մեր Հոգեւոր տէրը 2 օր է՝ Էջմիածնից դուրս է եկել. Սեւան ուխտի է գալիս»։

Գիւղի մէջ արդէն տարածուել էր կաթողիկոսի գալը, և հետզհետէ վարդապետի մօտ էին հաւաքւում քահանան, յետոյ գիւղի իշխանները։ — Դար ի՜նչ տեսնէր ծերունին. կղզիին աւերակներն ու «խուց» կոչուող որջ ե՛րը, թէ անմաքուր մնացած և ժանգի մէջ կանաչած ջահերն ու աշտանակները, մոմերից այրուած և ծուխից փճացած պատկերները, կեղտի մէջ սեւացած գրքերը։ Ինչ որ էլ լինէր, անհրաժեշտ էր խոկոյն գործի ձեռնարկել։ Ամէնից առաջ, պէտք էր լուր հասցնել կղզին. յետոյ Դրսի տունը, գիւղի եկեղեցին պատրաստել, հիւրասիրութեան համար պէտք եղածները գտնել, 1-2 ձիաւոր ժողովել և վեհափառի դէմը գնալ։ Այդ բոլորը մտովին ծրագրելը մի վայրկեանի գործ եղաւ վարդապետի համար. հետեւեալ վայրկեանին նա շուրջը նայելով՝ ստուգեց թէ այն տեղ էին ծառան, գիւղի կառավարիչը, քահանան և նոյն իսկ մէկ-երկու նաւավարներ էլ։ Մի կողմից պատւէրներ տալով, միւս կողմից էլ չմոռանալով ո՛չ մի մանրամասնութիւն, սիրտը ճնշած

մտածում էր թէ արդեօք ինչ պիտի անէին կղզիում. պիտի կարողանա՞յին այն ապուշները մաքրել տալ ամէն ինչ, դոնէ թագցնել աղտոտութիւնները, ջնջել աւերածութիւնների հետքերը, մի կերպով աննշմարի դարձնել անհոգութեան և անխնամութեան հետեւանքները։ Երեւի, վանահայրն էլ պիտի որ և է լուր, հրաման, կարգադրութիւն ուղարկէր իրեն։ Եւ հրամանը եկաւ. — «Թող Սահակ հայր-սուրբը ժողովի մարդիկ. առնի իր հետ քահանան և Ախտա երթայ՝ դիմաւորելու վնհափառին։ Կղզիում ամէն ինչ պատրաստ կը լինի, միայն թէ Թող գիւղից մի ձեռք մաքուր և լաւ անկողին ուղարկեն կղզի, յետոյ մի ոչխար՝ հետեւեալ օրւայ ճաշի համար. Թող հայր-սուրբը մտածի և վաղը հասցնի իշխան ձուկ էլ . . . »։

Վարդապետը մտածեց մի վայրկեան, յետոյ կարուկ շարժումով

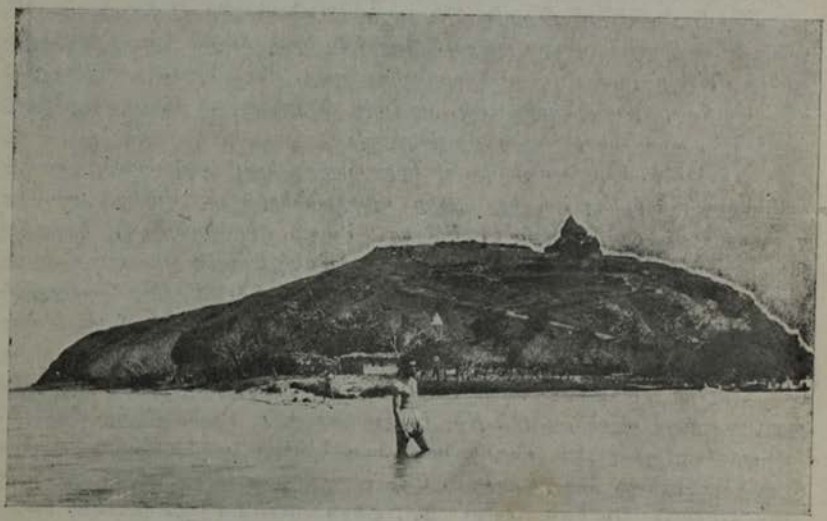

Սեւանայ կղզին

կանչեց գիւղապետին, և 10 վայրկեան չէր անցել որ 10 կտրիճներ լցւեցին նաւակների մէջ և եռանդուն աղաղակներով սահեցին դէպ ի կղզին, աշխատութեան օգնելու համար։ Բերկրութեամբ դիտեց նրանց մեկնելը, մի քանի րոպէ նայեց նաւակների ետեւից և գլուխը տխրութեամբ շարժելով մտաւ եկեղեցին, որ մի վերջին ակնարկով զննէ արդէն մաքրած ու պատրաստած սեղանը և սպասները։ — Այսպէս էր որ այդ 1770 թուականներին, Սեւանում պատրաստութիւն սկսեցին տեսնել՝ ընդունելու համար Սիմէօն կաթողիկոսին։

Վանահայր Յովհաննէս վարդապետն էլ իր կարգին շարունակում էր հրամանները իր շուրջիններին.— «Էկ աղօթք-բան չեմ խնամում. Թող

մինչեւ վեհափառի գալը ամէն ազօթք դադարի։ Դո՛ւրս ուէք ինչ որ կայ։ Խուցերից դուրս քշի՛ր ամէնքին. լացէ՛ք, սրբեցէ՛ք. կեղտ չմնայ ո՛չ մի խաչի, ո՛չ մի գրքակալի ու սփռոցի վրայ։ Իմ ունեցած-չունեցածը Սահակ վարդապետի խո՛ւցը տարէք հէնց այժմեանից. իմ խուցը վեհափառին։ Բազ և ճաշարան, արտաքնոց ու շտեմարան ո՛չ մի կեղտ, ո՛չ մի անկարգութիւն, հասկացա՛ք. վեհափառը ամէն տեղ մտնելու է, ես գիտե՛մ նրան։ Կղզիի վրայ ամէն կողմ միայն աւերակ էր տեսնւում, աղբակոյտեր, տակնուվրայութիւն և անփութութիւն. և այն՝ տարինե-րից ի վեր. ինչո՞ւ մաքրել և ո՞վ մաքրէր. նոր վանահայրերը սկզբում մի քիչ խիստ էին լինում, յետոյ իրենք էլ ենթարկւում էին ընդհանուր դանդաղկոտութեան։ Այժմ բացել էին դռներ ու ճռնչում, խուցերից մութ նրբանցքի մէջ սկսել էին երեւալ գունատ ու մաղոտ դէմքեր որոնք վախեցած ոչխարների պէս երբեմն կիսւում էին մի տեղ, ակնա-պիշ ծնում, յետոյ իսկոյն ցրիւ էին գալիս։ Վանահայրը մի խոշոր գաւաթ գինի էր պարպել և դուրս սլացել. այլ եւս նրա ձայնն էր որ՝ մինչեւ արեւի մտնելը՝ լսւում էր զանազան կողմերից, մէկ՝ նրբանցքի խորքին, մէկ՝ տաճարի կամարների տակ, յաճախ հայրենական հայոյանքներով համեմած, անուանների հեղեղ ժայթքելով։

Մութ էր, երբ հասան գիւղի երիտասարդները։ Հայր-սուրբը աւելի աշխուժացաւ, իրենց խուցերը քշեց միաբաններին և գործը յանձնեց դիւղացուց։ Ու փոշի, աղմուկ, ծիծաղ, վազք, իրարանցում, կարպետ թափ տալու ճայթիւն։ Յովի փոթորիկն էլ մէկ կողմից շառաչում էր և կաւազի ալիքներ պայթեցնում ժայռերի կողերին։ Մութը ծանրօրէն իջնում էր կղզիի վրայ, ջրերը լերդ-կանաչ գոյն էին ստանում և թաղ-ւում խաւարի մէջ։ Յուրա քամի էր բարձրացել Մաշտոց լեռներից։

Դիշերը բաւական յառաջացել էր, երբ վանահայրը մի վերջին պտոյտ արաւ՝ տեսնելու թէ ի՛նչ էր կատարւած։ Որոնում էր մտովին, թէ արդեօք ոչինչ չէ՞ր մոռացւած. ուռենիների տակի աղբակոյտերը թափի՞լ էին ծով. իսկ վե՞րը, Ս. Աստքելոցի տաճա՞րը, նրա շո՞ւրջը, ապա ճգնաւոր Ղուկասի ո՞րջը։ Չէ՛, վազը առաւօտ շուտով մէկ ելնե՛լ պէտք էր վերը, ճգնաւորին իմացնել կաթողիկոսի գալը և պատւիրել որ նա՛ էլ մաքրէր իր խուցը։

3.

Տասնեակ տարիներից ի վեր, բլուրի գագաթին, Աստքելոց աւերակ եկեղեցիին կից՝ քայքայւած խուցերից մէկի մէջ — ուղղակի գետնա-փոր մի որջ — ապրում էր դեռ Սեւանի հնամեայ մի միաբանը։ Վար-դապետ չէր, պարզ ճգնող որ ո՛չ մի կերպ չէր համաձայնւում վար իջնել։ Պարթեւահասակ նիհար մի ծերունի էր՝ երկար, ալեխառն մօրու-քով, դլխի մազերը խռիւ դիզացած, հագուստը կրօնաւորական պարզ պարեգօտ որ արդէն բոլորովին գոյնը նետել էր, ոտքերն էլ բոպիկ։ Ղու-կաս ճգնաւորն էր այն. միշտ նոյնն էր և իր որջի մէջ։ Ի՞նչ էր անում երբ մինակ էր, ո՛չ ոք չգիտէր։ Յաճախ որջում չէր լինում, այլ կղզիի

ետևի ժայռերի մեջ։ Բայց բոլոր ժամերգութիւններին գալիս էր, ցերեկ կամ գիշեր. գիտէր ժամանակները և տաճարի դուռը բացելուն պէս ներս էր մտնում, կանգնում էր մի սիւնի տակ, չոգած ազօթում էր, ապա լուռ համբուրում էր սեղանը, խորունկ խոնարհութիւններ անում նախ վանահօր, յետոյ իւրաքանչիւր միաբանի և դնում։ Ձայը նրան տանում էին վեր. այդ՝ նրա միակ առանձնաշնորհութիւնն էր որ երբեք չէր խախտում։ Զէր խօսում և կամ շատ քիչ էր խօսում, կցկտուր բառերով, երբեմն անկապ։

Ահա այդ մարդ՛ն էր որ յիշեց վանահայրը։ Ցիշելով Ճգնաւորին, պատկերացրեց նրա որջի ներսը։ Մաքո՞ւր էր արդեօք։ Տախտակեայ մի թախտ, վրան հնամաշ կարպետ. կողքին՝ սեղանի նման ցածկեկ մի բան, վրան միշտ բաց մնացած մի գիրք, կարծես թէ Ա֊ծ֊աշունչ պիտի լինէր. յետոյ հողէ ջրաման, հողէ գաւաթ, ուրիշ ոչինչ։ Մաքուր էր։ Գի՛րքն էր մի քիչ ազտոտ, գեղնած ու սեւացած։ — Մտածելով այսպէս, վանահօր աչքը ընկաւ խուցի պատուհանին որի մէջ երեւում էին սեւ կազմով խոշոր 2-3 գրքեր. նո՛յնպէս ազտոտ էին և սեւ։ Շատ էր տեսել այդպէս գրքեր. Ճգնաւորի մօտինն էլ այդպէս էր։ Մի՞թէ Սահակ հայր-սուրբը կարդում էր։ Ո՛չ։ Ո՛վ գիտէ երբւանից մնացել էր ու մնում էր այդ տեղ։ Է՞ որ վանքի մէջ գրքեր կային։

Յանկարծ մի կայծակ կարծես փայլատակեց մտքի մէջ և ցնցեց վարդապետին։ Գրքե՞ր, վանքի գրքե՞րը . . . իրա՛ւ, ո՞ւր էին։ Յիշեց. . . ինչպիսի՛ միամիտ մոռացութիւն. . . ։ Ինչ էր մնում որ վաղը կարդալոյծ լինելու սպառնալիքի տակ գտնուէր. Ճանաչում էր Սիմէօն կաթողիկոսին, գիտէր թէ ինչե՛ր ընդունակ էր անել՝ ինչ որ հին, անպէտք գրքերի համար։ Օրհնուի՛ս դու, Սահակ վարդապետ, որ խորշի մէջ պահել ես այդ գրքերը։

Զէր անցել տասը վայրկեան, որ տաճարի դռան առաջ ժողովեցին լուսարար, գիշերապահ, խորէն արեղայ և վանահայրը։ Ծառան դողդոջուն՝ ձեռքի ջահով լուսաւորում էր փոքրիկ մի տարածութիւն։ Ծառը դուռը Ճռնչաց լուծեան մէջ և լուսարարի ետևից ամէնքը ներս մտան։ — «Փակէ՛ք դռները և աղմուկ մի՛ հանէք» հրամայեց վանահայրը և ուղղեց դէպ ի խորանը։ Քիչ յետոյ ամէնքը կանգ էին առել փոշոտ և այլանդակ խառնուրդով դիզացած մի կոյտի առաջ։

Վանքի հին ձեռագիրներն էին, ով գիտէ ո՛ր տաբւանից լցրած այդ անկիւնը, կազմած, առանց կազմի, կտրտած ու քրքրուած, մոմոտ և իւղոտ, ազտոտ՝ սեւացած կողերով, գեղնած էջերը բաց, պոկոտած, ծալծլած ու Ճմրթած։ Կոտորածի դաշտ լինէր կարծես։ Գրքե՛ր . . . Ո՛վ էր բանի տեղ դնողը Սեւանի մէջ, ո՞վ էր հետաքրքրուղը։ Ուտելու բա՞ն էր, արժա՞ր էր թէ ոսկի. ո՛չ մէկը։ Հին գրքեր էին, անպէտք ու անօգուտ ընկած. կարդացո՞ղը ով էր։ Ժամերգութեան համար կային նո՛ր գրքեր. էլ այդ ազտոտ բաների՞ն ինչ պէտք կար։ Միաբաններից էլ եթէ կարդացող գտնուէր, ունենում էր իր Ա֊ծ֊աշունչը, Աւետարանը

կամ Նարեկը . . . ։ Ու լցրել էին, վազո՛ւց լցրել էին այդ ամէնը խորանի մի անկիւնը, հին աշտանակների, պատռուած չապիկների, նոյն իսկ պատից թափուած ծեփի կտորների հետ խառն ի խուռն։ Խորանի ազբատնոցն էր. այն տեղ էին կիսուում մոմի կտորները։ Իսկ յուսաբարն էլ՝ խորանը աւլելով՝ հողն ու փոշին յաճախ այդ մութ կողմն էր ժողովում։ Պատահում էր որ երիտասարդ և նորակ միաբաններից մէկը հետաքրքրուում էր թէ ի՛նչ կար դիզացած հոն. զգուշութեամբ առնում էր առաջին գիրքը, բաց էր անում և ճգնում էր կարդալ։ Հայերէն տառերի էին նման, բայց շա՛տ այլանդակ. խոշոր, բառերը իրար կպած և գիրերն էլ քառակուսի. կարծես՝ իրար մօտ շարած աղիւսներ լինէին . . . չէին կարդացուում. . . ։ Եւ նեռում էր վար, ոտքով մութ կողմը մղում և անցնում։ Իր թէ կաշիի վրայ գրած գրքեր լինէին. աւանդութի՛ւն, անշուշտ առասպել. այդպէս էին համոզուած։ Փորձել էին մինչեւ անգամ. պատռել էին կտորներ ու տրորել, գրքի ծայրերը վառել էին՝ որ հասկանան, ապա նե՛տել բոլորը խառնուրդի մէջ և անցել . . .

Ահա այդ կոյտի առաջ էր որ կանգ էր առել վանահայրը և մտահոգութեան մէջ էր թէ ի՛նչ պէտք էր անել։ Լիմիաձնուն էլ կար դրանից. կաթողիկոսը, ծերունիական տղայամտութեամբ անշուշտ, ժողովել էր տւել և իր սենեակումն էր պահում։ Եթէ Աւետարաններ էին, ի՛նչ պէտք կար հնացածների, քանի որ նորերը տպել էին։ Ցիշում էր թէ մի անգամ նա պատժել էր Կարապետ վարդապետին, որովհետեւ սա Մոզնեում ի՛նչ գիրք որ գտել էր՝ մէջի գունաւոր պատկերները պատռել էր և իր խուցի պատերը զարդարել, իսկ միւս թերթերը օճախ ձգել ու վառել։ — «Դիտե՞ս դու, անիծա՛լ, կանչել էր Հայրապետը, դիտե՞ս որ այդ գրքերի ամէն տողը քեզի պէս 10 վարդապետի հետ չէի փոխել. ի՞նչպէս ձեռքերդ չդօսացան՝ այդ սրբապղծութիւնը անելու ժամանակ։ Անիծա՛լ լինիս դու. . . » ։ Եւ թշւառը սոսկալով Հողեւոր Պետի անէծքից՝ չոքել ու թողութիւն էր խնդրում։ — «Կորսի՛ր, ձայնել էր նրան, դնա՛ վերարկուդ հանի՛ր և տնեստուն իջի՛ր՝ կովերի մօտ. դուն վարդապետ չես, այլ նախրեպան, չօբա՛ն. . . » ։ Ահա ուրեմն այդ նոյն անձն էր, զրահով, հին գրքերը երեխայի պէս սիրող ծերունին՝ որ պիտի գար, տաճար մտնէր, խորան անցնէր, դէզը նկատէր . . .

— «Գրքեր կո՞յ վանքում, պիտի հարցնէր անշուշտ» ։ — «Չեմ տեսել, վկայուած» ։ — «Բայց պէտք է լինի, շա՛տ պէտք է լինի. կարելի՞ բան է որ այսքան տարեայ վանք . . . . . » ։ — «Զի՛ մնացել, Հոգեւոր Տէր. ինձնից առաջ եղած վանահայրերը. . . միաբանների տգիտութիւնը. . . » ։ Այսպէս կ՚ասէր, բայց այդպէս ասելու համար՝ դէզը գոյութիւն չպէտք է ունենար։ Այդ միջոցին էր որ խորէն արեղան կռացաւ դէպ ի նա և մրմնջաց. «Իմ՚վր նետենք, հայր-սուրբ, լաւը ա՛յդ է. . . » ։ վանահայրը դարձաւ և նրան նայեց։ Երիտասարդ կոչտ կրօնաւորը հասկացել էր իր մտահոգութեան պատճառը և ահա դարմանն էր առաջադրում։ Այլ եւս մտածելու ժամանակ չկար։ Դարձաւ դէպ ի գիշերապահը և հրամայեց երթալ և երկու մեծ տոպրակ բերել . . .

Կէս գիշերը մօտ էր, երբ սաճարից ելնելով՝ դէպ ի կղզիի արեւելեան սուր ծայրը ուղղեցաւ մի տարօրինակ գիշերային թափօր։ Աջից ու ձախից ծանրաքայլ գնում էր խորէն, երեսուն ջահը ձեռքին։ Լոյսի՝ նեղ շրջանի միջից՝ քայլում էին սեւ տոպրակների տակ կքած գիշերապահն ու Միսաքը, իսկ նրանց ետեւից՝ թափորը փակում էր վանահայրը, որի կնճռոտ դէմքին կիսաստւերը միայն երեւում էր ազօտ շամանդաղի տակ։ Յամրաքայլ և լուռ՝ թափորը անցաւ ծովափն ի վեր և մտաւ ծառաստանի մէջ։ Կատարեալ էր դեռ ծովը. ալիքները մեծ շառաչով երբեմն լզելու էին գալիս մինչեւ ծառերի արմատները։ Դիշերը խաւար էր, ջրերը սեւ ու ծփուն, և փոսփորային կապտաւուն բաշերը խորութեան մէջ՝ իբրեւ էին մղում հապճեպով։

Ծառաստանից դուրս ելնելով՝ թափորը սկսեց մագլել մի նեղ շաւիղ և բաւական բարձրացաւ։ Վերը, մի խոշոր ապառաժ կիսովին դէպ ի ծովն էր կոացել. արեղան կանգ առաւ։ — «Թափէ՛ք . . .» հրամայեց վանահայրը։ Ծառաները տոպրակները պառկեցրին ապառաժի ծայրին, տակից բռնեցին ու մէջի եղածը շուռ տալին դէպ ի ծով։ Ազօտ լոյսի մէջ երեւացին սեւախառն թրթռուն կտորներ որոնք պահ մի երեւացին օդի մէջ, յետոյ զարնուեցին ժայռերի, և թաւալգլոր գնալով՝ ճղփացրին ջուրը։ Լսւում էր մեռոցի ձայն էլ, երեւի՝ կոտրատած պղնձեայ աշտանակներ էին։ Եւ ալիքների շառաչիւնն ու քամիի սուլոցը խլացրին ամէն ինչ . . . ։ Ու թափորը սկսեց յամրաքայլ դառնալ, յուղարկաւորութիւնից լուռ վերադարձող դերեզմանափորների նման։

Երբ ջահի լոյսը անհետացել էր ծառաստանի մէջ, ժայռերի վերեւից լուեց յանկարծ մի թեթեւ խշրտոց. խիճեր ու քարեր գլորուեցին դէպ ի շաւիղը. յետոյ երեւաց մի սեւ սուեր որ արագութեամբ մօտ գնաց ապառաժին, պառկեց նրա վրայ ու մինչեւ կէս մէջքը կոացաւ դէպ ի ջրերը։ Մի քանի լուռ րոպէներից յետոյ ելաւ և շուրջը նայեց։ Երկար, լայն մօրուքն ու խոխոջ մազերը ծփացին. պարեգօտի քղանցքներ ճայթեցին ու մարակեցին օդը։ Ձգնաւորն էր։

4.

Ընդունելութիւնը բաւական յաջող եղաւ։ Յամաքաբերդից գնացող ձիաւորները մեծ շուքով գիւղ մտցրին կաթողիկոսին։ Թեթեւ նախաճաշը սպասում էր ուռիների տակ։ Ներսէսի՝ կերաւ ախորժակով և նաւ նստեց։ Կէս օրւայ մօտ էր. ծովը հանդարտ էր ու գեղածիծաղ. անապակ ջրերի խորքում քարե՛րն անգամ տեսնուում էին ու համրուում։ Եւ ինչպիսի՛ անդորը խաղաղութիւն՝ շքեղ լեռների մէջ պպղացող, ծաղկաւէտ բլուրների լանջքին պառկած այդ կապոյտ տարածութեան վրայ։ Կղզիի և գիւղի գանգակները մերթ մեղմ և մերթ սուր խազեր էին նետում աջ ու ձախ և հովիտների մէջ սփռում Հայոց կաթողիկոսի այցելութեան աւետիսը։ Երկու միաբան-նաւավարները թիավարում էին մեծ աշխոյժով։ Նոյն շուքով ընդունեցին Հայրապետին՝ կղզիին վրայ։ Երեք նաւակներն

էլ դատարկուեցին։ Ընկերացել էին Ախտացիք և Յամաքարերդցիք։ Ամ հանելին 3 օչխար և առատ պաշար։

Մեծ հետաքրքրութեամբ էր որ կամրոդիկոսը, տաճարից էլնելուց յետոյ, երբ նստել էր խուցում, Թոդեց իր աչքը որ համբուրելու գար իւրաքանչիւր միաբան։ Բանի՛ դննում էր այդ դէմքերը, կնճռոտուում էր ճակատը։ Նո՛յն դէմքերն էին, ինչ որ տեսնում էր ամէն տեղ, սկսած Էջմիածնից մինչեւ յետին վանքը. կոչտ, տպիտութեամբ փայլող ոգորմելիներ՝ վերարկուի մէջ։ Ո՛չ մի նշոյլ ասուամածային այն կայծի որ խելամտութիւնն ու հոգու բարձրութի՛ւնն է վառում որոշ հայեացքների մէջ։ Խամրած, ապակեայ աչքեր՝ ոչխարային վախով լի։ Այս տե՛ղ էլ ուրեմն ուտում էին միայն, խմում և քնում, Թումականների պէս էլ կըրկնում աղօթքներ որոնց միտքը գուցէ և չէին ըմբռնում։ Ոչ իսկ ծովի շշուկի, ջրի ալիքների, հովի շշնջիւնի և ծառերի սօսափիւնի՛ չափ կարօտանում էին պատմել այն Աստծու փառքը որի անունո՛վ լցուել էին վանքերի մէջ։ Ուտում էին աշխարհը, բթացնում էին զգացմունքները, շահագործում էին և՛ հաւատք, և մխիթարութիւն։ Դառնանում էր ծերունին. Էջմիածնից մինչեւ այդ տեղ՝ ո՛չ մի լաւ դէմք չէր նշմարել, ա՛յն դէմքերից որոնք յոյս են ծագեցնում սրտերի մէջ և մտածել տալիս նոր արշալոյսի մասին . . .

Երեկոյեան դէմ բարձրացաւ դէպ ի բլուրը և այցելեց Առաքելոցի աւերակ տաճարին։ Ընկերանում էին վանահայրը և մի քանի Ախտացիներ։ Ղուկաս ճգնաւորի որջի մօտ կա՛նգ իսկ չառաւ ճգնաւո՛ր . . . Ա՛յդ էր պակաս։ Մի խոտակեր ապո՛ւշ անչուշտ, որ ապաստան էր մտել, աշխարհը իրենից ազատելու համար։ Բարեպա՛շտ . . . Եւ ո՛վ բարեպաշտ չէր վանքերի մէջ։ Ահա օրինակ Մակար վարդապետը Էջմիածնում. հացով և ջրով բաւականանում էր և օրն ի բուն ապօթում. սահմանել էր որ օրական հազար ծունր պիտի կրկնէր. ուրեմն ամբողջ օրը ապօթք և ծնրադրութիւն։ Աստծու ամբո՛ղջ արքայութիւնը նրան, նոյնպէս և ա՛յս ճգնաւորին։ Իսկ ազգի՛ն ինչ, եթէ անունք երթային բազմելու արքայութեան մէջ, շահած լինելով այդ երջանկութիւնը գիւղացիների քրտինքով, նրանց հացովն ու նւէրներով . . .

Տաճարի մէջ կանդ առաւ սիւների տակ և երկար մնաց աւերակների առաջ. խաբխուլ, ամայի, քարուքանդ՝ ազուէսների բոյն, թռչունների ապաստան, մողէսների և օձերի ասպարէզ։ Ճամին սուլում էր կիսաքանդ կամարներից ներս, պտոյտ էր գործում մինչեւ խաւար խորշերը և դուրս նետուում բաց դռներից։ Մնացել էր հրաշալի քանդակներով դուռը։ Երկար նստեց նրա առաջ և ջանաց կարդալ արձանագրութիւնները։ Յանկարծ դարձաւ դէպ ի վանահայրը. «Ո՞ր տեղ են պահւած կղզիի ձեռագիրները» հարցրեց խոստութեամբ։ «Ձեռագիր չի մնացել, վ.հ.փառ.»։ — «Չի՛ մնացել. իսկ ի՞նչ են եղել. չէ՞ որ կային. այդ ես լա՛ւ գիտեմ»։ — «Չկան, վ.հ.փառ. շատ եմ փնտռել. ինձնից առաջ եղած վանահայրերը . . . միաբանների ոտիտութիւնը . . . . . »։

Կաթողիկոսը աւելի կնճռեց դէմքը և դարձաւ յամառքաբերդից եկած մի ծերուկին որ քիչ հեռու կանգնել՝ լսում էր նրանց։ — «Ախա՛, ծերուկ, հարցրեց նա, վանքի մէջ ձեռագիր չե՞ն եղել»։ — «Եղել են, շա՛տ. . . »։ — «Լաւ քննե՞լ ես»։ — «Լաւ քննել եմ, վեհափառ»։ Կաթողիկոսը դէմքը շուռ տւաւ, պահ մի նայեց հոբիսկոնին և դարձաւ վար իջնելու։ Ժամերգութիւնից յետոյ, հրամայեց մի կարպետ տանել ուռիների տակ, պատւիրեց որ ամէն ոք իր գործին երթայ, և երկա՛ր մնաց։ Ընթրիքը բերին. հազիւ քանի մը կտոր խորոված կերաւ, օրհնեց և ոտքի ելաւ։ Ցետոյ, երբ մենակ էր մնացել,— առաւ գաւազանը և քայլեց դէպ ի կղզու այն ծայրը ուր ալիքները պայթում էին ժայռերի դէմ և փրփուրով ծածկում ափը։

Բայց ա՞յդ ինչ էր. ո՞վ էր այն այլանդակ արարածը որ ապառաժի տակ կծկւել էր, ի՞նչ ունէր ծնկներին և ափերին մէջ, որ պնդում էր ակնապիշ. միաբանների՞ց էր արդեօք։ Կանգ առաւ ու դիտեց. աչքերն էլ լաւ չէին տեսնում, մանաւանդ որ մթնշաղը վրայ էր իջնում։ — «Ո՞վ է այնտեղ» ձայնեց վերջապէս։ Մարդը գլուխը բարձրացրեց, նայեց Հայրապետին և ոտքի ելնելով՝ ասաց. «Ձեռքդ ի՛նձ տուր, Սիմէօն վարդապետ, եթէ ուզում ես այս տեղ գալ . . . »։

Սիմէօն վարդապե՛տ. . . այդ ի՛նչ խորունկ և հեռաւոր ձայն էր որ հնչեց ականջին։ Կենդանի արարա՞ծ էր թէ անդրաշխարհային մի սուեր, մի հին յիշողութեան մարմնացումը գուցէ։ Մեքենաբար պարզեց ձեռքը, ոսանեց փոքրիկ տարածութիւնը և նստեց նրա կողքին։ — «Մոռացե՞լ ես ինձ, վարդապե՛տ, ասաց մարդը. ես Ղուկասն եմ, Ճգնաւոր Սեւանի, գանգակահարը Էջմիածնի»։ — «Կա՛յ. մի՞թէ դու դեռ կենդանի ես. ո՞ւր էիր որ դքեզ չտեսայ»։ — «Վերը»։ — «Ա՛հ, այն քո ո՞րջն է. ինչո՞ւ վարը չես բնակւում»։ — «Պէտք չէ. . . գաղան են. . . պէտք չէ. այն տեղ լաւ է, մենա՛կ. . . »։ — «Իսկ այդ ի՞նչ է ձեռքիդ մէջ»։ — «Գրքի կտոր . . . շա՛տ գտայ. . . . Նստել եմ և որսում . . . ջա՛ւրն եմ մանում և հանում քարերի արանքից . . . ուղո՛ւմ ես՝ այս կտորն էլ քեզ տամ»։ — «Ի՞նչպէս թէ որսում ես, սեսկաց ծերունին. ջրի՞ց ես որսում. բայց ի՞նչ գործ ունին ջրի մէջ որ»։ Ճգնաւորը ծովը ցոյց տւաւ։ — «Ծո՞վը, ինչո՞ւ ծովը, ո՞վ ձգեց»։ Ու սարսափահար, դողդոջուն՝ ոտքի ելաւ։ — «Նրանք ձգեցին . . . տւին որ ծովը պահի . . . շա՛տ էր . . . երկու մեծ տոպրակ . . . լողացին, գնացին հեռո՛ւ . . . պիտի որսամ ամէն օր . . . կարդա՛, լաւ բան է. . . »։

Կաթողիկոսը խորապէս վրդովւած՝ սկսում էր հասկանալ այլ եւս. և քանի հասկանում էր, այնքան մեծանում էր կատաղի մի զայրոյթ սրտի մէջ։ Ու մեքենաբար թրջւած, կակղած մազաղաթի թերթերը մօտեցրեց աչքերին ու կարդաց.

Ողորմի՛մ ինձ, եկեղեցի՛ Հայաստանեայց, խրթնացեալ՝ ի բարեզարդութենէ քումմէ, ՚ի խաչեն զրկեալ հոտուէ . . .

— «Խօրենացի՛. . . մռնչաց նա, ա՛հ, Խօրենացին, մազաղա՛թ . . .

անիծեալնե՛ր, անիծեալներ . . . » : Ապա բռնեց Ճգնաւորի ուսից, ցնցեց ուժգնութեամբ և բացագանչեց. «Ո՞վ էր այս անողը, ասա՛, ո՞ր ապիրատը. . . » : — «Ամէ՛նքը, ամէ՛նքը . . . խօսեց Ճգնաւորը. դու մի՛ բարկանալ. ամէ՛նքը . . . բաւական որսացի ես, վերն է, տա՛ր էջմիածին . . . դրա՛նց էլ տար, քշի՛ր այս տեղից. . . գազաններ են. . . ես կը զարնեմ կոչնակը, ժա՛մ կ՚ասեմ մենակ. . . մենա՛կ լաւ է. . . » : Ու լռեց։

Ա՛հ աւազակները, աւերո՛ղ անպիտանները, որոնք ստեղծել չգիտեն նոյնից զատ՝ գիտէին ոչնչացնել ամէն ստեղծագործութիւն, որոնք ո՛չ իսկ պահպան շների ազնիւ յատկութիւնը ունէին, պահպանել աւանդ ստացած առարկաները։ Ահա ուրեմն թէ ի՛նչ էին եղել վանքի դրքերը, հնամեայ այն ձեռագրերները որոնք ով գիտէ ինչպիսի՛ թանկագին կտորներ ունէին իրենց մէջ, ինչպիսի՛ յիշատակարաններ. ահա թէ ինչպէ՛ս էին ծիծաղում ազգի անցեալի և ցեղի ստեղծագործութեան արդիւնքների վրայ. օտար աւերածութիւնը ի՞նչ արժէք ունէր՝ դրանց ոգիտութեան հետ համեմատելով։ Եւ մաղադաթը մի ձեռքի մէջ ճմրթկելով, միւսով գաւազանը սեղմած ջղաձգօրէն, ակնարկը մթնացող հորիզոնին, ակամայից յիշեց խորենացու ոդրի կտորները. Վաղապսէ տիմարէ . . . Կրօնաւորէ կեղծաւորէ . . . Աշակերտէ հնոց առ ուսումն . . . : Ո՛չ իսկ պահպանել գիտէին հայ միտքը։ Ի՞նչ անել, ի՞նչ կարելի էր անել, ո՞ր մէկին անել. ամէնքը այդպէ՛ս էին, ամէն տեղ նո՛յն բանն էր։ Պատիժը չէր օգնում, աւելի՛ էր խստացնում այդ բիրտ մարդկանց. յորդորը չէր ազդում, չէի՛ն ըմբռնում։ Օտարը աւերում էր, քանդում. հարազատը լրացընում էր պակասը։ . . . Եղի՛ն ու որպէս յոմ ՚ի վերայ աւերակաց : Ո՞ր տեղ էր կարդացել, ի՞նչ կտոր էր այդ։

— «Նստի՛նք» մրմնջաց նա։ Եւ նստեցին իրար կողքի, ժայռի վրայ։

— «Դու մի՛ բարկանալ, չշնջաց Ճգնաւորը։ Ի զուր ինչո՞ւ ես նեղանում։ Կը թափին. չթափին՝ ի՞նչ անեն։ Կիւտած էր աւանդատունը, շա՛տ վաղուց կիւտած. որ պէտք չունին՝ ինչո՞ւ պահեն . . . » :

Ու լռեց. կաթողիկոսն էլ չխօսեց։ Եւ քով քովի՝ ծնցին իրենց մտքերի հետ, իջնող մթնութեան և մշուշի մէջ։ Նրանց աւերները դեռ երկար գծւում էին ժայռերի դէմքին։ Ծովը փոթորկում էր միշտ. ալիքները ուժգին թափով պայթում էին ժայռերի կողին. մութը իջնո՛ւմ էր ու իջնում. . .

ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Բերա, 1914 Օգոստոս

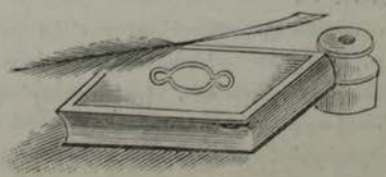

ԱԿԵԶԴԱՄԱ

* * *

Հերիք չըլլային կարծես՝ ամենօրեայ տնտեսութեանը մէջ կատարած իր ճղճիմ շահադիտումները, Տասներկուքի խումբէն այդ ալիւրատը յանձնառու կ'ըլլար Տիրոջը դէմ դաւելու, խոշոր կաշառքի մը խոստումէն շլմրած։ Ընչաքաղցութեան մոլուցքն այսպէս կը մղէր զինք անաւոր եղեռնի մը որուն համար միա՛կ ղէնք հանաթիոյն՝ իր պռկունքը պիտի գործածէր։ Թմրէ՛, խղճմտանք. և դուն, բերան, կղպուէ՛ կեցի՛ր քիչ մըն ալ, մինչև որ ծախու հանուի ճշմարտութեան և սիրոյ Մեծ Քարոզիչը, մինչև որ մեղնէ շուրթեր կափչին անոր այտերուն ու գրպանուին երեսուն սիկղ արծաթները։

Կարելի՞ էր սակայն որ անգիտակ մնար ամէնուն սիրտին խորքն ու երիկամունքը կարդացողը։ Շուրջն էր, մտը թէ հեռուն, ամենուրեք, զչարողներու վոհմակը սինկերոր, որ, քահանայապետի կամ դպիրի պիտակին տակ՝ զինքը կը լրտեսէր, որ իր քայլերը կը համրէր, որ իր պատգամած խօսքերը կը խեղաթիւրէր և որ կը ջանար խուժանը գրգռել անդուլ՝ մեղմեխ ղրոյցներով։

*

Վերջին իրիկունն էր ղոր կ'անցուներ Անիկա իրեններուն հետ։ Բոլորուեր էին սեղանին շուրջ։ Պատուհանէն կը պարզուէր լուսաւէտ հայմայապատկերը Զեթեհեանց Լեռան։ Տասներկուքէն մին ուղեց դուրս նայիլ պահ մը։ Հորիզոնը բոսոր էր համակ։ Վերջալոյսի այդ պօռտոտ կարմիրին մէջ՝ անիկա արի՛ւն նշմարեց ու սարսռաց։

Ա՜հ՝ նն էր որ Նազովրեցին անվերապահ ակնարկութիւն մը ճակատէր իրենններուն։ Մատնութի՛ւն։ Ամէնուն ուղեղին մէջ հրաշէկ սլաք մը կարծես միասէր ընդոստ։ Շէնշող դէմքեր կը թթխմին դառնօրէն, աչքեր կը փայլատակին անսովոր բոցով ու սիրտեր կ'սկսին թնդալ՝ պողպատէ ուռնակներու ուժգնութեամբ։

Հորիզոնը կարմիր է տակաւին, հորթին բերքին պէս ղոր վարդապետը կը մատուցանէ իրենններուն, հանդիսաւոր ճաշով մը պատգահիկ։ Մէ՛կը միայն գաւաթը կ'երեքնէ արագ արագ, գաղտագողի, ջանալով կեղծ խնծիղ մը փթթեցուցնել դէմքին տտիպ ծամածռութեանը վրայ։

*

Դիշեր է։ Իր ատելութեան ու մախանքին մէջ մրափած ժողով մը կայ անդին որ կ'անդաձէ։ Ձերմակ մրոտքարներ դէմ դէմի նստած՝ վայրկեաններ կը հաշուեն, սաղմոսելով իրենց դժոխքի երջանկութիւնը ժանտաժուռ։ Դիտեն, ճամբա՛ն է արդէն իրենց կաշառակուրծ արբանեակը, ետին ձգած ամբոխ մը՝ մահակներով զինեալ։

Բարև մը, լրբենի համարձակութեամբ, ապա համբոյր մը մութին մէջ. և ահա ամէն ինչ սկսուած է, մտանութեան քաղքենի թաւթը խաղացուելու վրայ է՝ իր սև սև վարագոյրներուն յաջորդականութեամբ։ Տարուիլ ատեանէ ատեան ուր օրէնք չկայ, խօսիլ մարդերու հետ որ խելք ու գութ չունին. մէկէն թուք ու հայհոյէ, միւսէն բռունցք ձև ապտակ. յետոյ շապիկը մահապարտի, փուշէ փաթթոց և ծանրականք։

Իսկարիովտացին կ'անդրադառնայ թէ բեռնադրուող այդ տուամին ինքն է հեղինակն ու հանդիսատեսը միանգամայն։ Իբրև թէ ատրուշանէն ափ մը կրակ տալշոպած ըլլար հալշտակ, մատները սկսած էին այրիլ՝ ստակներուն հպումէն։ — «Զեզի՛, կը գոչէ, ձեր մտտուութիւնը, մաքուր խղճմտանքս ինձ դարձուցէք»։

Արծաթները կը պարեն պահ մը տաւտակներուն վրայ։ Անոնց հունչքին մէջ ծիծաղի ձայն մը կար սուր, գոգցես ուշը մսացած իր ապաշաւին ուղղուած։

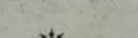

Դուրսն է արդէն, խաւարին մէջ, աւայութեանց գիրկը։ Ո՛չ մէկ աչք դինքը դիտող, ո՛չ մէկ շշուկ դաւոլական։

Քալեց, ժամերո՛վ քալեց, մոլորուն, աննպատակ, բացաստաններ կտրելով, ձորերէ վեր մագլցելով, մինակ, միս մինակ։ Քարեր որոնք իր կողոփոցներուն բախեցան, և թուփեր որոնք իր քղանցքին կառչեցան՝ ձեռքեր ու մարդեր կարծեց՝ իր փախուստը հարցաքննող։ Ատեն ատեն, աւելի վազեց քան թէ քալեց, թասալով, հռնդալով անդադար, մեռելատան անջրպետին մէջ ուրուներու բանակէ մը հալածականի մը նման վախն ի վախ, վերարկուին ծալքերուն հետ խաղացող հովէն, նոյն իսկ իր քայլափո՛նին աղմուկներէն խուոված։ Երկինք նայեցաւ երբեմն. ա՜ն ալ մութ էր հորիզոնին ու գետիններուն պէս, իր հոգիին պէս։

Յանկարծ բառ մը թռաւ իր խռչափողէն դուրս։ «Մեղա՛յ»։ Եւ ակնթարթի մը մէջ թուն ու մուղտ ամպեր փլան իր սրտուվրայ, անձրեւի վերածուելով։ Ամօթահար վար ծռեց գլուխը։ Իրմէն այնպէս թռեցաւ որ այդ աղաղակին ի լուր՝ երկինք կը թքնէր իր երեսներուն։

Ո՞ւր կ'երթար, ոչինչ գիտէր. կ'զգար միայն թէ կը տաղտապէր, կը տագնապէր շարունակ, կ'զգար մանաւանդ թէ գետինն ալ կը բորբոքէր ներսիդին։ Ծարաւէն շրթունքը ճաթռտեր էին այլևս։ Ծռեցաւ գետինն ու գամիսի մը պէս սկսաւ լակել գետնի թացութիւնը։ Կոյտ մըն էր։

Ու Գանկի Բլուրին վերև խաչուող Անմեղէն առաջ, մատնիչին կը վճռակուէր աղտեղութիւնը ճաշակել...

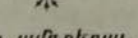

Հաւասնօսի ձայներէն քիչ մը առաքեցաւ իր վրդով հոգին։ Հորիզոնը կը ճերմկէր հեռուն։ Հասած էր ջուրի մը ափունք։ Զգիտցաւ թէ ո՛ւր կը գտնուէր։ Տեսաւ միայն թէ խարակներ հրուանդան ձեւացուցեր էին մէկ դին ու ինք ստորոտն էր անոնց։ Նետուիլ դէպ ի ծով, և ահա

ամէ՛ն ինչ պիտի լմըննար։ Զավեց անդունդը մէկ նայուածքով, շրթունքը շաքժեց կրկին «մեղայն արտաբերելու համար։

... Վ.արը, ճողփիւն մը կը լսուի ալիքներուն ծոցէն։ Լուսեղէն էակ մըն է ան, սեռականաձեւ ձերմակ խաչափայտ մը թիկունքին, ձերմակ

Վիկտորիա տաճարի վերնայարկը, Փարիզ

Լոկ չէ Տիկնոջ ցոփ-

քղամիդ մը ուսերուն, ձերմակ սպակ մը գլխուն, ձերմակ ու լոյս, լոյս ու ձերմակ ամէն բան։

Պատկերը կ'ընկլուզի նորէն լոյծ տարածութեանը ծոց, հէք ուղևորը քաղցով սահմռկած հոն, թիկունքը ժեռուտքին, պղչուի վանկը շուր-

թերուն ծայրը երերուն, ձեռքերը կուրծքին, շապիկը փետեկելով ու միսե՛րը ճանկռտելով...»

✻

Դարձի՛ր, ե՛տ դարձիր, տիրանե՛նդ աշակերտ. դիակդ անաբժան է այդ ջուրերուն։ Դարձիր, ե՛տ դարձիր, անարդ մանկային խե՛ղճ երկըրպագու, միտքինդ վռնե՛ առ այժմ, ինչու որ քե՛չ է որչափ տառապեցար։ Դուն որ քու մեծդ ուրանալու չափ, մինչև Բարաբբա հասարցունելու չափ յառաջ գացիր, վազե գնա՛ նորէն հետ ի հետ, խղճմտանքիդ կոծկոծումներուն հետ. ու նայուածդ չըլա՛յ թե սուզես դէպ ի այն բարձունքը որուն վրայ քու Մատնութիւնդ հիմայ բեւեռակնդակը կը կոթողէ մարդ մը՝ հասնակ սրբութիւն, բարութիւն։ Դարձի՛ր, ե՛տ դարձիր, կարե՛ վերատին ճամբաները որոնց վրայէն քալեր էիր հետանդն ու դէռ ևս երէկ, ընկերներուդ հետ ունկնդրելով անսուտ և անանց խօսքերը վարպետիդ։ Դեգերէ՛ աստանդական, վատութեանդ կապարէ բեռը շալկած, ծառէն, թումբէն, քարէն ու շուքէն ամբիչ վանկ մը լսելու, թողութի՛ւնդ մուրալու անոնցմէ։ Կաղկանձէ այդ ամայութիւններուն մէջ, արցունքի վերջին կաթի՛լդ թափէ, մինչեւ որ ձայնդ մարի ու շունչդ հատնի, մինչեւ որ յոգնիս իմաս դիակնակերպ...»

✻

Զարաժողով կոչուած բլուրին կատարը որ դէպ ի ենովմի Ձորը կը կարկառի՝ տեղ մը կայ. Բուտիւի ագաւաղն է ան, Համբարձումին պիղծ վարձքովը դէռ նոր գնուած։ Հո՛ն հասած է իսկարիովտացին, անքուն, անսըւաղ, ներքանիները չարակըշտօճ, կուրծքը բզիկ բզիկ, վերալի, բայց այլ ևս ազատ, վասն զի ե՛ր իսկ կալուածն է անիկա, Ակեղդամախ, Արեան գիւղը։

Ինչ յարմար վայր՝ իր մրգուլ էութեան համար՝ բովանդակ Սուրբ Երկրին այդ միակ անիծեալ մասը որ աւետնօք Թատերավայր էր եղած այնքան խժդժութեանց։ Անցեալին պատմութիւնը շարժանկարի մը պէս իր երեւակայութեանը առջեւէն կը տողանցի։ Հո՛ն Սելոմամը, Տօրեթը, Հո՛ն Մողքն ու ղոհաբերուած տղաքը, Տանտաղոսի ճիչերը, դիակ, նեխուր ու մնչիր։ Անցեալինն է ամէն ինչ։

Հիմայ երեւցածը՝ դամբանային խոռոչներ են, երկրաշարժի աւերներէ ձեւացած, ու վիհեր պահակվէժ որոնց կլափը՝ տարտարոսեան հրաւէր մը ունի կարծես՝ իր վերեւը կեցողին։ Ո՛չ իսկ Թուփ մը, ծիլ մը կանանչ՝ կրնային խաւերով այդ հողերուն վրայ։

Ձիթենի մը միայն, հաստատուն, խորարմատ, յամառ կեցեր է ապակեր առլեփի մը կատար, վաղո՛ւց չորցած, կռնշնած, կայծակնահար իր միակ ճիւղը ծնկի մը վրայ թեւատարած։ Ծա՛ռն ալ մեռած, ինքն է հիմայ վերջին կենդանի բնակիչը Ակեղդամախի, և անոր տէրը միանգամայն։

Աչքերը մթագնած են, կը քակէ մէջքի գօտին, Հասո՛ն... սլացիկ

պարոյկ մը օդին մէջ, դեղին խիժ մը տեսքով, որ կը գալարուի աղամող ու կ'երթայ կառչիլ այդ ճիւղին՝ ճոթի կղթկապով։ Յետոյ հանգոյց մը վարի ծայրին։ Փոքր միւս ևս, և ահա՛ ծառէն կախուած է մեզէն զանգուած մը անհեթեթ, միջոցին մէջ տարուբեր, ուրուատեսիլ մարմնացումը Մեղքին ու տառապած խղճմտանքին, անշունչ, անշշունչ, լեզուն դուրս, գանկը շեղակի վար, իր սիրտին ահեղ Դատաւորէն ներում խնդրելու պաղատագին դիրքի մը մէջ արձանակա...։

ԹԷՈՂԻԿ

Կեա Օր

Այս այն ժամն է՝ երբ կապիլ մէջ Աշխատանքն առած կանգ՝
Առեւտուր տակ կը հետայ:
Կը նրնջէ մեկ մի մրշակ:
Քարայրին մէջ հետապայ
Հեծեծագին կը մեռնի զով Զեփիւռը ամրափակ:

Միջոցին սիրտն հրեղէն ցանցի մը մէջ սեղմուած՝
Կը բաբախէ հագիւ հազ:
Լրտուբեան մէջ շողարծարծ
Իրենչ հրծծիւններ, իրենչ երազ,
Եւ իրենչ բոյրեր առտուան եղեգներուն կրծրուած:

Կը իրնանան անտառներ բուխ կողերուն վրայ սարին՝
Առծաթահիւս ծոպի տակ:
Կապոյտին մէջ, առանձին,
Անկ մը կ'երթայ լսպիտակ
Փափուկ բուրդին ծրտիններ ծողով ժայռի կատարին:

Կ'ընդունի հողն իր սրտին մէջ՝ իր սրտին ճեղքուածով
Լոյսի նիզակն արիւնոտ:
Աղբիւր մը հոսի, ծառին ծով,
Կը հեծեծէ նրուաղոտ՝
Իր ոտոզած ծաղիկին վրայ մեռնիլ չուզելով:

Գունչներ չուծը լքած՝ ճահիճին վրէ կը պառկին՝
Իրենց բերնին հոսելով
Թելերն արծաթ շողիմին:
Սայլերն անդին, դէզին մով,
Հրսկայ ցոռկները ցրցած՝ դասարկութեա՛ն կը նային:

Դ. Վարու-

Ժամ] (1914)

Այս այն ժամն է, ո՛վ Հոգիս, որ ձըպտուին պիտ միևնոյ՝
Կասարներուն վրայ մրևաս.
Անդորրին մէջ անապակ
Դուն իմ երգովդ արբենաս՝
Ինչպես արեւն իր լոյսով, իր լոյսին հետ մի՛ւ-միևնոյն:

Բերա, Օգոստ. 1914

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Ուխտի Թափօր

Անուրջիս մէջէն հին ու խաղաղներուն
Հին ու բերդերն ահա կը տեսնեմ հետուն.
Կը տեսնեմ կապար օդին մէջ տխուր
Զանգակատուններ յարերդօրեն շուռ:

Կը տեսնեմ հարիւր սարեր մոխրագոյն,
Անձայն ու անիսկ իրեր անապատ.
Ու աշտարակներ անյուսներուն ցոմ
Ժառանգական դէմ զոցուած փականիով:

Կը տեսնեմ մեր հին տապանաքարեր
Հազար գեղերէ կոխուած անվճիռ.
Ու խաղողիներ կը տեսնեմ, Աստուած,
Աս հանգչիներով ապահասակուած ...:

Բայց ահա հարիւր զանգերն հատօրեն
Երկիրդածօրեն ու գիտակցօրեն,
Մութ գիշերին դէմ առհասը մեկտեղ
Փոշոտ շէզուին շարժեցին յանկարծ:

Խաղողիներու տապաններն անձայն
Խորհուրդներու պես լրին բացուեցան:
Քուրմեր, ասպետներ եղան անթարթառ.
Ահա ցայգին մէջ կ'երթան վեհաքայլ:

Կը տեսնեմ, կու գամ.... Թափօրն է Ուխտին,
Ուխտին որ կ'ապրի դեռ մահին անդին,
Ուխտին որ ահա հետուէ հետու
Փականիը բացաւ սարի բերդերու:

Ահա իշխաններ կ'եղբայրանան,
Բայլերնին ծանր է ճօրը դարերով,

Վահանիին ժանգոտ, բայց այծերին վիս,
Ոսխերուն շղթան կ'երգէ ջուրի պես:

Այն որ թափօրին կ'երթայ առջեւեն,
Խոնջ է՝ քայլ մըն ալ հաշկրտելեն...
Կարմիր ծիրանին է արյայական,
Թէ ցեղին արիւնն... չեմ տեսներ այնման:

Ու թափօրին հետ, ու թափօրեն վեր,
Թոչուն մ'ծռին վերջ կը խարխափի ձեր...
Այդ միթէ արծիւն է արքայական
Թէ սեւ բախտին բուն... չեմ տեսներ այնման:

Լայն կարկառեցի ձեռքերս արիւնոտ.
«Առէք, գոչեցի, տարէք զիս ձեզ մօտ,
«Կ'ուզեի այսպէս դիմել յաւիտեան
«Ցեղի մը Ոխերի անդրշիրիմեան...»:

Բայց ահա ծագեց յոյսն արշալոյսին.
Քուրմերն, իշխաններն իջան վիճակին
Բաց տապաններուն քար սանդուխներեն,
Ու ամէն, ամէն բան կորաւ նորեն...:

Բերա, 1914 Ռ. ՍԵՒԱԿ

Եհովայի Նախանձը

(ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆԶԱԿԱՆ ԱԻԱՆԴԱՎԷՊ)

Եւ Տէր Աստուած երկինքն ու երկիրը և անոնց բոլոր զարդերը ստեղծելէն, ծովի ձուկերուն, երկնքի թռչուններուն, երկրի բոլոր կենդանիներուն և երկրին իշխելու համար «իր պատկերին համաձայն» մարդը կերտելէն յետոյ ալ, տեսաւ թէ տակաւին վարաստած չէ իր ձանձրոյթը: Ամբողջ արարչագործութեան մէջ ուր իր սիրալի փառքը կ'արեւափայլէր՝ կարծես կը պակսէր երանգ մը, գիծ մը, ձայն մը, չո՛ւնչ մը

որ պիտի լիացնէր իր ծերունիի սիրտը, զնփիւռի մը պէս իր դնդերներուն արիւնը պիտի զովացնէր և պարզէր ճակտին հնճիռները։

Եւ Տէր Աստուած՝ իր վեցօրեայ աշխատանքէն համա-խառն՝ նոր զբօսանք մը փորձեց։ Հրամայեց.

— « Ստեղծագործութեան առաջին օրը թո՛ղ տայ իր « լոյսէն ճաճանչ մը և խաւարէն երիզ մը։ Երկրորդ օրը թող « տայ երկինքէն չերտ մը։ Երրորդ օրը՝ երկիրէն իր տեսակին « պէս սերմ տուող պտուղ։ Չորրորդ օրը՝ Արեւէն իշխանու-« թիւն, Լուսինէն պայծառութիւն և Աստղերէն խորհուրդ։ « Հինգերորդ օրը՝ իր Սողուններուն դալարն ու թռչուննե-« րուն թռիչը։ Վեցերորդ օրը թող տայ իր Գազաններուն « վայրագութիւնն ու Ընտանի անասուններուն հլութիւնը։ « Իսկ իմ պատկերս ու նմանութիւնս կրող Ադամը թող տայ « իր կողը։ Եւ այս բոլորէն ստեղծուի կինը»։

Եւ երբ Տէր Աստուծոյ այս հրամանն արձակուեցաւ, արդէն իսկ ծնած էր նախամայրը, երկնածին, երկրամա՛յրն Եւա։ Տէր Աստուած զայն տեսնելուն՝ մոռցաւ իր վեցօրեայ պարզ յանկերգը « Բարի են », ու բացագանչեց. « Հաճեցա՛յ ասոր »։ Ասիկա իր յաւիտենական կեանքին առաջին մոլո-րանքն էր...։

Այդ րոպէէն սկսեալ, Տէր Աստուած կ'սկսէր մոռնալ ուրիշ ամէն բան ու անդադար կ'որոնէր. « Եւա՛, Եւա՛... Ո՛ւր է Եւան »։ (Ինչ անհամբեր կ'ըլլան սա ծեր սիրահարները)։

Բայց Եւա կը ձանձրանար այս յամառ հոգածութենէն։ Լոյսի ճառագայթէն ու խաւարի ոլորտէն, սողունի գալարէն ու թռչունի ազատութենէն չինուած իր հոգին ինչպէս կրնար հանդուրժել լուսեղէն կապոյտ պատմուճանով, երկար անփո-փոխ ճերմակ մօրուքով այդ պապուկին, որուն առջև միւս ամէնը կ'երթային խոնարհիլ լարուած խամաճիկներու պէս։

Իրեն համար բիւրեղեայ աւելի հետաքրքիր էր Ադամը։ Սև սոխ վարսեր, ճերմակ վարդափայլ մարմին, լայն խրոխտ ուս, ձուլածոյ բազուկներ և մարմարակերտ սրունք, որոնց ամէ-նուն վրայ կ'իյնէր խորհուրդներով պայծառ ճակատ մը և երկչոտութիւնով լի աչքեր։ Ուստի, օր մը, կրցաւ խուսափիլ

ըծախնդիր Մերուհիին մէկ ղրաղած պահուն, և գնաց աճապարանքով գտաւ Ադամը որ հաշիչի տերեւ մը կը ծամէր՝ ծառի մը տակ ընկողմանած։

— Ինչ կ'ընես հոնակդ, հարցուց Եւա՝ այս այցէն հաճոյացող մարդուն։— Ոչինչ... կ'երազեմ ու կ'արբենամ։— Ինչո՞վ։— Ձեմ գիտեր։— Ադա՛մ։— Ինչ է, Եւա։

— Ձե՞ս ուզեր ճանչնալ սա աշխարհը (քմահաճ աճապարանքով չարեց Եւա, աչքերը չածելով իր մարմնոյն վրայ)։ Ձե՞ս ուզեր գիտնալ թէ ինչ կայ սա վարի ձորին խորը, որմէ վեր՝ չուշանալատ ամբարտակ մը կը փայլի, ինչպէս լուսեղէն պարտ մը, որուն վրայ զոյգ մը վահան կը բլրանայ, ինչպէս ոզկոյզները սոխնքներուս...

— Թէեւ չեմ գացած բնաւ հոն՝ որու կ'ակնարկես, բայց կարծեմ թէ, Եւա, այդ ձորէն կը հոսի կենդանութեան ակը. ամբարտակը՝ յիմարանոյշ մեղրի տիկ մըն է, իսկ ոզկոյզները՝ Եղեմի ուրախութեանց զոյգ մը հնձաններ...։

— Ո՛վ Ադամ, քեզի կը թողում ոզկոյզներուն քաղցրն ու մեղրածորան տիկը։ Երիտասա՛րդ, օգնէ՛ ինծի փնտրել այն որթանք կենդանութեան ակին ծածկախաւար խորը...

— Բայց Եհովան հիմա քեզ կը կանչէ։

— Ինչ գլուխ ունիս...։ Բա՜հ. Եհովա՞ն... ան իր մօրուքը թող սանտրէ...

— Մի՛ գրգռեր Տէրոջը բարկութիւնը...

— Ապո՛ւշ (գոչեց Եւա՝ ապտակ մը հասնցնելով Ադամի այտին) ապո՛ւշ, ինչ կը սարսափիս երկար էնթարիով մարդուկէն։ Դեռ կը տակա՞ս իր հրամայական միօրինակ ու տափակ պատուէրներուն որոնք քեզի պատուելիի մը պէս ապուշցուցեր են...։ Ըսէ՛, պիտի գա՞ս...։ Մի՛ մոռնար որ քուկդ պիտի ըլլան ամբարտակին չուշանն ու ոզկոյզներուն ճերմակ հրակայծակ գինին...

Եւ Ադամ ու Եւա կերան Գիտութեան Ծառէն։ Ու անոնց երկուքին աչքերը բացուելով՝ մերկ ըլլալնին գիտցան։ Եւ Թզենիի տերեւներէ իրենց ծածկոցներ չինեցին, քան զի Ադամ չէր ուզեր որ կնոջը՝ Եւայի հրապոյրներն ամէնուն աչքին առջև պարզուէին, ինչպէս ապառաժի մը կտորը։ Իսկ Եւա կը վախ-

նար որ հրեշտակները գլխէ հանել փորձէին իր Ադամը՝ անոր առնականութենէն զգլխած։

Եւ օրուան զով ատենը, Տէր Աստուած, հակառակ տարիքին ու սովորութեան, պարտէզը կը թափառէր գլխաբաց՝ գոչելով.— «Եւա՛, ո՛ւր ես, Եւա՛...։ Եւ դո՛ւ, Ադա՛մ...։ Արդեօ՞ք...»

— Տէր, հո՛ս ենք։ Պարտէզին մէջ երբ քու ձայնդ լսեցինք, վախցայ ու պահուըտեցայ...

— Ինչո՞ւ պահուըտեցաք։ Արդեօք կերա՞ք այն ծառին պտուղէն զոր արգիլած էի։

— Այո՛, Տէր։ Ան կինիկը որ ինծի ընկեր տուիր, ա՛ն տուաւ ու ես կերայ...

Այս պահուն Եւա՝ զայրացած Ադամի ուրացող չքմեղանքէն՝ մարդուն թեւը կամթեց ուժգին և Ադամ ճիչ մը արձակեց։ Բայց այդ ճիչը չլսուեցաւ, ինչու որ աւելի ուժգին, աւելի անարկու ճիչ մը արձակած էր նոյն ինքն Եհովան, ինչպէս աչխարհասաստան մրրիկ մը, ինչպէս երկնակործան չարժ մը։

Եւ Տէր Աստուած կ՚ոռնար. «Երանի՛ չստեղծէի երկինքն « ու երկիրը և ամէն ինչ անոնց մէջ։ Երանի՛ չստեղծէի արեւը, « լուսինն ու բոլոր աստղերը։ Երանի՛ չստեղծէի ձուկերն ու « թռչուններն, գազաններն ու սողուններն։ Երանի՛ չստեղծէի « մարդն ըստ պատկերի ու նմանութեանս։ Եւ բիւրի՛ց երանի՛ « պիտի ըլլար, եթէ ստեղծուած չըլլար եւս...։ Թող երկիրս « անձիւ ու պարապ մնար և խաւարին վրայ անդունդը, և « հոգիս թո՛ղ չուրերուն վրայ չրջէր...»։

Այս ահարկու, անսպարփակ, անչիջելի զայրոյթը դղրդեց ամբողջ Եդեմը, ուր բոլոր արարածները, առաջնորդութեամբ սերովբէներուն և հրեշտակներուն, ծունկի եկան և սկսան երգել հնազանդութեան և փառաբանութեան յաւերժական երգը։

Եհովա կը չարունակէր իր զայրոյթը. «Ուրե՛մն, ուրեմն « ամէն ինչ կորաւ, ամէն յոյս չիջաւ։ Կի՛ն անհնազանդ որ « չնացաւ, ուրանալով օրհնաւոր տէրը։ Թո՛ղ զաղրի այլ եւս « այս սիրտը գորովելէ, թո՛ղ սէրը ի սպառ հեռանայ գահոյքէս, « թո՛ղ պատուհասի, վրէժի, նախանձի և արիւնի աստուա՛ծն « ըլլամ...»։

Աներեվոյթները կը շարունակէին իրենց գեղեցիկ ալէքուն. «Օրհնեալ է Տէրը, և օրհնեալ է անոր կամքը, և օրհնեալ է անոր բարեբախտութիւնը»։

— «Լո՜ւռ» , պատգամեց յանկարծ Էհոլան, աչ ձեռքը բարձրացնելով վճռական։ Ձակտին հրակէզ կնճիռները փակուած էին և պղպեղաձոյ թարթիչները խուլցած՝ գերագոյն համակերպութիւնն մը տակ։

Ամենայնի լռութիւն։

— Ի՛նչ հոս գան գոյք անիծեալները։

Ադամ ու Եւա, կոչ կոչի, պլեհակ, առաջ ելան սարսափահար։

— «Լսեցէ՛ք, երկինք ու երկիր, արև, լուսին և աստղեր, լսեցէ՛ք բոլոր առեցծեալներ, և դուք՝ դուս փերսվրէից։ Այս երկրորդ խուռնն է որ կը փորձէ ամենազօրութեանս գազանութիւնը խոտանդել։ Դուս մը հրեշտակներ ըմբռաստացան պատուանդանիս դէմ և ես զանոնք գետնէն դրկեցի։ Անոնք սեւ էին՝ սեւացան։

«Ահա՛ անոնց նոր ընկերները։ Առանք ալ անառատեցին պատուէրս ու ինձի պէս կերան բարիքն ու չարիքն ծառէն։ Անիծեալ ըլլան այս չարիքն ժզտանչողները, բերէ՛ք անիծեալ, չաւէ՛տ անիծեալ։

«Լսեցէ՛ք։ Ե՛ւն, Եւա, քանի որ դուն եզար առաջինը՝ նզովականներու այս հօտին մէջ, որ մարհեցար անհատատարմի դանակով բնաւանի չարիքով և օրինազուր Տէրոջմ, ու չնայեար ծառայի մը հետ, կ՛անիծեմ քեզ և քու սերունդդ։ Ի՛նչ քու պզտաութիւնդ ազատ արձակով արտայայտուի. իսկ երբ վայելք փնտռես՝ վայելքը պատժո՛ղ մը պտղաբերի։ Այդ պատիժը ինո՛ղ ցնցիլ ընդերքդ այնչափ անգամ՝ որչափ առանն յուսինը իր շրջանն ինն անգամ կը բոլորէ։ Մահուան ատրամիջ հանդչ ու իննէն իննաւորը ինր ժամ, և գառակ ծեանիս ցաւերուն մահուամոյտը։ Ի՛նչ երանկերուդ արիւնը ճերմկի, կամիր վերածուի, որ երեսան ծծէ գայն ու ապառէ քեզ, և չկաղ մեծնգուն իրր ատրուկ խաղացանէ, արհամարհէ ու վիրաւորէ զքեզ, ինչու որ դուն ատրուկն ես էրիկ մարդուն և անոր պարշտպանները կաչին...

« Իսկ դո՛ւն, Ադամ, որովհետեւ կնկան խօսքը մտիկ ըրիր ու արգիլած պտուղէն կերար, երկիրը քեզի համար քար ու ապառիկ պառնայ յաւէտ, և կենացդ բոլոր օրերը անցընես՝ եղունգներովդ գայն փորելով, որ ուտես անոր ժլատաւած չնարհը։ Փուշ ու տատասկ իջ՛ոլ բուսնի ամէն կողմ, և մինչեւ որ անոնք չքաղուին ճակտով քրտինքովը՝ ամպզուկ որկրիդ համար պատառ մը չկարենաս ուտելու։ Եւ լրացաւ յաւիտենական յիմարը՝ այդ հրապոյրներուն, սակնարկս տապատակս՝ խափանելու համար վայելքին ճշմարտութիւնն, բայց մի՛շտ մնաս պատրաստած ու ծարաւի...

« Եղեմակո՛նք, ահա Ադամ մեզմէ մէկուն պէս եղաւ՝ բարին ու չարը գիտնալու։ Այն՝ նեւսն յաւիտականց մնէ։ Ու հիմա չըլլա՛յ որ իր ձեռքը երկնցնէ ու կենաց Ծառէն ալ առնէ և ուտէ, ու յաւիտենական ապրի...» :

Ուստի, Տէր Աստուած Ադամը վռնտեց Եդեմէն, և պարտէզին արեւելեան կողմէն քերովբէները և ամէն կողմ դարձող բոցեղէն սուրը դրաւ, կենաց Ծառին ճամբան ալ՝ Դիտութիւնն Ծառին պէս, յաւիտանէ չտապու համար։

Ահա ա՛յս է մարդուն՝ Եդեմէն վտարման ճշգրիտ պատմութիւնը։ Ամէն հրեայ մանուկ գիրեր, իրենց Եհովային վրէժխնդիր և անարդար սրտցաւութիւնն վրայ՝ նախանձոտ ու վատաչուտ սիրտս մըն ալ չտեղդնելու համար, խեղաթիւրելին գայն, և անոր տուին ուղիղ հրէական դիմ մը, խարէութիւնն առատապէս մը տարածելով։

Յ. ԽԱՐՏԵԱՇ

Կ. Պոլիս, 17 Յուն. 1914

(ԱԱԳՈՒՈՒ ՏԷՐ-ՅԱԿՈՐԵԱՆ)

Հայ Մայրեր

Զայնըդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկը չէ ճանչցած դեռ,
Երբ ջարդերուն բոց մրրկեն անցար դուն,
Բայց ի անգղեն որ ակնարկիդ հետ աբուն՝
Մոցեդ խրլուած զաւակներ կը համբեր։

Մազերդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկը չէ օձած դեռ,
Երբ սուրերու անտառին մէջ նստար դուն,
Բայց ի կայծեն որ ու խղճիդ հետ արթուն՝
Բոլոր խանդուած օճախներէն կը ցայտեր:

Ճակատդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկը չէ գծուած դեռ,
Երբ տաճարին կոտրած սիւնին զարկիր դուն,
Բայց ի լոյսեն որ ու արտիդ հետ արթուն՝
Կամարներուն տանջուած ծերպեն կը կաթեր:

Ոտերդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկը չէ բջած դեռ,
Երբ աւերին բոց անիւնեն անցար դուն,
Արեան գետեն զատ որ սիրոյդ հետ արթուն՝
Ծովուն անմահ ժպիտին հետ կը տաներ:

Ձեռերդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկը չէ՛ պագած դեռ,
Երբ ամայիին մէջ խարխափած լացիր դուն,
Բայց ի ծիրանէն անգդին որ հետ արթուն՝
Այերին մէջ մեռելները կը մարսեր...:

Ծունգերդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկ բոյր չեն ընչած դեռ,
Ագռաւներու ամպին տակ երբ ինկար դուն,
Բայց ի վրէժեն որ ու սուգիդ հետ արթուն՝
Բոլոր թափուած ուղեղներէն կը տանքեր...:

Մատներդ, հա՛յ մայր, ո՛չ մեկ ձեւ չեն գիտցած դեռ,
Երբ բոցերուն հետ գալարուած՝ մեռար դուն,
Բայց ի սիւնեն որ հաւատիդ հետ արթուն՝
Տաճարներուն մոխրակոյտեն կը կանգներ:

Դուէ ամէ՛նդ ալ, կոչուի՛ր Հազրէ թէ Շամէ,
Ո՛վ հայ մայրեր, մուք հերոսներ միայնա՛կ,
Ո՛չ մեկ Աստուած ձեր աչքերը կը փակէ,
Չի անհո՛ւն է Տառապանքը զոր ծրնաւ:

Աչտանակներ Սիրոյ անվերջ Հանճարին,
Ձեզ լափլիզող հրդեհներ բո՛ւռն՝ եօ՛թն անգամ,
Ո՛չ մեկ մրրիկ կրնայ մարել ձեր խորին
Բոց ակնարկը՝ անհուն Սրտին մե՛րկ պատգամ...:

Գողգոթաներ կը կարմրին ամօթով՝
Ձեր խաչին հով որ կը կոչուի Հայասան.
Չի ձե՛րն է Սերն եւ վերջին խօսքը վրդով
Որ կը կերտէ վերջին Կրօնին ու Մեհեան:

Բերա, Մայիս 1914 ԵԴՈՒԱՐԴ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

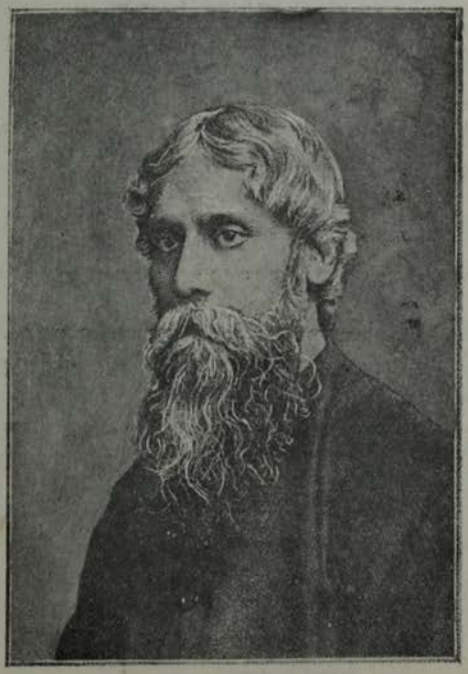

Հնդիկ բանաստեղծ Բապինտրանաթ Թակոր որ Նոպէլի գրական մրցանակին արժանացաւ անցեալ տարի:

Pleurs dans la Nuit

A Herminé Askanaz (*)

Ci-git tout le Silence, infini, funéraire
Et profond tellement
Que de la vie absente on ne se souvient guère...
O douceur ! ô néant !
Non ! il ne trouble point le silence aux écoutes
Ce murmure lointain
Du jet d'eau grave et pur qui laisse choir ses gouttes
Dans l'antique bassin.
Car il me semble entendre à cette heure mystique
Le silence esseulé
Qui pleure goutte à goutte en la nuit nostalgique
Comme un inconsolé...

Alexandrie, 1907 MIKÆL S. GURDJIAN

(*) Բազմարդիւն դաստիարակ եւ հայկաբան Միհրան Ասմանազի դուստր՝ Որ. Հերմինէ Եգիպտոսէն Պոլիս դառնալով՝ անցեալ ամառ ծաղիկ հասակի մէջ մեռաւ Եազանըզ գիւղը (Գարբայ) ուր գացած էր, անոդոք ախտը դարմանելու յոյսով: Իր յիշատակ եւ գրական վայելի միանգամայն, կը հրատարակենք հրեն ձօնուած սոյն բանկագին հերքուածը զոր տարաբախտ Հայուհին կը սիրէր ոգել երբեմն՝ հրեշտակային մեղուճի մը պէս: Ծ. Թէն.

Յոբելեանի մը առթիւ (*)

ԱՆԱՍՑԵԳՆԸ

Նորերուն համար յայտնութիւն մ'է Սեթեան։ Անիկա չէ ճանչցուած նորահաս սերունդէն, գուցէ անոր համար որ մօտ քսան տարի օտար հորիզոններ պանդխտեր է և այնտեղ թողեր գրական բեղուն աշխատութիւն մը որուն անծանօթ կը մնայինհարկաւ այստեղ նորերը։ Արշաղոյսին Վերջալոյսն ուրիմն գեղեցիկ անակնկալ մ'է, և նորերս կ'ունենանք յարդանքի պարտք մը, վառ խանդաղատանք մը, ինչպէս յուզեր են մեր սիրտին մէջ Թովմաս Թէրզեաններ, Մկրտիչ Ա.Էմէեաններ։ Այս գիրքին յառաջաբանը՝ Թրթռուն պսակ մը՝ կը ձօնէ յոբելեարին Վահան Մալէզեան, երախտագէտ աշակերտի սփոփանքը բերելով ալեւարդ ուսուցիչին, և կ'արձարծէ հին յուշեր Օրթաքէօյի ոսկեդարէն։ Նոյնպէս կը յայտնէ թէ պիտի ուզեն ուրիշ բազմավաստակ ուսուցիչի մը՝ Դուրգէնի յոբելեանը. նախաձեռնութիւն՝ որ դարձեալ եկաւ Փարաւոնիներու երկիրէն, ինչպէս արհամարհանքով բացագանչած էր մեր ամէնէն տաղանդաւոր գրագէտներէն մին, տաքարիւն բոպէի մը, Պօլսոյ մէջ Հրատարակչականին ստեղծման օրը, երբ անխոհեմ ոգեւորութեամբ մը կուսակցական աւազանին մէջ կը մկրտուէր, կը խեղդուէր նորածիններ, Թերեւս փառաւորումներու, բայց ո՛չ Փարաւոններու երկիր։ Ի՜նչ ահաւոր կրկնութիւն ու դաս՝ որ «Փարաւոն» կոչուած ալեւոր մեծ «պուրժուա»ն պիտի ըլլար տարի մը վերջ՝ Հայկական դատին կարիճ առաքեալը։

Արշաղոյսին Վերջալոյսը տեսակ մը յիշատակարանի տպաւորութիւնը կը թողու վրաս։ Իր հոգին՝ տրտում ու անտրտունջ լճակն է նախ որ կը սարսռայ նորածիլ յուզումներով ու տարփանքով. դժբախտ ճակատագիրներու վրայ հակող կարկինի սիրտն է յետոյ, հայրենիքէն եկող խորհրդաւոր շշուկներու հպումէն վրդոված հոգին է վերջէն, որ ահա կ'ուռի, կը փրփրի, կոհակներ կը թաւալէ, քանի՛ հարսնահարութեան, կոտորածի, սովի գոյժերը կու գան կը մրրկեն զայն։ Եւ այս դառնութիւնը կը յաւերժանայ, երբ ին հեծեծանքի փոխուելով, մերթ հրաբուխ։ Քնարն՝ արգէն թախծոտ՝ ա՛լ կ'առնէ վշտի լարը, այն հաւատարիմ այրիներուն պէս որ սուգի քօղը չեն հաներ իրենց դէմքէն, թէեւ ասիկա արգելք չըլլար որ ժպտին երբեմն։ Հայ կեանքին ժամանակագրութիւնն է ուրիմն այս մատեանը որ թուանշանով չի խօսիր՝ այլ զգացումով, դէպքերուն թողած

(*) Այս յօդուածը գրուած է Յովհաննէս Սեթեանի յոբելեանին առթիւ հրատարակուած *Արշաղոյսին Վերջալոյս* բանաստեղծութեանց հատորին վրայ, ուր ամփոփուած են Սեթեանի զանազան տեսիներ հրատարակած բազմաթիւ հերթուածներէ։

տպաւորութեան արձագանգով, այն հին երգահաններուն պէս որոնք բառերու վրայ չէին դաշնակեր իրենց երգերը, անգիր հրաշալիք՝ զոր կը լսէք, կ'զմայլիք, կը խռովիք, ու երգահանին հոգեկան տրամադրութիւնն ըմբռնելու համար կը հետեւիք իր երաժշտութեան մերթ տենդագին բորբոքումներուն՝ որ ջերմ հրայրքը կը յատկանշեն, մերթ իր խորունկ գալարումներուն ու մռնչումին՝ որ տառապողը կը յիշեցնեն անմիջապէս։

Վշտակէզ բանաստեղծն է անիկա. Տէմիրճիպաշեանը կ'իշխէ իր վրայ, զոր չծածկեր խոստովանիլ։ Սքանչացող մ'է եղիայինն։ Մտերիմ է լքումի և յուսահատութեան, բայց իր ցեղին ճակատագրին համար հաւատք ունի. յոյսի և մխիթարութեան առաւօտը պիտի ծագի, կ'ըսէ։ Այս կազդուրիչ հաւատքը վայրկեանի տպաւորութիւնը չէ, այլ խորունկ համոզում զոր կը բացատրեն իր արձակ էջերը։ Այսչափ տառապանք, այսչափ արիւն պարապը պիտի երթայ։

Ու կը յիշեմ Թովմաս Թէրզեանի զգայուն տաղն՝ իր վաղամեռիկ զաւկին ուղղուած. վշտահար հայրը լուր կը ղրկէ իր որբ հոգեհատորին որ չըլլայ թէ վհատած գլխիկը ծռէ.

Այսչափ սիր, այսչափ ցաւ, այսչափ յոյսեր
Փշրելու համար միայն չեն ծաղիկներ.
Պիտի տեսնուիմ, պիտի տեսնուիմ . . .

Սեթեան կը գրէ ո՛չ թէ ժամանցի համար, այլ իրական յուզում մը, ներշնչում մը թարգմանելու անձկութեամբ. և կարծես ասոր համա՛ր է որ իր քերթուածները հաստատ ու ընդարձակ կառուցուածք մ'ունին, էջեր ամրողջ գրաւելով։ Շռայլ չէ, բայց կ'զգաս որ մտահոգութիւնն ունի թէ չպիտի թափանցէք իր սրտին խորհուրդին, անոր համար որ արտայայտութեանը մէջ մանրամասնութիւնը չխնայէր, բացը բան մը չթողուր, կը դնդռէ իր տարազը ճոխ է, գունագեղ, առանց պօռոտ ըլլալու, իր քերթուածներն արդիական դրոշմ ունին. անոնց կարգէն չեն, հին Պառնասի պատրանք, որոնց վրայ նորերը ծիծաղին չեն կրնար զսպել։ Դարարարի աղօտ հանդերձանքէն, հանդերձանք աւելի՝ շղարշէ մերկացում մը՝ իրաւունք պիտի տար բանաստեղծին՝ հանդէս բերելու դանոնք այսօր ալ, թէեւ 1870 - 82ի և 82 - 88ի . . . տապանագիրը կրեն, աշխարհաբարի տապանագիր։ Իսկ այն քերթուածները որ 96էն կ'սկսին ու կը յանդին այսօրուան, արդէն ծերունի բանաստեղծի մը յոգնած ու մաշած գրիչը չեն մատներ, ընդհակառակն, վերջալոյսը զոր այս վիրքին վրայ երիտասարդական տաք աւիւնով մը գրոշմեր են իր աշակերտները, չէ այն վերջալոյսը որ ճառագայթները ամփոփած ու կծկուած՝ լեռնէն վար կ'շտապէ ձմրան իրիկուն մը, այլ գեհենին վրայ ուշացող ամրան արեւն է անիկա, որ արշալոյսի փողփողումները հեգնելու չափ փայլ ու թարմութիւն կը ցոլացնէ։

Լուրջ բանաստեղծն է անիկա որ կը սիրէ միշտ խոկալ. ծիծաղը քիչ անգամ կը համարձակի մօտենալ իրեն, թէեւ ամէնէն մռայլ դիմա-

գիծերն իսկ շատ անգամ ախորժած են անոր ներկայութենէն, ինչպէս եղիան եղած է երբեմն խիստ զուարթ, «Գոցի՛ Գոցի՛ Սուսիակներդ» իր առաջին ու վերջին քմահաճոյքն է գուցէ, իր քերթուածներուն մեծամասնութիւնը վերլուծումներ են, իրերուն խորը խուզարկելով, ուր երազողը, խորհողը երկար կու գայ, լոկ ներդաշնակութեան, երաժշտականութեան մակերեսը չունին անոնք, այլ հմտութեան արժէք մը, արուեստ մը և զգացումի օծումը. այնպէս որ կը համոզեն զքեզ թէ խորհողն ու գրագէտը՝ զգայուն բանաստեղծով մը շաղկապուած, գրի առած են քերթուածը։

Բանաստեղծ մը իր կեանքին մէջ յաջորդաբար երեք յանկուցիչ

Ա. Ծոն Բ. Ռէչեան

բեւեռ ունեցած է. Ելմա, Աստղիկ և Հերմիւք. անոնք տիրապետած են իր սիրտին, ու այս սէրն արշալոյսէն վերջալոյս կը մխայ. բայց այս վիշտն անհուն քաղցրութիւն մը կը կաթէ իր հոգիին մէջ, անոնցմով տառապելուն համար, քան թէ մոռնալուն զանոնք և ըլլալուն գոհ ու երջանիկ։ Անոնց հանդէպ իր բոցավառ գուրգուրանքին մէջ, երբեմն կիրքը կ'ապստամբի յանկարծ, և խորհող ու իմաստասէր բանաստեղծը կը խորտակէ ամէն նկատում ու վերապահում և աշուղի մը յափշտակութեամբ և անձնատուութեամբ՝ կ'անձկայ ըլլալ ապարանջանը որ կը փարի արմուկին, շղարշն ըլլալ որ կը ծածկէ ուռհան մազերը, ըլլալ բահուանդը որ կը կապէ ոտքը քնքուշ . . . .

Իր միտքը չէ տանջած Աստուծոյ գոյութեան հարցը. սկեպտիկ չէ։

Տարակոյսը հաղիւ երբեմն իր դէմքը կը ցուցնէ ու կը խուսափի, իսկ միշտ համակերպող է։ Իրեն համար մխիթարութեան աղբիւր մը կայ արդէն, Բնութիւնը, Աշխատութիւնը, և գոհ է որ անիկա ծայր ու սահման չունի. կը մտածէ թէ այդ պարագային ո՛րչափ անհրապոյր պիտի ըլլար ու ամայի՝ կը սիրէ առանձնութիւնը, կ'ըղձայ Բնութեան ծոցը դառնալ, երջանկութիւնը հո՛ն միայն ապահով կը գտնէ։ կը հաւատայ որ հոն միայն իր «բիւր խոցուած սիրտը պիտի բուժուի»։ Ինչո՞ւ զարմանալ ուրեմն որ Սեթեան այնքան ջերմ պաշտամունք ունի Բնութեան դէպ ի կութեանց, ու իր քերթուածներն ընդելուզուած են գրեթէ միշտ աստղերով, վարդերով, ու միշտ գողտրիկ աղապատանք մը կը ցուցնէ Բնութեան շնորհներուն ու գանձերուն հանդէպ։ Եւ յետոյ, պաշտամունքի իսկատիպ ձեւ մ'ալ ունի։ կը խոստովանի թէ իր ոգեղէն կը մրմնջէ անուններ խորհուրդ, պուէտ, իմաստասէր ու գիտուն, անուններն անոնց որ «ներշնչեցին իր հոգւոյն մէջ անբաւ սէր մը և տեսլականը ցոյց տուին։ Այդ անուններ կը պատմեն իրեն այն Աստուածները զոր կ'ընդգրկէ և կը պարուրէ Բնութիւնն իր անսահման ծոցին մէջ»։

Իր քերթուածներուն մէջ գիտենք, անակնկալներ շատ են. «Աստղեր՝ երկնի դրախտին մեղուք ոսկեթեւ»։ «Թռչուններ՝ բժիժներ կենդանի զոր Աստուծոյ ձեռքը կախեց իւրաքանչիւր ոստէ»։ «Արտասուարուխ ուռիներ»։ «Արծիւը՝ որ սաւառնելով երկինքին ալքերը, արեգակին հուրը կ'արբենայ»։ Ամպերուն մէջէն երեւցող լուսնի շերտին՝ «Ջերդ արիւնոտ մի դաշոյն»։ «Աչքերուդ կապը՝ մեղրամոմ երազի մը անուշութեամբ թրթռուն ու հեշտալի»։ «Այգը՝ Բնութեան ժպիտն է, կոհակը՝ ովկէանին, ալիքը՝ լճակին, աստղերը՝ երկինքին»։ Բուռն տեղատարափ մը վերջ անսաւէն դուրս կ'ելլայ փիղ մը և խոհուն ու երազկոտ աչքով կը նայի երկինք «ուր ծիածանը լեռնանման երկու սպիտակ ամպերու վրայ իր կոր աղեղը կը կախէ։ Այդ ամպերը կը թուին իրեն նման թանձրամարմին մը մարմինը, անձայրածիր ու անհեթեթ, և ինքնիրեն կը հարցնէ թէ ո՞րն է այդ փիղը որուն մէջքին փաթթուեր է ակնախտիղ ու խայտաբղէտ մեծ պօսն»։ Նմոյշներ ալ կը նուիրէ, ինչպէս «Եւ համայնից հոսէ յերակս հուր աւիշ»։

Գրաւիչ են իր ընտրած երանգները՝ փոխարերութեանց առեն. կը խորշի հնամաշ ու դասական նմանութիւններէ. իր գոյներուն ճշտութիւնը զերծ է կասկածէ. թանձր ու շլացուցիչ ներկը չէ ան, որ շպարուած դէմքի մը ապատորութիւնը պիտի թողուր վրադ։

Դորովով ու կարեկցութեամբ թրթռուն բանաստեղծն է ան, որ անընդհատ ձեռք կ'առնէ ուռնակը մեծատուններուն դրան, անոնց յղփացած ակնարկը կը դարձնէ սովատանջ որբերուն վրայ, անոնց վճիտ աչքերուն վրայ որ ահա փոսը կը գահավիժին, անբիծ կոյսերու վրայ որ կը հալածուին պագչոտ ժպիտներէ, որ յուսահատ կը խարխափին Անդունդին եզերքը, և որ կ'իյնան ահա ու կը պարեն խօլարար՝ «վարդեր շարած ի գլուխ և ուսք հոլանի»։

Թշուառներուն անկեղծ բարեկամն է անիկա, անո՛նց որ կա՛մ իրենց արիւնը կը քամեն, որպէս զի մեծատունը լաւագոյն ապրի, կամ, դիշերը իրենց տրտում տուները կը յածի անոր ապրանոցին մէջ, իրենց սովատանջ տատմոքսին ճարակ դանելու համար։ Մերթ կոյր մուրացիկն է ան որ գայրագին կը յառաջանայ ծովեզերք, մին իր կոհակներուն փրփուրը թքնելով և միւսն՝ իր ահագին անէծքն ընդդէմ քաղաքին։ Մերթ անպաշտպան խեղճն է ան որ իր դագաղին համար չունի լացող մը չունի և միայն անձրեւն է որ կը թրջէ երեսը։ Յաճախ թշուառն է ան որ լալու տեղ կը խնդայ, որովհետեւ դիտէ թէ մարդկէ արցունք տեսնել չեն սիրեր։ Յաւէտ լքուածն է ան որ օթեւան չունի ու դիշերը աստղերուն տակ իր մարմինը կը հանգչեցնէ և անգութ ցուրտը կը սառեցնէ անոր ազատուն ուղեղը։

Ընկերվարակա՛ն. արդարեւ, առանց պատանդաւոր ըլլալու. ընկերվարական՝ որ ինքնագոհութեան, մռնեատիկի պէտք չունի, այլ իր գործէն կը ճանչնաք դինքը, ճիշտ հակառակն այն կասկածելի ընկերվարականներուն որ անպատճառ կը յիշեցնեն ընկերվարութեան իրենց ջատագով ըլլալը, որովհետեւ առանց այդ յանկերգին՝ ո՛չ ոք պիտի անդրադառնար. կը գուշակեն որ դուն իրենց Գործէն, իրենց վարած կեանքէն նոյն իսկ հակառակը պիտի ապացուցանէիր։ Եւ Մեթեան մոլեռանդ ու խարեական չէ. չի դլանար մէկուն իր քնքոյշ ձօնը, դափնիի ոստը, և միւսին՝ խարանող շամփուրը. դիտէ զանազանել բարերար մեծատունը ոսկի կուռքէն։ Կը կռուի անոր դէմ և շուայտ ու գեղխ՝ վայրկեանի հրապոյրներու համար ոսկի հեղեղներ կը թափէ, իսկ լոկ արհամարհանք ունի չքաւորին հանդէպ, իր ազգին հանդէպ, ու դէպ ի նոր շահատակութիւն թռչող իր կատրին ցեխերը կ'արձակէ թշուառներուն վրայ, ինչպէս կը գործէր Պէրպէրեան։

Իր պայքարն արդար է. առողջ ու չինարար պայքարն է ան. ճիշդ հակառակն այն մոլեռանդներուն որ նոյն իսկ ամէնէն նուիրական ձեռնարկներուն վրայ կը խոյանային, խորտակել կ'աշխատէին, որովհետեւ այդ ձեռնարկը մեծատունի մը կամ հոյլ մը մեծատուններու խորհուրդը կը մարմնացնէր։ Ասոր համար է որ երբ Մեթեան խունկ ունի բարեգործականին հանդէպ, ուրիշներ պարսաւիկ կը ճօճեն։

Բեռա, Մայիս 1914 ԱՇՈՏ Բ. ՔԷՉԵԱՆ

Հպարտութեան երգը (*)

Որքա՜ն պայծառ հպարտութիւն այս բո՛յր ու բո՛ց լռութեան մէջ,
Միայնութեան եւ ապրելու գեղեցկութեան մէջ գերզուարթ,
Գեղեցկութիւնը ապրելու նուիրումին մէջ զոհական,
Որքա՜ն արդար հպարտութիւն . . .
Որքա՜ն վրէժ լռութեան մէջ, դառնութիւնները ճաշակող
Ա՛յս Հեգնանքին մէջ անսովոր որ ցուղայի համբոյրին դէմ
Աստեղակուռ դաշոյնի մը պէս կը բացուի . . . :

Որքա՜ն պայծառ հպարտութիւն, արեւին տակ, այս մահացու
Այս սրբազան Ծարաւին մէջ ուր կը մեռնի
Ու չիջներ այն աղբիւրներուն ուրկէ խուժանն իր ուրացող
Ու տիղմ շրթներն ծգեց ջուրին . . .
Ա՛յս սիրելի Խաչելութեան,
Ա՛յս արիւնոտ արցունքին մէջ
Որ հոգիէն դէպ ի Աստուած, դէպ ի Հեշտանք, դէպ ի Խորհուրդ,
կը բարձրանայ քրմական մեծ տարփանքի մը պէս երջանիկ.
Որքա՜ն արդար հպարտութիւն հոգիի այս ծի՛ւն ու կրա՛կ
Ու անանուն, ու անպատում սէ՛ր-քաղցին մէջ,
Ատելութեա՛ն մէջ իսկ Սէրը սիրելուն մէջ,
Ո՛վ Մարդ, Մարդը սոսկ իր մարդկութեան մէջ սիրելուն մէջ,
Որքա՜ն առաջ հպարտութիւն, հպարտութի՛ւն, հպարտութի՛ւն . . . :
Ու սիրե՛լ միշտ (տիեզերական հառաչներուն մէջ յիշուի՛լ միշտ . . .)
Ու սիրե՛լ միշտ, ու շրթներուն վրայ պահել
Թո՛յնն ու մե՛ղրը քաղուած հին հին համբոյրներուն.
Տառապի՛լ միշտ, Սէրէն Արուեստ, ու Արուեստէն մինչեւ ի Մահ
Մարտիրոսի տեսիլներով ժպտի՛լ անահ հպարտութեամբ.
Հպարտութիւն կրկին ու միշտ, հպարտութի՛ւն վարձահատոյց,
Ու գինել սէրն չարչարանքի մեծ վայելքովը գերմարդկային,
Ցաւին հեշտանքն միսերուն մէջ, ա՜հ, ժպտիլ միշտ . . .
Մա՛րդ ու Աստուա՛ծ, Մահուան մէջ կեանքը քրթռացուցել,
Մահէն անդին, Անդրագոյնին մէջ աստղալի՛
Բազմապատկել կեանքի ճամբան անհունօրէ՛ն,
Անհունօրէ՛ն, անհունօրէ՛ն . . .
Ու ապրի՛լ միշտ . . . վերածնի՛լ, լուսազգեաց մերկ գեղեցկութի՛ւն,
Տարփանքի սուրբ հառաչներէ յաւէտ կանչուի՛լ,
Ու ապրիլ միշտ, ապրի՛լ, ապրի՛լ . . . :

Պառի (Իտալիա) 1914

ՉՐԱՆՑ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

(*) Պատրաստութեան մէջ «Հոգիի Տաղեր» հատորէն:

Հիւկօ եւ 1870

70ի պատերազմին, Գերման բանակը յաղթական՝ կ'առաջէր ու կ'սպառնար շարունակ. հասած էր արդէն Բարիզի դուռներր: Ներսը մարդ մր կար սակայն, որուն ձայնէն Նաբօլէօնն՚ր դողացած էին, մա՛րդ մը որուն գրիչը պատճած էր բովանդակ աշխարհ. — Հիւկօն էր ան, *Պատուհասների* եւ *Թշուառների* ալեւոր հեղինակը որ վիրաւոր սրտով «կոչ» մը խմբագրած էր եւ ժրնս. ու գերմ. լեզուներով ջրուել տուած՝ խուժող բանակին մէջ: Աւիւնի այդ թուականէն ի վեր Ֆառատուն հինգ տարիներ անցած են թէեւ, բայց—Համաեւրոպական սա տիեզերատարած Պատերազմին— իր ցնցող այժմէութիւնը կր վերստանայ այդ կոչր որ անա՛. Ծ. Թէօ.

Ան որ կը խօսի ձեզ՝ բարեկամ մըն է: Երեք տարի առաջ, 1867ին ցուցահանդէսին, ազատասէր խորէն՝ ձեզ բարի գալուստ կը մաղթէր ձեր քաղաքին մէջ: Ո՞ր քաղաքը: Բարիզ: Որովհետեւ Բարիզ մինակ մեզի չվերաբերիր: Պէռլին, Միւնխիւ, Շեքսպիրատ ձեր ուստաններն են. Բարիզ ձեր միջնաշխա՛րհն է. հո՞ն կ'զգայ մարդ թէ կ'ապրի Եւրոպա: Քաղաքներու քաղա՛քն է Բարիզ: Երբեմն Աթէնք կար, Հռոմ կար. հիմայ Բարիզ կայ: Ուրիշ բան չէ Բարիզ, բայց միայն հիւրանոց մը անհուն: Այսօր դուք հո՛ն կը վերադառնաք. ինչպէս, իրր եղրա՛յր՝ 3 տարի առաջուան պէս. ո՛չ, իրր թշնամի:

Ի՞նչ է այս ադէտալի թիւրիմացութիւնը: Երկու ազգեր չօրինեցին Եւրոպան. Ֆրանսա և Գերմանիա էին անոնք: Գերմանիա Արեւմուտքին համար այն է՝ ինչ որ է Հնդկաստան Արեւելքին համար. տեսակ մը աւազ մայր: Մենք կը յարգենք զայն: Բայց ի՞նչ դէպք անցաւ: Այսօր այն Եւրոպան զոր Գերմանիա իր ծաւալուժովը կկրտեց, իսկ Ֆրանսա իր ճառագայթումովը, Գերմանիա կործանել կ'ուզէ զայն. հնարաւո՞ր է այս: Գերմանիա կը կործանէ Եւրոպան, ծայրատելով Ֆրանսան: Գերմանիա կը կործանէ Եւրոպան, աւերելով Բարիզը: Ինչո՞ւ այս վայրագ ձգտունք՝ եղբայր ժողովուրդի մը դէմ: Մենք ի՞նչ ըրինք ձեզ: Մենք Ֆրանսական Հանրապետութիւնն ենք. մեր նշանաբանն է «ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն»:

... եթէ դժբախտութեամբ մը, ձեր աղէտալի սխալանքը մղէ զձեզ ծայրայեղ բռնութեան, եթէ դուք գաք յարձակիլ մեր վրայ այս վեհաշուք քաղաքին մէջ զոր կարծես Եւրոպա Ֆրանսայի յանձնած է, մենք պիտի պաշտպանենք զմեզ մինչեւ յետին չունչերնիս: Բայց կ'խնդրենք ձեզ, միշտ ձեր եղբա՛յրները պիտի ըլլանք և ձեր վիրաւորները պիտի դնենք ազգային պալատը:

... Ամբոցը պիտի առնէք, խրամը պիտի գտնէք. խրամը պիտի առնէք, չերտաւիակը պիտի գտնէք, և դուցէ այն ատեն, ո՞վ գիտէ ինչ կը թելադրէ տագնապեալ հայրենասիրութիւնը. պիտի գտնէք ականներ որ օդը պիտի հանեն բովանդակ փողոցները: Կա՛նգ առէք: Բարիզ սոսկալի է. այս քաղաքը որ երէկ Սիբարիա մըն էր՝ կրնայ վաղը Սիբակուսա մը ըլլալ: Դուք Հռոմի դէմ կալքակոս ունեցաք և Նաբոլէօնի դէմ՝ Քօրնէր: Մենք Մարսէյեզի ժողովուրդն ենք, մեր զինուորներն անյաւ քաջութիւնն են, ձերիններն ալ՝ անվեհեր հանդարտութիւնը: Դուք ճարտար մարտեր մղեցիք աւելի՝ քան վճռաւոր մարտեր. ձեր զօրապետները գերազոյս համբերեցին օգտակարը սեծէն. դուք յանկարծ մեր վրայ հասաք, մէկի դէմ տա՛սն եկաք. մեր զօրականները ստոյիկեան արուեստեամբ չարդուեցան ձենէ. այնպէս որ մինչեւ այսօր՝ այս ահաւոր պատերազմին՝ Բրուսիա չահեցաւ յաղթութիւնը, բայց Ֆրանսա ստացաւ վիրաւքը:

Մորհեցէ՛ք հիմայ. դուք կը կարծէք որ տալիք վերջին հարուածն մըն ալ ունիք. խուժել Բարիզի վրայ, օգուտ քաղել այս ժամէն ուր մեր բանակը խարուած և մասնուած՝ տապաստ ինկած է բոլորովին ռազմադաշտին վրայ, որպէս զի յարձակիք դուք, 700,000 զինուորնե՛ր, ձեր բոլոր մարտական մեքենաներով, խորամանկէցներով, պողպատէ թնդանօթներով, Քրուբի ռումբերով, Տրայզնի հրացաններով, անթիւ անհամար հեծելազօրքով՝ իրենց պատնէշներուն վրայ կանգնուն 300 քաղաքացիներու վրայ, իրենց տունը պաշտպանող հայրերու վրայ, սարսափահար ընտանիքներով լեցուն քաղքի մը վրայ ուր կիներ, քոյրեր և մայրեր կան, և ուր, այս պահուս ես որ կը խօսիմ՝ երկու թոռներ ունիմ, որոնցմէ

մին՝ կաթնկեր։ Այս անմեղ քաղաքին վրա՛յ է որ կը գահա-վիժիք դուք՝ անհուն կոհակ սպանութեան, այս մենաւոր, վեհ և յուսահատ Բարիզի վրայ որ ուրիշ բան չըրաւ՝ բայց միայն իր լո՛յսը տալ ձեզ։ Դուք, սերունդներ տեւտոնեան ասպետներու, նոյնպէս պատերա՛զմ մըն է որ կը մղէք. կ՛անձխէք խումբ մը մարդիկ ու գաղափարներ որոնց պէ՛տք ունի աշխարհ. կ՛ոչնչացուներէք գործարանական քաղաքը՝ կը վերըսկըսիք Աստիղան և Ագարիքը, կը նորոգէք մարդկային մտաենաղարանին հրկիզումը. հիմնայատա՛կ պիտի ընէք Օթէլ տը Վիլը, ինչպէս եղաւ Կապիտոլը. պիտի ոմբակոծէ՞ք Մայր Եկեղեցին, ինչպէս եղաւ Պարթենոն. պիտի ցուցուներէ՞ք աշխարհին այս տեսարանը. Գերմաններ անդրէն վանտալ եղած, և դուք պիտի ըլլա՞ք այն բարբարոսութիւնը որ կը կառափնատէ Քաղաքակրթութիւնը։

Անչուշտ կարելի չէ խորհիլ զձեզ զարհուրեցնել, Գերմանե՛ր, վհատնձեն բանակ, քաջամարտիկ ազգ, բայց կարելի է զձեզ խրատել։ Ես՝ Եւրոպացի, այսինքն բարեկամ Բարիզի, ես՝ Բարիզցի, այսինքն բարեկամ ժողովուրդներու, կ՛իմացուներմ ձեզ այն վտանգը որուն մէջ կը գտնուիք։ Եթէ բան մը կրնայ զձեզ ետ դարձուներ, երկիւղը չէ ան՝ այլ ամօթը։ Աղնի՛ւ զօրականներ, ինչպէս պիտի դառնաք ձեր ընտանեկան տարկը. դուք թերեւս գլխիկոր յաղթականներ պիտի ըլլաք. և ի՞նչ պիտի ըսեն ձեզ կիներնիդ։ Բարիզը մեռուցիք, ինչ սուգ. Բարիզը սպաննեցիք, ինչ եղեռն։ Աշխարհ սգազգեաց պիտի ըլլայ, դուք՝ ոճրագործ։ Այս ահաւոր պատասխանատուութիւնը մի՛ ընդունիք. կեցէ՛ք։

Ցեղով, վերջին խօսք մըն ալ։ Բարիզ երբ ցասնու, Բարիզ երբ պաշտպանուի ամբողջ ոտքի եղած Ֆրանսայէն՝ կրնայ յաղթել ու պիտի յաղթէ. և դուք ձեր կորուստին համար պիտի փորձէք աշխարհը զայրացուներ այս կեղեքումը։ Ցաւենայն դէպս, չնջեցէ՛ք հապճեպ գրուած այս տողերուն մէջէն կործանում, ջնջում, սահ բառերը։ Չէ՛, Բարիզ չը կործանիր. իսկ եթէ յաջողիք՝ բարոյապէս մեծցուցած, սրբագործած պիտի ըլլաք զայն։ Քարերու ցրումը գաղափարներու ցրում պիտի ըլլայ։ Նետեցէ՛ք Բարիզը չորս հովերուն,

անոր աճիւնին մէն մի փոշին՝ ազատայի սերմը պիտի դառնայ։ Այդ չերիմը պիտի դոյէ Ազատութիւն, Հաւասարութիւն և Եղբայրութիւն։ Բարիզ քաղաք է, սակայն Բարիզ հոգի՛ է։ Այրեցէ՛ք մեր չէնքերը, մեր ոսկորնե՛րն են անոնք. անոնց ծուխը պիտի ձևակերպի, սոսկալիքմխար ու կենդանի պիտի ըլլայ, բարձրանալով մինչեւ երկինք և յաւէտ տեսնուելով ազգերու հորիզոնին վրայ, մեր ու ձե՛ր վրայ, ամէ՛ն բանի վրայ, երբ վկայ մեր փառքերուն և ձեր նախատանաց, այս ատուերախառն ու լուսակերտ ուրուականն անհնթեթ-Բարիզը։

Ըսի ահաւասիկ։ Գերմաննե՛ր, եկէ՛ք՝ յամառեցէ՛ք, եկէ՛ք յարձակիլ Բարիզի պարիսպներուն վրայ։ Ձեր ռումբերուն ու քարտիճներուն տակ՝ Բարիզ պիտի պաշտպանէ ինքզինք։ Իսկ ես, ծերունիս, հո՛ն պիտի ըլլամ անզէն։ Պարտ ու պատշաճ է ինձ ըլլալ ժողովուրդներու հետ որ կը մեռնին, կը ցաւիմ ձեր վրայ՝ ըլլալնուդ համար թագաւորներու հետ որ կ'սպաննեն։

Բարիզ, 9 Մայս. **1870**

Առնչութիւն

(ՕՐՕՐՈՑԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

Հողին ու մարդուն կարօտը ունիմ
Մանկութեանս օրէն,
Երբ իմ ոտքերըս օրօրանիս հետ
Ջատուեցան հողէն։

Տակաւին մանուկ՝ թխապարտ մ'էի
Կապուած կապերով,
Եւ կը թըւէր ինձ օրօրոցը բանտ
Աստուծոյ վճռով։

Կը յիշեմ թեւն այն, որով կապեցիր
Մա՛յր, ձեռքըս մանուկ,

Այրուվթեանըդ վահեցիր քօղով
Աչքերս իմ տամուկ։

Թերեւըս թելով մ'ալ կապեցիր զիս
Վարդի մ'արմատին.
Ամբեցաւ վարդը, մընացին փուչեր
Իմ կարմիր սրտին։

Թելով մ'ալ այսպէս հազորդ ըրիր զիս
Մարդոց տխրութեան։
Սրտիս մէջ սիրտ մը, աչքերուս մէջ աչք
Մընաց յաւիտեան։

Ծիծեռնէն անկուչտ՝ երախայ մ'եմ դեռ,
Զորս ծագն աշխարհին
Կը հոսէ ինծի իր չորս ծիծերով
Ներչընչման գինին։

Հազար թելերով տարուեցայ այսպէս
Հազար ճամբայի,
Ո՞ր հոգւոյն վերայ իմ մտքիս գաւինին
Պիտի բանայի։

Խըզեցի կապերն օրրոցիս, նըման
Սուրբ Թիսպարտի,
Որ իր յանցանքին մեղքը՝ մեծ վճռով
Իր հօր կը պարտի։

Տէրը բանտեց զիս և ազատագրեց
Գերագոյն վճռով,
Որ չորս ծագերուէն կեանքերը երգեմ
Տըրուած քընարով։

Խըզուած կապերէս մընացին միայն
Կապերս ամուր,

Որ սուրբ հանգոյցով զուգեցին իրենց
Սրտերն ընդհանուր։

Գաւառէ՛ն ծընար, ով լեռնագեղ կին,
Կաղնի՛ն Մամբրէի,
Թոյլ տայիր հոգւոյդ թաւ ոստերուն մէջ
Երգս ամբարէի։

Լեռներն հսկայ չեն, մայրե՛րն են հսկայ,
Որ այնքան սերունդ
Խոովեցին կաթով, ինչպէս խըռովեց
Արուսեակն՝ անդունդ։

Տըխուր Մարեամին սխրութիւնն այսպէս
Անցաւ Ցիսուսին,
Անհունութիւնը կըրցաւ խըռովել
Կրնոջ մը հոգին։

Ինչ փոյթ, թէպէտ մ'երբ կապեց մայրս զիս
Պայծառ աստղերուն,
Իր հանգոյցն ոլորած էր նէ՝ երկրային
Խորը ամպերուն։

Կ. Պոլիս, 1914 Մայիս Լ. ԷՍԱՃԱՆԵԱՆ

Կա՛յ մէկը որ ինքզինքը զրկէ վանեցի ծանօթ գրող Տիգրան Զիթունճիի այս հայրենաշունչ հոգեխօսիկ գրուածքներէն Դիմել հեղինակին. — Կ. Պոլիս, Զաքմաքճըլար, Սեպուհեան խան, Թիւ 33, նաև բոլոր գրավաճառներուն, ու վան՝ Զիթունի եղբարց։

ՄԱՅՐԵՆԻ ԱՇԽԱՐՀ՝ 6 Ղրչ.

ԼԻՑԼԻ ՄԻՋՈՒՄ՝ 1¼ Ղրչ.

ՍԱՄՄԱՆՑ ՏՈՒՆ՝ 5 Ղրչ.

Մեծաքանակ գնումին՝ կարեւոր զեղչ։

Հետեւեալը «Հուսկ Բաճճոն է զոր Պէրպէրեան վարժարանի Տնօրէնն ուղղեց իր աշակերտներուն, Դուրեան Ս.ի նախազահութեամբ տեղի ունեցած ամավերջի հանդէսին (22 Յունիս 1914)։ Դպրոցին կից, հովանուս պարտէզին մէջ կատարուած այդ հանդէսին օրը՝ հին ու նոր սաներ, ծնողներ եւ յոգնախնուն բազմութիւն մը պատրաստը կրեցին թէ մեծանուն Ուսուցչապետը յարութիւն առած էր յանձին իր դեռատի եւ վառվռուն գաւկին՝ Շահան Էճէնեանի որ գիտցաւ յուզել եւ ճմայել բոլոր ներկաները՝ կուռ, պերճախաս եւ Հայութեամբ բրդուն իր ճառով։

Ընկերականութիւնն ու Հայ Հոգին

Ազնիւ ընթացաւարտ Պարոններ,

Եթէ բախտը եղած չըլլար այնքան դժնէ, պիտի այս պահուն տեսնէիք զինքը, այնպէս ինչպէս կը ներկայանայ ձեր երէցներուն և իմ աչքին, կեցած իրեն յատուկ խրոխտութեամբը, և պիտի լսէիք զինքը որ պիտի ըսէր իր ա՛յն շեշտովը զոր դաստիարակի իրեն յատուկ համոզումը կու տայ միայն մարդուն ձայնին. Պէրպէրեան վարժարանը այսօր կը նուիրէ Ազգին 13 ընթացաւարտներ . . .

Ահաւասիկ այն բառերը որոնցմով կ'աւետէր ան իր ընթացաւարտներուն մուտքն աշխարհին մէջ. ամէն անգամ որ զանոնք կը բերէր դպրոցին սեմին եզերքը և կը հրաւիրէր զիրենք թռիչք առնել կեանքի ոլորտին մէջ, — Պէրպէրեան վարժարանը այսօր կը նուիրէ Ազգին . . .

Եւ երբ ինձ կը տրուի ձեզ համար կրկնել այս պահուս իր ու տարիներու նուիրագործած այդ բացատրութիւնը, այնպէս կը թուի ինձ թէ ոչինչ այնքան պիտի լուսաւէտէր ձեր ուղին ու դերը կեանքին մէջ, որքան ուղիղ ըմբռնում մը և թափանցում մը այդ տարազին։

Այսպէս, մէն մի հոգի որ Պէրպէրեան վարժարանը լոյսով, սիրով և ոյժով անուցած՝ թոյլ կու տայ թռիչք առնել իրմէ դուրս, ուսուցչապետին համար նուէր մըն է, նուէ՛ր մը Ազգին։ Նուէր մը ինք իրենը չէ, չի պատկանիր բոլորովին իր անձին. այդ բառը ներկայ պարագային դրծածուած՝ կը նշանակէ որ, եթէ մինչեւ հիմայ դուք կ'ապրէիք ա՛պ, ու դուք ձեր մէջ փակուած, դուք ձեր մէջ զգալով նպատակը ձեր գործերուն, ի մի բան՝ դուք կ'ապրէիք լոկ ձեզ համար, այս վայրկեանին որ կ'ըլլաք արժանի՝ նուէր մը համարուելու, կը դադրի այլ եւս այս անմեղ եսականութիւնը ձեզ համար, դուք ինքզինքնիդ պիտի տաք, դուք պիտի նուիրէք ինքզինքնիդ այն ամբողջին որուն կ'երթաք մաս կազմել. պիտի պատկանիք անոր, ինչպէս նուիրուածներ։

Գիտէք թէ 20րդ դարը մտածման համար, ընկերաբանութեան և կեանքի համար ընկերականութեան դարը կոչուած է ըլլալ. իրաւ, հին իմաստութեան յատակատեսութեամբ արդէն Արիստոտէլի դարերէ ի վեր ու դարերու մէջէն արձագանգող ձայնը հասած է մեզի Անթրոպոս զօոն քոլիդիսոն հպի, բայց ա՛յ մէկ դարու՝ որքան 19րդ դարու վերջն ու

20րդին սկիզբը մարդիկ այնքան հզօրութեամբ զգացին ու պատկառութեամբ տեսան թէ իրենք ընկերային էակներ են, իրենք՝ իբր մարդ՝ ընկերութեան ծնունդն են, թէ մարդիկ չեն ապրիր ու չեն եղած ապրելու համար, ինչպէս կ'երեւակայէին 18րդ դարուն, անտառներու մէջ միայնակ՝ ինչպէս գազաններ . . . այլ եղած են քաղաքակրթութեան մէջ և անոր պայմանը՝ ընկերականութեան մէջ, նոր ստեղծումներով հարըստացնելու իրենց յաւէտ կատարելագործելի բնութիւնը։ Մարդը ծնաւ ընկերութեան մէջ, ու իր վախճանը ապրիլ է ընկերութեան մէջ. մարդոց մէջ համագործակցութիւնը բնաւանիքէն ու clanէն սկսաւ, և այսօր միջազգային ցանցի մը մէջ բոլոր մարդիկ իրարու կը կապուին։ Իր վախ-

Շահան Ռ. Պէրպէրեան
արդի տնօրէն համանուն վարժարանի

ճանն ապրիլ է ընկերութեան մէջ, հետզհետէ աւելի ազատ հան, բայց հետզհետէ աւելի նուիրուած անոր։

Վաղամեռիկ այլ խորունկ իմաստասէր կիւյօ կը գրէր. «19րդ դարը պիտի վերջանայ գիտութիւն օրէնքներու որոնք թերեւս դեռ դէշ բանաձեւուած ըլլան, բայց որոնք ա՛նքան կարեւոր պիտի ըլլան բարոյական աշխարհին համար՝ որքան նեւտոնի և լաբլասի օրէնքներն են աստեղական աշխարհին համար, այսինքն օրէնքները ղդայնութիւններուն և կամքերուն քաշողութեան, իմացականութեանց համագործակցութեան, գիտակցութեանց իրերաթափանցման»։ Այսպէս, ընկերաբանութիւնն ու ընկերային հոգեբանութիւնը հետզհետէ աւելի պայծառ օրէն ցոյց կու-

տան թէ հոգիները աստղերուն պէս են, թէ անոնք հակառակ իրենց առերեսոյթի անջատման ու միմեակութեան՝ կապուած են իրարու, թա-գուն զօրութիւններով. թէ անոնք երբեք իրարու հանգէպ փակուած չեն անթափանցելի պարիսպներով և երբեք չեն կազմեր անջատ գոյութիւն-ներ, այլ ընդհակառակն իրար կը քաշեն ա՛յնպէս ինչպէս աստղերը, ինչպէս էլեկտրացած գունտերը, ինչպէս ռիւզերքի մէջ գտնուող մէն մի հիւլէ. թէ մէն մի հոգի իրեն կը ձգէ միւսները, և այն թրթռումը որ կը ծնի իր մէջ՝ կ'անցնի, կը փոխանցի միւսներուն. թէ գիտութիւնը եղած է՝ ներդաշնակելու համար մարդոց մտածումը. թէ գեղարուեստն՝ իր գեղեցկութիւններուն հետ՝ զգացումները միալար կը թրթռացնէ. թէ բարոյականութիւնը եղած է՝ ներդաշնակելու – մարդոց գործերը. թէ հակակրութեան կամ համակրութեան հոսանքներ կ'անցնին սիրտէ սիրտ, հոգիէ հոգի, ու կը վանեն զանոնք իրարմէ, կամ յիրեար կը խառնին. — և ինչպէս անապատելի և ահաւոր գիսաւոր մը պիտի անցնէր երկինքին մէջէն և իր շուրջն ու իր ետեւէն մոլորակներ և աստղներ պիտի տանէր, նոյնպէս երբեմն ժողովուրդներու և մարդոց բարմութեան մէջէն կ'անցնի հանճար մը ու իր ետեւէն իսկայներու ի խնդիր կը քաշէ ու կը վարէ մարդերը: Եւ այն ոյժը որ այսպէս կը խառնէ հոգիներն իրարու, որ զանոնք իրենց եսէն դուրս կը հանէ, որ զանոնք գերազանց ներդաշնա-կութիւններու կ'առաջնորդէ, այդ ոյժը ընկերականութեան ոյժն է, հաւաքականութեան ոյժն է, ճշմարիտ բարոյական ձգողութիւն:

Թող չկարծուի թէ հաւաքապաշտ մըն եմ որ կը մոռնայ պետու-թեան երջանկութեան մէջ՝ միսով, ոսկորով ու հոգիով գերազանց իրա-կանութիւնը եղող անհատ-մարդուն երջանկութիւնը, և որ՝ չանուն պե-տութեան ազատութեան՝ կը զոհէ անհատին գերարժէք ազատութիւնը: Լսած եմ ձեզ թէ ո՛րքան թանկագին է սոցիկեանութեամբ ու քրիս-տոնէութեամբ ծնունդ առած և ամրողջ վերածնունդի 18րդ դարուն և 19րդին մէջ իրագործուած անհատապաշտական գաղափարը, գաղափարն անհատին անձեռնմխելիութեան, անոր սրբութեան, անոր ազատութեան, անոր բարոյական գերազանց արժէքին. և գիտէք թէ այդ սկզբունքին ինչե՛ր կը պարտի Ֆրանգոյ բարոյականութիւնը: Բայց թող չմոռցուի թէ մարդը մարդ է լեզուով և քաղաքակրթութեամբ, որոնցմէ մերկացուած՝ անասուն մը կ'ըլլայ միայն, և թէ անոնք ակնյայտնի արդիւնքն են ընկերութեան, և թող չմոռցուի մանաւանդ թէ անհատապաշտութիւնը չէ երբեք անհատներու անհատորդութիւնը, թէ այդ՝ եսապաշտութի՛ւնն է էապէս, աղքատ ու տկար եսերուն պաշտպանութեան պարիսպը. թէ ընդհակառակն մեծագոյն ու հզօրագոյն անհատները որ իրենց նկարա-գրէն, սրտէն, մտքէն ու հոգիէն բան մը գիտցեր են պարտադրել մարդ-կութեան, — Պուտտաները, Սոկրատները, Յիսուսները, Տանթէները, Շէյքսպիրները, Կէօթէները, Հիւկոները, Պէթօվէնները, Վակներներն ու բոլոր գերազանց անհատները — իրենց մեծութիւնը կը պարտին ան՛ը որ, կրցեր են իրենք իրենցմէ դուրս ելլել, ապրիլ ուրիշներու մէջ, ուրիշ-

ներու հոգիին մէջ տարածել իրենց հոգին. որովհետեւ եսապաշտութիւնը հոգիին աղքատութիւնն ու տկարութիւնն է, և զօրութիւնը, մանաւանդ կեանքին զօրութիւնն իր բնութեամբն իսկ տարածական է, և հզօր անհատը՝ գերազանցապէս հաւաքական անհատն է։

Բայց ընկերութիւնը շատ կերպերով կը ներկայանայ մարդուն. այն շրջանակները զոր կը գծէ անոր շուրջ և որոնցմով կը գրկէ զայն՝ տարբեր լայնութիւններ ունին։ Ինչպէս չզդալ, չըմբռնել ու չտեսնել սակայն թէ գերազանց ընկերային զօրութիւնը, այն որ ամէնէն ուժգին կը գրկէ անհատը, այն որ դինքը զօրացնող միութեան ազդակներով հայրենիքի, տեղի, մտքի ու սրտի մշակման, լեզուի, բարքերու, կրօնքի, պատմութեան, այսինքն անցեալ հաւաքական կեանքի ու ապագային մէջ ամէնէն աւելի խորապէս մխրճուող հասարակաց իտէալի կապերով կը միացնէ մարդիկը, որ անոնց հանճարներուն մեծագոյն ներշնչողը կ'ըլլայ և որ վերջապէս միա՛յն գիտէ ընել — ինչպէս կ'ըսէ բանաստեղծը — մարդիկը դիւցազուններ ու կանգնել զանոնք՝ ինչպէս խումբ առիւծի, ինչպէս չզդալ թէ այդ գերազանց ընկերութիւնն՝ ազգային ընկերութիւնն է, ազգային զօրացումը մարդոց իրարու, ի մի բան՝ անոնց հաղորդութիւնն ազգին հոգիին մէջ։ 20րդ դարու շեմին վրայ, մարդոց հաղորդակցութեան այս գերազանց ժամանակին մէջ, հակառակ փուքիստ նախադուշակութիւններու, ազգային զգացումը՝ մարդկութիւնը վարող և անոր մէջ ամէնէն աւելի խորապէս և ապնուապէս ակօսող ընկերային ու հաւաքական զգացումն է։ Եւ որովհետեւ ազգն ընդհանուրապէս պարապ մտապատկեր մ'է միայն և իրականութեան մէջ ինքնասեռ, ինքնատիպ, sui generis ազգեր կան միայն, բնականօրէն, երբ խնդիր է ապրիլ ընկերային կեանքով, բնականօրէն մեր էութիւնները կը տարուին, կը քաշուին ու կը սարսռան Հայութիւնէն . . .

Օ՛, հա՛յ անունին ի լուր այդ սարսուռը՝ սրտիս խորերէն եկած՝ կը հաւատամ որ ունիք զայն ու կը մաղթեմ որ ձեր սրտէն փոխանցուի ուրիշ սրտերու մէջ։ Զգացէ՛ք որ ձեր դաստիարակներն ու ձեր երէցները, և ան որուն անշնչութիւնը պատճառ մը չեղաւ որ չպաշտէք իր մի՛շտ կենդանի ոգին — Հիմնադիրը — զձեզ անո՛ր կը նուիրեն, Հայութեան։ Դուք զօրաւոր անհատներ պիտի ըլլաք, զօրաւոր, այսինքն այնպէս որ ձեր կեանքը չմնայ ձեր եսին նեղ սահմաններուն մէջ, այլ տարածուի և ընդխառնուի այլոց կեանքին, հասարակաց թռիչքի մը մէջ պարուրելով ամէնքը։ Այդ թռիչքը՝ Հայութեան թռիչքը պիտի ըլլայ։

Հայ հոգին . . . ա՛յն հոգին որ երգած է Գողթան երգերու քնարով, և որ ա՛յնքան յուզիչ և ինքնարուխ կ'երգէ ժողովուրդին բերնին վրայ։

Հայ հոգին . . . ա՛յն հոգին որ մտածեց ու բանաստեղծեց այնքան բարութեամբ, այնքան շնորհալիօրէն և այնքան սիրով աւանդավիպող հայ ժողովուրդէն ու Նարեկացիէն սկսեալ բոլոր հայ մեծ բանաստեղծներուն և խորհողներուն մէջ։

Հայ հոգին . . . ա՛յն հոգին որ կանգնեց այնքան հաւատքով, այն-

քան հրաշքով և այնքան շնորհքով հայկական ճարտարապետութեան տաճարներն ու անոնցմով արուեստի սքանչելագործ հայ հոգին։

Հայ հոգին . . . ա՛յն հոգին որ հայ կինը կը կապէ իր օճախին և հայ ընտանիքին կու տայ իր սրբութիւնը, հայ բանուորին ալ՝ իր բեղուն աշխատասիրութիւնը։

Հայ հոգին . . . ա՛յն հոգին որ այնքան խորութեամբ քրիստոնէացաւ և որ այնքան խրոխտութեամբ գիտցաւ դիւցազուններ ծառացնել անիրաւութեան դաւերուն դիմաց։

Հայ հոգին . . . վերջապէս ա՛յն հոգին որ կը հնչէ Մասիսին ստորոտը, Անիի աւերակներուն մէջ որոնց վրայ Ալիշանի լուսինը կը հակէ միայն։

Հայ հոգի՛ն . . . որ սակայն զօրութեամբ և–խորութեամբ կը հաւատանք, ու հաւատացէք դուք ալ, պիտի վերածնի։ Այդ հոգին թող լեցնէ՛ զձեզ։ Ձեր կեանքն ու ձեր այժը թող Մասիսին հանդէն ծագող արշալոյսին շառագունութեամբը գունաւորուին և ձեր էութեան սահմաններէն դուրս յորդելով՝ թող երթան տարածուիլ ձեզմէ դուրս, Հայրուն մէջ։ Հայ հոգին թող իր հնոցը դանէ ձեր սրտին մէջ և դուք անչէջ պահէք ձեր հուրը։

Եթէ այն վկայականը որ յանձնուեցաւ ձեզ այս պահուն, պիտի ծառայէ ձեր անյագ եսին եսամոլիկ շահերն ապահովելու, արժանի չէք անոր, պատռեցէ՛ք զայն։ Եւ յանուն գերագոյն բաներուն, ձեր կեանքի սրբութեան այս րոպէին, իբր ձեր դաստիարակն ու եղբայրը, կ՛աղաչեմ, այս պահը թող ձեզի համար ուխտի պահ մը ըլլայ, նուիրման ուխտի պահ մը։ Ուխտեցէ՛ք ձեր այժին համար, ուխտեցէ՛ք Հայութեան Աստուածոյն համար, որով ու անոր ընդմէջէն՝ բարութեան գեղեցկութեան ու ճշմարտութեան համամարդկային և տիեզերքին Աստուածոյն համար։ Անոր սէրը թող արթնցնէ ձեր էութեան գերագոյն այժերը։ Պէրպէրեան վարժարանն այս պահուս կը նուիրէ զձեզ Հայ Ազգին։ Իջի՛ւ գիտնաք և դո՛ւք նուիրուիլ անոր և իջի՛ւ դուք զձեզ գիտնաք ընել Հայութեան համար թանկագին նուէր մը։ Այդ կը մաղթեմ ձեզ։ Երթայք բարեաւ։

ՇԱՀԱՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՏՈՂԵՐ ԵՐԵՔ ԱՆՄԱՀՆԵՐԷՆ

Կ՚իյնայ ծաղիկն՝ յանձնելով բոյրը զեփիւռին,
Աւերուն եւ կեանքին տրուած հրաժեշտն՝ այդ բոյր.
Կը վեռնիմ ես. եւ կը մարի երբ իմ հոգին,
Կ՚արտաշնչուի վեղեդիկ մը պիս տրխուր:

Աշուն (Բանաստեղծական խոհումներ) ԼԱՄԱՌԹԻՆ

✲

Ի՛նչ որ ալ ըսէ չարն 'ստորնութեան մէջ մթին,
Փառքի՛ կը փոխուի վերն՝ իր լուսանկն անարդար.
Երբ կ՚սկսէր Յիսուս իր չարչարանքն երկար,

Թուխն այն զոր դահիճ մը նետեց տգոյն ճակտին,
Եղաւ վերն խոր՛յն
Համառաստղութիւն:

Զորս բանաստեղծներուն *(Պատուհաններր)* ՎԻԳԹՈՌ ՀՒԳՕ

Լամարթին

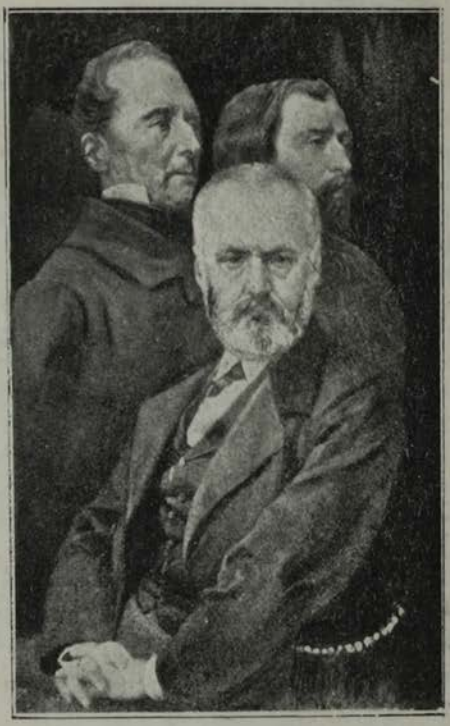

Փետէ

Հիւկո

Զհի՞ր գիտեր, ո՛վ անգղոյշ գուսանուհիդ,
Թէ այդ ճիչերը խեղայեղ՝ արտեղ խլուած,
Կ՛առեղծեին դալկութիւնը նիհար այտիդ.
Զհի՞ր գիտեր թէ, հուիւիդ վրայ այդ խանդազօր,
Ամէն առեղի դողդոջ կ՛իյնար ձեռդ օր ըստ օր,
Եւ թէ սիրել ցաւը՝ փորձել ի՛սկ է զԱստուած:

Թարգմ.
Ե. ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

ԱԼՃՐԵՏ ԾԸ ՄԻՒՍԷ
Տաղ առ Լա Մալիպրան

ՀԱՅ ՈՍՔ

"Փղոսկրէ Պալատ,,

(ՈՒՍԹԱ ՄՈՒՐԱՏ. — ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԷՔԻԱԹ)

Ա.

— Երկրորդ տարին է որ այս անչուք պալատին մէջ իրենց Մեծ Խալիֆան ողջունելու կու գան Մարգարէին ուղղափառ զաւակները, — ըսաւ Սուլթան Սէլաթին՝ իր եպարքոսին, երբ գահակալութեան պաշտօնական ընդունելութիւնները կ'վերջանային։

= Թէ կամենայ Ձեր Վեհափառ անձը, Փղոսկրէ Պալատը պատրաստ պիտի գտնէ՝ երրորդ տարեդարձի օրուան փառահեղ արեւուն հետ, — պատասխանեց եպարքոսը վճռական ձայնով։

— Փղոսկրէ պալատ ։՝։՝։, Շինո՞ղն ով է, Վէզի՛ր։

= Ուսթա Մուրատ...։

— Ո՞ւր է Ուսթա Մուրատ։

= Մէքքէ - Մէտինէ, Տէր իմ, — ըսաւ Մեծ եպարքոսը — ։ Հազիւ տասերկու տարի է որ մեռեր է Ուսթա Մուրատը՝ Հիջազի տաղերուն տակ։

— Մեռած մարդն ո՛վ կրնայ բերել, Վէզի՛ր. դուն այսօր Տհզի՛ղ ես գայե՛ր՝ ի՞նչ է, տեսիլքնե՛ր կը պատմես..., — յարեց Սուլթանը վհատութեամբ մը։

= Հը՛հը՛..., մեռած մարդն ո՛վ պիտի բերէ..., — փղոսկրը բերո՛ղը պիտի բերէ, — վրայ բերաւ եպարքոսը վչտացած ձեւով, — Արեւելոց երկիրներուն մեծ տիրակալին պալատը չինող միայն մէ՛կ վարպետ կայ, Ուսթա Մուրատը։ Թող ան մեռած ըլլայ տարիներէ ի վեր, միեւնոյն է, Խալիֆայի կամքին առաջ՝ մարմար տապանաքարը տեղի կու տայ և Ուսթա Մուրատը կ'ելլէ։ Ա՛ն միայն կրնայ կանգնել փղոսկրէ պալատը՝ ուր Մեծ Գահը դրուի և երկինք - Գետին՝ միջը կրկնուին, անչատակ հայելի մը պէս...։

Արքան հեռացե՛ր տարուեղ էր ակռէն։

— « Կանչել տուր — ըսաւ — այն տղան որ փղոսկր ատաղձները բերաւ » : Երկու րոպէ վերջ՝ Գահոյքին առջեւը կ'ենար Փիղերու Որսորդ կարիճ պատանին :

— « Տղա՛ս — ըսաւ արքան — , կ'ուզեմ Ուսթա Մուբաթը բերես՝ ինձ համար Փղոսկրէ Պալատ մը չունէ : Բերի՛ր՝ բերիր , չբերի՛ր՝ գլուխդ կ'առնեմ » : Ահռելահեղաւ տղան , գլուխ տուաւ՝ դնաց : Գնա՛ց , գնաց , չատ ու քիչը՝ Աստուա՛ծ գիտէ , ան թող երթայ Ուսթա Մուբաթը բերէ . . . :

Ը .

Գահի մեծ դահլիճին մէջ՝ Սուլթանը խորհուրդ ունի : Ականակուռ փառաչուք գահին վրայ լայնօրէն բազմած , ոսկի մականը ձեռքը , հարցուփնդիր կ'ընէ իր չուրջը կրկչաբաք ոսկեհուռ աթոռներու վրայ խնամարհ դիրք բռնած աւագանիին :

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը , Վէզիրնե՛ր , ո՞վ է որ պիտի կրնայ ի գլուխ հանել չինուհիներ այն պալատին զոր ծրագրած եմ , — Փղոսկրէ Պալատին :

— Վեհափա՛ռ Տէր , — խօսք առաւ Նախարարներէն տարէկը — Քայտնի է ամբողջ կայսրութեան մէջ որ ամէնէն գեղեցիկ աչքառու չինքերը , ամբիծաւոր մեծակառոյց նկե-

գեղեցիկը, սլացիկ մինարէներով մզկիթները, բազմաճոտրակ աղբիւրները, իշխանական պալատ ու դղեակ, զարդոցներն ու անհատական չէնքերը, մարմար բաղնիքներ թէ կամար չուկաններ՝ ամէնը չինւած են ու կ'չինուին հայ արհեստաւորին ձեռքովն ու սեփական ոճովը: Այդ ազգը արուեստագէտ է ծնած: Անո՛ր միայն պէտք է վստահիլ արքունի Պալատին անթերի կառուցումը:

— Զարմանք է, Տէ՛ր Արքայ, — վրայ բերաւ երկրորդ նախարար մը, — Այդ փոքր ազգը ո՛չ միայն հզօր ինքնակալներ է ունեցեր անցեալի աշխարհակալ դարերուն մէջ, ո՛չ միայն մեծ ու քաջ զօրավարներ է հաներ Արեւ-Առիւծի դրօշին ղէմ, ո՛չ միայն խմաստուն դահակալներ է ղրեր հին Բիւզանդիոնի գահին վրայ, ո՛չ միայն բարձրահոգի Հայրապետներ է օծեր իր Մայր-Աթոռին համար, այլ նաեւ ու մանաւանդ՝ անմրցելի հանճարով ճարտարապետներ է հասցուցեր ամէնահին դարերէն մինչեւ մեր օրերը: Այդ ազգն իրեն յատուկ ոճն ունի, — Հայ Ոճը (style arménien), որ առնուն է եղեր մեր Արաբականին, օժանդակն է եղեր Բիւզանդականին, և իր երանգները ցրւեր է Արեւելքէն Արեւմուտք, հիւսիս ու հարաւ, — մէկ կողմէն Պարսիկ Շահերու երկիրը՝ մինչեւ Արաբիա, Սպանիա, միւս կողմէն Վոլգոյի և Դանուբի հովիտները, երրորդ կողմէն՝ Սեւ Ծովու սեղանին չուրջը՝ մինչեւ Գանգէսի ջուրերը, չորրորդէն՝ Տօն, Տնիեսթր, Վոլկայ գետերովը դէպ Վիսթուլա՝ մինչեւ Սքանտինաւեան երկիրները, — այ ու ձա՛խ, և՛ ու առաջ՝ իր ազգային ինքնակամ ու բոնի չարժումին համընթաց . . . :

— Այո՛, Տէ՛ր Արքայ — յարեց երրորդը — , Անոնք իրենց զարաւոր գոյութեան ընթացքին՝ մերթ սահմանէ սահման աշխարհակալ քայլերով, երբեմն կամաւոր գաղթումով, յաճախ բոնի գերեվար խաղացքով, մշտական ծիրան տարածուն իրենց վիճակովը՝ եղած են կամայ-ակամայ ներմիացանները իրենց անսպառ մշակոյթին: Ո՛ւր որ գացեր են՝ իրենց հետ տարեր ու ներարկեր են ա՛յն՝ ինչ որ հայ հանճարին շիճուկը կրնայ կոչել:

— Բայց ի՞նչն է այդ ազգին անսպառ յատկութիւնը, —

հարցուց Սուլթաններուն բարի չառաւիղը — . դի ազգերու մէջ միայն Հայը չէ՛ որ տէր է այդ ձեր թւած ձիրքերուն :

= Այո՛, Մեծ Խալիֆա, — պատասխանեց Եպարքոսը — միայն Հայը չէ՛ որ օժտւած է բացառիկ ձիրքերով : Բայց այդ ազգը տէր է անընկճելի անհատական ուժի մը որուն նման քիչ կը տեսնենք ուրիշ ազգի մը քով, փոխարէնն՝ ան զուրկ է եղած հաւաքական ուժէ . . . :

— « Ախո՜ս այդ մտացի ժողովուրդին » ըսաւ Խաքանը ցաւած չեչտով մը : Ու դառնալով իր նիւթին՝ յարեց « Կ'ըսէի որ՝ Փղոսկրէ Պալատիս ճարտարապետ մը պէտք է, և դուք ամէնքդ միահամուռ Հայը կը մատնանշէք » :

= Եւ Ուսթա Մուրատը, Տէր Արքայ, — աւելցուցին բազմական ձայներ :

— Բայց Ուսթա Մուրատը ո՛ղջ չ'է . . . :

= Ողջ կենայ Մեծ Խալիֆան : Անոր կամքը կ'կատարուի Արեւուն ելքէն մինչեւ մուտը : Անոր հրամանը օրէնք է միանգամայն : Փղոսկրէ անվնաս որսորդը մարմարի անչուշտ ենթական ալ կ'ըլլէ :

— Առանց Ուսթա Մուրատին, մեծատի՛ռ Արքայ, քո Պալատը անչուք տնակի մը ձեւը պիտի առնէ — յարեց ալեհեր Մեծ-Եպարքոսը : Ուսթա Մուրատն է միայն որ պիտի կրնայ կանգնել Փղոսկրէ Պալատը՝ մեծ չուքիդ արժանի : Նա հարատած զաւակն է իր ցեղին, ու ցեղի հանճարին միակ վերջին ժառանգը : Ի՞նչ ընենք երբ ան առանց իրեն յաջորդ ձգելու՝ գնաց երկա՜ր քնացաւ, ու դեռ չէ զարձե՜ր . . . : Պէտք է վեր կրլէ՝ նորէն աշխարհ գայ, մարմար քարերը փղոսկրէ պարերը ոգեւորէ, կենդանացնէ մեռ ու արիւն զարձնէ՝ ու զմբեթէ երկնից արեւուն տակ և լուսա-աստղերուն պէս պճլտուն : Ուսթա Մուրատը պէտք է որ վեհիդ մեծ տէրութեանը մէջ իր հանճարին գործը վայելեցնէ · կանգնէ հրաշակերտ՝ փղոսկրէ լուսայորդ պալատը՝ երկինքէն կախուղ կախիլ մը ցօղին պէս անթեւերի : Այն ժամանակ երկրի բոլոր մեծ ու փոքր ինքնակալները նախանձո՛վ պիտի յիշեն որ միայն մեծ Խաքանն է տէրն ու վայելողը՝ եղական փղոսկրէ Պալատին, որուն նմանը ո՛չ եղած է, ո՛չ արեւը տեսած : Եւ անոր վարպետը Ուսթա Մուրատն է . . .

Դ.

Փղի որսորդ քաջ տղան՝ գնա՛ց գնա՛ց . . . , լեռ սար ու ձովեր անցաւ , գնա՛ց հասաւ Հինդ ու Եամանի աշխարհը , դուբս ելաւ , իջաւ Մէքքէ - Մէտինէ՝ Ռասթա Մուբատի գերեզմանին վրայ ծունկ չոքաւ՝ կանչեց . « Ռասթա՛ Մուբատ , արի՛ դուբս եկի՛ր , երթանք Մեծ Խալիֆին Փղոսկրէ Պալատը չինէ՛ ու զարձիր . . . » :

Ռասթա Մուբատ՝ հողին տակ , տարինելրու խոր քունին մէջ , լսեց իր Թոռան քաղցր հրաւիրակ ձայնը . վերմակի մ՚պէս ղէն ըրաւ մարմար քարը , Թռա՛ւ վեր ելաւ . փոքիկ իր կաւ - գդալն առաւ՝ Թոռանը հետ ճամբայ ինկաւ : Ելաւ իր Թոռան հետ՝ ձովեր ու գետեր կտրեց , սար ու քար , դարդաչտե՛ր անցաւ , եկաւ ելաւ Մեծ Արքային Պալատը՝ ներս մտաւ , երբ Մեծ - Նպարքոսը հազիւ աւարտեր էր իր խօսքը .

— Եւ անոր վարպետը Ռասթա Մուբատն է :

— Ահա եկայ , Տէ՛ր Արքայ . ձեր հրամանին պատրա՛ստ : Շնորհ ըրեր էք՝ զիս իմ հայրերուս քունէն վեր հանելու՝ որ Փղոսկրէ Պալատը կառուցեմ՝ . . . Հայ Ոճով . . . :

Դ.

(1916 - ին . . . . .)

Կ. Պոլիս, Հոկտ. 1914 ՉԻՔՈՒՆԻ

Հաւիրմ Նազար

Պ. ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻՆ

Ա.

Աչնաեղ , ուր արեւն առտուն կը ծագի լեռան եսեւէն ,
Ուր չարաքները հօմին օր կը տեւեն ,
Ուր ձիւնն ամբողջ չի բուսներ բընաւ վարդը գարուընին ,
Կարկուտ չի տեղար , երբոր դաչտերը ծիլ ծաղիկ ուներն .
Աչնաեղ , չատ անչուք արնակի մը մէջ կէս մը փլփլած ,
Որջի պէս ազատ , ջրհորի պէս թաց ,
Ամով մը կ՚ապրէր . իրենց անունն էր Նազար ու կատար .

Նազարը այրն էր, բայց ո՞վ կը հաւատար։
Այնքան փափուկ էր հասակն ու դէմքը այդ խեղճ մարդուկին,
Որ զայն տեսնողը կը կարծէր տիկին,
Ու կը կոչէին կընոջն անուշով Կատարիկ աղա։
(Ո՜հ, ինչ անգութ է գիւղացին երբոր մէկուն հետ խաղայ։)
Իսկ անոր կինը հակայ մ'էր ոտքով ու ձեռքով խոշոր.
Թաւ ձայն մը ունէր, և դէմքն էր խոժոռ.
Փոթորիկ կ'ելլէր, երբոր կը հազար,
Ու կը կոչէին զայն Հանըմ Նազար։

Իր կաչին թուխ էր մազոտ ու ճարպոտ, հասակն ալ՝ երկայն,
Բայց նոճի մը չէր, այլ անտաչ գերան։
Աժէն բանի մէջ անկարող, անխելք, տրտկտ ու թխթխաւ՝
Բայց գիտէր այբին ծիրը ըստուերով սեփ սեւ,
Ցեղոյ այտերուն, շրթունքին գոյն տալ, ակնարկներ որսալ,
Կեղտոտ տնտեսով սընանիլ ու մեծ պերճանքներ յուսալ։
Անկիւն մը նստած պատուհանին քով, առտու իրիկուն,
Մինչ ձիւթ կը ծամէր, և երբ անցորդներ նչմարէր հեռուն,
Թերմաչ թելերով քընար մը փուխով կ'առնէր պատէն վար,
Որ իր ձեռքին տակ ասլի ճըռինչներ լալով կը հեւար։
Իրենց սընակը աւել տեսած չէր չինուկէն ի վեր.
Սարդի ոտաչիններ կը վիպակէին ձեղունները ի վեր։
Խեղճ ամուսինը երբոր տուն դառնար յոգած, քրտընած,
Ոչ թան կը գտնէր, ոչ միս, ոչ ապուր. ոչ պատառ մը հաց,
Ու երբ դիպուածով փախցընէր բերնէն գանգատ կամ բողոք,
Մեծաչուք կինը ձայնով մ'անողոք
Ուժգին կը գոռար. «Քու գործդ ի՞նչ է որ, բանճա՞ր կը ժողվես,
«Կը վայէ՞ յոգնիլ, բանիլ ու տաժել կընոջ մ'ինծի պէս։
«Հասակիս նայէ՛, մատղաչ ու գալար ծառ մըն եմ տանձի.
«Քեզի պէս երկու մարդ վրայէ վըրայ չեն հասնիր ինծի։
«Քաղքին իշխանը եթէ վայրկեան մը ձայնիս ուշնդրէ,
«Իսկոյն գիս իրեն թագուհի կ'ընտրէ»։
Ու կատար աղան, բերանը կղպած, կոկորդը չոփ չոր,
Ակնոցին տակէն աչքերը անկած գետին ու խոշոր,
Կը փախչէր կ'երթար անկիւն մը սքրած՝ ցաւը կրծելու,
Մինչ քունը գար այդ գժբախտ տունէն տանիլ զինքն հեռու։

Գիշեր մը սակայն չկրցաւ զսպել իր զայրոյթին անդդ.
Իր ցասումները բոլոր յորդեցին զերթ անսանձ հեղեղ.
Ու երբոր կինը հայհոյեց, գոռաց, հեռացաւ տունէն,
Զարհուրելով որ մի գուցէ զղջայ եւ դառնայ նորէն,
Անոր ծրարը, քընարն ալ մէկտեղ նետեց կռնակին,
Ու զարկաւ փակեց դուռը եռեւէն չառաչմամբ ուժգին։
«Կորսըէ՛, ըսաւ, սեծ քերթողուհի, հեռացի՛ր իմէ.
«Թագուհի եղիր և իշխաններու. գահոյքը քաղցէ՛։»

ԻՆ.

Հիմայ փողոցն էր Հանըմ Նազարը անօթի ծարաւ.
Ախտը գընաց, ու լալով լալով հոն քունը տարաւ։
Ինչե՜ր երազեց տակաւ յարդին վըրայ գոմէշներուն քով.
Տո՜ւն դառնալ, ըլլա՛լ կին մը չընորհքով.
Լըսա՛լ իր անցեալն արցունքով առատ.
Ու վարել կեանք մը լուրջ, աշխատասէր, աղնիւ, անարատ։
Բընաւ։ Երբ առտուն արթնցաւ կանուխ,
Ըսկըսաւ ողբալ իր բախտին վըրայ ձայնով սրտաբուխ.
Այնքան հոգեցունց հառաչներ թռցուց, այնքան հեծեծեց,
Պոռաց, որոտաց, քընարին ալ ծեծեց,
Որ գոմէշները սարսափած, իրեն ձայնակից եղան.
Եւ Հանըմ Նազար լըսելով անոնց բառաչումին ձայն,
Ըսաւ. «Իմ ողբերս կը յուզեն նոյն իսկ պաճարներն անբան.
Ուրեմըն ես սեծ երգչուհի մըն եմ։»
Ու դարս նետուեցաւ զըւարթ, լուսադէմ.
Դաշնեղներ քաղեց ու ճակտին չուրջը բոլորեց պըսակ.
Գլխէն վար կախեց ոսկեթել քող մը, ու տեսակ տեսակ
Փայլուն գոյներով դէմքը մնգուրեց, հուրի մը զարձաւ,
Մոռնալով խոպան նախորդ գիշերուան տառապանքն ու ցաւ։

Ձիշդ այդ վայրկեանին բանջարեղէնի սայլակի մը մէջ
Կայտառ գեղջուկ մը իր քովէն կ'անցնէր երգելով անվերջ։
Վրսեմ երգչուհին քնարին լարերէն վեհ չեչտեր քաղեց,
Մինչեւ որ իրեն զարձաւ գիւղացին ապշանքով մը սեծ։
Մուրացիկ ժըպիտ մ'ակնարկ մը յայրատ ու երգ մը պոռոտ
Ակռքը թըռցուցին միամիտ տղուն ժամանցի կարօտ։

Ու Հանըմ Նազար գընաց բազմեցաւ սայլակին վերեւ,
Շուրջը գետեղուած պրաս, կարոս, կանկառ ու չատ մը տերեւ։
Ճամբան, աղջիկներ՝ հագուած ու չըգուած երբ գինքը տեսան,
Հարցուցին. «Ո՞ւր է այս հարսին փեսան։»
Իսկ գպրոցական չափահաս տըղաք
Որ ամէն առտու կ'երթային քաղաք,
Տեսնելով գինքը հոն դաժնակըսակ ու ձեռքը քընար,
Կ'ըսէին. «Անչուշտ քերթողուհի մ'է չըքնդ դիցափառ
Որ Ելլադայէն կու գայ Նըւագել Սափփովին երգեր։»
Ուրիշ մը կ'ըսէր. «Չէ՛, Մուսաներէն մէկն է հոս եկեր։»
Ու դաժնիներու ոտերով չուրջը կազմեցին թաւիոր,
Որուն կու գային միանալ խումբ խումբ գիւղացիք բոլոր
Աղաղակելով. «Կեցցե՛ս, ո՛վ Մուսա, երգիչ երկնային,
Կեցցես դուն անմահ բանաստեղծներու չքնաղ թագուհին։»

Գ.

Թաւիորը հասաւ մինչեւ իշխանին պալատն ընդարձակ,
Ուր մեծ հանդէս կար, կոչունք, պար, նըւագ.
Երկրին չորս կողմէն գեղանի կոյսեր ձիրքերով անճառ
Հոն բերած էին իրենց պերճանքը, չընորհքն ու հանճար
Իշխանին համար, որ կ'ուզէր ընտրել հարս մը գեղանի
Հարս մ'որ իր մտքին, սիրտին ու կեանքին ըլլար արժանի։
Հանըմ Նազարը առաջ նետուեցաւ նազանքներով բիւր,
Ու անոր ուղղից մըրտա աչքերը, կեղծիքի ազբիւր։
Մինչ ընտանիքի պարկեշտ աղջիկներ գետով ամօթխած
Համեստ կամ խըրոխտ դիրքերով կեցած՝
Չէին մօտենար փառքի գահոյքին,
Նազար անձնասուր եղաւ պչրանքի ահեղ հաճոյքին։
Իշխանն որ անփորձ տըղայ մ'էր սրտով պարզ, նորատըղմոջ,
Դիւթուած քերթողի փառքէն, անգոյրէն խեղկատակ կընոջ,
Իր մտանին հանեց Հանըմ Նազարին բիրտ մատը անցուց
Իբրեւ հիացման վերին ապացոյց...։

Ու հարանիք ըրին քառասուն ցորեկ, քառասուն գիշեր,
(Այդ խըրախճանքի օրերը անչուշտ մոռցած են քիչեր).
Բոլոր չրջակայ գիւղերէն հոյլ հոյլ այնտեղ տեղացին

Աղնըւականը, միջակորեաըը, ինչպէս գիւղացին։
Հոն եկաւ նաեւ կատարիկ Հանըմ, մեզ հինուց ծանօթ,
Որ կընոջ փառքը տեսնելով, չզգաց նախանձ, այլ ամօթ։
Իսկ Հանըմ Նազար, երբ նչմարեց զայն գահին բարձունքէն,
(Դեռ մոռցած չէր ան իր վրէժն ու քէն)
Զայն քովը կանչեց, և իր բընական դէմքովը խոժոռ,
Աչքերը բացած կովի պէս խոչոր,
«Ջիս ճանչցա՞ր, հարցուց, իմ ով ըլլալս՝ հասկըցա՞ր հիմայ.
Ա՛լ կորի՛ր գրնա՛։»

Բանկալթի, 21 Հոկտ. 1914 ՍԻՊԻԼ

Խաղաղութեան Ռահվիրաները

Արշալոյսը նոր կը ճեղքուէր, երբ բանտապահը բացաւ խցիկի մը դուռը։ Օսկառ, երիտասարդ մահապարտը, սեմին վրայ կանգնեցաւ և անայլայլ չուրջը դիտեց։ Փողանցքին թերասուներին մէջ նչմարեց երկու հոգի. մէկուն ձեռքը գիրք կար, միւսին ձեռքը՝ չապիկ. հասկցաւ թէ կրօնքի և օրէնքի մարդիկն էին անոնք։ Աղօթքի ու մտածման ժամն էր։ Երկի՞ւղ, սոսկո՞ւմ, երբե՞ք. միտքը վաղո՛ւց հաշտուած էր իր կեանքէն բաժնուելու գաղափարին հետ և կ՝սպասէր այդ վայրկեանին՝ փրկութեան հրեշտակի մը պէս։

Առաջինը չէր ինք, ոչ ալ, ափսո՛ս, դեռ վերջինը՝ որ կը զոհուէր այսպէս Համաշխարհային Խաղաղութեան բագինին առջեւ, հոգին Թրիմուռն՝ նուիրական պարտք մը կատարողի երանութեամբը։

Լա-Հէյի վեհաժողովոյ արդեանց ՚ի գուր սպասած ընդ երկար, Նօպէլեան մրցանակի պատասխանատուներու տչխատութեանց ընձեռելիք օգուտներուն տարիներո՛վ ակնկառոյց, յառաջդիմութեան ու քաղաքակրթութեան անուշով առնուած հակայական քայլերուն հետեւած, զանազան առիթներու մէջ՝ եղբայրութեան, Խաղաղութեան ու Սիրոյ յանկուցիչ պատգամներուն ուշի ուշով ունկնդրելէ վերջ, տեսած և համոզուած էր սակայն որ աոանք բոլորը, բոլո՛րը քարոզնե՛ր էին

թուղթի վրայ կամ օդին մէջ, իրականութեան անդոք գետինէն խոյս տուող «տեսական» վարդապետութիւնները էին սոսկ։

Եւ այլ եւս անյոյս՝ քաղաքակրթութեան և ուղիղ տրամաբանութեան ճամբով օր մը իր գեղեցիկ նպատակին իրագործումը ողջունելէ, խոտոր ու բղոտուկն տարբեր ուղի մըն էր ընտրեր. գացեր էր միանալ այն խմբակին, որ — ի՛ր ըմբռնումով — անպայման պիտի բերէր վերջնական տիրապետումը Տիեզերական Հաղորդութեան։ Տէրօլխէմ մը եղած էր իր միւս ընկերներուն պէս։ Գաղափարի այս անհեռուն զինուորն ալ խտեր էր իր տեսականն ընել երկու բան. պատերազմի դադարում և բարելաւում ընկերային զանգուածին։ Պատրաստ էր նոյն իսկ զոհուիլ՝ ի սէր այդ իդէալին։ Եւ երբ օր մը իրեն կոչած էր քուէն՝ վերջ տալու համար կեանքին զինագործարանի մը տիրոջ, որ՝ հակառակ յաճախակի եղած սպառնալիքին ազդարարութեանց՝ յամառած կը մնար դեռ պաշտօնին գլուխը, Օսկառ՝ ամէն առենէ աւելի անվեհեր և աշխոյժ՝ մատներուն մէջ առած էր իր տեսականը նուիրագործող սուրբ ու սակաւախօս գրիչը — հրազէնը։ Պայմի՛ն մը, ճամբուն վրայ, փողոցի մը անկիւնն. և ահա վրէժխնդիր գնդակը մխուած էր գործարանատիրոջ կուրծքին։ Ու փողն իսկ չպաղած իր մահաւոր գործիքին, կեցած էր որ ձերբակալէին զինք Արդարութեան պաշտօնեանները։ Սմո՛թ մէկ վախչէր անոնց ձեռքէն։ Միմէ արդարութենէ տարբե՛ր բան էր իր գործածը։ — Ինչ խորունկ և անխախտ համոզում։

Անդին, իր ընկերներն ալ պաշտելի արիութեամբ մը կը մխէին չարութեան ջնջելու, փճացնելու, աւերելու, սպառսպուռ քանդելու ամէն չէնք. հաստատութիւն, ամէն գործարան ուր կը զարթնուէին, գիշեր ցերեկ կը ձուլուէին մարդկային կեանքը չքացուցնող կապարն ու քարտիճը, հրաւանդն ու թնդանօթը, ռումբն ու խորտընկէցը, սուինն ու սուսերը։ Անոնք, իր ընկերները, մոռցած ամէն հանգիստ ու վայելք, մոռցած ծնողք, ընտանիք, զաւակ, ապագայ, իրենց նպատակը կը հետապնդէին եռանդով, հետզհետէ անէացուելով հաստատուած այն մարդերը որ կ'երկրպագէին Պատերազմի կործանարար կուռքին, չահու և փառքի սիրուն...։ Անոնք, իր

ընկերները, կը չարունակէին գերել գերվիլ օրէ օր այն մեհեանները որոնց մէջ ԱՐԻՍԻ պաշտօն կը մատուցուէր յարաժամ և որոնց մէջ ծխուած խունկն ու հինդուկը — գործարաններու մուխերը յորդառատ — ցից ծխնելոյզներէ դուրս արծակուով՝ նպատակին սեւութիւնը կը տանէին սիրել երիներին մէջ...

Մահու պատիժը կարո՞ղ էր կասեցունել բազուկները Խաղաղութեան այդ ռահվիրաներուն։ Օդը կամ զինագործարաններու և դիակնացած բաթրոններու թիւը կ'աճէր, կը սուսաբանար տակաւ, գործատանց դռները կը փակուէին տէրօրիսմներու սպառնալիքին տակ, և մարդ էակը կը թուէր ազատիլ հրացանին ու սուրին անաւոր բևեռէն զոր կառավարութիւնները դրեր էին իր վրայ։ Ցարատեւ այս պայքարը, տարիներու ընթացքին՝ լրջօրէն նկատի կ'առնուէր ինչ ինչ պետութեանց կողմէ և ժողովուրդներու հաւաքական ձայները կը բարձրանար՝ ի նպաստ դադարարի այդ անձնազոհ առաքեալներուն։

Օսկար գիտէր այս ամէնը. գիտէր թէ իր ոճիրն՝ իրմէ առաջ նահատակուած ընկերներուն ոճիրին պէս՝ քայլ մը աւելի՛ կը փութացուներ վճռական ու տեւական Խաղաղութիւնը. գիտէր թէ իր խմբակին վեհ Յանքերուն չնորհիւ «զինեալ խաղաղութիւն»ը ծիծաղելի բանաձեւ մը կը դառնար հետզհետէ, գիտէր մանաւանդ որ ինք, եթէ ոչ վերջին՝ գոնէ վերջընթեր զո՛հն էր «անզէն խաղաղութեան» յաղթանակին։ Այս գիտակցութի՛ւնն էր որ դրած էր հիմայ իր ձայնին մէջ արիութեան չնչառը, և իր նայուածքին մէջ երանութեան այն նշոյլը որ դիւցազներու վճիտ խիղճերէն միայն կ'արտացոլայ։

— Ես կ'երթամ, ձայներ էր ան՝ մահաբեմէն. իմ եռանդ՛ս վնասէ, հէ՛ք մարդկութիւն, ինչ որ երազեցիր, ինչ որ բազձացիր դարերէ ի վեր։ Խաղաղութիւնը կու գայ վաղը։ Վա՛յ անոնց որ պատճառ և արգելք եղան անոր ուշանալուն։ Փա՛ռք յաղթուածներուն...։

Իր մահէն քիչ վերջն էր որ Խաղաղութեան ռահվիրաներուն ժողովը որոշեց հրկիզել, ուժանակներով հիմնիվեր տապալել քաղաքակիրթ աշխարհներու մէջ պատուհասներու նման դեռ եւս կանգուն մէկ քանի զինագործարաններ ալ։

Եւ չուշացաւ այն օրը երբ, իր հերոսներուն ձեռամբ, յաջողեցաւ գործադրութեան դնել իր գաղափարը։

... Պայթումի, ճարճատման ու քանդումի այդ զարհուրելի բոմբիւնը որ ազմուկը կը նկատուէր Պաստրազմի Մողոքին վրայ, — պատուհանիս տակ, մարտահրաւէր կոչն էր պարզապէս գիշերային պահնորդին, որուն թմբուկին թռչնատափիւնները ընդոստ արթընցնալով՝ կը խնդամտէի թէ ա՛յս ալ երազ մըն էր խարուսիկ, զարերու ընթացքին երկնուած բոլո՛ր երազներուն նման։

ԱՐՇԱԿՈՒՀԻ ԹԷՈՓԻԿ

Բեռա, 1914

ԱՂՕԹՔ

Ա՛լ չեմ ուզեր, ալ չեմ կրնար
Ըզքեզ խաբել, ամբիծ հոգի՛.
Թո՛ղ ինձ, եթէ այսօ՛ր երկար
Չեզ պատռուիօք ոտոտիցի։

Սուրբ բառվառիլ խնկոյլն հանգոյն,
Պատուռածիս, կապուտագեղ,
Ի խորոց իս պայծառ հոգւոյն
Վերադրնցայ յերկինս, անի՛ր։

Այնքա՛ն էին համեղ իս բանիւ,
Ես կացի այնքա՛ն զգմայլելի,
Եւ արատուչ այնքա՛ն ճայռւածիւ,
Չի ցաւդ, ո՛վ իմս . . զքեզ խաբեցի։

Գրնայր Աղօթդ, հատա՛ւ, վիշս,
Անսայթաք վինչ վերին երկինիւ,
Ուր, երազէ, կեանքին է անվիշս,
Ուր համէ՛ն, չար, ատուածայինիւ։

Այլ . . խի՛ց ականջդ, ո՛վ հրեշտակ . .
Ես քանի՛, դուն, ո՛հ, մի՛ լրանր.
. . . . . .
Երկինքին յատէս գրեալ դասարկ . .
. . . . . .
Ուսա՛յնի Աստուած, եւ ուսա՛յնի Սէր . .
Մեղա՛յ Տէր։

Անթիպ Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Դ. ՄԱՍ

1915

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ԱՄԻՆՈՒՆ ՏԱՐԵԾՈՑԸ

Թ. ՏԱՐՕ

ԿՈՄԻՏԱՍ Վ. Ի ԲԱՐԻԶ

Անցեալ տարի Բարիզ գումարուած երաժշտական Միջազգային Համաժողովը — որուն Հայ Ազգը մասնակցեցաւ յանձին Կոմիտաս Վարդապետի — լրացուց իր աշխատութիւնները։ Համաժողովը բացուեցաւ Յունիս 1ին և Հայր-սուրբը կարդաց երկու դասախօսութիւն. 1. Հայ ևկեղեցական հին խազերը, 2. Հայ գեղջուկ երաժշտութիւնը։ Նախագահ-ուսուցչապետ Լուի Լալուայի խնդրանօք, անհիկա դասախօսութիւն մըն ալ պատրաստելով կարդաց յաջորդ օր՝ Հայ երաժշտ. Տաղաչափութեան և Ամանակի կազմութեան վրայ։ Բոլոր օտարազգի ներկաները հետաքրքրուած են յոյժ և հարցումներ ուղղած են Հայ երաժշտութեան մասին, յայտնելով սա կարծիքը՝ Թէ Հայ հին երաժշտութիւնը պէտք է բռնել իբր ուղի, ծանօթանալու համար երաժշտութեան արուեստին անցեալին։ — Կոմիտաս Վարդապետի բոլոր դասախօսութիւնները ունկընդրուած են խորին հետաքրքրութեամբ և որոտընդոստ ծափերով։

Բժշկութիւն Երաժշտութեամբ

(ՄԷԿ ԷՋ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ 2359 ՀԱՄԱՐ ՉԵՌԱԴՐԷՆ)

Հին աշխարհի իմաստուն-երաժիշտներն ա՛յնքան խորունկ հետաքրքրութեամբ են ուսումնասիրել ու զարգացուցել իրենց ժամանակի երաժշտութիւնը, որ գրեթէ բոլոր գաղտնիքները երեւան են հանել: Արդ, օգուտ քաղելով, գլխաւորաբար Մայր Աթոռի Համար 2359 ձեռագրէն, լուսաբանելու ենք՝ թէ ինչ հիման վրայ և ինչպէս էին երաժշտութեամբ հիւանդները բուժում:

«Երաժշտական արուեստն չարախառնութիւն ունի հոգւոյ և մարմնոյ». դի ծագումն է առնում հոգեկան յոյզերի աշխարհում և մարմին՝ ձայնով. քանի որ «ձայնս է» նիւթ բանականութեան, որպէս հիւանդականին՝ փա՛յտն. և դարբնականին՝ երկաթն»: Այսինքն, որպէս հիւանդութեան ու դարբնութեան արուեստի նիւթն են՝ մէկինը՝ փայտ և միւսինը երկաթ, և որպէս ճարտարագործ ձեռքեր այս նիւթերին գանազան ձեւ ու կերպարանք են տալի՝ պատկերացնելու համար որ և է մտայղացում, նոյնպէս և մարդկային ամենակարող լեզուն ճախարակում է ձայնը՝ բանականութեան նիւթը և արձանացնում հոգու յուզումները: Սակայն երաժշտութիւնը չէ՛ այն արուեստներէն, որոնք «նիւթական և թանձր» ստեղծագործութիւն են արտայայտում, այլ այն, որ «ի պարզ և ի մաքուր էութենէն, այսինքն յիմացականէն և ի լսողականէն» է առաջ գալի, որովհետեւ «ներգործութիւն առաջ ի հոգւոյն է»:

Երաժշտութիւնը երկու տեսակ է՝ «աստուածային և մարդկային». առաջինը հրգում են եկեղեցիներում՝ յանցաւոր հոգիները դէպ ի զղջումն ածելու և մեղաւոր մտքերը՝ դէպ ի բարին փոխարկելու. իսկ մարդկայինը՝ ուրախութեան ժողովներում ու հանդէսներում:

Եթէ երաժշտութիւնը այս կամ այն ձեւով կարող է եկեղեցիներում յանցաւոր հոգիներն ու մեղաւոր մտքերը

զղջման բերել ու բարին անել տալ, կամ ժողովներում ու հանդէսներում սրտերը թմրող հանել ու զուարթութեամբ վառել, ինչո՛ւ չը պէտք է կարողանար և՛ վանել հիւանդութիւնները: Հները փորձեցին և գտան «զի օգտակար է ի պէտս բժշկութեան», ուստի և որոշեցին ու գործադրեցին, որ «երգին և առ հիւանդս», որովհետև «որպէս ըմպելիք դեղոյ ընդ ճաշակելիսն» ազդում են հիւանդութեան վրայ «և սա (երաժշտութիւնը) ընդ լսելիսն»: Քանի որ «ձայնն անմարմին է և մեծ զօրութիւն ունի և ազգակցութիւն առ հոգին», ուրեմն և «ընդունելով հոգի զուարճականն կիրք, ներգործէ առ մարմին և տրամադրեալ փոխէ զնա յիւրմէ բնութենէն»:

Արդ, խմաստուն-երաժիշտները հնարում են պարագային յարմար գործիքներ ու եղանակներ, որոնցմէ, դժբախտաբար, չէ մնացել և ո՛չ մի օրինակ:

Հին ժամանակների ընդհանրացած նուագարանն էր քնարն իր բազմազան տեսակներով. «այլ չորք աղեանն քնար առաւել ցուցանէ զզօրութիւն արուեստիս»:

Քնարի լարերի անուններն են «բամբ, թաւ, սոսկ, զիլ»:

Քառալար քնարն այն պատճառով են յարմար դատել բժշկութեան համար, «զի ըստ նմանութեան բնութեան մարդոյս կերպարանի, որպէս մարդ ի չորից տարերց էացեալ է»:

Ըստ հնոց, «չորս տարերքն են՝ հող, ջուր, օդ և հուր»: Սոքա ունին որոշ «զիրք և որակութիւն»: Ըստ դրից, «երկիրն ծանր է քան զջուրն. և ջուրն՝ քան զօդ. և օդն՝ քան զհուր: Եւ իւրաքանչիւր տարերք ունին կրկին որակութիւն. այսինքն՝ գոյացական և պատճառական: Զի երկիրս ցուրտ է և չոր. և ջուր՝ զէջ և ցուրտ. օդ՝ ջերմ է և զէջ. հուր՝ չոր և ջերմ»:

Բայց մարդն ի՛նչ խորհրդաւոր կապ կարող է ունենալ քնարի լարերի անուան, զիրքի և որակի հետ: Ըստ երեւոյթին՝ լոկ թուական. այսինքն՝ մարդն ստեղծուած է չորս տարերքով. քնարն ունի չորս լար և համապատասխան չորս անուն. չորս տարերք ունին չորս զիրք և չորս որակ: Բայց, իսկապէս, էական ու կարեւոր կապակցութիւն կայ այդ բոլորի մէջ փոխադարձաբար և երաժշտութեամբ բժշկութեան մէջ:

Տարերքների անուններով պատկերանում է նոցա դասակարգութիան աստիճանաւորութիւնները. առաջին դիրքը գրաւում է հողն իր ծանրութեամբ. երկրորդը՝ ջուրը, իր դիւրութեամբ. երրորդը՝ օդը, իր թեթեւութեամբ և չորրորդը՝ հուրը, իր հեռաւորութեամբ. այսպէս՝ երկիրը հիմունքն է, վրան՝ ջուրը, սորա վրան՝ օդը և օդի վերայ՝ հուրը։ Իսկ լարերը որքան հաստ են, նոյնքան ցած են ձայնում և որքան բարակ՝ նոյնքան նուրբ։ Քնարի առաջին լարն իր դիրքով համեմատ է երկրին, երկրորդը՝ ջրին, երրորդը՝ օդին և չորրորդը՝ հրին. իսկ ձայներանգով՝ տարերքների որակին, որ է՝ ցուրտ, գէշ, ջերմ և չոր. այսինքն՝ առաջին լարի ձայնեբանդն է ցուրտ, որ զգացման աստիճանի պակասութիւնն է ցոյց տալի, ուստի և ցած է լարուածքը. երկրորդի ձայնեբանդն է գէշ, որ զգացման աստիճանի թուլութիւնն է պատկերացնում, ուստի և թոյլ է լարուածքը. երրորդի ձայնեբանդն է ջերմ, որ զգացման չարժուելն ու եռանդ է տալի, ուստի և աւելի ամուր է լարուածքը. և չորրորդի ձայնեբանդն է չոր, որ զգացման աստիճանի սրութիւնն է արտայայտում, ուստի և պիրկ է լարուածքը։

«Ունին կենդանիքն չորս մաղձ, որ են չորս տարերք. սեաւ մաղձն՝ որ փայծաղն է, է՛ հողոյ. խարտեշն՝ որ է լեղին, է՛ հրոյ. կարմիրն՝ որ է արիւն ի լեարդն, է՛ օդոյ. և սպիտակին՝ որ է մաղձն ի բոլոր մարմինն և կամ չերիկամունքն, է՛ ջրոյ։»

«Հիւանդ, որոյ արիւնն առաւելեալ է, դիտել պարտ է, եթէ հակառակ արեանն պղտոնի է առ այն հիւանդին. զծաւերն արժան է, ասեն, հարկանել, զի յոյժ օգտակար է։ Եւ յառաւելեալ մաղձոյ, որ է պղտոնի, պարտ է զիշն հարկանել, որ է սուրն, զի արեան բնութենէ է և արիւնն հակառակ է մաղձոյ։ Եւ յորժամ խարտեշ մաղձն առաւելու, որ է տաք և չոր, զպաղն պարտ է հարկանել, որ է ցուրտ և գէշ։ Եւ այսպէս կշռի անբաւ լարիցս թիւ՝ բանաւոր կենդանեացս»։

Ինչ է նշանակում այս կամ այն տեսակ հիւանդութիւնը բուժելու համար պէտք է զարնել մէկ կամ միւս լարին, կամ՝ ինչ է նշանակում այստեղ շար բառը։ Քնարի մէկ լարին

չարուհնակ հարկանելով, որ նոյնն է, թէ անդադար մի եւնոյն ձայնը հնչեցնել, ոչ թէ հիւանդը կը բուժուի, այլ առաւել եւս կը տկարանայ։

Ձեռագրի այս հատուածը ըմբռնելու համար, պէտք է խմանալ, որ հին ժամանակներում, որպէս և արդ, արեւելեան ազգերէն հնի աւանդապահները՝ իւրաքանչիւր մէկ ձայնաստիճան նկատում էին իբր հիմն մի որոշ եղանակի։ Այս սկզբունքը ծագումն է առել այսպէս։ Հին երաժիշտները, որոնք յայտնի են նոյնպէս իմաստուն, իմաստասէր անուններով, իւրաքանչիւր լար իբր հիմնաձայն էին նկատում. այդ չորս նորանոր հիմնաձայնով կազմում էին այս չորս զանազան ձայնաչարը (տե՛ս վարի օրինակը), իսկ չորս աննման ձայնաշարով էլ՝ չորս ուրիշ եղանակ էին նուագում կամ երգում։

Հին քնարի չորս լարի աստիճաններն էին՝ ըստ Nicomachus'ի՝

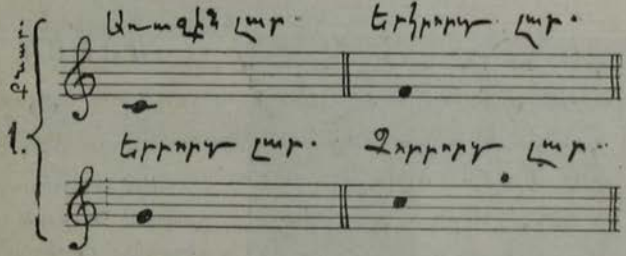

իսկ իւրաքանչիւրի յատուկ ձայնաչարն է՝

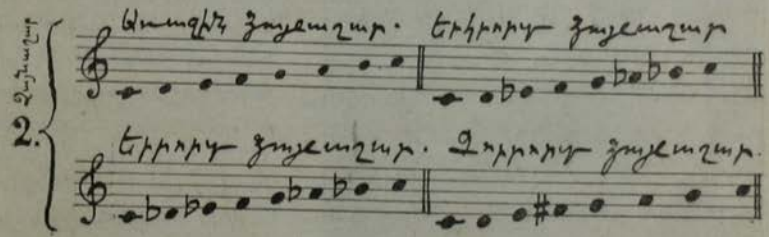

Թէ ո՛րպիսի չէնք ու օրէնք ունէին այս ձայնաչարների վերայ հիմնուած եղանակները, մեր յօդուածի սահմանն դուրս է այդ նկարագրելը։

«Նա՝ որ առաջնութեամբ հմուտ է արուեստիս կարողանայ երգելովն դիւրութիւն առնել հիւանդին։ Նա ցաւնայն, եթէ հասու է արուեստիս՝ առաւել չահի ի ձայնէին։ Այլ և հոգե-

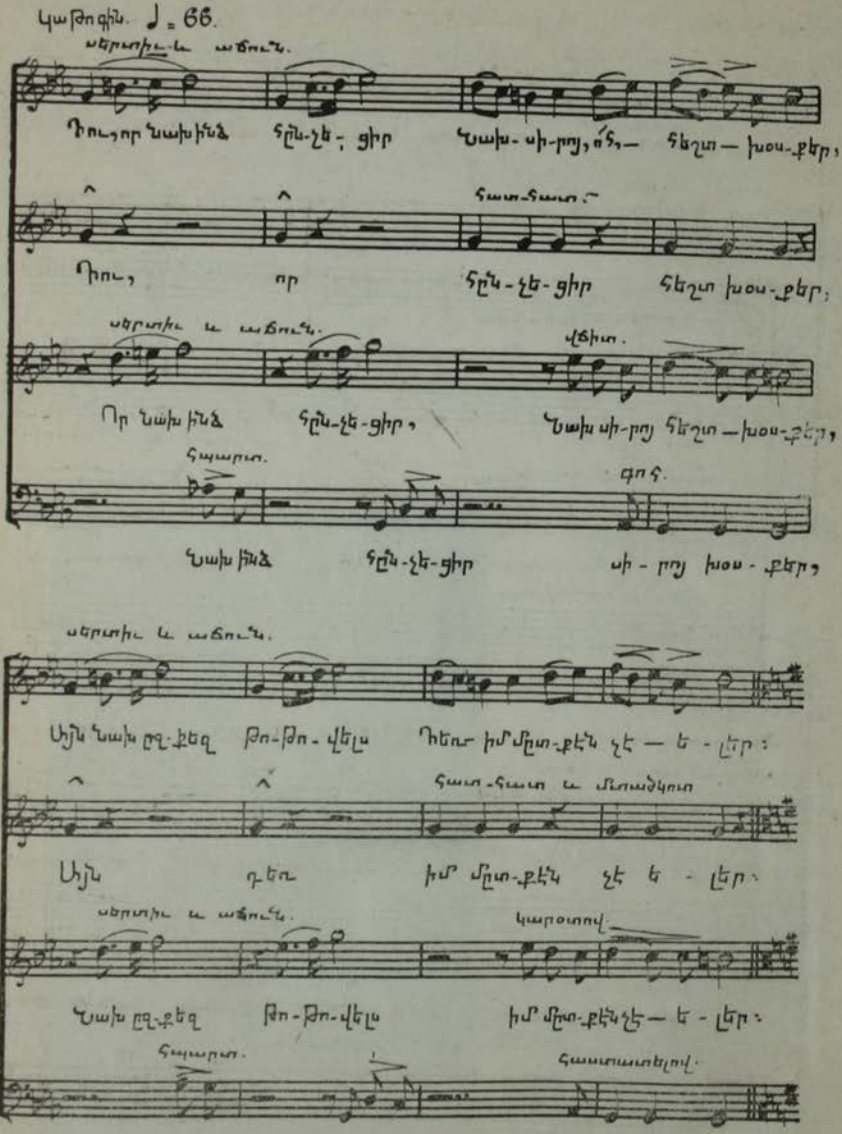
Կամերգին. ♩ = 66.
սերտիւ և աճուն.
Դուդոր նախինձ հընչէցիր Նախասիրոյ, ո՜հ, հեղհեղ խօսքեր,
հատհատ.
Դուդոր, որ հընչեցիր հեղհեղ խօսքեր;
սերտիւ և աճուն.
վճիտ.
Որ նախինձ հընչեցիր, Նախասիրոյ հեղհեղ խօսքեր,
հպարտ.
գոռ.
Նախինձ հընչեցիր սիրոյ խօսքեր,
սերտիւ և աճուն.
Այն նախըզձեզ թռթռվելս Դեռ իմ մըտքէն չէ եղեր:
հատհատ և մտածկոտ
Այն դեռ իմ մըտքէն չէ եղեր:
սերտիւ և աճուն.
կարօտով
Նախըզձեզ թռթռվելս իմ մըտքէն չէ եղեր:
հպարտ.
հաստատելով.
Ըզձեզ թռթռվելս դեռ չէ եղեր:

Սրտակոչ

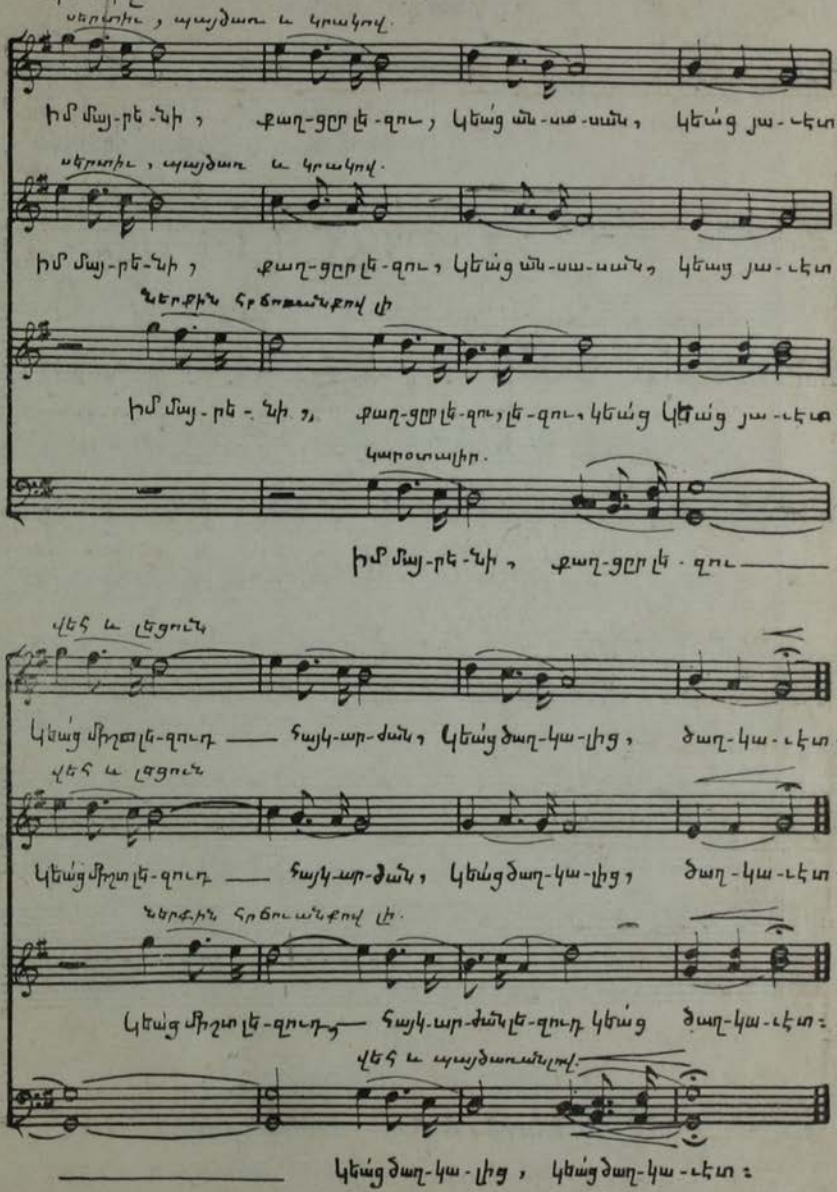
սերտիւ, պայծառ և կրակով
Իմ մայ-րե-նի, քաղ-ցրլե-զու, կեանց ան-սա-սան, կեանց յա-ւէտ.
սերտիւ, պայծառ և կրակով.
Իմ մայ-րե-նի, քաղ-ցրլե-զու, կեանց ան-սա-սան, կեանց յա-ւէտ.
Ներքին հրճուանքով լի
Իմ մայ-րե-նի, քաղ-ցրլե-զու, լե-զու, կեանց կեանց յա-ւէտ.
կարօտալիր.
Իմ մայ-րե-նի, քաղ-ցրլե-զու
վեհ և լեցուն
Կեանց միշտլե-զուդ — հայկ-ար-ժան, կեանց ծաղ-կա-լից, ծաղ-կա-ւէտ:
վեհ և լեցուն
Կեանց միշտլե-զուդ — հայկ-ար-ժան, կեանց ծաղ-կա-լից, ծաղ-կա-ւէտ:
Ներքին հրճուանքով լի.
Կեանց միշտլե-զուդ — հայկ-ար-ժանլե-զուդ կեանց ծաղ-կա-ւէտ:
վեհ և պայծառանալով.
— կեանց ծաղ-կա-լից, կեանց ծաղ-կա-ւէտ:

Երի, երի, երի ջան

(ԴԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳ)

Գիրի առաւ եւ դաշնակեց ԿՈՄԻՏԱՍ Վ.

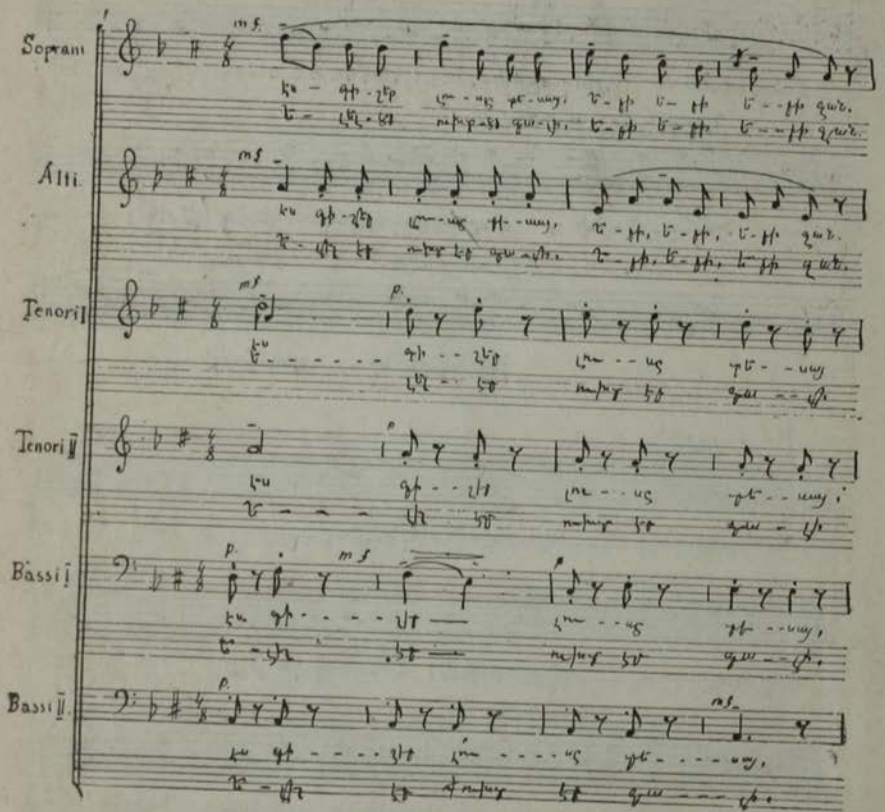

Այս երգին տուներէն մին

Ուրեւ եր ուսպի տակին,
Սուրբ Յակոբ ճամբի տակին.
Մի հնդկաս աղիեր ուխիւ,
Հրեղեն ձին թամբի տակին:

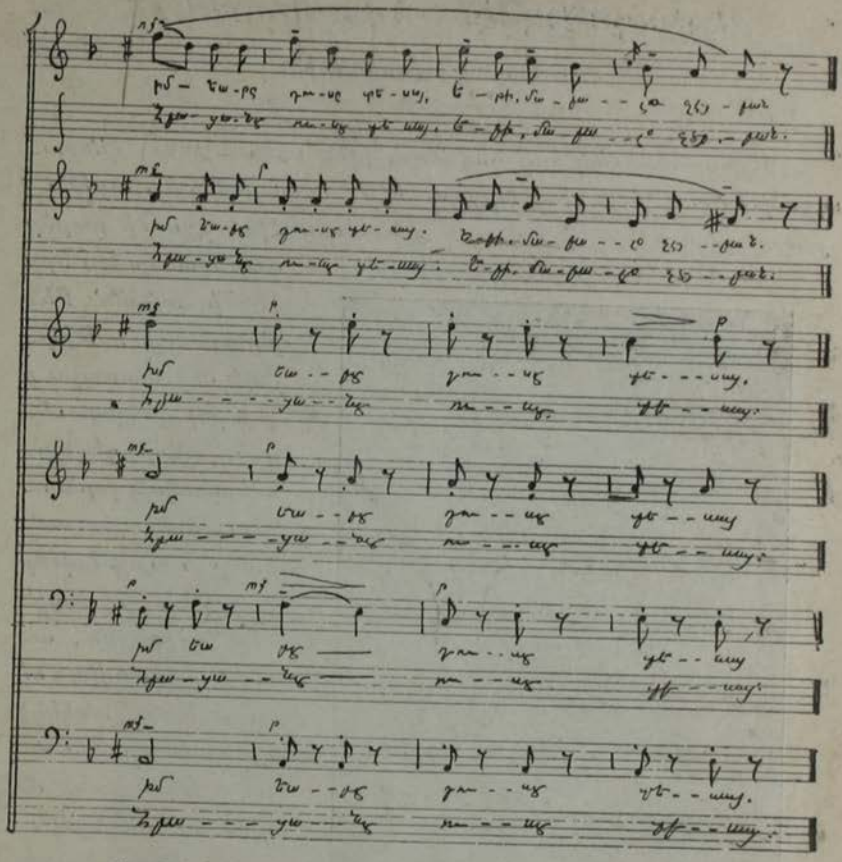

Սոյն երգը խաղուած է Կոմիտաս Վ. ի հրատարակած Հայ Գեղջուկ Երգեր ի ժողովածոյէ «Հայ Քնար» երգարանին, որ դուս տպուած է Բարիզ 1907 ին Roder ի տպարանին, E. Demets ի հրատարակութիւնէ: Ծ. Թէմ.

Այվազովսքիի ծովանկարները

(ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆ)

Աչխարհահռչակ հայ ծովանկարիչին (1817-1900) կենսագրութիւնը 1912ի Տարեցոյցիս մէջ հրատարակելուս առթիւ, յառաջ բերած էի Ֆրանսայի քննադատ Հիւկ Լըռուի բարձր դնահատականը։ Երբ 1887ի աշնան՝ Բեսարապիոյ և Թիֆլիզի մէջ ցուցաչուք կերպով կատարուեցաւ անոր գեղարուեստական գործունէութեան յիսնամեակը, ռուս թերթեր ընդարձակ սիւնակներ նուիրեցին, անոր տաղանդին ու գործերուն անկեղծ դրուատիքը հիւանդոյ։ Ահա քանի մը դրուագ առնենք։

...Պէտք է ըսել որ անոր վրձինին ամէն մէկ արտադրութիւնը՝ գեղարուեստի նոր յաղթանակ մըն է եղած։

Այվազովսքիի նիստատեղութիւնը

... Այվազովսքիի Յիսնամեակը ուրա քաղաքակրթութեան ծնունդավայրն է։ Ասիկա այն ամէնէն համոզիչ վկայութիւնն մին է՝ որպեսզի նկատելու համար այն ճամբան ուրկէ քալեց Ռուսիան, Պետրոսեան բարեփոխութիւններէն սկսելով, իր յարաբերութիւնները Եւրոպայի հետ վերանորոգելէ ետք։ Քաղաքակիրթ մարդկութեան հետ ունեցած կապերը յարուցին

ազգային ուժերը, ուսան և պատարերեցին մեր համալսարանու-
թիան հետ միացած «օգտագործներ» ընդհանուրութիւնները։
Մենք յանձին Ակիագովսկի կը տեսնենք ռուսական ամենա-
մեծ արուեստագէտը, թէև անիկա հայ ցեղին է։ Մենք կը

Աշխատասիրական ծանօթագրով Յովհ. Այվազովսկի (1874)

տեսնենք անոր մէջ մեր ազգային գեղարուեստի հզարատու-
թիւնն ու փառքը, թէև յարդելի Ռուբինեանը յայտնի տեղ
մըն է գրաւած ամերոյ աշխարհի նկարչութեան մէջ։

... Անոր իւրաքանչիւր նկարը երգ է։ Անիկա հատարակ

Կիսանք և ձմեռբոյի չուներ։ Անոր մօտ՝ կա՛մ Բնութիւնը կը կատպի, արհաւիրքներ կը դործէ, Ծովը կը թնդայ ու կը հեկեկէ, և կամ ամէն ինչ դուարթ՝ կը տրմուռի ու կը լողայ լոյսի և ջերմութեան մէջ։

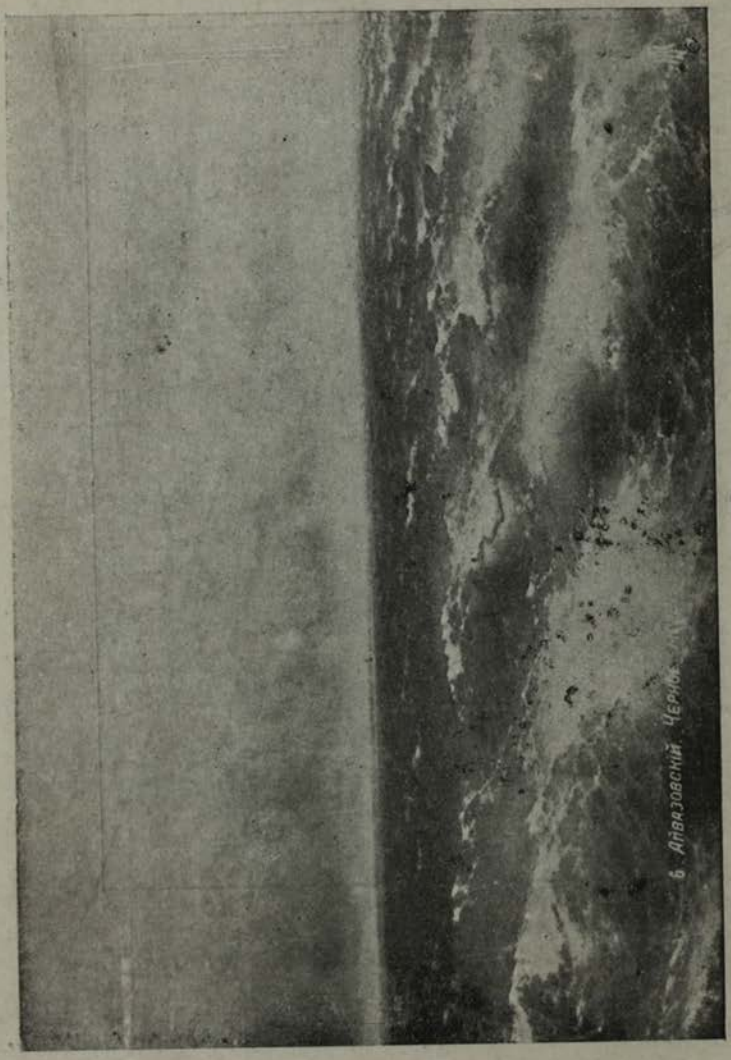

Յովհաննէս Այվազովսկի

Ցաչ դիտող է։ Ծովային անդունդի ափին՝ անկա կը ձդէ անմերձենալի ժայռեր, կը հաւաքէ ամպեր, կը բարձրացուցնէ

լեռնակուտակ ալիքներ։ Որ և է տեղ մը՝ կը ձգէ հաւասակ մը որ ահա՛ սկիսի խորտակուիլ—կ՚ըսես—խարակներուն բախելով։

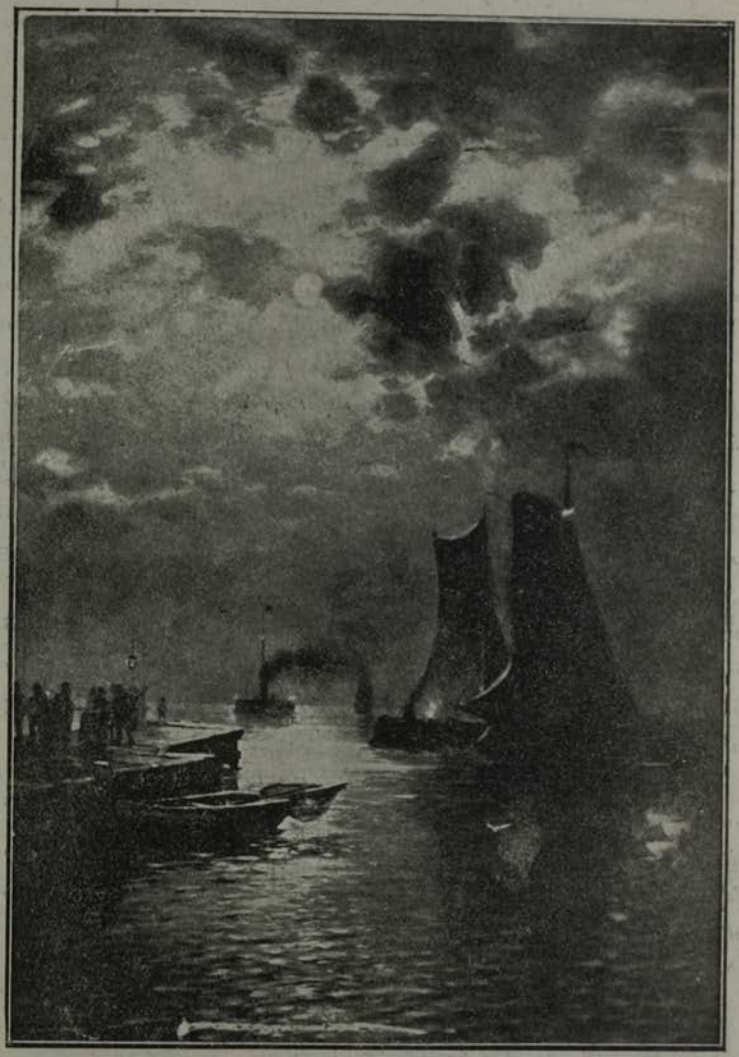

Յովհաննէս Այվազովսկիի

Անիկա մէջի մարդիկը չխղճար ու չհետաքրքրուիր ...նոնց վիճակով. սոսկալի պատմական մանրամասնութիւններ կը

կազմեն։ Աստուածուհիան մը պէս՝ անիկա խաղաղ սիրտով կը դիտէ տարբը, և մարդերն անոր համար մանրամասնութիւն մըն են, ինչպէս քարերը, թռչուններն ու աւազը։ Անիկա կը նկարէ լոյսի խաղը կոհակներուն մէջ, կ՚ըմբռնէ արեւուն ու լուսնկային՝ ամպերուն մէջէն թափանցող ճաճանչները. ալ ի՞նչ գործ ունի անիկա անթափանցութիւնը հետ այն անձանց որոնք կը չարժին ու կը դողան ջուրին ու ցամաքին երեսը, հեծեծագին։

... Հանճարը կազմուած է չատ մը փոքրիկ անկատելի գիծերէ որոնք կ՚ստեղծուին, բայց չեն ուսումնասիրուիր։ Ահա թէ ինչո՛ւ Այվազովսքին չունի աշակերտներ, ուղղակի հետեւողներ։ Անոր քնարերգականութիւնը միայն իրեն յատուկ է և այդ քնարերգականութեան հետեւիլ կամ նմանիլ կարելի չէ։

... Մեր աչքին առաջքն է ալեւոր մարդ մը որ առոյգ ու եռանդուն է դեռ. անիկա կենդանի և չջնջուելի հրաշք մըն է։ Հիմա՛յ ալ կրնայ նո՛յն համարձակութեամբ վրձինը ձեռք առնել, ինչպէս ասկէ կէս դար առաջ։ Այդ տաղանդը չմուլցաւ, չգունատեցաւ։ Ձեռքն ամուր է և երեւակայութիւնը կենդանի։ Ուժը տասնեակ տարիներ անցեր են անոր գլխէն, առանց խանգարելու անոր կեանքին մշտական ծօնը։ Առաջուան պէս, անիկա շրջապատուած է նորէն լոյսի ծովով. հիմա՛յ ալ անոր նկարները կը չնչեն ու կը բաբախեն երիտասարդ, թարմ բուրումով։

... Այվազովսքին որ և է դպրոցէ վեր է։ Ձինքն ընդունեցին ամէն դպրոցներ և բովանդակ աշխարհը։ Արժանիքն է որ կը ծօնախմբուի այսօր, և անկեղծօրէն, վասն զի անիկա ո՛չ ոքի արգելք է եղած։ Նախանձը չէ ճանչցած բնաւ, որովհետեւ ամէն մրցումէ բարձր է անիկա։

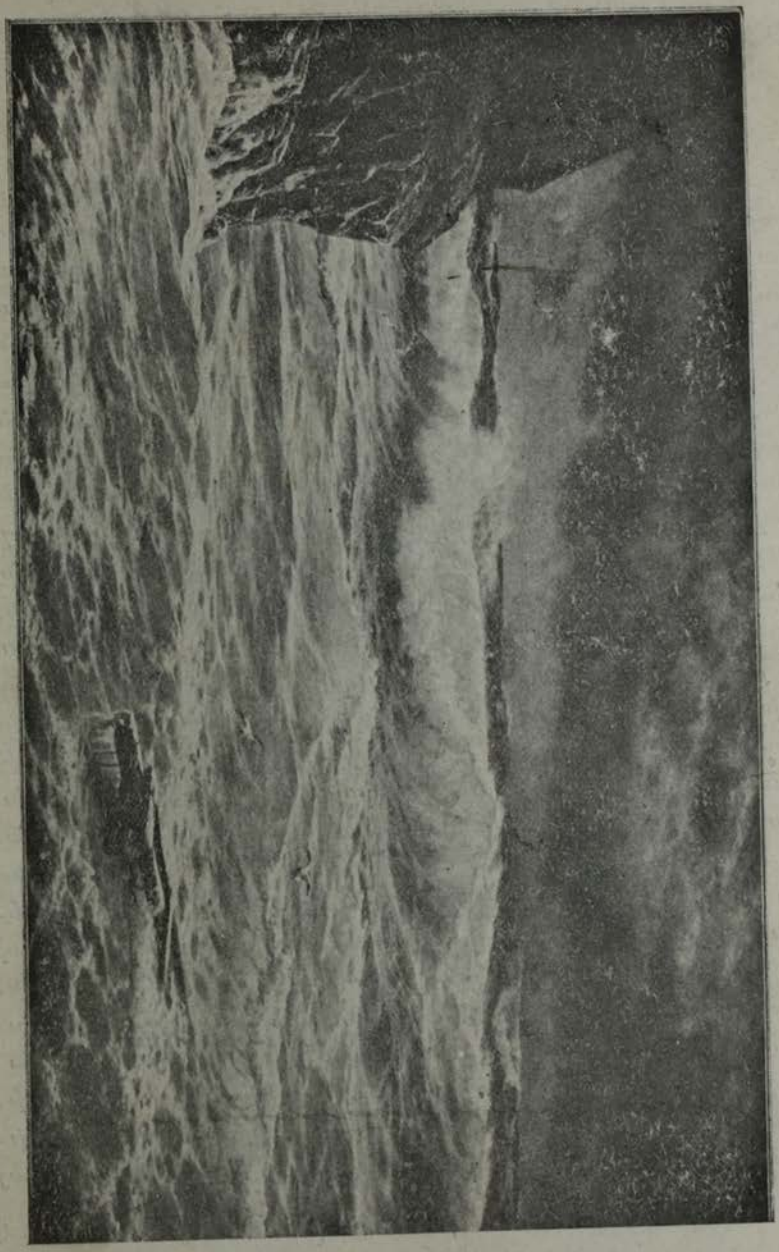

Ծովանկար Մախոխեանի

ՌՈՒՄԱՀԱՑ ԵՐԳԶՈՒՀԻ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏՈՒՀԻ

Or. Մարգարիտ Բաբայեան

Դուստրն է նորոգ հանգուցեալ բժշկապետ Աւետիք Բաբայեանի։ Մանկութենէն ցոյց տուած ըլլալով երաժշտութեան խոր հակում, իր ծնողքը նախանձախնդիր կ'ըլլան զարգացունելու անոր ընդունակութիւնները։ Ապա էս, աւարտելով Թիֆլիզի Կայս. երաժշտանոցն՝ իբր դաշնակահարուհի, կ'անցնի Եւրոպա՝ միանալու իր նկարչուհի քրոջը (*) և Տրէզդէն քաղաքը կը չարունակէ կատարելագործուիլ դաշնակի մէջ, իրեն վարպետ ունենալով Բրօֆ. Շոլցը. հոն է որ կ'ակսի երգի առաջին դասերն առնել։ Տարիէ մը Թիֆլիզ դառնալով, երգեցողութեան սէրն ա՛յնքան զօրաւոր կ'զգայ իր մէջ, որ յաղթելով շատ մը դժուարութեանց՝ կու գայ Բարիզ, իր ձայնը մշակելու հռչակաւոր Բրօֆէսօրներու քով, որոնցմէ կ'ուզենք Տիկին Վիարտօ-Կառսիա և Տէզիռէ Առիօ ալ Բառիլլա։ Քիչ առենէն կը հրաւիրուի իբր երգեցողութեան դասատու Թիֆլիզի Կայս. Երաժշտանոցը։ Օր. Մարգարիտ չկրնար երկար մնալ այդ պաշտօնին մէջ. յառաջդիմելու անկը մտրակելով իր հանդէպ՝ կը մղէ զինք վերադառնալու՝ ի Բարիզ, ուր այս անգամ իրեն վարպետ կ'ունենայ Օպէրա-Փօմիքի մեծանուն արուեստագէտ Ժան Բէռիէ։ Իր ձայնը պէտք եղած կերպով մարզած ըլլալով այլ եւս, կը մասնակցի զանազան նուագահանդէսներու՝ իր մատնաւոր երգացուցակով։ Կոմիտաս Վարդապետի միջոցաւ քաջ ուսումնասիրած ոգին Հայկ. երգերուն, տպաւորած օրիորդը յաջողած է անոնցմով հետաքրքրել Ֆրանս. երաժշտական շրջանակներն ու սրահները։ Բարիզ, 1907 ին, ընկերակցութեամբ իր դաշնակահարուհի քրոջ՝ Տիկին Լալուայի, տուած է իր Ա. նուագահանդէսը որ նուիրուած է ժողովրդական երգերու և պարերու — վերջիններն դաշնամուրի վրայ

(*) Հիմայ Տիկին Աւժենուհի Գառպօնէլ որ Բարիզ հաստատուած է եւ իբր նկարիչ՝ յայտնի անուն մը ունի, անդամակցելով «Ֆրանսացի Անթիսքներու ընկերութեան»։

—որոնց մէջ Հայկականը, Ռուսականը, Յունականն ու Ֆրանսականն իրենց բաժինն ունեցած են։— Օր. Մ. Բաբայեան ժամանակցած է Բարիզի մէջ տեղի ունեցած բազմաթիւ նուա-

Բաբայեան գեղարուեստագէտ ընտանիքը
20 Մայիս 1913 ին լուսանկարուած Ի Բարիզ

1. Տէր. Աւետիք Բաբայեան։ 2. Օր. Մարգարիտ Բաբայեան։ 3. Տիկին Արմենուհի Դառոյենի, ծնեալ Բաբայեան, (նկարչուհի) որուն նկարները Բարիզի Սալոնին ընդունուած են։ 4. Տիկին Շուշանիկ Լալուա, ծնեալ Բաբայեան, (դաշնակահարուհի)։ 5. Լուի Լալուա (sculpteur « Թկարող տէր գ'Առի »)։ 6. Դառոյենի։

դահանդէսներու, Բլէյելի, Ակոմփլիսմէնի, Սօսիէթէ Նասիօնալի և Էքօլ տ'Առի սրահները. պատիւն ունեցած է միակ ունկընդրութեամբ տեղծելու միջին դարու երգերը, Ժ.Զ. և Ժէ. դարերու Ֆրնս. և գերմ. մագաղաթներէ առնուած զանազան

երգեր, առեղիներ (cantate), իտալացի մոդուած երաժիշտ Ռօսիի, նաև նորագոյն երաժիշտներու բոլոր երգերը։ Բաց ի այդ նուագահանդէսներէն, հրաւիրուած է միշտ Հայկ. երեկոյթներու և ֆրնա. ընտրեալ համախմբութեանց, իր ձայնին ու տաղանդին հմայքը պարգեւելով հանդիսներու և օտարներու առջեւ։ Մէկ քանի հեղ գացած է Լօնտօն, թէ՛ իր նուագահանդէսը տալով և թէ՛ մասնակցելով Պէխշտայնի, Սթայնուէյի և Գուին'ս Հօլի նուագահանդէսներուն։ Հրաւիրուած է նաեւ ժրնէվ և երգած է Ս. Պետրոսի Մայր եկեղեցին և Վիքթօրիա Հօլի նուագահանդէսներուն, եւն. եւն.։— Վերջերս յաջողապէս մասնակցած է երաժշտ. միջազգ. Համաժողովի նուագահանդէսներուն, մասնաւորաբար Սէն Շաթէլի բոխիխիֆիներու եկեղ. նուագահանդէսին, կատարելով ԺԱ. և ԺԹ. դարերու Դրուպատուբներու երգերը։— Օր. Մ. Բարայեան ունի Բարիզի մէջ իր երգանոցը (cours de chant) զոր կը հսկանաւորէն Բարիզի ամենամեծ երաժիշտները.— Վէնսան Տ'Ինտի, Կասալիզ Ժօռէ և Թլօտ Տրպիւսի։ Երգանոցին նախագահն է Ժան Բէռնէ։

ՆԱՒԸ ՕՐ. ՎԱՀՕՆԵԱՆ. — Լէտա
որ, ըստ Դիցաբանութեան, կիներ էր Սպարտացոց թագաւոր Տինդարոսի, եւ մայրն՝ Պաստրի, Փոլիկեւսի եւ Հելենիի։

Փաւստոս Թէրլեմեզեան

1912ի մեր Տարեցոյցով պատկերացուցած էինք այս տաղանդաւոր նկարիչին կեանքն ու գործունէութիւնը։ Իր գործերէն գեղեցիկ նմոյշ մը կը գտնենք յաջորդ էջը, կենդանագիրն Or. Աուետեան Մելիքեանի։ Այս պատկերին գլխաւոր նկատի է անոր զուարթ ու քիչ մը չարաճճի արտայայտութիւնը. յետոյ փնտռուած է կարմիր գոյներու համերաշխը (symphonie). այսպէս, յատակը՝ բաւ կարմիր, գլխուն քօղը՝ պօռտո կարմիր, նաեւ դէմքին մոյնքերուն և հագուստին մէջ եղած բազմազան կարմիրները՝ որոնք իրարու լաւ ներդաշնակուած՝ նկարին վրայ իր լրութիւնը հասցուցած են բաղձացուած համերաշխը։ Անցեալ գարնան, Ռուս Տումայի անդամ Պրն. Բարաջանեան Պօլիս գալուն՝ գնած է այս նկարը, մեր սիրելի Բէյթրապուզի տարած և ցուցադրած։ — Դարձեալ իր վարպետի վրձինով պատրաստուած Հայ Իւանաւան որ Միւնիխի ցուցահանդէսին՝ ամէնէն գնահատուած և ոսկի մետալի արժանացած նկարներէն մին էր, Ռուսահայէն խնդրուած է Բարաջանեանէ՝ գնուելու համար։ — Անցեալ ամառ Թէրլէմէզ մեկնեցաւ Պօլսէն Հայաստան (Մասեաց սարերուն, Վանայ ծովու ափեր կ'երթայ), տեղւոյն վրայ իր ուսումնասիրութիւնները կատարելու, պատրաստելիք նոր գործերուն համար։ — Յառաջ բերինք հիմայ Հայոց Հայրիկին՝ Վազարշապատէն իր հայրենակցին ուղղեալ յոյժ չահեկան մէկ նամակը որուն մէջ մեծանուն Եկեղեցականը նկարչութեան մասին ալ կը խօսի սխրալի դողդոջուն տողերով։

Նկարիչ ուսանող Պ. Փաւստոս

Դուք չէիք գրած, բայց Պօլսոյ լրագիրներէն իմացայ որ դուք Ա. մրցանակին տուացած էք։ Դուք այս աւետիս չէք տուեր մեզ երկու պատճառ ունի այդ. կամ այն է որ հպարտացեալ չէք վասն յառաջդիմութեան, և կամ այն է որ խորամանկութեամբ ծածկած էք, որպէս զի աւելի տարիներ դեգերիք ի Փարիզ։ Ձեր վերջի նամակով խնդրած էք որ դեռ երկու տարի նստ մնաք, այսինքն մինչեւ Հայրիկ մեռնի։ Դուք չգիտե՞ս որ ես ծերացել եմ, և իմ ամենամեծ մեղադրութիւնս այն է որ Մայր Աթոռի տաճար նկարներով զարդարեմ։ Ձեմ գիտեր, դուք Սուրբ Գրոց պատկերներով պարապո՞ւմ էք, որ ինձ համար և Հայոց

տաճարներու համար ա՛յն է միայն պիտոյ և ոչ այլ և այլ ճիւղեր։ Գրած էք Ձէ ծաղկէնկարուՁեան եւս հետեւում էք. այդ շատ աւելորդ է. Հայոց դաշտեր կենդանի ծաղիկներ ունին. դուք միայն և միա՛յն պէտք է հետեւիք Ս. Գրոց պատկերներուն։ — Բնիկ Տրապիզոնցի ՁէՁվաճեան պատկերահան որ քանի մը տարիներում Հռոմմ տորված է, այժմ ի Տփխիս կը գտնուի, և որ բաւական հռչակ հանած է Ռուսաստանում. նա ինձ խօսք տուած է որ Մայիսի վերջ պիտի

ՓԱՆՈՍ ԹԷՐԼԷՄԷԶԱՆ
Կենդանագիր Օր. Առմենուհի Մելիքեանի

գայ Ս. Էջմիածին։ Ուստի այժմէն ձեզ իմաց կու տամ, վաթանցին անպատճառ պիտի վերադառնաք, որպէս զի ի միասին աշխատիք։ Դուք գրած էք՝ Ռուսաստան չեմ կարող դառնալ ևայլն (*)։ Այդ շատ անհիմն պատճառանք է. պէտք է գիտնաք որ ես նախատեսել եմ այդ պարագան և դորա համար մտածել եմ

(*) Պատճառները մանրամասնօրէն պարզուած են 1912 ի «Ամէնուն Տարեցոյցը» ի 244 եւ 245 էջերով։ Ծ. ԹԷՈ.

զձեզ պաշտպանել այնպիսի ապահով միջավայրում, որ դուք ըստ ամենայնի անկասկած լինիք. դուք միայն 3 ամիս պիտի կենաք. այնուհետեւ զձեզ դարձեալ Եւրոպա պիտի դրկեմ, բայց անգամ մը պիտի գնաք 'ի Հռոմ ուր աւելի գեղացանց են Ս. Գրոց պատկերներ և աւելի՝ Ռաֆայէլի իսկական օրինակներ Վատիկանի պալատում, զորս տեսել եմ աչքով։ Ուստի այլ եւս մի՛ աշխատիր առարկութիւններ բերել յառաջ, զորս չեմ կարող ընդունիլ։ Յաւալի է, մի քանի ուսանողներ Եւրոպա դրկուեցան, ստահակ և ապերախտ գտնուելով. այնպէս վարուեցան՝ ինչպէս իրենց կամքն էր. և ես ստրջացայ այլ եւս չբարերարել այնպիսիներուն։ Ես կատարեալ վստահութիւն ունիմ ձեր վրայ. ազնուապար վարուել էք մինչեւ այժմ, և պէտք է մինչեւ վերջ այնպէս վարուիք։ Ծերացած Հայրիկ՝ որոյ օրեր համրուած են, նա ցանկանում է ձեր պտուղ տեսնել։ Ուստի պարտաւոր էք լսել Հայրիկին և Մայիսի վերջին վերադառնաք առ մեզ. պէտք է նախապէս յայտնէք մեզ, որպէս զի ձեր ճամբու ծախքը դրկուի։ Եւ արդէն, լսել էք, Ա.Ժ.աշունչ պիտի տպագրուի. սորա համար պիտի ապսպրեմ ձեզ, Ս. Գրոց ընտրելագոյն պատկերներ բերէք (փոքրիկ չափով եղածները) այն պատկերահաններուն որոնք հռչակ ունին աշխարհիս վերայ։

Աղօթարար ձեզ

4 Mars 1901

ՀԱՅՐԻԿ

Հրաւէրն ընդունելով, Թէրլէմէզ անցած է Էջմիածին, երբ հոնկէ Ծէթվանեան մեկնած էր արդէն։ Երեք ամիս մնացած է անդ, աւարտելով տաճարի համար նկարը, Մարիամ Ա.Ածին և Աներաս Յոյսիւն (Միւրիլլոյէ ընդօրինակեալ)։ Նոյն ժամանակամիջոցին, պատրաստած է և ցուցադրած 'ի Թիֆլիզ տաճկահայ գաղթականներ որոնք իր լաւագոյն նկարներէն են։ — Կրկին Խրիմեան կաթողիկոսի թոյլտուութեամբ, Թէրլէմէզ անցած է Բարիզ՝ չարունակելու իր նկարչութիւնը։

Վարդիւհի Գարագաշեան

Երանուհի Գարագաշեանի պզտիկ քոյրն է. ծնած է 1856ին, Կ. Պոլիս, Մկիւտար։ Այս սիրուն աղջիկն առաջին անգամ բեմ կելլ 1869ին Մկիւտար Ազիզիէ թատրոնին բեմին վրայ։ Առաջին երեւումն ըրաւ «Իմ Հայրենիքս գիս կը կանչէ» հայրենասիրական երգով։ Իր սաստկապէս համակրելի, համարձակ, ազատ ձեւերուն, սուր ու պայծառ ձայնին համար ցընծագին ընդունելութիւնամբ ողջունուելաւ իր débutն ու երկար տաեն օրուան նիւթը եղաւ իր անունը։ Վ. Գարագաշեանի կեանքին լիակատար մէկ ուսումնասիրութիւնն ունենալ կարենալու համար, պէտք է իր բեմական գործունէութիւնը երկու գլխաւոր չրջաններու բաժնել. առաջինը՝ Վարդովեանի վարչութեան տակ իբրեւ տուտաղիէ դերասանուհի, առաջին սիրուհիի և soubretteի դերերով. երկրորդը՝ Պէնկլեանի գուսաններդական խումբին մէջ՝ sopranoի դերերով։

Տիկին Վարդիւհի Գարագաշեան

Վարդովեանի վարչութեան տակ իր տաւնած կարեւոր դերերէն Ռօզ Բրէնթանի (Փոր Բողնիա), Պանչի (Արեան գրօսնու) ու Շէֆիքաի (Խեղճ Տղայ) դերերը, որոնցմով իր նուբբ ու վարպետ արուեստագիտուհիի կարո-

դուքիւնը կատարելապէս ի յայտ եկած է։ Իր բնական գործունէութեան այս շրջանը սակայն իր համբաւին պլխաւոր աղբիւրը չենք կրնար համարիլ. իրրեւ dramatique դերասանուհի, կ'ընդունինք թէ մէկէ աւելի ձիրքերով օժտուած էր. կը հաւատանք իր արուեստագէտի խղճմտութիւններուն ու կարողութեանց, բայց և այնպէս իր անմահացումը պիտի կրնանք վերագրել մի միայն իր soubretteի և գուսաներգուի յաղթանակներուն։

Եզական յաջողակութեամբ կը ներկայանար կատակերգութեանց մէջ. առանց դոյզն վերապահութեան պիտի կրնանք ըսել թէ վ. Գարագաշեանի պէս կատարեալ, նշանաւոր soubrette մը նոյն իսկ եւրոպական բեմերու վրայ գտնել հազուագիւտ է։ Ցիշենք՝ Ժօրժէդի (Տիկինը կը ննջէ), Յլօրսթինի (Էսկար եւ Ադաթիկը), Կիւֆիւշանի (Զրնկերուհի), Գաթօլինաի (Ամուրի Փիլիսոփայ) դերերը։

Or. Շագիկ

Նշանաւոր եղած է այս շրջանին իր երգած ժէնէրգներով ու խըմբերգներով. ամէն անգամ որ Վերգինէ Երգէր Քիհն ղժգոհ աղջիկը՝ թատրոնը ահագին բազմութեամբ լեցուն կ'ըլլար. ա՛յնքան սիրուն կ'երգէր։ Խմբերգներու՝ մանաւանդ Պար Վենետիկեանի մէջ իր ներկայութիւնը հարկեցուցիչ հանգամանք մ'առած էր։ Հարկ է հոս յիշել իր մէկ ուրիշ կարողութիւնն ալ, արտասանելու ճարտարութիւնը որ իր ար-

ուհաներն գոյատևած և անցուդարձ կատմէ սիրած մեծ մշակ։ Նահապետն, Երկիմ ալ հեռի, Հիմի հէ յանեմ, և մանաւանդ Մեք։ Նպարանոցանցի մահուան առիթ Ա։ Ակավիճեանի գրած Դաւիթ անպերպուխիւնը հանդէպ կերպով արտասանած է։ Déclamationի ու gestեի բազմերանգ ու ճոխ միջոցով, առանց գոյն տասամանուի կրնանք գնահատել Ռէժանին, և կամ թարմատոյն գեղարուեստի անասկելէն պահպով իր արուեստին անհատականութիւնն ու ճշմարտութիւնը կրնանք հաստատել Թոքլէն Դէթեքտաթար թեմական այս

Տիկին Մատ Տոպիկեան

լինելէ վարպետութիւնն հետ։ սեռին այնքան մեծ կամ յաճախ կարեւորութիւնն չէ արուած մեր խաւերուն չարժուձին մէջ, եթէ ոչ, վ։ Պարպագաչեան՝ իրրեւ արուեստագէտ հոգի՝ պէտք պիտի չունենար ասոնցիր սեռերու մէջ քաղաքական ճգտանք, որով իր հանդէսն ալ՝ թերեւս այսօր չատ ուրիշ գոյատև հեմի մը վրայ հաստատուած՝ պիտի ապրէր մեր մէջ։ Փրանք քէ Ագամեան այս սեռին մէջ ուրքան մեծ անուն հանեց, Ցիրանուհի Թոքէի Դարբինեանու Դարձագրութիւնով։

Ցիրանուհի Դարպագ

Այսու հանդերձ Վ. Փարապաշեան իր բեմական գործունէութեան երկրորդ շրջանին, այսինքն գուսաներգական դերերու մէջ, կրցաւ մշակի արուեստ ու վճռական դիմերով հրեշտակ իր առաջին՝ իրրեւ երգչուհի՝ Սիրանոյշի, Շապիկի անուշնախրան փոխ արժանաւորապէս պատրաստել եւ յիշել։ Պէնկեանի Պալէն գուբս առած չորքխառնակներուն գլխաւոր առաջորդներէն մէկն ալ ինք եղաւ։ Ապրիանապոլսոյ մէջ մնացուածով (1878) արուած կինը եղաւ երկար տաեն։

Ձայնը արքան մատուռ, սաբ և յուզիչ էր, նոյնպէս ալ կիրքի ու ճաշակաւոր երգեցողութեան ունէր, անոնց ու անձնական ձայնական ամենաբարձր աստիճաններուն կրնար հասնիլ, ու մանաւանդ չատ գիւրին էր վերադառնալ մեղմերգ ու պաղ մեղեդիներուն, առանց դժգոհ թեզնուիեան կամ անկումի։ Իր եւանգուն ու հանճարեղ նկարագրէն չատ բան կը չոգէր գինք իր երգուածքին մէջ, որով ա՛լ աւելի փայլը կ՚ընծայէր գերին պահանջած ու հարկադրած ազատութիւնը։

Տիկին Ազատի Պիւնիւեանեան

Գուսաներգութեանդ մէջ առանձնած գերերէն յիշենք՝

Տիկին Թոսպարեան

Օրէսպի (Պէլէհիկ), Ժիւսպինի (Բաւէհա), Բլէրէթի (Մատամ Անկօ), Ժիլպէրտի (Ցրուփրու), Ժիրօֆլէ-Ժիրօֆլաի (կրկին զևբեր), Ցաթիմէի (Լեպէպիճի), Կիւլի (Քհouk fհiեհա) զևբերը։

Գաւիգին Հ. Ոչտունի

Վ. Գարագաշեան երկար ատենէ ի վեր բեմէն քաշուած ու ամուսնացած կ'ապրի Զմիւռնիա. ապրելու բոլոր դիւրութիւններն ու հանգիստն ունի. եթէ իրեն համար գժնդակ դըժբախտութիւն մը կայ, այն ալ քրոջմէն՝ երանուհիէն (Կովկաս) հեռու գտնուիլն է։ Բեմին վրայ, ի մանկութենէ և ամէն տեղ անբաժան ապրող այս երկու հոգիներուն համար անչուչա կը հաւատանք թէ բեմէն հեռացած ըլլալու անդարմանելի ցաւին չափ մեծ վիշտ մըն է նաեւ այդ պարագան։ Վէրպինէ երբեք չէ մոռցած անցեալի բեմական կեանքին բոլոր յուզումներն ու վայելքները. և մինչեւ վերջերս, իր նախասիրած soloները կ'երգէր իր տան մէջ, թէեւ նուազ խանդավառութեամբ և ուժգնութեամբ։

ՇԱՐԱՍԱՆ

Ս. ԹԻԹԻՆՃԵԱՆ

«Թրաքհայ բեմն ու իր գործիչները» անհիպ երկասիրութենէն՝ որ Իզմիրեանց մրցանակի արժանացած է։

Դաւիթ Թրեանց

Դերասանը կը խօսի (*)

Երկար և անուշիկ նամակդ առի. ապրիս, ծագկի՛ս: Եթէ Երկինք ալ մեր Հայ ժողովուրդին պէս արուեստագէտներն ու վարժապետները հալածող չէ, այս մոլեգնած անչուչա բարիք մը կը ծնի քեզի: Ձեմ դիտեր ինչպէս բացատրել զգացածս սա միայնութեանս մէջ. արցունքի 3 կաթիլներ հոսեցան աչքէս որ ցամքած էր: Զգացած ուրախութիւնս բացատրելու համար հարկ է յայտարարութիւններ գրել, բայց ո՛ւր այն կարողութիւնը: Շատ լեցուն է սիրտս: Հիմայ աղէկ եմ. յոգով մը սկսայ ապրիլ, ցաւակցողներ տեսնելով չուրջս: Երէկուընէ ի վեր ուրիշ կերպ եղայ. բայց ինչ կայ ներսս, չգիտեմ. միշտ միեւնոյն վիճակին ունի ատամոքսիս անհանգստութիւնը. «ժամանակի կարօտ է, մի՛ վախնար» կ՛ըսեն. արդեօք բժշկութի՛ւն կը փորձեն վրաս: — Իրօք, յաւ նկարագրած ես մեզի պէտներուն վերջաւորութիւնը. յաւիտենական ճակատագիր մըն է «Գնա՛ մեռիր, եկո՛ւր սիրեմ»ը: Ինչ եղաւ Ադամեան.

Թումիաս Թատուիանեան

(*) Համիտեան Ռէժիմին՝ Պուլկարիա փախչող եւ Իսլիմիա հաղարը դասատուութեամբ պարապող Աւետեան Համամբեանի ուղղեալ նամակ, զոր տարաբախտ դերասանապետը գրած է Այsou գիւղամաղարի նիւանգանոցէն՝ սրամտորմոր խոսսովանութիւններով: Ծ. ԹէՈ.

Թուրատան օգնել՝ հիւանդանոց դրաւ. նա քիչ մը չատ բարձի տակ ունէր, իսկ ես ոչ. նա ունէր այցելու, իսկ ես, թշուառս՝ ոչ ոք։ Դարձեալ խեղճը ազատելու չափ չաշխատեցան, ու գնաց սեւ հողին խառնուելու այն միակ ապրանդը։ Եւրոպացի երաժշտագիտներէ անգամ գովասանուող Տիգրան Չուհաճեան, ազգին միա՛կ երաժշտագիտը — գրեթէ վէպ մը, Մէյէրպէր մը, Շոթրաուս մը — Իզմիրի մէջ առանց դեղի մեռաւ. բայց իր յետզարկաւորութիւնը, նայէ՛, փառաւոր է եղեր, անոր խօսք չկայ. այդ անզուգական ապրանդն ալ գնաց յաւիտենականութեան մէջ. վերջապէս լսածիդ պէս՝ չատ յոգնող և քիչ վարձատուող, մեռնելէ ետքը դժուող։ — Պարոնեանը միտքս եկաւ. ի՞նչ եղաւ խեղճը։ Մեռնելէն 15 օր առաջ էր, կարուրջին վրայ պատահեցայ՝ հին հագուստներով։ «Ի՞նչ կ'ընես» ըսի.— Մեռնելու համար կ'ապրիմ, ըսաւ. Տասը մատդ մոմ ընես՝ պարապ է, չարժեր այս այս ազգը. Թատրոնն ալ օր մը իր վիճակին պիտի ձգէ այս ազգը, գրուցեց

Տիգրան Թօսպաթեան

Միխայէլ Չափրասճեան

և հրաժեշտ տալով Օրիոնքէօյի չոգենաւը մտաւ։ Մեռնելէն վերջ 100 ոսկիի չափ առակ ժողվեցին, գոնէ վայելէր կինը։ Իր այրին անուամբ նպաստ տալ ուզեցին. ինձ առաջարկեցին Աստուածաբոյժը, սակայն չհաւնին ըսելով՝ ես խորհեցայ այդ բանը, փափաքելով չունէն 20-25 %ը տալ՝ եթէ օգնեն պաշտպանք։ Իմայուելի թէ չէ, անոնք իրենց իւրացընել ուզեցին կէսը, փորձերուս ծախքն ալ իմ վրաս...։ Մենք փորնե՛ր. երբ նպաստի մը խնդիր կ'ըլլայ, կամ գլխոցի, աղքատաց, — իրենց ոսկոր կլլալու տեղ — կ'սկսին չոգոփորդել ու վատաբանել գերասաններէն՝ թերթերուս մէջ սիրնական լեզուներ լեցընելով։ Խարդա՛խ զգայմունք։ — Ծուզուեցայ նորէն՝ անցեալը վերյիշելով։ Պէտք է գլուխ ծռել բախտին բերման և նեղութեամբ ապրիլ. ա՛յս է գերասանին բաժինը։

Պետրոս Ադամեան

ՓԱՅԼ ՖԱՍՈՒԼԵԱՃԵԱՆ

ԲՆԱՆԿԱՐ. — Արմատենիաց անտառ՝ Նեղոսի ափունքին։

Երուանդ Էֆէնտի Ոսկան

Շուրջ տասը տարիներէ ՚ի վեր մեծագոյն վարիաքս էր տեսնել յայտնի այս արուեստագէտը որ երկար տաեն իբր տնօրէն պաշտօնավարած կ. Պոլսոյ Գեղարուեստից վարժա-

Արձանագործ Երուանդ Ոսկան

րանին մէջ՝ ա՛յնքան չատ ախակերտ էր հասցուցած, ծանօթանալ իրեն հետ և քաղել իր կեանքին ու գործունէութեան գլխաւոր գիծերը, քանի որ մեր պարբերականներն ու լրագիրները դեռ եւս ոչի՛նչ խօսած էին օտար գնահատուհիներու արժանացած այս հայ տաղանդին մասին։ Անգամ մը միայն, 1908ին, Արամ Անտոնեանի հրատարակած «Լոյս» չարաթաթերթին մէջ պատկեր մը տեսայ, որուն մէջ յատակին վրայ, անկիւն մը, կը նշմարուէր ծալուած գոյգ մը ձեռք, պատկե-

բին տակ սա խօսքը. Ոսկան եփեանի հիւսածոյ ձեռքերը: Տակաւին տարիներ պիտի հոլովին եղեր՝ անոր հետ տեսակցելու առիթը ներկայանալու համար ինձ: Վերջապէս անցեալ գարնան էր որ արուեստագէտ բարեկամս Տ. Ժօզէֆ — անոր երբեմնի դպրոցակիցը — գիշեր մը Բերայի իրենց տունը կ'առաջնորդէր զիս. հոն գտայ զինք, ընկոզմանած բազմոցի մը անկիւն, պատուհանը առէպ բանալով՝ չնչարգելութեան անողոք նոպայի վայրկեաններուն: Իր համբաւին մէջ տիրական այս անձը սակայն կարի՛ համեստ էր, և ժլատ՝ իր մասին խօսք բացուելու պարագային. նոյն իսկ թոյլ չտուաւ որ համբուրէի իր հիւսածոյ ձեռքերը որոնք անչուշտ նիհիլին կենդանութիւն էին տուած և գլուխ-գործոցներ յօրինած՝ հոգով ու քարով: Այցելութենէս վերջ, հազիւ ամիս ու կէս անցած էր, երբ օր մը, 10 Յուլիս 1914ին, հայաթերթ կը գուժէին անակնկալ իր մահը՝ որ ճշմարիտ կորուստ մըն էր հայ գեղարուեստական աշխարհին համար: — Ծնած էր Սամաթիա 1855ին: Երեսունդ մինչեւ 11 տարուս, Յակոբ Ոսկան՝ ուսումնական իր հօրմէն, ապա Պէշիքթաշի և Բերայի (Հայ Աւետարանչի) դպրոցներուն մէջ դաստիարակուելէ վերջ, 1866ին կ'անցնի Վենետիկ, աշակերտելու Ռափայէլեան վարժարանի. հոն հայերէնի և ֆրանսերէնի ուսուցիչ ունենալ է Նորայր Բիւզանդացին: Դժգոհութեան համար իր ընդունակութիւնը չնչտուելով՝ իր ուսուցիչը Լուիճի Բուէրէնա մեծ ժրաջան տուած է իր առանցին, մինչեւ չորքանասարտ ելլելը 1872ին. յետոյ կը դրկուի Հռոմի Կայս. Գեղարուեստից վարժարանը, ուր կը մնայ մինչեւ 1877 Նոյ.: Աչխոյժ պատանին մարմնամարզի սէր ալ ունէր. և երբ Իտալ. կառավարութիւնն իր Շրջ մրցումը կը սարքէր Հռոմի մէջ, ինք և ընկերը Յոսէփ Աղնաւուր մասնակցելով «մէտալ»ներու կ'արժանանան: Գեղար. վարժարանի մէջ իր վարպետներն եղած են Էնրիքօ Պէքեթթի և Ճիովաննի Մաղինի նչ. արձանագործները. հպարտ կ'զգար ինքզինք՝ առոնց աչակերտած ըլլալուն: Ե. Ոսկան յարատեւ հետեւող մը եղած էր հոն՝ դասերուն անմահն Կիկիի որուն տեղը չատ մեծ է ժամանակակից արուեստի պատմութեան մէջ: — Ձարտարապետութեան ուսանող մը պարտի առ նուազն երկու տարի հետեւիլ նկարչութեան

և կաւապատկերի (modelage)· որով ինք քանի ճարտարապետ ու նկարիչ ալ էր, իր երիտասարդ կեանքին 12 տարիներն անընդհատ նուիրած ըլլալով Գծագրութեան, Լոգանկարի (lavis), Հեռանկարի (perspective), Ճարտարապետութեան ու Քանդակագործութեան, այս վերջնոյն համար վարպետ ունենալով մանաւանդ Մօնթէվէռտէ աչխարհահռչակ արձանագործը՝ որ տակաւին կ'ապրի։ — Ե. Ոսկան 1878ին կը մեկնի Բարիզ՝ կատարելագործուելու և մօտէն ուսումնասիրելու հա-

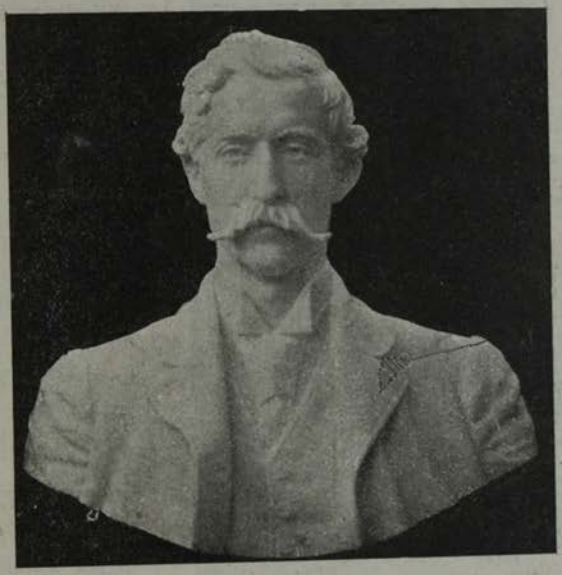

Դայեառի կիսանդրին

մար ֆրնա. արուեստը։ Կը մասնակցի նոյն տարուան ցուցահանդէսին, աչխատելով արուեստագործութեան անագապղինձի բաժինին մէջ (Industrie des bronzes) և արտադրելով մեծ մասամբ արեւելեան տիպարներ ու բազմերանգ (polychrome) գործեր որոնց համար կ'ստանայ 2 արծաթի «մէտայլ»ներ։ Ցուցահանդէսէն վերջ. երեք տարի կը մնայ հոն, պարապելով աչխատանոցներու մէջ և կը պատրաստէ պղինձէ հրթակերտ քանդակներ որոնք մեծ գնահատութեանց կ'արժանանան։ Մտադրած էր Բարիզ հաստատուիլ վերջնապէս, եթէ

ընտանեկան պարագաներ չտիպէին զինք՝ վերադառնալու իր ծննդավայրը։ Պօտոյ մէջ է որ կը ծանօթանայ իսկոյն անգլ. հիւպատոս Մր. Ուինչի որ ի նպաստ A. B. C. երաստին (club) կազմակերպած էր արուէն ցուցահանդէս մը։ Անոր հրաւէրով՝ կը մասնակցի ցուցահանդէսին, ցուցադրելով թերծուխ հողէ (terre cuite) արձանիկներ։ Հոն է որ կը ծանօթանայ Օամ. Թանդարանի տնօրէն Համոի Պէյի որ պաշտօնի կը կոչէ զինք, և երկուքնին համախորհուրդ՝ կը սաղմնեն գաղափարը ԴԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆի մը կառուցման։ 1882 Մարտ 1ին հիմնարկէքը կ'սկսի Փողերանոցին դիմաց՝ հին պալատան չրջափակին մէջ, և չէնքը կ'աւարտի ճիշդ մէկ տարիէն՝ ճարտարապետութեամբ Ա. Լէքս. Վալօրիի (որ մինչեւ 1908, ճարտարապետութեան ուսուցիչը եղած է համանուն վարժարանին)։ Ե. Ոսկան մինչեւ իր մահը, 30 տարի անդուլ, Ներքին Տնօրէնի և Արձանագրութեան Բրօֆէսէօրի պաշտօնները վա-

Ձէյթկիին՝ թուրով պարը

րած է հոն, միշտ յարգուած և պաշտուած Իսլամ ու Քրիստոնեայ իր բոլոր աշակերտներէն։ Ինք է որ չինած է դպրոցին չէնքին գաճէ կաղապարները, որոնցմէ նշանաւոր է պատկած դիրքով 14 տարուս տղու մը արձանը որ ցարդ կը ծառայէ իբր նախատիպ օրինակ (modèle)։— Այն ինչ բացուած վարժարանը, Համտի Պէյի հետ ճամբորդած է Նէմրուտ Տաղի (Տաւրոսի լերանց ամենաբարձր կէտը), պեղումներ կատարելու։ Հոն գտած են Ասորւոց թագաւոր՝ Անտիոքոս Դ.ի կանգնած գերեզմանը՝ դամբանաբլուր (tumulus) ձեւով և ուսումնասիրած են զայն։ — Իբր նորոգիչ հնութեանց, Ոսկան կը թողուս անանց համբաւ մը։ Այդ նորոգութիւններէն ամենագլխաւորը միայն յիշելով պիտի բաւականանանք։ 1878ին Սայտայի մէջ կատարուած պեղումներու չնորհիւ երեւան հանուեցաւ 24 մէթր խորութեամբ գետնափոր դամբաններու մէջ գըտնուած գերեզմանաքարեր (Փիւնիկեցւոց և անոնց յաջորդող Մակեդոնացւոց ժամանակաշրջանին) որոնցմէ ամենէն նշանաւորն է Մեծն Աղեքսանդրի գերեզմանը ենթադրուածը՝ Պանտալիք լեռնէն (Ատտիկէ) հանուած մարմար։ Այդ գերեզմանը եղէ փոխանակ ցամաքի մարմար ըլլալու, կղզիներու մարմարէ չինուած ըլլար, կարելի

ՏԱՑՆԻ. — Թրծուն հողի արձանիկ

պիտի չըլլար վերակերտել զայն, վասն զի կղզիներու մարմարին հատիկները խոշոր են և նուրբ ու տեւական գործերու չեն գար բնաւ։ Մեծն Ադեքսանդրի այդ դամբարանը որ ատենօք Հռոմայեցի գինուորներու չահատակութեանց պատճառաւ փշուր փշուր եղած՝ երեւան կ'ելլէր երկրիս խորերէն, այսպէս պիտի կանգնուէր վերատին յոյժ ճարտարօրէն, Արուեստին կատարելութեան վերջին դրոշմն իր վրայ, քանդուած, կտոր կտոր եղած մարմարներուն իւրաքանչիւրը ե. Ոսկանի վարպետ մատներուն չնորհիւ ազուցուած աննշմար կերպով, — ամբողջութեանը մէջ՝ ստուգիւ պարծանք և թանկագին հնութիւն Օսմ. կայս. Թանգարանի։ — Ոսկան իր առօրեայ պաշտօնական գործերէն զատ, կրցած է անձնական գործերով ալ զբաղիլ և պատրաստած հոյակապ անդրիներ, մահարձաններ, չէնքերու ճակատ զարդարող քանդակներ, Թրծուն կաւէ գեղարուեստական արձանիկներ դիցաբանական, ևն. ևն. որոնցմէ ամէնէն յայտնի է — իր խոստովանութեամբ — Քայաեաոի կիսանդրին։ Իրր նմոյշ, ատոնցմէ մէկ քանիին լուսանկարները դրած ենք հոս։ — Տիրացած արուեստին նրբութեանց, անիկա չէ ընկրկած երբեք որ և է դժուարին յանձնարարութեան առջեւ։

Ոգեւոր գործոց չոգեհանգստեարգը (ռէլիեֆ)։

Նկար հնգր. ճկաբիչ Մուճգագսիի

Ջաւի, գիւղիւմ ջաւի

(ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳ)

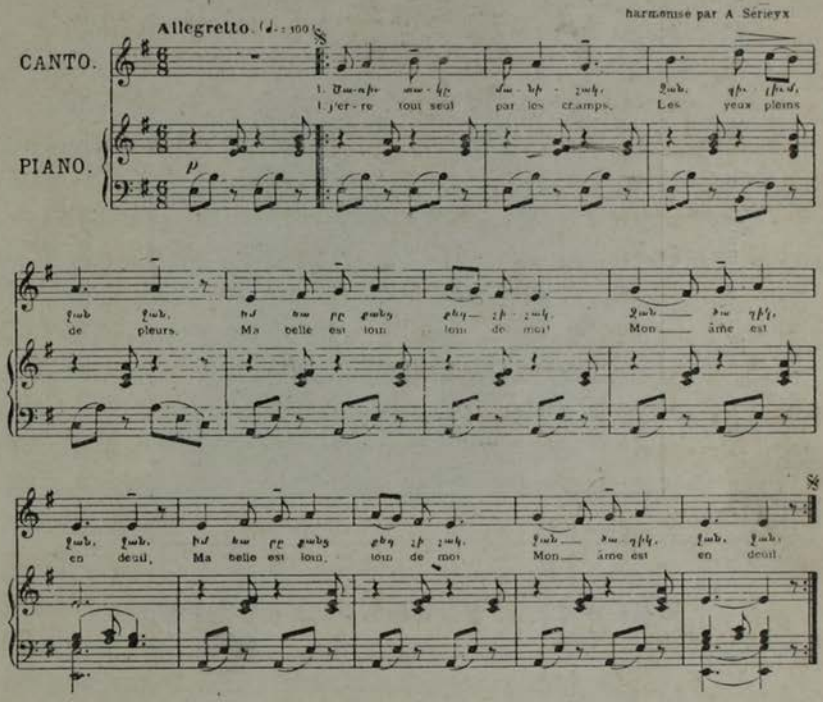

2. *Ձեր բաղի դուռն բաց ա,*
Ջաւի գիւղիւմ, ջաւի, ջաւի, (*)
Ոսկերդ շաղով բաց ա,
Ջաւի ծաղիկ, ջաւի, ջաւի: (**)
Եարիցդ հեռացեր ես,
Այֆերդ լիքը լաց ա:

3. *Սևներն կու գայ շաղալիկն,*
Ուռու տերեւ դողալիկն.
Հրեն եկաւ իմ եարը,
Ալ ձիւն տակիւն խաղալիկն:

4. *Սիրել եմ սևրն երեսին,*
Ոսկեանի բերն երեսին.
Ով իմ սիրածն ինձ չի տայ.
Աստուծոյ կերն երեսին:

(*) եւ (**) Այս տողերէն իւրաքանչիւրը պէտք է կրկնել մէյմէկ տող յետոյ:

Տիկին Զրեանց երգչուհի, լուսանկարուած 1902ին։

Բերպարդի Օրկոպիճ առաջին օպերայի՝ երգչուհի

ՇԱՀ–ՄՈՒՐԱՏԻՆԵԱՆՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

3 Նոյ. 1913ին, Բևրա, Բրիի Շանի ձմեռնային թատրոնը, ընտրեալ Հայերու և բազմաթիւ օտարազգիներու ներկայութեան, տեղի ունեցաւ համերգը Շահ-Մուրատեանի (որուն ընդարձակ ինքնակենսագրութիւնը հրատարակած էինք 1912ի մեր Տարեցոյցին մէջ)։ Յայտագիրը կազմուած էր Եւրպ. և Հայկ. երգերէ։ Տաղանդաւոր երգիչը մեծ յաջողութեամբ երգեց Ս. Գոնանք'է, Է. Լալո'է, Ռէյէր'է, Կլիւք'է, Պամպէռ'է և Պիզէ'է հատուածներ որոնց կ'ընկերանար Իթալօ Մէրվելլի՝ դաշնակի վրայ։ Ներկաները յուզմամբ ունկնդիր եղան մանաւանդ «Տատրակն ասաց»ի, «Անտունեի»ի և յայտագիրէն դուրս «Հայաստան»ի, նուագակցութեամբ Կոմիտաս Վ.ի, որ, համերգը վերջանալուն՝ բեմ առաջնորդելով Շահ-Մուրատեանը, զգածեալ խօսքերէ հաք՝ ոսկեայ խորհրդանշան մը նուիրեց

անոր, 'ի դիմաց «Դուբան» երգչախումբին։ Այս հանդէսին իր մասնակցութիւնը բերաւ նաեւ թաւ-ջութիակահար Ժան Թոռ-եանի։—Վաղայաջորդ օր «Լա Թիւրքի» կը գրէր, ...Հայերը հպարտ են Շահ-Մուրատեանով, եւ իրաւունք ունին։ Անիկա մաս կը կազմէ Բարիզի հայ արուեստագիտական ընտրեալ դասուն որ բարձր կը պահէ ազգ. արժանապատուութիւնը։ Ասոնք անձեր են որ իրենց տաղանդին, յարատեւութեան եւ յաճախ յաւետորեն դիմագրաւած զրկանքներուն ոյժով՝ դիրքի հասած են։ Եւ երբ ասոր պես կու գան հայրենակիցներուն գաղափար մը տալու իրենց կարողութեանցը մասին, արդա՛ր է որ ցոյց տրուի այն խանդավառ ընդունելութիւնը որուն արժանի են։—Հատուած մը «Լ. Հէրալտ»է, ...Հայկական մեծ տօն մը եղաւ ասիկա։ Անիկարագրելի էր Շահ-Մուրատեանի յառաջ բերած խանդավառ ոգեւորութիւնը։ Ամբողջ հանդերձը երկարատեւ ծափահարութիւն մըն էր 'ի պատիւ իրեն որ ապրուեցաւ կրկնել շատ մը կտորներ։ Մեզ հաճար հաճոյք մըն է արձանագրել, 'ի պատիւ հայ ազգին, գեղարուեստական այս յաղթանակը։ — Հատուած մըն ալ «Մթամպուլ»է, ...խօսելու հարկար, քան արժանոյն, այս հայ երգչին վրայ որ իսկապես պատիւ մըն է Արուեստին հետ Հայրենիքին։ Շահ-Մուրատեան շատ դպրոցի կը պատկանի։ Իր ձայնը միատեսակ է ամէն ձայնադարի վրայ. տաք եւ հանգարեղի հնչականութիւն ունի։ Ինչ նշանաւոր հանդիսացաւ իր երգած բոլոր կտորներուն մէջ։

Դերասան Վ.ոյր

Հրատարակիչ «Յուշարար» թատերական հանդեսի

ԹԱՓՊԵՆԱՆԻ ՆՈՐ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Անցեալ տարի հրատարակած էինք պատկերն Ամերիկահայ արձանագործ Հայկ Բազիկեանի որ մեծ հռչակ հանած է՝ իր յօրինած Ա. Լինքընի կիսանդրիով։ Մեծ հաճոյքով կը տեղեկանանք թէ տաղանդաշատ արուեստագէտն աւարտեր է իր նոր և հոյակապ մէկ գործը։ — 9 Սեպտ. 1914ին, Ֆրէզնոյի կառավարական պարտէզը տեղի ունեցեր է բացումը Զէսթըր Ռաուլի արձանին, յոգնախառն բազմութեան մը ներկայութեան։ Ն. Եօրքի Կոչնակը կը գրէ այս առթիւ. «Ամէնէն աւելի հպարտ ու երջանիկ էին Հայերը որ բազմութեան 1/4ը կը կազմէին։ Առժամեայ բեմի մը վրայ նստած էր ՀԱՅԿը, և արձանին բացումէն ետք՝ հիացող ժողովուրդը մերթ իրեն,

մերթ արձանին կը նայէր, միեւնոյն ատեն ուշինդրելով նուագախումբին որուն մէջ 2 Հայեր կային։ Հանդէսին ատենապետը պատմեց չինուհիան մանրամասնութիւնները, և 'ի հրճուանս Հայոց՝ յայտարարեց թէ բազմաթիւ Ամերիկացիներուն մօտիկներուն մէջէ՛ն էր որ ընտրուած էր նոյնկայ արձանինը»։ Մօնիվիկ Ռիրըպիրը՝ ամերիկեան թերթն ալ այս առթիւ հետեւեալը կը գրէ. «Իրրեւ անդրիադարձ, Բարիկեանի համբաւն՝ անցեալ քանի մը տարիներէն առաջ՝ սահմանափակուած էր Միացեալ Նահանգներու ափանց վրայ միայն։ Այնուհետեւ, նահանգներու և Եւրոպայի գեղարուեստական կեդրոններուն մէջ իր հանճարը փայլեցաւ այն աստէն, երբ իր նախագիծերէն ոմանք երեւցան մեծ սրահում ունեցող հանդէսներու մէջ։ 2 տարի Բարիզ կենալով՝ անոնք ուշադրութիւնը գրաւեց հին աշխարհի գեղար. քննադատներու, և այնուհետեւ իրապէս միջազգային համբաւի մը տիրացաւ»։ — Սան Ֆռանչիսքօ հրատարակուող Բաւարա-Փրոսփիր կը գրէ. «Աշխարհանդէսին ամենակարեւոր քանդակագործութիւններէն ոմանք պատրաստուած են Բարդիկեանի ձեռամբ. անիկա Աշխարհանդէսին «ձեռագործական չէնք»ին մէջ կը գործէ հիմայ 4 հսկայ նկարներու վրայ որոնք կը խորհրդանշեն Շոգիի զօրութիւն, Ելեկտր. զօրութիւն, Երեւակայութիւն և Հնարագիտութիւն»։ — Իսկ Լրնտրն Կրեփիք Բարդիկեանի գործերը կը բաղդատէ Պէյճ ականաւոր քանդակագործ Միւնիէի գործերուն հետ։ — Զէսթըր Ռասլի արձանը կերտուած է անագապղինձէ, նատուկ դիրքով, հաստատուած որձաքարէ պատուանդի մը վրայ, և գեանէն 15 ոտք բարձրութիւն ունի։ Պատուանդանին յառաջամասը տեղաւորուած է մեռազեայ տախտակ մը որուն վրայ մեծանուն բժիշկը պատկերացուած է՝ աղքատ հիւանդի մը մնարին մօտ բազմած։ Այս արձանին ծախքն է 10,000 ոսկեր՝ յօժարակամ նուէրներով ձեռք բերուած յանձնախումբի մը չնորհիւ, որուն մէկ անդամն է ծանօթ հրատարակագիր Ա. Կ. Սէքլէմեան։

Օր. Վերոնիք (Դաշնակահար) Նիցոն (Ջութակահար) Յարութիւն (Երգահան-նուագապետ) Յովսէփ (Թաւ-ջութակահար)

Երաժշտագէտ Սիմանեան եղբարք եւ իրենց հայրը

ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ ՄԸ ՑԻՏԱԼԻԱ

Անցեալ տարի ամրան՝ Իտալական բեմին վրայ Հայ մը երաժշտահրներու ուշադրութիւնը գրաւեց և Իտալ. Թերթեր անոր գովեստն ըրին։ Այդ Հայը 25 տարու խաբերդցի մըն էր, Փիլիպպոս Պէնէկեան, որ Նիւ Եօրքի Էն նշանաւոր երաժշտագէտին՝ Թէրնանտօ Թունարայի քով ուսանելէ վերջ, անցած էր Իտալիա՝ կատարելագործելու իր արուեստը։ Պէնէկեան Իտալ. Օբէռայի մը մէջ երգեց «Պառպիէ տը Սէվիլլ»էն կտոր մը և արուեստագիտական իր կարողութիւնը գնահատուեցաւ դժուարահաճ Իտալացիներու կողմէ։

ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ. — Դոռծ Մտմ. Տհսթայի («Մալօն» Բարիզու)

25 ԱՄԵԱԿ ՄԸ

1 Յունիս 1914ին Ալէքսանդրապոլի մէջ կը տօնուի 25ամեակը Նիկ. Տիգրանեանի գործունէութեան։ 30 տարի առաջ, իր երաժշտ. ուսումը Եւրոպա կատարելագործած՝ կը վերադառնայ հայրենիք, կ'ուզումնասիրէ, չափի ու կանոնի կը վերածէ բարձի-Քողի եղած հայկ., պրակ. Վրաց ու քրդական մեղեդիները, Եւրոպ. ձայնագրերով գիրի կ'առնէ ազգային և արեւելեան բազմաթիւ երգեր։

Ելար Jeanne Paris-ի (1910-ի Սալոն Բարիզու)

Ծնելիւն (Համլէթ)

ՆՈՒԻՐ ՀԱՑ ԹԵՄԻՆ

Անցեալ տարի Լեւոն Մանուչեան մեծահարուստ Ռուսահայը 15,000 րուպլի նուիրեց Կովկասի Հայոց Թրամաթիքական Ընկերութեան, «մայրենի Թատրոնին ապահովման անհրաժեշտ կարիքները հոգալու համար»։

«Ծախու» վաճառքի մը այս մծուխլամբ հրաւէրն գծուած պաստառ Տիգր. Բարիկեանի

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ՎԱՂԱՄԵՐՁ

ՀԱՅԱՔԵՐՔՔ ԿԸ ԳՐԵՆ

անցեալ տարի.—«Ուրախութեամբ կը լսենք Թէ հայ տաղանդաւոր նկարիչ մը Պ. Փիւշման «վէտայլ» ստացած է Բարիզի «ֆրանսացի նկարիչներու Սալօն»էն, իր յաջող նկարներուն համար»։

Կատակերգակ դերասան

ՈՍԿԵՐՉՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՊԵՏ ՄԸ

Դերասան Կարապետ Գալֆայեանի հօրեղբայր՝ ՄԿՐՏԻՉ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆՆ է ան, որ Սահմանադրութեան հռչակուժէն վերջ մեռաւ Պոլիս, ամուրի։ Ծնած էր 1837ին Կեսարիա. թոռ՝ անուանի ոսկերիչ Մկրտիչ Գալֆայի, և որդի՝ քանդակիչ (ciseleur, գալէմքեար) Հաճի Կարապետի որ առենօք Սուլթան Մահմուտի ծառայած էր և մեծ հռչակ ունէր գաւառները։ Մկրտիչ տակաւին 12 տարուց, արուեստին քաջ համացած իր հօրմէն, «վարպետ» կը հռչակուի «էմնաֆ»ին կողմէ։ 1848ին հազիւ թէ ինք և հայրը Պոլիս եկած՝ կը հրաւիրուին Ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոսէն, եկեղ. անօթներու չինուածքի համար. այդ առթիւ կը չրջին Կովկաս և առաջ դրամ ու համբաւ չահելով կը դառնան ծննդավայր։ Մկրտիչ 1859ին Կիլիկիա կ'ուղեւորի ուրկէ կ'անցնի Իզմիր և կը տրվի ժամա-

գործունէութիւն։ Մինչեւ 1871, Հայաստանի զանազան քաղաքները չէին ցնծացած վերջ կը հաստատուի Պոլիս և օրուան մեծատուններէն կը գտնէ բարձր գնահատութիւն, մանաւանդ իր շինած այն մեծ ժամացոյցին համար որ 10 տարիի անգամ մը շարունակով կը բաներ։ Սարգիս Պէյ Պալեան դրապէս քաջալերելով զինք, 1873ին կ'ուղարկէ Վիէննա ուր ցուցահանդէս կար արդէն. հայ արուեստագէտը հազիւ պատրաստուած՝ իր գործերը ցուցադրելու, կ'ստիպուի փախչիլ հոնկէ՝ տիրող համաճարակին պատճառաւ։ 1881ին կը մեկնի Բարիզ և կ'այցողի մանել Ֆրնա. վարպետ քանդակիչ – փորագրիչի մը քով որ այս Հայուն ճարտարութիւնը տեսնելով՝ արհեստին գաղտնիքները կը սորվեցունէ անոր, բացատրելով հին ու նոր դարերու և ազգերու գեղարուեստական ոճերն ու ներքութիւնները։ Պօլիս դարձին, իր գործերը կ'սկսին աւելի գնահատուիլ. այլ եւս մատով կը ցուցուէր ինք Ոսկերչաց Շուկայի մէջ։ Իր յօրինած գլուխ-գործոցներէն յիշենք 1. Սիկարի տուփ մը արծաթի եւ ոսկի զրուագներով, ալ կողքին արեւելեան քանդակներով Օսմ. փառապանծ գինանչանը, միւս կողմը՝ մանրացոյցով տեսանելի պօլսական տեսարաններ ու չէնքեր, Ապտուլլահ Եղբարց պատրաստած լուսանկարներէն հրաշալի կերպով ընդօրինակեալ, — ձեռարուե՛ստ որ կայս. Պալատ մատուցուելով՝ պատուանշանի և արուեստից չքաղրամի կ'արժանացունէ անոր հեղինակը։ 2. Առիւծին բերանը պատռող Սամփսոնը։ 3. Տաւոյն 4 եղանակները։ 4. Վագրն ու առիւծը, ևլն։

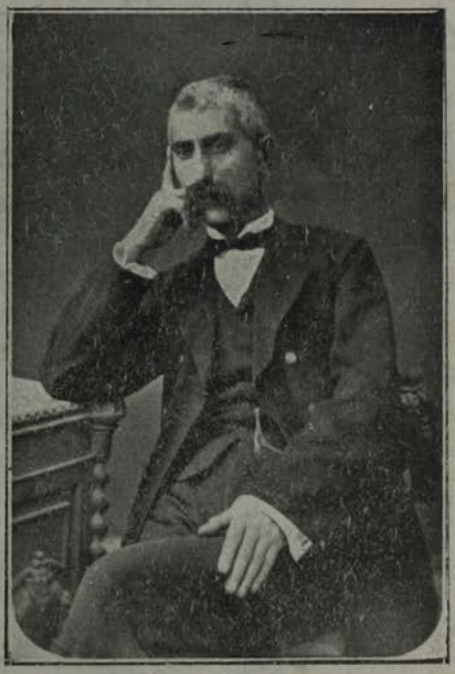

ՋԱՐԻՖԵԱՆ–ՍԵՒՈՒՄԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԲԸ

ՋԱՐԻՖԵԱՆ. — Ծն. 1879ին Ալէքսանդրապոլ, որուն Մ. Փրկիչ դպրոցը ստացած է իր նախ. կրթութիւնը։ Ա. անգամ 1897-8ի թատերական շրջանին էր որ Զարիֆեան բեմ եկաւ ի Թիֆլիզ «Զարագուշակ դայլ» տռամին մէջ։

Զարիֆեան *1914*

Այնուհետեւ շրջած է Պարսկաստան, Ռուսիա և Թուրքիա։ Ունի անժխտելի կարողութիւն և յայտնի անուն՝ ողբերգական դերերու մէջ, բեմադրելով Ռուս. Եւրպ. և Հայկ. կեանքէ առնուած թատերգութիւններ որոնցմէ նախասիրածներն են «Համլէթ», «Ուրիէլ Ակոսթա», «Լիր թագաւոր», «Ծաուսթ», «Հին Աստուածներ» եւն. զորս կը խաղայ մեծ յաջողութեամբ։ — Ամուսնացած է Բագու 1903ին։ — 1907ին իր խումբը կազմելով՝ դերասանական եղած է և տուած չարք մը ներկա-

յացումներ 'ի Կովկաս։ Ցետոյ, Օամ. Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ Պոլիս այցելելով իր խումբին հետ, սկսած է յաջող ներկայացումներու։ Երկրորդ անգամ ըլլալով, 1914ի սկիզբները՝ Պօլսահայք բախտը կ'ունենային Զարիփեան-Սեւումեան թատերախումբը վայելելու և օգտուելու անոր ճոխ խաղացանկէն։ — Զարիփեանի առաջադրած նպատակն է կազ-

ժել իր խաղացանկը՝ հայկական կեանքէ առնուած գործերով, հիմնելու համար հայ ազգային թատրոնը, նպաստելով այդպէս թէ՛ տոհմային թատերական գրականութեան զարգացումին և թէ՛ միաժամանակ ծանօթացնելով զայն հանուր հայութեան, չքջելով երկիրէ երկիր, գաւառէ գաւառ, 'ի խնդիր լուսաւորութեան։ Տոհմային խաղերէն յիշատակելի է մանաւանդ Լ. Շանթի Հին Աստուածները որ ա՛յնքան ազմուկ յարոյց 'ի Թիֆլիզ և 'ի Պոլիս։ Կը կրկնենք թէ Զարիփեան-Սեւումեանի

ներկայացմանց չարքն անցեալ տարի գեղարուեստական ճըշմարիտ ժամանց մը եղաւ մեզ համար, և ամէն հեղ տոմսակներ նախօրօք սպառեցան գրէթէ. ա՛յնքան բուռն էր հիացումը նոյն թատերախումբին հանդէպ և ա՛յնքան լաւ մարզուած անձնիւր դերասան՝ իր դերին մէջ։ — Իմբապատ-ներէն Սեւումեան որ գրող ալ է, այդ ներկայացմանց չարքը փակեց բանախօսութեամբ մը, պարզելով իր հայեացքը Թատրոնի մասին ընդհանրապէս և Հայ Թատրոնի մասին մասնաւորապէս, և գեղեցիկ թելադրութիւններ ըրաւ անոր զարգացումին և կատարելագործութեան ի նպաստ։

Սեւումեան

ՏԻԿԻՆ ՍԱԹԵՆԻԿ ԱԴԱՄԵԱՆ. — Նոյն խումբին լաւագոյն դերասանուհիներէն։ Ծն. Թիֆլիզ 1873 ին։ Իր ուսումն աւարտած է տեղւոյն աղջիկներու Գիմնազիոնը, վարժուհիի Ա. կարգի վկայական ստանալով և անկէ ետքը քանի մը տարի դասախօսելով մասնաւոր հայ վարժարաններու մէջ մաթեմաթիք։ Պաշտօնավարած է նաեւ Պաթում։ — Օր մը, բարեգործական նպատակի մը համար իրմէ կը խնդրուի մասնակցիլ «ամաթէօռ»ներու խումբի մը որ «Հոգւով աղքատներ»ը պիտի թեմադրէր. հրաւէրն ընդունելով կ'ստանձնէ Քօնտրօվայի դժուարին դերը։ Ա.ինուհետեւ թէ՛ ուսուցչութիւնը կը չարունակէ և թէ՛ նոյն խումբին խաղարկութեանց կը մասնակցի՝ ի Թիֆլիզ։ Վարանումներէ վերջ՝ իր որոշումը կու տայ հուսկ ապա Բեմին նուիրուելու և կը մտնէ ուրիշ խումբի մը մէջ։ Տարիէ մը կ'անցնի Եկմրասպուրկ՝

կատարելագործուելու համար արքայական թատրոններու յայտնի դերասան Պիսարէվի դերասանական դպրոցը, որմէ շրջանաւարտ 1902 ին։ Մէկ տարի ուսս բեմի վրայ երեւելէ ետք՝ կ'անցնի հայ թատրոն, շրջելով Ռուսաստանի գլխ. քաղաքները։ Սեւուէանի հետ խումբ կազմած՝ Սահմանադրութեան տարին եկած է Պոլիս, անկէ անցած Պուլկարիա և Թիֆլիզ։ Կը կատարէ մէկտ տուամաթիք առաջնակարգ դերեր՝ Հաուբ

Դերասանուհի
Տիկին Սեւուէանի

Զարիֆեան-Սեւուէեան խումբեն
Տիկին Ազնիւ

քթմանի, Շերվանզադէի եւն. թատերախաղերուն մէջ։ — Ամուսնացած 1909 ին։

ՏԻԿԻՆ ԱԶՆԻՒ. — Նոյն խումբին կարող և փորձ դերասանուհիներէն. կողակից յայտնի դերասան Անդրանիկի։ Նեն. կրթութիւնը ստացած է Ղարսի երկդասեան դպրոցը։ Թիֆլիզ՝ ուսուցչ. վկայական ստանալէ վերջ, սկսած է պաշտօնավարել Զանգէրուրի Դիւրիս քաղաքը, նաեւ Երեւան (թուաբանութիւն և ձեռագործ)։ Ուսուցչուհի եղած ատեն, յաճախ ներկայացումներ կը կազմակերպէր վարժարանի օգտին և կը սիրէր խաղալ։ 1894 ին կը գոցուին հայ դպրոցները. կ'ստիպուի Թիֆլիզ դառնալ և մասնաւոր դասերով պարապիլ։

Բայց կառավարութիւնն արդէն 2 տարի առաջ իր քղքոյանցաւոր հետապնդած էր զինք. Ազնիւ վերստին կը փնտռուի ու կը բանտուի և հազիւ կը յաջողի ազատ արձակուիլ։ Նոյն առիւններուն՝ ի Թիֆլիզ կը գործէր հայ դերասաններէ կազմուած խումբը. կը հրաւիրուի և քանի մը դերեր խաղալէ վերջ՝ կ'արժանանայ ժամուլի և ընկերներուն խրախուսանքին. այդ օրէն հիմը կը դրուի իր բեմական գործունէութեան։ Ցա-

Տկ. Ազնիւ (Շուշան) և
» Աղամեան (Սօնա)
«Զար ոգի»։

Ազնդրանիկ
«Ոսկան»ի դերին մէջ
(Զար ոգի)։

ջորդաբար կը հրաւիրուի Արեւեան-Աւետեան խումբէն (Բագու), գաւառները գործող ուրիշ խումբէ մըն ալ (որ Երեւան, Ալէքսանդրապոլ, Ղարս, Իգդիր, Էջմիածին կ'երթայ. իր ներկայացումները կու տար), մինչեւ իր ամուսնութիւնը նոյն խումբին դերասաններէն Ազդրանիկի հետ։ Շարունակած է մասնակցիլ Բագուի, Թիֆլիզի և Ն. Նախիջեւանի տրամաթիք խումբերուն, նաեւ

չջնչ հիւսիս. և անդրկովկասեան բոլոր քաղաքները, Պարսկաստան, Թուրքիա, Եգիպտոս, Պուլկարիա, Ռումանիա և

Զարիֆեան-Մեուռեան խումբին

Մ/ի. Մաճուհեան

անդրկասպեան բոլոր քաղաքներն ու դիւղաքաղաքները։— Տիկին Ազնիւ յաջողակօրէն կը կատարէ ծեր կնոջ զաւեշտական և մայրական լուրջ դերեր։

Ռուբէրեանի Ասպետական Աստիճանը

Ամենամեծ հաճոյքով կը տեղեկանանք թէ մեր սիրեցեալ բարեկամ Ռուբէն Ռրբերեան — որ ամէն տարի իր թանկագին աշխատակցութեան բաժինը կը հաճի բերել «Ամէնուն Տարեցոյցը»ին՝ ա՛յնքան զգայուն եւ տրտմանոյշ քերթուածներով, — անցեալ տարի պատուած է Ֆրանսական կառավարութենէն Նիշան էլ Անուարի Ասպետական աստիճանով, ի գնահատութիւն ձիպոթիի վաճառականութեան իր մատուցած մեծ ծառայութեանց: Ռրբերեան երկար ատենէ ի վեր կ'զբաղի հոն արեւել. հնութեանց. կապերտի, սուրճի, մարգարիտի, թռչունի ծիրտի, եւլն. արտածութեամբ: — Գալ տարի Տարեցոյցիս էջերը պիտի զարդարենք շքանշանով քաշուած իր լուսանկարով եւ իր հրաշալի մէկ բանաստեղծութեամբ: — Մեր սրտագին խնդակցութիւնները։

[ԽՄԲԱՆԿԱՐ Ց. ԳՈՒՐԳԻՆԻ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԻՆ (16 Դեկտ. 1913) ԲԵՐԱ

1. Եպիշ Արք. Դուրեան, 2. Զաւեն Արք. Եղիայեան, 3. Յոհիփար Ց. Գուրգին, 4. Տէր. Վ. Թորգոմեան, 5. Առա-

Ֆիլ Պիսկոմեան (յորիչարին եղբայրը), 6. Ամրաս Բիւրաս, 7. Դասպար Նեմցի, 8. Ուսուցիչ Յակոբ Բագրատունի, 9. Գեղագիր Միհրան Տհօմհմեան, 10. Աւետիս Սուրհնեան, 11. Արիկ Միւպահեաճեան, 12. Պարոյր Ք. Քիչեան, 13. Մ. Իւթիւճեան (գինկօկրաֆ, Տարեցոյցիս պատկերները պատրաստողը), 14-15. Սարգիս եւ Վահան Գնամեան (վաճառականք), 16. Գեղոմս Կարապետեան, 17. Միհրան Գնամեան (ատաքիօն յուսանկարիչ), 18. Տիկին Վերժին Փորթուգալեան (յորիչարին դուստրը), 19. Տ. Մեսրոպ Խահանայ Ղազարիոյ, 20. Ս. Պատրիարք Հօր բարապանը:

Վահրամ Փափազեան՝ Համլէթի դերին մէջ

(Արուար Ա. Համլէթի, հայերէն)

Արքայական Գերդաստանէ Նկարիջներ

Շուէտի արդի թագաւոր Կիւսթաւ Ե.ի եղբայր՝ Լօյհի իշխանը: Փորթուգալի գահազուրկ թագաւորին ծնողք: Ռումանիոյ մայր թագուհին՝ Մարմհի Սիլվա: Ռումանիոյ արդի գեղանի թագուհին: Սպանիոյ Վիքթորիա թագուհին, նաեւ ատուտիքը՝ Ալֆօնս ԺԳ. (յաղթանկարիչ): Նորվեկիոյ մայր-թագուհին, նաեւ իր հոյրը՝ Վիքթորիա իշխանուհին (յաղթանկարիչ):

Արիւնաձ խուրհմ Տիկին Ասուս

Ոսկեձեռն «Տրիլբի»-ի դերին մէջ

ՀԱՅ ԱԼԲՈՄ

Վերջացան Կրկնակ Մեծ Յոբելեանին առԹիւ կատարուած բոլոր հանդիսութիւնները, դադրեցան ծափ ու ծիծաղ, ճառ ու ներբող՝ ուղղեալ Օշականի Արժիւին և Վենետաբնակ «Մէդալարտ Ցակոբ»ի, իրր յիշատակ այդ փառաշուք օրուան՝ ուրիշ ոչինչ Թողլով, բայց եԹէ ասոկ անո՛ւնը ... Կրթական Ֆօնտին Լոյս ընծայուեցան գիրքեր ու պրակներ, գեղծներ և յօդուածներ, երգ ու պատկեր։ Այդ բոլորին մէջէն իր մանաւոր շահեկանութիւնն ու հրապոյրը ունի նաեւ ամէնէն ուշը հրատարակուած Հայ Նշանագրերու Ալբոմը, զոր գեղեցիկ գաղափարը յղացած է կազմելու ծանօԹ լուսանկարիչ D. Joseph (Յովսէփ Տօղրամաճեան), համակիր աջակցութեամբը Վիեննական Ուխտին։ Այդ տետրը կը բաղկանայ փայլուն ԹուղԹով 18 տախտակներէ, որոնց իւրաքանչիւրին վրայ զոյգ զոյգ պատկերացուած են Հայ Այբուբենները՝ սեւ յատակով, մէն մի տառի շրջագիծերուն մէջ սկզբնատառի դրութեամբ զետեղուած մեր մատենագրականներուն ու եկեղեցականաց մանրանկար կենդանագիրները, նաեւ տեսարաններ Հայաշխարհէ, — ամբողջութեանը մէջ՝ սիրուն և ինքնատիպ գործ, արժանի՛ գտնուելու ամէն Հայու բոյն։ — Գին 6 դրուշ։ — Տպ. Վիէննա, 1914։

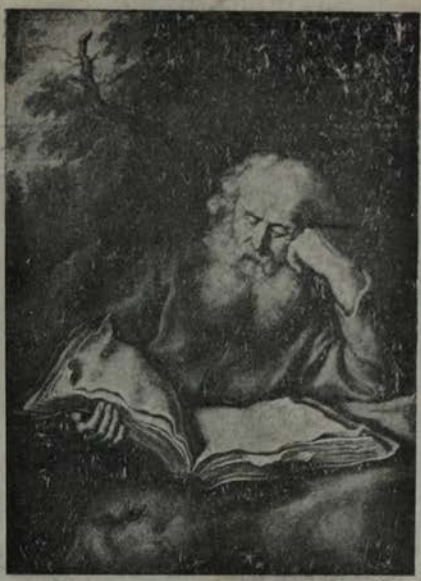

Ս. Գիրք կարդացող աճապարանքը.—

Գուծ, հայելւոյն միարկ, Փարիզի

$3^1/_2$ ՄԻԼԻՈՆ ՆՂԱՐ ՄԸ

Ամերիկացի միլիառատէր Ուիտներ (Widhner) *որ «Ելեկտրականութեան թագաւոր» տիտղոսն ունի, անցեալ տարւոյ սկիզբները, նկարի Ն. վաճառական Տուվին եղբայրներէն գնեց Ռաֆայէլի Տիրամօր մեկ պատկերը, հարիւր հազար անգլ. ոսկի ցնծալով, այսինքն $3^1/_2$ միլիոն ֆրանկ: — Յարգ Ռամպռանտի նկարները միայն կրցած էին ամենաբարձր գիներու, մինչեւ $2^1/_2$ միլիոնի վաճառուիլ: Կը մնայ դիտնալ թէ նշանաւոր նկարներու հաւաքածոյի համար հետզհետէ սաստկացող այս յիմարութիւնն ինչ համեմատութիւններ պիտի առնէ այսուհետեւ: — Ա՛նքան գլուխ-գործոցներ արտադրող Ռաֆայէլի այս գործը — զոր զետեղած ենք յաջորդ էջին վրայ — կը ներկայացունէ Ա.Ծ.ամին՝ Յիսուս Մանուկը գրկած: Ասիկա 134 տարիէ ի վեր սեփականութիւնն էր Գաւրբրը գերդաստանին, որուն անուամբ պատկերն ալ կը կոչուէր «Գաւրբրի Տիրամայրը»: 1780ին էր որ Գաւրբրը Գ. կոմսը Ֆիօրէնցայի անգլ. դեսպան եղած ատեն՝ ծախու առած էր զայն: — 8/21 Յունվար 1914ին «Օլիմպիա» չոգենաւը Նիւ-

Նօրքի քարափը կը հանէր արուեստի այս գլուխ գործոցը (չեմուխիան 65×45 սանթիմէթր)։ և այսպէս՝ խառական հանճարին կը վիճակուէր գարձը վերջ անգնիկ Ապահաման

ովկիանոսը, երթալու վրանապուհամար խառական ուրիշ գլուխ-գործոցի մը՝ Աւետարանաբ Ալօրիին որ 1911 էն ի վեր սեփականութիւնն է Նոյն Նանգիին։

Պետրոս Այտաճեան

ՏԻԿԻՆ ՍԱՓՐԱ ՊԷՔՈՒՄ

Այս աշխարհահռչակ Ցերեսուհին — որ կէս դարէ աւելի ժամանակամիջոցի մը մէջ իր բեմական փայլուն գործունէութիւնը տարածեց ի սիբիւռս աշխարհի և որ մոգական գաղտնիքն ունեցաւ այնչափ կրքուռիւր իր հրապոյրներէն և իր ոսկի ձայնին իրիճռականութիւնէն, — վերջապէս կ'արժանանար, անցեալ տարւոյ սկիզբները, Պատուոյ Լեգէոնի Խաչին, արտառաներեսիան արուեստին վրայ իր կատարած մեծ գործունէութեանց վարձատրութեան։

11/24 Յունուար 1914ին էր որ, առաջին անգամ ըլլալով իր արժանեաց պատկառանքը եղող կարմիր ժապաւէնը կուրծքին՝ անիկա կը հրաւիրուէր բեմ, «Ամեր»ի սրահին մէջ, իր անգրանիկ բանախօսութիւնն ընելու՝ բնարեալ հոծ բազմութեան մը առջեւ որ ներանր գոն ուրիք տեղ չէր մնացած խանդավառութեամբ ծափահարելու իր հայրենիքին պարծանքը՝ մեծանուն արուեստագիտուհին։ Ինչո՞ւ էր որ աշխարհի բոլոր ճամբաներուն վրայ պարզուեց իր ծայրերի սիրելիական լեզուին ու մտքին փառքը։ — Այլ եւս չափ չունէին գեղարուեստի մար-

դոց զգացած ուրախութիւնն ու ագանչացումը՝ Սառա Պէռնհարդի ծայրագաոուհիին այդ օրը, մինչ նո՛յն զգացումներով համակուած էին գրչի մարդիկ ալ, որոնցմէ յայտնի քերթող Լամօն Ռօսթան սապէս կը խտացուներ Պատուոյ Լեգէոնի

Սառա Պեռնհարդ «Թօսքայի դերում

(Երեսատպութեանը լուսանկարուած)

այդ ընծայումը. «Բոլոր բանաստեղծներն ու բոլոր արուեստագէտները կ'ապաստէին անհամբեր, որ, ինչպես խէալէին գերագոյն տարածիչ-տիկնոջ միջոցաւ՝ աչխարհիս ամէն անկիւններէն բերուած դափնիներու այդ վիթխարի խուրձը կապուէ'ր վերջապէս ու անդուլ սա կարմիր վոգրիկ ժապաւէնով։

Իտալացի աչխարհահռչակ նկարիչ, վենետիկեան դպրոցէն։ Ծնած է Վէոնա 1528ին և մեռած Վենետիկ 1588ին։ Աչակերտած է նախ իր արձանագործ հօր՝ Կապրիէլէ Քալիարիի քով։ 1551ին անցնելով Վենետիկ՝ կ'սկսի իր նկարչական գործերուն, և, տաբիններու ընթացքին, հրաւիրուելով Իտալիոյ գլխաւոր քաղաքներէ, կը զարդարէ տաճարներու, խորհրդարաններու, մատենադարաններու, Տաժիերու պալատանց և դեղար. Ամպեմիոյ պատերն ու ձեղուններըը՝ դիցաբանական ու պատմական անթաղդատելի կերպով հրաչարուեստ նկարներով։ — Ներկայս, Ծիսուս Խաչի բեռան տակ, հմայ կը դառնաի Լուվրի թանգարանը։ — Իր դիւթական վրձինին արդիւնք՝ հոյակապ գործերէն յիչենք «Կանայի հարսնիք»ը, «Սիմոն Փարիսեցիի տան ճաշը», «Վենետիկեան յաղթանակ»ը, «Առեւանգ Եւրոպայի»ն, եւն. եւն.։ — Իր չքեղ ու դեղատան նկարներէն չատերը ներկայիս մէջ

սեփականութիւնն են կառավարական թանգարաններու։ Առանց մէջ է որ կը գտնես պերճութիւն երանգներու, նաեւ ճոխութիւն՝ ամէն մասերու ներդաշնակութեան։

Դերասանուհի Ս. Գիպէան

«Թօսկիա առաջին գերկը մէջ»

Խմբագիրը Դերասանին Հետ Շփոթուած

Անցեալ տարի, Տարեցոյցիս 300րդ էջին վրայ զետեղած էինք Ալեքսի խմբագիր Ս. ԴՈՒԼԱՄԻՐԵԱՆՑի լուսանկարը, հրատարակելով 1857 թուականէն մինչեւ 1913՝ մեր գրական-գեղարուեստական հանդէսներուն մէկ ցանկը։ Բարեկամս Վրթանէս Փափազեան, որ կը սիրէ լրջօրէն հետաքրքրքրուիլ Տարեցոյցովս, կը գրէ թէ յիշեալ պատկերը Ս. Դուլամիրեանցը չէ՛ որ կը ներկայացունէ, այլ յայտնի դերասան ՊԵՏՐՈՍԵԱՆը, որ վերջերս մեռաւ։

Նշանաւոր Նկարիչներ

Անցեալ տարի, Տարեցոյցիս մէջ Լեւոն Ս. Բիւրքճեան պատկերացուցած էր «Նկարչութեան աշխարհը», ընդհանուր ակնարկ մը նետելով ամենազգի պատկերհաններու և անոնց արտադրած գլուխ-գործոցներուն մասին: Այս անգամ կը կենսագրենք երեք վարպետներ, ռուս, իտալացի և հունգարացի: Ծանօթ գրադիտուհի Տիկին Հ. Մրտիեան Տարեցոյցիս 1912 տարուոյ հատորին մէջ յուզիչ քերթուած մը ձօնած էր առնոյժէ մեր 'ի յիշատակ, Այվազովսկիի, այդ յանդուգն

Վոռոբյակին Մկրտիչին

և արտասովոր նկարիչին որ 3000 մէթր բարձր՝ ձիւնապատ լեռներ մագլցելով՝ իր վրձինն էր խաղցուցած և հուսկ ուրեմն մեռած ցրտասառ:

ՎԼԻՒԻՄԱՋԱԿԻՆ. — Ռուս նկարիչ ու գրագէտ, ծն. 1840ին և մեռ. 1904ին, Բօրթ Արթիւր: Նախ կ'ուսանի ծովային ազատագունդին մէջ, յետոյ Բէթրսպուրկի Գեղար. վարժարանը (1861-5): Անցնելով Բարիզ, կը հետեւի Ժէռօմի դասընթացքներուն: Սկիզբէն ի վեր իր կեանքը թափառաշրջիկ եղած է: 1867ին, երիտասարդ արուեստագէտը կ'ընկե-

բանայ զօրավար Քօֆմանի՝ Թիւրքիստան. 1870-4 կը մնայ Միւնիխ. 1873 ին երկար ճամբորդութիւն մը կ'ընէ Հնդկաստան և Թիպէթ: 1879 ին Նիքօլա Մեծ Դուքսի սպայակոյտի կցորդ: Մասնակցած է Շիբքայի և Բլեվնայի ճակատամարտ-

Շամբիէրի (Ընկերվարի) մը ձիացատաց գազրիկ վրայ, Սկանցիկի մը խրճիթին առջև: Յօրինեց իր վերին ճիարշ, իրագիներէն չատնչու համար իրակ վտանգ:

Այս պատկերը Մօնշատրօն նկարիչին յղացումն է:

ներուն: — Բարիզ 1880 ին և 96 ին տեղի ունեցան ցուցահանդէսներէն իր գործերուն որոնցմէ գլխաւորներն էին «Վեհապետն ի տես Մօսքուայի»ն և «Վեհապետը նահանջի հրամանը կու տայ կազմալուծեալ բանակի գինուորներուն»: Մօսքուայի

թանգարանին մէկ սրահը յատկացուած է վէճէսլակիներ նկարներուն որոնք ուսումնասիրութիւններ են Թիւրքիոյ հեթանոսական դէմքերու և Պուխարական ճարտարապետութեան վրայ։ Իր գլուխ-գործոցներն են 1. Պատերազմի խորհրդանշան «Գանկերու բրգացումը» որ կը գտնուի Մոսքուայի Թրէթիաքով պատկերասրահը, 2. Սողոմոնի պատին քով ողբացող Հրեաները։ — 1904 ին, Ռուսևճարոն պատերազմի գործողութեանց կը հետեւէր «Ռէթրօ-Բավլօսք» գրահանաւուն մէջ, երբ զոհ գնաց՝ անոր պայթումին հետեւանօք։

ՍԷԿԱՆԹԻՆԻ. — Իտալ. դաշտանկարիչ, ծն. 1858 և մեռ. 1899։ Միլանի Դեղար. վարժարանի աշակերտ, կանուխէն հետեւող մը կ'ըլլայ Ֆրնս. ազդականներու (impressionnistes) տեսականին։ Ցետոյ, լեռնային տեսարաններէ հրապուրուած՝ կ'երթայ հաստատուիլ Կոիզօնի բարձանց վրայ։ 89 ի Բարիզի տիեզերք. ցուցահանդէսին՝ կ'արժանանայ ոսկի մետալի։ 1895 ին կը նկատուէր բացառիկ նկարիչ մը սառնակոյտի և կատարներու, ուր մեռաւ վերջապէս սառած, անկատար թողլով 1900 ի ցուցահանդէսին սահմանուած իր հսկայ մէկ նկարը։ — Վարպետին գործերը կը կազմեն գեղջուկ կեանքէ բարացուցական տեսարաններ, խորհրդանշական պատկերներ և բնանկարներ, ուր ահեղ անհունութիւնն ու լեռնային բնութեան խորհուրդն առաջին դերը կը խաղան. յիշենք այս վերջիններէն Մթաստուեր ժամը, Գարունն Ալպեանց վրայ և Էնկատինի ցնծող համայնապատկերը։

ՄՈՒՆԴԱԳՍԻ. — Հունգարացի նկարիչ, ծն. 1841 և մեռ. 1900։ Կանուխէն որբ մնալով՝ առաղձագործի մը քով աշկերտ կը դրուի. գծագրութեան դաս կ'առնէ Ֆիչէր գերմանէն և ընկեր կ'ըլլայ հին պատկերներու օրինակիչ ու դիմանկարիչ Զամօսիի։ 1868 ին կ'անցնի Տիւսէլտօրֆ, հոնկէ ալ Բարիզ ուր կ'անցուցնէ իր նկարիչի կեանքին բազմաթիւ տարիները։ Իր առաջին լուրջ և յաջողագոյն գործը «Հունգարիոյ մէջ մահապարտի մը վերջին օրը» մեծ աղմուկ կը հանէ 1872 ի Սալօնը ցուցադրուելով։ Ահա իր գլխ. նկարներուն ցանկը. — Դրաւատունը, Դիչերային թափառաշրջիկներ,

Հունգարական տեսարան (1874), Գիւղին հերոսը (1875), Աչխատաւորչէն նեռս (արուեստագէտին և իր կնոջ կենդանագիրը) 1876, Որսորդական պատմուածք (1877), Աչագուբկ Միլտան իր ազգկանոց տուն կու տայ «Դրախտ կորուսեալ»ը (1878), Եյնուհետեւ կը քաչուի հրատարակչային ցուցադրութիւններէ և կը յօրինէ կրօնական և այլ պատկերներ հրաչալի լուսաւորութիւններով, որոնք զարկ կու տան իր հռչակին.— Յիսուս Պիղատոսի առջեւ (1880), Գողգոթա (1883), իսկ 1886ին «Մահատիպ Մօցարթի որ իր Հոգեհանգստերգը ոգկ կու տայ». այս վերջինը տե՛ս էջ 278։ Ունի ձեղնահարկներ Վիէննայի արուեստի պատմութեան թանգարանը, Պուտապէշթի նորհրգարանը, եւն.։

Մունգագսի

Ուշագրաւ Երկ մը

Գաղաստագալեան Կեսարացի Գրիգոր գպիրէն վերջ (որ 1794ին Պոլիս հրատարակեց Նուագարան անուամբ մատեան մը, 1803ին ալ՝ Գիրք Երաժշտականը), Հայ ազգն ունեցաւ Թաշճեաններ, Տնտեսեաններ, Եղնկեանցներ, Ալիշաններ, Կարա-Մուրզաններ, Խումաշեաններ, Կոմիտասներ և դեռ այնքան ուրիշներ որոնք պարապեցան հայ եկեղեցական երաժշտութեամբ և ձայնագրութեան արուեստով։ Ոմանք հեղինակեցին գասագիրքեր, լոյս ընծայեցին ուսումնասիրութիւններ, այլք գասախօսութիւններ ըրին, աշակերտներ հասցուցին և հետզհետէ երեսան հանեցին ազգիս բները մեր հին ձայնանիշերուն թագնուած գանձերը։ Պօղոսեցի քահանայ մը, որուն խանգալը ժամուցէն աւելի ժամերգութիւնն է, հետամուտ կ'ըլլայ այս մեր ձայնագէտ հին ու նոր երաժիշտներու կեանքին ու կը պատրաստէ կարեւոր գործ մը, Պատմութիւն հայ մտքնագրութեան եւ կենսագրութիւնք նուաճիչ ազգայնոց, խօսելով մեկուկէս գարու ժամանակամիջոցի մը մէջ երեւցող մեր երաժշտագէտներուն կեանքին ու գործունէութեանը վրայ, նշանաւոր Պապա Համբարձումի ծննդեան տարեթիւ է. Պօղոսեանի մահը (1768-1909)։ Սոյն գիրքը — որ գարգարուած է 40է աւելի հետաքրքրական պատկերներով և արժանացած Իզմիրեանց մրցանակի, — այս օրերուս լոյս ընծայուեցաւ Մ. Ռոմանիանի Առեւտ. Նոր Տպարանէն, գեղարուեստական չքեղ տպագրութեամբ. ուստի կ'արժէ որ գոնուի ամէն Հայու մատենադարանին մէջ։

Գին 8 Ղրս.

Կեդրոնատեղի՝ Մ. ՌՈՄԱՆԻԱՆ Տպարան

Սիւլթանիւլիւ խան, Կ. Պոլիս

Կը գտնուի նաեւ բոլոր գրավաճառներուն մօտ։

Գիւղացի մը բարիւղ գնելու գնաց անցեալ տարի՝ Յուլիսին վերջերը. բայց շատ զարմացաւ երբ նպարավաճառը հաղորդեց թէ բարիւղին գինը շատ վրայ դրած է: — «Ինչ պատճառաւ» հարցուց: — Պատճառը չե՞ս գիտեր, պատերազմն է» : — «Ինչ . . . կապի լոյսո՞վ կը պատերազմին կոր»:

?

Այվազովսկի որ մը ծովեզերք մը նստած՝ կը նկարէր ձկնորսի մը խրճիթը՝ պատերէն կախուած ուռկաններովը միասին: Ձկնորսը մօտենալով ասոր, հետաքրքրուեցաւ գիտնալու թէ ինչի՞ կրնար ծախել այդ պատկերը:— «Գործը գիտէ, յարեց նշանաւոր ծովանկարիչը, ամէնէն հիչը 5000 րուպլիի»: «Համմէ՞, գոչեց ձկնորսը շուարած. դուն ինծի կէ՛սը տուր, տո՛ւնս ալ, ուռկաննե՛րս ալ, նաւա՛կս ալ մէկտեղ տամ . . . » :

?

Ընդհանուր պատերազմ. ամէն սիրտ յուզուած են. սո՞վ պիտի ըլլայ արդեօք: Մարդուն մէկը փուռի մը առջեւ կեցած՝ երկու հաց գնելու վրայ է: — «Աս ինչ պզտիկ հացեր են» դիտել կու տայ նեղսրտած: — «*Հոգ չէ՛, կ'ըսէ հացագործը, ին՛չ բնս կ'ունենաս տանելիք*» : Այս խօսքին վրայ, յանախորդը թեւին տակ նետելով զոյգ մը հացը՝ երկուքնոյն մը կը ձգէ սեղանին վրայ ու կը հեռանայ: — «Հո՛ս եկուր, տեսէք կը ձայնէ հացագործը, երեսուն փարա պակաս տուիր . . . » : — «*Հոգ չէ՛, կը պատասխանէ մարդը, ին՛չ դրամ կ'ունենաս հաշուելիք . . .* » :

?

Դասատուն. — Գէորգ, գիտե՞ս ի՛նչ է *հոմանիշ* բառը :

Աշակերտը. — Այո՛, երբ մէկը միտերնիս չի գայ՝ միւսը կրնաճիշ ըսել:

?

Մէկը բառարանին մէջ բառ մը նայելու պէտք ունենալով՝ տղան կը դրկէ դրացիին որ բանի մը վայրկեանի համար փոխ տայ: — «Պէտք ունի

ՆԷ՝ թող հոս գայ, ուզածին չափ կարդայ. սովորութիւն չունիմ տուեէս գիրք դուրս հանելու» կը պատասխանէ դրացին: Շաբաթ մը վերջ գիրքը վերժող դրացին ծառան կը ղրկէ միւսին տուր, փոցը փոխ ուզելու: —«Պէտք ունի նէ՝ թող հոս գայ, ուզածին չափ փչէ. սովորութիւն չունիմ փոցս տուեէս դուրս հանելու» կ'ըսէ ճախապէս վերժուող դրացին:

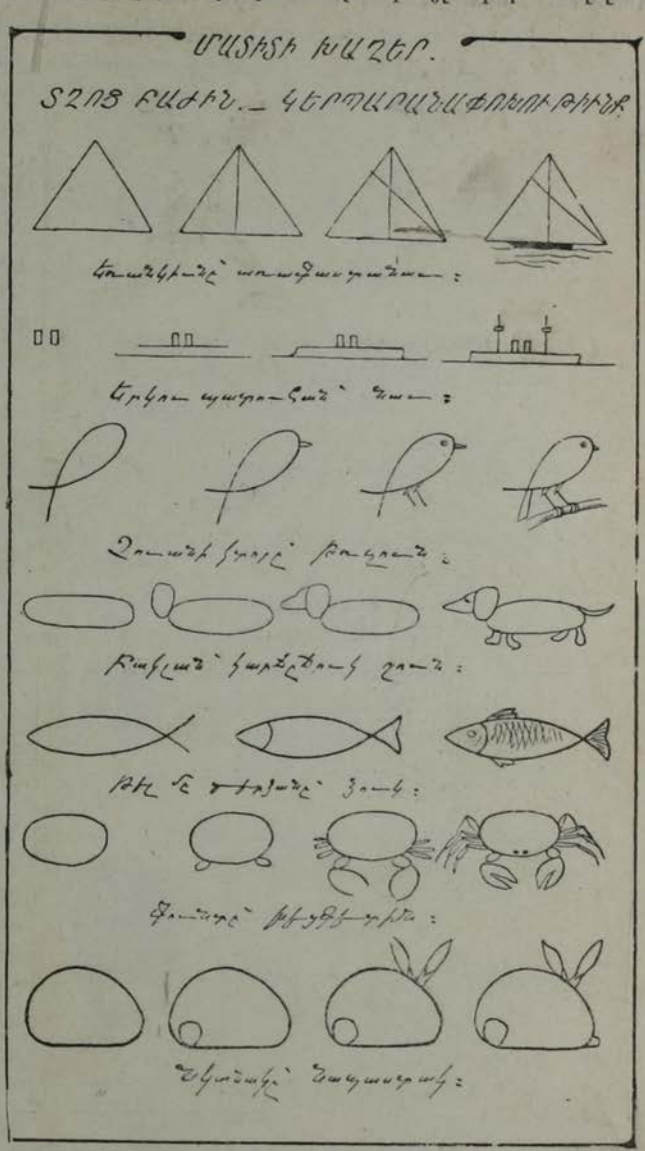

?

— «Ո՞վ խրկեցիք աղջկանը տուր՝ մօր մեռնիլը կամաց կամաց հասկրցուցելու համար» խորհուրդ կ'րնէին դրացի կիներ, երբ չարաճճի տղայ մը խօսքի մէջ ներուելով ըսաւ հետեւեալ առածը. —«Գիրզոր աղբարը խրկեցէք. քիչ է, մէկէն ի մէկ չի կրնար ըսել. . .»:

?

— Բոլոր իմաստուններէն Յունասաանէն ելեր են, կ'ըսէր անցեալ օր պարծենկոտ Հելլէն մը իր հայ բարեկամին: — «Ասոր համա՛ր է որ հիմայ Յունասաանի իմաստուն մը չէ մնացեր . . . » կը պատասխանէ պատրաստաբան խօսակիցը:

?

Հաճրակառքին մէջ: Կարնատես մը յուզուած՝ դառնալով ճի՛շդ իր

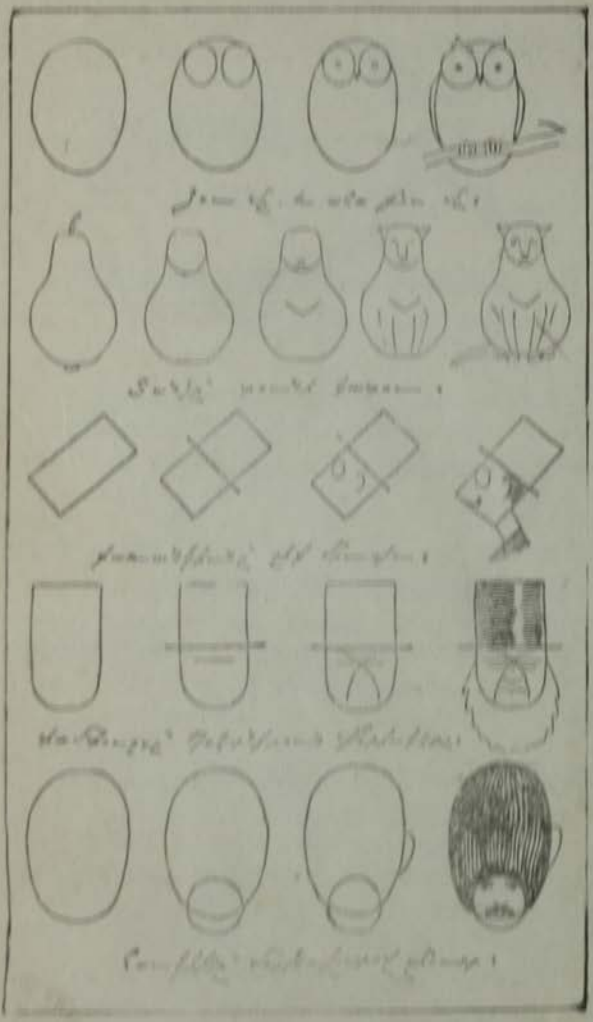

ինքզինքի ճարտարապետի դառնալով։ — «Ըհ՛ զիջանդ»։ — «Անկե՛ր սրբել։ Ինչի մ՛ոգ կերակուր Լինի գիտեմ, Լմննի՝ . . . »։

Թատրանոցական ցասիկ՝ վարժապետ։ — Բարձումի համար մի՛օն ոսկի տասնկ ներ կը գործածուի Օրիոնի համար, 3 խնձոր 4 ճարինկեն չէ՛ կրնար հանել, կամ 7 հատ՝ 10 ոսկեկն։ — «Պայց, ատկզաց չտառնկի մը, կրնամ՝ 3 օթա կար 1 կոլկն կրկե՛»։

Չարչ-պատասխանկ։ — Ինչո՞ւ մեռկլներ չեն խոսիր։ — Որպէս զի տեսակներ վերցուննե՛։

Ինչ պատճառաւ բժիշկներ ճիւանցիկի տուներ առնե՛ չեն անցուներ։ — Այցագիրը չմոռցուելու համար։

Ինչ է Միտքերը։ — Անկնալ ազգերու անձամնար ուժ մը։

Ինչ է տարբերութիւն կոյ խելոցկի եւ բժիշկի միջեւ։ — Տարբերութիւն չկայ. երկուքն ալ միտ բանալու պատրանք ունկնե՛։

Ինչ է Պատուերները։ — Անհնազանդութեան ապացոյցներ սկզբունքը։

Աշխատասէր ժամանակ՝ ըստ ինքնի գոյնն ինչո՞ւ կը փոխուկ։ — Տիեզերական տասնամեակներ միշտ գալով կը սասկայ։

Մեռնող մարդկկ ինչո՞ւ ոտ կը փնտռուին։ — Ձարիւ զործելու այլեւս անկարող ըլլալնուն։

Լուսնկան ինչո՞ւ ամէն առնե՛ չեռնուին։ — Ապրուստնկի խնամքի մէջ նուազկներ պատրաստ չգկնե՛ նամար։

Ինչ է այն որ մարդ ունկցած առնե՛ կրասկցուննկ չուզե՛, չունկցած առնե՛ն ալ ունկնալ չուզե՛, իսկ երբ վատերկի՝ երկար առնե՛ չպահե՛։ — Դատ։

Ինչ է հարուստիր։ — Ջհանարհան հոգիներկ ծպտկուած կերպե՛։

Երեխաներկ ինչ նկն։ — Անմեղութեան արժերպրերուն կտրուննե՛։

Ա՛նկան կը նայուննե՛ թէ տախտե՛ն ատկի ամուռ է թէ մերկ։ «Երկու ազգականներու մէջ չեմ ուզեր մտնել, կ՛ըլլան կռիւ կ՛ընեն եւ ակռաս կը ցաւի» կ՛ասպարեզէ ան սոսմատեն։

Գոպիս մարդու մը ուղղուած.։ — Կարծեմ թէ պատասխանութիւններ կը մտածես . . . ։ — Ներեցէ՛ք, չիտցուր թիւնս ա՛յնպան կարճ է որ . . .

Ջուարճախօսկն մկկը կ՛երթայ ածխատեղ ատաքնչկն մը որ անհարակ բլլալով՝ անոր երեսը բանկն մը տեղ կտրելէ վերջ բանտկակ կը դնկ վրան «Մ՛ն ներիմ է, կը ձայնէ ածխատուր, ընտրակակ եմ. մկկ երեսս բանտկակ գաննցիր, մտպիր եմ միտս երեսս ալ բտրեդ ցանկ տալ։

Ամերիկա մեկնող հակայ չոգնկաւի մը մէջ՝ պարսիկ ճամբորդ մը իր հայ բկկերոջ։ — Կը տեսնե՞ս սա ճատուն կտրտած. մեր Պատրեմ Բաղարք

Ասիացին ցույց է տալիս, թե ինչպես է ինքը որսում փղերին։ Նա նրանց ուղարկում է ճամբարը։ Ասիացին ցույց է տալիս, թե ինչպես է ինքը որսում փղերին։ Նա նրանց ուղարկում է ճամբարը։

(Ասիացին ցույց է տալիս, թե ինչպես է ինքը որսում փղերին։ Նա նրանց ուղարկում է ճամբարը։)

ցույց տալ արուեստն այնքան, որ ասոր մեծութեամբ կաղամբներ կը հասնին»։ Հայր. — «Մեր վաճառ մէջ ալ արուեստն այնքան յառաջացած է որ ասիացին մեծութեամբ կաթսաներ կը պատ-

rասուին»: *Պարսիկը.*—«Ինչի՞ կր ծառայեն այդչափ խոշոր կաթսաները»: *Հայը.*—«Դաւրէժի մէջ ձեր հասցուցած կաղամբներն անոնց մէջը եփելու...»:

?

Երբոր հիւանդանանք, Աստուած զմեզ կռնակնուս վրայ կր պառկեցունէ որ իրեն նայինք:

?

Բուսաբանութեան դասին՝ ուսուցիչը.— «Ըսէ՛ տեսնեմ, Գարեգին, դեղձը ե՞րբ ժողվել պէտք է»: Տղան *ինչ մը կենդանի վերջ.* — «Երբոր պարտիզպանը դուրս ելած է պարտէզէն, և պահապան շունն ալ՝ շղթայով ծառի մը կապուած...»:

?

Կամուրջին վրայ՝ Մինիկ տեսնելով որ իր բարեկամը կառք մը սակարկած՝ Բերա մեկնելու կը պատրաստուէր, քովը կ'երթայ. — «Կը նե՞րես, բարեկամ, կ'ըսէ, սա բարտըսիւս ալ մէկտեղ կը տանի՞ս». — «Միրով, բայց ո՞ւր ձգեմ»:— «Ատոր վրայ մի մտածեր. ես արդէն բարտըսիւիս մէջը պիտի ըլլամ...»:

?

Հանելուկ մը: Շինուած տեղն շինողին պէտք չունի, շինել տուողը իրեն համար չուզեր զայն, և որո՛ւ համար որ կը շինուի՝ բոլորովին անտարբեր է: — *Ի՞նչ է:* *Դագաղ:*

?

Լուդովիկոս ԺԴ. ոտանաւոր մը գրած ըլլալով, Պուալոյի ցոյց կու տայ, կարծիքն առնելու համար:—*Տէ՛ր արքայ, կ'ըսէ երեւելի գրագէտը՝ Քազաւորին գրածը կարդալէ վերջ, աշխարհի վրայ ոչինչ կայ անկարելի՝ Ձեր վեհախառնութեան համար: Դէշ ուզեր էք շինել, և յաջողեր էք:*

?

Փիլիսոփայի մը կը հարցունեն Թէ ինչո՞ւ Օրէնքը 14 տարուս պատանիի մը Քազաւորելու հրաման կու տայ, իսկ նոյն տարիքն ունեցող տղու մը չարտօներ որ ամուսնանայ. — «Որովհետեւ ժողովուրդ մը կառավարելն աւելի՛ դիւրին է քան Թէ կին մը» կը պատասխանէ փիլիսոփան:

?

Վերուկ 2 բարեկամներ դէմ դէմի նստած կը խօսակցէին: Մին կ'ըսէր. «Աշխարհիս մէջ 3 բան կայ անբժշկելի. ակռայի ցաւ, վատ դրացի և գէշ կնիկ»: *Ի պատասխանի՝ միւսը յարեց.* «Ակռադ կը ցաւի՝ հանել տո՛ւր, դրացիդ վատ է՝ տունդ փոխէ՛. կինդ գէշ է՝ լքէ՛. բայց վա՛յ այն մարդուն որ ունի գլխու կամ աչքի ցաւ և գէշ զաւակ. ատո՛նք են ահա անբժշկելի, վասն զի չես կրնար ո՛չ գլուխդ կտրել, ո՛չ աչքերդ հանել և ո՛չ ալ զաւակդ փոխել»:

?

Բերանը սիկարով մարդ մը տեսնելով իր բարեկամը որ ընչախոտ կը գործածէր՝ կը բացագանչէ. «Ատ ի՞նչ աղբ է որ բիճիդ կը տանիս»: — «Ասիկա այն աղբն է զոր բերանդ դրեր՝ կը ծխես» *կը պատրաստաբանէ միւսը:*

?

Ձաշարանի մը մէջ ուսանող մը երկար բարակ կը ճառէր իր սորված գիտութիւններու մասին: Լսողներէն մէկը ձանձրանալով կ'ըսէ. «Հերի՛ք որչափ

լսեցինք գիտցածներդ. քիչ մըն ալ չգիտցածնե՛րդ պատմէ։ — Լա՛ւ, լաւ, երկու խօսքով կրնամ ըսել. չեմ գիտեր Ձէ ի՛նչպէս վճարեմ հիմայ... կերած ճաշիս դրամը։

?

Գնդասեղով պատճառ

Առէք կակուղ տախտակի շերտ մը 3 ոտք երկայնութեամբ և մատիտով հատ գիծ մը քաշեցէք մէջտեղէն, լայնութեանը. յետոյ հատ գնդասեղներ դամեցէք մուրճով՝ գիծին երկայնութեան՝ իրարմէ գրեթէ մէկմէկ քառորդ ինճէզ հեռաւորութեամբ, այնպէս որ Ա. գնդասեղը տախտակին կէս խորութեամբը մխուի, միւսները նուազ խորունկ։ Երբ գիծը լեցուի գնդասեղներով, պատրաստուեցէք ետդանակել ձեր գաշնակը։ Կ'առնէք երկայն հատ դլուխով գնդասեղ մը և քիթովը թելթեւակի ետեւ կը ծռէք գիծին վրայէն Ա. գնդասեղը, զոր երբ թաղատաք՝ պիտի տեսնէք որ երաժշտական յըստակ - ու թրթռուն

ձայն մը պիտի հանէ։ Գնդասեղը ո՛րքան խոր խօթուած ըլլայ տախտակին՝ ա՛յնքան բարձր նօթ կը հանէ, եթէ խոշոր գնդասեղով զարնէք։ Այսպէս, գնդասեղները նախապէս եղանակաւորելով՝ փոխադարձաբար կը մխէք ու կը հանէք զանոնք, մինչեւ որ իւրաքանչիւրին ձայնին աստիճաններն ու խորութիւնները դաշնաւորուին՝ շնորհիւ ձեր ականջին։ Կրնաք այնուհետեւ ուզած կտորնիդ զարնել անոր վրայ, ձեր ճպուռը (խոշոր գնդասեղնիդ) պարտցուելով գնդասեղներու տեղնաշարին մէջ։ Պզտիկ յուարիմ մը վարպետ պիտի ընէ զձեզ, փոքրիկ օրիորդնե՛ր։

?

— Ի՞նչ կ'ըսէք պարոն բրոֆէսօռ, զաւակս բանաստեղծ ընեմ Ձէ՞ նկարիչ։ —Ի հարկէ բանաստեղծ, Ռուպը հիմայ անհամեմատ կերպով աւելի է կատէն...

?

Ուսուցիչը. — Լեւոն, ո՞ր ընտանիքին կը պատկանի գետնախնձորը։ *Աշակերտը.* — Դորձատուներու ընտանիքին . . .

?

Սիրահար մը իր սիրուհիին. — Իմ՛ւ Ձէ բազուկներուս մէջը կղպուէիր, բալլինըն ալ կորսուէր...։

?

— Բարի ճանապարհ, սիրելի բարեկամս։ Բայց խնդրեմ, շոգեկառքին

Եւեւէ վակօնը մի՛ նստիր, որովհետեւ գիժէն ելլելու պարագային՝ այդ վակօ՞նն է որ շատ կը վնասուի։ — Մէ՛ծ տխմարութիւն. քանի որ ամէն մարդ այդպէս ըլլալը գիտէ, ինչո՞ւ համար նորէն կը դնեն այդ վերջին վակօնը . . .

?

Սիրահարը. — Թէնեի պէս կը սիրեմ գքեզ, անգո՛ւթ, չե՞ս ուզեր լսել գիս։ Պէտռիհին. — Ականջնե՛րս են լսողը. կաշառէ՛ գիրենք։ — Ինչո՞վ։ — Բրոլանեի օղերով . . .

?

Պատկերներու ցուցահանդէսին գացի՛ր։ — Գացի։ — Տեսա՞ր իմ նկարներս։ — Հարկաւ. բաց 'ի քուկիններէդ՝ արդէն ուրիշ ո՛չ մէկուները կը տեսնուէր։ — Կատակը մէկդի՛, եղբայր, ըսէ՛ շիտակը։—Կատակ ինչո՞ւ ընեմ. միւս նկարները դիտել անկարելի էր, որովհետեւ անտգին բազմութիւն խռնուած էր անոնց առջեւ։

?

Ժլատ գիւղացի մը իր ծնողաց հոգւոյն համար ձէզ խոստացած էր Զարխտիան վանքին, բայց 10 տարի անցած էր և իր ուխտը չէր կատարած։ Անգամ մը 2 տիկ ձէզ էշուն վրայ բեռցուցած՝ երբ քաղաք կը տանէր ծախելու, ճամբան կենդանին վար կ'իյնայ և տիկերէն մին կը պատռի։ — «Զարխտիա՛ն Ս. Աստուածամօր, բեզ խուբպան, ընդունէ՛ այս ձէզը՝ հօրս հոգւոյն համար»։ Շատ չանցնիր, միւսն ալ կը պատռի։ «Այս ալ մո՛րս հոգւոյն համար կու տամ կոր. մէչէրնիս ա՛լ հաշիւ չմնաց . . .» կը գոչէ երկինք նայելով։

?

Վանահայր մը կը հրամայէ իր սպասաւորին որ քիչ մը գրաբար խօսիլ վարժուի։ Օր մը սպասաւորն անոր խուցը մտնելով կը գրուցէ. «Հայր-սուրբ, սարի ծաղկակրին ի գիշերիս յաւմիկ եկեալ է առ մօխրաձաւալն մեր՝ բարբառելով մարթազարդել։

— Ի՞նչ կ'ըսես, օրհնած, մեկնէ՛ նայինք։

—Կ'ըսէի որ այս գիշեր գայլը եկեր՝ մեր էշը պատռեր, կերեր է . . .

— Էյ ապրի՛ս, տղայ, ոսկեգարեան գրաբար խօսեցար, .սքանչելի՛. մեր երկիրը հաւնեղուկ կ'ըսեն ատոր պարզապէս։

?

— Զարմանալի՛ բան. իմ մօր՛ս ձեռքերն ալ գլխուդ մազը։ Ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա։ — Կը նշանակէ որ ես գլխովս շատ եմ աշխատեր, դուն ալ բերեցիդ . . .

?

Անբնաւեան դէմ դեղ տուի՞ր հիւանդին, կը հարցունէ բժիշկը։ —Դեռ ոչ։ — Ինչո՞ւ. — Փնացած էր։ — Արձնցո՛ւր և տո՛ւր։

?

Ատենօք պարսիկ իշխան մը սաստիկ տխուր զգալով ինքզինք, աշուղ մը կը կանչէ որ զբօսնու։ Երբ բաւական կ'ուրախանայ, խօսք կու տայ 1000 Թումանի նուէր մը ընել անոր։ Աշուղը յաջորդ օր իշխանին ներկայանալուն՝ սա

պատասխանը կ'ընդունի. — Ի՞նչ տուիր ինձ երէկ գիշեր որ չես կրնար եւս առնել. բերնովդ երգեցիր և ես ուրախացայ. եւս ալ քեզ իմ բերնովս 1000 Ցուման խոստացայ ու դուն ուրախացար. շնորհակալ չե՞ս

?

Ձաշի ատեն, առուտիկը. — Անսանելի է այս. շաբթուս՝ երկու անգամ է որ կերակուրիս պնակին մէջէն մազ կը հանեմ։ — Կինը. — Դուն չէի՞ր որ մը ինձ ըսողը Թէ պատրաստ ես բոլորովին ուտել գիս, մինչդեռ հիմայ չես կրնար մէ՛կ Թել մազս անգամ կուլ տալ։

?

Քահանան երազին մէջ կը տեսնէ որ մէկը ժամուց կու տար իրեն, ուստի բունին մէջէն կ'սկսի պահպանիչ ըսել բարձրաձայն։ Երէցկիները վախնալով կ'արձնցունէ։ — Անիծա՛ծ, կը պոռայ տէրտէրը՝ կէս բուն, կէս արձուն. չկրցա՞ր համբերել որ ժամուցս առնէի՝ եաբն արձնցունէիր . . .

?

Օրին մէկը Ն. Եօթրցի խմբագիր մը կ'ազդարարէ իր Թերթին մէջ Թէ հովանոցը կորնցուցած է և կը խնդրէ որ զայն գտնողը պահէ։ Քանի մը օր վերջը դարձեալ Թերթին մէջ կ'ըսէր. «Գտնողն այնպէս ըրած է, և կը վճարէ՝ ասիկա ազդարարելու համար։

?

Պատկերներու ցուցահանդէսի մը, այցելուներ մերկ կնոջ մը պատկերին առջեւ. — Իր հասցէին դնելու էին բաթալիներուն մէջ։

?

Օթեակին մէջ, երկու դեռատի կիներէն մին. — Հեռադիտակդ բերի՞ր հետ։ — Այո՛, բայց չեմ կրնար զործածել։ — Ինչո՞ւ։ — Ապարանջաններս մոռցայ հետ առնելու . . .

?

Պարոնը. — Ա՛խ ապուրս, պաշտելի կ'երեւաս, երբ աչքերդ գոցեմ։ Տիկինը. — Իրա՞ւ կ'ըսես, սա հայելին տո՛ւր նայիմ։

?

Սպանիացի մը Գերմանի մը կ'ըսէ կատակելով. — Ես կը կարծեմ որ Աստուած ձեր լեզուով բարկացեր է Ադամին։ — Այո՛, կը յարէ Գերմանը, ձեր լեզուն ա՛յնքան անուշ է որ օձը ձեր լեզո՛ւվ խարած ըլլալու է Եւան . . .

?

— Տեսէ՛ք, ո՛րչափ տժգոյն է լուսինը։ — Զարմանալի չէ. ամեն ատեն գիշերները դուրսը կ'անցունէ։

?

— Ինչի՞ն է որ կը վազէ սա մեքենան։ — Շոգիին ոյժն է։ — Պարապ խօսք. եթէ շոգիին ոյժն ըլլար, բոլոր բաներէքները պէտք էին վազվռտել բաղաքին փողոցներըւ

?

Թուղթէ զուռը

Առէք Թերթ մը Թուղթ և ծալքի նշաններ ըրէք վրան՝ Թիւ 1ին մէջ ցուցուածին պէս։ Յետոյ 4 ծալեցէք (Թիւ 2). այս գործողութիւնը

կը կատարէք 4 անկիւնները ժողվելով, իրր թէ թուղթէ տէպ մը շինել ուզէիք։ Թիւ 3ը կը բացատրուի ինքնին։ Կրկնեցէ՛ք նոյնը թէ՛ հոն եւ թէ՛ առջեւի կողմը։ Թիւ 4ը դիւրաւ կ'ըլլայ՝ օրինակին նման թուղթը բանալով ու դոցելով եւ կրկնելով նոյնը 4 կողմերուն վրայ։ Ապա կը միացուցնէք կեդրոնի գիծին եւ ծալլուած գիծեր կ'ընէք (թիւ 5)։ Վերը քաշեցէք հիմայ ուղիղ դին՝ ինչուան թիւ 6ին մէջ ցոյց արուած կէտը։ Երբ

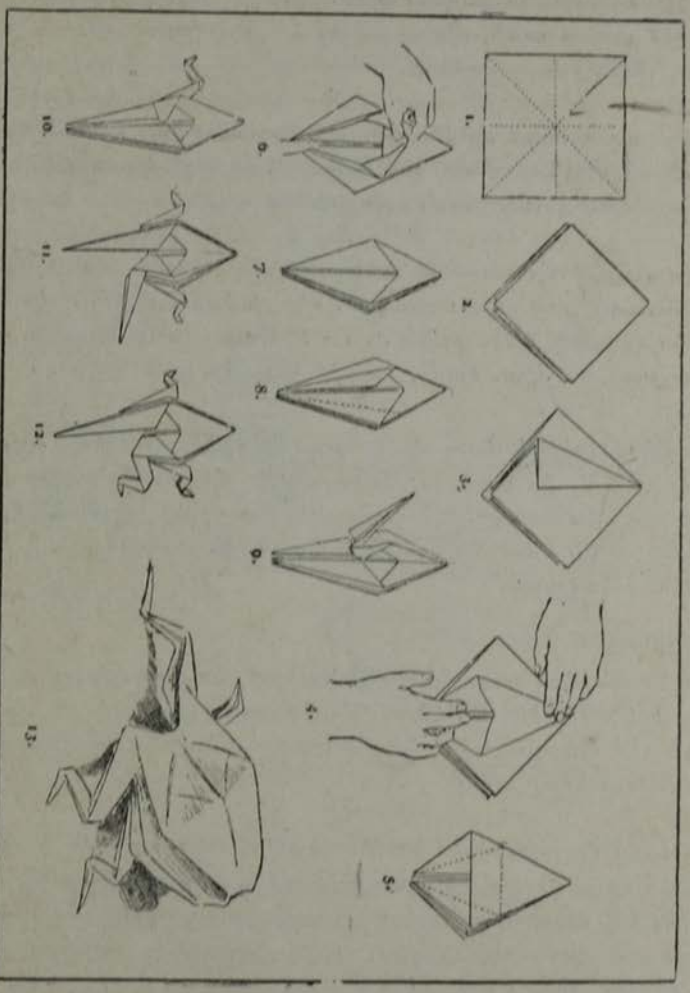

շարունակէք ատիկա 4 դիւրաւն համար ալ, արդիւնքը պիտի ըլլայ թիւ 7։ Ծալլեցէք եզերքները կեդրոնին, ինչպէս ցոյց արուած է կէտկիտեալ գիծով (թիւ 8)։ Ամէնքը մէկ՝ ուժով մը սեղմեցէք. յետոյ բացէք մէն մի ծայր եւ վեր դարձուցէք (թիւ 9)։ Երկու անդամ եւս ծռեցէք (թիւ 10) ու նո՛յնը կրկնեցէք միւս կոյսերուն վրայ ալ։ Վերջը կը շինէք եռեւի ոտք մը. թիւ 11ն ու 12ը պիտի հասկցունեն ձեզ թէ ինծո՛ր կը շինուի.

կրկնեցէք ատիկա մէկալ կողմին վրայ ալ, իբր Թէ առջեւի ոտքերը կը շինէք.—և ահա՛ գօրաը կատարեալ կ'ըլլայ (Թիւ **13**)։

?

Ծաղկավաճառուհին. — *Ո՛հ, պարոն, փորձուեցի՛ք, վարդի այս փընջիկը մի՛կ դանեկան:* — Պարոնը. — *Իրա՞ւ . . . հապա վարդենի՞ն . . .*

?

— *Հետաքրքրութենիս ճարքին պիտի. դրացի Գալիկ հանրմին մազերը ճերմկած հին ատցած տարի. հիմայ բլո՞նի կ որ սեւցեր են:* — *Զիմացա՞ր. ատուսիները մեռեր կ . . . սուգի մէջ կ:*

?

Վրացի ազնուական մը իր ծառային բարեպաշտի մահուանին առանը կը նեցէ ասոր գլխուն: — *Փա՛ռ ինչ Աստուած, կը գոչէ ծառան. կեանքիս մէջ օ՛ր մը գոնէ կրցայ ներեայ երեւ ելլալ տիրոջս առջեւ:*

?

Դերասանուհի մը առանձին՝ սենեակին մէջ փորձի մը միջոցին՝ իր դերը բարձրաձայն գոց բնելու զբաղած. «Կը վախնամ գիշերը, կը վախնամ ցորեկը, կը վախնամ աշխարհ բանէ . . . »: Մայրը (ոտքի ելլելով). — Վախնալիք բան չկայ, աղջի՛կս. նայէ՛, դուռին նիգը կը դնեմ կոր . . .

?

Առաջին անօթեցած մարդ մը որ գրպանը տասնոց չունէր՝ այլը դատնալով ճաշարան մը կը մտնէ եւ ճաշացուցակ մը ձեռք առնելով կ'սկսի յիմարի մը պես կարդալ զայն: — Ատոր մէջ հաց չկայ գրուած, կը բացագանչէ յետոյ: — «Հոս առանց դրամի է հացը» կը պատասխանուի իրեն: — Ուրեմն միեւնոյն հաց բերէ:

?

Հիմակ կ'երգեմ եա՛. —

Իտալիոյ նախկին թագուհին Մարկարիտա երաժշտութիւնը չափազանց կը սիրէր, իսկ ամուսինն Ումպերտ՝ կ'ատէր զայն. գիշ ալ ձայն մը ունէր. երեմն կ'երգէր: Երբ թագուհին կը դժկամակեր անոր մեկ կամքը կատարելու, թագաւորը կ'սպառնար երգել . . .

?

Թաթերայ մը ուխտած էր կարծես կեանքին մէջ եկեղեցի չերթալ բնաւ: Բարեկամներ կը յորդորէին զինք որ տարին անգամ մը գոնէ այցելէր Աստուծոյ տունը. մինչ իսկ սովորութիւն ունէր պատասխանելու անոնց. «Ժամ երթալուս չէ՛ որ Աստուած պիտի հաշուի հետս. ընդհակառակն կը վախնամ որ Աստուած ալ վերջին ըլլի կ'ընէ հետս . . . »:

?

Ուրախ եմ ձեզ տեսնելուս. կուզո՞ս յինէ հետ ճաշել:—Շաճոյով:—Լաւ, տո՛ւնդ գնա՛ եւ յանձնարարէ՛ որ յինէ համա՛ր ալ սպաս մը դնեն:

?

Բարեկամ մը շատակերի մը հանդիպելով. — Շատ ուրախ կ'երեւաս, ի՞նչ կայ: — Հիմայ սեղանեն նեայ: — Ի՞նչ կերար, նայիմ: — Պատուական

հնդկահաւ, սմանչելի փորը լեցուած: — Քանի՞ հոգի հիմ սեղանը: — Երկու հոգի: — Մի՞սը ո՛վ էր: — Հնդկահաւը . . .

Ջ

Ի՞նչ բանի վրայ կը վտածէ առանձին կին մը: — Երկու հոգի ըղալու :

?

Սրեւու աճիւ (գբօսաճի)

Առէք հաւկիթ մը և երկու ծայրերէն պզտիկ ծակեր բանալով պարպեցէք մէջինը, յետոյ այդ ծակերը գոցեցէք կնքամոմով։ Երբ կնքամոմի կաթը կակուղ է դեռ, խոշոր մաս մը ծեփեցէք հաւկիթին լայն ծայրին և կարծրանալէ առաջ փակցուցէք 5 հատ 10 բարանոց, գոքս պէտք է անշարժ բռնել, մինչեւ որ անոնք կնքամոմին կպչելով լաւ մը կարծրանան։ Յետոյ կտրեցէք 2 բարակ ցպիկներ 12 ինճէզ երկայն, դարձեալ կնքամոմով հաստատեցէք զանոնք հաւկիթին քիթին, խաչաձեւ, ճիշդ ու ճիշդ մէջտեղէն, որպէս զի գաւաթով ջուրին մէջ երբ դրուի հաւկիթը՝

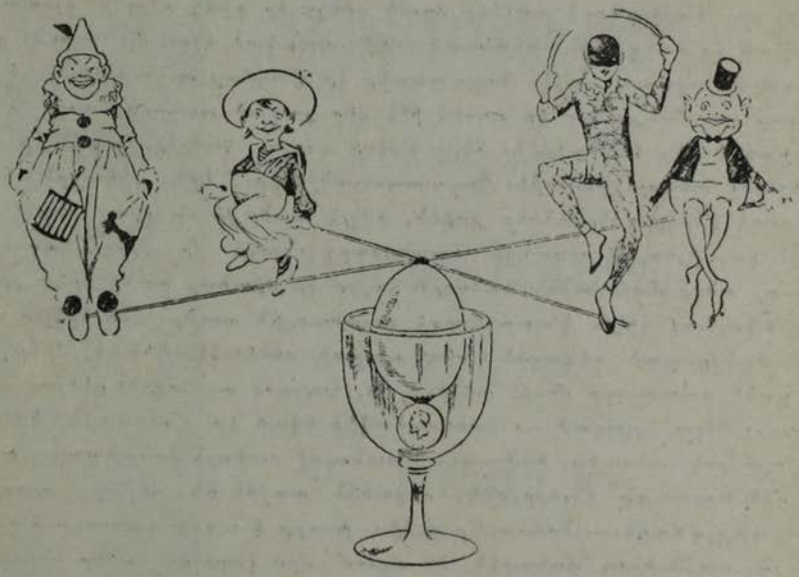

հաւասարակշիռ մնայ։ Այնուհետեւ կը կտրէք 4 պուպրիկներ հատ հատ թուղթէ և ցպիկներուն ճոթերը կը փակցնէք, նախ շիտակ կեցուներով և կպչելէ վերջ՝ քիչ մը դէպ առաջ հակեցուներով իւրաքանչիւրը։ Ձեր խաղալիկը դետեղելով հիմայ ջուրով լեցուն գաւաթի մը մէջ, կը դնէք զայն՝ պատուհանէն եկող արեւու զօրաւոր ճառագայթի մը մէջ։ Եթէ խաղալիկնիդ ազէկ շինուած է՝ պիտի սկսի դառնալ, հաւկիթը շարժելուն պէս։ Առջի հեղ չդառնալու պարագային՝ թուղթէ մարդիկը քիչ մը աւելի առաջ քշեցէք։

Ջ

Նոր եկող սեմնկասպանուհին: Տիկինը ճնշելով անոր ներկայացուցած

վկայականը. — «Ինչպես կ'ըլլայ որ վանուած իմ առջի եղած տեղերուդ, երբ չաւ չանձնաւարականի մը ունիմ»: — «Պատճառն ալ որ գրեց իմ վկայականս, միևյնիսկ տիկինն էր որ գիս վանեցը»:

Ջ

18-20 տարեկան ամուսնանալիք աղջիկներ կը հարցունեն. Ինչպէս է: 25-30 տարեկաններ. Ինչ կ'ըլլէ: 30-40 տարեկաններ. Ուր է: 40-50 տարեկաններ. Ուրչափ կը պահանջէ:

Ջ

Երկու կիներ. — Միտահարիս նամակները կուրծիս վրայ կը պահեմ:— Անխոհեմութիւն է. առաջին նկողը կը գտնի գանոնք:

Ջ

Ասկէ քանի մը դար առաջ, վաչխառու մը դրամ փոխ կու տայ գեղացիի մը, պայմանաւ որ եթէ պայմանաժամը լրանալուն չկրնայ դանձել դրամը՝ պիտի իրաւունք ունենայ 50 արամ միս կտրելու... անոր դիտմէն. Եւ իրաւ ալ գեղացին՝ ի վիճակի չըլլալ օրին հատուցանել իր պարտքը՝ վաչխառուն առջեւը ձգած դինք՝ կը դիմէ դէպ ի դատարան՝ ձամբան կը հանդիպին ցեխերուն մէջ պառկած էշու մը որուն տէրը կ'ապաչէր ազատել զայն: Պարտապանը կը փութայ օգնութեան, և մեծ կ'ըլլայ զարմանքը երբ կը տեսնէ թէ վեր քաշած պահուն՝ պոչը ձեռքը մնացած է հէք կենդանիին: Տէրը կ'սկսի պօռալ կանչել, արժէքը պահանջելով անպոչ դրամատին: Պարտապահանջները 2 էին. գեղացին խերով կը սկսի կծիկը դնել անոնց քովէն. կ'ելլէ տանիքի մը վրայ ուրկէ սահկայն վար իյնալով ուղղակի երիտասարդ մշակի մը վրայ՝ պատճառ կ'ըլլայ անոր մահուան: Մեռնողին հայրը կը միանայ առջի երկուքին և ձերբակալելով զայն՝ կ'առաջնորդէ դատաւորին առջեւ: Հոն երկար սպասել ձանձրացած՝ գեղացին կ'սկսի պարտիլ սեննեակ սեննեակ, մինչեւ որ կը գտնէ դատաւորը մութ անկիւն մը, հայոցով ու գործիքներով կեղծ դրամ շինելու զբաղած... Յանկարծակիի եկած էր. գեղացին կ'երդնու ո'չ ոքի բսել տեսածը, նախապէս ստանալով սակայն իր անպարտ արձակումին խոստումը: Իրարը մէկ, սեղանին առջին են հիմայ, սպասելով որ ելիք վճռին:— «Իրաւունք ունիս, խօսքը կ'ուղղէ դատաւորը փոխառուին, առնելիքդ փոխարէն 50 արամ միս կտրելու անոր մարմինէն, բայց ո'չ էլել, ո'չ պակաս, և մէ'կ անգամէն. եթէ չյաջողիս՝ անիկա իրաւունք կ'ունենայ գլեզ սպաննելու»: Վաչխառուն կը հրաժարի գլխկոր: Մեռնող մշակին հայրը կ'անցնի առաջ և սա պատասխանը կ'ընդունի. «Թող չանձաւորը կենայ ճիշդ հո'ն ուր կը գտնուէր որդիդ, դո'ւն գնա այդ տանիքէն անոր վրան նետուիլ. եթէ մեռնի՝ լաւ, ապա թէ ոչ պատ է այնուհետեւ»: Մարդը սարսափահար՝ մէկդի կը քաշուի: Էշուն տէրը մարիկ բրած ըլլալով այս երկու վճիռները, կը ձայնէ անդիէն. «Արդա'ր դատաւոր, իմ աւանակս գնած օրէս ի վեր, ինչ կ'ըսեմ, ծնած օրէ'ն ի վեր պոչ չունէր...»

Զ. ՄԱՍ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ի ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ

ԿԱՄ...

ՈՄԱՆՑ

Թ. ՏԱՐԻ 1915

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՓԵՏՈՑՈՑԸ

Տաղանդաւոր Հայ Բժիշկ մը Մեր Մէջ

Տասնեակ տարիներ առաջ, Պէրպէրեան վարժարանէն ընդհատուած կ'ելլէր Սիլիվրիի ուշիմ և խոստմնալից պատանի մը որ իր դրական կարողութենէն զատ, ունէր մանաւանդ խոր հակում Գիտութեանց ճիւղին։ Զիլինկիրեան Յովիաննէսն էր ան, որ ապա դրական հարիւրներն վրայ պիտի փայլէր Ռ. Սեւակ ստանունով։— Ուսուցչապետը փութաց ուղարկել զինք Ջուիցերիա, կատարելագործուելու համար Բժշկութեան արուեստին մէջ։ Զիլինկիրեան տասը տարի մնաց Լօզան և յայտնի բժիշկ-ախօրեներէ վկայուելէ վերջ՝ ծառայեց հիւանդանոցներու և դարմանատուններու մէջ, հմտանալով արուեստին թագուհիեանց և յայտնի անուն մը շինելով Եւրոպական այդ ատեանին մէջ։ Ապա հետեւեկաւ հաստատուիլ մայրաքաղաքս։ Անցեալ տարւոյ սկիզբին՝ երբ դեռ Լօզան կը գտնուէր, Զիլինկիրեան իր սիրական Փնարն առանց լքելու, սկսաւ աշխատակիլ «Ազատամարտի», Բիւշկին գիրքին փոքրատիպ հինգ մայր խորագրին տակ հրատարակելով շարքն այն յօդուածներուն որոնք մեծ ուշադրութիւն գրաւեցին իւրաքանչիւր, արժանանալով իրաւամբ ամէնուն գնահատութեան. վասն զի յարգելի Ծօրէծօրը պիտցած էր հեռանալ Առողջապահութեան ցամաք և անապատ հարցերու պաշտանադրական տարագէն, և իր վարժ գրիչով ու ժպտերդ-պատեղ ոճով կենդանութիւն և հոգի դրած անոնց մէջ, իր անձնիւր յօդուածին տալով գրական յանկուցիչ դրոշմ մը, այնպէս որ գայնս կարդալուն՝ «ախ հիւծ թշուառը գեղեցիկ օրերու աւետիսը բերող ծիծառին երգին հառաչ մը չանէր պատասխան, ո՛չ ալ ցուրտ սարսուռ մը՝ աշնան հովերուն» ինչպէս կը գրէր Պէրպէրեան։ «Պէտք է ամփոփել Գիտութիւնը,— կ'ակնկալէր ան, զուարթացնել, միամիտ բարի բարեկամ մը ընել, ակադեմական դասախօսական բեմէն իջնել հրապարակի վրայ, մտնել սրահներու մէջ, կարի զօրաւոր սառամոքներու համար միայն տանելի այդ թանձրահիւթ

Մր. Ռուբէն Զիլինկիրեան
(Ռ. Սեւակ) 1914

կերակուրը մղել ու մարսելի ընել ժողովրդական խմացականութեան», եւ Զիլինկիրեան, Քոլէեանէն վերջ, նաեւ անկէ տարբեր ուղղութեամբ ու հմայքով, նո՛յն բանն ըրաւ ահա, փրցունելով և մեզ տալով իր «բժիշկի էջեր»ը— Ահա թէ ի՛նչ կը գրէ իրեն՝ ծանօթ հրապարակագիր մը այս առթիւ. «Շնորհաւորութիւններս այն գմայլելի ձեւին համար, որով կը «գրէք ձեր բժիշկի էջեր»ը։ Ձեզ կարող երեւակայել թէ որպիսի՛ խանդա«վառ ընդունելութիւն գտած են անոնք ընթերցող հասարակութեան մէջ՝ «թէ՛ հոս և թէ՛ արտասահման։ Աւելիս նախ կապացուցանէ այն անառա«րակուսելի գրական ճարտարութիւնը որով կը գրէք ձեր յօդուածները՝ «քերթուածի մը չափ երեւուն, երկրորդ՝ մանկավարժական այն մեթո«դը որով հիւանդութեանց ախտաբոյն ու գաշնակը կը ներշնչէք, առանց «խրատի ու քարոզութեան հին «պանալ» մեթոտին, և երրորդ՝ այն որ, «ախո՛ն, այնքան տառապանք կայ մեր հասարակութեան ծոցն ալ, ու «այնքան հիւանդ, այնքան վիրաւոր»։ Ի. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ձենք կրնար արդիկել ինքզինքնիս՝ մէջ բերելէ նաեւ բազմաթիւ դնահատականներու մէջէն՝ երգիծաբան Յ. Այփիրի իւմորիստիլ նամակին մէկ հատուածն ալ. «Մ'ով ըլլայիդ չեմ գիտեր, բայց կասկածիլ կ'ը որ ձեզի «ըսեմ թէ ի՛նչ է։ Զգացումներու փափկագոյն նկարիչ մը, լեզուի «ciseleur մը, և բառին ամբողջ ոյժովը՝ հաճելի գրագէտ մը։ Իրական «ձիրք մը կ'ատեղծէք կոր, որուն վրայ հիացողներէն մէկը ներեցէք «որ ես ըլլամ»։ — Ըսենք անվերապահ կերպով թէ Տքթ. Ի. Զիլինկիրեան լաւ գրագէտ մը ըլլալէ աւելի՝ լա՛ւ բժիշկ մըն է մանաւանդ, փորձագէտ և խղճամիտ բժիշկ մը. ուստի և հաճոյք մըն է մեզ համար այս տարի Դիտութեան բաժիններս բանալ՝ յատկապէս Տարեցոյցիս համար խմբագրուած իր զգայացունց մէկ յօդուածով որ ահա՛.

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԻՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷՋԵՐ

ՄԵՌՅՆԵԼՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

— Պզտիկուց ծորակ խաղացած էք, Տօքթէօր։ Վազուն աղբիւրի մը բերանը մատով խցել փորձած էք, Զուլալ ջուրը-րուս ցայտքը աչկերնուդ մէջ զգացած էք... Երեւակայեցէ՛ք որ վեռ անցած տարի ծորակ կը խաղայինք արիւնի հետ...։

Այսպէս խօսողը յիսունոց մարդ մըն էր, աղ-պղպեղ պուխով, բարի ու խաչոր աչերով, ու ժպի՛ն, ու ժպի՛ն...։

Պուլկարիոյ չեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէն կու գար ինձի՝ դանդաղ հիւանդութեան մը համար որ բոլորովին չլուտեր, յուսահատեցուցեր, սարսափեցուցեր էր այդ հին յեղափոխականը:

— Հիմայ աչերս սեւ կը տեսնեմ, կ՚ըսէր. ծունկերս կը կտրուին, մոքիս գէշ խորհուրդներ կու գան: Հաւատացէ՛ք ինձ որ ձեզի գալու համար ճամբորդած ատենս՝ կ՚զգուշանայի չոգենաւի եզրը երթալէ, որպէս զի ծով չնետուիմ յանկարծ...:

Ու իրաւ ալ ա՛յնքան յուսահատութիւն կար անոր աչերուն մէջ, որ քիչ մը բոց տալու համար իր կանաչորակ այտերուն՝ Պալքանեան պատերազմի յիշողութիւնները կը հարցնէի իրեն:

— Հա՛, ըսաւ, ձեզի արիւնի չատրուան մը պիտի պատմէի. բժիշկ էք, կը հետաքրքրուիք: Սա անիծած արիւնը որ երակներուս մէջ կը չրջագայի՝ գիտէ՞ք ո՛րքան ոյժ ունի. չէ՛, վատահ եմ որ չէք գիտեր: Աչկա գիրքերով չէ՛, փորձառութիւնո՛վ կը սորվըւի: Օր մը ձերբակալեր էինք թշնամի երիտասարդ մը որ մեր ընկերներէն երեքը սեղցուցեր էր: Թուխ, հպարտ, գեղեցիկ տղայ մըն էր: Գլուխը ծռէ՛ ըսի. նժոյգի մը վիզին պէս ճիտը կորցուց: Սուրս այնպէ՛ս մը տեղին իջեցուցի որ Մայրիկ պօռալով՝ գլուխը կախուեցաւ: Ու արիւնը սկսաւ վիզէն վեր ցատքել չիփ-չիտակ, բարձր, բայց չա՛տ բարձր, մարդահասակ ծառի մը պէս բարձր: Զղջալով՝ ձեռքս իսկոյն վէրքին վրայ թխմեցի. սակայն արիւնն այնքա՛ն ոյժով էր, այնքա՛ն ոյժով, որ մեռելին իւրաքանչիւր թօթվռտուքին՝ մազերս վեր-վեր կը հրէր: Հապճեպով մէկ ձեռքիս վրայէն՝ միւս ոտս ալ դրի գալարուող վիզին վրայ. այն ատեն արիւնը մատներուս մէջտեղուանքէն սկսաւ սրսփիլ չատրուանի մը ջուրերուն պէս, ռունգերուս, ականջներուս ու բերնիս մէջ, թաթխիչներուս ու պնակներուս թելերուն վրայ, աչուըներուս փոսերուն մէջ, կաթած տեղը թանձրանալով, չրթունքներս փակցնելով, երեսներս տաքցնելով...: Բայց, ինչ, կը ժժգունի՞ք, Տօքթէօր...:

— Օ՜հ, դադրեցուցէ՛ք, դադրեցուցէ՛ք. զզուելի է, զզուելի՛...:

— Զզուելի՞ ըսիք...: Պատերազմը պատերազմ է, Տօք-

թէօր . . . : Զգուելին ա՛յն է երբ մարդ ինձ պէս հիւանդութենէ կը մեռնի , երբ վախելով ու վատելով , դեղագործի սրուակ-ներուն փարելով , կամաց-կամաց , կաթիլ-կաթիլ կը մեռնի . . . : Ու յետոյ ես ձեզի բան մը ըսեմ , Տօքթէօր . ամէն բան պարագային համեմատ պէտք է դատուի , նոյն իսկ ոճիրը : Ես այսպիսի պարագաններու մէջ գտնուեցայ ուր չսպաննելը աւելի մե՛ծ ոճիր էր քան սպաննելը . . . : Ես ձեզի այնպիսի ոճիր մը պատմեմ որուն քով իմ ըրածս պարզ խաղալիք մ՚է տղոս . . . : Կ՚ուզէ՞ք . . .

— Կ՚ուզեմ , ըսի անհամբեր :

— Նկարագրած չատրուանէս քանի մը չարաթ վերջ էր : Նահանջի հրամանը եկած էր հիմայ . բանակը քաշուեր , հետա-ցեր էր ճերմակ հորիզոնին ետին , ձիւնապատ ահագին տարա-ծութիւններուն մէջ քանի մը խումբ վերջապահներ ձգելով թշնամիին արշաւին դէմ : Այդ ցրուած , կորած խմբակներէն մէկին ալ մենք էինք : Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կը վտանգէր մեր դիրքը՝ վիրաւոր ընկեր մըն էր : Ո՛չ կարելի էր քալեցնել գինքը , ո՛չ ալ թշնամիին ու ձիւնին լքել : Մեծ բան մը չէր իր վերքը . բայց մէջը հոլ ու աղր դացած ըլլալով՝ վիրաւորը սարսափելի պրկումներ կ՚ունենար : Նախ երեսին մկանները կծկտեցան . յետոյ ճակտին կնճիռները ծալք-ծալք դաժուած մնացին : Աչերն այնպէս անչարժ էին ու այնպէս ալ ահաւոր՝ որ հոգեվարք մ՚իր ճգնաժամին մէջ քար կարեր էր կարծես : Ու այդ փոթ-փոթ ճակտին տակ , ու այդ պիշ-պիշ աչերուն տակ , բերանն այնպէս վար քաշուեր էր երկու ծայրերէն՝ որ դիւային քրքիջի մը դիմակն ըլլար կարծես ան : Գլուխն հանե-նետուած էր , վիզն ուժգնօրէն պրկուած , աղեղի պէս կորնթարդ մարմինն համակ քարացած , գարշապարն ու գանկը լոկ կը դպչէին գետնին . . . : Հիւանդապահ կառքերը քաշուեր էին , ամէնքն ալ , վիրաբոյժ մը թողլով մեզի : Աստուածու պէս իր ձեռքերուն կը փարէինք , իր աչերուն կը յառէինք . ճա՛ր մը , ճարա՛կ մը կ՚աղերսէինք : — «Թհրանիո՛ւս . . .» կը վճռէր ան : Ու այս բառը ախտանիշ մը և մահանիշ մ՚էր նոյն առեն : Եւ ամէն անգամ որ գետնաքարշ վիրաւորը իր գարշապարներուն վրայ կը պրկուէր , կ՚աղեղանար ու կը դողդղար՝ ծայրը գետին

մխուած սուսերի մը պէս. — «Օրիսրօրօնօս...» կը գոչէր վիրաբոյժը, ազատուած չկայ...։

— Եթէ ազատուած չկայ, մի՛ ձգէք որ այս խեղճը հոգեվարք չան պէս չարչրկուի. սրսկուած մը, զեղ մ՚ըրէք, վիզը կտրեցէք, բայց ազատեցէ՛ք զինքը, և ազատեցէ՛ք մեզ ալ...։

— Եթէ դուք ազատուիլ կ՚ուզէք, կ՚ըսէր, ո՞վ կ՚արգիլէ զձեզ մեկնելէ. ես իր քով պիտի մնամ մինչեւ իր վերջին չունչը. բայց ես չունիմ մեռցնելու իրաւունքը, ես կեանքին պաշտօնեան եմ...

Սրդ, ես հիմայ ձեզի հարց կու տամ, Տօքթէօր։ Եթէ դո՛ւք ըլլայիք այդ վիրաբոյժին տեղը, դո՞ւք ալ իրեն պէս պիտի ընէիք։ Ըսէ՛ք ինծի։ Ես վստահ եմ որ ձեր բոլորին գրպանին մէջ հեղուկ մը կայ որ...

— Անչո՛ւշտ, անչո՛ւշտ, ընդմիջեցի, բայց եթէ նո՛յն իսկ հիւանդն ուզէ, մենք չունինք զայն մեռցնելու իրաւունքը։ Որի՞ կը պատկանի կեանքը. ո՛չ հիւանդին, ո՛չ բժիշկին. կեանքն Աստուծոյ կը պատկանի...

= Աստուծո՞յ... Աստուծո՞յ... ըսաւ ռազմիկ խօսակիցս փրփրկով։ Մէկ կողմէ ահագին ծախսեր, չէնքեր ու դարմանները կ՚ըլլուին անպամալոյծներու, ցաւագարներու, հոգեւոյ մարմնով փտածներու, անբուժելի զառամածներու կեանքն ամէ՛ն գինով պահպանելու համար... մինչդեռ անդին, կռուի դաշտին վրայ, է՛ն խոստմնալի ու է՛ն առոյգ երիտասարդները հազարներով, տա՛սը հազարներով գետին կը փռուին, յետոյքնէն զարնուած նահատակներու պէս գլտոր գառնալով... ասոնց կեանքն ալ Աստուծոյ չը՞ պատկանիր, Տօքթէօր...

— Կ՚ազատեմ, ընդմիջեցի, բայց ձեր վիրաւոր ընկերն ի՞նչ եղաւ։

= Մեր վիրաւոր ընկե՞րը։ Աղբակոյտի մը վրայ պառկեցուցեր էինք զայն, որպէս զի տաք ըլլար։ Կ՚զգուշանայինք կրակ վառել, վախնալով որ մի՛ գուցէ ձիւնապատ դաշտերու մէջէն բարձրացող մեր մուխը թշնամիին մատնէր զմեզ։ Իւրաքանչիւրնիս հրացանի սառած երկաթին փարած՝ փոքրիկ լուսամուտներու եռին պահակ կը կենայինք, ճերմակ հորիզոնները քննելով վախ ի վախ։ Մ՚չ իսկ չուկ մը, ո՛չ իսկ

լոյս մը կար ներսը։ Կիսաստուերին մէջ՝ մահճակալուն ծայրին վրայ կոխկռտուած կը քալէինք՝ մեռելի տան մը պէս. որովհետեւ մահը մեր մէջ էր, հոն էր սպառնական։ Ու մեռելը հոն էր, կենդանի մեռելը, դիտապատ, պիակնացած, կարծրացած, բայց այնքան տառապալից ու դեռ այնքան զգայուն, որ լոյսի ճառագայթ մը զայն կը մարակէր կարծես, ու ձայնի չչուկ մը կը դողդողացնէր իր քարացած մարմինը՝ երկրաշարժ մը ցնցուղ տապանաքարի մը պէս... Վիրաբոյժը պաղարիւն իր չհրմուխեան աստիճանը կը չափէր. — «39...40...41...42... սարսափելի՛, սարսափելի՛...»։ Դանակի մը ծայրովն իսկ կարելի չէր բանալ իր կծկուած ակառները, կաթիլ մը ջուր, պատառ մը հաց տալու իրեն։ Եթէ հիւանդութիւնն իսկ չըլլար, անօթութիւնէն պիտի մեռնէր այս խեղճը։ Բայց վիրաբոյժն օրինապահ ու անայլայլ՝

— Ես մեռցնելու իրաւունք չունիմ, ես մեռցնելու իրաւունք չունիմ... կը կրկնէր։

Այս սարսափի օրերը՝ վեց օր, վե՛ց դար տեւեցին։ Առաւօտ մը երբոր ևանք, աչերը բաց՝ ան կը հսկէր։ Պրկուած մարմինն անոր ճիգէն՝ գարշապարները հողը փորած ու գանկն աղրին խրուած էր։ Ձեռքերն, ոտքերը չխփ-չխաակ, կզակները կպպուած, ճակատը ծալք-ծալք կծկտած, քրքիջի ձեւ մը շրթներուն, աչքերը պիշ-պիշ դուրս ինկած, ան պառկեր էր անասուր։ Կարելի չէր նայիլ իրեն։ — «Բայց նայեցէ՛ք, մարմինը չդողար այսօր...» ըսաւ մեկը չընդալով։

Ու իրաւ ալ մարմինը չէր դողար։ Սակայն ա՛յնքան սարսափ ու տառապանք կար իր բաց աչերուն մէջ որ ո՛չ ոք համարձակեցաւ մատին ծայրով դպիլ իրեն, վախնալով որ մի՛ գուցէ նոր սարսուռ մը ծնցնէր։

— Մեռեր է... վճռեց բժիշկը, իր գլխարկը հանելով։ Ու բոլորս ալ հրացաննիս իջեցուցինք իր առջեւ։

Այսպէս վերջացաւ այս անվերջանալի, այս անասուր, այս անդրմարդկային մահը, ինչ կ՚ըսեմ, այս ոճիրը, ոճիրներուն գլուխ-գործոցը...։

ՏՕՔԹ. Ռ. ՋԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Բերա, 1914

ՀԻՒԼԷՆ

Սահման հիւլէից եւ պարզ ու բաղադրեալ մարմնոց. — Մարմնոց միաւորութեան օրէնքները. — Հիւլէից ծանրութիւնը, տարամագիծը, եւ նիւթի միութիւնը. — Հիւլէից շարժումն եւ մարմնոց երեք վիճակները. — Մարմնոց նիւթական կշռելի հիւլէից՝ անկշռելի ու աննիւթ վիճակի՝ եթերի վերածումը. — Հանքային ջրերու ազդեցութեան բացատրութիւնը. — Իոն, ելեկտրոն եւ ելեկտրական երեւոյթներ.— Մագնիսիոն եւ իր յառաջ բերած երեւոյթները:

—

Բրխատոսէ 5 դար առաջ Լիկիպպոս յոյն փիլիսոփան և ապա Դեմոկրիտէս ու Եպիկուրոս ընդունած էին մարմնոց այլ եւս անբաժանելի ամենափոքրիկ մասնիկներէ՝ հիւղներէ՝ կազմուիլը։ Լուկրետիոս Հռոմայեցին (95-54) ընդունեց զայն, սակայն կարծես մոռցուած էր այս վարդապետութիւնն և Բերնուլի ու մանաւանդ իր զաւակը Դանիէլ վերակենդանացուց զայն։

Լավուազիէ, գիտական քիմիաբանութեան հիմնադիրը, ԺԸ. դարու վերջերը սահմանեց պարզ մարմիններն՝ իբրեւ որ եւ է ազդեցութեան տակ այլ եւս չտարրաղադրուող մարմիններ, որք մէկ տեսակ հիւլէներէ կազմուած են, և բաղադրեալ մարմիններն իբր պարզ տարրերու միաւորութեամբ յառաջ եկածներ։ — Այս սկզբան վրայ՝ սկսան գտնել պարզ մարմինները որոց թիւն երթալով կ'աճի. դարուս սկիզբը անոնց քանակը 72ի հասած էր։

* *

Փրուստ 1802ին հաստատեց պարզ մարմնոց որոշ համեմատութեամբ միաւորութիւնը, Տալթոն 1807ին քիմիական բաղկացութեանց մէջ գայնս կազմող պարզ մարմիններու՝ հիւղ առ հիւղ միաւորութիւնը բացատրեց, ընդունելով մարմիններէ ոմանց մէկ հիւլէին այլ մարմնոց 2, 3, եւն. հիւլէից հետ բաղկակցութիւնը (բազմապատիկ համեմատութեանց օրէնքով) յորմէ յառաջ գան, միեւնոյն տարբերօք տարբեր բաղկացութիւններ։ Ուշադիր էր արդէն գիտնոց թէ՝ միեւնոյն ջերմութեան և ճընշման ենթակայ բոլոր պարզ մարմնոց կազերը՝ միեւնոյն ծաւալով կշռելով՝ անոնց ծանրութիւններն իրարու հետ ինչ համեմատութիւններ որ տան, երբ այդ կազերու ջերմութեան և ճնշման աստիճանները հաւասարապէս փոխենք՝ իրենց ծանրութեանց մէջեւ միեւնոյն համեմատութիւնները կը պահեն։ Կէյլիւսաք կազերու այս յատկութեան ուսումնասիրութիւնը յառաջ տանելով գտաւ թէ, կազային վիճակաւ պարզ մարմինները պարզ հաւասարութեամբ կը միանան (*) եւ իրենց միւրեամբ յառաջ եկած բաղադրեալ մարմնոց ծաւալն ալ՝ բաղադրիչ մարմիններու ծաւալին

(*) *Այսինքն՝ Ա. կազին մէկ ծաւալը Բ. կազին երիս մէկ կամ երկու ծաւալին հետ կը միանայ, և ոչ Թ. աւելի կամ պակաս քանակին։*

հետ սպարզ համեմատութիւններ կը պահի (*) (1808)։ Ա. Ավոկատռօ իտալացին 1813ին պէտքը զգաց ընդունիլ թէ՝ շատ անգամ պարզ մարմնոց հիւլէներու խմբումներ՝ շամանթաղներ՝ իրարու կը միանան. ուստի և միահիւղ շամանթաղներէ զատ՝ կան և երկհիւղ, եռահիւղ, եւն. շամանթաղներ։

Վերջապէս 1858ին գիտցուեցաւ թէ՝ հիւլէներու արժէքը (valence) կը տարբերի. հիւլէներէ ոմանք միարժէք են, այլք երկարժէք, եռարժէք են. այսինքն միարժէք հիւլէ մը՝ միարժէք հիւլէի մը հետ կը միանայ, իրմէ երկու հիւլէ պէտք է երկարժէք հիւլէի մը հետ միանալու համար. և երէք միարժէք հիւլէներ անհրաժեշտ են՝ մէկ եռարժէք հիւլէի հետ բաղկացութիւններ յառաջ բերելու համար։ Եռարժէք հիւլէ մը կրնայ բաղադրել երէք միարժէք, կամ մէկ երկարժէք ու մէկ միարժէք և կամ մէկ եռարժէք հիւլէի հետ։

***

Դիտուններըը վերոգրեալ օրինաց վրայ կռթնելով կ'ըսէին. քանի որ կազերը հաւասարապէս ճշնշելի և ծաւալական են, ու իրենց իրարու հետ միութիւնը տեղի կ'ունենայ պարզ ծաւալներով, և արդիւնքի ծաւալն ալ պարզ համեմատութիւններ ունի բաղադրիչ տարրերու ծաւալներուն հետ, և մարմիններըը հիւլէ առ հիւլէ կը միանան, ուստի և միևնոյն ծաւալով բոլոր պարզ կազերն իրարմէ հաւասար հեռաւորութեամբ հիւլէներէ կազմուած կ'ենթադրուին, և միևնոյն ծաւալի մէջ հաւասար քանակաւ հիւլէ կայ որով և այդ հիւլիկից ծանրութիւնը համեմատական է այդ կազերու միևնոյն ծաւալի տակ ունեցած ծանրութեան։ Ուստի և որ և է մարմին կազային վիճակի վերածելով՝ և միևնոյն ջերմութեան և ճընշման տակ կշռելով՝ կարելի է գտնել անոր հիւլէից համեմատական ծանրութիւնը։ Պարզ մարմնոց կազերու ամենէ թեթեւը՝ Ջրածինը՝ իբր խարիսխ առնելով՝ անոր ծանրութեան արժէք տրուեցաւ 1, որով և այլ պարզ մարմնոց հիւլէներու տեսակարար ծանրութիւնը կ'ըլլայ՝ ըստ հետեւեալին՝ Թթուածին 16, Բնածուխ 12, Բորակածին 14, Նատրոն 23, Ծծումբ 32, Յուսածին 31, Կալիոն 39, Կրածին 40, Երկաթ 56, Պղինձ 63, Ղեկ 65, Մանիշ 127, Ոսկի 196, Սնդիկ 200, Ուրանիոն 240, եւն.։ (**)

Դիտուններն աւելի յառաջ տանելով հիւլէից մասին իրենց խուզարկութիւնները՝ յաջողեցան գրեթէ մաթեմաթիքական ճշդութեամբ՝ հաս-

(*) Եթէ Ա. և Բ. կազերն իրարու հետ միանան՝ յառաջ եկած Գ. բաղադրեալ մարմինը կրնայ այդ երկու կազերու ծաւալի գումարին հաւասար ծաւալ մ'ունենալ, և կամ նուազ ծաւալով ըլլալ՝ սակայն միշտ պահելով պարզ համեմատութիւնը։ Զոր օրինակ, ջրածնի երկու և Թթուածնի մէկ ծաւալը միանալով՝ ձիշդ 2 ծաւալ ջուր կը կազմեն՝ որ կրկին պարզ համեմատութիւններ ունի բաղադրեալ տարրերու ծաւալներուն հետ։

(**) Այս օրինակներն ընտրողականութեամբ առնուած են, բացառութեան երեւոյթն ունեցողաց մասին բացատրութիւններէ խոյս տալու համար, որք աւելորդ են այս կարգի գրուածոց մէջ։

տատել թէ՝ հիւրի մը մեկ միլիոներորդ հազարորդականը տարածութիւն ունեցող գնդիկ մ՚է. այսինքն թէ՝ մէկ միլիոն հիւրէ իրարու քով դնելով՝ մէկ հազարորդականէթը երկարութիւն մը կ՚ըլլայ։

Հիւրէից ծանրութեանց Ջրածնի բազմապատիկն ըլլալէն՝ իմաստասէրներէ ոմանք հետեւցուցին թէ բոլոր հիւրէները Ջրածնի հիւրէին տարբեր աստիճան խտացումներն էին, և կամ մի այլ պարզ տարրի՝ որոյ խտացման հետեւանքը կրնայ համարուիլ և Ջրածինը. ուստի և կ՚ըսէին թէ բոլոր պարզ մարմինները յառաջ եկած են Ջրածնէ, և կամ անոր ծնունդ տուող պարզ մարմնէն, յորմէ և նիւթի միութեան վարդապետութիւնը։ Այսինքն թէ՝ Տիեզերք իր քառասային վիճակին մէջ՝ կը բաղկանար միայն Ջրածնէ և կամ անոր ծնունդ տուող տարրէն, և որոյ աւելի կամ նուազ խտացմամբ յառաջ եկած են բոլոր պարզ մարմինները։

*
* *

Բնագէտները փորձերով հաստատեցին թէ՝ հիւրէներն անշարժ չեն, այլ շարունակ շարժման մէջ են, և այդ միլիոնաւոր մասնիկները շրջանաձեւ կը գծեն, իրարու չդպչելու համար (պատ. 1)։ Այդ շրջանակաց տրա-

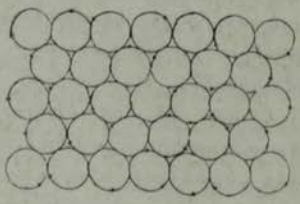

Պատկեր 1

մագիծն ու հիւրէից արագութիւնը համեմատական են մարմնոց ջերմութեան։ Երբոր որ մարմին մը տաքցնենք՝ հիւրէից շարժումը կ՚աւելնայ, և անոնց գծած շրջանակի տրամագիծը կ՚աճի և բնականաբար մարմինը կ՚ընդլայնի. իսկ ցրտութիւնը հակառակ արդիւնք յառաջ բերելով՝ անոր ենթադրկեալ մարմնոց ծաւալն երթալով պիտի նուազի, հիւրէից գծած շրջանակը պիտի նեղնայ և շարժումը դանդաղանայ, ու վերջապէս ցրտութիւնն աւելի յառաջ տանելով՝ հիւրէներն իրենց առանցքի շուրջը պիտի դառնան, ու եթէ յաջողինք իրական զերօին (*) հասնիլ, կատարեալ անշարժութիւն յառաջ պիտի գայ հիւրէներու աշխարհին մէջ։

Բնագէտները հիւրէից միջեւ կ՚ենթադրեն վանողական և ձգողական զօրութիւններ։ Հաստատուն մարմնոց մէջ ձգողութիւնը վանողութենէն

(*) Իրական զերօն սահ. ջերմութեան աստիճանէն՝ հարիւրամասնեայ չերմաչափով՝ 273° վար է, զոր գիտնականները հաշուելով գտած են, սակայն մինչեւ ցարդ յաջողած չեն —253° էն աւելի ցրտութիւն յառաջ բերել, իրենց աշխատանոցներուն մէջ։

աւելի (Զ > Վ), հեղուկներու մէջ ձգողութիւնը վանողութեան հաւասար (Զ = Վ), իսկ կազերուն մէջ վանողական զօրութիւնը ձգողութենէն աւելի (Վ > Զ) կ'ընդունին։ Ցեսանք թէ՝ Ջերմութիւնը մարմնոց հիւլեներն իրարմէ անջատելու և կամ որ նոյնն է ըսել՝ անոնց միջեւ վանողական զօրութիւնն աճեցնելու բնոյթն ունի, իսկ ընդհակառակն ցրտութիւնը հիւլեներն իրարու կը մօտեցնէ, և կամ որ նոյնն է ըսել՝ ձգողական զօրութեան աճումը յառաջ կը բերէ։

Արդ՝ հաստատուն մարմին մը տաքցնելով՝ անոր հիւլէից միջեւ վանողական զօրութեան աւելմամբ, ու իրարմէ հեռացմամբ՝ անոր ծաւալը պիտի ընդլայնի. և վերջապէս վանողութիւնը ձգողութեան հաւասարելուն պիտի հայի, այսինքն հեղուկ վիճակէ պիտի վերածուի։ Եթէ ջերմութիւնն աւելցնենք, հիւլէից միջեւ վանողութեան աւելմամբ՝ ծաւալը պիտի ընդլայնի, և վերջապէս վանողութիւնը՝ ձգողութենէն անցնելուն՝ կազային վիճակի պիտի վերածուի այդ մարմինը։

Ցրտութեան միջոցաւ հակառակ երեւոյթներ յառաջ կու գան. կազերը հեղուկ և հեղուկները կարծր մարմնոց վիճակը կ'առնեն։ Ցրտութեան դերը կարելի է և մասամբ կատարել ճնշմամբ հիւլէները իրարու մօտեցնելով։ Ընդհանրապէս ցրտութեան և ճնշման ազդեցութեամբ՝ կազերու՝ որպէս թթուածնի, ջրածնի, բորակածնի, ընածխային թթուոյ և օդի՝ հեղուկ և նոյն իսկ կարծր վիճակ կու տան այժմ։

Հիւլէներու միջեւ գտնուած միջոցը լեցուած է անկշռելի եթերով, որ և հիւլէից շարժման հետեւանօք շարունակական թրթռման մէջ է։ Դիտենք թէ՝ եթերը կը գտնուի ամենուրեք. երկնային մարմնոց միջանկեալ անջրպետը եթերով լեցուած է. անոր միջոցաւ տեղի կ'ունենայ երկնային մարմնոց լուսոյ մեզ ժամանումը։

Մարմնոյ մը հիւլէները կ'ազդուին միջավայրի հիւլէներու թրթռումէն, և շարունակ իրենց հաւասարակշռութիւնը կը փոխուի, յարմարելու համար իրենց շուրջբոլորի թրթռումներուն։

* * *

Լիկիպոսէ ի վեր ոչ ոք ի գիտնոց կասկածած էր հիւլէներու բաժանականութեան, և Լավուազիէէ ասոր ընդունուած էր թէ՝ հիւլէները կրնան այլ մարմնոց հիւլէներուն հետ միանալով՝ բաղկացութիւններ կազմել, ու այդ բաղադրեալ մարմնոց տարրալուծութեամբ իրենց նախկին վիճակին վերածուիլ. սակայն հիւլէն միշտ մնալով հիւլէ, և թէ աշխարհի մէջ ոյին կ'աւելնայ եւ ոյին կը պակսի, սակայն կրնայ ձեւափոխուիլ, որ եւ է հիւլէ մնալով միշտ իր վիճակին մէջ։

Այս առածային ճշմարտութեան մասին կասկած յարուցանելու և ո՛չ մի երեւոյթ դիտուած էր ցարդ, և ոչ ոք մինչեւ վերջին տարիներս այս գիտական մեծ սկզբունքներուն դէմ որ և է թերահաւատութիւն յայտնելու յանդգնած էր։ Սակայն շուրջ տասը տարիներէ ի վեր այս մեծ վարդապետութեանց հիմունքը խախտած են, և առաջնակարգ գիտուններ սկսած են ընդունիլ թէ՝ հիւլէն ալ ինքնին շատ մը նիւթական

ու անկշռելի տարրերէ բաղկացեալ է, թէ նա եւս կրնայ տարրալուծուիլ, և թէ ամեն մարմին, նա մանաւանդ մասնաւորներ՝ անհագման դատապարտեալ են, թէ կշռելի նիւթը կրնայ անկշռելի բանի մը ու զօրութեանց վերածուիլ: Եւ մինչդեռ որ և է անձի կողմանէ բսուած այսպիսի խօսքեր՝ ամբարշտութիւններ կրնային համարուիլ դեռ մի քանի տարիներ առաջ, այսօր գիտութեանց ամենէ աւելի ուղղափառ համարուած վարդապետներու կողմանէ ընդունուած են ու կը քարոզուին և զոր հարկ կը համարիմ պարզել ասոր Հարկ անհրաժեշտ է սակայն խնդրոյն պատմականն ընել նախ։

1789ին Մարթէն Հանրի Քլափրոթ անուն Գերմանը գտաւ Ուրանիոն (uranium) մետաղի բաղկացութիւններ. 1865ին Ֆրանսացի մը Աբէլ Նիէպս ալ Սէն Վիկթոր հաստատեց թէ՝ Ուրանիոնը և անոր բոլոր բաղկացութիւնները լուսանկարչական թղթերու վրայ անհունապէս ազդելու յատկութիւնն ունին, եթէ նոյն իսկ սեւ թղթով փաթթուին ու մութ տեղ մը պահուին։ Այս դիտողութիւնն առանց ազդեցութեան մնաց երկար տարիներ, և միայն 1896ին Հանրի Պէքքրէլ այս երեւոյթն ուսումնասիրելով՝ ցուցուց թէ, այդ մարմիններն ամեն կողմ ճառագայթներ կ'արձակեն, որք իրենց շուրջբոլորի օդը էլեկարականութեան հաղորդելի վիճակի մէջ կը դնեն, և իրենց ճառագայթները հակազդակներ (réactif) են։ Քիչ վերջ Բիէռ Գիւռի այս երեւոյթն ուսումնասիրելով՝ հաստատեց թէ, այս յատկութիւնը միայն Ուրանիոնի յատուկ չէ, այլ և Թորիոնի (Thorium)։ Բ. Գիւռի իր խուզարկութիւնները յառաջ տանելով՝ իր բոլոնիացի աշակերտուհիին (որ ապա իր կինն եղաւ) հետ, հաստատեց թէ, Ուրանիոն պարունակող ինչ ինչ հանքեր շատ աւելի ճառագայթարձակ (radio-actif) են՝ քան իրենց պարունակած Ուրանիոնը կրնայ բացատրել։ Յորմէ հետեւցուցին թէ՝ անոնց մէջ մէկ կամ աւելի ճառագայթարձակ տարրեր գտնուելու են։ Այս սկզբան վրայ կոթնած՝ շարունակելով իրենց խուզարկութիւնները, մեծամեծ զոհողութեամբ, Տէր և Տիկին Գիւռի գտան Ռատիումը. Տիկին Գիւռի գտաւ Բոլոնիումը և Տըպիէռն՝ Ակթինիումը. և այս ամենը տեղի ունեցան 1898-1899ին։ Ամեն կողմ եղած փորձեր այս արդեանց ճշդութիւնը հաստատեցին։

Ճառագայթարձակ մարմնոց արձակածներն իրենց մասնիկներն են. այո՛, իրենց նիւթական բեկորներն են, որք անջատուելով և հեռանալով՝ իրենց անցած օդը էլեկարականութեան հաղորդիչ կը դարձնեն, մարմնոց մէջէ կրնան անցնիլ, և մագնիսի մը մագնիսական շրջանակը (champ magnétique) կրնայ զանոնք խոտորեցնել։

Այդ արձակուածները հիւլէից մասնիկներն են, ըսինք, որք ձեւափոխութեանց ենթարկուելով՝ կշռելիի ու անկշռելիի միջանկեալ վիճակ մը կ'առնեն, ապա նիւթի յատկութիւնները բոլորովին կորսնցնելով՝ անկշռելի եթերին կը վերածուին. իսկ այդ մասնիկներն իրարու կցող ներհիւլէական ոյժը (énergie intra-atomique) ազատ կ'արձակուի, եթերին մէջ կը տարածուի, անոր հաւասարակշռութիւնը կը խանգարէ, զայն անընդ-

հատ թրթռումի (vibration) և ծուփքի (ondulation) մէջ կը դնէ։ Ինչպէս որ այդ ներ-հիւլէական ուժերու աստիճանն այլազան է, եթերի, ծուփքի լայնութիւնն ու արագութիւնն ալ այլազան կ'ըլլայ, և այս այլազանութենէն յառաջ կու գան բնագիտական երեւոյթները, ջերմութիւն, ելեկտրականութիւն, լոյս, փոսփորականութիւն, ի ճառագայթներ, և այլն։

Ոմանք և գլխաւորապէս Կիւթաւ կը պնդի աւելի յառաջ երթալով՝ կ'ըսեն թէ՝ ոյժը եւ նիւթը միեւնոյն բանի երկու տարբեր ձեւերն են, նիւթը խտացած ոյժ է։ Նիւթի՝ ուժի վերածումը մեր աչաց առջեւ տեղի կ'ունենայ. սակայն ուժի՝ նիւթի վերածումը տիեզերածնական դարերուն տեղի ունեցած երեւոյթ մ'է։

Այս տարբաղադրութեան յատկութիւնը–միայն ճառագայթարձակ մարմնոց յատուկ չէ, այլ ամեն մարմնոց. ճառագայթարձակաց համար այս երեւոյթն ինքնաբերաբար տեղի կ'ունենայ, այլ մարմնոց համար ազդակներու ազդեցութեան տակ կը կատարուի։ Զոր օրինակ, լուսնոյ ճառագայթներն որ և է մարմնոյ և մանաւանդ մետաղներու վրայ ազդելով՝ անոնց մակերեւոյթի մասերը կրնայ տարբաժանել։

* * *

Հանքային ջրերու՝ խմելով և կամ լոգանաց համար գործածելով՝ բուժիչ յատկութիւնն ի վաղուց ծանօթ էր բժշկաց, սակայն անոնց պարունակած քիմիական տարրերը չէին կրնար բացատրել ձեռք բերուած արդիւնքները։ Ճառագայթարձակ մարմնոց գիւտովը կասկածուեցաւ ու հաստատուեցաւ այդ ջրերու մէջ ճառագայթարձակ մարմնոց մասնիկներու գոյութիւնն։ Անոնք են որ կ'ազդեն զայնս գործածողաց առողջութեան վրայ, և թէ այդ ջրերն՝ այնչափ ազդեցիկ իրենց բղխման տեղերն՝ անկէ հեռիները տարուելով, հետզհետէ կը կորսնցնեն այդ տարրերը, որով և ազդեցութիւններին կը նուազի. ինչ որ ի վաղուց հաստատուած էր՝ առանց կարենալ բացատրելու։

* * *

Հիւլէից մասին մեր տուած ծանօթութիւնները կը հարկադրեն զմեզ

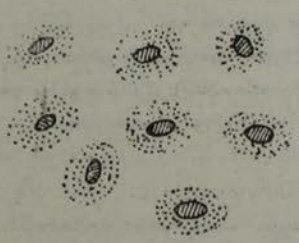

Պատկեր 2

հաւատալ թէ՝ անոնք մեր մինչեւ ցարդ գիտցածին պէս՝ պարզ գնդիկներ չեն, այլ ունին ներքին կազմակերպութիւն և այլազան մասեր, որոց

մանրամասնութեան մէջ հարկ կը համարիմ մտնել, մեր այս ուսումնասիրութիւնն աւելի յիմնատար ընելու համար։

Հիւլէները լեցուած են իոն (*) անուանեալ էլեկտրական մասնիկներով։ Իոններըը կը բաղկանան կեդրոնական կորիզէ մը՝ որ դրական էլեկտրականացած է, և զայն շրջապատող էլեկտրոններէն՝ որք ժխտական էլեկտրականութիւն կրող մասնիկներ են (պատ. 2). ասոնք կորիզին շուրջը կը դառնան ամենամեծ արագութեամբ, և ամենն ալ միեւնոյն ուղղութեամբ՝ նման արեգակնային դրութեան հարիւրաւոր մոլորակներուն՝ (**) որք կը դառնան արեգական շուրջը։

Հիւլէի մը իոններն այնչափ հեռի են իրարմէ՝ իրենց փոքրութեան բաղդատմամբ՝ որ իրարու վրայ չեն ազդեր իրենց ձգողութեամբ, ինչպէս երկնային զանազան դրութիւնները։

Վատ հաղորդիչ ըսուած մարմնոյ մը մէջ՝ որպէս ապակի, ծծումբ, ևն., այս զանազան իոններն իրարու հետ՝ ի սպառ անհաղորդ կը մնան. իսկ լաւ հաղորդիչ անուանեալ մարմնոց մէջ՝ թափառաշրջիկ էլեկտրոններ կան, որք երկնային մարմնոց մէջի ատոմներուն նման՝ մէկ դրութենէ (հիւլէական աշխարհէ) միւսին կ'անցնին. սակայն ամեն հիւլէ իր արձակածին չափ էլեկտրոն կ'ընդունի իր դրացի իոններէն, որով և հաւասարակշռութիւնը հաստատուն կը մնայ։

Զհզոր իոն մը երբ գրկուի իր շուրջ պատող էլեկտրոններէն՝ բնակա-

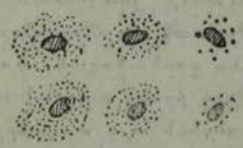

Աջ կողմի իոնները դրական են, իսկ ձախինները՝ ժխտական

Պատկեր 3

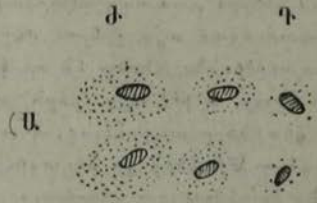

Պատկեր 4

նաբար դրական իոնի կը վերածուի. իսկ եթէ չէզոք իոն մը՝ ընդունի շատ մը էլեկտրոններ՝ ժխտական իոն կ'անուանի (պատ. 3)։

Եթէ լաւ հաղորդիչ մարմնոյ մը ծայրին դպցնենք արդէն էլեկտրականացած Ա. մարմինը (պատ. 4), սա իրեն կը ձգէ և կամ կը մղէ՝ ըստ

(*) *Իոն՝ ճանապարհորդող ըսել է. ըստ մեզ այս անունը տրուելու էր աւելի իոններու բաղկացուցիչ տարրերէն էլեկտրոններու, որոց մասին պիտի խօսինք բիչ մը վարօր։ Իոններու մասին ամենէ աւելի ուսումնասիրողներն եղած են* Svante Arrhénius *Շուէտացին,* J. J. Thompson *Անգլիացին և* H. Lorrentz *Հոլանտացին։*

(**) *Արեգակնային դրութիւնը մեզ ծանօթ 8 խոշոր մոլորակներէն զատ ունի աւելի քան 600 փոքրեր, և միշտ նորեր ալ կը գտնուին։*

պարագային՝ այդ մարմնոյ թափառաշրջիկ էլեկտրոններն, որք կը հաւաքուին այդ մարմնոյ հպած կողմը (ժ), իսկ ընդհակառակն միւս կողմը (Դ) անոնցմէ կ'աղքատանայ, որով ժ կողմը կ'ըլլայ ժխտական և Դ կողմը՝ դրական։

Արդ՝ եթէ այդ մարմինը կը վերաբերի պղնձեայ թելի մը՝ անոր ծայրերը կապելով էլեկտրական բարդի մը (pile) երկու բեւեռներուն, թափառաշրջիկ էլեկտրոնները փոխան ըստ բախտի աջ ու ձախ ուղղուելու՝ պիտի մղուին ժխտական բեւեռէն, և պիտի ուղղուին դէպ ի դրական բեւեռը, և այսպէսով էլեկտրական հոսանք մը տեղի պիտի ունենայ, յորմէ յառաջ կու գան էլեկտրական բոլոր երեւոյթները։

Այժմ հասատատուած է թէ, ճառագայթաթափակ մարմիններէ արձակուածներն էլեկտրոններ են, որք երկու կարգի կը բաժնուին. ա) փոխր ու թեթեւ էլեկտրոններ որք լուսոյ արագութեան $(^1)$ $^9/_{10}$ արագութիւնն ունին, և կ'անուանին β շառաւիղներ, և բ) խոշոր ու ծանր էլեկտրոններ, α շառաւիղ անուանեալ, որք լուսոյ $^1/_{10}$ արագութիւնն ունին$(^2)$։

Էլեկտրական կազմածներու մէջ բարդերը էլեկտրոնները շարժման մէջ կը դնեն, իսկ թելերը զանոնք կ'առաջնորդեն։ Արդար իրաւամբ բարդերը կը բաղդատուին ջրի ընդունարաններու կամ ակերու, իսկ թելերն այդ ջուրն առաջնորդող խողովակաց, և ինչպէս որ ջրի քանակը համեմատական է խողովակներու տրամագծին և ջրի արագութեան, նոյնն է և էլեկտրականութեան համար$(^3)$։

* * *

Դիտենք թէ՝ մարմինները և մանաւանդ պէս երկաթը, նիքէլն ու քոպալտը կը մագնիսանան, երբ մագնիսական շրջանակի մը (champ magnétique) մէջ դրուին (այսինքն մագնիսի մը ազդեցութեան շրջանակին ենթարկին), ու այսպէս ինալով՝ իրենց մագնիսացումը կ'աճի, մինչև յագեցումին $(^4)$։ Զանազան մարմիններու յագեցման աստիճանը կը տարբերի. երկաթին համար այդ քանակը 12,353 է, նիքէլին համար

$(^1)$ Դիտենք որ լուսոյ արագութիւնն է 300,000 բիլիոներ մէկ երկվայրկեանի մէջ։

$(^2)$ β շառաւիղներն՝ արձակուած իւններու փոքր մասը $(1^0/_0$ էն նուազ) կը կազմեն. իսկ α շառաւիղները էլեկտրոններու աւազ մեծամասնութիւնը $(99^0/_0)$ կը ներկայացնեն։ Ասոնցմէ զատ, կան և շատ փոքր քանակաւ γ շառաւիղներ որք Φ շառաւիղներու մեծ նմանութիւնն ունին։

$(^3)$ Էլեկտրականութեան մէջ արագութիւնը՝ ամբեր, զօրութիւնը վոլթ, իսկ քանակը քօլոմպ կ'անուանին։

$(^4)$ Յագեցումը կը չափուի մագնիսական միջաչափի (Moment magnétique) միջոցաւ։

Մագնիսի մը միջաչափն՝ անոր երկարութեան և զօրութեան աստիճանին բազմապատկութեան արդիւնքն է. իսկ զօրութիւնը կը չափուի մագնիսական ձողի կրել կրցած ծանրութեամբ։

3,369 է, քոպալտին համար 10,107 է, եւն.։ Արդ՝ այս թիւերու քննու-թիւնը կը հաստատէ թէ անոնք 1,123ին բազմապատիկներն են։ Միւնոյն փորձերը կատարելով պղնձի, անգիկի, մանկանէզի, ուրանիոնի, գրոմի վրայ՝ կը հաստատենք որ գտնուած թիւերը միշտ 1,123ին բազմապա-տիկներն են, յորմէ կը հետեւցնենք թէ՝ ամէն մագնիսացեալ մարմնոյ մէջ կայ տարր մը յորմէ երկաթի հիւլէն 11, նիքէլինը 3, իսկ քոպալտինը 9 հատ կը պարունակէ. այս տարրը Մագնետոն (Magnéton) կ'անուանեն գիտուններըը։

Ըստ գիտնոց հաշիւներուն՝ մագնետոնը հաղարորդամեթրի մէկ մի-լիոներորդը տրամագիծ ունի. մինչդեռ՝ ինչպէս տեսանք՝ մէկ հիւլէի տրա-

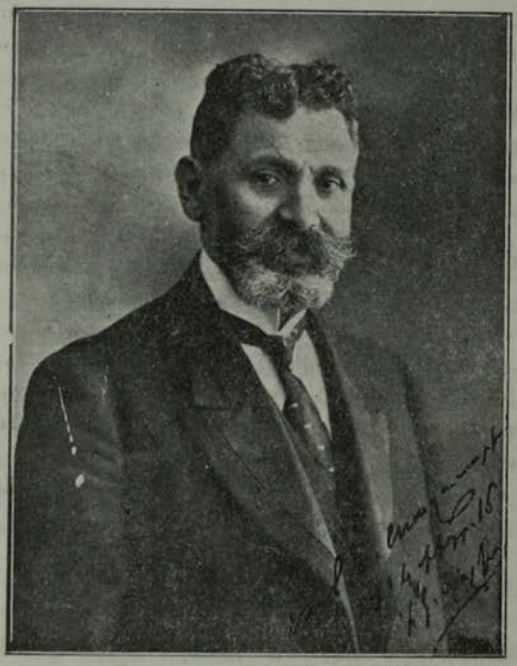

Տէր. Նազարէք

Տաղաւարան (1911)

մագիծը մէկ միլիոներորդ հաղարորդամեթր է, մագնետոններէ՝ տրամա-գծով 1000 անգամ աւելի մեծ է. որով և հիւլէի մը մէջ շատ մը մագնե-տոններ կրնան տեղի, մինչդեռ՝ ինչպէս տեսանք՝ անոնցմէ երկաթի հիւ-լէն հազիւ 11, քոպալտինը 9, նիքէլինը 3 կրնայ պարունակել։

Էլեկտրոններու՝ իրենց կորիզի շուրջ ամէնասաստիկ արագութեամբ ըրած շրջանածութեան արդիւնքն են այս մագնետոնները։ Արդարեւ, ինչ-պէս որ էլեկտրագլանի մը (bobine) շուրջ դարձող թելի մէջէ անցնող էլեքտրահոսանքը՝ յառաջ կը բերէ մագնիսական շրջանակ մը, այսինքն ճիշդ մագնիսի մը պէս կը գործէ, նոյնպէս էլեկտրոններու շրջանագծու-

Թիւնը յառաջ կը բերէ մագնիսական շրջանակներ. ուստի և կրնանք երեւակայել իրարու զուգահեռական բազմաթիւ մագնիսոններ, որք հիւլէներու խոններուն՝ իրր էլեկտրական գործի կազմին ու գործունէութեան հետեւանքն են։

Մեր այս ըսածները երեւակայական տեսութեանց ու վարդապետութեանց վրայ հիմնուած չեն, այլ և փորձեր կը հաստատեն անոնց իրականութիւնը։ Աւտիկ առ այս փորձ մը։ Մարմնոյ մը մագնիսական յագեցումը յառաջ բերելու համար՝ շատ զօրաւոր մագնիսներ կարեւոր են, զի հիւլէներու շարժումը շարունակ կը խանգարեն մագնետոններու ուղղութիւնն։ Արդ եթէ ցրտութեամբ հիւլէից շարժումը նուազեցնենք՝ այն ատեն շատ տկար մագնիս մը դիւրութեամբ մագնիսական յագեցման երեւոյթը յառաջ պիտի բերէ։ Արդարեւ վէյս՝ Բրօֆ. Քամէրլինկ Օնէսի՝ Լէյտընի լէյտի քաղաքին նշանաւոր աշխատանոցի մէջ, հեղուկ ջրածնի —253°ի ընդունարանին մէջ դնելով երկաթի և քոպալտի իր նմոյշները՝ յաջողեցաւ ամենայն դիւրութեամբ անոնց յագեցումը ձեռք բերել։

Ռից կազային մարմիններէ անցնող ճառագայթից լուսապատկերներու մէջ նշմարուած՝ և ըստ Բալմէրի օրինաց սփռուած սեւ գծերու քացատրութիւնը կու տայ այս երեւութից միջոցաւ։ Առ այս կ'ըսէ թէ լուսոյ ճառագայթից թրթռացումները յառաջ կու գան էլեկտրոններու՝ մագնետոններու շուրջ կատարած շարժումէն։ Մագնետոններու թիւը փոփոխելով՝ յառաջ կու գան միեւնոյն նիւթի լուսապատկերի մէջ զանազան սեւ գծերը։ Արդարեւ կէյսլերի խողովակ մը եթէ ջրածնով լեցնենք, ու Ռիւհմֆքորֆի էլեկտրագլանով անոր երկու բեւեռները գրգռենք ու լուսապատկերացոյցով քննենք, պիտի հաստատենք թէ՝ ենթակարմիր և անդրմանիշակային շերտերու մէջ իսկ շատ մը գծեր կը տեսնուին, որք ջրածնի հիւլէից աւելի կամ նուազ քանակաւ մագնետոններու հետ գործելուն հետեւանքն են։

* * *

Կը զգամ թէ ներելի չէ աւելի երկարել Տարեցոյցի մը յատկացեալ գիտական յօդուած մը, և ասկէ աւելի մխրճուիլ գիտական հնճռատութեանց խորը, ուստի և կանգ կ'առնեմ։ — Տեսանք թէ Գիտութեանց առածային սկզբունքներն, ամենախոր հիմանց վրայ հաստատեալ կարծուած վարդապետութիւններն, ու անդադար կերպարանափոխ տեսութիւնները յընթացս դարուց կը փոխուին ու կը ձեւափոխին, և նոյն իսկ կրնան ի սպառ չնչուիլ և տեղի տալ աւելի նորագոյններու։ Այսպէսով անգամ մ'եւս կը հաստատուի թէ ամեն ինչ շարժուն ու փոփոխուն է աշխարհիս մէջ։

ՏՔԹ. Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ

Մայիս 1914

Կ. Պոլիս - Բերա

ԲԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԿԱՅՍՐ

Կոստանդիանոս ԺԱ.ի գերեզմանը

Պոլսոյ Վէֆա թաղին մէջ, բացօթեայ տեղ մը, իրարու մօտ երկու գերեզման կը ցուցնեն, որոնց մէկուն համար կ'ըսեն թէ Կոստանդիանոսը գլխատող սրաբ գինուորին գերեզմանն է, իսկ միւսը՝ իբր թէ Կոստանդիանոսի գերեզմանը։

Դիտական վերջին քննութիւնները ցոյց տուին, թէ Կոստանդիանոսի գերեզմանը չէր կրնար այն կարծեցեալ տեղը գտնուիլ, այլ աւելի պատշաճ վայր մը, իր վիճակին և բարձրութեան արժանի։ Այս վայրը՝ Ճիսալիի ու Այա-Քարութ մօտերը գտնուող արդի Կիւլ-Ճամին է, որ հին ատեն յունական եկեղեցի մըն էր և կը կոչուէր Այիա-Թէոդոսիա։ Եւ իրօք, նոյն մզկիթին մէջ մատնաւոր հոգածութեամբ կը պահուի «քրիստոնեայի մը» գերեզմանը, որուն թէեւ որի՛ պատկանելը չեն գիտեր, բայց նշանաւոր անձնաւորութեան մը գերեզմանն ըլլալը կը յայտարարեն, և իբր ապացոյց՝ նոյն գերեզմանը տանող դրան վրայ չորքանակի մը մէջ առնուած արաբերէն հետեւեալ արձանագրութիւնը կախած են.

مرقد حواريون اصحاب عيسى عليه السلام

այսինքն՝ «Օրհնեալն Յիսուսի հետեւող աշակերտաց գերեզմանը»։ Այսքանն արդէն ցոյց կու տայ այս գերեզմանին արժէքը։

Կ. Պոլսոյ գրաւման օրը՝ Սրբուհի Թէոդոսիայի տօնն էր. ուստի՝ Այիա-Թէոդոսիա եկեղեցին զարդարուած էր վարդերով. արդ՝ երբոր Թուրքերը քաղաք մտան, վարդապատ վիճակի մէջ գտնելով յիշեալ եկեղեցին՝ Կիւլլիւ-Քիլիսէ կոչեցին, մինչեւ որ Ժ.Զրդ դարուն վերջերը Սուլթան Սէլիմ Բ. կայսրը միտարէ մը աւելցնելով մզկիթի փոխեց զայն, որով Կիւլ-Ճամի անունն առաջաւ։

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Բարիզ, 22 Յունիս 1914

ՄԵՐ ՄՆՈՒԴԻՆ ՀԱՐՑԸ

Անվնաս նպարեղէն եւ պահածոյ ուտելիքներու (conserve) պատրաստած սննդական խանգարումները: — Այս առողջապահական խանգարումներու բացատրութիւնը՝ գիտական նոր տեսութեամբ: — «Վիթամին» կոչուած մարմիններ: — Լեղագար (scorbut), «Պէրի-Պէրի» եւ «Բէլակրը» հիւանդութիւններ՝ իբր հետեւանք «Վիթամին»ներու բացակայութեան: — Այս պատերազմի դարմանումը՝ ըստ նոր վարդապետութեան:

Մակաբոյծներու և մանրէներու պատճառած ախտաւոր հիւանդութիւններէն զերծ ըլլալու համար, դիտութիւնը դիմած է ամլացման զանազան մեթոտներու: Մանաւորապէս դինցիկ մանկիկները վնասակար կաթերու պատճառած այլ և այլ հիւանդութիւններէն պահպանելու համար, ամլացեալ կաթ (lait stérlisé), *խտացեալ կաթ* (lait condensé) *կը յանձնարարուի. քոլէրայի համաճարակներու ժամանակ մանաւանդ՝ ջուրէն ախտալի ամէն տեսակ մնունդ լաւ եփել կը յորդորուի: Մոխալին երկար ճամբորդութեանց համար, քաղաքներու պաշարմանց ժամանակ, մեծաքանակ պահածոյ մնունդներ կը պատրաստուին և կ'ապահոն: Նաեւ ամէն երկիր իր արտադրած մեծաքանակ և աժան մնունդը միօրինակ կերպով և ճեւափոխուած ապահովով՝ հիւանդութեանց կ'ենթարկուի. այս կարգէն է թէզարը կոչուած վտանգաւոր հիւանդութիւնը որուն կ'ենթարկուին՝ չարունակ եգիպտացորէն ուտող ժողովուրդները, մանաւանդ աւրուած եգիպտացորէն որ ցորենին և հաճարին պէս մանաւոր ժանդ մը կը պարունակէ: Նոյն պէս պէրի-պէրի հիւանդութիւնը ապխտակ բրինձին և անոր ալիւրներուն գործածութեան իբր հետեւանք նկատուած է. ընդագարն ալ ապած և պահուած մսերու, ձուկերու և քանջարեղէններու ապահովչէն ծագում առած վտանգաւոր հիւանդութիւն մըն է՝ անարիւնութեան, լնդերու բորբոքման, կակղացման, արիւնահոսութեանց և սասկի տկարութեան նշաններով: Նորածին երախաներն ամլացած կաթով կամ կաթի տեղուհատական պատրաստութիւններով սնունդ առած ժամանակ, յաճախակի մենզական խանգարմանց ենթակայ կ'ըլլան*

որոնք երբեմն մանկական ընդգարբի ծանր վիճակը կ'առանձնացնեն։ Գիտական փորձերը կը հաստատեն թէ կաթը եռացած, 100°, 110°, 120° տաքութեամբ՝ հոմ կաթէն ուրիշ չատ կը մարսուի պանկրէատական հիւթով (suc pancréatique)։ Տաքցած կաթին ուրիշին՝ կամենկեր երախաներուն իրր մնունդ՝ հոմ կաթէն լաւագոյն արդիւնքներ պէտք էր տալ, մինչդեռ բոլորովին հակառակն է որ կը պատահի։ Միեւնոյն բանն է բնապիտոյքին ուրիշ ուտելիքներուն, մանաւանդ պիսին և հաւկիթի ճերմակին համար որոնց մարսողականութիւնը չատ կ'աւելնայ եփմամբ։ Սակայն և այնպէս պահածոյ մնունդներու երկարօրէն գործածութիւնը կը վնասէ նոյնպէս՝ չափահասներու մնանելուն։ Առնրեւոյթս հակառական այս իրողութեանց բացատրութիւնը կը տրուի Վիթամին կոչուած բորակածնային նիւթերու տակաւին չատ անկատար և նոր ծանօթութեամբ։ Ջնուցումն ու չորացումը պատճառ կ'ըլլան եղեր այս նիւթերը ոչնչացնելու, նիւթե՛ր որոնց ներգործութիւնը մեծապէս կարեւոր պիտի ըլլայ հիւսկէններու (tissus) կենսաստեղծական գործունէութեան և մնուտին վրայ. այս է ուրեմն պատճառը միեսակար այն արդիւնքներուն որոնց տեղի կու տան ամբողջական կաթերով դիեցումները, կամ պահածոյ ուտելիքներով սնդատումները։

Վիթամիները քառատարր նիւթեր են՝ չատ խառն կազմութեամբ և մինչեւ այսօր անծանօթ քիմիական նոր խումբի մը կը պատկանին։ Այս նիւթերը չատ ցնդական են և հանուած ժամանակ մեծ քանակութեամբ կը կորսուին։ Ուսումնասիրութիւնս կատարուեր է Պ. Ս. Ֆլինք՝ Լօնտոնի հիւանդանոցին բնախօսական քիմիարանութեան աշխատանոցին անօրէնը, որուն՝ վերջերս հրատարակած յօդուածէն քաղուած են — չատ համառօտ կերպով — այս ծանօթութիւնները։ Այս նոր ծանօթութիւնները պիտի կրնան բացատրել մինչեւ հիմայ անբացատրելի մնացած՝ մեր մնդատումեան հետ կապ ունեցող մէկ քանի հիւանդութեանց ախտածնութիւնն ուզանունք բուժելու կամ անոնցմէ զերծ մնալու համար հարկ եղած մանաւանդ մնդական առողջապահութիւնը սահմանելէ։ Այս հիւանդութիւններն են — ինչպէս ըսինք — ընդգարբը,

պերի-պերին և բեղակրը։ Առանց ախտանիշներուն նկարագրութիւնն ալ երթալով է հոս պատկերացնել. միայն սա դիտնալ պէտք է որ այս հիւանդութիւնները կապ ունին ուտելիքներու հետ, և կերակուրներու այն ամէն պատրաստութիւնները որոնք «վիթամին»ները կը փճացնեն՝ պատճառ կ'ըլլան այս ախտերու ծագման։ Նաեւ, ինչպէս պիտի տեսնենք, չատ կամ քիչ վիթամին ունեցող մնուդներ կենալով, նախապատրաստութիւն պէտք է տալ առաջիններուն. թիթիղէ բանուած, վիրահատական գործողութեանց ենթարկուած և տղաբեր կանանց մնուդը միօրինակ և լոկ ալիւրային ըլլալու չէ. թեմեւ, խառն և վիթամին պարունակող մնուդ մը ջամբելու է. կաթ, արեւան, բանջարեղէնի, մրգեղէնի խաչաջուր, միսի հիւթ, ևայն.։

Ախորժակի պակասութիւնն ու կերակուրներէ խորշանքը վերը յիշուած հիւանդութեանց մէջ կը տեսնուին և «վիթամին»ի չգոյութեան նշանակ են։ Երբ մանկիկներ, անարիւն աղջիկներ, յղի կիներ, առնաուններ և ապաքինեալներ ախորժակ չունենան, անոնց մնուդը նկատի առնելու է և թարմ պտուղ, բանջարեղէն, «բաթաթես», կարագ և միս կերցնելու է։ Երբեմն, լոկ ջղային դժուարամարսութեան պարագաներու մէջ, մանաւորապէս երբ հիւանդներն ինքզինքնին կը խնայեն, միայն ալիւրեղէնէ բաղկացած միօրինակ մնուդ մը կ'առնեն որ ի վերջոյ կը յանգի ախորժակի կատարեալ չգոյութեան, մարմինի ապատման և մահուան։

Երախաներու անդադար խանգարմանց, ռախիթիկութեան (ruchitisme) և անոնց ընդադարութեան պարագային՝ մաղէ անցած ընդեղէնի խաչաջուրեր, բաթաթէսի փխրած (purée), թարմ պտուղներու հիւթեր, միսի հիւթեր, արգանակ և լեարդի իւղեր կերցնելու է։ Մանաւանդ նորածին երախաներ առաջին չաբաթներուն և առաջին ամիսներուն մէջ կենդ լաւ կաթով կը վերկուին։ Վիթամինները բոլսերու և կենդանեայ մէջ չատ տարածուած են, բայց քանակական խիտ մեծ տարբերութիւններով։ Արմաւի հատիկներուն մէջ անգամ վիթամինները միօրինակ կերպով չեն տարածուած. աւելի չատ են հատիկին մակերեսը, պատեանին ներքեւը։ Այսպէս, կեղեւը հանուած, մաքրուած, ճերմակ բրինձն ու ցորենին ճերմակ

ալիւրը բնաւ վիճամին չպարունակելով՝ վտանգաւոր են իրը գլխաւոր սնունդ։ Մինչդեռ հացն ու թխիլը (կատարեալ հաց) հաւասարի կերպով նախապատիւ են իրենց պարունակած վիճամիններով։

Հիւթեղ բոյսերը, պտուղներն ու ընդեղէնները չորցուելով՝ իրենց վիճամինները լիովին կը կորսնցնեն։ Թեթեւ եփումը վիճամիններուն չվնասեր։ Կէս ժամ եփելով և 100 աստիճան ամպացմամբ՝ կաթը կը փճացնէ իր վիճամինը։ Հոսէ կաթն ու հաւկիթին դեղինը չատ վիճամին պարունակելնուն համար՝ աճելու վրայ եղող դեռատի կազմաւորութեանց վիճամինի պէտքերուն գոհացում կու տան։ Մկանունք եւս, մանաւանդ սրտի մկանունք և ուղեղը ապն նիւթէն կը պարունակեն։ Կերակուրներու պատրաստութեան ժամանակ, վիճամիններու մեծ կորուստ կ'ըլլայ։ Պարզ եռացումը՝ եթէ եռացուրը դատուի սնունդներէն՝ մեծ մասամբ վիճամին կը վերցնէ։ Ջրնք անդնան մէջ ապուրներուն մեծ կարեւորութիւն կու տայ, մանաւանդ բանջարեղէնի ապուրին։ Կաթին երկար աւուն եռացումը, ամպացումը, խտացումն ու կաթնեղէն արտադրութեանց պատրաստութեան արուեստական ուրիշ եղանակները՝ մեծ մասամբ, եթէ ոչ ամբողջովին, կը ջնջեն կաթին վիճամինը։ Ասոր տեսակէտով, կովին կաթը կիմուելէն անմիջապէս վերջը չատ քիչ տեւողութեամբ եռացնելու, պաղեցնելու և չատ բարեխառնութեան մէջ պահելու է։ Կրկնակի տաքցնելը չատ վնասակար է։ Ամպացեալ կաթերն ու նմանօրինակ պատրաստութիւնները բնաւ չեն յարմարիր ծծկեր երեխաներու և անոնց երկարատեւ գործածութիւնը ընդհատի պատճառ կ'ըլլայ։

Տաւարակները փորձերով «սէրի-սէրի» ախտով հիւանդացնելէ յետոյ ձեռք բերուած արդիւնքներուն համեմատ, չատ և չատ քիչ վիճամիններ պարունակող սնունդներու յետադայ երկու չաբկերը պատրաստուած են։ Առաջինները՝ փորձի ենթարկուած կենդանիներուն վիճակն արագօրէն բարւոքած և դանդաղ բուժած են։

Առաս վիթամին ունեցող սնունդներ

Գինոջ կաթ
Կովի հում կաթ
Կովի՝ քիչ եփած կաթ
Կարագ, պանիր
Հաւկիթի դեղին
Մխի հիւթ, արգանակ
Թարմ բանջարեղէն
Թարմ ընդեղէններ
Ընդեղէններու խաշաջուր
Թարմ պտուղներ
Հում պտուղներու հիւթ
Եփած պտուղներ և անոնց հիւթը
Լիմոնի հիւթ
Ցորենէ կատարեալ հաց
Վարսակի կատարեալ հաց
Կարմիր բրինձ
Թեթեւ խորոված միս
Թարմ խմոր գարեջուրի խմորներու մնացք
Լաբդի իւղ

Վիթամինը ըիչ, կամ, վիթամին բնաւ չպարունակողներ

Ամլացած կաթ
Ամլացած կաթի ամիճներ
Մէկ քանի անգամ եռացած կաթ
Հաւկիթի սպիտակ
Ամլացած միսերու մնացք(խիւլասա)
Ձոր պտուղներ
Ցորենի սպիտակ ալիւր
Սպիտակ հաց
Սպիտակ բրինձ, Սակու
Ձորցած և կեղեւը հանուած եգիպտացորեն
Ձորցած, հոսած և զատուած եգիպտացորենէ ալիւր
Խաշած միս
Պահածոյ մսեղէն

Վիթամինը քիչ կամ բնաւ չպարունակող սնունդներն ինքնին վտանգաւոր չեն, երբ փոքր քանակութեամբ կամ առատ վիթամին ունեցող սնունդներու հետ միասին ուտուին։ Վտանգը կ'սկսի այն ատեն, երբ այս կարգի սնունդները կերակրուելու համ կը կազմեն։ Բախտաւէտն այն միակ սնունդն է որ մնայնելու ամէն պէտքերու կը համապատասխանէ. իսկ ցորենի կամ վարսակի կատարեալ հայը թեթեւ միասին մեր պէտքերուն կը բաւէ, թարմ բոյսերու հետ միայն։ Ընդհակառակն ցորենի ճերմակ ալիւրը, ճերմակ հայը, կեղեւը հանուած բրինձը, եգիպտացորենի ալիւրը, տղայոց համար ամլացած կաթերու պատրաստութիւնները ամենեւին չեն բաւեր իրր գլխաւոր սնունդ։

Բնական կոչուած հիւանդութեան խնդիրը պարզ-պարզին պէս բոլորովին լուսաբանուած չէ։ Նշանակութեան արժանի է որ եգիպտացորենով կերակրուող հիւսիսային Իտալիոյ և Եգիպտոսի մէջ այս հիւանդութենէն վարակուողները թէեւ շատ են և մահերու թիւը 4% է, մինչդեռ հիւսիս. Ամերիկայի մէջ «բէլակրը»ն երեսուով ծանր վիճակ մը կ'ստանայ և

մահերու թիւը 20%էն 25%ի կը հասնի։ Այս տարբերութեան պատճառը հաւանականաբար եգիպտացորենի հատիկներուն պատրաստութեան ձեւին մէջ է։ Իտալիոյ և Եգիպտոսի մէջ եգիպտացորենի պատրաստութիւնն իր նախնական եղանակին մէջ մնացած է, մինչդեռ Ամերիկայի մէջ չոգեշարժ աղօրիքներու մէջ կը պատրաստուի և այսպէսով իր կարեւոր տարրերէն աւելի կը զրկուի։ Ցրնք՝ ամերիկեան եգիպտացորենի ալիւրներու քանի մը նմուշներուն մէջ հաստատած է որ իրենց ամէնէն կարեւոր տարրերէն 14%ը կորնցուցած են։ Այս կատարելագործեալ եղանակներով ձեռք բերուած թեւերը չատ ճոխ է ազերով, լուսածխով, ճարպով և այլ կարեւոր տարրերով, բայց անհատներն են որ զայն կ'սպառեն։ Բրինձն ալ եգիպտացորենին պէս չոգեշարժ աղօրիքներով իր ամէնէն ազնիւ մասերէն կը զրկուի և յաջորդական եւմամբ, եւն. իր վիթամիններէն մաս մըն ալ կը կորնցնէ։ Այս կերպով կերուած բրինձը աւտկ չէ այլ եւս անհատութեան բոլոր պէտքերուն գոհացում տալու։ Ցրնք փորձառութիւնով չարունակելով հանդերձ իր հետազօտութիւնն այն սերտ յարաբերութեանց մասին որոնք կը թուին գոյութիւն ունենալ բեղակրչի ծագման և լոկ եգիպտացորենի սպառման միջև, այժմէն կարող կ'ղդայ իր քիմիական վերլուծումներէն առ եզրակացութիւնները հանելու։

1. Մարացորենի հատիկը չկրնար գործածուիլ իբր գլխաւոր կազմիչ անդհան. պէտք է միայն վիթամիններով ճոխ՝ ուրիշ ուտելիքներու հետ գործածել (բանջարեղէն, պտուղ, ընդեղէն, միս)։ 2. Իր մաշկով միասին պէտք է ազալ և այս գործողութեան մէջ կորուստներ տեղի ունենալու չեն։

Բեղակրչի դժուարին հարցին լուծումը մի միայն անուղղակի ուսումնասիրութեան մէջ փնտռելու է։

Անգլիացի գիտուններն այս հետազօտութիւնները՝ անհրաժեշտ կարեւոր հարցին նկատմամբ՝ միջոցէն չահեկան են, և, ինչպէս ինք ալ կը յայտարարէ, տակաւին չատ անկատար են։ Աւելի հանդերձ, մեզի օգտակար դասեր կը թելադրեն կերակրուելու մասին. նախ ցոյց կու տան թէ հիւանդութեան առիթ տուող մակաբոյծներէ և մանրէներէ զերծ ըլլալու համար ջերմագէս յանձնարարուած ամլացման եղանակներով պատ-

բաստուած մեռնդներն ալ իրենց մեծ անպատեհութիւններն ունին. այս տեսակ պատրաստութիւնները համաճարակներու առեն (մանաւորապէս թիֆո, քոլէրա, թանչք, եւն.) առժամապէս կերարկելի են։ Սովորական կեանքի մէջ, մեռնդը մաքուր, թարմ և բնական ըլլալու է։ Դիեցիկ մանկիկներն իրենց մօր կաթով, կարելի չեղած պարագային՝ լաւ առնտուի մը կաթով և կամ այծի կամ մինչեւ 5 ամիս իշու կաթով և ըստ կարի ուղղակի ծծմամբ մեռնելու են. կովի կաթը վերը պատուիրուած եղանակով տալու է։ Կարեւորը մաքրութիւնն է. կթող ձեռքերը մաքուր, տոփնքը մաքրուած, առանները, ծծակները, դգալ, եւն. միշտ մաքուր և եռացած ջուրէ անցած։ Զգոյշ ըլլալ մանաւանդ պահածոյ կոչուած և գանազան եղանակներով (տուփերու մէջ եփած, ազած, չորցուած) պատրաստուած ուտելիքներէ որոնք աւրուած կրնան ըլլալ։ Նաեւ տաք մէջ պահուածներն ալ առէն դուրս հանուած ժամանակ չուտով կ'աւրուին, ուստի այս կարգի մեռնդները (ձուկ, միս, եւն.) չուտով եփելու կամ պատրաստելու է։

ՏՔԹ. Ե. ՄԱՍԻՍ

Բերա, 31 Մայիս 1914

ՕԳՆԱԿԱՆ

Բառասնեակաւոր Պատուիրան

1. Հոգ տա՛ր առողջութեանդ. զրամազուրկներուն յաւատդն զրամազլուխն է ան։ 2. Գիտցի՛ր որ առողջ մարմինի մէջ մի՛ոքն ալ զօրաւոր կ'ըլլայ։ 3. Մարմինդ միշտ մաքուր պահէ, մանաւանդ բերանդ, ականներդ, քիթդ, գլուխդ, ձեռքերդ և ազատուելու ենթակայ բոլոր միւս անդամներդ։ 4. Ձաշած առենդ ախորժակէդ անդին մի՛ անցնիր։ Առէն կերածնիս չենք մարսեր, այլ այնչափ միայն՝ որչափ պէտք է մեր մեռնդին համար։ Մարդիկ առելի յաճախ հիւանդ կ'ըլլան պէտք եղածէն առելի ուտելով, քան պակաս։ 5. Նեղը ճնշացած առենդ, լաւագոյն է անօթի կամ ծարաւ ճնալ, քան կասկածելի ուտելիք մը կամ խմելիք մը առնել։ 6. Մարմ-

նական ոյժը ոչ ուսելիքով կ'սատցուի և ոչ դեղերով։ Մարմնական աշխատութիւնն է միայն անոր դէխաւոր ազդակը։ 7. Միշտ նախասենեակ համարէ բուսեղէն կերակուրները կենդանականներէն. մանաւանդ եթէ տարիքդ 40ը անցնելու վրայ է։ 8։ Լաւագոյն ըմպելին մաքուր ջուրն է. զգուշացի՛ր ոգելից ըմպելիներէ. կրցածիդ չափ քիչ գործածէ՛ սուրճ, թէյ, ևն.։ 9. Զգուշացի՛ր բաց տեղերը ցուցադրուած ուսելիքներէ։ 10. Մի՛ ծխեր, ոչ ալ քաշախոտ գործածէ։ 11. Զգուշացի՛ր պնդութենէ, ոչ թէ մաքրողականներով, այլ սովորութեամբ և ուսելիքներու չարմարութեամբ։ 12. Մանչէն զգուշացի՛ր, բայց ոչ ցուրտէն։ Հագի՛ր այնչափ որչափ պէտք է չմնալու համար։ Բուրդէ լայն և ծակոտկէն հագուստները նախասենեակ համարէ՛։ 13. Հաճոյքով աշխատէ՛, աշխատութիւնն առողջութեան առաջին պայմանն է։ Եթէ մտքով աշխատած ես, հանգիստդ ա՛ր մարմնական աշխատանքով. իսկ եթէ մարմնով աշխատած ես, հանգիստդ վերադէ՛ մտաւոր զբաղման մէջ։ 14. Շաբաթական հանգիստի օրդ անցո՛ւր բայց օղի մէջ։ 15. Եօթնէն ութը ժամ քնացո՛ւր քունի, գոյ, օդաւէտ տեղ մը, ապմոսկէ և լոյսէ հեռու։ 16. Ինակարանդ առողջ չէ, եթէ օդն ու լոյսն առատօրէն ներս չեն թափանցեր։ 17. Փոշիները վերցո՛ւր միշտ թրջած լաթով և ոչ թէ աւելով։ 18. Տանդ, մանաւանդ ննջասենեակիդ մէջ չանաւ որ կարելի եղածին չափ քիչ ըլլան վարագոյր, գորգ և աւելորդ կարասի։ 19. Կրցածիդ չափ ջնջէ՛ ամէն միջատ, ճանճ, մրջիւն, լու, մժեղ, մուկ, նաեւ մուկերը։ 20. Ընտանի կենդանիները միշտ զատ տեղ պահէ՛, ախոռը կամ այլուր, հեռու բնակարանէդն, մանաւանդ տղոցմէ։ 21. Թէ որ գետինը թաքնես, գիտցի՛ր որ գրացիդ կամ նոյն իսկ քուկիններուդ բերնին մէջ կը թաքնես։ 22. Քանի տարիքդ առնես, այնչափ աւելի կանոնաւորէ՛ ապրելակերպդ։ Մերութենանդ առնն մի՛ չանաւ ուժեղ ըլլալ. այլ բաւականացիր առողջ մնալով։ 23. Զգուշացի՛ր չաճախակի բուռն ճիգեր ընելէ։ Ըմբիշներն է՛ն քիչ կ'ապրին և շատ անգամ զոհ կ'երթան չանկարծական մահուան։ 24. Չանաւ ժուժկալ ըլլալ ամէն բանի մէջ։ 25. Զգուշացի՛ր զրպտելէ ծննդական գործարաններդ։ 26. Շատ առողջ եղած տեղդ

միայն խորհէ արդասաւորել։ 27. Կնոջ դլխաւոր պարտականութիւնն է մայր ըլլալ։ Յաճախակի զգուշաւորութեամբ բնութեան դէմ մեղանչելը հիւանդութեամբ կը պատժուի։ 28. Մօր կաթը տղուն իրաւունքն է։ Բայց եթէ հարկադրուիս դուրսի կաթով անուշցնել զաւակդ, ուրիշին մի՛ յանձներ այդ պաշտօնը, այլ դուն իսկ կատարէ՛ զայն՝ բժիշկին պատուէրներուն համաձայն։ 29. Եթէ զաւակդ կու լայ, գիտցի՛ր որ տառապանք մ՚ունի կամ հիւանդ է։ Առողջ տղան չի լար։ Աղիքներուն վրայ միշտ հսկէ՛ - մտիէն։ 30. Յաճախ կշռէ՛ զաւակդ, մանաւանդ առաջին ամիսներուն մէջ։ 31. Զգուշացի՛ր որ հիւանդներ չմօտենան զաւակդդ, մանաւանդ չհամբուրեն զանոնք։ 32. Մի՛ թողուր որ երախտագէտ կասկածելի առարկաներ բերանը տանի, ինչպէս որ բոլոր տղաք կ՚ընեն անգիտակցաբար։ Տեսնուած վնասակար նկարներն ալ վտանգաւոր են չտեսնուած մանրէները։ 33. Զգուշացիր համբուրելէ մանաւանդ բերնէ բերան, հակառակ եւրոպական սովորութեան որ հետզհետէ մեր մէջ ալ տարածուելու վրայ է՝ իբր նորոյթ։ Արդէն նորոյթին կուրօրէն հետեւիլը մարդուս տխմարութեան դլխաւոր նշաններէն մին է։ 34. Անսովոր վիճակ մը վրադ նկատածատենդ, զգո՛յշ կեցիր ամէն բանէ։ Եւ եթէ չանցնի կամ աւելնայ, դիմէ՛ բժիշկիդ։ Աւելի դիւրին է և աժան՝ հիւանդութիւններէ զգուշանալ, քան զանոնք բժշկել։ 35. Եթէ հիւանդանաս, զգուշացի՛ր որ հիւանդութիւնդ ուրիշին չփոխանցես։ Այդէն իրաւունք պարտքէ մը կը ծնի։ 36. Զգուշացի՛ր հրաշագործ դեղերու մասին եղած դրուատալից ծանուցումներէ։ 37. Սպասհով և լրջամիտ մտերիմներէ զատ, ո՛չ ոքի հաղորդէ հիւանդագին վիճակդ, օտարին խորհուրդները անօգուտ են ատկէ, և երբեմն ալ վնասակար։ 38. Բժիշկիդ ընտրութիւնը լաւ կատարէ՛, անոր բարեկամին եղի՛ր, և նայէ՛ որ ան ալ քու բարեկամդ ըլլայ։ 39. Դեղագործդ ալ նոյն պէս ընտրէ՛, բնաւ դեղը մի՛ սակարկեր՝ պատրաստուելէն առաջ։ 40. Զգուշացի՛ր, բայց մի՛ վախնար միտնելէ։ Այդէն մարդ մեռնելու դատապարտուած է. մահէ չափազանց վախնալն ալ հիւանդութիւն մըն է ինքնին. նոյն իսկ մահէն աւելի տաժանելի։

24 Յուլիս 1914 Գասթ-Էօյ ՏՔԹ. Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՇԻՐԱԶ (*)

Այս քաղաքը հրաշալի դաշտ մը ունի. հին ատեն ո՛րքան բանաստեղծներ երգած են զայն։ Հայրենիք նշանաւոր բանաստեղծ Յաատիի և Հաֆըզ Շիրազիի, երկիր վարդերու...։ Դաշտը խիստ բարձր դիրքով ոլաս սիս մըն է, ծաղկալից սիրուն մարգերով. օդը պայծառ, շուրջը՝ բուստի գոյն բարձրաբերձ լեռներ։

Պարսից ծոցին մէջ կայ Պէնտէր-Պուշէհիր նաւահանգիստը որ ամենամօտ ուղին է Շիրազ երթալու համար։ Դեռ քաղաք չմտած, ճամբուն վրայ իր արուարձաններն են որ կ'երևան, երկկողմանի պարտէզներ որմափակ և կարաւանատուններ՝ կամարաձև հսկայ դռներով, որոնց մէջի խուցերը՝ հողէ շինուած խեղճ բոյներ են միայն և կարգաւ ախոռներ։ Շիրազ՝ Պիրենեան լերանց գագաթէն աւելի բարձր դիրք ունի և շրջապատուած է ադիւսէ բերդաձև երբեմն պարիսպներով։ Հոնկէ մինչեւ Թէհրան 30 օրուան ճամբայ է, և ի՛նչ վիճակ որ ունէր 1000 տարի առաջ՝ նոյնը մնացած է։ Քաղաք մտնելն աւելի դիւրին է, քան թէ անկէ դուրս ելլելը. վասն զի դժուարին հարց մըն է ջորեպաններու հետ սակարկել և յարմարիլը։ Հոն շրջագայող ճամբորդը կը կարծէ թէ երկրագունտիս գետնայարկ խաւերուն մէջ կը գտնուի. փողոցները նեղ, խաչաձև և ադաւեղի. եթէ մէկը կամ գրաստ մը դէմդ ելլէ յանկարծ, անցք տալու համար՝ պարտիս պատին փակիլ ուսերովդ։

Փողովրդեան տարազը կը կազմեն երկայն մուխ գոյն վերարկուներ, խոշոր աստրական գդակներ. կը հանդիպիս կիներու որոնք առջեւէդ կ'անցնին՝ ուրուականներու պէս լուռ, յօտից ցգլուխ փաթթուած սեւ սաւաններու մէջ, երեսնին երկայն սպիտակ քօղեր՝ աչքի տեղերէն երկու կլոր ծակերով, փոքրիկ աղջիկներ՝ դեռ եւս անծածկոյթ՝ հինայուրած մազերով, ձեռքերով ու ոտքերով, երկրին սովորութեան համեմատ։ Լուռ փողոցներ և մռայլագոյն ադիւսէ անծայր պատեր. ո՛չ ուրեք կարելի է հանգիպիլ բաց պատուհանի. տեսնուածները դռներ են միայն որ բացուելնուն՝ երկրորդ պատ մը եւս կը ցուցադրեն, ներքնամասը ծածուկ պահելու համար յատիտնապէս։ Ոչ միայն հոս, այլ և Պարսկաստանի բոլոր քաղաքներուն մէջ սաստիկ փափաք կայ ճաշակաւոր և վայելուչ շինելու տուներ դռները. թանկագին ճենապակիներով շրջանակուած են առոնք, ներկայացնելով հիրիկի փունջեր և վարդի ճիւղեր՝ փայլուն գոյ-

(*) Առողջապահական Բառար. Խորհուրդի կողմէ, 1913 Նոյ.ի վերջերը Պօլսէն մեկնեցաւ Տիք. Սամուէլ Խան, պատուիրակ Թուրք եւ Եւրպ. ընկերներու հետ, դէպ ի թուրքեստան՝ սահմանագլուխ, որոշելու համար առողջապահական կայաններու վայրերը։ Այս ուղեւորութեան առթիւ, ամէնօրեայ ընդարձակ մէկ թղթակցութենէն կը հաղեմ հետեւեալս։ Ծ. Թէօ.

ներով. ի՞նչ հակագրութիւն այնքան աւերակներու և հողակերտ շէնքե-
րու քով։ Ո՛հ, այդ սեւազգեստ կիները որ այդ ճոխ դռներէն ներս սպըր-
դելով՝ ներքնապատերուն շրջանը կ'ընեն և կ'երթան անհետիլ այդ
մթաստուեր բնակարաններուն խորերը . . . ։

Շիրազի շուկան համբաւաւոր է մանաւանդ իր ծանրագին և հազ-
ուագիւտ գորգերով որոնք թէ՛ Թուրքիա և թէ՛ Եւրոպա ու Ամերիկա
ի պատուի են յայժ։ Պարսկաստանի մէջ ուղեւորութիւնը ու փոխադրու-
թիւնը սովորաբար կարաւանով կատարուելնուն՝ կենդանեաց կազմածքի

Երկայրս՝ Տէր. Սահակ խան

Խանութս ցուցադրած

առուտուրը մեծ կարեւորութիւն ունի։ Օրինակի համար, ոսկեթել բանա-
ւած քով մեսաքսեայ թամբեր կան, բուրդէ բակեղաթի (հէյպէ)ներ, ձիու
և էշի յատուկ գեղեցիկ սանձեր, ուղտի փետուրէ գլխազարդեր և այլն։
Բարձր դասու պատկանող Պարսկուհիները երբ ուրբաթ օրեր ամարանոց
կամ հեռաւոր պարտէզներ երթան, կը զանազանուին խնամքով դասա-
կարգի իրենց քոյրերէն՝ կանաչ տարազովնին, գոհարեղէններովնին և
մանաւանդ սպիտակ էշ կամ ջորի հեծնելովնին. այդ կենդանիներուն
կազմածքը ամէնէն ճոխն է։

※

Շիրազի մէջ են աշխարհահռչակ քերթող Սաատիի և Հաֆըզի գե-

բեզմաններըը որոնք կը գտնուին Սպահան երթալիք ճանապարհին վրայ։ Հաֆրզ ԺԹ. դարուն սկիզբները ծնած է Շիրազի մէջ և մեռած՝ Քրիստոսի 1388 թուականին. խնարհ ծնունդ մը ունեցած է. հաց շաղուելու իր զբաղման օրերէն իսկ սկսաւ երգել Թռչուններու նման. շուտ հռչակ հանեց և իշխաններու բարեկամն եղաւ, նոյն իսկ կրցաւ հմայել ամէնէն կատաղի Թամերլանը։ Իր տաղերը հաւաստարապէս ժողովրդական դարձած են և արժանացած իրանցի գրագէտներու գնահատութեան. անոնք կ'երգուին նոյն իսկ ամենատգէտ չարվատար (չորեքանի և ուղտեքանի առաջնորդ)ներէ։ Բանաստեղծը կը հանդչի քանդակեալ ակատէ դամբարանի մը տակ, գեղատեսիլ մեծ շրջափակի մը մէջ ուր կան նարինջներու և վարդերու ճամբաներ, աւազաններով և շատրուաններով։ Սոյն պարտէզը նախապէս իրեն յատկացուած էր միայն, դարեր յետոյ եղած է խէալ գերեզման մը իր վրայ հիացողներուն համար, որոնցմէ նշանաւորները մէկմէկու եաեւէ և իրենց փափաքին համաձայն թաղուած են իր մօտ. անոնց ճերմակ շիրիմները կը բարձրանան ծաղիկներու մէջէ. սոխակները որ գարնան այնքան առատ են հոս՝ իրենց գեղգեղանքը կը դաշնաւորեն ի պատիւ այս երջանիկ մահկանացուներուն որոնք զանազան դարերու մէջ մարդկային սէրն ու ցաւը երգած են։ Հոն կան նաեւ սիրուն հովանոցակներ՝ երազելու և աղօթելու յատկացուած, որոնց գետինը ծածկուած է թանկագին կապերաներով և եղերովի դրուած ծաղկանօթներ որոնց մէջի փունջերը կը նորոգեն ջերմեռանդ այցելուներ։ Պարտէզին շուրջ, սեւ նետերու տեսքով՝ կը ցցուին նոճիներ, իսկ հեռուէն դաշտերուն մէջ կ'երեւին խաչխաչներ։

Աւելի հեռուն է Սաատիի գերեզմանը։ Սաատ ծնած է Շիրազ՝ Քրիստոսի 1184 թուականին և մեռած 1291ին։ Իր քերթուածներով, իր յաջորդէն՝ Հաֆըզիէն աւելի պարզ, բայց վեհ եղող այս երեւելի բանաստեղծը կը քնանայ հիմայ շատ համեստ տապանի մը ներքեւ. բոլորտիքը կայ իր երգած վարդենիներուն թաւուտքը. մօտերը գտնուող անտառին ծառերը լեցուն են սոխակի բոյներով։

*

Այս դրախտանման պարտէզներէն, խաղաղաւէտ վայրերէն և աղուոր յոյսերէն քաղաք մտնել ու մուտի մթնոլորտին խառնուիլ, ի՜նչ մեծ փոփոխութիւն։ Պուրակներու բոյրերուն կը յաջորդեն դարշահոտութիւններ. դուրսի արեւէն ու լոյսէն շլացեալ աչքեր քաղքէն ներս կը մթագնին և անցորդներ կը զարնուին գրաստներու։ — Շիրազէն դէպ ի Սպահան երթալու համար, դուրս ելլելու է հիւսիսային մասէն որուն «Սպահանի ճամբայ» անունը կու տան։ Քանի մը օրուան ճանապարհէ վերջ, մարդ կը պատահի աշխարհի մեծ հրաշալիքներէն միոյն, 2000 տարի առաջ մեռնող Քսերքսէսի և Դարեհի պալատներուն աւերակաց, որոնք՝ հեռուէն նայողին՝ Եգիպտոսի հսկայ բուրգերը կը յիշեցնեն և գեղեցկացած են իրենց արձաններով, մարդու և կենդանիի պատկերներով, հար-

թաքանգակներով և զանազան արձանագրութիւններով։ Այդ տեղին անունն է Պերսեպոլիս։ Հերոդոտոսէն մինչեւ նոր պատմաբանք մէկ մէկու հակառակ և տարբեր կարծիքներ յայտնած են այս պալատներուն տեղին և հիմանցը մասին. այժմ ծաղիկներով լեցուն՝ ամայի մարգագետին մըն է միայն։ Հիմերը կը նմանին Բաբելոնի աշտարակներու հիմանց. ժամա նակին ով գիտէ ի՛նչ շքեղութեանց, բանակներու, կոտորածի և հրդեհի թատերավայր հանդիսացած է ան։ Դիրքը վարի դաշտէն 2000 մէթր աւելի բարձր է. հին ատեններ՝ արքաներու անցքին՝ ծիրանիներ սփռուած այս վայրերուն վրայ բուսած են հիմայ բնութեան ծիրանիները, ծաղիկ ներ և խոտեր ուր այծեր ու կովեր միայն կ՚արածին . . . ։

Շիրազ քաղաքը կոչուած է «Իրանի Թագուհին»։

Թեհրան, 20 Յու. 1914 ՏՔԹ. ՍԱՄՈՒԷԼ ԽԱՆ

Նազարէթ Տաղաւարեան՝
երկրագործութեան ուսանող (1880)

Չրի սեռևից, Չրի հագուստ

* * *

Ձեռնարկենք մայրաքաղաքներու մէջ ցուցադրուած պերճանքէն, կամ մեծ քաղաքներու բնակչութեան փոքր մէկ մասին համեստ ապրուստէն։ Մարդիկ ընդհանրապէս կարօտ ու չքաւոր են, անոնց առաւաբաղձն մասն այսօր փորը լիովին կշտացնելու համար հաց չի գտներ, մերկութիւնը ծածկելու համար թեթեւ հագուստ մը չի կրեր։ Ինչ է պատճառը— Որովհետեւ մարդոց պիտոյքին բաւելու չափով ա՛չ սնունդի, ոչ ալ հագուստի նախանիւթ կ՚արտադրուի։

Հարկ չենք տեսներ, հոս, հաստատել թէ՝ Ընկերվարականներն իրենց շատ մը թիւր ու մոլար գաղափարներուն հետ, չարաչար կը սխալին նաեւ երբ կը կարծեն թէ գերարտադրութիւն կայ, և ասիկա է մէկը դարձաւորին շահագործուելուն պատճառներէն։ Ընդհակառակն, գերարտադրութիւն չկայ, և ա՛չ միայն չկայ, այլ և մարդոց ունեցած պէտքէն շա՛տ պակաս իսկ կ՚արտադրուի։ Օրինակ. — Սնունդի նիւթերուն մէջ, ամէնէն անհրաժեշտն ու միւնոյն ատեն ամէնէն խնայողականը հացն է, պատրաստուած ալիւրովը ցորենի՝ որ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր մշակուած է ու կը մշակուի աշխարհի ամէն կողմը, գրեթէ ամէն կլիմայի տակ։ Արդ, հունձքին է՛ն առատ տարիներուն մէջ, ցորենին համաշխարհային արտադրութիւնն է 1200 միլիոն հարիւրապատիկ, այն է (մէկ հարիւրապատիկը $62^1/_2$ օխայէն) **76** միլիառ օխա ցորեն։ Ուրեմն, եթէ աշխարհի վրայ ամէն մարդ ցորենի ալիւրով հաց ուտել ուզէ, հաշուելով որ $1^1/_2$ միլիառ մարդ կայ և իւրաքանչիւր մարդ տարին դոնէ 100 օխա ցորեն կ՚սպառէ, պէտք կ՚ըլլայ տարեկան 150 միլիառ օխա ցորենի։ Մինչդեռ այսօր է՛ն առատ տարիներու մէջ անգամ՝ տասը կէսը միայն կ՚արտադրուի, և տասը հետեւանքով ցորենի հացը անճանաչելի բան մը կամ պերճանք մըն է աշխարհի բնակչութեան մէկ մասին համար որ սովորած է նուազ սննդարար հացահատիկներ՝ եգիպտացորեն, հաճար, եւայլն սպառել։ Սնունդի բոլոր միւս նիւթերն ալ այսպէս մարդոց ունեցած պէտքէն շատ պակաս կ՚արտադրուին։

Ահա տարի տեսանք թէ մեր ուտեստեղէններուն մէջ ի՛նչ տեղ կը բռնէ շաքարը որ իսկապէս սննդարար և օգտակար նիւթ մըն է և պէ՛տք է որ մարդ տարին դոնէ 30 օխա շաքար սպառէ։ Բայց ի՛նչպէս, եթէ ամէն մարդ ա՛յդքան շաքար ուտէ, պէտք կ՚ըլլայ տարին **45** միլիառ օխա շաքար արտադրել, մինչդեռ շաքարի արտադրութեան համագումարն է հիմա 10 միլիառ օխա։ Եւ այս պատճառով, մարդոց մէկ մասը կամ բնա՛ւ շաքարին երեսը չէ տեսած և կամ հազիւ հազ անոր համն է առած։ — Պարագան միւնոյնն է հագուստի նիւթերուն համար։ Եթէ

մարդոց մեծ մասին հագուստներն այլեւ անցուդարձ, պիտի տեսնենք որ նեբսի, նաեւ դուբսի հագուստները գլխաւորաբար բամբակեղէն են, ու հաշիւ եղած է որ, համեմատօրէն հագուելու համար, իւր նախանձախնդիր մարդ գլուխ տարին առնուազն 5 օխա բամբակ պէտք է, այն է ամբողջ մարդկութեան համար $7^1/_2$ միլիառ օխա։ Արդ, բամբակի համաշխարհային արտադրութիւնն է այժմ $3^1/_6$ միլիառ օխա, որուն մէկ մասը կ'ապառի հագուստ զատ ուրիշ պէտքերու համար, և այս պատճառով աշխարհի բնակչութեան մէկ քառորդը բոլորովին մերկ է, մէկ քառորդն ալ կիսովին հագուած։ Մէկ խօսքով, անունդի կամ հագուստի նիւթերէն

Աւետիս Դարիսմճեան
Պաս.-Տնօրէն եւ խմբագիր «Ժամանակի», ուր կը գրէ տնտես. եւ քնկեր. յօդուածներ

ա՛րն ալ հաշուենք, նոյն պակասը պիտի զգանք և պիտի համոզուինք որ գերարտադրութիւն չկայ, այլ ամբողջ մարդկութիւնը լիովին կըշտացնելու և բոլորովին հագուեցնելու համար պէտք եղածէն շա՛տ պակաս կ'արտադրուի։

Եւ սակայն, ամէնէն լուրջ արհեստագէտներն ու ծայրայեղ խորհողները համաձայն են սա՛ կէտին մէջ որ՝ մշակութեան ուժեղ միջոցներով կարելի է հիմակուընէ շա՛տ աւելի առատութեամբ արտադրել և մարդկութիւնը անուցանել ու հագուեցնել՝ ձրի ըսուելու չափ հեշտ պայմաններով։ Այո՛, հաշուըսած ու փորձուած է որ գիտական մեթոտով և մեքենայի ուժով կարելի է մէկ հէքթար հողէն 48 հարիւրապիւր, այն է 30 մարդու բաւելու չափ ցորեն արտադրել։ Ուրեմն ամբողջ մարդկութիւնը ցորենի առնդարար հայթայ կշտացնելու համար պէտք է մշակել 50 միլիօն հէքթար հող կամ 500,000 քառ. քիլօմէթր տեղ և կամ Անատոլուի վեց մեծ նահանգներուն՝ Պաղատատի, Բօնիայի, Էնկիւրիի, Սըվազի, Հալէպի և Իրզրումի տարածութեամբ երկիր մը։ Անշուշտ, պայմանով որ մշակութիւնը պիտի ըլլայ գիտութեան պահանջած եղանակով և մարդոց բազուկին տեղ մեքենաներ բանեցնելով։ Այն ատեն, այդքան հողի վրայ բաւականակ մարդկութեան համար պէտք եղած լաւագոյն հացը կ'արտադրուի, ա՛չ թէ տարեւոյն կէսը, ժամերով տանջուելով արեւին անձրեւին տակ, այլ շաբաթը մէկ օր և օրը 5 ժամ միայն աշխատելով, այսինքն գրեթէ ձրի։ Այսպէ՛ս կը հասատատեն մասնագէտներու բրած հաշիւներն ու փորձերը՝ որոնք ապահովաբար կրնան պատշաճիլ անունդի և հագուստի ուրիշ

ամէն նիւթերու։ Թերեւս հարցուի թէ՝ քանի որ հնար է դիւրաւ ա՛յդքան առատօրէն արտադրել և հեշտ պայմաններով տրամադրել, ուրեմն ինչո՞ւ համար ատոր վրայ չեն խորհիր և ատով մարդկութեան մեծ մասը չեն փրկեր իր այժմու թշուառ վիճակէն։ — Մէկէ աւելի են պատճառները։ Ասոնցմէ գլխաւորն է համեմատական ներկայ պատերազմը, որուն պատրաստուելու համար՝ տարիներէ ի վեր ինչ վիթխարի գումարներ վատնուած, և այսօրուան սա արիւնալի պատկերը կազմելու համար ո՛րքան գիտուններու միտքերը յոգնած և ուղեղները մաշած են։ Ա՛յս պատերազմին մէջ մօտաւոր հաշուով երեք միլիառ ոսկի պիտի սպառի։ Եթէ այդ գումարին վրայ աւելցուեր է մեծ ու փոքր քանի պետութեանց 25 տարուան միջոցին պատերազմական պէտքերու համար ծախսած դրամը, կ՚ունենանք 9645 միլիոն ոսկիի աներեւակայելի գումարը։ Եթէ այս դրամը երկրագործութեան յատկացուէր, այսինքն եթէ — մեր տուած օրինակին հետեւելով — ցորեն մշակելի իւրաքանչիւր քառ. քիլօմէթրին վրայ 25,290 ոսկիի հեղեղ մը վազէր, կարելի՞ է տարակուսիլ որ վերեւ բառածներէն իրականութիւն չէին դառներ, մանաւանդ եթէ աւելի մեծ թուով մարդ սպաննելու համար ա՛յդքան դարերէ ի վեր յոգնած ու տքնած միտքերն աւելի՛ շատ քանակով հաց պատրաստելու զբաղած ըլլային։ Բայց պատերազմն անխուսափելի չարիք մըն էր, որ պատահեցաւ։ Մարդենք որ չուտով վերջ գտնէ այն, և կ՚ենթադրենք որ մեծ ու տեւական հաշտութիւն մը, որպէս զի այլ եւս մարդկութիւնն իր իմացական ու նիւթական միջոցները յատկացնէ այնպիսի աշխատութիւններու, որոնցմով կարելի ըլլայ առատօրէն արտադրել սնունդի և հագուստի նիւթերը, զանոնք մարդկութեան տրամադրելով՝ ձրի ըսուելու չափ հեշտ պայմաններով։

Ա. ԳԱԼՓԱՔՃԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 4 Նոյ. 1914

---

50 % ԶԵՂՉԻ

Համաեւրոպական պատերազմի ամբողջ ընթացքին, որուան ենք կէս գինով վաճառել հետեւեալ գրքերը.— Պատերազմ եւ խաղաղութիւն 32 դրբ., Ինճուան երեք 20, Տասնօրեակ 20, Կարապետ 16, Աղգապատումութիւն 15, Ֆռանքպիօ 10, Ակնարականք 8, Դիակապուտներ 6, Դէպ ի Երլզրզ 6, Դէպքեր 4, Յաւիտ տունը 4, Հայրենի ձայներ 4, Ճշմարտութիւնը 3, Ջրուցատրութիւն Աննզլ. (Երեւ.) 40, Թատերգ.ք Պէհիկթաշլեանի 20, ԺԹ. դար եւ Տէրոյենց $12^1/_2$, Ձայնագրեալ երգարան 10, Նօսարք Հայոց 10, Լիուած հնար 5, Վաճառականի ձեռագիրք 5, Արեւելքի բոյսեր 5, Քրիզանթէմ 4, Կենսագր. Բաճքիի 2, Երիտասարդը $1^1/_2$, Ոսգմի երգեր 1։ — Գրավաճառները, նաեւ իւրաքանչիւր տեսակէ մէյմէկ հատ գնողներէն բոսքի ծախք չպահանջուիր։ — *Ջարդարեան գրատուն, Շամլըճայր, Կ. Պոլիս։*

ԲՆԵՐԵՒՈՅԹԻՒՆ Ի ՍՈՒՏԱՆ.

Դպրոցը, աշխարհագրութեան դասերուն՝ կը կարդայինք թէ անապատային երկիրներու մէջ, Մայիս և Յունիս ամիսներուն, զօրաւոր հովեր ելլելով՝ փոշիի և աւազի մեծ կոյտեր կը քշեն։ Այս բացատրութիւնն ա՛յնչափ տկար է որ, այդ բնևրևույթին մասին գաղափար կազմել կարելի չէ։ Երևույթին ինքնին այնչափ հետաքրքրական է որ աւելորդ չեմ սեպեր ընթերցողներուն ներկայացնել։ Սուտան, անապատային երկիր մ՚ըլլալուն, յաճախադէպ է այդ բնևրևույթը զոր հուպուպ (huboub) կ՚անուանեն։ Անապատներու մէջ, օդին բարեխառնութեան հետա-

«Հուպուպ». — Բնևրևույթ Ի Սուտան։

ստակչռութիւնը խանգարուելուն պատճառաւ, հովի խիստ ուժգին հոսանքներ առաջ կու գան։ Այդ հոսանքին թափին չնորհիւ աւազ-փոշիի ահագին քանակութիւն մը օդին մէջ կը բարձրանայ և հոսանքին ուղղութեամբ ղէպ ի առաջ կ՚արշաւէ։ «Հուպուպ»ը երբ հորիզոնին վրայ նոր երևիլ սկսած է, նախ ամպ կը կարծուի. իսկ երբ աւելի բարձրանայ, երկինքին մէջ սեպացած լեռան մը կերպարանքը կ՚առնէ։ Եւ արդարև հորիզոնին մէկ ծայրէն միւսը թանձր աւազ մը կ՚արշաւէ որ քարող լեռան մը կը նմանի։ — Այդ տեսքը հիանալի է երբ քաղաքէն հեռու է դեռ. իսկ անտանելի՝ երբ քաղաքը կը

ծածկէ : — Քաղաքին չմօտեցած՝ օդի տակ հոսանքներ «հուռպուռպ»ին մօտեցած ըլլալը կ'ազդարարեն. ապա բարակ փոչի մը անոր հատիկը կ'աւետէ, որմէ անմիջապէս վերջ «հուռպուռպ»ն ամբողջ քաղաքը կը ծածկէ : Փոչին այնչափ խիտ է որ արեգակին լոյսը կը խաւարեցնէ, և «հուռպուռպ»ին տասակութեան համեմատ, մէկ քառորդէն կէս մաս քաղաքը կատարեալ մթութեան մէջ կը պահէ : Այս միջոցին՝ չնչառութիւնը քիչ մը կը դժուարանայ. բայց երբ «հուռպուռպ»ն անցնի, օդին մէջ բարակ փոչի մը կը մնայ որուն կը յաջորդէ հաճելի զովութիւն մը :— Ընդհանրապէս «հուռպուռպ»ին հետ կամ անոր անհետանալէն քիչ վերջ անձրեւ կու գայ, որուն չնորհիւ օդը կատարեալ պէս փոչիէն կը մաքրուի :

ՄԻՆԱՍ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Օմսուրման (Սուսան)

4 Յունիս 1914

ՄԱՐԴՈՒՍ ՈՒՂԵՂԸ

Մարդկային ցեղերուն մէջ, ուղեղի ծանրութիւնը կը զանազանի : Անգլ. հանդէսի մը մէջ կը կարդանք հետեւեալը.— Սկովտիացին ունի 50 ունկի ուղեղ, (մէկ ունկին մօտաւորապէս 30 կրամ է), Գերմանը 49.6, Անգլիացին 49.5, Ֆրանսացին 47.9, Զուլուցին 47.5, Չինացին 47.2, Իտալացին 46.9, Հնդիկը 45.1, Դնչուն 44.8, Եսքիմացին 43.9 : Այս թիւերը կը ներկայացուննեն տարբեր ազգայ անհատներու ուղեղներուն ծանրութեան միջին թիւը : Անգլ. հանդէսը սակայն կը մոռնայ յիշել ուրիշ ազգեր ալ, ընդ որս և Հայը : Լառուս Համահնագիտարանին ըսածին նայելով, մարդուս ուղեղին միջին ծանրութիւնն է 1157 կրամ, իսկ կնոջ ուղեղինը՝ 995. այսինքն կնոջ ուղեղը հարիւրին 14 պակաս կը կշռէ երկ մարդուն ուղեղէն : Ուրիշ հանրագիտարաններ ալ մարդկային ուղեղին միջին ծանրութիւնը մինչեւ 1250 կրամ կը հաշուեն : — Գալով աշխարհիս նշանաւոր մարդոցմէ ումանց ուղեղներու կշիռին, անհաւասիկ ատոր ցանկը.— Լօրտ Պայրըն (անգլ. բանաստեղծ) 2238 կրամ : Օլիվիէ Գրոմուէլ (անգլ. յեղափոխական) 2231 : Ալէքսանտր Վօլթա (իտալ. ելեկտրագէտ) 2055 : Իվան Թուրկէնէֆ (ռուս գրագէտ) 2012 : Ժօրժ Քիւվիէ (ֆրնս. բնասպա-

տուած) 1829։ Ֆրէտէրիք Շիլլէր (գերման գրագէտ) 1750։ Ուիլեըմ Թէքըրէյ (անգլ. վիպասան) 1658։ Լուի Ափասի (զուիցերիացի երկրաբան և հնէաբան) 1495։ Հէրման տը Հէլմհոլձ (գերման բնախօս) և Ֆրանձ Շուպէրթ (աւստր. երգահան) 1420։ Հէնրի Կօլձ (հօլանտացի նկարիչ) 1395։ Ուալթ Ուիթման (ամերիկացի բանաստեղծ) 1282։— Հայերէս յիշատակելի է տարաբախտ Տօքթօր Քնաթիպանը որուն ուղեղը $1\frac{1}{2}$ քիլօէն աւելի կշռած է։— Բայց դեռ քանիներ կան տիեզերահռչակ մարդոցմէ՝ հին ու նոր դարերու մշուշին մէջ թաղուած, որոնց գանկերուն թանկագին պարունակով չեն հետաքրքրուած մարդիկ.— Հիւկօ, Արտաչէս, Բասքալ, Տարուին, Մխիթար, Զօլա, Ալիչան, Թօլսթօ, Կլէոսթրն, Աբովեան, Պօնապարթ, Արփիար, Մօցարթ, Միհռան Փաչա, Լիթռէ, Ռուսինեան, Քանթ, Վակներ, Բաֆֆի, Թէն, Վարդան, Թիէր, Պիւֆօն, Ս. Մևրոպ, Շէքսպիր, Այվազովսքի, Ռուսօ, Կարիպալտի, Օտեան, Բասթէօռ, Նեւտոն, Միլտըն, Մէլիքօֆ, Սաատի, Արղուեթեանց, Ֆաթհի, Ռաֆայէլ և ա՛յնքան ուրիշներ։

ԴԻԱԿԻԶՈՒԹԻՒՆԸ

սովորաբար գործադրուեթեան կը դրուէր հին Աթէնքի մէջ։ Պատրուկէսի մասին Հոմերոսի զրոյցը նշանաւոր է և ցոյց կու տայ թէ առենօք մեռեալին հետ կ՛այրէին նաեւ գերիներ՝ ի պատիւ իրեն, ճիշդ ինչպէս Հնդկաստանի մէջ բաճա(իշխան)ներու այրիներ կը մեռնէին ամուսիններուն խարոյկին վրայ։ Այն ա՛ւր որ Քրիստոնէութիւնը մուտ գործեց՝ չնչեց դիակիզութիւնը։ Քրիստոնեաներ Աստուածորդիին թաղումն իրենց օրինակ առնելով և ի յարգանս այն մարմինին ուր հոգին ապրած է՝ չընդունեցին դիակիզութեան այս կամաւոր չնչումը։— Դիակիզութեան կուսակիցք առողջապահական նկատումներու վրայ կը յենուն։ Վերջացող դարուն, 22 Յունվար 1876 ին էր որ առաջին դիակիզութիւնը տեղի ունեցաւ ի Միլան։ Այնուհետեւ չատ մը ընկերութիւններ կազմուեցան, տեսական ու գործնական կերպով ուսումնասիրելու համար մարմինի կիզման արդիւնքները։ Զուիցերիա, Գերմանիա և Իտալիա օրինակը տուին։ Ֆրանսայի մէջ 1886 ին է միայն որ օրէնք

մը հաստատուեցաւ, յարգելու ազատութիւնը՝ կռակ ընելու վիճակի մէջ գտնուող չափահասներու, իրենց զամբարանին ձեւին ընտրութեան և իրենց մարմինին այրուելուն մասին։ Բարիզի քաղաքապետութիւնը նոյն տարին Բէռ-Լաշէզի մէջ

Վառարան դիակները վառելու համար

Four Crématoire

չունենալ տուաւ դիակիզարան (crématorium) մը որ սկիզբները ծառայեց՝ միայն հրեաներուն թերուած մարդկային ճիւաղոտները ջնջելու։ Յաջորդ տարին օրէնքն արտօնեց հողի մէջ թաղուելէ տարբեր զամբաններ ունենալու կերպերն ու դիակիզութիւնը։ — Անհետացումի ենթարկուելիք մեռելը կառքով

կը փոխադրուի կիզման խուցը. մէջի տաքութիւնն է 800 աստիճան որ յատակ կու գայ ածխային օքսիտով, բայց ծոցը մարմինին չհասնիր բնաւ։ Գործողութիւնը կը տեւէ 30-60 վայրկեան, թողով 900-1200 կրամ ծանրութեամբ մոխիր՝ մարմինին ծաւալին համեմատ։ Այդ աճիւնը վերջէն կը փակեն մանուածոր պահարանի մէջ։ — Դիակիզարանի այս պատկերը Լօզանէն գրած է ինձ Ռ. Սեւակ, սապէս գրելով նոյն. «Հոս է որ կ'այրին հարուստ մեռելները. երեվհետեւ մէկ այրելը քանի մը հարիւր ֆր. կ'արժէ։ Ճակատը գրուած կայ Հուրով՝ ի խաղաղութիւն, խա՛ Վերադարձ՝ ի վայրենութիւն ! . . . » :

ՅՈՒՇԵՐ «ԲԵԼԵԱ»Է՚Ն.

Անցեալ տարի ընդարձակօրէն խօսած էինք Հակարջային

Բեւեռի մեծ խուզարկու և Անոր զոհ՝ Բարիիէն Ափթի մասին, հրատարակելով անոր 2 լուսանկարները ալ։ Վերեւ

դրած ենք քանի մը հետաքրքրաշարժ պատկերներ եւս, գիտասէր ընթերցողին թողլով խորհրդածել անոնց վրայ։ — 1. Բալխիրի կազմածք՝ մարդու համար։ 2. Մուչտակէ ձեռնոցներ, տրեխներ, գդակ եւն.։ 3. «Բէնկուէին» կոչուած ծովային կարճաթեւ թռչունն՝ ի Հակարջային Բեւեռ։ 4. Անոր ձագը որ երեք ամիս ողջ մնացած է չոգենաւին մէջ։ 5. «Բէնկուէին» մը իր ձագուկով։ 6. Ձիւնամրրիկէն աչքերը պաշտպանող ակնոց և ձիւնի գլխարկ, բալխիր հնձելու ատեն գործածելի։ 7. Շունի կազմածք. (Բալխիրին չուանին կապուած վիճակի մէջ երեւցող շուն մը)։ — Ա.յս բոլորը գծագրած է Տ.քթ. Ուիլսըն որ մեռաւ Ա.քօթի հետ, ընկերակցած ըլլալով անոր գիտական մեծ արշաւախումբին։

ՖՐԷՕՊԷԼ ԵՒ ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶ.

Գերման հանրածանօթ մանկավարժ՝ Ֆրիտ. Ֆրէօպէլ ծնած է Օպէռվայտի մէջ 1782 ին։ Լիւցովի հրամանատարութեան տակ 1813 ին պատերազմեցաւ գերմանական անկախութեան համար։ Երբ 44 տարեկան էր, հրատարակեց «Մարդկային դաստիարակութիւն» անուն իր երկասիրութեան Ա. հատորը. 11 տարի վերջ, Պլաքէնպուրկի մէջ հիմնեց Մանկապարտէզ (Kindergarten) անուամբ դպրոց մը որ նախատիպարը եղաւ նմանօրինակ հաստատութեանց՝ ի Գերմանիա և՝ ի Զուիցերիա։ Մայնին-կէնի դուքսը գնահատելով Ֆրէօպէլի կրթական այդ նորութիւնն՝ իր մեծ ա-

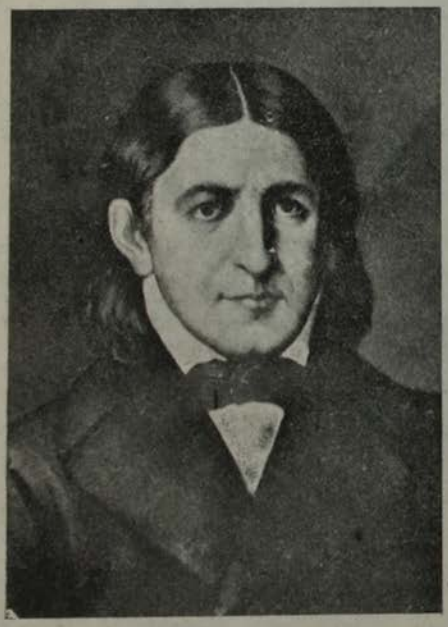

պարանքը տրամադրեց անոր, որպէս զի գայն վերածէ

վարժապետանոցի, հոն պատրաստելու համար ուսուցչուհիներ։ Սկիզբները, քիչեր կրցան հաշտ աչօք նայիլ ուսումնավարժութեան այդ բոլորովին նոր ղրութեան. չատեր խծբծեցին զայն, վտանգաւոր նկատելով տղաքն ա՛յդքան ազատ թողուլ. ուստի և իր դպրոցներն առարկայ եղան բուռն քննադատութեանց՝ իրր վտարաններ ընկերվարութեան և անաստուածութեան։ Մեծանուն մանկավարժը սակայն ունէր ինքնագիտակցութեան ոգի և հասկըցած էր իր գործին արժէքը, մանաւանդ որ հալածումը տարածում էր ամէն տեղ և ամէն տեն. բարերար հունտը սերմանուած՝ պիտի թողբողէր ուշ կամ կանուխ։ — Ֆրէօպէլ մեռած է 70 տարու, Մարիէնթալի մէջ։

Իր եղբօրորդին էր Դարլ Ֆրիտ. Ֆրէօպէլ, 1808ին կրէսհայմի մէջ ծնած, որ 1848ին՝ ի Համպուրկ հիմնեց աղջկանց վարժարան մը. առոր ծրագիրը տեղի տուաւ որ Բրուսիական կառավարութիւնն՝ արգիլէր Ֆրէօպէլի դաստիարակութեան մեթոտը։ Նոյն օրինակին հետեւեցաւ Սաքսոնիա եւս։ Բայց հակառակ այս ընդդիմութեանց, կրթական միւնոյն սիստեմը մեծ ծաւալ ստացաւ Գերմանիոյ զանազան մասերուն մէջ։ Դարլ 1852ին մեկնեցաւ Սկոտիա և քաղաքէ քաղաք դասաւանդեց իր դրութիւնը։ Այսօր Անգլիա եւս որդեգրած է զայն և հիմնած իր Մանկապարտէզները (քինտըրկարթըն)։

Մեր մէջ Ֆրէօպէլ իր եռանդուն հետեւողներն ունեցաւ։ 90ական թուականին սկիզբները նոր ոգեւորութիւն մը կը տիրէր Պոլսահայ վարժարաններու մէջ և գերման մանկավարժին անունը կ՚սկսէր լսուիլ չատերու բերնէ, չնորհիւ Յանքերուն Տիկին Մատակեանցի, որուն միացաւ ապա Յակոբ Էտիկեան, իսկ ասոնցմէ յետոյ՝ ա՛յնքան ուրիշներ. այնպէս որ այսօր մեր աղաջրի մանկութիւնը՝ փոխան երբեմնի մանիպային՝ ունի իր մանկական պարտէզը։ Անոր ուղղութիւնն ու առաւելութիւնները դրուատել՝ աւելորդ յոգնութիւն մըն է ինքնին։

ՏՈՒՆԿԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ.

Սեխ, ձմերուկ, դդմենի, տորոն. ասոնք գաղթած են Արեւելքէն։ Խաղող, ընկոյզ, տեսպղին, ասպ՝ Ասիայէն։ Ծիրան՝

Վանէն։ Զիթենի, նշենի՝ Փոքր Ասիայէն։ Վարունգ, նարինջ, լոբիա՝ Հնդկաստանէն։ Գարի՝ Հիմալայա լեռներէն։ Ցորեն՝ Թիգլպէթի լեռնագաշտերէն։ Բրինձ՝ Հարաւային Աֆրիկէէն։ Վարսակ՝ Հիւսիս. Աֆրիկէէն։ Սեւ ցորեն, հաճար՝ Սիպերիայէն։ Կորեկ, սուրճ՝ Եթովպիայէն։ Ոլոռն, սոխ, անիսոն՝ Եգիպտոսէն։ Վայրի ասեղգին, չոմին՝ Արաբիայէն։ Թիթեռնի, դեղձի՝ Պարսկաստանէն։ Սալոր՝ չուշան՝ Ասորեստանէն։ Շողգամ, ճակընդեղ, գինձ՝ Միջերկրականի ափերէն։ Թուզ՝ Միջագետքէն։ Կաղին, կեռաս՝ Պոնտոսէն։ Բողկ՝ Ճաբոնէն։ Թէյ՝ Չինաստանէն։ Սերկեւիլ, ջրկոտեմ՝ Կրետէէն։ Լիմոն՝ Ծուենաստանէն։ Ծխախոտ՝ Վիրգինիայէն։ Ազատքեղ՝ Սառատէնիայէն։ Գետնախնձոր, արեւածաղիկ՝ Բերուէն։ Մեխակ՝ Իտալիայէն։ Կակաչ՝ Կապադովկիայէն։ Կաղամբ, կանկառ՝ Սիկիլիայէն։ Բաքսօ՝ Մէքսիկայէն։ Տանձ, խնձոր՝ Եւրոպայէն։ Հաղարջ, փշալից խաղող՝ Հարաւ. Եւրոպայէն։ Կարոս, «հուպլօն», մանանեխ՝ Գերմանիայէն։

ԳԻԻՏԵՐ.

Լօնտոնէն 16 Մայիս 1914 ին կը հեռագրուի թէ ՏՔԹ. ԱՄԼՕՎ ծանուցած է որ միջոց մը գտած է, որով կարելի պիտի ըլլայ տեսնել դիմացի ա՛յն անձին ուրուն հետ հեռաձայնական հաղորդակցութիւն կը կատարուի:

❀ *Քալիֆօռնիոյ համալսարանի 1901 տարուոյ ընթացաւարտներէն՝ ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՅԿՈՒՆԻ Հայը 4 տարի տքնելով հան՝ իրագործեց իր նպատակը, խաղողի շամարեն գինեմրրկական թթու հանելէ, առանալով 100 հազար տօլար վարձք: Այդ թթուն* (acide tartrique) *երկար առնէ 'ի վեր կը պատրաստուէր խաղողի դիրտէն, որ՝ իր կարգին՝ կը կազմուէր խաղողի քաղցուէն. բայց այդ ձեւափոխութիւնը չատ դանդաղ էր և սուղի նստող: Երիտասարդ գիտունն իր այս գիւտով դնո հսա պիտի չահի մեծ հարստութիւն, համալսարանին դէմ կատուցած ըլլալով արդէն իր սեփական աշխատանոցը:*

❀ *Պրէսլաւի մէջ, 14 Նոյեմբեր 1913 ին, ԲՐՕՖ. ԼՈՒՄՄԼԻՐ.*

միջոցը կը գտնէ բնաջոխիլը հաղեցուելու, որուն չնորհիւ կարելի պիտի ըլլայ արուեստական աղտահանիդ պատրաստել։

❀ Բօքէնհաիի մէջ, 19 Փետրուար 1914ին, Տ՚Բ՚Թ. Բիւիլ֊Ջէն կարեւոր գիւտ մը հ՚ընէ, որուն չնորհիւ մթնոլորտային եղեկտրականութիւնն այլ եւս պիտի չկրնայ արգիլել անլար հեռագիրներու հաղորդումը։

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ

1618-1903, Եւրոպա ունեցաւ 1,700 պատերազմ (1,044 ցամաքային, և 122 նաւային), 490 պաշարում և 44 անձնատուութիւն։ Ամէնէն երկարատեւը եղաւ Թուրքիոյ և Վենետիկի միջև պատերազմը որ տեւեց 1644-99։ Ամէնէն կարճատեւ պատերազմը եղաւ Շառլ Ալպէռի և Աւստրիոյ պատերազմը 1849ին և 6 օր միայն տեւեց։ 300 տարուան ընթացքին, ամէնէն աւելի Ֆրանսա ըրաւ զէնքի կոչ. մղեց 1079 կռիւ (652ը ցամաքի, 63ը ծովու). ունեցաւ 332 պաշարում և 32 անձնատուութիւն, այսինքն 63 %ը մղուած պատերազմներուն։ Աւստրիոյ համար այս համեմատութիւնը եղաւ 48, Անգլիոյ համար 20, Ռուսիոյ համար 19, Բրուսիոյ համար 18, Սպանիոյ համար 16 և Թուրքիոյ համար 12։ 1079 կռիւներուն մէջ Ֆրանսա ունեցաւ 584 յաղթանակ և 495 պարտութիւն, Բրուսիա և Անգլիա 60% յաղթանակ և 40% պարտութիւն, Աւստրիա 42% յաղթանակ և Սպանիա 36% յաղթանակ։ 1600էն ի վեր Ֆրանսա պատերազմ մղեց 15 պետութեանց դէմ, Աւստրիոյ դէմ կռուեցաւ 262 անգամ. Անգլիա Ֆրանսացիներէն պարտուեցաւ 120 անգամ և յաղթեց 155 անգամ։ Սպանիոյ դէմ պատերազմներուն մէջ՝ Ֆրանսա ունեցաւ 119 յաջողութիւն և 45 պարտութիւն։ Գերմանիոյ դէմ 8 պատերազմներու մէջ, 307 կռիւի վրայ Ֆրանսա ունեցաւ 152 յաղթանակ և պարտուեցաւ 155 կռիւի առեն։ Ամէնէն երկարատեւ պաշարումը եղաւ Ձիպրալթարի պաշարումը, որով Անգլիացիներուն դիմադրեց 1779-82 (1167 օր)։ Ճետոյ կու գայ Քառիս քաղաքը որ դիմադրեց 903 օր (1810-1812)։ Սեւաստաբոլ դիմադրեց 346 օր, Բօրթ Արթիւր՝ 221, Քանտիա (զոր պաշարած էին 130,000 Թուրքեր և զոր կը

պաշտպանէին 20,000 վէնետիկցիք) դիմադրեց 228 օր (1669)։ — Աժենաասթասափիկի մասն այս վիճակագրութեան՝ զոհերուն թիւն է։ — Ահաւասիկ ցուցակը մեռելներուն ու կրուողներուն, գլխաւոր ճակատամարտներու առեն. — Մուգէնի կռիւ 138,000 մեռեալ և 649,000 պատերազմիկ։ Սըտան 122,000 և 320,000. Պօրօտինօ 80,000 և 246,000, Վաթէռլօ 45,000 և 192,000. Ակրամ 63,000 և 290,000, Տրէզտէն 50,000 և 300,000. Բէլվիա 50,000 և 163,000, Աւսթէրլից 46,000 և 148,000. Սօլֆէրինօ 39,000 և 273,000։ — Աւելի չահեկան է վիճակագրութիւնը վերջին 40 տարուան պատերազմներուն։ 1878էն ի վեր մղուեցան 18 պատերազմներ, որոնց մեծագոյն մասը գաղթական պատերազմ էր։ Եւրոպայի ամենակարեւոր պատերազմը եղաւ Ռուսիոյ, Թուրքիոյ և Ռումանիոյ պատերազմը (1878), յետոյ Բօնքինի ֆրանսական արշաւանքը (1885), Թունուզի պատերազմը (1881), Մատակասքարի ֆրանսական արշաւանքը (1895), Թուրքիհէլլէն պատերազմը (1896), Հայէչիատանի դէմ Իտալիոյ պատերազմը (1897), Սպանիւամերիկեան պատերազմը (1898), Թրանսվալի պատերազմը (1899), Սուտանի դէմ անգլ. արշաւանքը նոյն տարին, Եւրոպական տէրութիւններուն պատերազմը Չինացի Կուխամարտիկներուն դէմ (1900), Ռուսիւճապոնական պատերազմը (1905), Մարօքի ֆրնս. արշաւանքը (1908), Մարօքի սպանիական արշաւանքը (1901), Իտալիւթուրք պատերազմը (1911)։ — Յիշատակելի են նաեւ Չինեւճապոնական պատերազմը (որուն ո՛չ մէկ եւրոպական ազգ խառնուեցաւ) և վերջապէս անցեալ տարուան Պալքանեան 2 պատերազմները։ — Հիմայ ամբողջ Եւրոպա կռիւ մէջ է, և խնդիրն այն է որ բա՛ն այն երկրին մէջ այս պահուս կ՛մղուի աւէնէն արիւնոտ կռիւը, ուր ճիշդ 100 տարի առաջ տեղի ունեցաւ Վաթէռլոյի ճակատամարտը, որուն հարիւրամեակը Պատմութիւնն տխուր հարիւրամեակներէն մէկը եղած պիտի ըլլայ։

ԾՆՈՒՆԴՔ Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

Գերմանիոյ ներքին գործոց նախարարութեան պաշտօնատարներէն Տքթ. Քօհն անցեալ տարի ծնողոց թիւին նուազմանը վրայ

ըրաւ կարեւոր բանախօսութիւն մը որուն ամփոփումն է հետեւեալը. «Թէեւ 1870-1913 Գերման ժողովուրդը $30^1/_2$ միլիոնէն 67 ի բարձրացած է, սակայն վերջին տարիներու վիճակագրութիւնք ապագային համար ծանր մտահոգութիւններ կը պատճառեն մեզ: Ծնունդներու նուազումը զգալի է մանաւանդ մեծ քաղաքներ և ճարտարարուեստի կեդրոններ: Աշխարհի մէջ չկայ քաղաք մը որուն ծնդոց թիւն այնքան քիչ ըլլայ՝ որքան է Պէռլին և Շարլօթէնպուրկ: Այս սոսկալի նուազման պատճառներն են՝ սերձանքը, Գերմանուհիներու եսասիրութիւնը, (որ անգութ են և կ'ուզեն չենթարկուիլ ընտանիքին յառաջ բերած նեղութեանց և պատասխանատուութեանց), զաւակ չունենալու միջոցներուն համար եղած բրօքականտը, վերջապէս վիժուածները որոնք 'ի Գերմանիա տարին քիչն քիչը 400,000 ի կը հասնին»: — Ասկէ զատ, Գերման վիճակագիրք կ'ըսէն թէ ծնունդները 1912 ին եղան 1,925,883, մինչ 1910ին եղած էին 1,927,039, որով նուազումը 1000 ի չափ է, մինչ 1910 էն 11՝ եղած է 56,000: Մահերը 1912 ին աւելի նուազ էին, 1,085,996. մինչ 1911 ին էին 1,186,094, այսինքն 1912 ին՝ իւրաքանչիւր 1000 բնակիչի 16 մահ, 1911 ին՝ 18 և 1900 ին՝ 23: Հետեւաբար, մահերու և ծնունդներու թիւը բաղդատելով, ծնունդք 100,000 աւելի են:

ՖՐԱՆՍԱ.

ծնունդներու թիւը 1 միլիոնէն իջած է 700,000 ի, և հետզհետէ մէջ պակսելու վրայ է: Եթէ այսպէս չարունակէ, Ֆրանսայի օրօրոցէ աւելի՝ դագաղ պիտի չմնայ: Ֆրանսա 38 միլիոն բնակիչ ունի: Ուրիշ ազգեր երթալով կը չատնան. օրինակ՝ Գերմանիան 67 միլիոն է և քիչ տարիէն 80 միլիոնի պիտի հասնի:

ԳԵՐՄ. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆԸ.

Կառավարութիւնը որոշեց մէկ անգամուան համար տուրք գանձել հարստութիւններէն, զինուորական ծախսուց համար: Այս առթիւ յայտնի եղաւ որ մեծագոյն հարուստներն են Տիկին Քրուբ, որ ունի 283 միլիոն մարք դրամագլուխ և 19 միլ. մրք. հասոյթ, Ռօչիլտ 165 միլ., Հէնքել Տօնէրս-

մարքի իչխանը 254 մլ. և $13^1/_2$ մլ. հասոյթ, կայսրը 140 մլ. դրամագլուխ, $27^1/_2$ մլ. հասոյթ և 17 մլ. մարք թոշակ՝ Բրուսիայէն։

Ա.ՀԱԻԻՍՐ ԹԻՒԵՐ.

Երկու տարի առաջ, 1913 Հոկտ.ին, Անգլիոյ ծովային նախարարութեան պաշտօնէութենէն երեսելի վիճակագրոյց մը կը յանձնուէր մամուլին, ցոյց տալու համար թէ վերջին 10 տարիներու ընթացքին՝ քաղաքակիրթ և լուսաւորեալ երկիրներու կողմէ քանի՛ միլիոններ ծախսուած են իրար բնաջնջող ծովային գործիքներու վրայ։

	1904-5 իճ Ա.ճգ. ոսկի	1913-4 իճ Ա.ճգ. ոսկի
Անգլիա	41,062,075	48,021,636
Գերմանիա	10,105,000	23,039,184
Իտալիա	5,000,000	10,157,846
Ֆրանսա	12,582,433	20,847,763
Մ. Նահանգներ	20,180,310	29.498,867
Ռուսիա	11,949,906	24,249,454
Աւստ.-Հնգր.	2,615,460	6,006,551
Ճաբօն	2,102,548	9,860,812
Գումար	£ 105,597,772	£ 170,682,113

ԳԻՆԵՏՈՒՆՆԵՐ.

Վերջին վիճակագրութեան մը համաձայն, հետեւեալ հաժեմատութեամբ գիտուններ կը գտնուին քաղաքակրթուած գլխ. երկիրներու մէջ։—Ֆրանսա 1 գինեսուն՝ 83 բնակիչի համար։ Զուիցերիա 1 գինեսուն՝ 143 բ.։ Իտալիա 1 գ. 170 բ.։ Հօլանտա 1 գ. 200 բ.։ Անգլիա 1 գ. 230 բ.։ Գերմանիա 1 գ. 246 բ.։ Միացեալ Նահանգներ 1 գ. 388 բ.։ Պէլճիքա 1 գ. 410 բ.։ Շուէտ 1 գ. 5000 բ.։ Բանտատա 1 գ. 9000 բ.։ Նօրվէկիա 1 գինեսուն՝ 95000 բնակիչի համար։—Ա.յս թիւերն ա՛յնքան պերճախօս են որ, աւելորդ է որ և է մեկնութիւն աւելցնել այլ եւս անոնց վրայ։

Ա.ՄԵՐԻԿ. ՀՆԴԻԿ ՑԵՂԸ

որ երբեմն ամբողջ Ամերիկայի տէրն էր, հետզհետէ փճանալու վրայ է։ Այսօր Մ. Նահանգաց մէջ միայն 265,000 Հնդիկ կայ, իսկ Ափասքայի մէջ 25,000։ Նիւ Եօրք նահանգին մէջ 6000։ Օքլահոմա նահանգին մէջ 31,489։ Ամերիկ. Հնդիկները զօրեղ ցեղ մը չեն եղած։ Այս ցեղը՝ բնականէն տկարակազմ ըլլալուն և թէ ճերմակ ցեղին հետ ամուսնութիւն կնքելուն հետեւանօք՝ տարուէ տարի պակսելու վրայ է։ Մէքսիկայի ժողովուրդին 85%ն Ամերիկեան Հնդկաց սերունդն է, իսկ 15%ը Սպանիա-կանները կը պատկանի։ Ամերիկեան Հնդիկները 280 տարբեր ցեղերու կը պատկանին ու 53 տեսակ լեզու և գաւառաբար-բառ կը խօսին։ Առնցուէ 42 ցեղ դրէթէ բնաջինջ եղած են։

ՕԺԻՏԻ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՒ.

Ամերիկեան թերթերը վիճակագրութիւնը կ'ընեն այն օժիտին-երուն զոր ետրոյ. ազնուականներ վերցուցած են Ամերիկայէն, սա վերջին 10 տարիներու միջոցին։ Նախ Գերմանիան է որ այդ ցանկին գլուխը կը կենայ իր 5 իշխանուհիներով կամ դքսուհիներով, 8 կոմսուհիներով և 13 պարոնուհիներով որոնց ամէնքն ալ ամերիկեան ծնունդ են։ Ցետոյ կու գայ Անգլիան, ուր, Միացեալ Նահանգաց միսերը 23 ազնուական տիտղոս-ներու տիրացած են. յետոյ Իտալիան 17, Ֆրանսան 14, Ռուսիա 6 և Հոլանտա 2։ Այսպէսով, ազնուատոհմ Ամերի-կուհիներու՝ եւրոպա բերած իրենց դրամօժիտին գումարն է — 10 տարուան մէջ — 800 միլիոն ֆրանկ։

ՈՐՉԱՓ ՄԱՐԴ ԿԱՅ

երկրագունտիս վրայ։— Շճմուխկարտի միջազգ. վիճակագրա-կան գրասենեակի տնօրէնը կրօնական դաւանութեանց մէկ ցանկը պատրաստած է։ Իր հաշիւներուն համեմատ, աշխարհ 1,544,510,000 բնակիչ ունի։ Առնցուէ 534 միլիոն 940 հազարը Քրիստոնեայ են (հռոմ., բոլ. և օրթոտոքս), 300 միլիոնը Կոմբիկիոսներու հաւատքը կը դաւանին, 214 միլիոնը Պրահմանական են, 173 միլիոն 290 հազարը՝ Մահմետական,

121 միլիոնը՝ Պուտապեշտեան, և 10 միլիոն 860 հազարն ալ Հրեայ։ Ուրիշ խօսքով, 1000 անձի վրայ կան՝ 346 Քրիստոնեայ, 124 Մահմետական, 523 այլ դաւանութիւնոյ պատկանող և 7 Հրեայ։

ԾՈՎԱՄՈՑՆ.

25 Նոյ. 1913 ին Ամերիկայէն կը դրուի իբ տասակ երկրաշարժի մը հետեւանօք, Կապոպաեան ովկիանոսի մէջ Բարեկամայ կղզիներէն Ֆէյջըն և Հօյսու անհետանալով՝ բնակիչներուն հետ միասին ովկիանոսին տակ խորտակած են։

ԼՈՒԻՋԱ.

չոգենաւը, որուն մէջ կը գտնուէին Բանտամայի ջրանցքին վարչութեան պաշտօնեաները, 5 Հոկտեմբեր 1913 ին առաջին անգամ ըլլալով անցաւ նոյն ջրանցքէն։

ԲԵՒԻ ՇՈՒՆԵՐ.

Պէլճիքայի երկրագիծ. Նիսը. ութհան խնամօք պատրաստուած վիճակագրութիւնն մը համաձայն, ամբողջ խոզաբուծութիւնն մէջ կան բնա փաչելու յատկացեալ 120 հազար շուն, որոնց ծառայութիւնէն կ'օգտուին գիւղական փոքրաքանակ ապրանք արտածողները (կաթնատաճառ, բանջարատաճառ, պտղատաճառ)։ Այս շուներէն իւրաքանչիւրին օրական կատարած աշխատութիւնն արժէքն է 0,50 վեր ի վերոյ։ Հետեւաբար, նիւէ՝ միջին հաշիւով՝ ամէն մէկը տարին 65 օր հանգիստ ունենալ, պարզ հաշիւ մը ցոյց կու տայ իբ Պէլճիքայի բեռնակիր շանց տատանքը կը ներկայացնէ մօտաւորապէս $22\frac{1}{2}$ միլիոն ֆրանքի գումար մը։

100 ՏԱՐԻ ԱՊՐԵԼՈՒ

հասար՝ հաստատական դեղագիր մըն է հետեւեալը. քաղուած Շիճի Շիլիօ լրագիրէն։ 1. Կանուխ կլլել և կանուխ պառկիլ։ 2. Քնանալ 6-7 ժամ, բացարձակապէս մութ սենեակի մը մէջ, պատուհանը բաց։ 3. Կարելի եղածին չափ շատ ճաշակ բաց օդին։ 4. Օրը 1 անգամ միայն մեծ ուտել։ 5. Զսպաւոր

գործածել սուրճ ու թէյ, հրաժարիլ ծխախոտէ և ալքոլէ։ 6. Աւելն առաջ ապահ լոգանք մը ընել։ 7. Մեսագիր հագուստներ չկրել և հագուիլ հասա չոփսոյէ լոթիներ։ 8. Շաբաթը 1 օր հանգիստ ծառիլ ու նոյն օրը քնաց չը կարգալ ու չգրել։ 9. Ապես ապ չաս ապարտած վայրերէ, մանաւանդ երբ այդ վայրերը ապարտած են կեդրոնական ջեռուցման (chauffage central) դրութեամբ։ 10. Տարիքի բերմամբ մաշած ներքին գործարանները նորոգել՝ կենդանիներու համանման գործարանները ճաշակելով։ 11. Զգոյշ կենալ բուռն յուզումներէ և մթերի սաստիկ յոդնութիւններէ։ 12. Ամուսնացիր՝ երբ ամուրի ես, երկրորդ ընկերուհի մը ընտրէ՝ երբ այրի ես։

ՎԵՀԱՊԵՏՆԵՐ

Ի՞նչպէս թերթ կը կարգան։ — Հին ժամանակներու մէջ, անանք իրենց պալատները քաշուած՝ արտաքին աշխարհի իրագարձութեանց հասու կ'ըլլային պալատականներու կոզմէ, կամ իրենց խորհրդականներուն միակողմանի տեղեկագիրներով։ Այսօր այդ մեկուսացումը չկայ։ — ՍՈՒԼԹԱՆ ՀԱՄԻՏ որ կամովին բանտած էր ինքզինք՝ չաս ճշգրիտ տեղեկութիւններ ունէր իր ժամանակակիցներուն արարքներուն և խօսածներուն վրայ, չնորհիւ իր հատատարիմ արբանեակներուն և գաղտնի ապիկարաց։ Արտաքին լուրերը կը քաղէր Ֆրնա. թերթերէ զոր իրեն կը կարդային անձնական 2 քարտուղարներ, և հատատարապէս կը հետապրբրտէր ընկերվարական պետերու ճառերով և Խորհրդարանի նրբանցքներու չատախօսութիւններով։ ՎԻԿՏՕՐԻԱ ԹԱԳՈՒՀԻՆ միայն «Թայմզ»ով կը հետապրբրտէր. առտուընչարհիկ արձագանգներն ու արբունքի լուրերը կը կարէին իրեն համար և կը փակցունէին կապոյտ կոզմով ալբումներու մէջ, որպէս՝ ԷՏՈՒԱՐԴ չէր սիրեր թերթ ընթեռնուլ. իրեն կը հազորդէին միայն գործակալութեանց վերջին հեռագիրներն ու Բուլտէնների ճառերը։ Կը թղթատէր արօրէ չատուկ թերթեր։ ՃՕՐՃ Ե. կը նախընտրէ ինք անձամբ աչքէ անցունել օրը 12ի չափ թերթ։ Կը պատահի որ նոթեր առնէ և կը խնդրէ որ գինք առկի լուսարանեն այս ինչ կամ այն ինչ

Նիւթին մասին. այսպէս, յաճախ կը զարմացունէ իր խօսակիցը՝ յոյժ մասնագիտական խնդիրներու վրայ ունեցած ծանօթութեամբը։ ՎԻԼՀԷԼՄ ԿԱՅՍԵՐ կը լափէ մեծ քանակութեամբ թերթեր՝ իր կարգին. այդքը մանաւանդ չատ վարժ է՝ իսկոյն երեւան հանելու համար զինքը չհապրդռող յօդուածը։ Իր նախասիրութիւնը կը կազմեն արուեստի, գիտութեանց և զինուորականութեան յատուկ հանդէսներ. ասիկա սակայն արգելք մը չէ որ մեծ հաճոյքով մըն ալ չթղթատէ երգիծական պատկ. պարբերականներ, և ինք առաջին խնդացողը կ'ըլլայ՝ իրեն վերաբերեալ մտացի ծագրանկարներուն 'ի տես։ Երբ յօդուած մը իր հետաքրքրութիւնը չարժէ, պատառ կը կանչէ ծանօթ փորձագէտ մը, որպէս զի ան լուսաբանէ զինքը նոյն նիւթին նկատմամբ։ Կայսեր նախասիրութիւնն է ամենագէտ ալ ըլլալ՝ ամենագօր ըլլալէ զատ։ Իր սեւ մօրաքեւորդին՝ ՌՈՒՍԻՈՑ ՉԱՐԸ տեղեկութիւն առնելու մասնաւոր ձեւ մը ունի որ ամէն քսակի յարմար չէ. կը կարդայ թերթ մը՝ իրե՛ն համար լոկ տպուած. 2 օրինակ միայն տպել կու տայ, մին իրեն, միւսն ալ քարտուղարին համար. առիկա կը պարունակէ այնարհի բոլոր լուրերը՝ խտացած և գտուած բոլոր այն բաներէն որոնք դուրչ անհանգստութիւն պատճառէին իրեն։ ԻՏԱԼԻՈՑ և ՏԱՆԸՄԱՐԿԱՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐՔ որոնք անչուչտ միւսներէն աւելի պարապ առեն ունին, կ'ընթեռնուն գլխ. հանդէսները, հետաքրքրուելով նաեւ իրենց երկիրներուն գրաքան երեւոյթներով։ Սակայն ԱԼՖՈՆՍ ԺԳ. անանկ չէ, որ՝ չարաչարժ ու վառվռուն՝ չատ քիչ ժամանակ կը յատկացունէ անգլ. թերթերու ընթերցման. իր տեղը թագուհին վերծանելով՝ իրեն ցոյց կու տայ ցնոյգ լուրերը. արքունական դործերու խնդամուտ կ'ըլլայ իր քարտուղարներուն միջոցաւ. կայ անձ մը որ «Արքունիքի օրագրոց» պաչտօնական տիտղոսն ունի և որուն պաչտօնն է տեղեկութիւն տալ Նորին Վեհափառութեան՝ սպանիական ազնուականութեան մասին մանր մունր դայթակղութեանց մասին։ Ալֆոնս սակայն չափազանց կը հետաքրքրուի այրերու հագուստին նորոյթով. Ռէօթէրի վերջին հետագիրներէն կը նախագասէ նորոյթի պատկ. ծրարները զոր Լօնսօնաբնակ համբաւեալ գերձակ մը կը խաբէ իրեն կանո-

նաւորապէս՝ ՃԱԲՕՆԻ ՀԱՆԳ. ՄԻԲԱՏՕՆ, հակառակ պատահին սովորութեանց, հաւասար լուրեր ունէր ևւրպ. դէպքերու մասին. իրեն համար կը թարգմանէին անգլ. թերթերը, որովհետև գրեթէ չէր գիտեր Պայըրնի լեզուն, և ամէն օր միջազգային կացութեան մէկ ամփոփումը կ'ընէին իրեն համար։ Ուզենալով կը կարդար իր ազգին բանաստեղծները. երբ քաղ. հոգեր թոյլատու ըլլային՝ երկայն ճերմակ թուղթերու վրայ կը չարադրէր անվերջանալի դիւցազներգութիւններ։ — Շատ անկատար պիտի ըլլար այս ցանկը, եթէ չյիշատակէինք ՋԻՆՈՒ ԱՅՐԻ ԿԱՑՄՐՈՒՀԻՆ. այս ահարկու ինքնակալ կինը կը պահանջէր որ փղոսկրէ գաւազանիկներու վրայ պլլուած թուղթերով խմբագրէին երկնային Կայսրութեան լուրերը, զորս բարձրաստիճան պալատական մը — պայմանաւ որ սատիկ կարճատես ըլլար ան—կ'ընթեռնուր իրեն՝ ամէն առտու։ Ընթերցողին պաշտօնը չատ դժուարին էր. այդ տարաբախտ անձը պիտարդկ (paravent)ի մը հետև պահուըտած՝ պէտք էր փորի վրայ պառկած մնար գետինը, քիմը չէնք չնորհք ձեռագիրին դպած, որպէս զի չփորձուէր սրբապիղծ ակնարկ մը ուղղելու կայսրուհիին...։

ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

հակառակ գանուելոյան վերջերս Տիզերթի (Մեծն Բրիտանիա)։ Մարզկային երեք կմախքներ էին անոնք՝ վիթխարի հասակով։ Առանցքէ մէկուն գանկը — չատ լաւ պահպանուած — գլխուն գագաթէն մինչեւ կզակը 45 սանթիմէթր է, և սրունքներուն ոսկորները բացառիկ ծաւալ ու երկայնք ունին։ Կը հաստատուի թէ հազարաւոր տարիներ առաջ ապրող այս հսկաները 3 մէթր հասակ ունէին, մերինին կրկինը դրեթէ։

ՕԴԱՓԱՐ.

Պօլսոյ թերթերը ժամանակին ծանուցին թէ 24 Հոկտ. 1913ի գիշերը, ժամը 11,45ին (ը. թ.) չատ փայլուն օդաքար մը անցած էր Պօլսոյ վրայէն՝ արեւելքէն արեւմուտք ուղղութեամբ, այսինքն Սկիւտարի վրայէն դէպ 'ի Ս.յ-Սթէֆանոս, լուսեղէն սիւն մը ձեւացունելով։ Այս օդերեւոյթը 2 օր վերջ

աոթեց մթնոլորտային յեղափոխութիւն մը որ Փոթորիկն է։— Օդաքարերը (Aérolithe) *երկինքէն ինկած զանազան մեծութեամբ քարեր են՝ որոնք իրենց անկման միջոցին հրայրեաց և ծխաչունչ կ'երեւին և ուժգին թափով գետին կը խորասուզին. կը բաղկանան գրեթէ զուտ երկաթէ և քիչ մըն ալ նիքէլէ։ Երբեմն բաղադրուած կ'ըլլան գայլախառն, մագնէսիայէ, քրօմէ, ծծումբէ և իրենց կազմութեան համեմատ կ'ըլլան կարծր կամ փխրուն։ Հին ժամանակները կը կարծէին թէ Օդաքարերը մթնոլորտին մէջ կը գոյանային նիւթերու համախմբութենէ։ Առանց անդնելով, Լաբլաս յայտարարեց թէ անոնք կը ժայթքին լուսինին հրաբուխներէն։ Սակայն հիմայ հաւանական կ'ենթադրուի թէ օդաքարեր չրջան կ'ընեն երկինքի մէջ անկանոն կերպով, մեր մթնոլորտին մօտ, մոլորակներուն իրենց պարունակին մէջ չրջագայած զօրութեամբ. և երբ իրենց չրջանին ընթացքին՝ չատ մօտենան Երկրիս, անկէ քաշուելով՝ կ'իյնան անոր վրայ։ — Օդաքարին գիտական անունն է նաեւ* Bolide, *զոր Հայ գիտնականներ Շանթեմար ալ թարգմանած են։ Չիրենք պէտք չէ չխոթել թռչող կամ սլացող աստղերու հետ (աստղ)։*

ԱՐԵՒԻ ԽԱՒԱՐՈՒՄ

մը տեղի ունեցաւ 8 Օգոստ. 1914 ին մայրաքաքիս մէջ, չատ միջօրէի, ժամը 1,40 ին. իսկ ժամը 2,51 ին առաւելագոյն չափին հասնելով՝ ժամը 3,56 ին վերջացաւ, ընդ ամէնն 2 ժամ 16 վայրկեան տեւելով և արեւուն գունդին $^7/_8$ մասը խաւարած երեւելով։ Սեւ ձանձախարիսի ձեւով ապակիի կտորներ աչքերնուն բռնած՝ չատեր հանդիսատես եղան անոր ատուեածութեան։ — Արեւուն խաւարումը կը պատահի՝ երբ լուսինն

ԱՌՈՂՋ ԸՆԿԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

պէտք է լաւ մարսողութիւն ունենալ, եւ լաւ մարսողութիւն ունենալու համար պէտք է առողջ ակռաներ ունենալ։ Այս գործը յոյժ նարտարութեամբ եւ ամերիկեան վերջին դրութեամբ կը կատարէ անա Տէր. Արամ Ց. Շէօնլաեան, վիրաբոյժ-ատամնաբոյժը, որուն աշխատանոցը կը գտնուի Բերա, Թէփէ Պաշի, թիւ 3, Սարէյսօ Աբարթման, անգլ. դեսպանատան դէմ. իսկ Սկիւտար, Իճատիյէ, Հաճի Պաշալ, թիւ 27։

իջնայ արեւելեան և երկրիս մէջ, և այն ատեն լուսինին չուքը կ'իջնայ արեւելեան վրայ. ինչ որ կը պատահի լուսինին ծննդեան, այսինքն երբ արեւելեան հետ հաւասարազօտ է (coujonction)։

ԱՇԵԱՐՀԻՍ ԲԱՐԵԻՆԵՐԸ.

*Հրէից ողջունելու բանաձեւն էր Շալօմ ալէյխա որ Թարգմանի «խաղաղութիւն ընդ քեզ»։ Նոյնը կը գործածեն ցարդ Արաբացիք էս սելամ վէք ալէյքիում։ Աստուածաշունչի մէջ կան բարեւի ուրիշ տեսակներ ալ, մեծ մասամբ մաղթանք. — «Տէր ընդ քեզ՝ Ղոգ, Ուրախ լեր, Օրհնեալ լիջի՛ր դու ի Տեառնէ»։ Ողջոյն բառն ալ արդէն գրաբարի մէջ խաղաղութիւն կը նշանակէ։—Արեւելցի ազգեր ողջոյն տալուատեն զանազան արարողութիւններ ու շարժուձեւեր կը կատարեն։ Կը համբուրուին. մերթ կըրծսերը երէցին ձեռքը կամ մօրուքը կը պագնէ, կամ ձեռքը կուրծքին դնելով կը խոնարհի մինչեւ գետին. ապա կանգնելով՝ ձեռքը բերնին կամ ճակտին կը տանի։ Մահմետականք նոյնը կ'ընեն գետ, քաղաքավարա-կան այդ սովորոյթը յորջորջելով թէմէննի (որ աղաւաղուած է «թէմէննի» արաբերէն բառին և կը նշանակէ բաղձանք, մաղթանք)։

Բարեւի բանաձեւերը զորս կ'արտասանեն մարդիկ իրարու հանդիպած ատեններին, կը փոփոխին ա՛յնքան որքան կը փոփոխին բարեւուքի պահուն կիրարկուած կերպերը։ Այդ խօսքերը յաճախ այնքան պայմանագրական եղած են որ գրեթէ ոչինչ կ'արժեն։ Սովորութիւնն է միայն որ նուիրագործած և ընդհանրացուցած է զանոնք։ Հին Յոյներն իրը ողջոյն կը գործածէին Աշխատի՛ ու յարգաւանո՛, կամ Ուրախ լի՛ր. Հռոմայեցիք՝ Ի՛նչ զօրութիւն ունիս. Պաղեստացիք և Իտալացիք՝ Ի՛նչպես ոտքի վրայ կի՛ս. Ֆրանսացիք՝ Ի՛նչպես կը կրնի իմիգինիմիդ. Անգլիացիք՝ Ի՛նչպես կ'ընիհ կոր. Գերմանք՝ Ի՛նչպես կը գտնիհ կոր իմիգինիմիդ. Հոլանտացիք՝ Լաւ ճաշ մը ունի՞ք. Բոլոնիացիք՝ Ծուխկերնուդ առջեւ կ'իյնամ. Զինացիք՝ Բոլոնդ կերա՞ր. Հրեաները՝ Խաղաղութիւն ընդ քեզ. Թուրքերը՝ Ձեզի հետ ըղձալի առողջութիւնը։

Բովանդակ Եւրոպայի մէջ, ինչպէս նաեւ բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներ՝ մարդիկ գլխարկին կը հանեն իրը բարեւ և թեթեւ մը կը խոնարհեն գլուխնին։

Իւրաքանչիւր ժողովուրդ իրեն յատուկ եղանակն ունի բարեւելու։ Հրեաները կ'ողջունէին ղիրար խիստ յարգալից ձեւով մը, չափազանց խոնարհեցունելով մարմիններն. երբեմն ալ կ'ողջագուրուէին։ Յոյներն ու Հռոմայեցիք նոյնպէս։ Ճաւօնցիք և Աստրաղանի ժողովուրդը ղիրար կը բարեւեն՝ իրենց հոգաթափէն դուրս քաշելով իրենց մէկ ոտքը։ Հնդկաստանի մէջ, բարեւած անձերնուն մօրուքէն կը բռնեն։ Փիլիպեան կղզիներու բնակիչները բարեւած անձերնուն ձեռքը բռնելով՝ երեսնին կը շոյեն անով։ Դարձեալ, Ճաւօնցիք սովորութիւնն ունին քիթերնին դպցունելու բարեւած անձերնուն։ Իսկով Զինացիներուն, անոնք իրարմէ բա-

ական հետանալէ վերջ՝ կրկին իրարու կը մօտենան, ծունկի կու գան, 2—3 հեղ դէմքերնին կը խոնարհեցնեն և սիրոյ ու յարգանքի զանազան արտայայտութիւններ կ'ընեն։

Հայ Եկեղեցին ալ ունի իր առանձնայատուկ բարեւը, երբ արարողութեանց առեն «Աղջոյն տուք միմեանց»ը կ'երգուի և պատարագուողն դէպ ի սպասարկող և հաւատացեալ ժողովուրդ՝ աջ և ահեակ կը փոխանցուի Ս. Աղջոյնը։ — Ահէկ զատ, աշխարհական մը վարդապետ մը բարեւած առեն՝ Ասուած օգնական, Հայր Սուրբ բանաձեւը կը գործածէ, քահանայ մը բարեւած առեն՝ Օրհնեա՛ Տէր, իսկ եպիսկոպոս մը բարեւած առեն՝ Օրհնեցէ՛ք. Սրբազան Հայր, վարդապետէն ստանալով իբր պատասխան՝ Ասուած պահապան, իսկ միւսներէն՝ Ասուած օրհնէ։

Կ'արժէ ակնարկ մըն ալ ձգել նաև դիւցազական բարեւաբանքներու վրայ։ Մինչեւ 18րդ դար, բարեւը կը կայանար ո՛չ միայն այսօրուան պէս որոշ թիւով թնդանօթի հարուածներու մէջ, այլ դրօշակ և առաջասա իջեցնելու կամ ծալելու պարտաւորութեանը մէջ։ Յովային շատ մը պատերազմներ մղուած են առենօք՝ պահանջուած կամ մերժուած բարեւի մը համար։ Նեղուցներու բերան բարձրացած ինչ ինչ ամրոցներ վաճառական-նաւերէ կը պահանջէին յարգանքի և հնազանդութեան այդ ապացոյցը։ — Թնդանօթով բարեւը կը կայանայ 3-21 հարուածներու մէջ, պարագային և ողջունելիք անձին արժանաւորութեանը համեմատ։ Ի հնումն, նաւային ողջոյնը կը կատարուէր բոլոր հրետանիներուն միահամուռ արձակմամբ։ Երբ հարկը ներկայանայ օտար ազգ մը բարեւելու, այդ ազգին դրօշը կը ծածանի մեծ կայմին վրայ, բարեւի ամբողջ տեւողութեանը։ Դրօշները վար կը քաշեն՝ մինչեւ կայմերուն մէջքին, յետոյ նորէն վեր կը հանեն, և այսպէս 3 անգամ։ Եթէ հետաւորութիւնը քիչ ըլլայ, ինչ ինչ պարագաներու՝ սոյնով կ'ողջունեն դիրար. այս նպատակաւ, նաւազներէն մաս մը կը դրկուի առագաստակալը կամ սարանները (hauban), յոտին, իսկ մնացեալ նաւազները՝ նաւուն եզերքը կը շարուին կարգաւ — Զինուորական բարեւը կը կայանայ բացուած աջ ձեռքը դէպ ի գլխուն ակակողմը տանելուն և բարեւելիք անձին շեշտակի նայելուն մէջ, — բարեւողը հետեւակ ըլլայ թէ հեծելազօր։ Ահիկա պէտք է կատարուի արագ և աշխոյժ շարժումով մը, պատկառոտ ու լուրջ, չէ՛ թէ խիստ։ Զին. ողջոյնին մէկ ձեռն է ուսն ի վեր ուղղակայեաց բարձրացունել մերկ սուրը, կամ հակադարձը, պարագային համեմատ։

Ինչ որ ալ ըլլան — գարեր առաջ և հիմայ — յարգանքի և սիրոյ արտայայտութեանց վերոյիշեալ ասութիւններն ու շարժումները՝ զանազան ազգերու և անհատներու յատուկ, սա ստոյգ է որ բարեւը լաւագոյն միջոցն է՝ մարդկային յարաբերութիւնները մինչեւ աստիճան մը սերտ պահելու. և ա՛յնքան վեհ է նշանակութիւնն անոր որ, զայն չընդունիլը արբապղծումի պէս բան մըն է տուողէն առնլի՝ նոյն ինքն

բարեւին համար։ Հայ ժողովուրդը շատ պատկերալից կերպով կ'արժեւորէ զայն, երբ կ'ըսէ.— Բարեւը Աստծու է, և կամ, Բարեւը բարձրեն, ինքը ցածեն։

Ա.ՆԶՐԵՒԱԾԱՒ.

Բերոե անբաղդատելի կերպով հարուստ է բուսականաց տեսակին մէջ։ «Թօմայիքասբի» կոչուած ծառ մը կայ հոն որ անձրեւածառ լսել է և որ հաստատուն ոչ տերեւախիտ է. ունի մթնոլորտի չոգին խտանձրացուցնելու յատկութիւնը, նաեւ զայն անձրեւի պէս վար թափելու։ Տակ եղանակի, երբ գետերը ցած ըլլան և օդին ջերմութիւնը սաստիկ, խտանձրացումը վերին աստիճանի կը հասնի. այն ատեն է որ ջուրն առատօրէն կը կաթի անոր ամէն մէկ տերեւէն, մինչեւ անգամ բունը կը քրտնի։ Այդ ջուրը գետակներ ձեւանալով՝ դաշտը կը տարածուի և երկիրը ծծելով կ'արգասաւորի։ Հաշիւ եղած է որ անձրեւածառը 24 ժամուան մէջ 40 լիտր ջուր կ'արտազրէ։ Մէկ մղոն քառակուսի դաշտի մէջ կարկի է այս ծառէն տնկել 10,000 հատ, իրարմէ 25 մէթր հեռաւորութեամբ, որոնք կրնան 385 հազար լիտր ջուր արտազրել 24 ժամուան մէջ, ուակից զնդելով $^2/_3$ը որ կրնայ կորսուիլ չոգիացումէ և երկրին ծծելէն, գարձեալ 135 հազար լիտր կը մնայ։ Անձրեւածառին ժչակութիւնը շատ դիւրին է, վասն զի հողին տեսակը կարեւորութիւն չունի. արագ աճումէ ունի և կը դիմանայ մթնոլորտի ամէն փոփոխութեանց դէմ։

Ա. ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶ

վանքն ու եկեղեցին հրոյ ճարակ եղան 8 Հոկտեմբեր 1913ին։ Համանուն վանքը կը գտնուէր Կարինէն $1^1/_2$ ժամ հեռու՝ Մատուրկայ հայարնակ գիւղին մօտ, նոյն պատճառաւ կը կոչուէր նաեւ «Մատուրկայ վանք Ս. Լուսաւորչայ»։ Մեր ամենահին վանքերէն մին էր։

ՏՕՔՈՒՒ

Ֆրանսացի յայտնի օդանաւորդը Բարիզ – Պօլիս – Գահիրէ իր այերային ուղղեւորութեան ընթացքին՝ մայրաքաղաքս ժամանեց 27 Հոկտեմբեր 1914 ին։

Ա.ՆԹԵԼ ՀԵՌԱԳԻՐ.

Թղթատարութեան միջազգային պաշտօնատան կողմէ հրատարակուած վիճակագրութեան մը համաձայն, 15 Ցնվր. 1914ին կը հաշուըէր 569 անթել հեռագրի կայան՝ ամբողջ աշխարհի վրայ։ Մ. Նահանգներն ամէնէն գլուխն են այս ցանկին՝ իրենց 178 կայաններով. վերջը կու գան Անգլիա՝ 91, Քանատա՝ 37, Ֆրանսա՝ 35, Իտալիա՝ 33, Ռուսիա՝ 29, Պռազիլիա՝ 26, Գերմանիա՝ 23, Նօրվէկիա՝ 21, եւն.։ Զինատան և Շուէյտ 2 կայաններ ունին միայն։

Ա.ՇԽԱՐՀԻ ՏԱՐԻՔԸ.

Մարթ Ըլտքի ցոյց կու տայ երկրիս տարիքը գտնելու համար գործադրած տարբեր մեթոտներու միջոցաւ ստացուած արդիւնքները։ Բազդատելով նախկին խաւերու թանձրութիւնը հիմակուան տարեկան խաւին հետ — որ կը կազմուի այսօր ողողատային (d'alluvion) ձորերու մէջ. — նուազագոյն հաշուով հարիւր միլիոն տարի կը գտնուի։ Այս մեթոտը քիչ մը անստոյգ է, որովհետեւ չգիտցուիր թէ հողին փլուզման և չեղջակուտման արագութիւնը միեւնոյնն է խորութեանց մէջ, ինչ որ էր առենօք։ Ուրիշ գիտուն մը, Բրօֆ. Ճօլի իր հաշիւները կը հիմնէ ծովուն ազիութեան վրայ. կ'ենթադրէ որ ովկիանոսներու բոլոր աղերը հաստատուն հողէն տարուած են անձրեւներու միջոցաւ։ Արդ, գիտնալ կը կարծուի ծովուն մէջ գտնուած աղին քանակը, նաեւ այն զոր գետերը կ'աւելցուննն անոր մէջ ամէն տարի։ Ենթադրելով որ ովկիանոսներու ջուրն անուշ էր ի սկզբան, կարելի է ուրեմն ըսել վեր 'ի վերոյ այն թուականը՝ երբ սկսաւ աղին էջքը դէպ 'ի ծով։ Բրօֆ. Ճօլի այնպէս կը գտնէ որ մեր մոլորակին տարիքն է իննսունը հինգ միլիոն տարի։ Միեւնոյն դրութեամբ, Թօմսէր կը հասնի 160 միլիոնի։ Ուրիշներ՝ ճառագայթագործօն (radio-actif) նիւթերու կազմալուծման վրայ հիմնուած չատ բարդ դրութեամբ մը՝ կը հասնին 710էն 1,025 միլիոն տարիներու թիւին։ Այս այլ և այլ թիւերուն ահագին տարբերութիւնը ցոյց կու տայ կնճռոտութիւնը հանելուկի մը, որուն լուծումը գտնելը՝ գործը չէ մեզի պէս հասարակ մահկանացուներուն։

ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԵՐԿԻՐԸ.

Սովորաբար կը կարծուի թէ Իտալիան է այն երկիրն ուր սպանութիւնք յաճախադէպ են։ Սխալ է այս կարծիքը։ Մարդասպանութիւն ամէնէն չատ տեղի ունեցող երկիրն է Ամերիկա։ Իտալիոյ մէջ միջինը՝ 100 հազարի վրայ 3,9 է. Մ. Նահանգաց մէջ՝ 5,9։ Լօնտօն, 1912 ին համեմատութիւնը եղած է 1,31, Նիւ Եօրք 6,8։ Այս համեմատութիւնը չատ աւելի է Հարաւի կառավարութիւններու մէջ. էն մահացու քաղաքը Մէմֆիան է (1912 ին՝ 100 հազարի վրայ 64,3)։ Մէմֆիս առատ խափչիկ ժողովուրդ մը ունի. և սեւամորթները յաճախ զոհերն են մարդասպանք ալ ընդհանրապէս նոյն ցեղէն են։ Պէտք չէ ուրեմն ամբաստանել ճերմակ ցեղը։ — Ինչպէս ըսինք, էն մահացու աշխարհն են Հարաւի կառավարութիւնք (100 հազար ժողովուրդի վրայ 20,2). յետոյ կու գան Արեւմտեանք (10,8), Կեդրոնականք (8,9) և Արեւելեանք (4,6)։

ԾՆՆԴՈՑ ՆՈՒԱԶՈՒՄ.

Ինչպէս Ֆրանսա՝ Անգլիա եւս ծնուիդներու քիչնալն օրուան խնդիր է։ Վերջին 30 տարիներու ընթացքին՝ ծնուիդներու 1000 ին վրայ 32,58 էն (1881) իջած են 25,1 ի (1911)։ Անգլիա, այսօր, Ֆրանսայի՝ ամէն 30 տարի առաջուան ունեցած վիճակին հասած է։ Այս մտահոգիչ կացութեան առաջքն առնելու համար Մեծն Բրիտանիոյ մէջ ալ յանձնաժողով մը կազմած են գիտուններ և բարձրաստիճան կղերականք։

ՆԻՒ ԵՕՐՔ

աշխարհիս առաջին նաւահանգիստն է։ Բոլոր մեծ նաւահանգիստները փոխադրուած ապրանքներուն տարեկան արժէքն է՝

	միլիոն sօlար		միլիոն sօlար
Ն. Եօրք	1,973	*Մառսէյլ*	678
Լօնտօն	1,792	*Հավռ*	531
Համպուրկ	1,674	*Պոէմ*	479
Լիվըրբուլ	1,637	*Կալկաթա*	410

Բանաման ջրանցքին բացումն ալ աւելի պիտի մեծցունէ Ն. Եօրքի առեւտրական գերակայութիւնը, վասն զի այս ջրանցքը

Ն. Եօրքի և Եօքօհամայի միջեւ գտնուող հեռաւորութիւնը 1,600 մղոն կը կարճեցուէ, Ն. Եօրքի և Միանէյի միջեւ՝ 2,500 մղոն, Ն. Եօրքի և Վալթարէզոյի միջեւ 2,570 մղոն։

ԱՇԽԱՐՀ ԿԸ ՁՈՐՆԱՑ.

*Բազմաթիւ հեղինակներ կ'ըսեն թէ հողագունտիս չորնալու վրայ է։ Բրօֆ. Կրէկըրի այս կարծիքէն չէ. Լօնտօն, արք. աշխարհագր. ընկ. հան առջեւ ըրած իր մէկ բանախօսութեան մէջ վերբերած է իր ընդդիմախօսներուն կողմէ ցոյց արուած պատմական գլխ. եղելութիւնները՝ որոնց պլուխը կարելի է դասել Կնդր. Ասիոյ, Արաբիոյ, Մէքսիկայի և Հարաւ. Ամերիկայի չորնալը։ Ցետոյ պիտի տուաւ որ կլիմայի տեղական փոփոխմունք թոյլ չեն տար հետեւցնել ընդհանուր չորացում մը։ Ծովերու ջուրին նուազումը սառուցիւ յառաջ պիտի բերէր զգալի փոփոխումներ ովկիանոսներու և ցամաքներու բաժանման մէջ. միւս կողմէ, մթնոլորտէն ջուրի չոգիին պակսիլը պիտի փոխէր մեր մոլորակին ամբողջ մակերեւոյթին վրայ մինչեւ իրեն հասնող արեգակնային ճառագայթումներուն ուժգնութիւնը։ Արդ, պատմական շրջանին մէջ, ծովեզերքներ անկարեւոր փոփոխումներ կրած են։ Գալով երկրագունտիս վրայ արեգակնային ճառագայթումին ունեցած զօրութեան, իր տեւականութիւնն ապացուցուած կը թուի՝ ինչ ինչ տեսակէ բոյսերու չարունակութեամբը սահմանեալ երկիրներու մէջ։ Այդ սաստկութեան փոփոխմունք անշուշտ չատ փիչ տեւողութիւն մը ունին, ինչպէս արդէն այս բանը հաստատուած է Քալիֆօռնիոյ և Ալճէրիոյ մէջ։

ԱՒԱԶԻՆ ԱՐՁԱՆԸ

Զինաստանի մէջ։ — Յարդ Զինացիք հին Եւրոպացիէն փոխ չէին առած մեծ մարդոց փառքը յաւերժացունելու սահմանուած յիշատակարաններու սովորութիւնը։ Այսօր սակայն անոնք կ'ուզեն որդեգրել Արեւմուտքի բարքերը։ Իրենց մայրերուն

Վ.ԲԻՊԱԿ. — Էջ 326, տող 25, *մազերս* վեր-վեր կը հրէր. կարդալ՝ *մատերս* վեր-վեր կը հրէր։

հիւսքը կտրելէն, իրենց տոհմային տարազը չնչելէն, վարչական աստիճաններու անուններըը փոխելէն և Պուտտայական կրատուններէ ուծանելէ յետոյ, Չինացի հանրապետականք պատիւ համարեցին նոր Պանդէոն մը կազմակերպել որ կը նպաստէր բնաջինջ ընելու անկիալ կայսրութեան յիշատակը: Նախ որոշեցին հրապարակային յարգանք մատուցանել յեղափոխութեան դաշտին վրայ ինկած զինուորներուն. Զունկ-Լի-Սէօի տաճարին մէջ տախտակներու վրայ արձանագրուած են հիմայ անուններըը սպաններու, ենթասպաներու և զինուորաց որոնք մեռան ներկայ բէմիմը հիմնուած օրերուն և կամ Սէչուէնի և Քուէյ-Չէուի դէմ մղուած վերջին պայքարներուն: Այս վերջնոյն մէջ էր որ ապստամբի մը կողմէ սպանուեցաւ Ուանկ-Չէ-Հուօ զօրավարը որուն յիշատակը որոշեցին յաւերժացունել պղինձէ արձանով մը. բացումը տեղի ունեցաւ 8 Հոկտեմբեր 1913 ին, Եիւննանֆուի մէջ կատարուած Յեղափոխութեան տարեդարձին օրը. պահակազօրքի բոլոր սպանները, նաեւ ամբողջ զօրաբաժին մը ներկայ էին՝ դպրոցներու բազմաթիւ ներկայացուցիչներու հետ. եղ մը, 2 խոզ և զոյգ մը ոչխար մատաղ ընելէ վերջ՝ խօսեցան ճառեր, յետոյ բոլոր ներկաները 3 անգամ գլուխնին խոնարհեցուցին յիշատակաբանին առջեւ:

ՆՕԹԵՐ.

Շաւիք գր. և գեղար. Հանդէսն անցեալ աշնան վերածուեցաւ օրաթերթի, արձագանգն ըլլալու համար Ընդհ. Պատերազմի իրադարձութեանց: Մ. Պ. սկզբնատառերով և այս խորագրին տակ, խմբագրապետ Մ. Պարսամեան սկսեց գրել հոն սրատեսյոզ պատկերներ, որոնցմէ մին է հետեւեալ անտիպը.

Լուրը եւրպ. թերթի մը մէջ կը կարդամ. «Or. Բէրիէ որ երիտասարդութեանը մեծ նիւարիչի մը մօտէն ծառայած էր, գեղեցիկ եւ հոյակերտ, Հալոի մէջ անձնասպան եղաւ՝ չիրնալով տոկալ իր նիւթական անձկութեանց»: — Պզտիկ անհնշան յուր մը, անոնցմէ՛ որոմ Եւրպ. յուզիրներու հջերը կը լեցնեն՝ արհամարհի այս օրերուն խակ: Or. Բէրիէի կենսագրութիւնը ծանօթ է ինծի: Կին մըն էր որ մահուր ապրեցաւ եւ երիտասարդական գեղեց-

կութիւնը ծախեց նկարիչներու, որպես զի կարենայ ապրիլ: Երբ արուեստագէտը մոռցաւ զինք՝ Օր. Բէրիճ արհամարհեց կեանքը զոր չէր սիրած արդէն: Մարդոցմէ կը սոսկար, ու ատոր համար խաչուած էր Հալը: Ու հոն չուռած, պարտէրով բեռնաւոր, նղերերգականօրհն փակեց իր կեանքի տուփին վերջին արարուածը: Զինք ներկայացնող նկարը 150 հազար ֆրանկի գնեց Ամերիկացի մը, ասկէ 5 տարի առաջ: Օրիորդը կ'երեւար հոն՝ իր ամենապարտ եւ հրապուրիչ շրջանին մէջ, տենչալիով յորդազեղ: Կեանքի ամառը դրած էր ամոր խրանին մէջ իր ամբողջ բեղմնաւոր տաղանդը: Անօթի մեռաւ կենդանի հրաշակերտը, մինչդեռ զինք ներկայացնող կեղծ պատասը — մարդկային արուեստի յուսահատ արտադրութիւն—գնահատուեցաւ եւ ծախուեցաւ 150000 ֆրանկի:

ԿԱՐԵՒՈՐ ՀԱՍՑԷ ՄԸ.

Աժէն անունց՝ որոնք գիտական և խղճամիտ բժշկութեան մը պէտք ունին, կը յանձնարարենք միտք պահել հետեւեալ հասցէն. — Տքթ. Ռուբէն Զիլինկիրեան, Բերա, Բանկալթի (Յոտամէկի «Ս. Յակոբ» կայան), Մասնաւորաբար Ախարիճեան՝ կը յանձնարարենք մանաւանդ միտք պահել գիտական եւ խղճամիտ մակդիրն այս բժիշկին համար: Իսկ իբր գրական և գիտական վայելք, կը յանձնարարենք դարձեալ մեր բոլոր ընթերցողներուն, որ կարդան այս տարուան Տարեցոյցիս մէջ իր գրած «Մեռցնելու իրաւունքը» խորագրով ուժգին յօդուածը:

ՁԱՄԵԱՑ ՀԱՆՃԱՐ

մըն է ներկայիս մէջ Վիլլի Ճէրրիճօ անուն Իտալացի նուագադասիտ սարսռնիկը որ 1907 ին ծնած է Թուրինոյի մէջ. խարտեաշ, սիրուն տղայ մը որ կանխահաս հանճար մըն է ստուգիւ, անառակ, վառվռուն և արտակարգ կերպով ուշիմ: Իտալիոյ մէջ կը կոչեն զինքը «աշխարհիս 8րդ հրաշալիքը». 3 տարիէ՝ի վեր նուագախումբեր կը վարէ: Վակներ, Պէթհովէն, Մէնտէլսոն և երկու Պախերը գազանիք չունին իրեն համար: Փոքրիկն Ճէրրիճօ անչուշտ սոխակներու երգեր լսելով չէ որ այդ կոչումն ունեցած է. իր ծնողքն ու ազգականները երաժիշտ էին. մայրը՝ չումիակահար, հայրն ու հօրաքոյրները՝

տաւղահար։ 2 տարեկան էր դեռ, երբ նուագ լսելուն՝ կ'ոգեւորուէր և այնպիսի յուզումի մը անձնատուր կ'ըլլար որ կ'արտասուէր։ Այս պատահնակը՝ տէր զօրաւոր յիշողութեան մը՝ չմոռնար բնաւ ինչ կտոր որ լսէ։ Տակաւին 5 տարու, Հռոմի Թէնթրանճի թատրոնն էր որ տուաւ իր անդրանիկ նուագահանդէսը, յայտնութիւն մը դառնալով երաժշտական աշխարհին. իր յայտագրին մէջ կային Պէթհովէնի, Վակների, Ռօսինիի, Կոնի և Պէոլիօզի անուննները։ Ցետոյ տուաւ Նարոլի նուագահանդէս, որմէ վերջ Ռուսիա անցնելով իր մօր ընկերակցութեամբ՝ 20 նուագահանդէսներ կազմակերպեց, ինք մնալով միշտ նուագապետ և հիացումի առարկայ դառնալով բոլորին։

ՀԱՅՁՒ ՁԿՈՐՍՈՒԻՒ

ո՛չ իր լեզուով և ո՛չ իր անունով, ո՛ւր որ ալ ըլլայ։ Ասոր մէկ նոր օրինակը կու տայ Ռումանահայ մը՝ Արիս Լազար, անցեալ տարի Պուքրէշի մէջ լոյս ընծայելով իր սեպհ. տպատրանէն՝ Ա. տարին պատկերազարդ Ռումանահայ Տարեցոյցի մը, որուն ինչ ինչ մասերը երկրին լեզուաւ։ Հեղինակը նոյն քաղաքին Օամ. հիւպատոսարանի քարտուղարն է։ — Այս տարեցոյցին Ա. մասը կը գրաւէն օրացոյց և առանին ծանօթութիւններ, իսկ Բ. մասը՝ հետաքրքրական գիտելիքներ, ուր կարեւոր յօդուածներ ունին Ռումանիոյ երբեմնի այցելու հովիւ Գալէմքեարեան Եպսկ. և Կր. Կօյլաճ՝ Ռումանիոյ հայ եկեղեցիներու մասին, նաեւ հեղինակը՝ Պուքրէշի վրայ և անկէ 3 ժամ հեռի գտնուող «Քուրթէա տէ Արճէշի» մասին։ Ասոնցմէ զատ կան Պուքրէշի Հայերու անուանացանկ, գր. հատուածներ, եւն.։ Հեղինակը պատիւն ըրած է թարգմանաբար խել մը պատմ. նիւեր արտագրելու «Ամէնուն Տարեցոյցը»ի նախորդ տարիներէն։ Յաջողութիւն կը մաղթենք իր ձեռնարկին։

Դրպանի նուագոյն Աստաս.—Հրատարակութիւն «Հայրենիք» կազմատան. — Գին լաթակազմ $12^1/_2$, կաշեկազմ 20 դրուշ։

Ընդարձակ բառարան Օամ. պետութեան, մեծադիր, 7 գոյներով.—հրատարակութիւն նոյն կազմատան.—հեղինակ Ա. Պիպէրեեան.—Գին 10 թուղթէ կողմով, լաթապատ՝ 15, ջնարակեալ եւ ոսկեզօծուած՝ 25 դրուշ։

զոր ամենազգի տպաք, նոյն իսկ մեծեր կը յեղյեղեն ամէն օր, կրճատումն է ֆրանսերէն cinématographie-ին կամ kinématographie-ին՝ կազմուած յունարէն շարժում և գիր բառերէն։ ԵՒ հայերէն նորաբանութիւն մը ընել հարկ ըլլար, պէտք է ինք ըսել շարժագրութիւն. բայց աւելի տրամաբանական է շարժանկարը կամ շարժանկարի թատրոնը, որ, վերջին 20 տարիներու ընթացքին՝ աշխարհի վրայ եղած գրօսանքներէն ամէնէն տարածուածն է և որուն ծնունդ տուած է Անգլիա։ Առաջին պատկերաթատրոնը (picture theatre) 1896ին եղած է պզտիկ սրահ մը Օլիմբիայի մէջ՝ Լոսըրթ Բօլի կողմէ։ Այսօր Անգլիա 6000 է աւելի «սինէմա»ներ կան, որոնց համար տրամադրուած դրամագլուխը 13 միլիոն ոսկիէն աւելի է։ Աւելի առաջ են, 1872ին, կենդանի պատկերները (animated pictures), երբ հանգուցեալ Լէտըլըտ Մըյրպրիճ ցոյց տուաւ հետաքրքրաշարժ լուսանկարներ վազող ձիերու և մարդերու։ 1899ին Անգլիոյ մէջ առաջին մենաշնորհը կ'առնուէր գունալուսանկարչութեան (chromo-photograph)։ — Դաղափար մը տալու համար թէ միայն Մեծն Բրիտանիոյ մէջ Սինէմայի գործն օր օրի ո՛րքան մեծնալու վրայ է, ըսենք թէ 4 ամսուան ընթացքին՝ 161 նոր ընկերութիւններ կազմուած են 930,500 ոսկի դրամագլուխով։ Հաշիւ եղած է որ հոն պատկերաթատրոններու շաբաթական գումարը կը հասնի 8 միլիոնի. 125 հազար մարդեր կ'աշխատին ատոնց մէջ. փիլմ շինող անզլ. տուներու դրամագլուխը $2^1/_2$ միլիոնը կանցնի։— Սինէմաները գնահատման արժանացած են բազմագան պատճառներով. նախ, թատրոններու և նուագահանդէսներու վրայ ա՛ռաւելութիւնն ունին որ կրնան օրուան մէջ շարունակաբար երկար ատեն բաց մնալ հասարակութեան առջև. յետոյ աժան են և հանգիստ. նաև «ֆիլմ»երու զանազանութիւնը հետաքրքրական կը դարձնէ խաղացանկը, որուն ընկերանալու համար՝ դաշնակ մը բաւ իսկ է։ Վերջին կատարելութիւն մըն ալ եղաւ՝ գոյներու յաւելմամբ։ Ուրիշ նոր գաղափար մըն ալ իրագործուեցաւ վերջերս, «խօսուն սինէմա». տարակոյս չկայ որ պատկերաթատրոնը պիտի յառաջդիմէ հետզհետէ, անգործութեան և մանաւանդ մատնութեամբ խեղճ... դերասաններուը։ Ամերիկա, Գերմանիա և Իտալիա նախաձեռնարկ եղած են ուշագրաւ «ֆիլմ»եր նկարելու համար։ Թերեւս զարմանաք, երբ իմանաք թէ 1913ին Գերմանիա ներածեց 3՝ միլիոն եարտա «ֆիլմ» և արտածեց 22 միլ.։ Գերմ. գրաքննութիւնը շուրջ 100 մդոն «ֆիլմ» նայեցաւ 1 ամսուան մէջ։ «Ֆիլմի Բազարը» Մաքս Լինտէր — ինչպէս կը կոչեն զինք — որուն անցեալ աշնան պատերազմի մէջ մեռնիլը հերքուեցաւ բարեբախտաբար, 40 հազար ոսկի առած է 3 տարուան մէջ, իբր Սինէմայի վարիչ ֆիլոս. տան մը։ — Ամենամեծ հետաքրքրութիւնը կը կայանայ նէ. «ֆիլմ»եր ունենալուն մէջ. ո՛չ ծախք, ո՛չ ալ կեանքը վտանգի ենթարկելը նկատի կ'առնուի. զոր օրինակ, 20,000 ոսկի ծախսուած է պատմ. դէպքի մը «ֆիլմ»ը հանելու համար։ Հարիւրաւոր անձերու պէտք կ'ըլլայ և խղճամիտ ուսումնասիրութեան մը՝ հագուստներու, կառաւեաց, ևլն. որպէս զի տեսարան մը ճիշդ ու տպաւորիչ ներկայանայ։ — «Ֆիլմ»ը խոշորակերպ գոնդող (celluloid gelatine)ի երիզ մըն է 500-1000 ոտք երկայն, լայնքը՝ 1 մատնաչափէն պակաս։ Հաշիւ եղած է որ Անգլիա օրը 50 միլիոն ոտք «ֆիլմ» կը գործածուի։ Ամերիկայի համար այս հաշիւը 6 անգամ աւելի է։—Վաճառականու-

Քեան և կրթուքեան տեսակէտներով Սինէման՝ ի պատիւ է այսօր. ճարտարարուեստի պետեր անանկ «ֆիլմ»եր շինել տուած են որոնք ցոյց կու տան մեր աննդեղէնները պատրաստելու կերպին մէջ առնուած ամէն մէկ յառաջդիմական քայլ։ Նշ. վիրաբոյժ մը վարեց վտանգաւոր գործողութիւն մը բժշկ. ուսանողաց օգտին, որոնք յետոյ կարող էին ուսումնասիրել ամէն գործողութիւն՝ դասագիրքէն շատ աւելի ճշդութեամբ ու գիտակցութեամբ։ Սինէման արդի դպրոցներու մէջ իր գոյութեան իրաւունքն ունի, ուսուցանելով բնական պատմութեան և այլ նիւթեր, անմոռանալի ձեւով մը։

ԱՐԵՒԻՆ ՆԱՅԻԼ

ամէն աչքի գործը չէ։ Ինչո՞ւ սակայն մարը մտնող արեւը կրնանք չեշտակի դիտել, մինչդեռ առտուն կամ ցորեկին՝ բնաւ. արեւը միմէ նուազ ճաճանչաւէտ է երեկոյին՝ քան արշալոյսին։ Հաւատա՞նք թէ ամբողջ օրը զօրաւոր լոյսին նայելով՝ անոր վարժուած կ'ըլլայ տեսողութիւննիս, մինչ աւելի զգայուն կը դառնայ առաւօտուն՝ գիշերուան հետեւանօք։ Ասիկա բացատրութիւն մըն է զոր կարելի է ընդունիլ, մանաւանդ որ բնախօսական հիմ մը ունի։ Մեր փնտռելիք պատճառը հաւանաբար այս չէ սակայն։ Նորածագ արեւին նայելու համար մեր ունեցած զժուարութիւնն այն է որ, առտուն հորիզոնն աւելի յստակ է, լոյսն ալ աւելի զօրաւոր։ Իրիկուան, հորիզոնը բնութեան կողմնակներով որոնք քօղ մը կը ձեւացնեն, և ասիկա կը նուազեցնէ անոր փայլը. ո՛չ ապաքէն առտուան լոյսը նախընտրելի է լուսանկարի համար։ Արդ, մեր մէջ եղած տարբերութիւնը մեր աչքին մէջ չէ, այլ միջնորմին մէջ որ առտու իրիկուն լուսարգել մը (écran) կը ձեւացնէ անհաւասար թանձրութեամբ. այս լուսարգելը շատ աւելի թանձր է իրիկուան դէմ, երբ արեւին ամբողջ օրը հողին խոնաւութիւնը չոգիացուցած է և գոլորշիներ յառաջ բերած։

ՄԱՆԻՇԻ ԵՐԿՆԱՋՈՒՐ.

Մի՛ խնդաք վերնագիրս կարդալով։ Ֆրանսահայ գիտական բառարաններու գրածն է ասիկա՝ ամէնուս գիտցած թելեփուռ s'fios կոչուող գեղին դիմաց։— Բլօֆ. Ըլքլիւի աշխատութեանց չնորհիւ՝ անոր հականեխական բարձր արժէքն աշխարհի ծանօթացուելէ վերջ, ժամանակակից վիրաբուժութիւնը հիմ ընդունեց զայն՝ գրեթէ իր բոլոր դարմանումներուն։ Այս թանկագին

դեղը որպէս զի ազդեցութիւն գործէ, պէտք է թարմ պատրաստուած ըլլայ. 8 օր վերջ կ'աւրուի և բորբոքիչ կը դառնայ, ամիս մը վերջ այրող հանգամանք մը կ'առանայ: Այս անպատշաճութեանց առաջքն առնելու համար, ուզած են անոր մէջ աւելցունել պահպանող ուրիշ նիւթեր (իօտաթ տը բօթաս, պօռաքս և կամ իօտիւռ տը բօթասիում). սոնք սակայն դիպուածական միջոցներ են, որոնց տեւականութիւնը չէ ապացուցուած: Վերջերս Ֆրնս. բանակի դեղագործներէն Բէլլըռէն գործնական միջոց մը գտած է՝ անարատ իos fօմբրիմէ (ճնշեալ մանիշ)ներ պատրաստելու, որոնք ամիսներով կը դիմանան՝ առանց աւրուելու: Գործածութեան համար, կը բաւէ մաս մը դնել անկէ՝ չափաւոր քանակութեամբ ալքոլի մէջ ուր կը հալի վայրկեններէս:

ՀԱԻԸ ՇԱՏ Կ'ԱԾՒ

Ալեկտրական լոյսով. բացատրենք թէ ի՛նչպէս, անոր դեղագիրը քաղելով «Իլէքթրիքըլ Ուըրլտ» անուն ամերիկեան լուրջ թերթէն: Քուք անունով Անգլիացի մը Օռբինկթընի մէջ հաւնոցներ ունի 6000 հաւերով: Ջմեռ առեն ամէն հաւնոց լուսաւորուած է ալեկտրականութեամբ: Փոխնիփոխ կը վառուին 32, 16 և 8 ժամի զօրութեամբ լամբարներ, օրուան լոյսին աստիճանական նուազումը ձեւացունելու համար: Առանց ասոր, կ'երեւի թէ հաւերը փոխանակ թառերնին ելլելու՝ հողին վրայ պիտի անցունէին գիշերը: Քուք կ'ըսէ թէ չնորհիւ այս միջոցին, իր ագարակին հաւկիթի արտադրութիւնը 40 % աւելցած է: Լուսաւորումը նոյնպէս չատ նպաստաւոր է վառնակներուն, վասն զի իրենց կը թոյլատրէ անդադարութեան աւելի երկար միջոց մը. անոնք միշտ կ'ուտեն և ճզդած չեն մնար: Այսպէսով, իրենց աճումը $^1/_3$ կ'արագանայ ձմեռը:

ԱՐԵՒԻՆ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ.

Շատեր գիտեն, բայց կը մոռնան Արեգական ու Մոլորակներուն փոխադարձ մեծութիւնները ցոյց տուող թուանշանները որոնք մեր երեւակայութեան չատ բան չեն խօսիր. չենք ալ գիշեր չաճախ թէ Երիւս մեկ միութիւն առնելով՝ երկնային

միւս մարմինները կը ներկայանան հետեւեալ համեմատութեամբ.

երկրէս աւելի փոքր մոլորակներ		երկրէս աւելի մեծ աստղեր	
Լուսին	0,013	Ուրանոս	14
Փայլածու (Մէրքիւռ)	0,061	Պիսիդոն (Նէբթիւն)	16
Հրաս (Մառս)	0,105	Երեւակ (Սաթիւռն)	92
Արուսեակ (Վէնիւս)	0,782	Լուսնթագ (Ժիւբիթէռ)	310
Երկիր	1,	Արեւ	324439

Աստղագիտութեան սիրահար մը գաղափարն ունենայ է այս թուանշանները բացատրելու դրամական արժէքով: Երկիրը նորէն իբրեւ մէկ միաւորիւն առնելով՝ անոր տուած է 20 ֆր.ի արժէք: Եւ ահա թէ ինչ կ'ըլլան միւաններուն արժէքը.

Լուսին	0,25	Ուրանոս	280
Փայլածու	1,25	Պիսիդոն	320
Հրաս	2,	Երեւակ	1840
Արուսեակ	15,	Լուսնթագ	6200
Երկիր	20,	Արեւ	6488780

Արեւը երբ 7 միլիոնի մօտ արժէ — երկիրս 20 ֆր. արժած ատեն — ասիկա բացայայտ ցոյց կու տայ այն վիթխարի տարբերութիւնը որ կը կենայ երկուքին միջեւ: Իսկ երբ լուսինը 25 սանթիմ միայն արժէ, միւս կողմէ Լուսին և Արեւ մեր աչքին գրեթէ միեւնոյն մեծութեամբ երեւին, դիւրին է այն ատեն երեւակայել թէ Արեւը բաղդատմամբ Լուսինին ինչքան հեռի և ինչքան մեծ ըլլալու է:

ԱՍՏՂԵՐՈՒՆ ԹԻՒԸ.

Թեր ու դէմ կարծիքներ յայտնուած են այս մասին: Շատ մը ուրիշներէ վերջ, Բրքքըր անուն անգլ. աստղաբաշխը սոյն խնդիրն ուսումնասիրելով՝ հասած է չատ հետաքրքրական հետեւութեանց: Հորիզոնին վրայ պարզ աչքով տեսնուող աստղերուն թիւը 2000ը չանցնիր. բայց բոլոր աստղաբաշխները համաձայն են ընդունելու թէ 40 միլիոն աստղեր կան գործիով նշմարելի, կամ, միջին հաշիւով՝ երկնակամարին մէկ քառակուսի աստիճանին վրայ 1000 աստղ: Ատոնք կը տարբերին իրարմէ՝ 1-16 մեծութիւն: Եթէ աւելցունենք նաեւ 17, 18 և 19 մեծութեամբ աստղերն ալ (որոնք աննշմարելի ըլլալով հանդերձ՝ լուսանկարչական տախտակին վրայ կը տպաւորուին), այն ատեն կը հասնինք հարիւր միլիոնի: Գալով դեռ եւս կազմաւորուելիք աստեղց (որոնք տակաւին լուսաչող չեն), կամ

մարելու մօտ եղողներուն (որոնք պաղած են), կարելի չէ ուննենալ որ և է հիմ՝ անոնց թիւը հաշուելու համար։ Յամենայն դէպս, երբեմնի չիշուած հազար միլիոնի գումարը չափազանցութիւն մըն է պարզապէս։

ՓՐՅՈՒԱԾ ԷՋԵՐ

կեանքի հատորեն. — 1. Շունի սիրտ։ 2. Ապուրոտ բերնով։ 3. Զամիչները։ 4. Նեղ օրիդ համար։ 5. Մահուան դէմ յանդիման։ 6. Դէպ 'ի կաղանդ։ 7. Սխալ մարժումը։ 8. Արիւնոտ զարդոակինները։ 9. Մեծ այցելուն։ 10. Տանջուածներուն բանակէն։ 11. Ծառին վրայ։ 12. Ուչացած հայրիկը։ 13. Յաւիտենական սէր։ 14. Հրեչտակին սխալը։ 15. Ժամանակին ու Բնութեան հետ։ — Ահաւասիկ 15 հատ նորավէպ, հէքեաթ մը.՝ ամփոփուած հատորի մը մէջ որ կը կոչուի ԿԱՂԱՆԴ, ամէն Հայու ընթերցանութեան գիրքը զոր հնդիկական է ԹԷՈԴԻԿ։ — Դիմել Օ. Արզումանի տպարանը, Կ. Պոլիս, Յակորեան խան։ — Կը գտնուի նաեւ բոլոր գրավաճառներուն քով։ Գին 6 ղրշ.։

ԽՄՈՐԵՂԷՆԻ ԵԻՆ.

պատրաստութեան մէջ երբ որ և է անուշ հոտ կամենայնենք հարկ ըլլայ, դժուար է ճիշդ փափաքուած չափով կամիլնեք վազցնելը։ Ահա ձեզի դիւրին միջոց մը. — *Խօմկեցէք մատներնիդ ջուրի մէջ և անով թրջեցէք հոտաւէտ չիչին բերնին վրայ մէկ տեղ մը. պիտի տեսնէք թէ կամիլները դիւրաւ և հաչիւով պիտի իջնեն չիչին բերնէն։*

ՀՄՈՎՄԷԱՊԱՆ ԹՈՒԱՆՇԱՆՔ

հետեւեալներն են՝ իրենց արժէքով։ I = 1։ II = 2։ III = 3։ IV = 4։ V = 5։ VI = 6։ VII = 7։ VIII = 8։ IX = 9։ X = 10։ XI = 11։ XII = 12։ XX = 20։ XXX = 30։ XL = 40։ L = 50։ LX = 60։ LXX = 70։ LXXX = 80։ XC = 90։ C = 100։ CC = 200։ CCC = 300։ CD = 400։ D = 500։ DC = 600։ DCC = 700։ DCCC = 800։ DCCCC = 900։ M = 1000։

ՔԱՌՈՒՀՈ

աշխարհահռչակ իտալացի «Քէնօռ»ը կը հրաւիրուի անցեալ տարի ամերիկացի միլիառատէրէ մը, «Փոնօկրաֆ»ի մէջ երգելու

համար իր երգացանկէն 5 կտոր։ Քառուզօ կը փութայ պատասխանել եղած հրաւէրին. բայց գիտէ՞ք ինչ վարձք կը պահանջէ մէկ ժամուան այս պզտիկ աշխատութեանը համար, 75 հազար ֆրանք! Ականջը խօսի Շահմուրատեաններու...։

ԳԻՆՈՎԻՆ ՎԻՃԱԿԸ.

Ասկէ **211** *տարի առաջ*, 1704 ին, Պօլսոյ մէջ լոյս տեսած է «Գիրք որ անուանեալ կոչի Լուսաբաւիղ» անունով հատոր մը, հեղինակութեամբ Ամասիացի Գաղուս Վարդապետի։ Ասկէ էջ մըն է հետեւեալը, որուն մէջ ռամկախառն գրաբարով ցոյց տրուած է ատենիանաբար միեւնոյն 14 գաւաթ գինի խմողին վիճակն՝ այնման պատկերալից.

*Յորժամ գինոյ փարչն գայ, մարդոյ սիրտն ուրախանայ. մատուռանին պատրաստ կայ, առնևալ գինի՝ ածէ նայ։ Յորժամ գաւաթն ընէ, բազմեալն առեալ ըմպէ, սակաւ բերանն ճղէ, անխօսուն մարգարիտ է։ Յորժամ գաւաթն երկրորդէ, լաւ կերակրիկ կերցնէ. սկանի չատ զրուցէ, ուրախութեամբ յորդորէ։ Յորժամ գաւաթն երրորդէ, մաքառի, տրամաբանէ, իբրեւ փարթամ՝ ձայն հանէ. ամենեցուն հրամայէ։ Յորժամ կիժգայն չորրորդէ, գոյն երեսացն կարմրէ, զէտ պարոնիկ կռթընէ, սիրով ուտէ և ըմպէ։ Յորժամ Ե. գաւաթն ըմպէ, ցաւամբ խօսի, հրամայէ, որպէս չախալ ձայն ածէ, կամ աղաղ ասէ, խաղ ասէ։ Յորժամ Զ. քահանէն ըմպէ, լեզուին գէգիր անցնէ, որպէս խելագար զրուցէ, զաջն և ձախն ոչ գիտէ։ Յորժամ Է. թաս ըմպէ, սատանայի կո...ին է, խալըլիկ դեւ մտանէ, զամենայն մարմին դրդէ։ Յորժամ Ը. թաս ըմպէ, գինքն ի գինին ընկղմէ, տիլպէր երան զրնէ, թուլ լըկերիկն հանց կ'ուզէ։ Յորժամ Թ. թաս ըմպէ, զղաւաւորն անարգէ, ամենեցուն դէմ դնէ։ Յորժամ Ժ. թաս ըմպէ, կանգնել ոտից ոչ կարէ։ Յորժամ ԺԱ. ըմպէ, բարձերուն վրայ փսխէ. զանվէ բերէք որ ըմպէ։ Յորժամ ԺԲ. ըմպէ, զբերանն կարկամէ, իչմարով խօսի, ասէ, ինան՝ խոզու ձայն հանէ։ Յորժամ ԺԳ. ըմպէ, ձըւերէն սիւնն կապէ. ակէք տեսէ՛ք թ՛ինչ խնդի է։ Յորժամ ԺԴ. ըմպէ, երկիրն անասնոց փսխէ։ — Օր մի հարբած մի տեսայ, անկեալ էր աղբին վրայ, քնէր զէտ տօշկի (տէօշէկի) վրայ։ Եթէ ոք գինի ըմպէ, երրորդ թասն հէլալ է, բաժակ ուրախարար է, անուշ ասելք վայելէ, զկերակուրն մարսէ, առատ ձեռօք պարգեւէ։

ՄԵԾ ԱՆԴԱՐԶ ՄԵԿՆՈՂՆԵՐ

1913 Հոկտ. 24. — ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԽԱՏԻՍԵԱՆ 50 տարու, Բագուէ Հօրաքեռորդի՝ Թիֆլիզի այժմու քղքպտ. Ա. Խատիսեանի, փայլուն աշակերտ 90ական թուականներու մտաւորականութեան։ Մայրը Մարիամ՝ գրագիտուհի, հայրը ցովհաննէս՝ Թիֆլիզի կարեւոր դէմքերէն։ Ատենօք, ուսանող ընկերներու հետ ձեռնարկած հանրամատչելի գրեանց հրատարակութեան։ Դաշնակցական, ապա հեռացած նոյն կուսակցութենէն։ Իբր երկրաչափ՝ ձեռնամուխ եղած արդիւնաբեր գործերու։ Ի Բագու հիմնած «կուլտուրական միութիւն»ը, ձգտելով զարկ տալ գրականութեան, դպրոցի ու թատրոնի։ Հիմնադիր Զանգ և Պարուի Զայնը թերթերու։

Հոկտ. 26. — † ՆԵՐՍԷՍ ՓՀ. ՊԱԶՊԱԶԵԱՆ խոր ծեր, Ատա Բազար։

Հոկտ. 31. — ՀԱՄԲ. ՊՂՐՊՂԵԱՆ, Թահիրէ։ Անդրանիկ սան Պէրպէրեան վարժարանի, ուր, նաեւ գաւառները դասախօսած մաթեմատիկ։ 96ի ջարդերուն՝ եգիպտոս անցնելով, Ադէքսանդրիոյ Դպրոցական տեսչութիւնը ստանձնած։ Վերջերս կ'զբաղէր համարակալութեամբ։ Հեղինակ «Տարերք հանրահաշուոյ» գիրքին (1887)։

Նոյ. 1. — Նիկ. Եպարքոս ՓԵԱՄԻ ՓԱՇԱ 81 տարու, իր ծննդավայրը՝ Կիպրոս։ Թուրքիոյ պատմ. մեծ դէմքերէն մին որ կէս դար սերտ կապ ունեցաւ երկրին ներքին և արտաքին քաղաքականութեան հետ։ Ջատագով բարենորոգմանց։ Թնդանօթաձիգ հարիւրապետ Սալիհ աղայէն որդին որ պահ մը զինուորութեան հետեւելով բարձրացաւ հաղարապետութեան։ Վարած զանազան պաշտօններ՝ իբր կառավարիչ։ Հեղինակ Ցիշատակներ ուր կը պատմէ Թուրքիոյ քաղաքական բոլոր անցուդարձերը, Համիտի օրով գործուած դաւերն ու հայկական ջարդերու պատմութիւնը։ Երիցս եպարքոս։

Նոյ. 18.—ՏՓԹ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ Սկիւտար։ Դեր-գնդապետ։ Բժիշկ Սելիմիէի և Նախկին բժշկապետ Սէլանիկի զին. հիւանդանոցներու։

Նոյ. 21. — Ի Բէթրպուրկ՝ Բրօֆ. Մինէլլիի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Նշանաւոր հայագէտ։ Ատեն մը վերատեսուչ Լազարեան Ճեմարանի։ Կը թողու կարեւոր աշխատութիւններ հայ լեզուի մասին։

Նոյ. 24. — Անգլ. հայասէր Լինզ 52 տարու ի Փալէ։ Ծագմամբ

արեւելցի՝ իր պապը եփրատի նաւարկութեան մենաշնորհն անցեալ դարու 30ական թուականներուն ստանալով՝ հաստատուած էր Պաղտատ և ամուսնացած Հայուհիի մը հետ. զաւակն ալ այդ պատճառաւ 89ին և 90ին Միջագետք ու Պարսկաստան ուղեւորած էր։ 95էն ետք, երբ հայաբնակ նահանգց վիճակն օրուան խնդիր դարձաւ կրկին, Լինչ՝ Հայերը տեղւոյն վրայ ճանչնալու և եւրոպայի ճանչցնելու համար կատարեց ուղեւորութիւններ (93 օգոստոս - 94 մարտ, ապա 98 մայ. - սեպտ.), քաղելով տեղեկութիւններ ու նօթեր, և յոյս ընծայեց իր երկհատոր հոյակապ գործը «Armenia» պատկերազարդ, զոր Լ. Լարենց հայացուց վերջերս։

Դեկտ. 3. — Յաղէքսանդրիա՝ Միքայէլ Խան Դաւիթեանի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Պրսկ. հիւպատոս անդ։ եգիպտահայ ծանօթ դէմք. երկար տարիներ մասնակցած բարեսիրական և ազգային մարմիններու և գրաւած առեւտրական կարեւոր դիրք մը։

Դեկտ. 3. — ՅԱտաբազար՝ Տքթ. ԵՐՈՒԱՆԴ ՁԷՁԻԶԵԱՆի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Շրջանաւարտ Ի. Գոյէճի, ապա հետեւած բժշկութեան՝ Էտիմպուրկի համալսարանը որուն ընթացքն աւարտելով անցած էր Ա. Բազար։ Մասնակցած տեղւոյն «Հայուհեաց»ի խնամակալութեան։

Դեկտ. 4. — † ՌԱՄԲՕԼԼԱ Տէլ Թինտարօ Մարիանօ կարդինալը 70 տարու, Հռոմ։ վարած զանազան պաշտօններ (խորհրդական, պապական նուիրակ, Բռօքականատայի քարտուղար ևն.), անձնուէր օժանդակ Լէօն ԺԳ. Պապի քաղաքականութեան։

Դեկտ. 4. — Տքթ. ԷԼՄԱՍԵԱՆ 45 տարու, Բարիզ։ Բասթէօռի հաստատութեան մէջ աշխատող 3 հայ բժիշկներէն մին որ գիտական փայլուն գործունէութիւն մը ունեցած է Հարաւային Ամերիկա։

Դեկտ. 7. — Ի նոր Նախիջեւան՝ ծերունազարդ † ԽԱՉԱՏ. ՔՀՆՅ. ՋԱՒԻՖԵԱՆի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Իր քահանայութեան, ուսուցչութեան և հանր. գործունէութեան 50ամեակը տօնուած տարի մ'առաջ։

Դեկտ. 9. — Ատիս - Ապապայէն պաշտօնապէս կը հաղորդուի հեռագրաւ Նիկիոմ Մինելիոքի մահը (Թագաւոր Հապէշ աշխարհի)։

Դեկտ. 10. — Փրնս. ակադեմական ժիւլ ՔԼԱՐԹիի 73 տարու, Բարիզ։ 30ամեայ վարիչ Թօմէտի Ֆռանսէզի։ Նշանաւոր գրագէտ և օրագրող։ Կը թողու բազմաթիւ երկեր գրական և պատմական։

Դեկտ. 12. — ՊԱՊԱՆԶԱՏԻ ԻՍՄ. ՀԱԴՐԸ, երիտասարդ, Պոլիս՝ Միլքիւի մէջ դասախօսած պահուն։ Կրթ. Նիկ. Նախարար, Պաղտատի երեսփոխան և «Թանին»ի քղք. խմբագիր։ Գործօն անդամ Օսմ. Մ. և Յ. կուսակցութեան։ Որդի Ջիհնի փաշայի որ Կիլիկիոյ կոտորածէն վերջ կուսակալ եղաւ Ատանայի։

1914 Յնվր. 7.— Բժշկապետ ԱՒԵՏԻՔ ԲԱԲԱՅԵԱՆՑի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Ծն. Ալէքսանդրապոլ, մեռ. Մէստօն (Ֆրանսա)։ երկերը.—Իւսուֆիարանի առողջ. հարցեր (1879), կիրքերը և նոցա ազդեցութիւնը առողջութեան վերայ (1880), Առողջապահութիւն ծնկ. հասակի

(1882), Արդի ուղղութիւն առողջապահութեան և բժշկականութեան մէջ (1866), Բարակցաւ (1889), Համառօտ խրատներ (1902)։ — Պատկերը տե՛ս էջ 259։ — Հայր յայտնի երաժշտագէտ Օր. Մարգարիտի զոր կենսագրած ենք Տարեցոյցիս Դեղար. բաժնին մէջ։

Ժիւլ Քլարթի

Յնվր. 7. — Ֆրնս. բնակերվարական և հայասէր ՖՈՒԱՆՍԻՍ ՏՔ ԲՈՒՄԱՆՈՒԱ 61 տարու, Բարիզ։ Քաջ լատինագէտ և հելլենագէտ։ Ֆրանքեւգերմ. պատերազմին կամաւոր, յետոյ նետուած քղք. կեանքի մէջ։ Զանազան պաշտօններ վարելէ ետք՝ փոխադրուած Պօլիս, իբր քարտուղար Ֆրնս. դեսպանատան, ապա ուսուցչութեան. 82ին հրաժարելով կը դառնայ Բարիզ և կը նուիրուի լրագրութեան։ Ազակցած Բ. Բիյեաւի օրով հիմնուած «Pro-Armenia»ի, որուն հիմնադիրներէն էր։ Ունէր խոր հմտութիւն արտաքին քաղաքականութեան մասին։ «Մարգկային իրաւանց պաշտպանութեան միութեան» նախագահ։

Յնվր. 16. — † ԵՂԻՇԷ ԱՄԱՏՈՒՆԻ չուշտակ վարդապետը Սկիւտար։

Յնվր. 17. — Ֆրնս. գրագէտ ու քաղաքագէտ ԲՕԼ ՏԷՒՈՒԻՂՏ 68 տարու, Բարիզ։ Մեծ հայրենասէր, որ անգամ մը կառավարութեան դէմ յանդուգն քայլ առնելով, դատապարտուած է 10ամեայ վտարանդութեան։ Հեղինակ բազմաթիւ երկերու։

Յնվր. 18.—ՐԻՃԱՒ ՋԱՏԷ ԼՕՐԻՄ 69 տարու, Պօլիս։ Թուրք քերթող։

Յնվր. 21.—Ֆրնս. մարդաբան ԱԼՖՈՆՍ ՊԵՌԻՒԻՅՕՆ 61 տարու, Բարիզ։ Հնարիչ մարդաչափական գրութեան որուն կ'ենթարկուին նորագիւտ գիւտարարներու և յանցագործներու մարմինները։ Առաջ, Պէռիէյեան մեծ ծառայութիւն մը մատուցած եղաւ Ընկ. նախարարութեան և Ոստիկանութեան։ Հեղինակ «Վայրենի ցեղերու արդի ազգագրութիւնը» գործին։

Փետր. 12. — Ի Թիֆլիզ՝ ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆի մահը կը գուժեն հայաթերթք։ Իբր դպրոցական և հասարակական գործիչ՝ մեծ անուն ունէր։ Ուսումը Գերմանիա առացած և 15 տարի ուսուցչութիւն բրած է Ջմիւռնիոյ և այլուր։

Փետր. 14. — «Մուավէնէթը Միլլէ» սաւառնակով Գամասկոսէ երեւազէմ մեկնող Ֆէյթշի և ՍԱՏՐՔ օդանաւորդք սոսկալի հովէ մը

մղուելով կը գահավիժին ու կը գոհուին Սամարիա գիւղին մօտերը։

Փետր. 17. — Հայաթերթ-ը կը գուժէ մահը Մկր. Մեզպինեանի խոր ծեր, Բարիզ ուր կ'ապրէր վերջերս, շրջապատուած իր զաւակներէն ու թոռներէն։ Ծն. Զէնկիլէր, Պոլիս դաստիարակուելէ վերջ՝ կը վարէ Գում Գարուի Դուբի Պօղոսեան վարժարանի տնօրէնութիւնը, յետոյ Հիսար Տիպի կը հիմնէ իր անունէն երկսեռ դպրոց մը զոր 78ին կը տեղափոխէ Սկիւտար, վերածելով զայն աղջկանց երկրորդական՝ նաև կրթ. այդ յարկը մինչեւ 1895 ինաց իբր որբան դաստիարակութեան գեղատի Հայուհեաց որոնք պատուական մայրեր եղան վերջէն, ստացած ըլլալով հիմնադիրէն և անոր հանգ. կնոջմէն ճշմարտապէս ազգային կրթութիւն մը։ Մեզպուեան տեղնօք գործօն մասնակցութիւն մը ունեցած է ազգ. վարչութեան մէջ։

Մկրտիչ Մեզպուեան (1903)

Փետր. 21.—Լրագիրք կը գուժեն մահը ԼՕՐՏ ՄԻՆԹՕՒ՝ 69 տարու։ Հնգկաստանի նկ. փոխարքայ և Բանտատայի ընդհ. կառավարիչ։ Երբեմն տեղակալ Ակովս. անձնապահ գօրաց, մասնակցած Աֆղանիստանի և Եգիպտոսի պատերազմաց։ Բանտատայի 1885ի ապստամբութեան՝ ապայակոյտի պետ, 1901ին ալ Լօրտ Հոպէրթսի քարտուղար՝ի Հարաւային Ափրիկէ։

Փետր. 23. — ԽՈՐԷՆ ԽՐԻՄԵԱՆ 71 տարու, Վան, ուր ծնած և ատացած էր իր նախ. կրթութիւնը, պահ մը աշխատակցելով իր մեծանուն հօրեղբօր «Հայրիկ»ի հրատարակած Արծուի Վասպուրական թերթին։ Ապա համալսարանական ուսում ատացած Ջուիցերիոյ գերմանախօս բաժնին մէջ, ուրկէ 81ին ծննդավայրը դառնալով՝ նուիրուած կրթ. և ազգ. գործերու։ Վերջին ծայր անպտուկ գործող մը։ Վանայ մէջ մարմնամարզի և գծագրութեան անդրանիկ դասատուն։ 83ին լոյս տեսած են իր Հայրենագիտութեան 3 աննման հատորները հօրարին տպարանէն. վերջերս սկսած էր Բ. տպագրութեան որ կիսատ մնաց իր մահով։ Գերմաներէնէ թրգմ. «Բարոյական պատմութիւններ»։ Հայրիկ աքսոր եղած տեղն՝ Խորէն անբաժան մնաց իրմէ, և միասին անցնելով Էջմիածին՝ հայրապետին վստահելի աջակիցը հանդիսացաւ։ — Ցառաջ բերենք հիմայ Խորէնի

ուղղեալ՝ Խրիմեան Պատրիարքի 43 տարուան կարի՛ սրտապոյր ժԷկ նա-
մակն անտիպ, որուն անձնիւր տողը կը Խրիմոպ Հայութեանէ ու գործոյ

Պոլսոյ, 19 Նոյ. 1871

Ամենայն որդեակ. — Հոկտ. 25ին գրած նամակդ հազիւ Նոյ. 13ին ընդունեցի. Ղազարիոյ խորհրդարանին դէպ՝ ի պատրիարքարան դառնալով. այն օր տիրութեան մուրը դիս պատեր էր, մանաւանդ երբ Իշխկիւանին նամակը առաւօս ընդունեցի Ղազարիա: Ո՛հ, քնչ երեւակայական մտածմունքներ անցան մտքս. ճիշդ Յակոբ Հայրապետին կրած փիշտերը կրնցի. այն օր իմ 50 տարուան կեանքիս մէջ ապերջանիկ օրն էր. այն իրիկուն իմ յոյս եւ երջանիկ օրն էր. երբ համայն աշխարհի աչերը ի մայր մտել էր՝ իմ աչեւ նոր ծագեցաւ. աչերս աւշադուսի ցօղի նման կաթիլներ իջան. երկու կիրճ միանգամայն կրնց սիրտս, տրտմութիւն եւ ուրախութիւն: Օրհնեալ է մեծ անունն Աստուծոյ, ոչ եւ անվճառ հասներ են Գերմանիա եւ գներ հայրենակիցս սկայորդին: Մուր աշխարհին երիցով մեր ես չուսոյ եւ յառաջդիմութեան աշխարհը. հիացումն ու ապշութիւնը պատեր է զիս. տարօրինակ աշխարհ եւ մարդիկներ կ'երեւին աչիս. արդեօք դոքա եւս Ադամորդի՞ են. այո՛, Հայաստանի դրախտին գաղթականներն են դոքա: Աչեւդիս դրախտը աւերակ դարձաւ. այդ աշխոյժ, աշխատասէր ոգիք Ադամայ՝ նոր եւս գիտագանց դրախտ յարեւմուտս տնկեցին: Այժմ դու, որդեակ իմ, մեր յայդ դրախտ, զգոյշ ի՛ր, պատուիրեմ ձեզ, չուտել ի ծառոյն որ մահաբեր է, այլ կի՛ր չատ ինչ որ կեանք կու տայ ձեզ եւ հայրենեացդ. ձգի՛ մեծիդ ուղեկիր Գերմանիոյ գիտութեան ծովը, բայց բարին միայն աւրարէ մեծիդ չեմարանը եւ թոռանն ի բաց տա՛ր ի ինն: — Ո՞ւր է Հայրիկ, կ'երեւակայե՞ս. ժամը գիշերուան 5 զարկաւ, իւր գրասենեակին գրութը նստած՝ ձեզ հետ կը խօսի: Ո՞ւր է Խորհն, Գերմանիոյ ծոցում: Ո՛հ, փոխան Վարագայ ընդարձակութեան, նեղ խցի մէջ նստած՝ երախայ դարձեր է, նոր ձեզու կը սորվի: Ուսի՛ր, որդեակ իմ, այդ խուցը նուիրական է, ըո վիրածնութեան արգանդն է. այդ անձուկ խցիկին մէջ վառած ճրագդ Տաճոնոյ եւ Վասպուրականի աշխարհը պիտի լուսաւորէ: Զարգացի՛ր ուրեմն, ո՛վ դու հայրենի աշխարհին նուիրական ծիլ. յետոյ՝ բոդ Գերմանիոյ

Տօքթ. Խրիմեան

հողն գիզ ամեցնի, եւ յերկնուստ Աստուծոյ օրհնութեան ցօղը գիզ զուարթ պահի:

Գեղ ամենակալէս ՀԱՑԻՒԿ

Փարս 3.— Ֆրնս. երես. նախարար Բայեօի դէմ բուռն պայքար մղող «Ֆիկարօի» անօրէն ԿԱՄԲՕՆ, ՔԱՄԻԼԻ խմբագրատան մէջ տարճանակով կ'ապաննուի նոյն նախարարին Տիկինէն։ — Հանրածանօթ օրագրող Մօնբէլիէնի, նաեւ քաջ մանրվարան, հիմնելով Լիլի Բասթէօնեան հասատութիւնն ուր գտատխտած է, 56 տարուս— Ամբողջ Բարիզ տակնուվրայ։ Ցեղ երկարատեւ եւ ազմկալի դատավարութեան, ոճրագործ կինն անպարտ կ'արձակուի։

Փարս 6. — Թուրքիոյ 'ի նպաստ իր բանախօսութիւններով ծանօթ ԱԼՖՐԻՏ ՏԻՒՐԱՆ Ֆրանսացին 'ի Բարիզ։

Փարս 12.— Ֆրնս. նշ. քերթող ՖԻԼԻՏԼՒՒՔ ՄԻՈՒՐԱԼ 84 տարուս, Մայեան' ուր ծնած էր։ Բրօվանսալ Ֆրանսերէնով աննման գրող մը, որով գատաւոր գրականութեան մշակումին մեծապէս ատաշրած եւ պատրաստած գատաւարբերքի բազիբդ մը։ Արժանացած ակադեմական եւ այլ մրցանակներու։ Հոգինական է բարմանիւ երկեր։

Փարս 20.— ԳԱԼԻՐ. ՆԻՇՈԼՐՆԵԱՆ Բոլնքիրօ ընթացաւարտ Հասքէօյի ներբէսեանէ, յետոյ իրաւաբանական վիժրնէ։ Նախ քարտուղար մտած եղեռնագատ առեանի դիւանը, յետոյ ընդհ. գատախազ Բեքայի, վերջէն ալ Պրուսայի ուր ատանձնից նաեւ քղք. եւ գատաս. ժողովոց անդամակցութիւներ։ Գատ. քննիչի պաշտօնով այցելած Խարբերդ եւ Տիարպէքիր։ Հին Իէժմին, պետ. հայ պաշտօնեաներուն մէջ ծեացած է անբասիր անցեալով մը։ Ատհմ. հռչակաւորին' վճռաբեկ առեանի եւ Գատական վերակացութեան յանձնաժողովի անդամ, աշխատելով որ նոյն ատպարէզը բերէ վ.ատաշխատուհի եւ Հ. Աստուրի նման ներհուն գատաւորներ։ Հասքէօյէն եւ Պրուսայէն ազգ. երեսփոխան ընտրուած։

Ջաւմայր Ճոմարեանոս

Փարս 20. — Գերմ. նշ. դրագէտ ԲԱՌԻՆ ՀԱՑՋԼ 84 տարուս, Միւնիխ։ Ծն. Պէռլին։ Իր գլուխ-գործոցը նկատուած է Բարբիատոս վիպակը զոր հայցուցած է Գ. Բարխուդարեան' 1876 ի տպուած հանգէսին մէջ։

Մարտ 29.— ՋԱՐՄԱՅՐ ՃՇՄԱՐՏԱԽՕՍ, Գատըքէօյ, Իզմիրցի, Թորգի վաճառականութեամբ զբաղող կարեւոր Տուներէն մին էր իրենը՝ մեծ գործունէութիւն ունենալով արտասահմանի հետ, երկար տարիներ Կ. Պոլսոյ Առեւտր. Սենեակի անդամ։ Տեղական գործերէ առնուած մաքսը ջնջելու համար աշխատած, իր հայրն էր Պատրիարքարանի երբեմնի դիւանապետ՝ Մ. Մամուրեանի օգնական Մեհփան Ճշմարտախօս։ Զարմայր երկար տաեն վարած է Գատըքէօյի Թաղ. խորհուրդի տեղապահութիւնը, հոգածու ըլլալով Թաղին դպրոցներուն ու ուսուցչ. խնդիրի մը առթիկեդր. վարչութեան բռնած ընթացքէն վշտացած՝ վերջերս հրաժարած էր ամէն ազգ. պաշտօններէ։ Անդամակցած Օրմանեան Ս.ի օրով Նպաստից Ցանձնաժողովի որ Մխայելին դերը կատարեց Հին Ռէժիմին։ Ընտր. երեսփոխան Իզմիրէն։ Հոգաբարձու եէտիքուլէի ազգ. որբանոցի զոր օժտեց արհեստանոցով մը։—Մասնագէտ արեւել. գորգերու։

Մայիս 5. — Հայաթէրթք կը գուժէն վախճանումը Ռուսճուքի աւագերէց † Տ. ՄԿՐ. ԿՐՃԻԿԵԱՆ անուն հմուտ և ժրաջան քահանայի։

Մայիս 6. — ՊԻՀԱՆ ԹԻՒՖԻՒՔ, Պոլիս՝ լուսաւորեալ թուրք խմբագիր-երդիծաբան, հիմնադիր «Փարակէօզ» ծաղրաթերթի։

Մայիս 14. — 1906ին չինուած՝ Քրնէյիրըն Իլսիֆիք Ընկ.եան «Լմբռէս օվ Ա.յոլընտ» անուն 8000 թոնօնոց անգլ. չոգենաւը մշուշի հետեւանքով գիշերանց բախելով շուէտական «Սթօրսթանտ» ածխարարձին՝ ի Լավրէնտ վայրկենապէս կ'ընկղմի։ Ամբորդ ու նաւազ 1387 հոգիէն 355ը միայն կ'ազատին։ Ծովամոյն նաւը կը պարունակէր 5 միլիօն ֆր.ի ձոյլ արծաթի՝ Բօպալիի հանքէն առնուած, նաեւ 13 միլ. թղթատարաական ծրար, և ապահովագրուած էր 12 միլիոնի։ — Անգլիացի նշանաւոր դերասան ԼԻՎԻՆԿ և իր կինը, նաեւ ՀԱՅ ՊԱՆԴՈՒԽՏՆԵՐ խեղդուած։

Մայիս 16.— ՄԱՎՃԻ՝ համանուն հրապէնին հնարիչը, Օպէնհօրֆ։

Մայիս 30.— † ՄՐՏ. ՔՀՆ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ, Վառնա, խոր ծեր։

Յունիս 8. — Նչ. խաղաղասէր-հրապարակագիր՝ Պաւռնուհի Պէռթա ՋՈՒԹՆԷՌ 71 տարու, վիէննայ 10 տարի բնակած կովկաս, ինք՝ երաժշտութեամբ, ամուսինն ալ նկարչութեամբ պարապելով։ Աւստրիա դարձին՝ յարած գրականութեան և 89ին հրատարակած Զինմերը վա՛ր գործը, թարգմանուած բազմաթիւ լեզուաց։ 1905ին շահած Նոպէլի խաղաղութեան մրցանակը։ Ցվերջ նուիրուած բարեսիրական ձեռնարկներու և խաղաղասիրական պայքարին։

Յունիս 13. — Ծիրնս. լեզուի բազմարդիւն ուսուցիչ ՄԿՐ. ԿԻՒՄԻՇԵԱՆ խոր ծեր, Սամաթիա, Ազգ. երեսփոխան։ Նախկին սաներ պատրաստուելու վրայ էին տօնելու իր կրթ. գործունէութեան 50ամեակը։

Յունիս 15. — ԱԻՍՏՐ. ԳԱՀԱԺԱՌԱՆԴ ՖՐԱՆՉ ՖԷՐԴԻՆԱՆՏ Արհիդուքսը (51 տարու)՝ ԿՆՈՋՔ ՀԵՏ (46 տարու) մահափորձի մը զոհ՝ ի Սէրայէվօ, 19ամեայ ուսանող սերպ երիտասարդէ մը (Կավրիլ Բրինչիբ)։ Պօսնա-Հէրսէքի վերջին դէպքերուն և այնուհետեւ՝ երեւցած էր իբր պետ գինուորական կուսակցութեան։ Հեծելազօրաց զօրավար և ծովա-

կալ։— Իրենց սպանութեան վաղորդայնին՝ խղում աւտարեւերպ յարաբերութեանց, ապա պայթում համաշխարհային ներկայ պատերազմին։

Յուլիս 15. — Մարսիլիոյ «Արժէնիա»ի վանայ թղթակիցը կը գուժէ մահերն Ա.Բ.Ր. Ադոնականեանի և Սահակ Դաւրիճեանի, Ա.ը՝ վարագի հոգաբարձու երկար տարիներ, Բ.ը՝ վարած ուսուցչական պաշտօններ Վանայ ազգային և միսիոնարական դպրոցներու մէջ։

Յուլիս 19.— Մոթր Ձօզէֆ Զէմպիլեան 78 տարու, իր ծննդավայրը՝ Լօնտոն։ 76ին երեսփոխան երբ եղաւ, կատարի արմատական մրն էր. 85ին ընթացքը փոխելով հրաժարեցաւ Կլէտսթընի դահլիճէն։ Դպրի. նախարար և ծառայական քաղաքականութեան սիրահար՝ պատճառ եղաւ Պօէրներու դէմ պատերազմին, երբ 1902ին Հարաւ. Ափրիկէ ճամբորդեց։ Մաքսային սակացոյցներու բարենորոգման պայքարն ալ տրամաբանական ելքը եղաւ իր ասպարէզին Բ. մասին։

Յուլիս 5. — Իտալացի հայասէր և նշ. քերթող ու քննադատ Ձիւան Բիւթիսթօ Լիւզինի, իր պատկերն ու գործերուն ցանկը տե՛ս Ա.Տ. Տարեցոյցը 1912, էջ 40-42։ 4 տարիէ հետէ կը պատրաստէր Էր. Նազարեանցի հետ՝ Հայ ազգին ու գրականութեան պատմութիւնը։

Յուլիս 10.—Նշ. արձանագործ-նկարիչ Երուխանդ Ոսկան 59 տարու։ Բերաւ (իր ընդարձակ կենսագրութիւնը, պատկերն ու ձեռակերտները տե՛ս էջ 273-8)։ — Համոի պէյի հետ հեղինակած և 1883ին Լէօֆլէրի տպարանէն լոյս ընծայած է Ֆրնս. շահեկան հատոր մը Նիմրուտ-Տաղի դամբարանը տիտղոսով, որուն մասին գնահատական գրախօսութիւնը տե՛ս «Երկրագունտ» 1883, դեկտեմբեր։

Յուլիս 12. — Յորելեար Յակոբ Դոնիրպէին գրաբարագէտ 64 տարու, Օրթաքէօյ։ (Իր պատկերն ու կենսագրութիւնը տե՛ս Ամէնուն Տարեցոյցը 1911, էջ 184 և 252)։

Յուլիս 18. — Ժան Ժօռէս հայասէր ֆրանսացին հրացանազարկ, 55 տարու, Բարիզ, Համաեւրոպական պատերազմի նախօրեակին։ Քաղաքագէտ. երիտասարդութենէն պաշտպան հանդիսացած բանւորներու երեսփոխան ընտրուելուն, խորհրդարանի ընկերվարական կուսակցութեան պետ հռչակուած, շնորհիւ մանուանգ արտակարգ կերպով իր հրաշունչ պերճախօսութեան։ (Պատկերը տե՛ս Ա.Տ. Տարեցոյցը 1910, էջ 22)։

Յուլիս 21. — Վաղեմի գրավաճառ Ձաքրէշ Շիշմանեանց, Ղալաթիոյ Բիւզանդեան գրատան տէր, Բերա։ Հայ հոռմէական ազգային գործերու մէջ կարեւոր դեր կատարած։

Յուլիս 23. — Հայաթերթէք կը գուժեն մահը հանգուցեան կոչուած Զօրավար Ղօրղանեանի (Թիֆլիզ) որ մեծ համբաւ ունէր և 16 տարի անդամակցած էր Թիֆլիսի քղք. Դումային։

Յուլիս 24. — Ակադեմական Ժիւլ Լըմէթրի 61 տարու, Բարիզ։ Ֆրնս. նշ. գրագէտ որուն քննադատական ուսումնասիրութեանց հոյակապ շարքը կը կազմէ «Ժամանակակիցներ»ը։

Յուլիս 30.—Կ. Պոլսոյ կրթ. նախկ., ուսուցչապետ և Դերգ Բիլիսէի

նիկ. երեսփոխան Լմրոիվլաձ, Ա.-Սթեֆանօ. Միլքիէի շրջանաւարտ. Սահմանադրութենէն վերջ իր յօդուածներով նշանաւոր. Իթթիհատի կառավարութ. դէմքերէն. Հեղինակ «Միւհիթ-իւլ-Մէարիֆ» համայնագիտարանին.

Օգոստ. 1.—Հայաթերթ կը գուժեն մահը ԿԱՐԱՊԵՏ Լիվլէճեան վարժապետի՝ խարբերդ, ուր երկար տարիներ ծառայած էր ուսուցչական ասպարէզին վրայ.

Օգոստ. 6. — Դահիրէի մէջ Տքթ. Ֆ. Մալլէզեան, ծերունազարդ հայր՝ ծանօթ գրագէտ-փաստաբան վահանի, որդի՝ ազգասէր վաղեմի հայկաբան Յովսէփ պատուելիի. կէս դար՝ ի գործ դրած իր արուեստը, 35 տարի ծառայած Առողջապահական Միջազգային վարչութեան մէջ, ճամբորդելով Թուրքիոյ զանազան քաղաքները. 94-95ի արիւնոտ թուականներուն՝ Հալէպի հայ բանտարկելոց գնահատելի ծառայութիւններ մատուցած. Անձնուէր աշխատաւորներէն «Յովելոց»ին. Գրած բժշկական յօդուածներ հայ թերթերու մէջ.

Օգոստ. 7. — † Պիոս ժ. Պապը 79 տարու, Հռոմ. Պապ ընտրուած էր 1903ին. — 14 օր վերջ, իբրև յաջորդ կ'ընտրուի Տէլլա Քիէզա կարդինալը, կոչուելով Բենեդիկտոս ժե.

Օգոստ. 29. — Թուրք հանրածանօթ կատակերգակ ԱՊՏԻԻՐԼՂԱԳ, Պոլիս. 40ամեայ բեմական գործիչ «օրթա օյինի»էն սկսելով. Համիտ՝ երբ տրաւիրելով դինք, քաշուեցաւ հրապարակային թատրոնէ.

Սեպտ. 12. — Էջմ. Միաբ. երիցագոյն անդամ † ՍՈՒՔԻԱՍ ԱՐՔ. ՊԱՐՋԵԱՆ 76 տարու. Ծն. Աստապատ. Կանուխէն ընդգրկած եկեղ. ասպարէզը, վարելով վանքին մէջ և այլուր յաջորդութեան և առաջնորդութեան պաշտօններ. Դէորգ Դ.էն եպիսկոպոս ձեռնադրուած 1875ին. երբ Իուսիա 1903ին հայ եկեղ. կալուածները գրաւելու ձեռնարկեց, ինք իբր փոխ-թեմակալ երեւանի՝ գլուխն անցաւ իր հօտին և քաջալերեց Հայրիկն ամէն անձնազոհութեան. ազգասիրական այս քայլը սուղի նստեցաւ ալեւոր էջմիածնականին որ խիստ եղանակի մէջ աքսորուեցաւ Սիպերիա ուր մնաց երկար տարի և ուրկէ դարձաւ Մայր Աթոռ՝ այլ եւս առանց գործօն պաշտօնի. Յատուկապէս ոգի՝ մեկենաս եղած է միաբանութեան անդամներէ շատին երկկրուն հրատարակութեան. Հայ բանասիրութիւնն անոր կը պարտի Թիֆլիզ լոյս տեսնող Հայ Պատմագրաց շարքը, նաեւ Օրմանեան Մ.ի «Ազգապատում»ը.

Սեպտ. 21.— Ահռելի երկրաշարժ Սպարդա, Պուրսուր և շրջակայքը. Հազարաւոր մեռեալ ու վիրաւոր, բազմաթիւ շէնքեր հիմնայատակ.

Սեպտ. 23. — Քաջ յեղափոխական Նիկոլ Տէր Յովհաննէսեան (Դուման ծածկանունամբ ծանօթ) Բագու, ուրկէ մարմինը Թիֆլիզ փոխադրուելով ամփոփուած մարտակից Ս. Զաւարեանի դերեզմանին առընթեր. Մասնակցած խանասորի, Կովկասի, Դաւրէժի ընդհարմանց և հերոս հանդիսացած Հայեւթամթար կռիւներու ատեն.

Սեպտ. 25. — Մելբոռն Կ. Նաձիկեան, Գաւոքչէօյ. երկար տարի թարգման Սպարապետութեան, ապա մտած հանր. շինութեանց պաշտօ-

նատուն՝ Բաջ լեզուագէտ՝ կը թողու բազմաթիւ գիտական-ընկերային-առողջ. թարգմանութեանց շարք մը՝ մեծ մասամբ գերման հեղինակներէ (Ֆ. Ալպրէխտ, Հ. Գէնթէ, Պէռկզօն, Ժ. Ռուհէման, Ադէքս. Վէյ ևն.)։ — վարած թաղականութեան և հոգ. պաշտօններ Հասքէօյ և Գատըքէօյ։

Սեպտ. 27.—ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ԴԱՐՕՂ. ԹԱԳԱՒՈՐԸ 75 տարու, Սինայա՝ Բ. որդի Հօհէնձօլըրնի Գարլ Անթուան իշխանին՝ 20 տարու՝ մտաւ բրուս. բանակ՝ 66ին Ռումանիոյ իշխան՝ 69ին ամուսնացած Վիտի էլիզապէթ իշխանուհիին հետ (յայտնի գրագիտուհի Գառմէն Սիլվա)՝ 77ին Ռումանիա անկախութիւն ձեռք բերելով, Գարոլ թագաւոր ընտրուած 4 Մարտ 1881ին՝ — եղբօրորդին՝ իշխան Ֆէրտինանտ՝ յաջորդ։

Հոկտ. 3. — Իտալիոյ արտաքին գործոց նախարար Մարքիզ տի ՍԱՆ-ՃՈՒԼԻԱՆՕ 62 տարու, Հռոմ։

Հոկտ. 6. — Ֆրնս. ԱԼՊԻՆ ՏԸ ՄԻՕՆ կոմսը 73 տարու, Բարիզ՝ Զին. կեանքէ հրաժարելով, 76ին մտաւ խորհրդարան ուր ցվերջ մնաց՝ Հատորներու մէջ ամփոփուած իր ճառերը կրցան զինք ակադեմական դարձնել՝ Մինչեւ իր մահը գրած է հայրենասիրական յօդուածներ՝ Իբր քաղաքագէտ և լրագրող՝ եղած է հայ դատի ջերմ պաշտպան. անդամ «Քօմիթէ տը լ'Ազի Ֆռանսէզ»ի հայկական ճիւղին։

Նոյ. 3. — Անգլ. նշանաւոր զօրավար ԼՕՐՏ ՌՕՊԼՐԹՍ 82 տարու, Ֆրանսա՝ Զօրավարի զաւակ՝ ծն. Հնդկաստան՝ որուն 1857-ի ապստամբութիւնը զսպելու գործին, նաեւ Հապէշիստանի դէմ 68ի և Աֆղանիստանի դէմ 79ի կռիւներուն յաջողապէս մասնակցած՝ Թուանավալի մէջ իր ազգին կրած պարտութենէն վերջ՝ Բիչնէրի հետ Հարաւային Ափրիկէի բանակին յաղթական հրամատար (1899-1900)՝ — իր փորձ ռազմագէտի կարողութիւնն սպաս դրաւ նաեւ Ֆրնս. դաշնակից բանակին՝ Համաւրոպական պատերազմին՝ Գերման մամուլը գովեստով խօսելով անոր մասին՝ կ'ըսէ՝ «Նոյն իսկ Ճակատամարտի ատեն կան վայրկեաններ ուր քաշուած սուրը կը խոնարհի, ողջունելով մեծ հակառակորդ մը»։

Նոյ. 5.— Թերթերը կը գրեն թէ՝ իր հայրենակիցներէն մեծ համբաւ վայելող պուլկար բանաստեղծ ԲԷՒՕ ԵՎՕՐՕՖ անձնասպան եղած է 37 տարեկան, (ատենօք մակեդոնացի յեղափոխական)։

Բոլոր թուականները Հին Տոմար են

ԴԻԱԿԻՋՈՒԹԵԱՆ

Եւ Դիակիզարանի մասին խօսելով Տարեցոյցիս 359-60 էջերուն մէջ, մոռցած էինք յիշատակելու այն ազատախոհ Հայը որ առաջին անգամ իր մարմինը այրել տուած է Բարիզու Բէռ-Լաշէզի գերեզմանոցը, 1892ին, իր կտակին համեմատ։

1915

ՅՐԴ ❖ ՕՐԱՑՈՑՑ ❖ ՄԱՍ

Ա. ՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՑՑԸ

ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ

Տարւոյն գիրը		Ա
Եօթներեակը		Դ
Վերադիրը		Իե
Բա.ի թուականն (Հ. Տ.)	1 յնվր.	1915
Բա.ի թուականն (Ն. Տ.)	19 դկտ.	1916
Հայոց հաստատուն թու.	11 օգս.	1365
Հայոց շարժական »	6 »	4408
Հիճրէթի թուականն	26 հնկ.	1334
Տաճկաց եղմ. թու.	1 մարս	1331
Հրէից թուականն	27 օգս.	5676
Ազարիայի փոխր թու.	21 մարս	300
Պարունն	մարս	9
Ամառ	յնս.	9
Աշունն	սպտ.	11
Ձմեռ	դկտ.	9

ՇԱՐԺԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ, ԵՒՆ.

Ծնունդ (գշ.)	յնվ.	6
Միջոց ուտիք	օր	6
Առաջ. Բարեկ. (կիր.)	յնվ.	11
Ս. Սարգիս	»	19
Բուն Բարեկենդան	փետ.	1
Տեառնընդառաջ (շբ.)	»	14
Զատիկ	մարս	22
Աւետում (գշ.)	ապր.	7
Երեւման խաչ	»	19
Համբարձում (եշ.)	»	30
Հոգեգալուստ	մյս.	14
Բրկնդն. Լուսաւորչի	»	31
Գիւտ ճախ. »	յնս.	6
Բրկնդն. Վարդավառի	»	21
Վարդավառ	»	28
Միջոց Վարդավառի	7 եօթնեակ	
Բարեկ. Ս. Աստուածնի	օգս.	9
Վերափոխում	օգս.	16
Միջոց Աստուածնի	4 եօթնեակ	
Բարեկ. Ս. Խաչի	սպտ.	6
Խաչվերաց	»	13
Բարեկ. Վարագայ Խաչի	»	20
Վարագայ Խաչ	»	27
Միջոց Խաչի	7 եօթնեակ	
Գիւտ Խաչ	հկտ.	25
Հրեշտակապետ	նոյ.	7
Բարեկ. Յիսնակաց	»	15
Յիսնակ	»	22
Բարեկ. Ս. Յակոբի	դկտ.	6
Ս. Յակոբ	»	12
Միջոց ուտիք	օր	18
Բարեկ. Ծնունդի (գշ.)	դկտ.	29

ՆՇ. ԱՒՈՒՐՔ ՏԱՃԿԱՑ

Մէվլուտ	յնվ.	15
Իւչ այլար	մյս.	2
Էյլէի Բէղայիպ	»	8
Միրաճ կիճէսի	»	29
Պէրաթ »	յնս.	16
Գասդր »	յլս.	26
Բաճազսն պայրամը	»	30
Գուրպան »	հկտ.	7
Աշուրէ կիւնի	նոյ.	4

ԼԱՏԻՆԱՑ ՏՕՆԵՐ

70րդ.աց կիր.	յնվ.	18
Օր մոխրոց	փետ.	4
Զատիկ	մարս	22
Համբարձում	ապր.	30
Հոգեգալուստ	մյս.	10
Ամեն. Երորդ.	»	17
Տօն Ս. Հաղորդ.	»	21

3p

A II 77575